

112821

ORHAN GAZİ DÖNEMİNDE İZNİK KENTİ VE MİMARİSİ

Hasan YILMAZYAŞAR

132821

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Sanat Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Ankara
Ocak, 2003

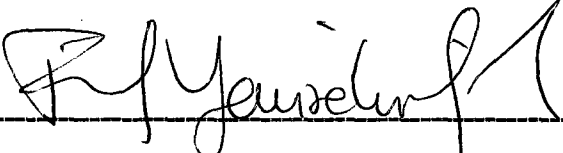
**T.B. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Anneme ve Babama,

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

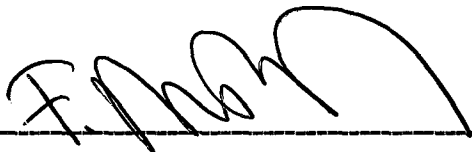
Bu çalışma, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Danışman)

Üye
Prof. Dr. Ömür BAKIRER

Üye
Doç. Dr. Sacit PEKAK

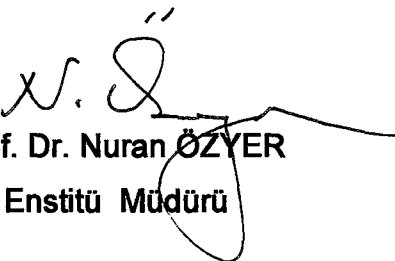
Üye
Doç. Dr. Sema ALPASLAN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

10.13.2023

Prof. Dr. Nuran ÖZYER
Enstitü Müdürü

ÖZET

“Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi” başlıklı çalışmamızda, İznik Kentinin Orhan Gazi dönemindeki (1326-1362) fiziksel yapısı ve mimari özellikleri ele alınmıştır.

Orhan Gazi döneminde iskan edilmiş olan kentsel ve kırsal nitelikli 56 yerleşimden kentsel nitelikli İznik Kenti ve kentte bulunan 12 yapı tezimizin sınırlarını oluşturmaktadır.

İznik yaklaşık 1302 yılında Osman Gazi ile başlayan ve 1331 yılında Orhan Gazi döneminde kentin teslim edilmesi ile son bulan bir kuşatmanın sonrasında alınmıştır.

İznik Osmanlı öncesinde önemli bir Bizans kentidir. Kent, Orhan Gazi tarafından alındığında fiziksel yapısına dair bilinenler, kenti dört yandan saran surlar, iki sur arasında yer alan hendek, kapılarda yer alan tahta köprüler, Ayasofya Kilisesi, Koimesis Kilisesi ve konutlardır.

Kentin Orhan Gazi tarafından alınmasından itibaren mevcut dokunun ihtiyaç duyulan mimari düzenlemeler ile yeniden şekillendirildiği görülmektedir. Bu düzenleme Ayasofya Kilisesi'nin camiye (Orhan Cami), bir manastırın da medreseye dönüştürülmesi ile başlamış, ihtiyaç duyulan yapıların inşası ile devam etmiştir. Bu dönemde İznik'te on iki yapı inşa edildiği bilinmektedir. İznik'te inşa edilen bu yapılardan yerleri bilinen yedi yapının dördü sur içinde, üç yapıda sur dışında bulunmaktadır. Orhan Gazi döneminde sur içinde, Yenişehir Kapı ile İstanbul Kapı arasında uzanan cadde (Atatürk Caddesi) ile ikiye ayrılan kentin doğu bölümünde yerleşildiği görülür. Kentin batı bölümünde yerleşimi ortaya koyacak herhangi bir mimari oluşum görülmez. Sur dışındaki mimari örnekler ise, Yenişehir Kapı civarında bulunmaktadır. Sur dışındaki bir başka oluşum ise Lefke Kapı yakınlarında oluşturulan mezarlık alanıdır.

Orhan Gazi döneminde İznik'te inşa edilen yapılar günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapılar olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu yapılardan günümüze kadar ulaşabilen yapılar Ayasofya Camii, Hacı Özbek Camii, Orhan Gazi İmaret, Süleyman Paşa medresesi, Orhan Gazi Hamamı, Kırgızlar Türbesi'dir. Günümüze ulaşamayan yapılar ise Hacı Hamza Camii, Süleyman Paşa Mescidi, Orhan Gazi Medresesi, Hacı Hamza Türbesi, Orhan Gazi Mektebi, Süleyman Paşa Mektebi'dir.

İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapı tipleri bu dönemde örnekleri bulunan tüm yapı tiplerini içermez. Orhan Gazi dönemi mimari örneklerinden, külliye, saray, han, hisar ve köprü örnekleri İznik'te yoktur.

İznik Kenti'nin Orhan Gazi dönemindeki fiziksel yapısı ve kentte bulunan yapıların mimari özellikleri, Orhan Gazi dönemindeki oluşum ve değişim olgusunda görülen tercihler ile bu tercihlerin belirlediği beğeni ve uygulamaları yansıtır özellikler taşır.

SUMMARY

In this thesis titled “ City of Iznik and its architecture during the reign of Orhan Gazi” the physical structure, architecture and architectural aspects of Iznik during the reign of Orhan Gazi (1326-1362).

Our thesis is limited to Iznik city, one of the 56 urban and rural settlements open to dwellers and 12 architectural examples in it.

Iznik was captured as a result of a number of attacks and sieges started with Osman Gazi in 1302 and ended in 1331 during the reign of Orhan Gazi.

Iznik was an important city during the Byzantion age. Concerning its physical condition, when it was captured by Orhan Gazi is limited to its walls that surrounding the whole city, a ditch between two walls, wooden bridges at the gates, the church of Hagio Sophia, the church of Koimesis and houses.

It is observed that the city was architecturally reshaped according to needs of its captors. This reshaping had started with the conversion of the church of Hagia Sophia in to a mosque (Orhan Mosque) and a monastery in to a madrasa and continued building activities. In that period 12 building have been built in Iznik. We know the exact places of seven. Four of them are situated inside the walls and the rest are outside the walls. It is seen that during the reign of Orhan Gazi, there was a settlement at the south side of the city, inside the walls which is divided by a long avenue (Atatürk Street). There is not any significant architectural existence at the west side of the town. Outside the walls, other examples of architecture can be seen around the Yenişehir Gate. Another architectural area outside the walls is a cemetery located around the Lefke Gate.

In our study, the buildings built during the reign of Orhan Gazi are evaluated according to their existence and non-existence situation in present day. Those still visible today are Ayasofya Mosque, Hacı Özbek Mosque, the Imarets of Orhan Gazi, the madrasa of Suleiman Pasha, the Bath of Orhan Gazi, the Tomb of Hacı Hamza, the Schools of Orhan and Suleiman Pasha.

Those types of architecture do not include all types of architecture in that period. For instance, building complex, castles, inns, fortress and bridges can not be found in Iznik.

The physical aspect of Iznik and its architectural qualities during the reign of Orhan Gazi reflect the preferences of developments and needs that emerged during this specific period.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLO ve GRAFİK LİSTESİ	x
LEVHA LİSTESİ.....	xi
TEŞEKKÜR	xxvi
I. GİRİŞ.....	1
II. İZNIK'İN TARİHİ GELİŞİMİ.....	18
II. 1. TARİHİ COĞRAFYA.....	18
II. 2. TARİHSEL GELİŞİM.....	19
II. 2. 1. Kentin Mitolojik Tarihi ve Kuruluşuna Dair Efsaneler	19
II. 2. 2. Osmanlı Dönemi Öncesi.....	21
II. 2. 2. 1. <i>Tarih Öncesi Dönem</i>	21
II. 2. 2. 2. <i>Helenistik ve Roma Dönemi</i>	22
II. 2. 2. 3. <i>Bizans Dönemi</i>	23
II. 2. 2. 4. <i>Osmanlı İllerleyişi ve İznik'in Fethedilme Sürecinde Bizans İmparatorluğunun Durumu</i>	26
II. 2. 2. 5. <i>Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Savaşı</i>	34
II. 2. 3. Osmanlı Dönemi.....	37
II. 2. 3. 1. <i>İznik'in Fethi ve Orhan Gazi Dönemi</i>	37
II. 2. 3. 2. <i>Orhan Gazi Dönemi Sonrası</i>	41

III. GEÇ DÖNEM BİZANS KENTLERİ İLE ERKEN OSMANLI KENTLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE İZNIK KENTİNİN FİZİKSEL YAPISI	43
III. 1. BİZANS KENTLERİNİN OLUŞUMU VE GEÇ DÖNEM BİZANS KENTLERİNİN FİZİKSEL YAPISI	43
III. 2. ERKEN OSMANLI KENTLERİ	52
III. 3. İZNIK KENTİNİN FİZİKSEL YAPISI	60
III. 3. 1. Osmanlı Dönemi Öncesi	60
III. 3. 1. 1. Helenistik ve Roma Dönemi	60
III. 3. 1. 2. Bizans Dönemi	64
III. 3. 2. Orhan Gazi Dönemi	69
III. 3. 2. 1. Kent Dokusu	69
III. 3. 2. 2. Mimari	86
III. 3. 2. 2. 1. <i>Yapı Tipleri</i>	86
III. 3. 2. 2. 2. <i>Bani ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler</i>	87
III. 3. 2. 2. 3. <i>Kitabe</i>	88
III. 3. 2. 2. 4. <i>Plan Tipi</i>	89
III. 3. 2. 2. 5. <i>Taşıyıcı Elemanlar</i>	89
III. 3. 2. 2. 6. <i>Örtü Sistemi</i>	90
III. 3. 2. 2. 7. <i>Revaklı Giriş Bölümü</i>	90
III. 3. 2. 2. 8. <i>Minare</i>	91
III. 3. 2. 2. 9. <i>Mihrap</i>	91

IV. KATALOG	92
IV. 1. GÜNÜMÜZE ULAŞAN YAPILAR	92
IV. 1. 1. Ayasofya Kilisesi (Camii)	92
IV. 1. 2. Hacı Özbek Camii	112
IV. 1. 3. Orhan Gazi İmaretı.....	120
IV. 1. 4. Süleyman Paşa Medresesi.....	130
IV. 1. 5. Kırgızlar Türbesi.....	140
IV. 1. 6. Orhan Hamamı	150
IV. 2. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN YAPILAR.....	153
IV. 2. 1. Hacı Hamza Camii	153
IV. 2. 2. Orhan Gazi Mescidi (?).....	155
IV. 2. 3. Süleyman Paşa Mescidi	156
IV. 2. 4. Hacı Hamza İmaretı (?).....	157
IV. 2. 5. Orhan Gazi Medresesi	158
IV. 2. 6. Hacı Hamza Türbesi	160
IV. 2. 7. Orhan Gazi Mektebi	162
IV. 2. 8. Süleyman Paşa Mektebi.....	163
V. DEĞERLENDİRME	164
V. 1. ORHAN GAZİ DÖNEMİNDE MİMARLIK.....	164
V. 1. 1. Bani ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler.....	164
V. 1. 1. 1. Sultan ve Ailesi	164
V. 1. 1. 2. Gazi ve Akıncı Beyleri	168
V. 1. 1. 3. Ahi, Derviş ve Şeyhler.....	173

V. 1. 2. Mimari	175
V. 1. 2. 1. Yapı ve Plan Tipleri.....	177
V. 1. 2. 1. 1. <i>Dini Yapılar</i>	178
V. 1. 2. 1. 2. <i>Sosyal işlevli Yapılar</i>	181
V. 1. 2. 1. 3. <i>Eğitim Ve Kültür Yapıları</i>	182
V. 1. 2. 1. 4. <i>Ticari Yapılar</i>	183
V. 1. 2. 2. Mimari Unsurlar / Öğeler.....	184
V. 1. 2. 2. 1. <i>Taşıyıcı Elamanlar</i>	184
V. 1. 2. 2. 2. <i>Örtü Sistemi</i>	185
V. 1. 2. 2. 3. <i>Revaklı Giriş Bölümü</i>	186
V. 1. 2. 2. 4. <i>Mihrap</i>	187
V. 1. 2. 2. 5. <i>Minare</i>	187
V. 2. ORHAN GAZİ DÖNEMİNDE İZNIK KENTİNİN BİLECİK, BURSA VE YENİŞEHİR KENTLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI.....	189
V. 2. 1. Tarihsel Gelişim	189
V. 2. 2. Kent Dokusu.....	194
V. 3. İZNIK' TE ORHAN GAZİ DÖNEMİ MİMARİSİ VE ERKEN OSMANLI MİMARİSİNİN OLUŞUMUNDAKİ YERİ	218
V. 3. 1. Banilik	221
V. 3. 2. Kitabeler.....	223
V. 3. 3. Yapı Tipleri.....	226
V. 3. 3. 1. <i>Cami</i>	226
V. 3. 3. 2. <i>İmaret ve Zaviyeli Cami</i>	226
V. 3. 3. 3. <i>Medrese</i>	232

V. 3. 3. 4. <i>Hamam</i>	234
V. 3. 3. 5. <i>Türbe</i>	234
V. 3. 4. <i>Mimari Unsurlar / Öğeler</i>	236
V. 3. 4. 1. <i>Taşıyıcı Elemanlar</i>	236
V. 3. 4. 2. <i>Örtü Sistem</i>	238
V. 3. 4. 3. <i>Kubbe Kasnak Duvar Oranları ve Geçiş Elemanlar</i>	241
V. 3. 4. 4. <i>Giriş Bölümü</i>	246
V. 3. 4. 5. <i>Minare</i>	249
V. 3. 4. 6. <i>Mihrap</i>	250
V. 3. 4. 7. <i>Malzeme-Teknik</i>	252
VI. SONUÇ	258
VII. KAYNAKÇA.....	263
GRAFİKLER	
TABLolar	
LEVHALAR	

GRAFİK LİSTESİ

- Grafik 1.** İznik'te Bulunan Yapıların Zemin Kodunun, Bölgesel Ölçümlere Göre Kent Zemin Seviyesine Oranları
- Grafik 2.** Orhan Gazi Dönemi Yerleşimleri ve Yerleşimlerde Yer alan Orhan Gazi Dönemi Yapılarının İstatiksel Grafiği
- Grafik 3.** Orhan Gazi Döneminde Adına Yapı İnşa Edilen Kişilerin Sınıfsal Ayrımı
- Grafik 4.** Orhan Gazi Döneminde İmar Faaliyetinde Bulunan Sınıflar ve Bu Sınıflara Mensup Kişilerce İnşa Edilen Yapı Tipleri
- Grafik 5.** Orhan Gazi Döneminde Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler ve Yapı Adetlerinin İstatiksel Grafiği
- Grafik 6.** Orhan Gazi Dönemi Yapı Tipleri
- Grafik 7.** Orhan Gazi Döneminde İznik'te Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler
- Grafik 8.** Orhan Gazi Döneminde İznik'te İnşa Edilen Yapı Tipleri
- Grafik 9.** Erken Osmanlı Yapılarında Kübik Gövde, Kasnak, Kubbe Yüksekliği ve Kubbe Çapı Değerleri

TABLO LİSTESİ

- Tablo 1.** Orhan Gazi Dönemi Yapılarının Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı
- Tablo 2.** Orhan Gazi Döneminde Banilerin Sınıfsal Ayrımı, Baniler ve Yerleşim Yerlerine Göre Yapı Tiplerinin Dağılımı
- Tablo 3.** Orhan Gazi Dönemi Yapılarının Mimari Özellikleri
- Tablo 4.** Erken Osmanlı Yapılarında Kübik Gövde, Kasnak, Kubbe Yüksekliği ve Kubbe Çapı Değerleri

LEVHA LİSTESİ

Levha 1. Antik Dönemde Bitinya Bölgesi (V. Sevin 2001).

Levha 2a. Antik Dönemde Anadolu Yol Ağı (V. Sevin 2001)

Levha 2b. Roma İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Önemli Yollar
(W. M. Ramsay 1960).

Levha 3. Bizans döneminde Anadolu'da Önemli Yollar (9-11.Yüzyıllar)
(W. M. Ramsay 1960).

Levha 4. Komnenoslar Döneminde Anadolu Haritası (G. Ostrogorsky 1995).

Levha 5a. 13. yüzyılda Anadolu'da Ticaret Yolları (M. Akdağ 1979)

Levha 5b. İstanbul'da Latin Egemenliği ve İznik İmparatorluğu Döneminde
Anadolu (G. Ostrogorsky 1995).

Levha 6. Anadolu Selçuklu Devleti Sınırları (D. E. Pitcher 2001).

Levha 7. 14. yüzyılda Anadolu Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin Fetihleri
(D. E. Pitcher 2001).

Levha 8. Osman ve Orhan Gazi Dönemlerinde Osmanlı Beyliği
(D. E. Pitcher 2001).

Levha 9. 1300-1320 Yıllarında Türk Beylikleri (D. E. Pitcher 2001)

Levha 10. Orhan Gazi Dönemi Sonunda Anadolu'nun Siyasi Durumu
(M. Akdağ 1979).

**Levha 11. 1453 Öncesi Osmanlı Sınırları İçindeki Önemli Ticaret Yolları
(M. Akdağ 1979).**

Levha 12. İznik Kenti (Matrakçı Nasuh 1976)

Levha 13. İznik Kent Planı (C. Texier 2002)

Levha 14. İznik Kent Planı (A. M. Scheneider 1943)

Levha 15. İznik Kent Planı (Aslanapa 1989)

Levha 16. İznik Kent Planı (F. Alioğlu 1999)

Levha 17. İznik Kent Planı (B. Yalman 2001)

Levha 18. İznik Kent Planı (Roma Dönemi)

Levha 19. İznik Kent Planı (Bizans Dönemi)

Levha 20. İznik Kent Planı (Orhan Gazi Dönemi)

Levha 21. İznik Kent Planı (Tüm Dönemler)

Levha 22 a. İznik Genel Görünüm

Levha 22 b. İznik Genel Görünüm

Levha 23 a. Lefke Kapı ile Yenişehir Kapı Arasındaki İç Surlar

Levha 23 b. Yenişehir Kapı'ya Bağlanan Dış Sur ve Kuleler

Levha 24 a. Yenişehir Kapı (Texier 2002)

Levha 24 b. Yenişehir Kapı

Levha 25 a. Dış Kapısı

Levha 25.b. Orta Kapısı

Levha 26 a. Orta Kapı Tonozu ve İç Kapısı

Levha 26 b. İç Kapısı

Levha 27 a. İstanbul Kapı (C. Texier 2002)

Levha 27 b. İstanbul Kapı

Levha 28 a. İstanbul Kapının Güney Yönden Görünümü

Levha 28 b. İç Kapısının Güney Yönden Görünümü

Levha 29 a. Orta Kapısının Güney Yönden Görünümü

Levha 29 b. Dış Kapısının Güney Yönden Görünümü

Levha 30 a. Dış Kapısının Kuzey Yönden Görünümü

Levha 30 b. Orta Kapısının Kuzey Yönden Görünümü

Levha 31 a. İç Kapısının Kuzey Yönden Görünümü

Levha 31 b. İç Kapısı Üzerinde Yer Alan Medusa Başı

Levha 31 c. İç Kapısı Üzerinde Yer Alan Medusa Başı

Levha 32 a. **Lefke Kapı** (Texier 2002)

Levha 32 b. Lefke Kapı

Levha 33 a. İç Kapısının Batı Yönden Görünümü

Levha 33 b. İç Kapısının Tonozu ile Orta Kapısının Batı Yönden Görünümü

Levha 34 a. Orta Kapısının Batı Yönden Görünümü

Levha 34 b. Orta Kapısının Tonozu ile Dış Kapısının Batı Yönden Görünümü

Levha 35 a. Lefke Kapının Güneyinde Yer alan Antik Su Yolu

Levha 35 b. Antik Su Yolundan Ayrıntı

Levha 36. **Ayasofya Kilisesi** (Camii) Plan(A. M. Scheneider 1943)

Levha 37. Ayasofya Kilisesi (Camii) Plan (S. Möllers 1994)

Levha 38. Ayasofya Kilisesi (Camii) Plan (S. Möllers 1994)

Levha 39. Ayasofya Kilisesi (Camii) Plan (Osmanlı Dönemi Restitüsyonu)

Levha 40. Ayasofya Kilisesi (Camii) Plan (Osmanlı Dönemi Restitüsyonu)

Levha 41 a. Ayasofya Kilisesi (Camii), Güney Doğu Yönden Genel Görünüm

Levha 41 b. Doğu Yönden Genel Görünüm

Levha 42 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) , Batı Cephe

Levha 42 b. Batı Cephe

Levha 43 a. Kuzey Cephe

Levha 43 b. Güney Cephe.

Levha 44 a. Apsisin Genel Görünümü

Levha 44 b. Kuzey Yan Nefe Açılan Doğu Kemer.

Levha 45 a. Kuzey Yan Nefe Açılan Batı Kemer.

Levha 45 b. Güney Yan Nefe Açılan Batı Kemer.

Levha 46 a. Güney Yan Nefe Açılan Doğu Kemer.

Levha 46 b. Güneydoğu Yöndeki Kemer ve Mihrap.

Levha 47 a. Mihrap.

Levha 47 b. Mihrapta Bulunan Alçı Bezeme Parçası

**Levha 48 a. Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Cami Mihrabı
(Ö. Bakırer 2000)**

**Levha 48 b. Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Cami Mihrabı
(Ö. Bakırer 2000)**

Levha 49 a. Ayaş Ulu Cami Mihrabı (Ömür Bakırer 2000)

Levha 49 b. Ayaş Ulu Cami. Mihrabı (Ömür Bakırer 2000)

Levha 50. **Ayasofya Kilisesi (Camii)**. Mihrap. Röleve.

Levha 51. Mihrap. Restitüsyon Önerisi 1.

Levha 52. Mihrap. Restitüsyon Önerisi 2.

Levha 53. Mihrap. Restitüsyon Önerisi 3.

Levha 54 a. Güneydoğu Kemerin Batı Yüzeyindeki Yazı ve Bitkisel Bezeme.

Levha 54 b. Güneydoğu Kemerin Doğu Yüzeyindeki Kalem işi Bezeme.

Levha 55 a. Kuzeydoğu Kemerin Batı Yüzündeki Kalem işi Bezeme.

Levha 55 b. Diakonikon Güney Duvarı Üzerinde Yer Alan Yazı.

Levha 56. Kuzeydoğu Kemerini Destekleyen Duvar Yüzeyindeki Çini
Kaplama İzleri.

Levha 57 a. Batı Cephe. Giriş Bölümü

Levha 57 b. Minare ve Batı Duvardaki Kiriş Delikleri

Levha 58 a. Minare

.Levha 58 b. Giriş Bölümündeki Duvar İzleri.

Levha 59 a. Giriş Bölümü ve Güney Duvar.

Levha 59 b. Giriş Bölümü Güney Duvarında bulunan Mihrap

Levha 60. Ayasofya Kilisesi (Cami), Giriş Bölümü. Mihrap

Levha 61 a. Batı Cephe. Grafiti

Levha 61 b. Grafiti. Ayrıntı I.

Levha 62. Grafiti Ayrıntı II.

Levha 63 a. Grafiti Ayrıntı III.

Levha 63 b. Grafiti Ayrıntı IV.

Levha 64 a. Minarenin Güney Duvarındaki Gemi Tasvirli Grafiti.

Levha 64 b. Orta Nef Güney Duvarındaki Gemi Tasvirli Grafiti.

Levha 65 a. Orta Nef Güney Duvarındaki Gemi Tasvirli Grafiti.

Levha 65 b. Batı Cephedeki Grafitiler (O. Meinardus 1986)

**Levha 66 a. Minarenin Güney Cephesindeki Gemi Tasviri
(O. Meinardus 1986)**

Levha 66 b. Batı Cephedeki "Deniz Canavarları" Tasviri (O. Meinardus 1986)

Levha 67 a. Sudak Kalesi. Gemi Tasvirli Grafitiler I. (B. Γ. Typ 2001)

Levha 68. Sudak Kalesi. Gemi Tasvirli Grafitiler II. (B. Γ. Typ 2001)

Levha 69 a. Hacı Özbek (Zeynel) Cami. Restitüsyon Planı
(K. Otto-Dorn 1941)

Levha 69 b. Restitüsyon Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 70. Rölöve Planı

Levha 71 a. Kuzey Batıdan Genel Görünüş

Levha 71 b. Kuzey Cephe

Levha 72. Kuzey Cephe (V. G. M. Restorasyon Projesi 2000)

Levha 73. Güney Cephe (V. G. M. Restorasyon Projesi 2000)

Levha 74 a. Güney Cephe

Levha 74 b. Batı Cephe

Levha 75. Doğu Cephe (V. G. M. Restorasyon Projesi 2000)

Levha 76 a. Batı Cephe Ayrıntı

Levha 76 b. Güney Cephe Ayrıntı

Levha 77. Orhan Gazi İmareti. Plan (O. Aslanapa 1964)

Levha 78. Plan (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 79. Restitüsyon Planı (S. Emir 1994)

Levha 80 a. Genel Görünüş I.

Levha 80 b. Orhan Gazi İmareti, Genel Görünüş II.

Levha 81 a. Malzeme-Teknik Ayrıntı I.

Levha 81 b. Malzeme-Teknik Ayrıntı II.

Levha 82. Süleyman Paşa Medresesi; Plan (V. G. M. Arşivi)

Levha 83 Röleve Planı (V. G. M. Arşivi)

Levha 84. Röleve Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 85. Restitüsyon Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 86. Restitüsyon Planı (Y. Demiralp 1999)

Levha 87. Röleve Planı (Ayverdi ve Demiralp'in Planlarından İşlenerek)

Levha 88 a. Güney Batıdan Genel Görünüş

Levha 88 b. Batı Cephe.

Levha 89 a. Batı Cephe Pencere Düzenlemesi

Levha 89 b. Batı Cephe Pencere Düzeni

Levha 90 a. Güney Cephe.

Levha 90 b. Duvar Pencere Düzenlemesi

Levha 90 c. Güney Cephe Pencere Düzeni

Levha 91 a. Süleyman Paşa Medresesi, Doğu Cephe.

Levha 91 b. Giriş Kapısı

Levha 92 a. Doğu Cepheye Eklenen Tuvaletin Kuzey Cephesi.

Levha 92 b. Doğu Cepheye Eklenen Tuvaletin Doğu Cephesi.

Levha 93 a. Dershane Odasının Batı Duvarında Malzeme Farklılığı

Levha 93 b. Dershane Odasının Kasnak Bölümü ve Yuvarlak Pencere

Levha 94 a. Revak Bölümü

Levha 94 b. Batı Revak Kemerleri

Levha 95 a. Kuzey Revak

Levha 95 b. Süleyman Paşa Medresesi. Kuzey Revak Ayrıntı

Levha 95 c. Kuzey Revak ile Doğu Cepheyi Bağlayan Duvar

Levha 96. Kırgızlar Türbesi. Retitüsyon Planı (A. S. Ülgen 1938)

Levha 97. Plan (K. Otto-Dorn 1941)

Levha 98. Plan (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 99. Plan (D. Ö. P. A. 1986)

Levha 100. Röleve Planı 1.

Levha 101. Kırgızlar Türbesi, Röleve Planı 2.

Levha 102. Restitüsyon Planı

Levha 103 a. Kuzey Doğudan Genel Görünüm

Levha 103 b. Doğu Cephe

Levha 104 a. Doğu Cephe Pencere

Levha 104 b. Doğu Cephe. Ayrıntı

Levha 104 c. Doğu Cephe. Ayrıntı

Levha 105 a. Kuzey Cephe

Levha 105 b. Kuzey Cephe. Ayrıntı

Levha 106. Giriş Bölümünün Kuzey Cephe Rölevesi

Levha 107. Giriş Bölümünün Kuzey Cephe Restitüsyonu

Levha 108 a. Batı Cephe.

Levha 108 b. Batı Cephe Pencere

Levha 109 a. Batı Cephe. Ayrıntı

Levha 109 b. Batı Cephe. Ayrıntı

Levha 110 a. Güney Cephe. Ayrıntı

Levha 110 b. **Kırgızlar Türbesi, Güney Cephe Ayrıntı**

Levha 110 c. **Güney Cephe Ayrıntı**

Levha 111 a. **Giriş Bölümü**

Levha 111 b. **Giriş Bölümü Güney Duvar.**

Levha 112 a., **Giriş Bölümü Tonoz İzi ve Kasnak.**

Levha 112 b. **Kasnak ve Testere Dişi Saçak**

Levha 113. **Kubbeli Mekanda Yeralan Sandukalar**

Levha 114 a. **Kubbeli Mekanın Batı Üst Penceresi ve Kalem işi Bezeme.**

Levha 114 b. **Kubbeli Mekanın Doğu Üst Penceresindeki Kalem işi Bezeme.**

Levha 115 a. **Kubbeli Mekanın Kuzey Üst Penceresindeki Kalem işi Bezeme.**

Levha 115 b. **Kubbeli Mekanın Güney Üst Penceresindeki Kalem işi Bezeme.**

Levha 116 a. **Orhan Gazi Hamamı, Plan (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 116 b. **Plan (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 117 a. **Genel Görünüş.**

Levha 117 b. **Kubbeli Mekan.**

Levha 118 a. **Güneybatı Eyvanın Duvar Kalıntısı.**

Levha 118 b. **Orhan Gazi Hamamı, Kubbeli Mekan Kubbe Ayrıntısı.**

Levha 119 a. **Doğu Eyvan Duvarı Ayrıntısı.**

Levha 119 b. **Malzeme-Teknik (Ayrıntı)**

Levha 120 a. **Hacı Hamza Cami, Plan (K.Otto-Dorn 1941)**

Levha 120 b. **Hacı Hamza Türbesi, Planı (K. Otto-Dorn 1941)**

Levha 121. **Bursa Kent Planı (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 122. **Bursa Alaaddin Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 123. **Bursa Orhan Cami Planı (S. Emir 1994)**

Levha 124. **Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi Planı (Y. Demiralp 1999)**

Levha 125. **Bursa Emir Hanı Planı (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 126. **Bursa Eski Yeni Hamam Planı (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 127. **Bursa Orhan Gazi Hamamı Planı (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 128. **Bursa Nilüfer Hatun Köprüsü Planı (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 129. **Bilecik Kent Planı (E. Altınsapan 2002)**

Levha 130. **Bilecik Orhan Gazi Camii Planı (A. Kuran 1964)**

**Levha 131. Bilecik Şeyh Edebali ve Mal Hatun Türbelerinin Planı
(E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 132. Bilecik Orhan Gazi İmaretı Restıtüsüyon Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 133. Bilecik Orhan Gazi İmaretı Restıtüsüyon Planı (S. Emir 1994)

Levha 134. Bilecik Orhan Gazi İmaretı Rölöve Planı (E. Altınsapan 2002)

Levha 135. Yenişehir Kent Planı,

Levha 136. Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 137. Yenişehir Pustınpus Baba Zaviyesi Planı (S. Emir 1994)

**Levha 138. Baba Sultan Geyikli Baba Camii ve Türbesi Planı
(E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 139. Bolayır Süleyman Paşa Türbesi Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 140. Gebze Orhan Gazi Camii Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 141. Göynük Süleyman Paşa Hamamı Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 142. İzmit Akça Koca Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 143. İzmit Orhan Gazi Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

**Levha 144. İzmit Süleyman Paşa Hamamı Planı
(Klinghardt (E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 145. Lapseki Süleyman Paşa Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

**Levha 146. M. Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi Planı
(E. H. Ayverdi 1966)**

Levha 147. Vize Süleyman Paşa Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 148. Yarhisar Orhan Gazi Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 149. Yarhisar Orhan Gazi Hamamı Planı (E. H. Ayverdi 1966)

TEŞEKKÜR

“Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi” başlıklı Yüksek Lisans tezi kapsamında yapılan araştırma, inceleme ve değerlendirme çalışmaları yaklaşık 2.5 yıllık bir sürede gerçekleştirilmiştir. Bu süre boyunca gösterdiği ilgi, yönlendirme, emek ve sabır için danışman hocam Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU’na ne kadar teşekkür etsem azdır.

Eğitimim süresince üzerimde büyük emeği olan ve bu çalışmada da ilgi ve yönlendirmesini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ebru PARMAN’a teşekkür ederim.

Çalışma süresince gerek Hacettepe, gerekse Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümündeki hocalarımla önemli katkıları olmuştur. Çalışmada emeği olan ve ilgilerini esirgemeyen değerli hocalarımla; Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU’na, Doç. Dr. Sacit PEKAK’a, Doç. Dr. Serpil BAĞCI’ya, Doç. Dr. Mustafa AKPOLAT’a, Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN’e, Yrd. Doç. Dr. Erol ALTINSAPAN’a, Öğr. Gör. Abdullah DEVECİ’ye, Öğr. Gör. Dr. Macit TEKİNALP’e, Öğr. Gör. Oğuz ALP’e, Öğr. Gör. Dr. Erdal ESER’e çok teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışmadaki yardımlarından dolayı, Yunus MULUK’a, Didem AYDOĞAN’a, Aliye Göknur GÜRCAN’a, Araş. Gör. Nurdan SÜRBAHAN’a, Araş. Gör. Tuğkan TEPELİTEPE’ye, Araş. Gör. Enver GÜNEŞ’e, Araş. Gör. Suat ALP’e, Araş. Gör. Ali TOMAK’a, Araş. Gör. Zeliha DEMİREL GÖKALP’e, Meltem TURAN’a, Şener YILDIRIM’a, Aslı AYDEMİR’e, Ali GERENGLİ’ye ve Araş. Gör. Filiz IŞIK’a teşekkürü bir borç bilirim.

Özellikle arazi çalışmalarım sırasında bana sağlamış oldukları kolaylık ve yardımlarından dolayı İznik Belediyesi Başkan Yardımcısı Murat SÜLÜK’e ve belediye çalışanlarına teşekkür etmek isterim.

Çalışma sırasında ilgi ve desteğini esirgemeyen Bilecik eski Valisi sayın Ünal ÜLKÜ'ye çok teşekkür ederim.

Bu çalışmaya oldukça ilgi gösteren ve maddi destekleri ile katkıda bulunan İznik Eğitim ve Öğretim Vakfı Başkanı Prof. Dr. Işıl AKBAYGİL ve Türk Ekonomi Bankası Genel Müdürü Akın AKBAYGİL'e çok teşekkür ederim. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında verdikleri desteğin önemi büyüktür.

Hayatımın her aşamasında en büyük desteğim olan anneme, babama ve kardeşim Huriye'ye minnettarlığımı kelimeler ile ifade etmem zor.

Zor anlarımda en büyük dayanağım ve çok şey için sebepim olan Özlüm'e teşekkür ederim.

Hasan YILMAZYAŞAR

Ankara - 2003

I. GİRİŞ

I. 1. KONU, KAPSAM, AMAÇ VE YÖNTEM

“Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi” başlıklı çalışmamızda, İznik Kentinin Orhan Gazi dönemindeki fiziksel yapısı ve mimari özellikleri ele alınmıştır.

Tezimizde ele aldığımız konu; dönem, kent ve mimari başlıkları altında belirli sınırlara sahiptir. Genel olarak değerlendirildiğinde “İznik Kenti ve Mimarisi” olarak tanımlanabilecek olan konu, dönemsellik açısından Orhan Gazi dönemi ile sınırlandırılmıştır. Orhan Gazi dönemi, Osman Gazi'nin ölümü ve Orhan Gazi'nin Osmanlı Beyliği'nin başına geçtiği 1326 yılı ile Orhan Gazi'nin öldüğü 1362 yılları arasında tanımlanır.

Genel olarak kabul gören bir yaklaşımla, Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu 1299 yılı ile İstanbul'un fethedildiği 1453 yılları arasında Erken Osmanlı dönemi olarak nitelendirilir. Bu yıllar arasında Osmanlı Devletinin sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve askeri yapısı ile birlikte kent, mimari, sanat gibi olgular “Erken Osmanlı” başlığı altında değerlendirilir. Orhan Gazi dönemi, tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde Erken Osmanlı dönemi içinde yer almakla birlikte, Osman Gazi dönemi ile başlayan kuruluş dönemi içinde yer alır. Bu dönemde sosyo-kültürel ve siyasal yapılanma ile aynı paralellikte, yeni yerleşim alanlarının oluşturulduğu ve bu yerleşim yerlerinde ihtiyaç duyulan mimari yapılanmaya gidildiği görülür. Dönem itibari ile içinde bulunduğu tarihsel sürecin bir sonucu olarak, Erken Osmanlı kentleri ve mimarisi için öncül örnekler Orhan Gazi döneminde ortaya çıkmıştır. Bu kentlerden birisi de İznik'tir.

İznik 1331 yılında Orhan Gazi tarafından Bizans Devleti'nden alınmıştır. Bu nedenle İznik kenti ve mimarisi için Orhan Gazi dönemi 1331

yılı ile 1362 yılı arası olarak değerlendirilir. Orhan Gazi döneminde iskan edilmiş olan kentsel ve kırsal nitelikli 56 yerleşimden kentsel nitelikli İznik Kenti ve kentte bulunan 12 yapı tezimizin sınırlarını oluşturur.

Çalışmanın amacı, Orhan Gazi döneminde İznik Kentinin fiziksel yapısı ile bu dönemde kentte inşa edilen yapıların mimari özelliklerin değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, Helenistik dönemde kurulan kentin Roma ve Bizans dönemindeki fiziksel yapısı, Orhan Gazi tarafından kent alındığında nasıl bir fiziksel yapı ile karşılaşıldığı ve bu dönem içerisinde kentin fiziksel yapısındaki değişim ve oluşumların tespiti hedeflenmiştir. Aynı zamanda bu amaç, Orhan Gazi tarafından kentin alınması ile bir Osmanlı Kenti olarak İznik'in, aynı dönemde iskan edilmiş olan diğer yerleşimler ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve İznik'in genel tanımlama içerisinde yerinin tespitini de içermektedir.

Tezin ikinci ana bölümü niteliğindeki İznik'te Orhan Gazi dönemi mimarisi adlı bölümü, Orhan Gazi döneminde kentte inşa edilen yapıların mimari özelliklerinin tespiti, kent dokusu ile ilişkisi ve başta mimari ve tarihlendirme sorunları olmak üzere mevcut sorunların çözümüne yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, konu ile ilgili günümüze kadar yapılmış olan araştırmaların değerlendirilmesi, çalışmamızda elde edilen sonuçların bu araştırmalarda yer alan veriler ile karşılaştırılmasıdır. İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarının, hakkında bilgi sahibi olduğumuz diğer yerleşimlerde yer alan Orhan Gazi dönemi yapıları ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarının, genel olarak Orhan Gazi dönemi mimarisi içerisinde yerinin tartışılması amaçlanmıştır.

Çalışmamız sekiz ana başlıktan oluşmaktadır:

Birinci bölümde giriş bölümü yer alır.

İkinci bölümde, İznik kentinin tarihi gelişimi ele alınmıştır. Bu bölümde “Kentin Mitolojik Tarihi ve Kuruluşuna Dair Efsaneler”, “Osmanlı Dönemi Öncesi” ve “Osmanlı Dönemi” olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir.

Birinci alt başlıkta, kentin kuruluşu ve adının farklı dönemlerdeki tanımları belirtilmiştir. Osmanlı dönemi öncesi alt başlığı içerisinde, Tarih öncesi dönemden itibaren kentin tarihsel gelişimi, Hellenistik ve Roma dönemi ve bu dönem takiben Bizans dönemi ikincil alt başlıkları altında incelenmiştir. Bizans dönemi, “Osmanlı İlerleyişi ve İznik’in Fethedilme Sürecinde Bizans İmparatorluğunun Durumu” ve “Osman Gazi’nin İznik Kuşatması ve Bafeus Savaşı” alt başlıkları içinde değerlendirilmiştir. Bu alt başlıkların oluşturulmasının amacı, İznik kuşatmasından itibaren kentin alınmasına kadar olan süreçte, Bizans İmparatorluğunun sosyal, ekonomik, idari ve siyasal yapısının belirtilmesi, kentin savaşılmadan alınmasının sebep ve sonuçlarının değerlendirilmesidir. Bu süreç aynı zamanda, bir ölçüde son dönem Bizans kentlerinin oluşumu ve değişiminde belirleyici olan sosyal, ekonomik, siyasal ve askeri yapıdaki değişimi açıklar nitelikte olduğu için ayrıntıyla üzerinde durulmuştur. Kentin savaşılmadan teslim edilmesine sebep olan kuşatma ve bu kuşatma sırasında Osmanlı Beyliği’nin ve Bizans İmparatorluğu’nun durumu ile olaylar ayrıntılı ele alınmıştır.

Osmanlı Dönemi, konumuzun tarihsel sınırlarını tanımlayan “Orhan Gazi Dönemi” ve “Orhan Gazi dönemi Sonrası” olmak üzere iki alt başlık altında ele alınmıştır. İznik’in fethi ve Orhan Gazi dönemi alt başlığı altında kentin alınması ile başlayan Orhan Gazi döneminde, kentin tarihsel olayları belirtilmeye çalışılmıştır.

Orhan Gazi dönemi sonrası alt başlığı altında ise, kentin 1362 yılından sonraki tarihsel gelişimi Cumhuriyet Dönemine kadar belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde Geç Dönem Bizans Kentleri ile Erken Osmanlı Kentlerinin genel özellikleri ve İznik Kenti'nin fiziksel yapısı tarihsel süreç içinde değerlendirilmiştir; Orhan Gazi döneminde kentin fiziksel yapısı ve mimari özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde İznik Kentinin fiziksel yapısının ele alınmasından önce Geç dönem Bizans ve Erken Osmanlı kentleri genel özellikleri ile tanıtılmaya çalışılmıştır. Öncül olarak Bizans ve Osmanlı kentlerinin tanıtımına yönelik bilgilerin verilmesi, İznik Kenti'nin Osmanlı öncesindeki Bizans ve Orhan Gazi dönemi ile başlayan Osmanlı kimliğinin, her iki dönem kentlerinin genel özelliği içerisinde yerinin algılanmasına yöneliktir. Bu bilgilerden sonra İznik Kenti tarihsel olarak Osmanlı dönemi öncesi ve Orhan Gazi dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiş, bu başlıklar alt başlıklar altında sınırlanarak, kentin fiziksel yapısının oluşum ve değişim süreçleri açıklanmaya çalışılmıştır.

“Osmanlı Dönemi Öncesi” başlığı altında, kentin kurulduğu Helenistik dönemdeki fiziksel yapısı, bu dönemi takiben Roma ve Bizans döneminde kentin fiziksel yapısında meydana gelen değişiklikler belirlenmeye çalışılmıştır. Alt başlıklar altında incelenen bu bölümde, Osmanlı öncesinde farklı dönemlerde kentin fiziksel yapısındaki oluşum ve değişimlerin süreçlerinin olabildiğince tespiti ve 1331 yılında kent alındığında karşılaşılan mevcut dokunun algılanabilmesi amaçlanmıştır.

“Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti”, “Kent Dokusu” ve “Mimari” alt başlıkları altında değerlendirilmiştir. Kent dokusunun belirtilmeye çalışıldığı bölümde kentin Bizans'tan aldığı mevcut fiziksel yapı ve bu yapıda Orhan Gazi döneminde meydana gelen değişimlerin tespiti amaçlanmıştır. Mimari alt başlığında ise kentin fiziksel yapısının değişiminde belirleyici olan mimari örnekler yapı tipleri, baniler, kitabe, plan tipi ve mimari elemanları ile tanıtılmaya çalışılmıştır. Mimari başlığı altında incelenen yapılar genel bir yaklaşımla ele alınmış, kentin fiziksel yapısının algılanmasında mimarinin kentin fiziksel yapısındaki yerinin tespiti amaçlanmıştır. Kentte bulunan

yapılar katalog bölümünde ayrıntılı olarak tanıtıldığı için bu bölümde tekrara yol açmamak amacı ile yapıların tanıtımında ayrıntıya yer verilmemiştir.

Dördüncü bölüm katalog bölümüdür. Bu bölümde İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapıları tanıtılmaya çalışılmıştır. Katalog bölümünde ele alınan yapılar günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapılar olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir. Günümüze kadar ulaşabilen yapılar araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar ve yapılarda yaptığımız incelemeler sonucu elde edilen veriler doğrultusunda tanıtılmış ve değerlendirilmiştir.

Günümüze kadar ulaşamayan yapılar ise kaynaklarda ve yayınlarda yer alan bilgiler dahilinde incelenmiştir. Bu yapılardan Ayverdi tarafından Orhan Gazi dönemi içinde ele alınan Orhan Mescidi ile Hacı Hamza İmareti adı altında tanıtılan yapıların aslında olmadığı anlaşılmış, katalog bölümünde gerekçeleri ile anlatılan bu durum sonucunda bu yapılara değerlendirme kapsamında yer verilmemiştir.

Beşinci bölüm değerlendirme bölümüdür. Bu bölüm üç ana başlık altında incelenmiş, Birinci başlık "Orhan Gazi Döneminde Mimarlık" adı altında, incelediğimiz dönemin genel özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme bölümünün başında, dönemin mimari özelliklerinin tanıtılmasının amacı, üçüncü alt başlık altında incelenecek olan İznik'teki Orhan Gazi dönemi yapılarının dönemin mimari özellikleri içerisinde yerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda Orhan Gazi dönemi mimari oluşumunda etkisi olan baniler ve adına yapı inşa edilen kişiler dahil oldukları sosyal sınıflar altında ele alınmıştır. Bu kişiler "Sultan ve Ailesi", "Gazi ve Akıncı Beyleri", "Ahi, Şeyh ve Dervişler" alt başlıkları altında incelenerek kimlikleri ve mimari faaliyetlerdeki belirleyici etkileri belirtilmeye çalışılmıştır. "Mimari" başlığı altında Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen ve yayınlarda mimari özellikleri ile ilgili bilgi bulunan tüm yapılar ele alınmış bu yapılar yapı tiplerinin oluşumu ve gelişimi, plan tipleri ve mimari özellikleri dikkate alınarak, genel olarak Orhan

Gazi dönemi mimari özellikleri saptanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde veriler bilgiler Değerlendirme bölümünde İznik'teki Orhan Gazi dönemi mimari örneklerinin Orhan Gazi dönemi mimarisi içindeki yerinin tartışıldığı bölüm için ön bilgi niteliğinde veriler içerir.

Değerlendirme bölümünün ikinci ana başlığı altında İznik kentinin, Bursa, Bilecik ve Yenişehir kentleri ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu bölüm tarihsel gelişim ve kent dokusu alt başlıkları içinde incelenmiştir. Değerlendirme kapsamında Bursa ve Bilecik kentlerinin seçilmesinde, her iki kentin de Orhan Gazi döneminde yerleşime sahne olması ve Osmanlı öncesinde Bizans kentleri olması bakımından benzer bir yapıya sahip olmalarıdır. Yenişehir kenti ise İznik'ten farklı olarak yeni kurulan bir kenttir ve bu açıdan farklı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle İznik kentinin benzer ve farklı yerleşimler ile karşılaştırılarak, İznik'in bir Erken Osmanlı Kenti olarak genel değerlendirme içerisindeki yeri ve önemini sorgulamaktır.

Değerlendirmenin üçüncü bölümünde, İznik'in fiziksel yapısının ele alındığı üçüncü bölümde genel özellikleri; katalog bölümünde ise ayrıntıları ile tanıtılan İznik'teki Orhan Gazi dönemi yapılarının mimari özelliklerinin, Değerlendirme bölümünün başında ele alınan Orhan Gazi dönemi yapılarının genel özellikleri ile karşılaştırmalı değerlendirmesi yer alır.

Altıncı bölüm sonuç bölümüdür. Sonuç bölümünde "Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi" konulu çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar belirtilmiştir.

Yedinci bölüm tez kapsamında incelenen yayınların yer aldığı "Kaynakça" bölümüdür.

I. 2. KONUyla İLGİLİ KAYNAKLAR

I. 2. 1. Birinci El Kaynaklar

I. 2. 1. 1. Kitabeler

Orhan Gazi Dönemi yapılarının kitabelerinin bir çoğun günümüze kadar ulaşmamıştır. Orhan Gazi dönemi içerisinde inşa edilmiş olan 116 yapıdan, sadece 5 yapının inşa kitabesi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu yapılardan, Bursa'da bulunan Kale içi Orhan Gazi Camii haricindeki tüm yapılar İznik'te yer alır. İznik'te bulunan Hacı Özbek (Zeynel) Camii, Orhan Gazi İmaret-i ile Hacı Hamza Camii ve Türbesi'nin inşa kitabeleri bulunmaktadır.

Orhan Gazi dönemi yapılarının tarihlendirilmesindeki sorunları yaratan en önemli etken, yapıların inşa kitabelerinin önemli ölçüde günümüze ulaşmamasıdır. Bu nedenle İznik'te Orhan Gazi dönemine ait dört adet inşa kitabesinin bulunması oldukça önemlidir.

İznik'te bulunan Hacı Özbek (Zeynel) Camii, kitabesi ile tarihi bilinen ilk Osmanlı camii olarak nitelendirilir. Fakat kitabenin farklı okunmasından kaynaklanan farklı adlandırmalar bulunmaktadır¹.

İznik'te kitabesi bulunan bir diğer yapı Orhan Gazi İmaret-i'dir. Kitabenin tarih bölümünün sadece son rakamının (5) bulunması sebebi ile farklı tarihlendirmeler ortaya atılmıştır².

¹ Yapı araştırmacılar tarafından kitabesi ve kent içindeki konumu dikkate alınarak farklı isimler ile tanımlanmıştır. K. Otto-Dorn (1941: 15-18), N. Fıratlı (1959: 12), A. Kuran (1964: 8), E. H. Ayverdi (1956: 118; 1966: 167), M. Sözen (1975: 49), O. Aslanapa (1977: 17) ve A. Durukan (1986: 204) yapıyı kitabesinden yola çıkarak Hacı Özbek Camii olarak tanımlarken, M. T. Koyunluoğlu (1935: 82) ve A. Tüfekçioğlu (2002: 447) yapının adının Hacı Zeynel Camii olduğunu belirtir. A. S. Ülgen (1939: 55) ise yapının kent içerisindeki konumunu dikkate alarak Çarşı Mescidi olarak tanımlamaktadır.

² İznik Orhan Gazi İmaret-i kitabesi için Bkz: Aslanapa 1964: 23; E.H.Ayverdi 1966: 168-171; Demiriz 1979: 594; Ö. D. A. P. 1086: 243; Tüfekçioğlu 2001: 19-22.

İzmit'te bulunan diğer iki inşa kitabesi Hacı Hamza Camii ve Türbesi'ne aittir. Hacı Hamza Türbesi'nin kitabesinde "mimar Hacı Ali" ifadesinin yer alması, Osmanlı Mimarisinde ilk mimar ismini bildirmesi açısından önemlidir¹.

I. 2. 1. 2. Vakfiyeler

Orhan Gazi dönemi mimarisinin değerlendirilmesinde kitabelerde olduğu gibi en önemli eksikliklerden biriside vakfiyelerdir. İzmit'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarından sadece Süleyman Paşa Medresesi'nin vakfiyesi bulunmaktadır. Medresenin asıl vakfiyesi bulunamamıştır. Süleyman Paşa'nın Fatih devrinde yazılan vakfiyesinde, yeni vakfiyenin asıl nüshanın kaybolması sebebi ile yeniden düzenlendiği belirtilmektedir (Ayverdi 1968: 19-22) Bu vakfiyede Süleyman Paşa'nın İzmit'te bulunan Medresesi'nin yaşatılıp bakılması için Kozluca Kasabasının geliri ile İzmit çevresinde ve medrese civarında bazı binaların vakfedildiği ve müderrisliğine Davud-ı Kayseri'nin getirildiği belirtilmektedir. Ayrıca vakfiyede Süleyman Paşa'nın İzmit'te bulunan Medresesi'nde eğitim gören talebeler için ayrılmış ücretten bahsedilmektedir (Ayverdi 1968: 19-22).

Orhan Gazi'nin günümüze ulaşan tek vakfiyesi 1359 (H. 761) tarihli olup, Bursa'da bulunan zaviyesi (Orhan Camii) için düzenlenmiştir. Vakfiye'de zaviyenin bakım, onarım ve yaşatılması için bazı, köyler, han, hamam, dükkan, değirmen bağ ve bostanlar vakfedilmiştir. Ayrıca üç günden fazla kalmamak koşulu ile gelen misafirlerin kabul edilmesi, üç günden fazla kalmak isteyenlere kırmadan vakfın şartının söylenmesi ve kalmalarına izin verilmemesi belirtilmiştir. Vakıfların ihtiyaçlarının karşılanması için artan miktarın, cami ve zaviyenin hademesinin ihtiyaçlarına, zaviyenin

¹ İzmit Hacı Hamza Camii ve Türbesi'nin kitabeleri için bkz. Koyunluoğlu 1935: 161; Otto-Dorn 1941 : 18-20 Ayverdi 1957: 121-122; Sönmez 1989: 375.

tamamen yıkılması durumunda gelirlerin fakir ve muhtaç durumdaki Müslüman halka harcanması belirtilmiştir.

I. 2. 1. 3. Vakayinameler

Konumuzun tarihsel olarak içinde bulunduğu 14. yüzyıla ait tarihsel bir kronik bulunmamaktadır. Bu dönemde yazılmış olan tek tarih çalışması 1390'larda yazıldığı düşünülen Ahmedî'nin "Dâsitan-i Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eseridir. Eser "gerçek bir olay-anlatıdan ziyade ahlakçı bir metin" olarak tanımlanır (İmber 2000: 40). Bu eserden başka 15. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı kroniklerinin artığı görülmekte, en azından günümüze ulaşan örnekler bu yönde bir tablo ortaya koymaktadır. 14. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında yazılan Osmanlı kronikleri Aşıkpaşaoğlu'nun (1400-1484 sonrası), *Tevârihi al-i Osman* (1484); Şükrullah'ın (15.yüzyıl), *Şükrullah'ın Tarihi* (1456-60); Enveri'nin (15.yüzyıl), *Düsturname-i Enverî*; Oruç b. Adil el Kazzas'ın (15. yüzyıl sonları-16.yüzyıl başları), Oruç Bey'in, *Oruç Bey Tarihi* (yaklaşık 1500); Kemalpaşazâde'nin (1469?-1534), *Tarih-i Âl-i Osman*; Mehmed Neşri'nin (öl.1520 öncesi) *Neşri Tarihi (Kitab-ı Cihannüma)*(1485); Hoca Sadettin Efendi'nin, (16.yüzyıl) *Tacût-Tevarih* adlı eserleridir (İmber 2000: 39-71).

14. yüzyıldan günümüze kadar ulaşabilmiş bir Osmanlı vâkayinamesinin bulunmaması, tezimizin tarihsel sınırları açısından önemli bir eksikliklerdir. Çünkü daha sonraki dönemlerde yazılan kroniklerde 14. yüzyıla dair anlatılanlara şüphe ile yaklaşılır. Özellikle Aşıkpaşaoğlu başta olmak üzere 15. yüzyıl öncesine dair anlatılanların günümüze kadar ulaşmayan, fakat Aşıkpaşaoğlu'nun verdiği bilgiler ile varlığından haberdar olduğumuz Yahşi Fakih'in *Menâkıbnâmesî*'ne dayandırılır (İmber 2000: 40). Vâkayinamelerin ortak özeliği de bu görüşleri destekler; çünkü 14. yüzyıla ait bilgiler önemli ölçüde benzemekte, hatta ifade şekli ve yorumlara varan benzerlik bulunmaktadır.

Tezimizde sıklıkla başvurduğumuz kronikler Aşıkpaşaoğlu, Kemalpaşazade, Neşri ve Sadettin Efendi'nin eserleridir. Eserlerde yer alan bilgiler kentlerin kuşatılması, fethedilmesi, yeniden kurulması, yönetimi, sosyal yaşam, nüfus, imar faaliyetleri, baniler gibi çalışmamız içerisinde ele aldığımız konular için çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olmuştur. Özellikle banilerin kimlikleri ve günümüze ulaşmayan yapıların tespitinde bu kroniklerde yer alan bilgiler en önemli referanslarımızı oluşturur.

I. 2. 1. 4. Seyahatnameler

14. yüzyıldan itibaren 20. yüzyıl başına kadar seyahatnamelerde İznik ile ilgili bilgi bulmak mümkündür¹. 1333 yılında İznik'te bulunan İbn_i Batuta ile 1355 yılında bir süre İznik'te bulunan Gregoras Palamas'ın aktarmış olduğu bilgiler incelediğimiz Orhan Gazi dönemi hakkında bilgi veren kaynaklar olması itibari ile önemlidir. Ayrıca 17. yüzyılda İznik hakkında kapsamlı bilgi veren Evliya Çelebi ve Texir'in seyahatnameleri önemli veriler içerir.

14. yüzyılda Anadolu hakkında önemli bilgiler veren İbn-i Batuta 1333 yılında İznik'e uğramış ve kent ile ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Batuta'nın İznik'e geldiği tarih (1333), kentin fethedilmesinden (1331) iki yıl sonradır ve kentin alınmasının ardından görünümü, nüfusun yoğunluğu ve yapısı ile ilgili verdiği bilgiler dönem kaynağı olması itibari ile oldukça önemlidir.

Gregory Palamas 1296 yılında İstanbul'da doğmuş Bizanslı bir Papazdır. 1354 yılında Selanik'ten İstanbul'a giderken Osmanlılar tarafından

¹ İbn-i Batuta (1333: Eylül); Gregoras Palamas (1355); Ciriaco Pizzecoli Anconitano (1431); Haydar Çelebi (01,05,1514); Abu al-Barakat Muhammad Bdr al-din al Ghazzi (10,08,1531); Matrakçı Nasuh (22,06,1534); Jean Cheneau (05,01-28,01,1550); Hans Dernschwam (18,06,1555); Augier Ghislain de Busbek (14,03,1555); Wolfgang Müntzer (01,08,1557); Qutbuddin Mekki (20;03;1558); Georg Christoph Fernberger: (1588); Reinhold lubenau (21,07,1588); John Sanderson (23,09,1587); R. Pococke (1743-45); Domenico Selsini (1715); J. von Hammer (1818); Homer de Hell (1860); Isambert (1873); C. von der Goltz (1896); L'de Laborde (1838); Perrot (1872); Schultze (1909); Motdmann (1859);j. Pozzi 1933.

esir alınmış; Lapseki, Biga ve Bursa'da bir süre tutulduktan sonra İznik'e getirilmiştir. İznik'te kaldığı süre içerisindeki gözlem ve düşüncelerini anlattığı mektuplarında, çok ayrıntıya girmese de kentin yapısı ile ilgili çıkarımlar yapmak mümkün olmuştur. Palamas'ın İznik'te bulunduğu yıl Orhan Gazi döneminin son yıllarını oluşturur ve kentin Orhan Gazi döneminin son zamanlarındaki durumu ile ilgili önemli çıkarımlarda bulunmamızı sağlayan bilgiler içerir.

17. yüzyılda seyahatlerindeki gözlemlerini aktaran Evliya Çelebi, İznik ile ilgili bilgiler verir. Seyahatnamede aktarılan bilgiler, özellikle kentte inşa edilen fakat günümüze kadar ulaşamayan yapıların varlığına dair en önemli referans kaynağı durumundadır.

İznik kenti ile ilgili ilk olarak en kapsamlı bilgiler veren kişi Charles Texier'dir. 1833 ve 1843 yıllarında Anadolu'da seyahat ve incelemelerde bulunan Texier, İznik ile ilgili olarak ta ayrıntılı incelemelerde bulunmuş; gözlemlerini aktarmıştır. Texier, kentin tarihsel gelişimi, surlar, özellikle Roma ve Bizans dönemi yapıları olmak üzere kentte bulunan anıtları yer yer plan ve çizimler ile destekleyerek belgelemiştir. Texier'in ayrıntılı olmayan ve hatalı da olsa İznik planı, kentin ilk planı niteliğindedir. İznik'i ele aldığı bölümde vermiş olduğu bilgiler, gerek geçmiş dönemleri irdeleyen ve sorgulayan gerekse kendi gözlem ve incelemeleri sonucunda elde ettiği verileri içermektedir.

I. 2. 2. Günümüz Yayınları

Tezimizin konusunu oluşturan İznik kenti ve mimarisi ile ilgili yayınlar bulunmakla birlikte, bu yayınların büyük çoğunluğu kentin Roma ve Bizans dönemine ilişkin konuları içermekte¹, Osmanlı dönemini ele alan monografik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir². Ayrıca İznik ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmakta³, bu tezler içerisinde Osmanlı dönemi ve öncesi ile ilgili İznik'in kent dokusunu ele alan bir çalışma bulunmamaktadır.

Kentte bulunan Osmanlı dönemi yapıları ise İsmail Bey Hamamı⁴ dışında her hangi bir yüksek lisans ve doktora tez çalışmasına konu olmamıştır.

Kentin Roma dönemindeki fiziksel yapısı hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz verileri aktaran Sencer Şahin'in İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu (1987) adlı çalışması ve "Yazıtların Diliyle İznik'te Tarih" (1987: 369-372) adlı makalesi ve Cevriye Artuk'un "Nicaea (İznik)'de Herakles" (1960) ve "Sikkelerine Göre Nikaia (İznik) Mabetleri"(1967) adlı makaleleridir.

¹ Çalışmamız süresince yararlandığımız Roma ve Bizans döneminde İznik kenti ve yapıları ile ilgili bilgi veren çalışmalar: Theodor Schmitz'in (1927) "Die Kormesis - Kirche Von Nicaea Das Bauwerk Und Die Mosaiken"; Talbot Rice'in (1929: 60-64) "Nicaea" adlı makaleleri; Alfons Maria Schneider ve Karmap'in ortak hazırladıkları *Die stadtmauer von İznik* (1936) adlı kitap, Alfons Maria Schneider'in " Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik Nicaea." (1943) adlı makale, E. Bosch'un (1948: 325-349) "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları"; Cevriye Artuk'un "Nicaea (İznik)'de Herakles" (1960), "Sikkelerine Göre Nikaia(İznik) Mabetleri" (1967); Anthony Bryer'in (1969) "Nicaea, Byzantine City" adlı makaleleri; Sencer Şahin'in *İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu* (1987) adlı katalog çalışması ve "Yazıtların Diliyle İznik'te Tarih" (1987: 369-372) adlı makalesi; Semavi Eyice'nin (1988: 310-317) "İznik'te Bir Bizans Kilisesi." adlı makalesi.

² İznik Kenti'nin Osmanlı dönemi ile ilgili yayınlar: Memduh Turgut Koyunluoğlu'nun (1935) *İznik ve Bursa Tarihi* adlı kitabı; Ali Sami Ülgen'in (1938: 53-69) "İznik'te Türk eserleri" adlı makalesi; Katherina Otto-Dorn'un (1941) *Das islamische İznik* adlı kitabı; Nezih Fıratlı'nın (1959) *İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber* adlı kitabı; Semavi Eyice'nin (1960) "İznik'te Büyük Hamam" adlı makalesi, Oktay Aslanapa'nın (1964-65: 16-32) "İznik'te Sultan Orhan İmaret Camii Kazısı; Gönül Gönül Güreşsever'in (1968: 200-208) "Ağustos 1968, İznik Çini Firnleri Kazısı Sırasında Çıkarılan Süko Buluntular" adlı makalesi; Otto Meinardus'un (1968: 607-614) "İznik'teki Ayasofya Kilisesi'nde Bulunan Bir Halk Sanatı Tasvirinin Ortaçağ'daki Tahriri" adlı makalesi; Semavi Eyice'nin (1987: 65-112) "İznik." adlı makalesi; Oktay Aslanapa'nın "İznik Çini Firnleri Kazısı 1992 Çalışmaları." (1993: 449-547) adlı makaleleri; Oktay Aslanapa, Ş. Yetkin ve A. Altun'un *İznik Çini Firnleri Kazısı II. Dönem* adlı kitabı; Füsün Alioğlu'nun (1999) "Erken Osmanlı Döneminde İznik Kenti'nin Fiziksel Gelişimi." adlı makalesi; Nurşen Özkul Fındık'ın (2001) *İznik Roma Dönemi Tiyatrosu Kazı Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri* adlı kitabı;

³ Bu makale ve kitaplara ek olarak İznik ile ilgili doktora ve Yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Avni Kutunyar'ın (1990) "İznik'te Bizans Dönemi Yapılarında Tarihlendirme Sorunları ve Malzeme-Teknik." adlı yüksek lisans tezi; T. Özmer'in (1988) "An Approach to Conservation and Rehabilitation of İznik Historical City Walls." adlı yüksek lisans tezi; Murat Erton'un (1985) "Kent Kimliği :İznik ve Mudurnu Yerleşimleri Örneği." adlı yüksek lisans tezi; Nesilhan.Nuhoğlu'nun (1995) "İznik Şehri" adlı yüksek lisans tezi; Turhan Şen'in (1998) "İznik'in Tarihi Coğrafyası" adlı yüksek lisans tezi; Alpaslan Yaldız'ın (1999) "Tarihi, Dini ve Kültürel Açılardan İznik" adlı yüksek lisans tezi.

⁴ Ahmet Sipahioğlu'nun (1996) "İznik'te İsmail Bey Hamamı ve Diğerlerinin Değerlendirilmesi".

Bu çalışmaların önemi dönem kaynağı niteliğindeki yazıt ve sikkeleri ele alan çalışmalar olmasıdır. Sencer Şahin'in çalışmaları İznik'te bulunmuş olan yazıtlar ile ilgilidir. Yazıtlarda yer alan bilgiler dönemin sosyal yapısı ile ilgili bilgiler içerdiği gibi özellikle surlarda kullanılan yazıtlar surların inşası ve onarımlarına dair bilgiler aktarır. Mimari çözümler ile bir çok veri yazıtlar aracılığı ile kesin tarih vermekte ve bu kentin fiziksel yapısındaki oluşum ve değişimi bir ölçüde ortaya koymaktadır. Çalışmada yazıtların çözümlenmesi verilmiş ve bu çözümlere dayalı olarak kentin tarihi ve fiziksel yapısına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada ele alınan yazıtlarda yer alan bilgiler dönemin tarihi ve mimari özellikleri ile ilgili yapılan çalışmaların en önemli referans kaynağı durumundadır.

A. M. Schneider ve Karnap'ın ortak hazırladıkları "Die stadtmauer von İznik" (1938) adlı kitap ve Alfons Maria Schneider'in "Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik Nicaea" (1943) adlı makalesi İznik surları ve kentte bulunan Roma ve Bizans dönemi yapılarının ele alındığı en kapsamlı ve ayrıntılı yayınlardır. 1938 ve 1943 yıllarında basılan bu çalışmalar İznik ile ilgili araştırmalarda en önemli referans kaynakları olarak belirtilmiştir.

Dönem kaynağı niteliğindeki İznik'te basılan sikkeleri ele alan çalışma Cevriye Artuk'un "Nicaea (İznik)'da Herakles" (1960) ve "Sikkelerine Göre Nikaia(İznik) Mabetleri" (1967) adlı makaleleridir. Bu çalışmada İznik'te basılan sikkelerde yer alan tapınak tasvirleri ve bilgilerden yola çıkarak özellikle Roma döneminde kentte inşa edilen yapılar tipleri, kimler adına yapıldığı ve tapınakların plan tiplerine yönelik çıkarımlar yapılmıştır. Roma döneminden günümüze kadar ulaşabilen yapılar kentin sur ve kapıları ile tiyatrodur. Bu yayında ortaya çıkarılan veriler ışığında kentte bu yapıların dışında inşa edilen, fakat günümüze kadar ulaşmayan bazı yapıların varlığı ortaya konmuştur.

İznik'in Osmanlı dönemini ele alan çalışmalardan konumuz kapsamı itibari ile en önemli yayınlardan birisi Füsun Alioğlu'nun (1999: 83-98) "Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi" adlı makalesidir. Makalede İznik kentinin Osmanlı öncesi durumu genel özellikleri ile tanıtıldıktan sonra, Erken Osmanlı döneminde kent fiziksel yapısı, yapıların kent dokusu ile ilişkisi ve toplumsal niteliğin yapım pratiğindeki yeri başlıkları altında kent fiziksel yapısı tanımlanmaya çalışılmıştır.

İznik tüm dönem ve eserleri ile ele alan yayın Bedri Yalman'ın İznik adlı kitabıdır. Kitapta İznik'te bulunan yapılar dönemsel olarak gruplandırılarak ele alınmıştır. Her dönem içinde İznik'te bulunan yapılar hakkında bilgi verilmiş fakat öne sürülen görüşler ve verilen bilgilerin alındığı kaynaklar dipnotlarda belirtilmemiş, yazarın kendi saptamalarındaki dayanak noktaları açıkça ortaya konmamıştır. Kitabın sonunda kaynakça belirtilmesine karşın metin içerisinde kullanılan alıntılar, kullanılan çizim ve fotoğrafların hangi çalışmalardan alındığı belirtilmemiştir. Buna karşın kitapta yer verilen kent haritası bu güne kadar İznik ile ilgili olan en kapsamlı kent planıdır. Bu plandaki veriler tezimizde referans olarak kullanılmıştır. Ayrıca kitapta yer verilen kentin özellikle 1940'lı yıllarına ait fotoğraflar belge niteliğindedir.

Osmanlı Dönemi mimarisi ile ilgili yayınlarda İznik'te bulunan yapılar ile ilgili bilgi bulmak mümkündür¹. Ayrıca kentte bulunan yapıların

¹ Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Orhan Gazi Devrinde Mimari." (1956: 116-197) adlı makalesi; Sedat Çetintaş'ın *Yeşil Cami ve Benzerleri Camii Değildir* (1968) adlı kitabı; Semavi Eyice'nin "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler." (1962-1963: 1-80) adlı makalesi; Abdullah Kuran'ın *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Camii* (1964) adlı kitabı; Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Bursa Orhan Gazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşesi Meselesi." (1965: 69-83) adlı makalesi ve *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* (1966) adlı kitabı; Muzaffer Erdoğan'ın "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri." (1968: 149-207.) adlı makalesi; Metin Sözen'in "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler" (1968) adlı makalesi; Ayda Arel'in "Batı Anadolu'da Birkaç Yapının Tarihlendirilmesi ve XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi Hakkında" (1970: 82-96) adlı makalesi; Affe Batur'un "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine." (1970: 136-227) adlı makalesi; Metin Sözen'in *Anadolu Medreseleri (Selçuklu ve Beylikler Devri)* (1970) adlı kitabı; Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi* (1974) adlı kitabı; C. Baltacı'nın *Osmanlı Medreseleri (15-16. y.y.)* (1976) adlı kitabı; Oktay Aslanapa'nın *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı* (1977) adlı kitabı; S. Yıldız Ötügen'in "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri." (1978: 337-37) adlı makalesi; Semra Ögel'in "Türk Mimarisinde Kubbeli Mekan Gelişiminin Ana Hatları." (1979: 26-44) adlı makalesi; Ömür Bakır'ın "Erken Dönem Mimari Süslemesinde Geometrik Düzen Denemesi." (1981: 951-956) adlı makalesi ve *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı* (1981) adlı kitabı; Aysel Tükel Yavuz'un "Onarımlarda Almaşık Duvarların Düzlenmesi." (1982: 71-77) adlı makalesi; Mustafa Bilge'nin *İlk Osmanlı Medreseleri* (1984) adlı kitabı; S. Öcalı'nın "Bilecik Orhan Gazi İmareti" (1984) adlı makalesi; Yıldız Ötügen, A. Durukan, H. Acun ve S. Pekak'ın *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, IV* (1986) adlı kitabı; Oktay Aslanapa'nın *Osmanlı Devri Mimarisi* (1986) adlı kitabı; Gönül Öney'in *Beylikler Devri Sanatı* (1989) adlı kitabı; Yıldız Demirtaş'ın "Bilecik'te Orhan Gazi İmaretinin

karşılaştırma ve değerlendirmelerinde bu yayınlarda yer alan verilerden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Tezimizin konusu ve sınırları itibari ile Ayverdi'nin Orhan Gazi döneminde mimari adlı makalesi, başvurduğumuz en önemli çalışmalar arasındadır. Makalede, Osmanlı mimarisinin oluşum süreci kısaca ele alınmış, bu giriş bölümünün ardından kitabe, vakfiye, vakıf kayıtları ve şerhiye sicilleri referans gösterilerek tespit edilen ve günümüze ulaşan yapılar mimari özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmiş; ayrıntıya girilmemiştir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin İlk Devir Osmanlı Mimarisi adlı eserinde ise bu makaledeki bilgiler önemli ölçüde kullanılmış, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, Hüdavendigar ve Yıldırım Beyazıt dönemlerini içine alan 1230 – 1402 yılları arasında inşa edilen yapıları içermektedir. Eserde her dönem ayrı başlık altında incelenmiş ve her bölümün başında yerleşimlere göre yapıların dağılımı liste şeklinde belirtilmiştir. Dönemin genel bir tanımı yapıldıktan sonra yapılar kentlere göre ayrılarak başlıklar altında incelenmiştir. Ayverdi'nin yapmış olduğu tespitler İznik'te bulunan eserler ve genel olarak Orhan Gazi dönemi mimarisinin ele aldığımız bölümlerde en sık başvurulan ve bir çok saptamada çıkış noktası olarak kullanılan önemli bir yayındır. Özellikle yayında kullanılan ve bir çoğu Ayverdi tarafından çizilen yapı planları, dönemin mimari değerlendirmesi yapılırken yararlanan en önemli verilerdir. Çünkü bir kısmı günümüze ulaşmayan bir çoğu ile ilgili de bu

Bugünkü Durumu ve Süslemesi Hakkında Notlar." (1990: 165-172.) adlı makalesi; Osman Uysal'ın "Anadolu Selçuklularında Erken Osmanlı Döneminde Minare Biçimindeki Gelişmeler." (1990: 505-533) adlı makalesi; Oktay Aslanapa'nın *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi* (1991) adlı kitabı; Selçuk Mülâyim'in "Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl." (1991: 2-14) adlı makalesi; Oktay Aslanapa'nın "İznik Çini Finnları Kazısı: 1992 Çalışmaları." (1993: 449-547); Sedat Emir'in *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II; Orhan Gazi Dönemi Yapıları* (1994) adlı kitabı; Oktay Aslanapa'nın "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi." (1993: 223-232) adlı makalesi; Kazım Baykal'ın *Bursa ve Anıtları* (1993) adlı kitabı; Raif Kaplanoğlu'nun *Bursa Anıtları Ansiklopedisi* (1994) adlı kitabı; Yılmaz Önge'nin *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları* (1995) adlı kitabı; Zeynep Mercangöz'ün "Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler." (1995: 485-495) adlı makalesi; Hakkı Önkal'ın *Anadolu Selçuklu Türbeleri* (1996) adlı kitabı; Y. Çoruhlu'nun *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si* (1997) adlı kitabı; Y. Selçuk Şener'in "XIV Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü." (1997:193-249) adlı makalesi; İtler Büyükdöğar'ın "Onbeşinci Yüzyıl Anıtsal yapılarında Üst Örtü-Geçit Alanı İlişkisi" (1996: 73-84) adlı makalesi; Yekta Demirel'in *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri* (1999) adlı kitabı; Hakkı Önkal'ın *Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri* (1999) adlı kitabı; İknur Aktuğ-Kolay'ın *Batı Anadolu 14. yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri* (1999) adlı kitabı; Ömür BAKIRER'in (2000) *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mıhrapları alı kitabı*; Bekir Eskici'nin "Alçı Mıhrapların Yapım Yöntemleri ve Süsleme Teknikleri Üzerine Gözlemler." (2001: 234-252) adlı makalesi; Abdülhamit Tüfekçioğlu'nun "Osmanlıya Ait En Erken Tarihi Kitabe Üzerine Bir Değerlendirme" (2002: 473-484.) adlı makalesi.

yayından başka çalışma yapılmamış olan bu yapılar için kitap aynı zamanda belge niteliğindedir. İznik dışında diğer yerleşimlerde yer alan yapılardan karşılaştırma yapıları olarak belirlenen yapıların tezimizin levhalar bölümünün bir kısmında yer verilen planları Ayverdi'nin planlarından oluşmaktadır. Ayverdi'nin yapılar ile ilgili saptamaları direkt olarak alınıp kullanılmamış, ilgili bölümlerde araştırmacının referans olarak kullandığı yayın ve kaynaklara ulaşılmış, karşıt görüşlü diğer yayınlar değerlendirilmiş ve yaptığımız araştırmalar sonucunda ortaya çıkan veriler ile karşılaştırılması sonucunda tezde değerlendirilmiştir. Ayverdi tarafından İznik'te 15 yapı tespit edilmiş bu yapılar esas alınarak yaptığımız araştırmalarda Ece Yakup Çelebi, Orhan Gazi Camii, Hacı Hamza İmaret'i'nin İznik'te bulunmadığı tespit edilerek bu yapılara değerlendirme bölümünde yer verilmemiştir. Ayrıca Ayverdi'nin çalışmasında yapılar mimari özellikleri belirtilmiş, her hangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Çalışmamızda İznik'teki yapılar günümüze ulaşan ve ulaşmayan yapılar olarak ayrı başlıklar altında ele alınmış, ayakta olan yapılar yerinde incelenerek, gerek Ayverdi'nin çalışmasında ele alınan plan ve bilgiler, gerekse diğer yayınlarda yer alan bilgiler ele alınarak incelenmiş, yapılarda meydana gelen değişiklikler ve restitüsyon önerimiz dahilinde yapıların planları düzeltilerek yeniden çizilmiştir. Belirttiğimiz özellikleri ile Ayverdi'nin yukarıda belirtmiş olduğumuz çalışmaları, Orhan Gazi dönemi yapılarının mimari değerlendirmesinde başvurulabilecek en kapsamlı ve önemli yayın niteliğindedir.

Yıldız Demiriz'in Erken Osmanlı Mimarisinde Süsleme I. Erken Devir (1300-1453) (1979) adlı kitabı, Osmanlı mimari süslemesini malzemesine göre gruplara ayırarak, yerleşimlere göre yapılarda bulunan süsleme özellikleri katalog şeklinde belirtilmiş, tüm veriler analiz ve sentez başlıkları altında değerlendirilmiştir. Çalışma, tezimiz kapsamında ele alınan İznik Kırgızlar Türbesi'nde yer alan kalem işi süslemeler hakkında kapsamlı bilgi bulunan tek çalışmadır. Kitap yapıda bulunan kalem işi süslemelerin tanımında referans olarak kullandığımız en önemli yayındır.

Çalışmamız kapsamında yararlandığımız bazı yayınlar, ele alınan konu ile ilgili tek yayın olması yada önemli saptamalarda bulunulması itibari ile ayrıca üzerinde durulmayı gerektirir.

Oktay Aslanapa'nın "İznik'te Sultan Orhan İmâret Camii Kazısı" (1964-1965: 16-31) adlı makalesi 1954-65 yılları arasında yapıda yapılan kazı sonucunda elde edilen verilerin değerlendirildiği önemli bir yayındır. Kazı sonucunda elde edilen veriler yapının mimari özellikleri ve planına yönelik bir çok soruyu ortadan kaldırmış ve bu yayın ile tanıtılmıştır. Ayrıca kazı sonucunda bulunan ve bu makale ile tanıtılan yapının kitabesi bir çok soruya yanıt olduğu gibi, yapının tarihine yönelik yeni tartışmalara yol açmıştır. Tezimiz kapsamında incelenen İznik Orhan Gazi İmareti'nin gerek plan tasviri ve restitüsyon değerlendirmelerinde gerekse tarihlendirme sorununun ele alındığı bölümde en belirgin kaynak niteliğindedir.

Abdülhamit Tüfekçioğlu'nun "Osmanlıya Ait En Erken Tarihli Kitabe Üzerine Bir Değerlendirme" (2002: 473-484.) adlı makalesi İznik'te bulunan ve Hacı Özbek Camii'nin kitabesini ele alan bir çalışmadır. Yapının kitabesine yönelik farklı görüşleri de ele alarak, ayrıntılı bir değerlendirme ile sonuçlandırılan makalenin önemi yapının banisinin Hacı Özbek olmadığı, Hacı Zeynel olduğu yönündeki tespitidir.

Otto-Meinardus'un "İznik'teki Ayasofya Kilisesi'nde Bulunan Bir Halk Sanatı Tasvirinin Ortaçağ'daki Tahribi" adlı makalesi, Ayasofya Kilisesi (Orhan Camii) duvarları üzerinde yer alan grafiti tasvirler ile ilgili bu güne kadar yapılan tek çalışmadır.

II. İZNIK'İN TARİHSEL GELİŞİMİ

II. 1. TARİHİ COĞRAFYA

İznik kenti antik dönemde Bitinya olarak adlandırılan bölgenin sınırları içerisinde yer almaktadır (Levha: 1). Bölge, adını Anadolu'ya Trakya ve Boğazlar üzerinden gelmiş bir "Trak Boyu" olan Bithyn'lerden almıştır (Sevin 2001: 29). Trak kökenli Bitinyalı'ların bağımsızlıklarını uzun süre koruduğu fakat M. Ö. VII. yüzyıl sonlarında Lidya, M. Ö. 545 yılından sonra ise Pers egemenliği altında girdiği bilinir. Bitinyalı'lar, M. Ö. 377-279 yılları arasında bağımsız ve güçlü bir krallık olarak karşımıza çıkmakta, sınırlarını oldukça genişleterek kendi içinde krallıklara bölündüğü görülmektedir (Sevin 2001: 30-31).

Bitinya Krallıkları'nın büyümesi ve kalkınması ile M. Ö. III. ve II. yüzyıllarda Yunan kültürüne olan "hayranlık" Hellen tarzı yeni kentler kurulmasına etken olarak yorumlanır ve Helen kültürünün bölgeye girmesi bu dönemdeki yaklaşımla ilişkilendirilir (Sevin 2001: 30). Bölge, M. Ö. 74 yılından itibaren Roma egemenliğine girmiş, İmparator Pompeus'un M. Ö. 64 yılından itibaren Pontus'un batı kısmı ile Bitinya bölgesini birleştirmesi ile Bitinya- Pontus adında yeni bir eyalet durumuna gelmiştir (Sevin 2001: 30-31).

Bitinya ile ilgili Bizans arşivlerinin tamamına yakınının kaybolması, Osmanlı fethi öncesi bölgenin durumunun bilinmesini zorlaştırmaktadır (Lefort 2000:106). Arkeolojik araştırmalar ve 15. yüzyıl Osmanlı tarihi kaynakları, 13. ve 14. yüzyıllarda bölge hakkında sınırlı da olsa bilgi edinilmesini sağlar (Lefort 2000: 106).

“Bitinya (levha 1), doğuda Paflagonya, güneyde Frigya ve Galatya, batıda ise Mysya bölgeleri ile komşu, kuzeyinde Karadeniz, batıda kuzeyden güneye doğru, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Orhaneli Çayı ile Olymos, doğuda ise Filyos Çayı ile sınırlanır” (Sevin 2001: 31).

İznik kenti, günümüzde Bursa ilinin 86 km. kuzey doğusunda Nikaia Gölü'nün (Askania Limne) doğusunda yer almaktadır. Bursa'ya bağlı bir ilçe merkezi olan İznik'in güneyinde Bilecik, güney batısında Bursa, güney doğusunda Eskişehir, kuzeyinde İzmit ve kuzey doğusunda Adapazarı şehirleri bulunur.

II. 2. TARİHSEL GELİŞİM

II. 2. 1. Kentin Mitolojik Tarihi ve Kuruluşuna Dair Efsaneler

Tarihi kaynaklarda İznik Kenti'nin kuruluşu ve adı ile ilgili olarak yeterli bilgi bulunmakta, bu bilgilerle eş zamanlı olarak ortaya çıkan bir takım efsanelerin varlığı da bilinmektedir.

Kaynaklarda yer alan efsanelere göre kent, adını Nikaia adlı bir su perisinden almaktadır. İskender'in ölümünden sonra yurt arayışı içinde olan askerler, daha önce Yunanistan'da yaşadıkları Nikaia şehri ile aynı adı taşıyan bu kenti kurmuşlar ve iskan etmişlerdir (Şahin 1987: 54).

“Su perisi olan Nikaia'nın bölgenin İrmak Tanrısı Sangarius ile Kybele'den olduğu söylenir. Bu peri genç kızlık çağını, bir erkek ile ilişki kurmayı arzu etmektense, kırdan bayırda avla geçirmeyi yeğ tutuyordu. Dionysos ise bu (kız) için yanıp tutuşuyor, ama emeline ulaşamıyordu. Arzusuna doğal yolla ulaşamayınca, kızın aklını başından hile ile almayı kuruyordu. Nikaia'nın avdan bitkin vaziyette dönerken su

içmeye alışkın olduğu bir kaynak vardı; (Dionysos) bu kaynağın suyunu şaraba çeviriyordu. Peride durumdan habersiz, alışkanlığını yerine getirip hileli içkiden bol bol içiyor ve aşığına boyun eğiyordu. Sarhoşluk ve uyku kızı kendinden geçirince Dionysos onunla sevişiyordu, ve ondan Satyros'unda bulunduğu çocukları oluyordu” (Şahin 1987: 55). Dionysos'un sevgilisi için bu kenti kurduğu ve kentin sikkelerinde sık sık Dionysos ve Nikaia'ın tasvirlerine yer verildiği belirtilmektedir (Şahin 1987: 55, 56).

Şehrin kuruluşuna dair bir başka efsane şudur:

“Tufandan sonra Nuh'un gemisi Musul yakınında Cudi Dağına oturduğunda, Sam yerleşmek için bir yer arar; Nikaia'ya geldiğinde, küçük bir göl kenarında suyu ve havası temiz bir yer olduğunu görür ve burayı imar edip yerleşir” (Şahin 1987: 38).

Efsanelerin özellikle Helenistik ve Roma döneminde belirgin bir inanırılığın olduğu, dönemin sikkelerinde Nikaia ve Dionysos tasvirlerinin bulunmasından da anlaşılmaktadır. Bu efsanelerle birlikte yayılan mitolojik kuruluş tarihi dışında, dönem kaynaklarında belirtilen tarihi süreç, Nikaia kentinin kuruluşu ve gelişimini ortaya koyar.

Nikaia'nın bilinen en eski adı, bağı ve sarmaşığı bol anlamındaki “Helikore”dir. Helenistik dönemde kentin kurucusu Antigonos isminden yola çıkarak “Antigonos'un Şehri” anlamına gelen “Antigonia” adını almıştır. Roma ve Bizans dönemleri boyunca “Nikaia” ismi ile anılan kent, isminin kaynağını kente uzun bir süre hakim olan Lysimachos'un karısının isminden almaktadır (Strabon 1993 : 45; Şahin 1987: 1; Sevin 2001: 35). Bizans döneminde de “Nikaia” olarak anılan kent, Osmanlı dönemi içerisinde farklı adlandırmalar ile

karşımıza çıkar. Kent Osmanlılar tarafından fethedildiğinde kentin eski isminden yola çıkılarak “Nikaia'nın izi” anlamına gelen “İz-i Nicea” olarak da adlandırıldığı bilinmektedir (Bayrak 1982: 145). Evliya Çelebi (1999: 8) kentten İznik adının haricinde “Şehr-i Çin-i Rum” olarak bahsetmektedir. Kentin adının bugünkü kullanımıyla İznik olarak belirlenmesi, Yunanca'da “Nikaia'ya doğru” anlamına gelen “Eis Ten Nikaiaon” dan türetildiği bilinmektedir (Yalman 2001: 28). Bu tamlamada geçen Eis ve Nik hecelerinin halk dilinde kaynaştırılması ile önce Eisnik sonra İsnik ve günümüzde İznik adını almıştır (Yalman 2001: 28).

II. 2. 2. Osmanlı Dönemi Öncesi

II. 2. 2. 1. Tarih Öncesi Dönem

Nikaia'nın tarihçesi belirtilirken, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde sınırları belirlenmiş olan sur ile çevrili kent ve bu kentin kuruluşundan önceki dönemlere ait yakın çevredeki yerleşimlerin farklılığını vurgulamak gerekir.

Nikaia ve çevresinde en erkeni M. Ö. 5000 yıllarına tarihlenen höyüklerin varlığı bilinmektedir. Bugünkü sur ile çevrili yerleşimin dışında kuzey, güney ve doğu çevresinde yer alan Tepecik, Öyücek ve Mekece Höyük, Prehistorik dönem yerleşimleridir (Bryer 1988: 22).

Nikaia'a bağlı Sölöz köyünde Kalkolitik dönem yerleşimine ait bir takım buluntulara rastlanmıştır, yine kentin güneybatısında yer alan Karacakaya ve Cangan'da bulunan Kalkolitik dönem buluntuları bu bölgedeki tarih öncesi yerleşimlerin varlığına ışık tutmuştur (Kökten 1949: 52). Tarih öncesi dönem yerleşim yerlerinin; sur ile çevrili Nikaia kenti merkez alındığında kentin özellikle kuzey ve güney yönünde bulunduğu görülürken, kentin doğusundaki yerleşimlerin ne zaman ve nasıl oluştuğu henüz aydınlatılmış değildir (Bryer 1988 : 22).

II. 2. 2. Helenistik ve Roma Dönemi

Kentin bilinen ilk adı olarak belirtilen Helikore'nin (Şahin 1987: 1), Helenistik dönemde kurulan ve plan itibari ile günümüze kadar ulaşan kenti mi, yoksa farklı bir yerleşimi mi tanımladığı yönünde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Strabon (1993: 45); kentin M. Ö. 4. yüzyılda Antigonos Monophthalmos (M.Ö. 301) tarafından İznik Gölü (Askania Limne) çevresinde kurulduğunu ve Antigonía (Antigonos'un Şehri) ismi ile anıldığını belirtir (Strabon 1993: 45). Strabon'un ayrıntılı olarak tasvir ettiği sur ile çevrili ve ızgara planlı Helenistik dönem yerleşiminin, Antigonos'un kurduğu kent olması gerekir. Bu kent, Bitinya'nın batısında yaşayan Mysia'lılar tarafından yıkılmış, daha sonra Lysimachos (M.Ö. 284-281) tarafından yeniden kurulmuş ve Lysimachos'un karısının ismi olan "Nikaia" adını almıştır (Strabon 1993 : 45; Şahin 1987:1; Sevin 2001: 35).

M. Ö. 281 yılında Nikaia'nın Bitinya Krallığı'na bağlandığı görülmektedir. Nikaia İmparatoru Lysimachos ile Seleukos arasında yapılan Kurupedion savaşında Lysimachos'un ve ardından Seleukos'un ölümü Nikaia'nın Bitinya Krallığı'na bağlanmasında belirleyici olmuştur (Şahin 1987 : 2). Bitinya Krallığı'na bağlı önemli bir kent olan Nikaia kısa bir süre sonra (M. Ö. 208 yılında) krallığın baş şehri olmuş (Bryer 1988 : 57); M.Ö. 74 yılında ise Roma egemenliği altına girmiştir (Şahin 1987: 4).

Nikaia, Roma döneminde Nikomedia (İzmit) ile birlikte oldukça önemli bir kenttir (Eyice 1988: 4). Bu dönemde Nikaia'da, tanrılar ve imparatorların onuruna kentsel ve uluslararası nitelikte kutlanan yarışma şenlikleri düzenlenmiştir (Bosh 1948 : 325). Nikaia'da düzenlenen bu yarışma şenlikleri M. S. 180 yılında Commodus'un imparator olmasından sonra 256 yıllarındaki Got istilası öncesine kadar sürmüştür. Söz konusu bayramlar aynı zamanda

Roma egemenliğine karşı bir sadakat gösterisi niteliği taşımaktadır (Bosh 1948 : 325).

Nikaia, M.S. 257 yılında Gotlar tarafından istila edilerek yağmalanmış, oldukça zarar gören kent surları yeniden inşa edilmiştir (Şahin 1987: 21-22).

Bitinya Krallığı döneminde başkent olacak kadar önemli olan kent, Roma egemenliğinde de bu özelliğini sürdürmüştür, bölgedeki etkinlik konusunda Nikomedia ile sürekli mücadele halinde olmuştur (Eyice 1988: 5).

II. 2. 2. 3. Bizans Dönemi

Kentin Roma dönemindeki öneminin, Bizans döneminde de devam ettiği görülür. M.S. 325 yılında Hıristiyan dünyasının sorunlarını görüşmek üzere Nikaia'da büyük bir konsil toplandığı bilinmektedir (Dvorning 1990: 8; Ostrogorsky 1995: 44). Konsilin Nikaia'da toplanmasının sebebi olarak "uygun konumu ve göreceli zenginliği" gösterilmektedir. Avrupa'dan Anadolu'ya ve Suriye'ye giden ana yolların Nikaia'dan geçmesi de bu kararda etken olmuştur (Levha: 2a, 2b, 3). Konsil'in toplandığı yapı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmazken, imparatorluk sarayının bu toplantı için kullanılmış olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır (Schneider 1943 : 1) Konsil'in toplanma amacı Hıristiyanların arasında çok tanrılı dinlerden etkilenerik doğan görüş ayrılıklarına son vermektir. Bu konsil sonucunda İskenderiye piskoposu Arius' un görüşü kabul edilmezken , İsa'nın Tanrı ile aynı öz varlığa sahip olduğu yönündeki görüşler kabul edilmiştir (Dvorning 1990: 10-15, Ostrogorsky 1995: 44, Koyunoğlu 1940: 51).

Nikaia'da toplanan bu konsilde çözülen diğer sorunlar ise; Paskalya bayramının kutlanacağı gün, piskoposların kutsanma törenleri ve kıdem sırası ile ilgili çeşitli sorunlardır (Dvorning 1990 : 15). I. Konsilin Nikaia'da

toplanması, kenti Bizans dönemi boyunca ve sonrasında Hıristiyanlık için önemli bir yerleşim olarak ön plana çıkarmıştır.

364 yılında imparator seçilen Valentinian döneminde Metropolis olan Iznik, bu ünvanını Valens döneminde de devam ettirmiştir (Schneider 1943: 2).

Justinianus döneminde de kentin önemini devam ettirdiği görülmekte, bu dönemde kentte inşa edilen yapılar ve onarımlar kentin önemini ortaya koymaktadır (Schneider 1943 :2).

Iznik, 620 yılında askeri temalardan biri olan Opsikon Teması'nın (Levha 4) merkezi durumuna gelmiştir (Ostrogorsky 1995 : 90-91). 8. yüzyılda tüm Anadolu gibi Nikaia'da Arap akınlarından zarar görmüştür (Ostrogorsky 1995: 147).

715 yılında II. Anastasius ve Theodosius arasındaki savaşlar sırasında Nikaia, Opsikon Teması'sının merkezidir (Schneider 1943: 3).

726 yılından itibaren Anadolu'ya düzenli olarak akınlarda bulunan Araplar, Kayseri'yi ele geçirmiş ve batıya doğru ilerleyen Arap kuvvetleri Nikaia'ı kuşatmış fakat kenti alamamışlardır (Ostrogorsky 1995. 146). 740 yılında Akroinon'da zafer elde edilmesi ile Nikaia için sürekli tehlike yaratan Arapların bu saldırılarına son verilmiştir (Anhagger 1968: 1257).

787 yılında Nikaia'da, doğu kilisesinin tanıdığı son konsil olan 7. konsil toplanmıştır. Patrik Tarasios'un başkanlığında yaklaşık 350 piskopos ve çok sayıda keşişin katılımı ile burada 24 eylül'den 13 ekime kadar yedi toplantı yapıldığı ve alınan kararlar doğrultusunda tasvirli ibadetin bir süreliğine geri geldiği bilinmektedir (Ostrogorsky 1995: 165, Schneider 1943: 3).

10. yüzyılın sonlarına doğru Bizans İmparatorluğu'nun bir isyanla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bizans'ın Anadolu'daki komutanlarından olan General Bardas Skleros, 976 yılında kendini imparator ilan etmiş ve 978 yılının başında Nikaia'yı işgal etmiştir. Anadolu'daki etkinliğini ve hakimiyetini artıran Bardas, Nikaia'nın fethi ile birlikte Başkent Konstantinopolis'e oldukça yaklaşmıştır (Ostrogorsky 1995: 277).

Bizans İmparatorluğu, 1071 yılındaki Malazgirt yenilgisi ile Selçuklu tehdidi altına girmiştir. Selçukluların ilk olarak Nikaia'ya girişleri bir anlamda dolaylı yollar ile olmuştur. Bizans İmparatoru Mihail Ducas'a (1071-1078) karşı isyan eden Nikephoros Botaniates (1078-1081), Selçuklular tarafından desteklenmiş ve Botaniates, Selçuklu birlikleri ile Nikaia'ya girmiştir. Botaniates'in İmparator olarak İstanbul'a gitmesinin ardından (24 mart 1078) Türklerin bir kısmı Nikaia'da kalmış (Anhagger 1968: 1257, Ostrogorsky 1995: 322), bir süre sonra Süleyman Şah ile Botaniates'in arasının açılması ile Nikaia Süleyman Şah tarafından alınarak Selçuklu devletinin başkenti yapılmıştır (Anhagger 1968: 1257).

İznik, 1081 yılından itibaren 16 yıl süre ile Selçukluların başkenti olarak kalmıştır (Scheineider 1943: 5; Koyunluoğlu 1940: 55). Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Anadolu'nun bazı eyaletlerini idare eden emirler buldukları yerlerde birer küçük devlet oluşturmuş, bu dönemde Nikaia, Ebul Kasım'ın idaresi altına girmiştir (Koyunoğlu 1940: 55). Bu süreçte Nikaia'nın sürekli el değiştirdiği görülmektedir. Kılıçarslan'ın 1092 yılında Nikaia'ı tekrar ele geçirmesinin ardından (Pitcher 2001: 49); 1097 yılına kadar Selçuklu hakimiyeti altında olduğu bilinmektedir. 1097 yılının nisan ayı sonunda imparator Aleksius, haçlı ordusu komutanları ile birlikte Nikaia üzerine saldırmıştır. Şehri kuşatan fakat alamayan haçlı ordusu, İmparator Aleksius'tan yardım istemiş ve Aleksius, Butimites komutasında küçük bir filoyu gölde görevlendirmiştir. Selçuklu garnizonu gölde Bizans gemilerini görüp imparatorun haçlılara yardım ettiğini anlayınca teslim olmuştur (Koyunoğlu 1940: 57-58-59, Scheneider 1943: 4, Runciman 1989: 136-139,

Ostrogorsky 1995: 336). Fakat Bizanslılar kentte uzun süre kalamamış ve Nikaia 1105 yılında Selçuklular tarafından geri alınmıştır (Scheineider-Karnap 1938: 5). Bu ikinci Selçuklu hakimiyetinin ne kadar devam ettiği kesin olarak bilinmemektedir.

İstanbul ve Anadolu'nun bir çok şehrinin Latinler tarafından işgal edilmesinin ardından Theodoros Laskaris, 1204 yılında kendisi ile birlikte gelen sığınmacılarla bir direniş örgütü oluşturmuş ve Nikaia'da bir karargah kurarak burasını başkent olarak belirlemiştir¹ (Nicol 1999: 11). Nikaia'nın başkent olarak belirlenmesinin ardından buraya din adamları, alimler ve sanatkarlar yerleşmiş ve bir Ortodoks patrikinin de göreve getirilmesi ile Nikaia devlet ve kilise merkezi olmuştur (Ostrogorsky 1995 : 396; Nicol 1999: 11-12). Bu dönemde oldukça büyük sorunlarla uğraşılsa da imparatorluğun başkenti olarak Nikaia tarihinin en parlak dönemini geçirmiştir.

Bu dönemde Theodoros Lascaris yeni kurulmuş olan bir imparatorluğu hem Latinlere hem de Türklere karşı savunmak zorunda kalmıştır (Nicol 1999: 13). Özellikle 13. yüzyılın ortalarından itibaren sürekli artan sorunlar ve tehditlere karşı dirençsiz ve çözüm üretemeyen bir Bizans Devleti bulunmaktadır.

II. 2. 2. 4. Osmanlı İlerleyişi ve İznik'in Fethedilme Sürecinde Bizans İmparatorluğunun Durumu

İznik imparatorluğu süresince Bizans imparatorları Latinlerden İstanbul'u geri alma planları yaparken, aynı zamanda Türkler ve başka tehditlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Theodor Laskaris döneminde Latin ve Bulgarlara karşı önemli başarılar elde edilmiştir (Nicol 1999: 14). III. İoannes Vatatzas 1222 yılında Theodor Laskaris'in yerine imparatorluğun başına

¹ İstanbul'daki Latin egemenliği döneminde Anadolu'nun durumu için bkz.: Levha 7

geçmiş ve Anadolu'da bulunan Latin ordularını bu bölgeden uzaklaştırmıştır (Levha 5b). 1224 yılında Theodoros Dukas (1221- 1254) tarafından son olarak Thesellonike'nin (Selanik) geri alınması ile Latin imparatorluğu, İstanbul surları ile sınırlı bir alana sıkışıp kalmıştır (Nicol 1999: 14).

Latinlerin İstanbul'u işgal ettiği süre içerisinde devletlerin birbirleri ile olan ilişkileri, yapılan anlaşmalar ve izlenen stratejiler oldukça değişken ve tutarsız bir görünüm ortaya koymaktadır. Bu duruma bir örnek de 1235 yılında Bulgar Çarı Ivan Asen'in ordularını İoannes Vatatzes'in ordusu ile birleştirip İstanbul'a saldırmasıdır (Nicol 1999: 15). Bu dönemde oldukça zor durumda bulunan Latin İmparatoru Baudouin, batı dünyasından, papa ve Venediklilerden yardım istemiş, hatta Selçuklularla bir bağlaşıklık kurmak için uğraşır duruma gelmiştir (Nicol 1999: 15).

Latinlerin bu zor durumda askerlerin paralarını ödeyemediği için, kentteki değerli olan her şeyi satıp bunları da tükettiği bilinir. Latin imparatorluğu döneminde tamamı ile yakılıp yıkılan ve yağmalan kent, ekonomik sonuçlarının ağırlığı bir tarafa, Konstantinopolis (İstanbul) ile bağlantılı yollar ve pazarlar İtalyan denizci ve iş adamlarının elinde bulunmaktaydı (Nicol 1999: 11).

Nikaia İmparatorluğu için asıl büyük tehlike, 1242 yılında Selçuklu topraklarını işgal ederek (Levha 6); Nikaia sınırlarını tehdit eden Moğollardır (Langer 200: 200). Bu tehlike karşısında Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti arasında bağlaşıklık anlaşması imzalamış, ayrıca ekonomik sorunların çözümüne yönelik bir takım ticari anlaşmalarda bulunmuştur. Ayrıca Papa ile anlaşma için görüşmelerde bulunulmuş fakat herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır. Moğollara karşı alınan bu önlemlere karşın, Bizans İmparatorlarının göz ardı ettikleri daha önemli bir sorun Türkmen uç beyleridir. Çünkü bu beyler "genel olarak gerideki Moğol tehlikesi karşısında kendilerini güvencede hissettikleri zaman akınlarını Bizans topraklarının içlerine doğru yoğunlaştırmıştır" (İnalçık 2000: 308). Fakat Bizans

İmparatorları, özellikle Osman Gazi tarafından Bitinya bölgesindeki büyük Bizans kentleri tehdit edilmeye başlandığı zamana kadar, bu tehlikenin yeterince farkına varamamışlardır.

Bu şartlar altında eski gücünden uzak ve “Savaşçılık ruhu çoktan ölmüş” olarak nitelendirilen Latin İmparatorluğunun kısa sürede yıkılmamasının en büyük nedeni olarak, Nikaia ile Epiros İmparatorları'nın Roma İmparatorluğu unvanı için birbirleri ile çekişmesi olarak gösterilmektedir. Bu sorun, Sicilya İmparatoru Manfred'in desteklediği Nikaia imparatoru Mikhael Palailogos'un Epiros İmparatorunu yenilgiye uğratması ile son bulmuş ve 1261 yılında Konstantinopolis (İstanbul) Bizanslılar tarafından geri alınmıştır.

Fakat Konstantinopolis'in geri alınması, sonuçları itibari ile bir takım sorunları da birlikte getirmiştir. Nikaia İmparatorluğu ile Epiros İmparatorluğu arasındaki çekişme, bu dönemden sonra Epiros ile Trabzon'da bulunan imparatorlar arasında Konstantinopolis'i ele geçirme savaşına dönüşmüştür (Nicol 1999: 17). Latinlerin Konstantinopolis'i işgal ettiği süre içinde bu imparatorlar güçlenmiş ve bütün Bizans yönetimini ele geçirme bir hayal ve ideal olmaktan çıkmış, en önemli amaç haline gelmiştir. Özellikle, Epiros İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu'nu 13. yüzyıl boyunca en çok uğraştıran sorunların başında gelmiştir.

Konstantinopolis dışında tüm bu gelişmeler yaşanırken, kenti tehdit eden Venedik Filosu Haliç'e kadar ilerlemiş, imparator kurtulmalık parası ödemek zorunda kalmıştır. Bu durum Bizans'ın çaresizliğinin bir başka örneğini oluşturmaktadır.

Tüm bu gelişmelerin Bizans İmparatorluğu'nu oldukça zor durumda bıraktığı ortadadır. Sorunların çözümüne yönelik olarak acilen bir şeylerin yapılmasının zorunluluğu ortadayken, hiçbir şey yapılmamasının sebeplerini yönetim ve dolayısıyla imparatorada aramak gerekir. Latin istilası ile başlayan

ve Nikaia İmparatorluğu döneminde artarak devam eden bu sorunlar karşısında, ilk başta Theodor II. Lascaris'nin askeri ve siyasal alandaki başarısızlığı vurgulanmaktadır. II. Lascaris'nin "alim bir kişi ve ilahiyatçı" olması sebebiyle Nikaia'nın bu dönemde bilim ve kültür merkezi haline geldiği, fakat asker ve devlet adamlığı yönü çok iyi olmadığı için dış politikada ve iç işlerinde olumsuz bir takım sorunlar belirdiği açıktır. Fakat askeri ve devlet yönetimindeki bu eksiklik daha sonraki yıllarda önüne geçilemeyecek bir takım tehlikelerin büyümesine sebep olacaktır. Theodor Lascaris II.'nin ardından imparator olan Andronikos, imparatorluğunun ilk yıllarında iç ve dış sorunlarla oldukça fazla uğraştığı halde, Türkler ile beraber gelen yeni sorunun farkına varmakta oldukça gecikmiştir. Öyle ki, Türk aşiretlerinin fethettikleri sınır bölgelerinde yaşayan Bizanslı köylüler ağır vergi yükü altında ezilmekte ve bu şartlarda başka bir devletin yönetimi altında bulunmak dahi bir çok konuda anlaşmaya hazır bulunmaktaydı (Nicol 1999: 131,132). Çünkü halkın bu duruma dayanacak gücü kalmamış ve imparatorlarına karşı olan inançlarını yitirmeye başlamışlardır.

Andronikos'un imparatorluğu süresince belki de en olumlu yaklaşımı 1290 yılında Bitinya'ya gitmeye karar vermesidir. Fakat Andronikos üç yıl boyunca bu bölgede kalmasına ve bu süre içerisinde bölgedeki Bizans Devleti için yaşamsal önem taşıyan Nikaia, Prussa ve Ulubat'ın savunma sistemlerini gözden geçirmesine rağmen, daha çok diplomatik sorunlar ve özellikle kardeşinin kendisine karşı düzenlediği bir komplonun ortaya çıkması için çaba harcamıştır (Nicol 1999: 131,132). Andronikos'un bölgeye gitmesi ve buradaki savunma merkezlerini denetleyerek gözden geçirmesi bölgedeki tehlikenin farkında olduğunu düşündürmekle birlikte, diplomatik ve özel sayılabilecek daha önemsiz konular üzerinde durması, tehlikenin "yeterince" farkında olmadığına açık göstergesidir.

İstanbul'da bulunan imparatorların uzun yıllar destek ve ilgisinden uzak kalan bölge halkının yönetime olan inançlarını yitirdiği açıktır. Öyle ki Andronikos'un 1293'ten sonra "Akritai"yi (sınır birlikleri) yeniden oluşturmak

için sınır bölgelerinde Girit'ten gelen sığınmacıları yerleştirmek istemiş ve bu durumu olumlu karşılayan bölge halkı bu girişimi Andronikos'un değil, Nimfaion (Kemal Paşa) ve Lidya bölgesi komutanı Filanhropenos tarafından gerçekleştirildiğine inanmıştır. İmparatora karşı güveni kalmayan halk Filanhropenos'tan ayaklanmasını talep etmiş, bu talebe uyan Filanhropenos halktan büyük destek almasına rağmen diğer komutanlardan yeterli destek bulamamış ve ayaklanma bastırılmıştır (Nicol 1999: 133).

Aslında Andronikos'un savunmaya yönelik bu çabası önemlidir. Çünkü Bitinya'da kentlere ve hisarlara yerleşmiş olan bu taktik ordu (Lefort 2000: 112) ile III. İonnes döneminde Moğol baskısı karşısında silahlandırılmış köylülerden oluşan Pronia adındaki birlikler uzun yıllar bölgeyi tehlikelere karşı başarıyla savunmuştur. Bu birliklere, tarımla uğraşan ve Nikaia sınırında yaşayan Choritai (Lefort 2000: 112) adlı savaşçı köylülerin de katılımıyla bölge savunması daha da güçlenmiştir. Fakat 13. yüzyıl ortasından itibaren bu savunma sisteminde aksaklıklar ortaya çıkmış, Andronikos'un bu sorunu çözmeye yönelik girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Öyle ki 14. yüzyıl başında bu sınır savunma sistemi tamamen çökmüş, ülke düşman saldırılarına karşı savunmasız kalmıştır (Ostrogorsky 1995: 453). Ostrogorsky bu durumu Palaiologoslar döneminde giderek artan feodalleşme oluşumuna bağlamaktadır (Ostrogorsky 1995: 453).

Bu birliklerin yanında Bizans'ın Anadolu'daki savunma sisteminin en önemli parçası, 7.yüzyıldaki Arap akınlarından itibaren sınırları korumak için oluşturulan kaleler ve bu kalelerde bulunan sınır birlikleridir (Akritai). Bizans İmparatorlarının çok güvendikleri, "bağış ve ödüle boğdukları" bu birliklerin 1265 yılında VIII. Mihail'e karşı ayaklanması ile savunma sisteminin bütünüyle çöküş sürecine girdiği görülür (Uzunçarşılı 1959: 76, Langer 2000: 211).

Bizans'ı 13.yüzyıl ortalarına kadar her türlü tehlikeye karşı koymasını sağlayan bu askeri düzenin bozulmasının, bu dönemde Bizans'ın yaşadığı ve

yaşayacağı sorunların temelini oluşturduğu ortadadır. Bu durumun sebeplerinin başında ücretli askerlere ödenen paraların subaylarca “ cebe atılması” gelmektedir. Bunun sonucu olarak imparatorluk asker bulmakta zorlanmış, mevcut askerlerin de görevden ayrıldığı görülmüştür. Ordunun yeniden örgütlenmesi amacıyla gereken parayı sağlamak için imparator manastır ve kilise gelirlerini askeri amaçlar için kullanmasını istemiş fakat bu isteğini gerçekleştirememiştir.

Bu sorunların yaşandığı dönemlerde 1299 yılında Moğol baskısından kaçarak Bizans topraklarına sığınmak isteyen “Alanlar”¹ Andronikos tarafından “memnuniyetle” karşılanmış ve bir çözüm olarak bazıları doğu sınırlarını savunmak üzere görevlendirilmiştir (İnalçık 2000: 238). Askeri alandaki eksikliği gidermek için bir diğer çözüm olarak 1304 yılında Roger De Flor komutasındaki Katalan ordusu kiralanmış, özellikle Türk ilerleyişine karşı çare olarak görülen Katalan’lar umulanın aksine, Bizans için yeni ve büyük bir sorun olarak karşına çıkmıştır (Langer 2000: 206).

Katalanlar başlarda İmparatorun beklentileri doğrultusunda önemli başarılar elde etmiş, 1304 yılı başlarında Bitinya bölgesindeki bazı Bizans yerleşimlerini Türklerden geri almışlardır (Nicol 1999: 139). Kısa sürede Magnesia , Chios, Lesbos, Lemos, Nysa ve Tralles’i işgal eden Katalanlar Magnesia’da kuracağı İspanyol prensliğini yöneteceği bir üs olarak yararlanmayı düşünmüştür. Bunu anlayan İmparator Katalan komutanını Konstantinopolis’e geri çağırdığı bilinmektedir.

Fakat bu sırada, daha önceden Bizans adına savaşan Alanlar Katalan’lara ödenen paranın fazlalığı nedeni ile Katalan birliklerine saldırmış ve Katalan komutanı Roger de Flor öldürülmüştür. Katalan’lar, komutanlarının ölümünden Bizanslıları sorumlu tutarak Trakya kıyılarını ve Gelibolu yarımadasını yağmalayıp halkın bir kısmını öldürüp bir kısmını esir

almıştır. 1308 yılına kadar Anadolu'da bulunan Katalan'lar Atina'yı ele geçirerek burada bir "Atina Katalan Dukalığı" kurmuş ve 1388 yılına kadar burada varlığını sürdürmüştür (Nicol 1999: 136)

Bu sorunlar karşısında zor durumda bulunan Bizans imparatorluğu için bir diğer tehlike ise Batı Anadolu boyunca yerleşen ve Bizans topraklarına saldıran Türkmen Beylikleridir (Levha 9).

1298-1301 yılları arasında Moğol Hanı Bayancar'ın Sülemiş tarafından öldürülmesi ve Moğol birliklerinin Sülemiş isyanını bastırmakla uğraşması, kendilerini güvencede hisseden Türkmen'lerin Bizans topraklarına saldırması için uygun bir ortam oluşturmuştur (İnalçık 2000: 309). Türkmenlerin Moğol tehlikesinden bir süreliğine kurtulması ve aynı dönem içinde Bizans'ın yaşadığı büyük sorunlar beylikler için önemli bir fırsat olmuş dolayısıyla Bizans'ın Batı Anadolu'da bulunan bir çok yerleşimi Beylikler tarafından ele geçirilmiştir. Özellikle 1299 - 1301 yıllarında Türkmen beylerinin, Aşağı Sakarya vadisinden Efesos'a kadar olan Bizans topraklarına saldırıya geçtiği bilinmektedir (İnalçık 2000: 308).

Bu beyliklerden Karaman Oğulları, Güney Doğu Anadolu'da Kilikya civarını ve Toros Dağlarını istila edip orada yerleşmişler ve 1308' de Konya'yı ele geçirerek burayı merkez edinmişlerdir (Nicol 1999: 153).

13. yüzyıl sonunda kurulmuş olan Germiyan Beyliği, Nikaia imparatorluğunun sınır bölgesi olan Kütahya'yı işgal etmiş, 1300 yılların başında doğuda Ankara, güney batıda Menderes vadisine kadar uzanan bölgeyi ele geçirmişlerdir.

1282 - 1300 yıllarında Menteşe Beyliği, özellikle Anadolu'nun güney batı köşesinde Karia Bölgesi'nde etkili olmuş Menderes ırmağından Tralles'e kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir "(Nicol 1999: 155). Menteşe Beyliği'nin

ayrıca denizden Bizans topraklarını en ciddi tehdit eden beylik olduğu görülmektedir (Witteck 1986: 30-31).

İlk dönemlerde Germiyan Beyliği'ne bağlı olan Aydın Oğulları, 1304 yılında Bizans'ın güneydeki en önemli yerleşimlerinden olan Efes'i ele geçirmiş, 1308 yılında Mehmet Bey önderliğinde Germiyan'lılara karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu süre içerisinde oldukça güçlenen Aydın Oğulları 1317 yılında İzmir Akropolisini, 1329 yılında da İzmir'i tamamıyla ele geçirmiştir (Nicol 1999: 136).

Batı Anadolu'da yerleşen bir diğer Türkmen Beyliği olan Saruhan Beyliği, Lidya bölgesini Manisa ve Bergama kentleriyle birlikte almıştır.

Karesi Beyliği ise uzun süre Bizans imparatorluğu ile Marmara Denizi'nin güney batı kıyısındaki Kyzikos'tan Edremit körfezine kadar olan bir sınırı paylaşmış, bu bölgede Bizans yerleşimlerini sürekli tehdit altında bırakmıştır (Zachariadou 1997: 243).

Osmanlı Beyliği ile birlikte diğer Türkmen beylikleri de kısa süre içinde oldukça büyümüşler ve Bizans için önemli olan bir çok yerleşimi ele geçirmişlerdir (Levha 8, 9). Bizans İmparatorluğu, bu fetihler karşısında çaresiz kalmış ve beylikler çok zorluk çekmeden Bizans topraklarını ele geçirerek giderek güçlenmişlerdir.

13.yy. sonlarında ve 14.yy. başlarında Anadolu'daki Türk ilerlemesi sonucunda yerlerini terk etmeye mecbur kalan çok sayıda sığınmacı Trakya'da sıkışıklığın başlamasına neden olmuştur (Zachariadou 2000: 376).

Bütün bu karışıklıklar, Osmanlı'lar ile ilgili sorunların dışında Bizans'ın kendi iç sorunlarını oluşturmaktadır. Sonraki yıllarda Bitinya'daki Bizans sınırları "siyasal entrikalar" ve "kişisel kıskançlıklar" nedeniyle sürekli güçsüzleşmiştir (Nicol 1999: 134). Kendi içerisindeki yoğun entrikalara

yukarıda bahsetmiş olduğumuz tüm bu olumsuzlukların eklenmesi ile Bizans İmparatorluğu oldukça güçsüz ve bu güçsüzlüğün verdiği çaresizlik içinde gelişen olaylara cılız tepkiler dışında bir şey yapamadığı görülmektedir.

II. 2. 2. 5. Osman Gazi'nin İznik Kuşatması Ve Bafeus Savaşı

13.yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğu, ekonomik, siyasal, toplumsal ve askeri alandaki bütün bu sorunlar ile ilgilenirken, Osman Gazi yönetimindeki Türk birlikleri Bitinya'nın doğu sınırında sürekli, istikrarlı ve başarılı bir fetih politikası ortaya koymaktadır (Levha 8, 9). Bizans'ın içinde bulunduğu ve tarihi kaynaklarda çaresizlik olarak adlandırılan bu durum, Osmanlı Beyliğinin bu istikrar ve başarısının en belirgin sebebi olarak görülmelidir.

1299-1302 yıllarına rastlayan Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir'in fethi Bitinya'daki en önemli iki şehir olan İznik ve Bursa'yı ele geçirme planın bir parçası olarak görülmektedir (İnalçık 2000: 318). Osman Gazi'nin fethettiği yerleşim yerleri gerçekten bu iki kenti özellikle Nikaia'ya yönelik bir kuşatma ve çembere alma amacının sonucu gibi görülüyor. Osman Gazi doğudan Göynük, Taraklı, Lefke ve Mekece üzerinden Nikaia'ya ulaşan ana yolu denetim altına almak için Göynük ve Sakarya Vadisi'ne akınlar düzenlemiştir. Bu güzergah incelendiğinde; güneyde Lefke'ye, kuzeyde Geyve'ye kadar uzanan Göynük-Taraklı yolu bugün dahi iç Anadolu platosunda Nikaia ve Nikomedia'ya uzanan ana yol durumundadır (Levha 11; İnalçık 2000: 318-319).

Osman Gazi'nin karargahını Nikaia ve Bursa arasında bulunan Yenişehir arasında kurması da bu yaklaşımın bir sonucu olarak düşünülebilir. Kaynaklarda anlatılanlarda görüldüğü gibi, Nikaia'nın Osman Gazi tarafından kuşatılmasından önce çevresindeki yerleşimler ele geçirilmiş önemli

mevkilerde bulunan kalelere askerler yerleştirilerek, kentin giriş çıkışları sürekli kontrol altında tutulmuştur.

Osman Gazi tarafından kentin kuşatılmasında kontrol merkezi, ilk olarak Yenişehir yolunda Nikaia'ya hakim bir yerde inşa edilen ve kaynaklarda Taz Ali, Dıraz Ali, Targan Hisarı olarak adlandırılan hisardır (İnalçık 2000: 323). Hisarın yeri ve inşasının sebepleri üzerinde önemle durulmakta ve burada yerleştirilen askerlerin sayısının bazı kroniklerde 100, bazılarında ise 40 olarak belirtildiği vurgulamaktadır¹ (İnalçık 2000: 323). Kente dışarıdan gelebilecek yardımların bu hisar yardımı ile engellendiği ve kentte açlık baş gösterdiği belirtilirken, kentin ne kadar kuşatıldığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Nikaia, Osman Gazi tarafından kuşatıldıktan sonra dışarı ile tüm bağlantısı kesilmiş, dışarıya çıkmaya yönelik çabaların tamamı hisarda bulunan Osmanlı kuvvetleri tarafından engellenmiştir. Dışarıdan da hiçbir şekilde yardım alamayan Nikaia Tekfuru, son çare olarak Konstantinopolis'teki İmparatora kendilerini kurtarması için haber göndermiştir. İmparator, Nikaia'yı bu kuşatmadan ve olası fethinden kurtarmak için komutanlarından Mouzalon'u görevlendirilmiştir. İstanbul'dan gelen kuvveti haber alan Osmanlı birlikleri ile Bizans ordusu bu gün "Çoban Hisar" olarak adlandırılan "Koyun Hisarı"nda (Bafeus) karşı karşıya gelmiştir (Uzunçarşılı 1959 : 102, Hammer 1997: 8). 27 Temmuz 1302 tarihinde meydana gelen bu savaşta her iki tarafın asker sayısı ile ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmazken, Osmanlı birliklerin Bizans kuvvetlerine karşın daha fazla olduğu ve Bizans ordusunun bozguna uğrayarak kaçmak zorunda kaldığı bilinmektedir (İnalçık 2000: 329, Gibbons 1998: 27)².

¹ Bu hisarda bulunan askerlerin sayısı net olarak bilinmediği gibi, bu askerlerin kuşatmadaki başarı ve akıbetleri ile ilgili herhangi bir bilgi verilmez. Kentin hemen girişinde inşa edilmiş olan, bazı araştırmalarda "Kırkkızlar Türbesi" olarak ta adlandırılan yapının, burada yerleştirilen askerlerin sayısı ve İznik'in fethedilmesindeki önemleri doğrultusunda bu kişiler adına inşa edilmiş bir türbe olabileceği yönünde bir takım soru işaretlerini de akla getirmektedir

² Halil İnalçık (2000: 301-333) bu savaşı dönemin en önemli Bizans kaynağı niteliğindeki Georgios Pachimeres'in verdiği bilgiler ile Osmanlı dönemi tarih yazarlarından Aşıkpaşaoğlu, Neşri, Ahmedî, İdris Bitlisi ve Kemalpaşazade tarihleri ile karşılaştırarak ele almıştır.

İnalcık'a göre (2000: 306) Bafeus savaşı, Osman Gazi'nin İznik kuşatmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı ilerleyişine karşı kayıtsız kalan ve bu tehlikeyi önlemeye yönelik herhangi bir girişimde bulunmayan Bizans Ordusu ile Osman Gazi kuvvetlerinin ilk karşılaşması Bafeus Savaşı ile olmuştur. Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta Nikaia kuşatmasına kadar bir çok kalesi ve yerleşimi fethedilen Bizans İmparatorunun Nikaia kuşatması ile ilk defa bu ilerleyişin karşısında durma zorunluluğunu görmesidir. Bu yaklaşımın sebebini, Nikaia'nın tarihsel önemi ve konumu itibari ile Bizans'ın Bitinya'daki en stratejik kentlerinin başında gelmesinde aramak gerekir.

1301 yılındaki Bafeus savaşı; Osmanlıların bundan sonraki on yıllar içerisinde Bizans'a yada Balkan devletlerine karşı kazanacakları kesintisiz başarıların işareti olarak görülür (İnalcık 2000. 329,333).

Bafeus savaşının sonuçları itibari ile Bizans için tam bir yıkım olduğu görülmektedir. İmparatora karşı güveni kalmayan halkın içinde bulunduğu bu durumu bekliden en yoğun hisseden Bitinya'da bulunan Bizans Tekfurlarıdır. İmparatorluk kuvvetlerinin Osmanlılar karşısında yenilmesi ile oldukça hayal kırıklığına uğrayan tekfurlar, son bir çare olarak kendi aralarında kurdukları ittifak ile Osmanlı birliklerine saldırmışlardır. Bafeus savaşından bir yıl sonra gerçekleşen bu saldırıyı; Bursa, Adrenos, Batonos, Kestel ve Kite tekfurlarından oluşan bir birlik gerçekleştirmiş, fakat Osmanlı birlikleri karşısında bozguna uğramışlardır (Divitçioğlu 1999: 100, Sadettin Efendi 1999: 39).

II. 2. 3. Osmanlı Dönemi

II. 2. 3. 1. İznik'in Fethi ve Orhan Gazi Dönemi

Osman Gazi döneminde Nikaia üzerinde kurulan kuşatma kentin çevresinde bulunan kaleler ve özellikle Dıraz Ali hisarı ile birlikte uzun süre devam etmiş, fakat bu kuşatma hiçbir zaman kalenin alınmasına yönelik şiddetli bir saldırıya dönüşmemiştir. Bu yaklaşım, Osman Gazi döneminde özellikle iyi korunan büyük kentlerin alınmasında sistemli bir fetih politikası olarak görülmektedir.

Osman Gazi tarafından Nikaia'yı kontrol altında tutmak amacı ile yapılan Dıraz Ali Hisarı'nın yanı sıra, Orhan Gazi Nikaia çevresinde bulunan Kara Çepiş ve Kara Tekin Kalelerini almış ve bu kaleler Nikaia üzerindeki baskının artırılmasında önemli bir üs olarak kullanılmıştır. Bu kalelerde Konur Alp ve Samsa Çavuş görevlendirilerek, Nikaia sürekli kontrol altında tutulmuştur (Aşıkpaşaoğlu 1992: 32; Neşri 1995: 125,127,129). Kara Tekin Kalesi'nin kuşatması sırasında Orhan Gazi'nin Hisar Tekfuruna haber göndererek asıl amacının Nikaia'yı almak olduğunu belirtmesi; kentin alınması yönündeki kararlığı ve yaklaşımı açık bir şekilde ortaya koyar (Aşıkpaşaoğlu 1992: 32; Neşri 1995: 127).

Benzer bir durum Bursa kalesinin alınması sürecinde de görülmektedir. Kaynaklarda Osman Gazi'nin Bursa Kalesi'nin savaşıarak alınamayacağını düşünerek, sabırla beklemek gerektiğini söylediği, bu nedenle de kentin doğu ve batı yönünde kente hakim mevkilere Akdemir Hisarı ile Balabancık Hisarını yaptırdığı belirtilmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 28; Neşri 1995: 117,119). Bu hisarların yardımıyla Bursa'nın dışarıyla olan tüm bağlantıları kesilmiş ve kent kontrol altında tutulmuştur (Aşıkpaşaoğlu 1992: 28, Neşri 1995: 117,119).

Bursa ve Nikaia kentlerinin uzun sayılacak bir süre kuşatılmasının nedeni, fetih için gerekli olan ortamın yaratılması ve kentlerin kendiliğinden teslim olmayı kabul etmesinin tercih edilmesi olarak gösterilmektedir.

Bursa kentinin 1326 yılında Osmanlıların eline geçmesi Andronikos üzerinde oldukça yıkıcı bir etki bırakmıştır. Çünkü Bursa Bizans'ın Bitinya bölgesindeki en önemli kalelerinden birisi ve kentin alınması Bizans'ın Bitinya'daki ilk büyük kent kaybıdır (Vryonis 1971).

Tüm bu sorunların yıprattığı ve güçsüzleştirdiği Bizans İmparatorluğu Türk ilerleyişi karşısında her türlü yola başvurmuştur. Hıristiyan kökenli iki Türk olan Koutzibaxes ve Isaak Melek'i İzmit'e ve Biga'ya yerleştirilmesi bu çabaya örnek olarak gösterilebilir. Bu yolla ortak kökenlerden dolayı bir anlaşma yapabilecekleri ümidine kapılmıştı. Ayrıca Bizans İmparatoru kardeşi ve Moğol Hanı Abaka'nın dul eşi Maria Palailogino'yu Nikaia'e yerleştirerek, Moğol Hanedanına dahil olmuş bir prenses varlığı karşısında Osman'ın korkacağı ve düşmanlıklara son vermeye mecbur kalacağı ümit etmiştir (Zachariadou 2000: 373-74). Fakat bu çabaların hiçbirisi umulan sonuçları sağlamamıştır. Askeri çabalar da dahil olmak üzere özellikle Nikaia'nın kaybedilmemesi için yoğun çaba harcayan Bizans İmparatorunun yukarıdaki çabası tam bir çaresizlik belirtisidir.

Bursa'nın alınmasından sonra Orhan Gazi, daha önceden dışarı ile tüm bağlantıları kesilen İzmit ve İzmit kentlerini fethetmek üzere harekete geçmiştir (Nicol 1999: 180). II. Andronikos ve İonnes Kantakuzenos İstanbul'a doğru yönelen bu Türk ilerleyişini durdurmak için acilen bir ordu toplayarak harekete geçmiştir. Durumdan haberdar olan Orhan Gazi ile Andranikos'un ordusu Palekanon ovasında kaşı karşıya gelmiş ve Bizans ordusu yenilgiye uğramıştır (Nicol 1999: 180). Pelakonon veya Maltepe savaşı olarak adlandırılan bu savaş, Bizans imparatoru (Andronikos) ile bir Osmanlı beyi (Orhan Gazi), arasındaki ilk yüz yüze karşılaşmadır (Nicol 1999: 181). 1329 yılında II. Andronikos ile İonnes Kantakuzenos Osmanlı

Türklerine karşı sefere çıktıklarında ancak 2000 kadar eğitimli askerleri bulunmaktadır. Geri kalanı ayak takımından askerlerden oluşuyordu ve savaşın yükü üç yüz kadar şövalyenin omzuna binmişti. Bu koşullarda Osmanlı ilerleyişini açıklamak çokta güç değildir (Langer 2000: 210). Maltepe savaşı sonrası askerlerin yaşadığı ve Gregoras tarafından aktarılan bir olay Türk ilerleyişini halk üzerinde yarattığı etki ve güvensizliği gözler önüne sermektedir: "1329 da Maltepe'de Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratıldıklarında geri çekilmek zorunda kalan Bizans birliklerinin bir kısmı Phisoklane kalesinde bir sığınak ararlar. Ancak Hisar halkı anahtarın kaybolduğunu söylerler Türklerin gelip Bizans askerlerini katledeceğini iyice emin olduktan sonra anahtarı verip askerleri içeri alırlar" (Zachariadou 2000: 387).

Savaşın sonunda tüm umutları kırılan ve yaklaşık 30 yıl süren kuşatmanın da etkisi ile Nikaia 2 Mart 1331 yılında Orhan Gazi'ye teslim edilmiştir (Nicol 1999: 181). Nikaia'nın teslim olmasının ardından Tekfur İstanbul'a gitmiş, kentte bulunan halkın kalmasına izin verilmiştir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). Yenişehir kapısından kente giren Orhan Gazi, kentte kadınların fazlalığına dikkat etmiş, kadınlara kocalarının nerde olduklarını sorduğunda kiminin açlıktan, kiminin de savaşta öldüğü söylenmiştir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). Aşıkpaşaoğlu (1992: 52) kente bulunan kadınların güzelliği ile dikkat çektiklerini vurgulayarak, bu kadınların gazilere paylaştırıldığını ve evlenen gazilere kentte bulunan evlerin verildiğini belirtir.

İznik'in Osmanlılar tarafından fethi, sonuçları itibari ile önemlidir. Öncelikle kentin bir dönem Bizans İmparatorluğuna ve Selçuklu Devletine başkentlik yapmış olması; hem Bizans'a alternatif olmak, hem de Türkmen Beyliklerine karşı ayrıcalık elde edilmesi bakımından, Osmanlı Beyliğine büyük prestij kazandırdığı şeklinde yorumlanır (Aydın 1999: 101). "Hıristiyanlık dinine merkezlik yapmış olması ile ideolojik olarak büyük önem taşır. Diğer taraftan coğrafi olarak ta Marmara'yı kontrol altında tutabilen

konumu ile önemli olup Osmanlı'nın bu kentin fethindeki ısrarının tesadüfi olmadığını ortaya koyar" (Aydın 1999: 101)

Sencer Divitçioğlu (1999: 98), birçok beyliğin gerek devlet yapısı gerekse kültürlerinin Osmanlılardan daha mükemmel, bazılarının deniz gücünde belirgin üstünlüğü dururken, Osmanlı'nın bölgede ilerleyişi ve genişlemesini, İznik'in Osmanlı beyliği sınırları içinde kalmasına ve dolayısı ile İznik'in varlığına bağlamaktadır (Divitçioğlu 1999: 98).

Araştırmalarda özellikle İki devlete başkentlik yapmış bir kente sahip olmanın farklılığı ve önemi vurgulanmaktadır (Divitçioğlu 1999: 98).

Gerçekten de özellikle Osmanlı'nın kuruluş döneminde, tarihsel olayların sosyal ve siyasal boyutunu sorgulayan araştırmacıların üzerinde durduğu gibi, İznik'in fethi Bitinya'da Bizans'a ait önemli bir kentin ele geçirilmesinden çok sonuçları itibari ile geniş bir perspektif içinde değerlendirmeyi gerektirir.

Orhan Gazi, kentin alınmasının ardından devletin merkezini Yenişehir'den İznik'e taşımıştır (Sadettin Efendi 1992: 73). Kentin alınmasının ardından bir kilisenin camiye bir manastırın da medreseye çevrildiği, Yenişehir kapısının yakınında bir imaret inşa edildiği kaynaklarda belirtilmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). İznik'in fethedilmesinin ardından imar ve iskan faaliyetlerine büyük önem verildiği ve Bizans yerleşimlerine yapılan akınlarda üs merkezi olarak kullanıldığı bilinmektedir (Sadettin Efendi 1992: 73). Orhan Gazi döneminde giderek gelişen kent özellikle kentte inşa edilen Orhan Gazi ve Süleyman Paşa Medreseleri ile önemli bir ilim ve eğitim merkezi durumuna gelmiştir (Bilge 1984: 66). Dönemin en önemli alimlerinden Mevlana Şeyh Davudu Kayseri'nin müderrisliğe getirilmesi bu ortamın oluşmasındaki önemli etken olarak görülür.

II. 2. 3. 2. Orhan Gazi Dönemi Sonrası

Orhan Gazi dönemi sonrasında İznik'in en parlak dönemi İznik Kadılığı'na getirilen ve şehrin imar faaliyetlerine büyük katkısı bulunan Çandarlı Kara Halil zamanında olmuştur. Çandarlı Halil Hayretin Paşa kadılık görevinden sonra kazaskerlik, beylerbeylik ve vezirlik görevlerinde bulunmuştur (Aşıkpaşazade 1992:) Bursa, Serez ve Gelibolu'da da imar faaliyetlerinde bulunduğu bilinen Çandarlı ailesi, İznik'te Yeşil Camii ve Mahmut Çelebi Camileri ile Halil Hayrettin Paşa, İbrahim Paşa ve Halil Paşa türbelerini inşa ettirmiştir (Arslan 1995: 103 - 135).

Ankara savaşı sonrasında Anadolu'daki bir çok kentin olduğu gibi Bursa ve İznik de tahrip edilerek, yağmalanmıştır. Timur istilasının ardından ortaya çıkan Fetret devrinde Çelebi Mehmet Bursa'yı yeniden imar ettikten sonra İznik'e gelmiştir.

15.yüzyılın başında Şeyh Bedrettin ayaklanması ortaya çıkmıştır (Sadettin Efendi 1989: 184), Şeyh Bedrettin, Mehmet Çelebinin başa geçtiği 1413 yılında İznik'e sürgüne gönderilmiştir (Umar 1998: 165). Aslında bu sürgün olmaktan ziyade aylık 1000 akçe ile orada oturmasının istenmesinden ibaret bir yaklaşımdır. Öyle ki Şeyh Bedrettin, kendisinin uygun gördüğü bir zamanda hacca gideceğini öne sürerek İznik'ten ayrılmıştır.

Bursa başkent olması ve ipek yolu üzerinde bulunmasının da etkisi ile giderek gelişmiş, İznik ise giderek önemini yitirmiştir. Kent özellikle 1453 yılında İstanbul'un fethiyle eski canlılığını yitirmiş ve giderek gerilemiştir.

16. yüzyıldan itibaren özellikle çini üretiminde önemli bir çini üretim merkezi haline gelen İznik, 17.yüzyılda da bu özelliğini sürdürmüştür¹ İznik'te çini ve seramik üretim merkezi olması nedeni ile kentte bu dönemde bir canlılık görüldüğü, 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılan Rüstem Paşa Kervansarayı ve 17.yüzyıl ortalarında kentte 600 dükkanın varlığı ile örtüşmektedir (Evlıya Çelebi 1999: 9) 18.yüzyılın ilk çeyreğine kadar çini üretiminin varlığı bilinen İznik'te, bu tarihten sonra çini üretiminden bahsedilmemiştir (Özkul Fındık 2001: 17). Bu yüzyılda kentte salgın hastalıkların ortaya çıkması ve çinicilik ile seramik üretiminin gerilemesi İznik'in eski önemini kaybetmesine sebep olmuştur (Yalman 2001: 35).

18. yüzyılda kente gelen Brovski'nin İznik tasviri bu yıllarda kentin durumunu gözler önüne sermektedir: " İznik denilen köy, surların içinde bir köşeye büzülmüş, geri kalan yerleri harabe, bağlar, ceviz ve kestane ağaçları ile çınar ve birkaç çam kaplamıştır. Şurada bura da minareler yükselir. İznik işsiz cevize veya kabuğu kalmış bir yumurtaya benzemekte" (Yalman 2001: 35).

Özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında nüfusu da oldukça azalan kent 1920 yılında Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, bu işgal sırasında Eşrefzade Camii ve Türbesi ve Koimesis Kilisesi yakılmış, Yeşil Camii'nin revaklı giriş bölümü ve taşıyıcı sütunları hasar görmüştür (Yalman 2001: 35).

¹ İznik çinileri hakkında bkz.: O. Aslanapa "İznik Kazılarında Ele Geçen Keramikler ve Çini Fırınları". Türk Sanatı Araştırma ve İncelemeleri, 2, 1969: 62-73; O. Aslanapa, ve Ş. Yetkin , A. Altun İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem,

III.GEÇ DÖNEM BİZANS KENTLERİ İLE ERKEN OSMANLI KENTLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE İZNIK KENTİ'NİN FİZİKSEL YAPISI

III. 1. BİZANS KENTLERİNİN OLUŞUMU VE GEÇ DÖNEM BİZANS KENTLERİNİN FİZİKSEL YAPISI

Bizans kentlerinin niteliği ve fiziksel yapısından önce, araştırmacıların da önemle üzerinde durdukları Bizans'ta "kent" kavramını açıklamak yerinde olacaktır. Bizans yerleşimlerin niteliği ve farklı özellikleri bu yerleşimlerin ayrı kriterlerde değerlendirilmelerini gerektirir. Aslında bu yaklaşım, sadece Bizans kentlerine özgü bir soruna bakıştan ziyade, genel bir kent tanımlaması ve Bizans kentlerinin bu tanımlama ile açıklanabilen yada açıklanamayan özelliklerinin sorgulanmasıdır.

Mireille Corbier (2000: 279) kenti, Pausonias'ın şu sözleriyle ifade eder: "Ne kamu yapıları, ne gymnasium, ne tiyatro, ne halk meydanı, ne de hiçbir çeşmeye su sağlamayan bir yere kent adı verilebilir mi?". Aynı zamanda kent ve kırsal yerleşimlerin arasındaki belirgin farkları ortaya koyan bu tanımlama, Bizans ve Osmanlı kentlerini farklı yapısal örnekler ile açıklamada öncü olabilir.

Brandes (1999: 26) kentsel nitelikteki bir Bizans yerleşimini, köy yada kale nitelikli diğer yerleşimlerden ayırt eden özelliğinin, kentlerin "çok işlevselliği" olduğunu vurgular. Bir yerleşimin çok işlevli bir yapıya sahip olması dış bölgelerden de ilgi çeken bir ticaret merkezi olması ve bir bölgenin idari, dini, askeri ve ekonomik merkezi konumunda bulunması ile mümkün olduğu belirtilir. Aynı zamanda kentlerde bir köyde olduğundan daha belirgin sosyal sınıfların bulunmasını da bu çok işlevselliği oluşturan özellikler arasında gösterilir (Brandes 1999: 26).

Bu kriterler dikkate alındığında 7-8. yüzyıllarda sadece dört yada beş yerleşim kent adı ile nitelendirilebilecek durumda olduğu görülmektedir. Bu kentler “Başkent Konstantinopolis (İstanbul), Thesellonike (Selanik), Efesos (Efes), Nicea (İznik) ve Trebizond (Trabzon)’dur” (Brandes 1999: 26). Brandes’e (1999: 26) göre tüm bu yerleşimlerin deniz kenarında veya yakınında olması kesinlikle bir rastlantı değildir. Şehirlerin Başkent İstanbul ile bağlantıları kentsel oluşumlarla ilgili belirli standartları kazanmalarında kuşkusuz etkili olmuştur.

Bu tanımlamada dikkat edilirse kent olarak nitelendirilen yerleşimler belirli bölgelerin en büyük yerleşimleri ve merkezleridir. Bu kentlerin dışında, büyük kentlerden köy niteliğindeki yerleşimlere doğru bir değerlendirme yapıldığında, küçük ölçekli kentler, “kastron” olarak nitelendirilen kale kentler ve kırsal yerleşimler olarak nitelendirebileceğimiz yerleşimlerin varlığı görülür.

Brandes’in (1999: 26) tanımını yaptığı “çok işlevsel” özelliklere sahip kentlerin dışında, Anadolu’da daha çok savunmaya yönelik ve kale kent niteliğinde yerleşimlerin bulunduğu bilinmektedir (Haldon 1999: 1-23). Kastron olarak adlandırılan ve 7. 8. yüzyıllarda oluşmaya başlayan bu kale kentlerin, daha sonraki dönemlerde kullanılmaya devam ettiği, bir çok yeni kale kentin oluşturulduğu; mevcut yerleşimlerin de savunmaya yönelik olarak kale kentler haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Araştırmacılar tarafından kale kent olarak tanımlanan “Kastron”, antik dönem “polis”i ile karşılaştırılmış ve Orta Bizans döneminin askeri şehirleri olarak tanımlanmıştır (Ivıson 2000: 2-3; Haldon 1999: 10-16). Bu kentlerden en önemlilerinden biri, Bizans’ın Anadolu’daki en önemli askeri merkezlerinden biri olan ve Anatolikon Theması’nın¹ merkezi durumundaki Amorium kentidir (Lightfott 1998: 56-71). Amorium ile birlikte Anadolu’da bulunan bir çok Bizans yerleşimi Pers ve

¹ Ordu birliği anlamına gelen (kolordu) Thema sistemi, özellikle 7. yüzyıldan itibaren Pers ve Arap akınları sonrasında Herakleios (610-641) tarafından oluşturulmuş bölge savunma sistemi olarak tanımlanır (Ostrogorsky 1995: 89-92). Themalar, Strategos olarak adlandırılan askeri valiler tarafından yönetilmekte ve farklı bölgelerde oluşturulan bu savunma sistemi ile bölgelerin düzenli birlikler tarafından güvenliği sağlanmaktadır. Bizans döneminde Anadolu’da bulunan themalar şunlardır: Anatolikon, Armeniakon, Bukellarion, Kappadokia, Khaldia, Kharsianon, Kibüracoton, Koloneia, Lükandos, Mesopotamia, Opsikion, Peflagonia, Sebasteia, Thrakesion, Seleukeia (Vryonis 1971; Ostrogorsky 1995).

Arap saldırılarında zarar görmüş, 11 ve 12 . yüzyılda bir çok kent Selçuklu hakimiyetine girmiştir. 13. ve 14. yüzyıllarda ise Türkmen Beylikleri Bizans İmparatorluğunun İstanbul ve Bitinya'da bulunan kentleri dışında bulunan tüm kentlerini ele geçirilmiştir¹. (Nicol 1999: 136, 153, 155, Zachariadou 1997: 243).

Bitinya'da bulunan Bizans yerleşimleri ise 1299 yılından fethedildikleri döneme kadar Osmanlı Beyliğinin tehdidi altında yaşamıştır. Bu dönemde özellikle Bitinya bölgesinde kentlerin surlarının sağlamlaştırıldığı ve kale kentlerinin inşa edildiği bilinir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Bizans'ın Anadolu'daki en önemli askeri merkezlerinden olan Amorium başta olmak üzere, tüm kentlerin Selçuklu ve Beylikler tarafından alınması ile Bitinya sınır bölgesi haline gelmiştir. Opsikion Theması'nda bulunan Bizans yerleşimlerin niteliği ve 14.yüzyıl başındaki durumu, İznik'in fethi sürecinde Bizans kentlerinin genel özelliklerini taşıması açısından önemlidir. Bu dönemde Bitinya'da Nikaia, Prussa, Kyzikos kentlerinin surları güçlendirilmiş, Kibotos, Sidera, Achyraous, Lopadion, Malagina, Pithekas (Bozüyük), Pylai, kalelerinin inşa edildiği bilinmektedir (Lefort 1997: 119-120). Bu yerleşimlerden başka daha önceki dönemlerde kurulmuş olan Brussa (Bursa), Nikomedia (İzmit), Kirmastı (M.Kemal Paşa), Adrianoi (Orhaneli), Kios (Gemlik), Kestel (Kestel) Apollonias (Apolyontköy, Uluabad), Helenopolis, Parainetos ,Apamea (Mudanya) ,Leukai (Lefke, Osmaneli), Prainetos, Belakoma (Bilecik), Angelokomis, Anargurdis, Platenea, Melageai, Kite (Ürünlü), Kurulla, Herakleia, Neokomis gibi sur ile çevrili yerleşimler bölgenin savunmasında önemli bir konuma sahiptir (Lefort 1997: 115-128). Bu dönemde Bizans topraklarında artık kırsal yerleşimlerden söz etmek mümkün görülüyor. Çünkü, gerek Bitinya, gerekse Anadolu'da kırsal yerleşimlerde yaşayan halk Osmanlı ve diğer Türkmen Beyliklerinin ilerleyişi karşısında savunmasız kalmışlardır (Vryonis 1971: 153). Vryonis (1971: 252-

Kharsianon, Kibürracoton, Koloneia, Lükandos, Mesopotamia, Opsikion, Paflagonia, Sebasteia, Thrakesion, Seleukeia (Vryonis 1971; Ostrogorsky 1995).

akınları karşısında sığınacak yer aradıklarını ve Türkler tarafından alınan yerleşimlerin daha önce terkedilmiş durumda olduğunu belirtirken; özellikle kırsal kesimde yaşayan halkın önemli bir kısmının kalelere yerleştiklerini vurgular.

Kale kentler yada kastron olarak adlandırılan bu yerleşimler 7. yüzyılda Arap akınlarına karşı sınırları korumak için oluşturulmuş ve "Akritai" adındaki sınır birlikleri bu yerleşimlerde görevlendirilmiştir (Langer 2000: 211; Uzunçarşılı 1959: 76). Bu birliklerin yanısıra silahlandırılmış köylülerden oluşan "Pronia" adlı birlikler ile sınır bölgelerinde yaşayan ve tarımla uğraşan "Chrotai" adlı savaşçı köylülerinde de savunma sistemindeki önemi büyüktür (Langer 2000: 211, Lefort 2000: 112). Ayrıca 7. yüzyılda Sasani ve Arap akınlarına karşı oluşturulan "thema" adı verilen askeri bölgeler ve bu themalar içerisinde askeri birliklerin toplandığı "Aplekta" adı verilen merkezlerin de savunma sistemindeki yeri büyüktür (Parman 2001: 452).

Bizans İmparatorların çok güvendikleri askeri birliklerin 1265 yılında İmparator VIII. Mihail'e karşı ayaklanması ile savunma sisteminin bütünüyle çöküş sürecine girdiği görülür. Akritai'ların asker kökenli ve bir nevi düzenli birliklerden oluşmasına rağmen, Pronai ve Choritai adlı birliklerin bölgede yaşayan köylülerden oluşturdukları görülmektedir. Bu durum özellikle kale kentlerinin savunma sistemi ile birlikte kent demografik yapısındaki asker kökenli nüfusun yoğunluğu ve bir nevi köylü ve kırsal nitelikli yerleşimlerin askeri bir üs haline dönüşme evresini ortaya koymaktadır. Bazı askeri birliklerin aynı zamanda tarım ile uğraşması, savaş durumunda asker olarak hizmet veren köylülerin normal şartlarda köylü kimlikleri ile hayatlarını sürdürdükleri ve tarım ile uğraşarak yaşamlarını devam ettirdiklerini gösterir. Bu durum da bu tür kentlerdeki sosyal yapının ve statülerin değişkenliğinin açık bir ispatıdır.

Osmanlı tarihi kaynaklarında, Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde kale kent görünümündeki bu Bizans yerleşimleri ile çeşitli

ilişkiler bulunduğu bilinir. Osman Gazi'nin yaylaya çıkarken eşyalarını güvenlik açısından bu kalelere bıraktığı, karşılığında et süt yağ gibi malzemeleri Bizanslılara verdiği bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 20).

Ayrıca, günümüze kadar kısmen ulaşabilen örnekler olsa da, özellikle Karacaşehir gerek tarihi kaynaklarda yer alan bilgiler, gerekse son yıllarda yapılan inceleme ve araştırmalar (Doğru 2001: 221-234, Parman 2001: 451-462) ile bu tür kentler hakkında bilgi edinmemize yardımcı olacaktır. Özellikle yüksek bir alanda inşa edilen bu tür kale kentler, içersinde çok yoğun bir nüfus barındırmaya ve sınırları itibari ile yoğun bir mimari organizasyona elverişli olmadığı görülür. Karacaşehir örneğinde olduğu gibi kaleler, yeri ve stratejik konumları itibari ile gerek savunma, gerekse haberleşme açısından önemlidir (Parman 2001: 451). Bu veriler araştırmacılarında üzerinde durduğu gibi daha çok askeri bir garnizon niteliğinde yerleşimlere işaret etmektedir. Gerektiğinde bölgedeki Bizans egemenliğini tehdit eden güçlere karşı birleşerek mücadele ettikleri tarihi kaynaklarda verilen bilgilerle sabittir¹.

Erken Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Bizans kentlerinde de özellikle büyük kentlerin antik dönemin mirasına sahip oldukları görülmektedir. İstanbul başta olmak üzere Efes, Milet, İznik, İzmit, Bursa gibi büyük yerleşimlerin Bizans döneminde de kullanılan kent dokusunun Helenistik ve Roma döneminde olduğu bilinmektedir. Bu nedenle belirtilen kentlerin fiziksel yapısı antik dönem özelliklerini yansıtmaktadır.

Örneğin İznik Kenti Helenistik dönemde kurulmuş ızgara planlı ve etrafı surlar ile çevrili bir kenttir (Foss 1996: 103). Kentin Helenistik ve Roma döneminde çok önemli bir yerleşim olduğu ve bu dönemlere ait yoğun mimari örnekler günümüze kadar ulaşmasa da yayınlar ve tarihi kaynaklar ışığında aydınlatılmıştır. Bir Bizans kenti olarak İznik'te, Helenistik Dönemde oluşturulan ızgara plan şemasının ve şehri çevreleyen surların büyük oranda

¹ Özellikle 13. yüzyıl ve 14. yüzyılın başında Bitinya Bölgesinde Osmanlı ilerleyişi karşısında Bursa, Adrenos, Batanos, Kestel ve Kite tekfurları birleşerek Osmanlı birliklerine saldırmış, fakat bozguna uğramışlardır (Sadettin Efendi 1999: 39, Divitçioğlu 1999: 100).

yeniden kullanıldığı görülmektedir. Bu durum antik dönem kent dokusunun şekil ve sınırları itibarı ile önemli ölçüde korunduğunun göstergesidir. Surlarda yapılan değişiklikler tarihsel süreçte özellikle askeri ve siyasal yapının gerektirdiği savunmaya yönelik bir uygulamanın sonucudur.

Bildiğimiz kadarı ile Helenistik dönem Gymnasium'un bulunduğu yere ve olasılıkla bu yapının temelleri üzerine Bizans döneminde Ayasofya Kilisesinin inşa edilmesi, Roma Dönemi tiyatrosunun farklı işlevle de olsa yeniden kullanımı, antik dönem yapılarının yeniden kullanımının örneklerini oluşturur. Ayrıca Antik dönem mimari plastik malzemelerinin büyük oranda surlarda olmak üzere, bazı Bizans yapılarında kullanımı Bizans döneminde uygulanan mimari faaliyet ve uygulamaların doğal bir sonucudur. İznik ile benzer yapıdaki yerleşimlere örnek olarak Bergama, Milet, Priene, Efes ve Sardes kentleri gösterilebilir. Bu kentlerinde İznik'te olduğu gibi sur ile çevrili antik dönem kentleri üzerine kurulduğu bilinmektedir (Foss 1972; 1979; 1996; Tanyeli 1987: 22,23). İznik örneğinde, Bizans döneminde kentin sur dışına taşıdığını gösteren bir iz yoktur. Bergama, Milet, Efes'te ise antik dönem surlarının dışında inşa edilen yapılar ile yeni yerleşim alanlarının oluşturulduğu görülmektedir (Tanyeli 1987: 22,23). Bu kentlerin benzer nitelikli bir diğer özelliği de, kentlerin fiziksel yapısının ana hatlarını oluşturan surlar ve ızgara planlı kent yapısının yeniden kullanımı ile birlikte bazı antik dönem yapılarının Bizans yapılarına dönüştürülmesidir. Bu duruma örnek olarak daha önce bahsetmiş olduğumuz İznik'teki Gymnasium üzerine inşa edilen Ayasofya Kilisesinin yanısıra, Milet Antik Tiyatrosu ortaçağ kalesine, Dionysos Tapınağı'nın H. Mikail Kilisesi'ne, Efes'te Dormitia Tapınağı'nın Sarnıca, Olympion Güney Stoası'nın Meryem Kilisesine, Serapis Tapınağı'nın H. Ioannes Kilisesi'ne, stadyumun kiliseye, Assos'ta Agora Tapınağı'nın şapele, gymnasiumun kiliseye, Aizonai'de hamam ve tapınağın kiliseye, Hierapolis'te hamamın kiliseye, Aphrodisias'ta Afrodite Tapınağı'nın H. Mikail, Serapis Tapınağı'nın H. Ioannes Kilisesi'ne ve Didim'de Apollon

Tapınağı'nın H. Mikael Kilisesi'ne dönüştürülerek yeniden kullanıldığı görülmektedir¹ (Foss 1979: 134; Ceylan 2000).

Burada konumuz itibari ile özellikle üzerinde durulması gereken nokta, Osmanlı döneminde yeniden iskan edilen Bizans kentlerinde gördüğümüz oluşum ve değişim sürecinde uygulanan düzenlemelerin, Antik dönem yerleşimleri üzerine kurulan Bizans kentlerinde de izlenebildiğidir. Yine Osmanlı Döneminde olduğu gibi Bizans döneminde de geçmiş uygarlıklara ait yerleşimlerin yeniden kullanılmasına yönelik seçimde, miras alınan kentlerin büyük antik dönem yerleşimleri oluşudur. Fakat tüm büyük antik dönem yerleşimlerinin yeniden kullanılmadığı ve aynı oranda önemli bir Bizans kenti olarak karşımıza çıkmadığı açıktır. Bu kentlerden bazıları antik dönem sur alanı içinde daha dar bir alanda sınırlı kalarak küçüldüğü, bazı kentlerin ise sur dışında yeni yerleşim alanları oluşturulması ile kentin sınırlarını genişlettiği görülmektedir. Kentlerin antik kent kimliğinden Bizans kentine dönüşmesi sürecinde, kentin gerek statü ve önemi, gerekse fiziksel yapısındaki değişimi genelleyerek açıklamak mümkün değildir. Benzer nitelikli her kent için ayrı değerlendirmeler yapılması gerekir. Örneğin İzmit kenti Helenistik ve Roma döneminde İznik ve Bursa gibi bir çok antik dönem yerleşiminden çok daha önemli bir kent ve eyalet başkentidir. Fakat Bizans döneminde İznik'in çok daha önemli bir konumda bulunduğu, İzmit'in ise aynı oranda gelişmediği görülür.

Bu bilgiler doğrultusunda özellikle büyük Bizans kentlerinin antik dönemin mevcut dokusunun genel yapısını koruduğu, başkent İstanbul başta olmak üzere diğer kentlerde Bizans döneminde ihtiyaç duyulan düzenlemelerle, kentlerin yeniden şekillendirildiği görülmektedir. Gerek antik dönem yapılarının yeniden kullanımı oluşmuş, gerekse inşa edilen yapılar ile donatılmış bir Bizans kentinde genellikle kentlerin çevresinin surlarla çevrili olduğu görülmektedir (Roma, Konstantinapolis, Nikaia, Ephesus, Trabizond,

¹ Batı Anadolu bölgesindeki Antik dönem yapılarının Bizans dönemindeki yeniden kullanımı için bkz: Burcu Ceylan "Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler." Ankara, 2000.

Miletos, Priene, Amorium...). Saray, manastır, kilise, hamam, sarnıç, su kemeri, mezar anıtları ve Martyrion gibi yapılar bir Bizans kentinde bulunan yapı tipleri olarak gösterilebilir.

Görüldüğü gibi Bizans kentleri antik dönem yerleşimleri üzerine kurulup gelişen metropol niteliğindeki büyük kentler ve daha küçük ölçekli, daha çok askeri nitelikli kale kentlerden oluşmaktadır. Bu bakış açısı ile değerlendirildiğinde geç dönem Bizans kentlerinin yapısının, özellikle 8. yüzyıldan itibaren kale kentlerin oluşmasına neden olan sosyo-ekonomik, siyasi ve askeri şartlarında etkisiyle şekillendiği görülür (Iverson 2000: 3-14). Geç Bizans kentlerini fiziksel olarak yapısız, plansız bir düzenleme gösterdiğini belirtilmektedir (Bouras 1981: 31-32). Bu yaklaşım açıklamaya çalıştığımız gibi ızgara planlı antik dönem yerleşimlerinin kullanılması ve kent dokusuna dair yeni bir planlama getirilmemesinden kaynaklı bir tespit gibi görülüyor.

Bizans'ın son dönemlerinde kentlerde meydana gelen değişim ve yeni oluşumları açıklamak güçtür. Fakat geç dönemde İznik örneğinde olduğu gibi ilerleyen Türkmen Beylikleri ve Osmanlı tehdidi karşısında daha çok savunmaya yönelik düzenlemelerin yapıldığı, dini ve sosyal yapının ihtiyaç duyduğu mimari organizasyonlardan çok, savunmaya yönelik düzenlemelere gidildiği de açıktır. Ayrıca 7-8. yüzyıllarda oluşmaya başlayan kale kentlerin, geç dönemde kullanılmaya devam edildiği ve yeni kale kentler oluşturulduğu bilinir.

Nikolas Mesarites'in Konstantinopolis (İstanbul), Methokites ve İbni Batuta'nın İznik tasvirinde kent içindeki tarım alanları, bahçeler ve ekin yetiştirilen alanlar vurgulanır.

Geç dönem Bizans şehirlerinin tasvirlerinde, özellikle bağlık bahçelik alanların vurgulanması kentlerin fiziksel yapısında tarım alanı olarak belirli bölgelerin ayrılmasını açıklaması açısından önemlidir. Bizans kentlerinin

içersinde bahçelik alanların ve tarım alanlarının bu şekilde dikkat çekici olarak vurgulanması geç dönem kentlerine özgü bir durum olarak görülmüyor. Örneğin Roma ve İstanbul'da erken dönemden itibaren kent çevresinde ve kent içinde tarım alanlarının bulunduğu görülmektedir. Kaynaklarda bu yönde her hangi bir bilgi bulunmasa da, özellikle başkent ve büyük kentlerde kent çevresindeki tarım alanlarının artırılması ve daha çok sur içinde yoğunlaşmasını, Bizans'ın son dönemlerinde ortaya çıkan ekonomik çöküntü ve "kendi kendine yetme zorunluluğu"ndan doğan bir yaklaşım olarak düşünülebilir. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren ticaret yollarının kaybedilmesi ve büyük kentlerin tarım ve hayvan ihtiyacını karşılayan yerleşimlerin büyük oranda askeri merkezler haline gelmesi (Lefort 1999: 107) sonucu, zorunlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Çünkü Bitinya bölgesi Nikaia (İzmit), Brussa (Bursa) ve Tirilye (Zeytinbağı) gibi başkent tarımsal ve hayvancılık gibi yaşamsal ihtiyaçlarının karşılandığı kentlerin yer aldığı bir bölgedir (Lefort 1999: 107). Bitinya bölgesindeki bir çok kentin kuşatılması ile başkent ve büyük kentlere yönelik üretimin durduğu ve kentlerin kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda oldukları bilinir. Bu nedenle özellikle 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyılda, Bizans kentlerin çevresinde bulunan tarım ve hayvancılık alanlarının kullanılmadığı ve yerleşim alanlarının içinde ihtiyaçları karşılamak amacı ile bu tür alanların oluşturulduğu olasılık olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki, bu süreç belirtilmeksizin geç dönem Bizans kentlerinin en önemli kent endüstrisi tarım olarak açıklanır. Kentlerin fiziksel yapısında sosyal, dini ve kamusal düzenlemelerden çok savunmaya yönelik faaliyetlerde bulunulması doğaldır.

III. 2. ERKEN OSMANLI KENTLERİ

Erken Osmanlı kentleri, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu olarak kabul edilen 1299 yılı ile 1453 yılları arasında kurulmuş olan yada farklı uygarlıklardan alınarak, bu dönem içerisinde yerleşime sahne olan kentleri içerir. Tarihi kaynaklarda yer alan bilgiler, doğrudan Osmanlı kentlerinin oluşumu ve şekillenmesine yönelik bilgiler içermese de bir çok saptama için çıkış noktası niteliğindedir. Bu kaynaklardaki bilgiler ve kentlerin fiziksel yapılarını belirleyen mevcut veriler, günümüz araştırmacıları tarafından Erken Osmanlı Kentleri üzerine bazı saptamalara olanak vermiştir. Uğur Tanyeli (1987: 128), Erken Osmanlı dönemini belirli bir kent modeli ortaya koymaktan uzak ve ileriki yıllarda devam edecek evrim sürecinin ilk aşması olarak tanımlar. Araştırmacı aynı zamanda Bursa ve Edirne kentlerinden yola çıkarak "kaşit odaklı"¹ kent planı tezi ile planlı bir kentleşme sürecinden bahseder. Bu yaklaşıma karşılık Mustafa Cezar (1985: 35) Osmanlı şehrini planlamaya dayalı bir şehir özelliği taşımadığını öne sürer. Bu ve benzer nitelikteki Erken Osmanlı kentlerini tanımlamaya yönelik genel saptamalardan önce, Erken Osmanlı kentlerini belirli gruplar içerisinde ele almak ve değerlendirmek gerekir. Tarihi kaynaklar ve günümüze ulaşabilen Erken Osmanlı kentlerinin fiziksel yapısını açıklayabilir nitelikteki veriler, dönemin kentlerini belirli başlıklar altında incelenmesine olanak verir. Osmanlı Kentlerini Osmanlı öncesi özelliklerine göre değerlendiren araştırmacılar Filiz Ç. Yenişehirlioğlu (2000: 887-893) ve Fatih Müderrisoğlu (2001: 387-395)'dur².

Yenişehirlioğlu'na (2000: 889) göre "Erken Osmanlı Yerleşimleri" üç grup altında incelenebilir:

1-Yeni kurulan yerleşimler

¹ Uğur Tanyeli (1987: 129), Erken Osmanlı kentlerindeki kaşit odaklı gelişim sürecini, Bizans'tan alınan sur ile çevrili kentin genişleyerek sur dışına taşması ve kent çevresinde oluşturulan yeni yerleşim alanlarının büyüyerek eski kent merkezi ile birleşmesi süreci ile açıklar. Tanyeli'ne göre (1987: 129), bu süreçte kentin hem merkezden dışa, hem de dıştan merkeze doğru büyümesi söz konusudur.

² Erken Osmanlı kentlerini, Osmanlı öncesi özelliklerini dikkate alarak genel bir değerlendirme içinde ele alan Yenişehirlioğlu'nun gruplandırması, değerlendirme ve tanımlamalarında esas alınacaktır.

2- Bizans veya Balkan Prenslüklerinden alınan yerleşimler

3- Memlûk, Anadolu Beylikleri ve Türkmen Beyliklerinde alınan yerleşimler

Benzer bir yaklaşımla Osmanlı kentlerini ele alan bir diğer araştırmacı olan Müderrisoğlu'na (2001: 387-395) göre ise yerleşimler:

1-İlk kez (yeni) kurulan Osmanlı şehirleri,

2-Bir menzil iken geliştirilip Osmanlı şehri haline dönüştürülen yerleşimler,

3-Antik kentlerin yanına, civarına yada üzerine kurulan Osmanlı şehirleri,

4-Bizans kalesi yada şehri iken Osmanlı şehri haline dönüştürülen yerleşimler,

5-Anadolu Selçuklu yerleşim dokusu üzerine geliştirilen Osmanlı şehirleri

6-Beylikler dönemi yerleşim dokusu üzerine geliştirilen Osmanlı şehirleri,

7-Anadolu dışı diğer kültürlerin üzerine geliştirilen Osmanlı şehirleri,

Müderrisoğlu'nun yapmış olduğu gruplandırmada yer alan, "bir menzil iken geliştirilip Osmanlı şehri haline getirilen yerleşimler" dışındaki tipler, Erken Osmanlı dönemi şehirlerine özgü nitelikler taşır.

İlk kez kurulan Osmanlı yerleşimleri içinde Yenişehir kenti, tarihi kaynaklarda belirtildiği üzere Osman Gazi tarafından kurulmuştur (Aşıkpaşaoğlu 1992: 25,26). Yenişehir ile birlikte Gebze ve Çardak'ta benzer nitelikli yerleşimler olarak tanımlanır (Müderrisoğlu 2001: 387).

Fakat özellikle belirtilmesi gereken nokta şu ki; erken dönem Osmanlı yerleşimlerinin oluşumunda, yeni bir kent kurulmasından ziyade, mevcut yerleşimlerin yeniden kullanımı daha yaygın bir tercihtir. Bu tercihte, özellikle Osmanlı öncesi yerleşimlerden önemli ve büyük kentlerin seçildiği görülür. Örneğin, Erken Osmanlı döneminin önemli kentlerinden olan İznik, Bursa, Edirne ve İzmit'in antik dönem ve Bizans döneminin gelişmiş ve önemli yerleşimleri olduğu bilinmektedir. Yukarıda örnek olarak belirttiğimiz kentler de dahil olmak üzere, yeniden oluşturulan kentlerin, Osmanlı öncesindeki

önemini sürdürüp sürdüremediklerini genel bir söylemle açıklamak mümkün değildir. Erken Osmanlı döneminde bu kentlerden Bursa ve Edirne'nin İznik ve İzmit'e oranla daha fazla geliştiği görülmektedir. Fakat bu kentlerin fiziksel yapılarının oluşum ve değişim süreçlerinin Erken Osmanlı dönemi içerisinde farklı dönemlerde değişkenlik gösterdiği görülür. Örneğin İznik ve Bursa kentleri Orhan Gazi dönemi sonuna kadar Osmanlı Beyliği'nin en önemli iki yerleşimidir. Bu kentlerde inşa edilen yapı tiplerinin çeşitliliği ile yoğunluğu bu önem ve gelişmişliğin ispatı olarak gösterilebilir (Tablo 1). Bursa Orhan Gazi dönemi içerisinde külliye inşa edilen (Orhan Gazi Külliyesi) ve sur dışında yeni bir yerleşme alanı oluşturulan tek kenttir. Orhan Gazi dönemi içerisinde Orhan Gazi Külliyesi ile başlayan bu gelişim kentin farklı bölgelerinde yeni külliyelerin oluşturulması ile devam etmiştir. Aynı süreçte İznik ve İzmit kentlerinin giderek gerilediği ve eski önemlerini kaybettiği görülmektedir. Edirne'de ise, 14. yüzyıl boyunca kentin gelişimini ve genişlemesini sağlayacak yoğun bir imar faaliyetinin bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle kentin Yıldırım Beyazıt döneminde sur dışına inşa edilen Yıldırım İmareti ile genişlediği ve Erken Osmanlı Edirne'sinin Yıldırım ve Fatih dönemleri arasındaki süreç ile değerlendirilmesinin gerektiği belirtilir (Tanyeli 1987: 140).

Kentlerin, Osmanlı dönemindeki değişiminin zamanla gerçekleşeceği açıktır. Bu kentlerde yer alan, diğer uygarlıklara özgü kentsel tasarım ve mimari öğeler, aynı yerde kurulan Osmanlı şehirleri için bir takım zorunlu düzenlemeleri beraberinde getirdiği de bir gerçektir. Bu zorunluluk özellikle kentin sokaklarının yönelimine bağlı kalınan mimari dağılımda daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun en belirgin karşımıza çıktığı yerleşimler İznik, Bursa ve Edirne kentleridir. Bu kentlerde mevcut kent dokusunun bozulmadığı Osmanlı dönemi yapılarının varolan fiziksel yapıya bağlı olarak şekillendirildiği görülmektedir. Bu durum bahsettiğimiz nitelikteki kentler için planlı bir kent olgusunun olmadığı, mevcut dokuya bağlı bir düzenlemeyi açıklar. Kentlerde bulunan bazı yapıların, Osmanlı döneminde cami, türbe ve medrese gibi ihtiyaç duyulan yapılara dönüştürülmesi, bu

sürekliğin mimari boyutunu oluşturur. Bu durum yeni kurulan bir devlet için kendi imar faaliyetlerinin oluşturana kadar doğal bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda, mevcut fiziksel yapının en azından belirli süre korunduğu ve mimari dağılımın bu fiziksel yapı doğrultusunda şekillendiğinin göstergesidir.

Tabi ki bu durumu açıklarken özellikle diğer uygarlıklardan alınan tüm şehirlerin yeniden kullanıldığı ve kent statüsünde yerleşime sahne olduğunu söylemek doğru değildir. Bu seçimde kentin Osmanlı öncesi sosyal, ekonomik ve fiziksel yapısının belirleyiciliği ön plana çıkar. Mevcut örneklerden Bursa, İznik, Edirne ve İzmit gibi Bizans döneminin kentsel nitelikli önemli yerleşimlerinin, Osmanlı döneminde de önemini devam ettirmesi ve bazılarının başkent olarak belirlenmesi bu yaklaşımın en somut örnekleridir. Osmanlı öncesinde bazı küçük ölçekli ve kırsal nitelikli yerleşimlerin, Osmanlı döneminde yeniden kullanılmadığı görülür. İskana sahne olan yerleşimlerin ise bir hakimiyet sembolü niteliğinde olan bir veya birkaç dinsel yapı inşa edildiği, bu yapıların haricinde bir kentin ihtiyaç duyduğu sosyal yapılara yer verilmediği ve kırsal özelliğini sürdürerek köy ve küçük kasaba niteliğinde kullanıldığı görülmektedir.

Bizans kentlerin Osmanlı döneminde yeniden kullanımında, sosyo-kültürel, dini ve siyasal değişim ve bu değişim ile birlikte ortaya çıkan mimari örgütlenmenin kentin fiziksel yapısındaki etkisi belirleyicidir. Fakat sosyo-kültürel ve siyasal değişimin kentte hızla gerçekleşse de, bu değişimin kentin fiziksel yapısında aynı hızda gerçekleşemeyeceği göz ardı edilmemelidir (Aktüre 1981: 2). Bu nedenle Erken Osmanlı kentlerini farklı dönemlerde ele aldığımızda kentlerin fiziksel yapısının değişim süreci ortaya çıkacaktır. Bu nedenle konumuzun dönemseller sınırlarını oluşturan Orhan Gazi dönemi, Osmanlı devletinin kurumsallaşmaya ve olgunlaşmaya başladığı dönem olarak, Erken Osmanlı döneminin daha sonraki dönemlerinden bir takım farklılıklar göstereceğini göz ardı etmemek gerekir.

Doğuda ve batıda geliştirilen ilişkiler çerçevesinde, Osmanlı şehir örgüsüne baktığımız zaman bütün önemli örgütlenme merkezinin Osmanlı devletine başşehirlik yapmış şehirler olduğu görülür . Bursa, Edirne ve İstanbul Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın devlet oluşu sırasında toplam sorun ve açmazlarına askeri siyasi çözümlerin sağlandığı merkezler olarak belirtilmektedir (Tuna 1987: 168).

Erken Osmanlı Döneminde yerleşim yerlerinin belirlenmesi ve oluşumunda, planlı bir yaklaşımdan çok fetih sürecinin sonucunda ele geçirilen kentlerin yeniden kullanımı ve alınan topraklar üzerinde yeni yerleşimlerin oluşturulmasıdır. Yeni alınan yerleşimlerin yada yeniden kurulan yerleşimlerin kent ölçeğinde mi yoksa kırsal yerleşim ölçeğinde mi kullanılacağı, yukarıda belirttiğimiz üzere askeri ve siyasal gelişmeler, sosyo-kültürel ve ekonomik yapı, ticaret yolları, coğrafi konum gibi belirleyicilerin etkisi altında şekillenir.

Erken Osmanlı kentlerinin fiziksel yapısının oluşumu ve değişiminde külliyelerin belirleyici olduğu görülmektedir (Yenişehirlioğlu 2000: 888). Bu külliyelerin oluşumunda, dolayısı ile kentlerin fiziksel yapısının şekillenmesinde Osmanlı hanedanına mensup kişiler, akıncı beyleri ve tarikat mensupları tarafından inşa edilen yapılar belirleyici niteliktedir. Orhan Gazi döneminden itibaren, imar faaliyetlerinde Osmanlı hanedanına mensup kişilerin banisi olarak ön planda buldukları bilinmektedir (Tablo 1-2). Yenişehirlioğlu'nun (2000: 888) belirttiği üzere "14. yüzyıl ve sonrasında Ankara'da tek bir Sultani yapı bulunmaması", bu konuda bir genelme yapılmasının yanlışlığından ziyade, Ankara'nın istisna bir örnek ve "yerleşim merkezlerinin yönetimle olan ilişkileri ve yoğunluğundaki" farklılıkları açıklar nitelikte örnektir. Çünkü Orhan Gazi döneminde inşa edilen 116 yapıdan 76'sı Osmanlı Hanedanına mensup kişilerin baniliğinde yapılmıştır. Yerleşim yerleri ölçeğinde değerlendirildiğinde ise Orhan Gazi döneminde iskan edilen 57 yerleşimden 46'sında Osmanlı Hanedanına mensup kişiler adına yapı inşa edildiği, Osmanlı hanedanlığına mensup bir kişi adına yapı inşa

edilmeyen 11 yerleşimin ise daha çok kırsal nitelikli yerleşimler olduğu görülmektedir (Tablo 1-2). Mevcut veriler ışığında yapılan bu değerlendirmede, Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapıların tümünün bilinmediği de göz ardı edilmemelidir. Orhan Gazi dönemini kapsayan bu değerlendirme, Erken Osmanlı döneminin tümünde benzer veriler içerir.

Erken Osmanlı kentleri için genel bir değerlendirme yapılması gerekirse, kentlerin bir kısmının Osmanlı döneminde kurulduğu, bazı kentlerin ise mevcut yerleşimlerin yeniden kullanılması ile oluştuğu görülmektedir. Osmanlı öncesi yerleşimlerin yeniden iskan edilmesinin, yeni bir kent kurulmasından daha yaygın bir uygulama olduğu açıktır. Kentlerde özellikle Osmanlı Hanedanlığına mensup kişilerin mimari örgütlenmede banisi olarak ön planda olduğu, akıncı beyleri ve tarikat mensubu kişilerin de, özellikle kuruluş döneminde mimari faaliyetlerde ki belirleyici etkileri bulunduğu görülür. Bu genel değerlendirme kentlerin fiziksel yapısının oluşumu ve değişimini belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Fakat kentlerin dokusunun şekillenmesinde asıl belirleyici olan mimari uygulamalardır. Bu durumda asıl belirleyici olan kentsel mekan içerisinde, toplumsal mekan ve bireysel mekanın dağılımını belirleyen mimari örgütlenmedir. Fakat özellikle dönemin tarihi kaynaklarındaki eksiklik bu kapsamda bir değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Erken Osmanlı kentlerinin fiziksel yapılarına ilişkin tanımlamalarda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır.

Kentlerin kurumasında yada yeni alınan kentlerin yeniden şekillendirilmesine yönelik bazı bilgiler tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Bu bilgiler belirgin bir plan ve yaklaşımdan ziyade kentlerin oluşumu ve yeniden şekillenmesinde özellikle mimari faaliyetler açısından ipucu niteliğindeki bilgilerdir. Bu bilgilerden ziyade, bu "sorunsala" yanıt olabilecek veriler dönemin mimari örnekleri ve bu yapıların kent içindeki dağılımlarıdır.

Genel bir değerlendirme ile ele alındığında Erken Osmanlı kentleri tek bir tip ve model ile açıklanamamaktadır. Araştırmacıların önemle üzerinde durdukları nokta külliyelerin kentlerin fiziksel yapısını oluşumundaki belirleyici etkisidir. Fakat külliyelerin oluşumu ve kent ölçeğinde değerlendirilmesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Uğur Tanyeli'nin (1987: 135-139) "karşıt odaklı kent modeli" ve bu modeli oluşturmak için uygulanan planlı yapılanmanın örneği olarak belirlediği kentlerden olan Bursa kenti, Filiz Yenişehirlioğlu'na göre (1989: 1347), belirlenmiş bir programa göre değil, inşa edilen külliyeler çevresinde oluşan mahallelerle genişlemiş ve mahalleleri birbirine bağlayan ulaşım aksları bu kent dokusu içinde kendiliğinden oluşmuştur. Tanyeli'nin (1987: 193) saptamasında Orhan Gazi Külliyesi ile aşağı hisarda başlayıp Muradiye, Yeşil ve Yıldırım Külliyesi'nin kentin farklı yerlerinde inşa edilmeleri ile tamamlanan bir planlama vurgulanır. Yenişehirlioğlu ise külliyelerin Bursa ve benzeri Erken Osmanlı kentlerinin fiziksel yapısındaki belirleyiciliğini vurgularken, bu oluşumun sürecinin bir programa göre değil kendiliğinden oluşan bir süreç olduğunu ileri sürmektedir (Yenişehirlioğlu 1989 : 1347). Bursa'da olduğu gibi Edirne'de de külliyelerle kent dokusunun şekillendiği görülmektedir.

Kentlerin fiziksel yapısının yönelimini ve bölünmesini sağlayan sokak dokusu, Erken Osmanlı dönemi kentlerinde, Türk şehrinin genel özelliği olarak belirtilen "çıkılmaz sokak" özelliği göstermez. Bu farklılıkta özellikle mevcut kent planına özgü sokak dokunun değişmeden kullanılmasının göz ardı edilmemesi gerekir.

Erken Osmanlı dönemi kaynaklarının yetersiz oluşu kentin önemli bir parçası olan mahallelerin oluşumu ve özelliklerinin tespitinde bazı soruların yanıtı kalmasının en önemli sebebidir. Konu ile ilgili bilgi veren araştırmacıların üzerinde durdukları nokta mahallelerin Osmanlı kentlerinin sosyal ve fiziksel yapısının önemli bir parçası olduğu ve mahallenin merkezini bir mescidin oluşturduğudur (Kuban 1968: 161; Aktüre 1987; Ergenç 1980: 104). Uğur Tanyeli ise (1987: 195), mahalle içinde nüfusun yoğunluğuna

bağlı olarak mahalle içinde birden fazla mescit bulunabileceğini belirtir. Aynı zamanda araştırmacı, Tire örneğinden yola çıkarak mahallenin iki yada daha fazla mahalle olarak örgütlenebileceği yönünde görüş belirtir. Tanyeli bu durumu Osmanlı ve Beylikler dönemi mahallelerinin parçalanabilirliği ifadesi ile tanımlar ve mahalleyi fiziksel değil, toplumsal bir birim olarak değerlendirir.

Roma, Bizans ve Ortaçağ Avrupa kentlerinde karşımıza çıkan meydanlar, Erken Osmanlı kentlerinde uygulamasını gördüğümüz bir düzenleme değildir. Osmanlı kentlerinde meydan niteliğinde olmayan fakat açık alan olarak tanımlanan alanların cami avluları ve çeşme çevresinde oluşturulduğu belirtilir. Erken Osmanlı döneminde kentin merkezi ise Bursa ve Edirne örneklerinde olduğu gibi “tüm kent ölçeğinde hizmet veren” ulu cami ve çarşıdır (Tanyeli 1987: 193). Mustafa Cezar (Cezar 1985: 31,35) Türk şehrinde camileri “hareket istikametinin nirengi noktası” olarak nitelendirir; Ayrıca cami ve ticaret yerinin iç içeliğini vurgulayarak çarşının şehrin merkezinde yer almasını toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının bir sonucu olarak değerlendirir.

III. 3. İZNIK KENTİ'NİN FİZİKSEL YAPISI

III. 3. 1. Osmanlı Dönemi Öncesi

III. 3. 1. 1. Hellenistik ve Roma Dönemi

İznik kentinin Hellenistik dönemi ile ilgili en eski bilgiler dönem yazıtları, sikkeler ve Roma döneminde yaşamış coğrafyacı Strabon'un (1993) aktarmış olduğu bilgilerdir. Bu dönem kaynaklarında genel olarak Hellenistik dönemde İznik kentinin tarihi ve fiziksel yapısı ile ilgili sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmak mümkündür.

Strabon (1993: 45), kent M. Ö. 4. yüzyılda Antigonos tarafından İznik Gölü (Askania Limne) çevresinde kurulduğunu ve Antigonos (Antigonos'un şehri) ismi ile anıldığını belirtmektedir. Kentin kuruluşuna dair en güvenilir bilgiler Strabon'un aktarmış olduğu bilgilerden oluşur. Hellenistik dönemde Nikaia kentinin fiziksel yapısı ve kent planı ile ilgili en önemli veriler yine Strabon (1993: 46) tarafından aktarılır. Strabon'a göre (1993: 46) kent, "165 stad (2959 m.) uzunluğunda, dörtgen şeklinde ve dört kapısı bulunmaktadır (Levha 18, 21). Kentte caddeler birbirini dik kesmekte ve iki caddenin birleştiği noktada bulunan Gymnasium'un ortasına konan bir taşın kent dört kapısı da görülebilmektedir". Bu bilgiler ışığında iki önemli nokta Nikaia kentinin fiziksel gelişiminin tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Strabon'un (1993: 46) tasvir ettiği kent planı, kapıları ve birbirini kesen caddeleri ile bugün de kullanılan ızgara planlı kent, Hellenistik dönemde oluşturulduğunun kanıtıdır. Bir diğer önemli bilgi; Gymnasium'un yerinin belirtilmesidir. Bu tasvire göre Gymnasium kentin merkezinde, iki caddenin kesiştiği noktada ve şehrin dört kapısının görülebildiği bir yerdedir¹.

¹ Gymnasium'un, bugünkü kent dokusunda 5-6.yüzyılda inşa edilen ve Osmanlı döneminde camiye çevrilerek kullanılan Ayasofya Kilisesi'nin bulunduğu yerde olması çok büyük olasılıktır. Ayasofya Kilisesi'nin zemin

Nikaia'da basılan ve şehirde bulunan bazı yapıları (Mabet) tasvir eden sikkelerde özellikle Roma döneminde kentte inşa edilen yapılar, planları ve bu yapıların adandığı tanrılar ile ilgili bazı bilgileri bulmak mümkündür (Artuk 1967: 48). Cevriye Artuk'un (1967: 49) yapmış olduğu araştırma ve incelemelerin sonucunda Nikaia'da Dionysos, Asklepios ve Tyche'ye adanmış tapınaklar inşa edildiği belirlenmiştir. Ayrıca sikkelerde yer alan tasvirlerle dayanılarak Roma İmparatorları L. Verus (M.S. 161-169), M. Aurelius (M. S. 161-180) ve Gordianus III. (M.S.238-244) zamanında, Dionysos adına "iki yada üç tapınak yapıldığı" öne sürülmektedir (Artuk 1967: 49). Nikaia'da ayrıca Asklepios adına M.Aurelius (161-180) zamanında bir , Tyche adına ise Caracalla (M.S.211-217) zamanında iki tapınak inşa edildiği bilinir. Bu tapınaklardan birinde Tyche başında şehir surunu temsil eden bir taç ile tasvir edilmiştir (Artuk 1967: 51). Sikkelerde tanrı kültünün yanısıra imparator adına yapılan tapınaklar da tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerle İmparator Kommodus (M.S.180-192) ve İmparator Septimus Severus (M. S. 222-235) adına birer tapınak inşa edilmiştir. Ayrıca sikkelerdeki tasvirlerle göre her hangi bir kült adına yapılmadığı anlaşılan dört tapınağın varlığı tespit edilmiştir (Artuk 1967: 51). M.Ö. 29 yılında Augustus'un Nikaia'da Roma ve Sezar için bir tapınak yapılmasına izin verdiği de kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır (Şahin 1987 : 7).

Bu bilgiler doğrultusunda Nikaia'da Roma döneminde M. S. 161 ile M. S. 235 tarihleri arasında on iki tapınağın varlığının tespiti mümkün olmaktadır. Bu verilerde tapınakların yeri konusunda herhangi bir tespit yapmak mümkün olmamakla birlikte, İmparator Augustus Commodus döneminde inşa edilen Apollon tapınağının sur dışında inşa edildiği bilinmektedir (Şahin 1987: 15). Ayrıca Antik dönem yapılarına ait malzemelerin özellikle surların onarım ve inşasında yeniden kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle Roma Tiyatrosuna ait taş ve mermer malzemenin yoğun olarak surlarda kullanıldığı tespit edilmiştir (Yalman 1989: 24-27).

seviyesinin, mevcut kent zemin kodunun farklı dönemlerde inşa edilen yapıların zemin kodu ile karşılaştırıldığında, bütün yapılardan daha alt koddan yer alması bu olasılığı desteklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Katalog bölümü, Ayasofya Kilisesi (Camii). Sayfa: 92-111.

Tiyatroda olduğu gibi diğer Roma dönemi yapılarının malzemelerinin de Bizans döneminde yeniden kullanılmış olma olasılığı büyüktür. Ayasofya kilisesinde zemin seviyesinden başlayarak yer yer 1-1.5 m. yüksekliğe kadar duvarlarda kullanılan blok taşlar Hellenistik ve Roma dönemi özelliği gösterir.

Eyalet Valisi C. Plinius Caecilius Secundus'un (M.S.109-111) İmparator Traian'a gönderdiği mektupta Nikaia halkının bir Tiyatro ve Gymnasium yapımına başladığı ve yapıların inşaata ile ilgili birtakım sorunların bulunduğundan bahsederken yapıların özellikleri ve o dönemdeki durumları ile ilgili bilgi verir (şahin 1987 : 11-12). Mektupta, tiyatronun büyük bölümünün tamamlandığı, olasılıkla toprağın nemli ve yumuşak ve malzemenin dayanıksız olmasından dolayı yere göçmüş durumda olduğu belirtilerek; bu nedenle yapıda büyük çatlaklar bulunduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca yangında yıkılan Gymnasium ve onarımı ile ilgili bilgilerin bulunduğu bu mektupta bir mimarın tespitlerine yer verilir: "22 ayak kalınlığında ki duvarlar, kırpıntı taşlarla doldurulmuş ve tuğla ile kaplanmadığı için üzerindeki yükü taşıyamayabilir" (şahin 1987 : 11-12). Bu mektupta bulunan bilgiler doğrultusunda Nikaia'da bulunan tiyatronun Eyalet Valisi'nin görevde bulunduğu M.S. 109-111 yılları arasında büyük ölçüde tamamlandığı ve Gymnasium'un bu dönemden önce inşa edildiği fakat yangın sonucunda tamamı ile yıkılan yapının Plinius zamanında daha anıtsal olarak yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır¹.

Roma döneminde Nikaia'da, M. S. 32 ve 120 yıllarında meydana gelen iki büyük deprem sonucunda ve 110 yılındaki yangın ile 257-58 yılındaki Got istilasısı sonrasında şehrin oldukça zarar gördüğu ve her seferinde sürekli onarım ve yeniden yapılanma faaliyetlerine girişildiği bilinmektedir (şahin 1987: 7,15,21).

¹ Bu mektuplar, 1980 yılından beri kazısı devam eden tiyatronun tarihlendirilmesinde en önemli kaynak niteliğindedir (Yalman 1992: 425).

M.S. 123'te meydana gelen deprem sonrasında Asya turu dahilinde Nikaia'yı ziyaret eden Roma İmparatoru Hadrian (117-118) tüm hasarlı yapılarla birlikte şehrin iki kapısını da onartmış ve agora inşa ettirmiştir¹ (Rice 1929 : 60; Şahin 1987: 15). Nikaia'da bulunan kitabeler içinde üçü Hadrian'a övgülerde bulunulan "sunu kitabeleridir"² (Şahin 1987: 30b). Kitabelerde Hadrian tarafından şehirde gerçekleştirilen herhangi bir onarım ve yapı faaliyetinden bahsedilmemektedir.

Nikaia'da bulunan Roma dönemine ait kitabeler özellikle kentin surlarının yeniden yapımı ve onarımları ile ilgili önemli bilgiler içerir. Bu kitabelerde yer alan bilgilere göre kent surlarında en önemli değişiklikler Roma döneminde olmuştur. "İ.S.257 yılındaki Got istilası ile yağmalanan ve yıkılan kent surları yeniden inşa edilmesine dair bilgilere Valerian, Gallian, Macrianus dönemine ait sikkelerde ve Claudius Gothicus devrinde tamamlanan iki adet sur inşaat yazıtında yer almaktadır" (Şahin 1987: 30). Göl Kapısında bulunan ve bu gün kayıp olan kitabeye göre Nikaia surları Roma İmparatoru Claudius Gothicus tarafından 269 yılında yaptırılmıştır (Şahin 1987: 10). Yenişehir kapısının iç girişinin güney duvarında bulunan üç blok taş üzerinde yazılı bir başka yazıtta Yenişehir Kapısının yine Claudius Gothicus döneminde yaptırıldığı yazılmaktadır (Şahin 1987: 12). Günümüze ulaşabilen mevcut kaynaklarda Got İstilasası sonrası kentte yapılan ilk yapı ve onarım çalışmaları 12 yıl aradan sonra Claudius Gothicus tarafından yapılmıştır.

Nikaia'da Hellenistik ve Roma dönemlerinde L. Verus (M.S. 161-169), M.Aurelius (161-180), Gordianus III. (M.S.238-244), Caracalla (M.S.211-217), Kommodus (M.S.180-192), Septimus Severus (222-235), Augustus Traian, Claudius Gothicus ve Hadrian dönemlerinde Nikaia'da yapıların inşa edildiği ve onarımların yapıldığı görülmektedir. Dönem kaynaklarından elde

¹ Ayrıca, Hadrian'ın bu dönemde, Nikaia ile birlikte Nikomedia'da (İzmit) Agoralar, dört yol kavşakları ve Bitinya'da surlar yaptırdığı bilinmektedir (Şahin 1987: 15).

² Sencer Şahin (1987: 30b), Nikaia'lıların kenti Hadrian'a böyle görkemli bir yazıtla sunmalarının sebebinin, Hadrian'ın "cömert yardımları" ve şehri yeniden yaptırması olduğunu belirtir.

edilen bu verilere göre Nikaia'da, Hellenistik ve Roma döneminde 13 tapınak, 1 tiyatro, 1 gymnasium ve agarolar yapılmış, kent surlarında önemli onarımlar yapılmakla birlikte kent kapılarının yeniden inşa edildiği yönünde bilgiler de bulunmaktadır. Roma döneminde surların uzunluğu 16 stadion olup kare planlı kentin dışarı ile bağlantısı 4 kapı ile sağlanmaktadır. Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait mimari örneklerden kent surları ile kapıları (Göl Kapı hariç) ve tiyatro günümüze kadar ulaşabilmiştir. Elde edilen veriler ve günümüze ulaşabilen yapılar incelendiğinde tiyatro ve gymnasiumun sur içinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yeri tasvir edilen yapılar içinde sur dışında inşa edilen tek yapı, Commodus döneminde inşa edilen Apollon tapınağıdır.

III. 3. 1. 2. Bizans Dönemi

Nikaia'nın Bizans dönemi fiziksel dokusunu yansıtan en önemli veriler Bizans dönemine ait olup günümüze kadar ulaşabilen yapılar ve bu yapıların kent içindeki dağılımlarıdır. İznik'teki Bizans yapılarından Ayasofya Kilisesi (5-6. yüzyıl), Koimesis Kilisesi (8. yüzyıl), Kilise A (10-11. yüzyıl), Kilise B (10-12. yüzyıl), Kilise C (3), Böcek Ayazma (6. yüzyıl) yeri bilinen ve kısmen günümüze kadar ulaşabilen yapılarıdır¹ (Schneider 1943: 10-19; Ö.D.A.P. 1986: 194-259).

Araştırmacılar tarafından 5-6. yüzyıla tarihlenen (Schneider 1938: 14) Ayasofya Kilisesi Yenişehir kapı ve Lefke kapıdan gelen caddelerin birleştiği köşede kentin ortasında yer almaktadır.

Bizans döneminden günümüze ulaşabilmiş bir diğer yapı da Koimesis kilisesidir. 1923 yılına kadar ayakta olduğu bilinen yapı, Yunan işgali sırasında yakılmış olup, bugün zemin seviyesine kadar ayakta. Koimesis

¹ Bizans dönemi yapılarının kent içindeki dağılımı için bkz.: Levha 21

Kilisesi Theotokos Manastırının ana kilisesi olup, Hyakintos tarafından 787 yılından önce inşa edilmiştir. Yapının özellikle mozaikleri, ikonaklosmus döneminde tahrip edilmiş narteks mozaikleri 1065 yılında onarılmıştır (Mango 1959: 246; Scheneider 1943: 19).

Semavi Eyice (1942: 44) tarafından "Kilise A" olarak adlandırılan bir diğer yapı, İstanbul Kapı yakınlarında, İstanbul Kapı ile Yenişehir Kapı arasındaki Atatürk Caddesinin batısında, caddenin kenarında yer almaktadır. (Eyice 1949: 42-45). Ayrıca Semavi Eyice (1949: 38), kilisenin güneybatı ve doğusunda Bizans dönemine ait duvar kalıntılarının bulunduğunu belirtmektedir.

Roma tiyatrosunun güney doğusunda bulunan ve Semavi Eyice tarafından "B Kilisesi" olarak adlandırılan yapı, Bedri Yalman tarafından 1975 yılında yapılan kazılarla ortaya çıkarılmış fakat yapının ismi ve tarihi aydınlatılamamıştır (Yalman 1979: 437-466).

Yine Semavi Eyice (1971: 314-315) tarafından "Kilise C" olarak tanımlanan ve Hagios Tryphonos kilisesi olabileceğini öne sürdüğü yapı, Yenişehir Kapı yakınlarında İstanbul Kapı ile Yenişehir Kapı arasındaki Atatürk Caddesinin batısında ve Roma Tiyatrosunun güney doğusunda yer almaktadır. H. Tryphonos Kilisesi 1254 yılında II. Theodoros Laskaris tarafından yeniden yaptırıldığı, yanına gramer ve retorik okulu inşa edildiği bilinmektedir (Janin 1975: 121).

Bizans döneminden günümüze kalan bir diğer yapı da Ayazma'dır. Böcek Ayazma olarak adlandırılan yapı Koimesis kilisesinin doğusunda yer almaktadır. Yapı Scheneider (1943: 17) ve Fıratlı tarafından 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Yapıda birisi Yunanca, diğeri İbranice yazılmış iki kitabe bulunmaktadır (Scheneider 1943: 17). Yunanca kitabe III. Michael'in sur yapımına dair bilgi vermekte yapı ile ilgili her hangi bir bilgi içermemektedir (Şahin 1987: 240b). Bu yapıların dışında Nikaia'da Bizans döneminde inşa

edilmiş olup günümüze kadar ulaşmamış bazı yapıların varlığı bilinmektedir. Bu yapılardan bir kısmının tarihi bilinmektedir. Janin'in belirttiğine göre (1975: 111, 114, 120) Nikaia'da 11 Eylül 826 yılında Kerameon Manastırının varlığı bilinir. Ayrıca kentte Jean III. Vatatzes tarafından Hagios Anthonios adına bir kilise yaptırılmış ve bu kilise Mikhail VIII. zamanında 1272 yılında kadınlar manastırı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mikhail VIII. zamanında ayrıca Hagios Trinite adına bir manastır inşa edilmiştir. Theodore Laskaris II. Döneminde 1290-1295 yıllarında Hagios Tryphonos adına bir kilise yaptırıldığı, kentin kuzey caddesinde bulunan bu kilisenin 1967 yılında yıkıldığı bilinmektedir (Janin 1975:120; Mercangöz 1985: 66-68, 72; Bryer 1988:26).

İnşa tarihleri bilinmeyen fakat din adamlarının görevlendirilme tarihi ile ilgili bazı bilgiler sonucunda belirtilen tarihlerde ayakta ve kullanılabilir durumdaki bazı yapıların varlığı bilinmektedir. Nikaia'da 1208 yılında Christios Philoanthropos Kophos Manastırı bulunmaktadır (Janin 1975: 125). 1254 -1260 yıllarında Nikaia'da bulunan Archestrategos kilisesinde, rahip Arsene Autoreianos tarafından çocuklar için bir okul açıldığı bilinmektedir (Janin 1975: 112). Nikaia'da Kyriotissa kilisesi 1240 yılında, Hagios Clement kilisesi ise 1272 yılında kullanılabilir durumdadır (Janin 1975: 113;114). 1294 yılında İstanbul'dan ayrılarak Nikaia'a gelen rahip Theodoros Muzalon'ın Demetrios Tornikes manastırında görev yaptığı bilinmekte, bu bilgi kentin güneyindeki caddede bulunan yapının 13. yüzyıl sonunda kullanılabilir durumda olduğunu göstermektedir (Janin 1975: 120; Bryer 1988: 26).

Nikaia'da, 325 yılındaki I. Konsil'in toplandığı saray olarak da nitelendirilen "Konstantin Sarayı", Nikaia'nın Göl Kapı ile göl arasında olabileceği yönünde görüşler (Scheneider 1943: 1; Bryer 1988: 24) bulunmasına karşın, sarayın yeri kesin bulgularla saptanabilmiş değildir.

Prokopius'un aktardığına göre; I. Justinian kentte yıkıntı halinde bulunan su kemerini (Levha 35a, 35b) onarmış, bir kısmı çökmüş olan sarayı

onartmış, kiliseler ve kadın ve erkekler için manastırlar ile birlikte bir hamam yaptırmıştır (Dewing 1961: 325; Şahin 1987: 41; Bryer 1988: 25; Texier 2000: 124). Ayrıca Justinian I. zamanında (527-565) Nikaia'da yapılan kadınlar manastırının Nikalaos Manastırı olduğu ve sur içinde bulunduğu belirtilmektedir (Janin 1975: 118).

Bizans Döneminde kentin surlarında önemli düzenlemelere gidildiği bilinmektedir. Surlarda yapılan değişiklik ve onarımları belgeleyen en önemli veriler yazıtlardır. Koimesis Kilisesinde zemin taşı olarak kullanılan bir yazıt ile surların yakınlarında bulunan iki yazıttan öğrenildiğine göre İmparator Mikhael III. Zamanında (847-867) surlarda önemli onarımlar yapılmıştır¹ (Şahin 1987).

Ostrogorsky (1981: 212), bu yazıtlardaki bilgilere dayanarak Nikaia surlarının Halife El-Mutasım (833-842) tarafından tahrip edildiğini ve imparator Mikhael III. (847-867) tarafından onartıldığını belirtir.

Kentte var olan iç ve dış surların inşa ve onarım tarihleri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Sencer Şahin (1987: 346a, 346b, 348a) ve Zeynep Mercangöz (1985: 30-32) surlar üzerinde yer alan bir kitabeyi referans göstererek, dış surların Theodoros I. Laskaris² zamanında (1205-1221) yapıldığını belirtmektedir. Ostrogorsky ise bu surların John III. Vatatzes (1222-1254) zamanında yapıldığını belirtmektedir. Antony Bryer'a göre (1988: 30) iç surlar orijinalinde M.Ö 78 yılında yapılmış 857-59 ve 1063 yıllarında yeniden inşa edilmiştir. Nikaia'da 1065 yılında büyük bir deprem olmuş ve bu depremde şehirdeki bir çok yapı ile birlikte surlarda hasar görmüştür (Schneider 1943: 3). Bryer'in (1988: 30) 1063 inşası olarak belirttiği faaliyetler bu depremden sonra -yani 1065 sonrası- olmalıdır.

¹ Her üç yazıt bu gün Ayasofya Müzesi'ndedir. Koimesis Kilisesi'nde bulunan yazıt 806, diğer iki yazıt ise 810 ve 1546 envanter numarası ile Ayasofya müzesine kayıtlıdır.

² Batı Anadolu'da Laskarisler dönemi mimarisi ve İznik'te Laskarisler döneminde inşa edilmiş mimari örnekler için bkz: Zeynep Mercangöz. *Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi Mimarisi*, Ankara, 1985.

İznik kenti Bizans döneminde önemli seramik üretim merkezleri arasında gösterilir (François 1996: 231-232; Özkul Fındık 2001: 11). Kentte yapılmış olan kazılarda bulunan Bizans dönemi seramikleri, özellikle 9-13. yüzyıllar arası seramik üretimi ve kullanımını belgeler niteliktedir¹. Her ne kadar günümüzde ortaya çıkarılmış bir Bizans seramik fırınının varlığı bilinmese de, Bizans İznik'inin fiziksel yapısında çini fırınlarının olası varlığını göz ardı etmemek gerekir.

13. yüzyıl Nikaia kenti ile ilgili en önemli bilgileri 13. yüzyılın ikinci yarısında Theodoros Metokites'in "Nikaeus" adlı yapıtından öğrenmekteyiz. Metokites'in tasvirine göre; 13. yüzyılda Nikaia, bağlar, çayırlar, bahçeler, meyve ağaçları ve selvilerle çevrili, hendekli bir sur içinde, geniş caddeli, çok katlı evler ile birlikte kilise, manastır, hastane, tımarhane, çeşme ve sarnıçların bulunduğu bir kenttir (Schneider 1943: 5; Janin 1975: 121).

Bizans dönemi içerisinde değerlendirdiğimiz 325-1331 yılları arasında Nikaia'nın 1075-1078, 1081-1097 ve 1105-1147 yılları olmak üzere farklı dönemlerde Selçuklu hakimiyetine girdiği bilinmektedir (Schneider 1943: 4; Runciman 1989: 136-139; Ostrogorsky 1995: 336; Pitcher 2001: 49). Fakat bu dönemler içerisinde Selçukluların kentte inşa ettirdikleri olası yapılar ve kent dokusunda meydana gelen değişikliklere dair bilgi bulunmamaktadır. Anna Komnena tarafından Selçuklular tarafından Nikaia'da inşa ettirildiği belirtilen, fakat günümüze kadar varlığı ve yeri ile ilgili her hangi bir veriye ulaşılamayan tek yapı Selçuklu sarayıdır (Sultanikon).

¹ İznik'teki seramik ve çini üretimini belgeleyen verilere kentte yapılan kazılar sonucunda ulaşılmıştır. İznik'te 1963-64 yılında Prof. Dr. Oktay Aslanapa tarafından yönetilen İznik Orhan Gazi İmareti ile başlayan kazı çalışmalarını (Aslanapa 1964:), 1969 yılına kadar kentin farklı bölgelerinde yapılan sondaj ve çini fırınları kazıları ile devam ettirmiş (Aslanapa 1963: 62-73) ve bu çalışmalar İnk Dönem Kazıları olarak adlandırmıştır. 1969 ile 1981 yılları arasında ara verilen bu çalışmalar, 1981 yılından itibaren yeniden başlamış ve 1981-1988 yılları arası II. Dönem kazıları olarak değerlendirilmiştir (Aslanapa, Yetkin, Altun 1989). Bu çalışmalar halen Prof. Dr. Ara Altun başkanlığında Hamza Bey (II. Murat) Hamamının doğusunda yer alan seramik atölyesindeki kazı ile devam etmektedir (Aslanapa 1993: 449-547). İznik'te gerçekleştirilen bir diğer kazı çalışması (1980-1986; 1988-...), Dr. Bedri Yalman tarafından yönetilen Roma Tiyatrosu kazılarıdır. Kazı çalışmalarında Helenistik dönemden itibaren, Roma, Bizans ve Osmanlı seramikleri bulunmuş, tiyatroyun farklı bölümlerinde seramik fırınları tespit edilmiştir (Yalman 1988: 53-197; 1996: 179-196; Özkul Fındık 2001). Bu kazı çalışmalarında İznik'te belediye tarafından yapılan alt yapı çalışmalarını sırasında ortaya çıkan seramik fırınlarının kurtarmaya yönelik kazı çalışmaları yapılmıştır (Ayas 1984: 161-232).

III. 3. 2. Orhan Gazi Dönemi

III. 3. 2. 1. Kent Dokusu

İznik Orhan Gazi tarafından, 1331 yılında fethedilmiştir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). Kentin alınmasından sonraki genel görünümü başta Aşıkpaşaoğlu (1992: 42) ve İbn-i Batuta (1999: 42,43) tarafından tasvir edilse de, dönem kaynaklarının çok sınırlı olması, kentin fiziksel yapısının bu sınırlı bilgilere dayalı değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bilgilere destek niteliğindeki en önemli veriler dönemin mimari örnekleri ve kentin tarihsel süreçte devamlığı izlenebilen fiziksel yapısına ilişkin verilerdir.

Aşıkpaşaoğlu'nun (1992: 42) verdiği bilgilere göre, kent alındığında erkek nüfus oldukça azalmış ve kocası olmayan Rum kadınlar gazilerle evlendirilmiş, kentte bulunan "mamura" evler de gazilere verilmiştir. Bu şekilde kentte mevcut olan Bizanslılara ait olan evler kullanılmaya devam edilmiştir¹.

İznik'in Orhan Gazi tarafından fethedilmesinin ardından kente gelen İbn-i Batuta'nın aktardığı bilgiler (1999: 42,43), İznik'in Bizans Kenti olarak 14. yüzyıl başındaki durumu ve Orhan Gazi Kenti aldıktan sonraki ilk birkaç yıl içinde kentte meydana gelen değişikliklerin tespiti açısından oldukça önemlidir²:

" İznik gölü kaleyi dört bir yandan çevirmiş bulunmaktadır. Şimdi şehir hemen hemen boşaltılmış, evlerin çoğu terk edilmiş boş durmakta ve şehirde sadece sultanın askerlerinden bir kısmı oturmaktadır. Şehrin hakimi ise

¹ Kent savaşı olmadan anlaşarak teslim alınmasına rağmen, erkek nüfusunun oldukça az olmasının nedeni olarak, kuşatma sırasında kentte görülen salgın hastalıklar ve çevre bölgeler ile ilişkilerin kesilmesi ile ortaya çıkan açlık olarak açıklanabilir. Ayrıca kent teslim alındığında isteyenlerin kenti terk edebilmesine izin verildiği için özellikle genç ve savaşabilecek durumda olanların gerek öldürülme korkusu, gerekse destek alıp kenti geri alabilecekleri düşüncesi ile karılan ve çocuklarını bırakıp şehri terk etmiş olabilecekleri de düşünülebilir.

² İbn-i Batuta Orhan Gazi tarafından kentin alınmasının hemen ardından 1333 yılında kenti görmüştür. Bu nedenle İznik ile ilgili aktarmış olduğu bilgiler dönem kaynağı olması sebebi ile oldukça önemlidir.

sultanın eşlerinden biri olan Buyun (Nilüfer) Hatun olup, olgunluğu ve dindarlığı ile tanınır. Kale dört kat surla çevrilmiş, her iki duvarı birbirinden bir hendek ayırmış bulunmakta, kaleye istenildiği zaman kaldırılan ahşap köprülerden geçilmek suretiyle girilmektedir. Kalenin içinde bostanlar, mahalleler, bahçeler, tarlalar bulunur. Herkesin evi tarlasının yada bahçesinin yanı başındadır”.

Aşıkpaşaoğlu'nun (1992: 42) Bizans nüfusu ile ilgili olarak bahsettiği seyreklik, Batuta'nın (1999: 41) vurguladığı üzere Osmanlı hakimiyetinin başladığı ilk yıllarda da görülmektedir. Ayrıca İbn-i Batuta'nın belirttiği bir başka özellik kenti dört taraftan çeviren sur, iki duvar arasında yer alan hendek ve kapılarda yer alan tahta köprülerdir¹. 1355 yılında esir olarak İznik'e gelen Gregory Palamas'ın², kentte kaldığı süre içindeki izlenimlerini içeren mektupları ise Orhan Gazi döneminin sonlarında kentin yapısı ile ilgili oldukça önemli bilgiler verir³:

“ (Osmanlı) Geleneklerine göre, İznik'te de özgür bırakılınca, bu kentte Hıristiyanların en yoğun olduğu bölgeyi sorduk. Bu bölgenin Hyacinthe (Hyakintos Tes Theotokos) Manastırı dolayları olduğunu öğrenince hemen oraya gittik; kendi ibadet biçimlerine göre yaşayıp giden bu bölgedeki insanların içine karıştık. Çevresi duvarlarla çevrili manastırda, serin havası ve gölgesi sayesinde insan oldukça rahatlar ve koyu gölgeli, değişik koku saçan ağaçların ortasında hoş bir kuyu ve iyi süslenmiş bakımlı bir kilise bulduk. Orada kaldık, daha doğrusu kaldım, çünkü ben yalnızdım.....Daha önce de belirttiğim gibi, tek kalacak yer bulduktan sonraki gün,

¹ Bu tasvirde belirtilen, şehrin girişindeki açılıp kapanan tahta köprülerin, Bizans döneminde var olup olmadığı yönünde her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

² Gregory Palamas, 1296 yılında İstanbul'da doğmuş Bizanslı bir Papaz'dır. Palamas, 1354 yılında Selanik'ten İstanbul'a giderken Osmanlılar tarafından esir alınmış; Lapseki, Biga ve Bursa'da bir süre tutulduktan sonra İznik'e getirilmiştir (Demircan 1993: 28, 40, 41). 1354-1355 yıllarında esir olduğu bilinen Palamas 1360 yılında ölmüştür.

³ Gregory Palamas ve mektupları için bkz: (Arnakis 1952; Gregory Palamas 1979, 1983; Meyendorf 1974; Papademetriou 1973; Demircan 1983)

ötekilerden daha yakın olduğundan, doğudaki “doğu kapısı” denen kapiya gittim. Kapiyu biraz geçtiğimden –bu kentin dört bir yanında görülen ve bu gün pek bir yaşam da olmayan, yüksek güzel yapılardan, surlardan söz etmem gerekir mi bilmiyorum-biraz ilerleyince çevresi açık bir alanda, her halde kullanıma hazır, mermerden kesme bir küp gördüm. Kentin dışında, ama kente çok yakın bir yerde, kullanıma hazır bir küpün neye yaradığını önüme ilk gelen kişilere sordum. Onlarda bana bunun neye yaradığı anlatıyorlardı. Bu konuşma daha bitmeden kentin kapı tarafından çığlıklar işittik. Bu gürültünün geldiği yöne dönünce, dosdoğru kübe doğru yürüyen, defnetmek için bir ölüyü taşıyan bir grup barbar gördük.Kübün yanına varınca, derin bir sessizliğe büründüler; aralarından bazıları ölüünün içinde bulunduğu beyaz çarşafı kaplı tabutu kaldırdılar ve saygıyla kübün üzerine koydular.....Sonra tabutu defnetmekle görevli olanlar tabutu alıp daha uzağa götürdüler; geri kalanlar evlerine döndüler.Otururken, konuşup anlayabileceğim iki dili bilen olup olmadığını sordum. Bir kişi çıkınca..... “ (Demircan 1993: 52-54).

Palamas'ın esir olduğu sürede yaşadıklarını ve daha çok dinsel tartışmalara yer verdiği mektuplarında, İznik'te geçirdiği günler ilgili ayrıntıda belirtmiş olduğu bazı gözlemler oldukça önemlidir. 13. yüzyılda Methokites'in bağlar, çayırlar, bahçeler, meyve ağaçları ve selvilerle tasvir ettiği kent, İbn-i Batuta tarafından da benzer şekilde nitelendirilmiştir. Palamas, kentin geneline yönelik tasvirde bulunmasa da, Koimesis Kilisesi çevresinde bahçe ve ağaçlar ile güzel bir alanı ifade etmektedir. Ayrıca Methokites'in çok katlı evler olarak nitelendirildiği sivil konutların Palamas'ın anlatımı doğrultusunda 14. yüzyılın ortasına kadar ayakta olduğu söylenebilir. Aşıkpaşaoğlu'nun ifadesi ile (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42) “gazilere verildiği” bilinen bu yapıların, 1333 yılında büyük oranda boş olduğu ve kullanılmadığı bilinmektedir (Batuta

1999: 41). Palamas'ın verdiği bilgilere göre; 1355 yılında bu evleri ketin dört bir yanında görmek mümkündür. Fakat evler hala boş durmakta ve kullanılmamaktadır. Kentteki evlerin büyük oranda kullanılmaması, kent alınmasından sonra seyrek olarak belirtilen nüfusun 14. yüzyıl ortalarında da önemli ölçüde değişmediğini düşündürür. Yine Palamas'ın verdiği bilgiler doğrultusunda, Orhan Gazi döneminde Hıristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgenin Koimesis Kilisesi çevresi olduğu anlaşılmaktadır (Levha 19). Burada yaşayan insanların kendi dini ve inançları doğrultusunda yaşamalarına izin verildiği ve sur içindeki Koimesis Kilisesi civarında bir Hıristiyan mahallesi bulunduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda İznik'e gelen Texier' de Koimesis Kilisesi'nin kuzeyinde bir Hıristiyan mahallesinden bahseder (Texier 2002: 182).

Ayrıca Palamas'ın "önüme gelen ilk kişilere sordum, onlarda bana anlatıyorlardı" ifadesi kentte yaşayan Hıristiyan yada Yunanca bilen gayri Müslim nüfusun azımsanmayacak sayıda olduğunu düşündürmektedir. Günümüze ulaşan bilgiler dahilinde Orhan Gazi döneminde kentte yaşayan Müslüman ve Hıristiyan nüfusu sayısal değerler ile ortaya koymak mümkün görünmüyor. İznik'te bulunan Gayri Müslim nüfus ile ilgili tek bilgi, kentte Fatih Sultan Mehmed döneminde adı Grekçe olan 7 Hıristiyan'ın varlığıdır. (Beldiceanu-Steinherr 2000: 13). Genel olarak, İznik'in de içinde bulunduğu Bitinya bölgesindeki kentlerde Gayri Müslim sayısının sınırlı olduğu, 16 yüzyıl sonuna kadar ise giderek daha da azaldığı belirtilir (Beldiceanu-Steinherr 2000: 11). 1573 yılında Bitinya'daki şehirlerden İnegöl, Yarıhisar, Söğüt ve Akhisar'da Hıristiyan kalmamıştır. Beldiceanu (2000: 11-12), Osmanlı fethinden önce kentlerde yaşayan Gayri Müslim halkın büyük bölümünün kentten ayrıldığını, kalanların daha sonra gittiğini, bu kentlerde kalmayı tercih edenlerin ise zamanla Müslüman olduğunu belirtmektedir. Bursa, Bitinya'daki tüm kentlerden ayrı bir yapıya sahiptir. Bursa'da 1487 yılında 4. mahalleye dağılmış 78 Hıristiyan hanesinin varlığı bilinmektedir (Beldiceanu-Steinherr 2000: 11-12). 1573 yılında gayri Müslim bulunmadığı belirtilen Söğütte, 1487 yılında halkın büyük çoğunluğunun Hıristiyanlardan oluşması

(Barkan-Meriçli :228); 15. yüzyıldan itibaren zorunlu yada isteğe bağlı bir gayri Müslim göçünü düşündürmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında Palamas'ın aktarmış olduğu bilgilere dayalı olarak belirttiğimiz nispeten yoğun bir Hıristiyan nüfusun, İznik'teki varlığının aksini düşündürecek herhangi bir veri yoktur. Bitinya'daki diğer yerleşimlerde olduğu gibi İznik'te de 16. yüzyıldan itibaren Hıristiyan nüfusun azaldığı yada hiç kalmadığı düşünülebilir. Fakat 20. yüzyılın başına kadar ayakta kalan ve Orhan Gazi döneminden itibaren Hıristiyanlarca kullanıldığı bilinen, Koimesis Kilisesi'nin bu dönem içerisinde Hıristiyanlarca kullanılmış olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Texier'in (2002: 182), 19. yüzyılda Koimesis Kilisesi'nin kuzeyinde bir Hıristiyan mahallesinden bahsetmesi, 14. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıla kadar, Hıristiyan mahallesinin ve dolayısıyla Hıristiyan nüfusun varlığını ortaya koyar.

Her ne kadar farklı bir bölgede bulunsa da, Trabzon şehrinin Osmanlılar tarafından alınmasından sonraki gelişimi konu hakkında fikir verebilir. Trabzon 1461 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Kentin alınmasından yaklaşık 25 yıl sonra, 1486'da nüfusun büyük çoğunluğunun gayri Müslimlerden oluştuğu görülmektedir (Lowry 1981: 43, Tablo.VI.). Heaht Lowry (1981: 43), tahrir defterleri verilerine göre, 1486 yılında Trabzon'da nüfusun % 80'inin gayri Müslimlerden oluştuğunu, yaklaşık % 20'sinin Müslüman halkı temsil ettiğini belirtmektedir. Bu verilerde açıkça ortaya koyuyor ki, kent alındıktan sonra yerli halk önemli ölçüde korunmuştur. Fakat önemle üzerinde durulması gereken nokta, bu dönemde surların içinin tamamen Müslüman halk tarafından iskan edildiği ve gayri Müslim nüfusun varoş olarak tanımlanan sur dışındaki bölgelere yerleştirildikleridir (Lowry 1981: 166. tablo. XXXVII). İznik'te Koimesis Kilisesi çevresinde yerleşik olan Hıristiyan nüfusun sur içerisinde konumlanmış olması, Trabzon'dan farklı bir özellik gösterir. Trabzon'da 1486 ile 1583 yılları arasında % 60 civarındaki Hıristiyan nüfus bulunması (Lowry 1981: 168), fethin ardından geçen yaklaşık 120 yılda Hıristiyan nüfusun hâlâ çoğunlukta olduğunu ortaya koyar ki, bu durumda Bitinya'daki kentlerden farklı bir süreci gösterir.

Palamas'ın aktarmış olduğu bilgilerde yer alan bir diğer önemli bilgi, bugün Lefke Kapı olarak adlandırılan kapının, Orhan Gazi döneminde Doğu Kapı olarak anıldığıdır. Ayrıca ölen bir kişinin defnedilmek üzere götürüldüğü alan Lefke kapı civarı olarak belirtilmektedir. Bu bilgi doğrultusunda her ne kadar kesin bir yargı ortaya koymak mümkün değilse de, Orhan Gazi döneminde mezarlık bölgesinin Lefke kapı (Doğu Kapı) yönünde, olasılıkla günümüzde de mezarlık olarak kullanılan bölgede aramak yanlış olmaz (Levha 19). İznik'te bu günkü mezarlık alanı içerisinde Çandarlı Halil Hayretin ve Ali Paşa Türbeleri ile Sarı Saltuk Türbesi bulunmaktadır. I. Murat dönemi eserleri olan bu türbeler dışında her hangi bir yapılaşmaya gidilmeyen bu alanın, I. Murat döneminde mezarlık alanı olarak kullanıldığı söylenebilir. Orhan Gazi döneminde ise İznik'te inşa edilmiş olan iki türbe de bu alanın dışında inşa edilmiştir. Bu türbelerden Kırğızlar Türbesi Yenişehir Kapı yakınlarında sur dışında inşa edilirken, Hacı Hamza Türbesi ise, Hacı Hamza Cami yakınında sur içinde kent merkezinde bulunduğu bilinmektedir. Fakat bu durum, Palamas'ın aktarmış olduğu bilgilere dayalı olarak, Lefke Kapı civarında, sur dışında tanımladığımız mezarlık alanı ile ilgili şüphe uyandırmamalıdır. Çünkü özellikle Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde inşa edilen türbelerin yer seçimini incelediğimizde türbelerin bir mezarlık alanı içerisinde inşa edilmediğini görmekteyiz. Önemli kişiler için inşa edilen anıtsal nitelikli bu yapıların yerinin belirlenmesinde kişilerin istekleri ile aynı kişiler adına inşa edilen yapıların bir arada bulunmasının etkisi göz ardı edilmemelidir.

Erken Osmanlı kentlerinde Bizans'tan alınan kentlerde mevcut dokunun önemli ölçüde korunduğu, fakat bir takım düzenlemelerle Müslüman bir topluğun yaşamasına olanak sağlayan mimari örgütlenmenin oluşturulduğu bilinmektedir. Bizans dönemi kentlerinde de benzer yaklaşımla mirasını aldığı antik dönem kentlerinin fiziksel yapısı belirli ölçüde korunmuştur. Bu nedenle antik dönemde kurulan bazı kentlerin yeniden iskan edilmesi ile oluşturulan Bizans ve Osmanlı kentlerinde antik dönemin izlerini görmek mümkündür. Bu nitelikteki kentlerin fiziksel yapıları itibari ile antik

dönem özellikleri gösterdiği, Bizans ve Osmanlı döneminde dini, sosyal, askeri ve siyasi yapının gerektirdiği düzenlemelere gidildiği söylenebilir.

Aşıkpaşaoğlu ile İbn-i Batuta'nın aktarmış olduğu bilgiler ve kentin fiziksel yapısını yansıtan mevcut veriler, Orhan Gazi döneminde kentin Antik dönem ve Bizans döneminin fiziksel yapısının izlerini taşıdığını gösterir¹.

Özellikle Hellenistik dönemde inşa edilen ve kentin sınırlarını belirleyen surların ve ızgara plan sisteminin Orhan Gazi dönemindeki mevcudiyeti ve işlerliği gerek kaynaklarda yer alan bilgiler, gerekse yapıların kent içindeki dağılımı ile açıklanabilir. Izgara plan şemasının Bizans döneminde önemli ölçüde korunduğu, fakat surlarda farklı dönemlerde ilave ve onarımların yapıldığı bilinmesine rağmen, Osmanlı döneminde surlarda meydana gelen değişikliklere dair her hangi bir veri bulunmamaktadır. Osman Gazi döneminde başlayan ve Orhan Gazi tarafından kentin alınması ile son bulan kuşatma sırasında meydana gelmesi olası tahribatların giderilmesine yönelik bir onarım olasılık olarak akla gelmektedir. Fakat kentin alınmasının ardından herhangi bir saldırı ve tehdide maruz kalmaması ve çevresindeki tüm yerleşimlerin alınması ile güvenli bir konumda bulunması sebebi ile böyle bir düzenlemeye gidilme gereği duyulmamış olması da olasılık dahilindedir. 13. yüzyıl'ın sonlarında İznik'i tasvirinde Methokites'in şehri çevrelediği söylediği hendekli sur İbn-i Batuta tarafından da vurgulanır. Fakat Batuta kapılarda yer aldığını belirttiği tahta köprüler, Methokites'in tasvirlerinde bulunmaz. Bu durum 13. yüzyılda bu tahta köprülerin bulunmadığını düşündürmekte ve 13. yüzyıl sonrasında yada Orhan Gazi'nin kenti almasının hemen ardından inşa edilmelerini olasılık olarak ortaya koyar. Fakat Methokites'in bu köprüleri tasvirinde atlamış olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir ki, bu da 13. yüzyılda bu köprülerin var olduğunu olasılık olarak

¹ Erken Osmanlı kentlerinde Bizans'tan alınan kentlerde mevcut dokunun önemli ölçüde korunduğu, fakat bir takım düzenlemelerle Müslüman bir topluluğun yaşamasına olanak sağlayan mimari örgütlenmenin oluşturulduğu bilinmektedir. Bizans dönemi kentlerinde de benzer yaklaşımla mirasını aldığı antik dönem kentlerinin fiziksel yapısı belirli ölçüde korunmuştur. Bu nedenle antik dönemde kurulan bazı kentlerin yeniden iskan edilmesi ile oluşturulan Bizans ve Osmanlı kentlerinde antik dönemin izlerini görmek mümkündür. Bu nitelikteki kentlerin fiziksel yapıları

belirtir. Yine de Batuta'nın tasvirine dayanarak kesin olarak söylenebilecek olan yargı, Orhan Gazi döneminde kentin fiziksel yapısında, sur kapılarında geçişi sağlayan tahta köprülerin varlığıdır.¹

Orhan Gazi döneminde İznik'in ticari durumu ve buna bağlı olarak bir ticaret yapısının varlığına dair her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Orhan Gazi dönemi yerleşimlerden anıtsal ticaret yapısı niteliğindeki tek han örneği Bursa'da bulunan Emir Hanıdır. Bursa'nın Orhan Gazi döneminden itibaren önemli bir ticaret merkezi olması ve tek han örneğinin bu şehirde bulunması, İznik'te dahil olmak üzere diğer Orhan Gazi dönemi yerleşimlerinde ticaretin olmadığı anlamına gelmez. Öyle ki Emir Han'ının 1339 yılında İmaret ile başlayan Orhan Gazi Külliyesine bağlı olarak inşa edildiği düşünüldüğünde, 1326-1339 yılları arasında Bursa'da da her hangi bir anıtsal ticaret yapısı yoktur. Bu süre içerisinde Bizans Bursa'sının da sınırlarını oluşturan, kale içindeki olası Bizans çarşısı ve çarşı içindeki ticaret yapılarının kullanılması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Benzer bir olasılığı İznik içinde düşünmek gerekir. Orhan Gazi tarafından kentin alınmasının ardından Bizans dokusunun önemli ölçüde korunduğunu daha önce belirtmiştik. Bu koruma bazı yapıların dönüştürülerek yeniden kullanımı ve mevcut fiziksel yapıya bağlı olarak oluşturulan yeni mekansal düzenlemeler ile gerçekleştirilmiştir. İznik'te karşımıza çıkan bu yeniden kullanım tercihinin kente bulunması olası çarşı ve dükkanlar için de olasılık olarak değerlendirilmelidir. Osmanlı döneminde İznik'te inşa edildiği bilinen tek anıtsal ticaret yapısı 16. yüzyılda yapılan Rüstem Paşa Hanı'dır (Evliya Çelebi 1999: 9). 1331 yılında ele geçirilen kentte, ilk anıtsal ticaret yapısının 16. yüzyılda inşa edilmesi, bu dönemde İznik'te çini ve seramik üretiminin oldukça gelişmesi ve bu gelişime bağlı olarak ticaretin canlanması ile ilişkilendirilebilir. Öyle ki 14. yüzyıldan ve olasılıkla Orhan Gazi döneminden itibaren önemli bir seramik üretim merkezi olan İznik'te, 16. yüzyıldan itibaren saray destekli (Yenişehirlioğlu 1983: 29) ve İstanbul'daki saray çini atölyelerinin yerini alan bir üretimin varlığı

¹ Günümüzde herhangi bir izi kalmayan bu köprülerin hangi dönemler arasında kullanıldığı da belirsizdir.

bilinmektedir (Necipoğlu 1992: 156). Orhan Gazi döneminin de içinde bulunduğu 14. yüzyılda, İznik'te seramik üretiminin varlığı kazılarda ele geçirilen buluntular ile ispatlanmıştır. Fakat, var olan bu üretimin niteliği ile ilgili veriler Orhan Gazi dönemi için oldukça yetersizdir. Burada üzerinde durulması gereken nokta Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren İznik'te görülen seramik üretiminin, Bizans döneminden gelen bir süreklilik ile değerlendirilmesidir¹ (François 1996: 231; Yalman 1996: 180; Özkul Fındık 2001: 12-13, 351). Demschwam'ın 1555 yılında gördüğü İznik'te, seramik ve çini üreten usta ve dükkanların ayrı bir sokak'ta bulduklarını belirtmesi (1992: 322), Eyüp çömlekçiler atölyeleri gibi, İznik'te de bazı seramikçilerin çarşı içinde, özellikle bir sokakta toplandıkları şeklinde yorumlanır (Özkul Fındık 2001: 13). Bu çarşının ve sokağın kent içindeki konumu ve Orhan Gazi döneminden itibaren kullanılıp kullanılmadığı yönünde her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kazı ve sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılan çini fırınlarının şehir merkezinde, Ayasofya Kilisesi (Camii) civarında yoğun olarak bulunduğu görülmektedir (Aslanapa 1989). Ayrıca İznik'te Hamza Bey (II. Murat) Hamamı'nın doğusunda yoğun olmak üzere, Kılıçarslan Caddesi üzerinde, Nilüfer Hatun İmareti yakınında, Göl Kapı girişinin iki yanında, Yenişehir Kapı'nın iç tarafında yol üzerinde, İstanbul Kapı yakınlarında Akçeşme Sokağı ile Sultan Sokağı'nın birleştiği köşede, Mahmut Çelebi Camii'nin doğusunda, Orhan Gazi Hamamı yakınında ve Tiyatro içinde çini fırınlarının bulunduğu bilinmektedir² (Ayas 1985: 167; Yalman 1988: 153-197; Aslanapa 1989; Özkul Fındık 2001: 13-14, Plan 4). Başta İznik Tiyatrosunda bulunan seramik ve çini fırınları olmak üzere, kentin farklı bölümlerinde tespit edilen fırınlarda, İznik'in Osmanlıların eline geçmesinden itibaren kesintisiz bir üretimin vurgulanması, Orhan Gazi döneminde kent içinde seramik fırınların varlığına işaret eder.

¹ Nurşen Özkul Fındık (2001: 12), Bizans döneminde kullanılan İznik civarındaki kil yataklarının, İznik'in ele geçirilmesi ile (1331) Osmanlılar tarafından kullanılmış olabileceğini vurgularken; Bizanslı ustaların Osmanlı hakimiyeti altında çalışmış olabileceğini yada Bizans örneklerini görerek benzerlerini üretmeye çalışan Türk ustaların da olabileceğini belirtir.

² İznik'te kazı ve sondaj çalışmalar ile yerleri tespit edilen çini ve seramik fırınlarının kent içindeki konumları için bkz: Levha 21. Çini ve seramik fırınlarının tespitine yönelik kazı ve sondaj çalışmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Aslanapa, vd. *İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem*, İstanbul, 1989.

Bu bilgilere ek olarak Orhan Gazi'nin kenti almasının hemen ardından yönetimini eşi Nilüfer Hatun'a bıraktığı bilinmektedir (Batuta 1999: 41). Fakat Nilüfer Hatun'un ne zamana kadar İznik'te kaldığı ve Orhan Gazi'nin hangi sıklıkla kentte bulunduğu bilinmemektedir. Palamas'ın aktarmış olduğu bilgilere göre Orhan Gazi 1355'te yoğunlukla Bursa'daki sarayda bulunmakta, yazlarını ise Bursa'ya iki günlük mesafede bulunan bir köyde geçirmektedir (Demircan 1993: 96).

Bu bilgiler dışında kentin fiziksel yapısını belirleyen en önemli veriler dönemin mimari örneklerinin kent içindeki dağılımlarıdır. İznik kentinin Helenistik dönemde oluşturulan ızgara planlı dokuyu, Orhan Gazi döneminde önemli ölçüde koruduğu görülmektedir. Bu durum kent içindeki mimari oluşum ve düzenlemede bazı zorunlu yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bir başka deyişle sokakların yönü ve uzanışı yapıların yerinin seçiminde belirleyici olmuştur. Orhan Gazi döneminde sur içinde inşa edilen tüm yapıların en az bir cephesi sokağa bakmaktadır. Ayasofya Camii ve Hacı Özbek Camii ile Süleyman Paşa Medresesi'nin iki cephelerinin sokak ile ilişkilendirilmek amacı ile iki sokağın birleştiği köşeye inşa edildiği görülmektedir (Tablo 3, Levha 20,21). Hacı Özbek Camii'nin giriş yönünün özgün haliyle batıda, Hacı Hamza caminde ise doğuda bulunduğu dikkate alındığında kent planına bağlı kalınarak oluşturulan mimari (yer seçimi, tercih, oluşum) daha belirgin ortaya çıkmaktadır. Bu durum İznik kentine özgü bir özelliktir; Çünkü tüm Orhan Gazi döneminde giriş bölümleri, doğuda ve batıda yer alan iki örnekte sadece İznik'te bulunmaktadır (Tablo 3). Bu durum kentin ızgara plan şemasının Orhan Gazi dönemindeki varlığını ve kent içindeki yapılaşmanın bu plana bağlı olarak düzenlendiğinin kanıtıdır.

Bu düzenlemenin yanı sıra Erken Osmanlı kentlerinde yoğun bir tercih olarak karşımıza çıkan ve Orhan Gazi döneminde İznik'te uygulamasını gördüğümüz mimari faaliyet mevcut yapıların yeniden kullanılmasıdır. Tarihi kaynaklarda Orhan Gazi döneminde İznik'te, kentin alınmasının hemen ardından "bir ulu kilisenin cami yapıldığı, bir manastırın da medreseye

dönüştürüldüğü belirtilmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). Orhan Gazi'nin kenti almasının ardından camiye çevrilen yapı Ayasofya Kilisesidir. Manastırdan medreseye çevrilen yapı ile ilgili bilgiler yorumlardan ibarettir.

Orhan Gazi Döneminde İznik'te inşa edildiği bilinen on iki yapıdan yedi yapının kent içindeki yerleri bilinmektedir. Yeri kesin olarak tespit edilebilen yapılardan dördü sur içinde yer alırken; üç yapıda sur dışında bulunmaktadır. Sur içinde bulunan yapılar Ayasofya Kilisesi (Camii), Hacı Özbek Camii, Hacı Hamza Camii, Hacı Hamza Türbesi'dir. Sur dışında bulunan yapılar ise Orhan Gazi İmaret, Orhan Gazi Hamamı ve Kırğızlar Türbesi'dir (Levha 21). Bu yapılardan dördü günümüze kadar korunabilmiş, iki yapı da harabe şeklinde bulunmaktadır. Orhan Gazi döneminde inşa edilen 6 yapı ise günümüze kadar ulaşmamıştır. Yapıların kent içindeki yeri ve zemin kotlarının sokak zemin seviyesine göre oranları önemli bilgiler içerir¹.

Bizans yapılarının bugünkü kent zemin kodundan ne kadar aşağıda olduğunun tespiti için veri niteliğindeki örnekler Ayasofya ve Koimesis Kiliseleridir². Füsün Alioğlu (1999: 86), Ayasofya'nın 5-6. yüzyıl zemin kodunu bugünkü sokak zemin kodundan 4.73 m. daha alt kotta belirlemiştir. Yapıda yaptığımız incelemeler sonucunda 5.-6. yüzyıl zemin kodunun 5. 61 m. olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı düşüncesindeyiz. Osmanlı dönemi kodunun ise tespit edilen (Füsün Alioğlu 1999: 86) 2.50 m. yerine, 3.50 m. olması gerektiğini önermekteyiz. Füsün Alioğlu'nun yapmış olduğu tespit ve ölçümlerde +-0 olarak kabul edilen nokta belirtilmemiştir. Bu nedenle kendi yapmış olduğumuz ölçümler (Levha 39, 40) ile araştırmacının yapmış olduğu ölçümler arasında karşılaştırmalı değerlendirmede bulunmak güç olmuştur. Yapıda yapmış olduğumuz ölçümlerin sonucuna göre, naos (orta nef) ile güney yan nefi ayıran stylobat bu günkü cadde zemin kodundan 4.58 m, 11. yüzyıl mozaikli zemini ise 4. 78 m. daha alt kottadır. Bu durumda

¹ İznik'te bulunan yapıların zemin kodların tespitine yönelik tek araştırma, Füsün Alioğlu (1999) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada yer alan veriler, yaptığımız alan çalışmasında gerek verilerin kontrol edilmesi, gerekse eksik bulunan yapılara ait verilerin elde edilmesi amacıyla kontrol edilerek incelenmiştir.

² İznik'te bulunan yapılarının zemin kodunun bölgesel ölçümlere göre kent zemin koduna oranları için bkz.: Grafik 1.

iki olasılık karşımıza çıkmaktadır. Birincisi 5-6. yüzyıl yapısının zemin kodu 11. yüzyıla kadar değişmemiştir ki bu olasılık Alioğlu'nun yapmış olduğu tespiti doğrular. Fakat mimari değerlendirme ve ölçüler dikkate alındığında apsisin önü (5.61 m.) ve pastophorium odaların (5.17 m). zemin kodunun 11. yüzyıl kodundan daha altta bulunması, mimari özellikleri de dikkate alındığında 5.-6. yüzyıl zemin kodunun 4.73 m. değil; 5.61 m. olarak önermekteyiz Füsun Alioğlu tarafından caminin kodu ve dolayısı ile Orhan Gazi dönemi kodu olarak kabul edilen 2.50 m. kodun caminin hangi bölümü dikkate alınarak saptandığı belirtilmemiştir. Yaptığımız ölçümlerde yapıdaki Osmanlı dönemi ilavelerinden mihrap ve giriş bölümünün zemin kotları cadde zemin kodundan yaklaşık 3.50 m. daha alt kotta yer aldığı saptanmıştır. Bu saptama bu gün giriş bölümü ile arasında 1 m., apsis zemini ile 2.11 m. kot farklı bulunan alanın Osmanlı döneminde doldurulmuş olma ihtimalini artırmaktadır. Bu nedenle Osmanlı dönemi kodunun, bu günkü kent seviyesinden 3. 50 m. daha alt kotta yer aldığını düşünmekteyiz. Bizans dönemi ile ilgili değerlendirme yapılabilecek yapılardan Koimesis Kilisesi'nin zemin kodu ise bu günkü sokak zemin kodundan 2.50 m. daha alt kotta yer almaktadır (Alioğlu 1999: 86).

Ayasofya Kilisesi mevcut konumu ve tarihsel süreci incelendiğinde, şehir kodu açısından özellikle Bizans ve Osmanlı dönemi için diğer yapılar ile karşılaştırıldığında farklı değerler içermektedir. 5-6. yüzyıl kodu olduğu öne sürdüğümüz 5.61 m. kodu İznik kentindeki Bizans yerleşimleri için en alt kodu oluşturmaktadır. Bu farklı zemin kodunun oluşmasını Ayasofya Kilisesi'nin tarihsel gelişiminde aramak gerekmektedir. Strabon'a (1993: 46) göre Hellenistik dönemde kentte caddeler birbirine dik kesmekte ve iki caddenin birleştiği noktada bulunan Gymnasium'un ortasına konan bir taştan kentin dört kapısı da görülebilmektedir. Ayasofya Kilisesi'nin (Camii) yeri Strabon'un tasvirindeki Gymnasium gibi iki caddenin kesiştiği yerde ve şehrin dört kapısının da görülebileceği bir konumdadır. Bu veriler doğrultusunda Ayasofya'nın Gymnasium'un temelleri üstüne yapıldığı söylenebilir. Daha önce belirtmiş olduğumuz 5.61 m. kodu 5-6 y.y. Bizans yapısına ait olmakla

birlikte, Hellenistik dönem şehir kodunun yaklaşık olarak bu koda yakın bir seviyede bulunduğunu düşünmekteyiz (Levha 39, 40)

Bu veriler ışığında zemin kotlarının değerlendirilmesiyle ortaya çıkan sonuç; Ayasofya'nın kentte bulunan diğer yapıların kent zemin seviyelerinin değerlendirilmesi ile ortaya çıkan genel dönem kotlarının dışında değerler içerdiği'dir. Fakat Ayasofya Kilisesi'nin ortaya koyduğu en önemli gerçek, Antik dönemden itibaren kentteki fiziksel öğelerin yeniden kullanımının sürekliliğini açıklayabilir verilere sahip olmasıdır. Bu da Hellenistik Gymnasium'un temelleri üzerine inşa edilen Ayasofya Kilisesi ve Kilisesinin Orhan Gazi döneminde yeniden kullanımına yönelik düzenlemenin sonucunda işlerlik kazanan Ayasofya (Orhan) Camii'dir.

Tarihi kaynaklarda Ayasofya Kilisesi ile birlikte İznik'te bir manastırın da medreseye dönüştürüldüğü belirtilmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992:42). İznik'te iki medresenin varlığı bilinmekte, günümüze ulaşabilen tek medrese ise Süleyman Paşa Medresesi'dir. Süleyman Paşa Medresesi zemin kodu özelliği ile diğer Orhan Gazi dönemi yapılarının zemin koduna (1.02 m ve 0.65 m) yakın bir düzeydedir. Ayrıca yapıda yoğun bir devşirme malzemeye rastlanmazken, malzeme kullanımında da Bizans yapısını çağrıştıran bir özellik görülmez. Bu nedenlerle Aşıkpaşaoğlu'nun belirtmiş olduğu manastırdan medreseye dönüştürülen yapının bugün ayakta olmayan Orhan Gazi Medresesi ile açıklamak, Orhan Gazi'nin ismini taşıması itibari ile de daha mantıklı bir yaklaşım olarak düşünülmektedir.

Bu iki yapının dışında kaynaklarda Osmanlı öncesi yapılarının yeniden kullanımına yönelik başka örnek belirtilmez. Fakat bazı yapıların zemin kotlarının aynı dönemde inşa edilen yapılardan farklı değerler içermesi benzer uygulamaların olabileceğini düşündürmektedir. Günümüze ulaşamadığı için ölçüm yapamadığımız Hacı Hamza Camii ve Türbesi mevcut sokak zemin kodundan 1.50 – 2.50 m daha alt kotta yer aldığı belirtilmektedir (Alioğlu 1999: 86-87). Benzer nitelikte yapılar Orhan Gazi

dönemi sonrası örnekler arasında da bulunur. Bu yapılardan “Hacı Hamza Hamamı ,Nilüfer Hatun İmaretı ve İsmail Bey Hamamı mevcut sokak zemin kodundan 1.50 ve 2.50 m daha alt kotta yer alması düşündürücüdür.” (Alioğlu 1999: 86-87). Bu özellikleri ile yapılar aynı dönem içersinde inşa edilmiş ve benzer topografya üzerine inşa edilmiş yapılardan ayrılmakta, olasılıkla Bizans dönemi yapılarının zemin koduna yakın değerler içermektedir.

Orhan Gazi dönemi yapılarından Hacı Özbek Camii 0.90 m, Süleyman Paşa Medresesi ise 1.02 m ve 0.65 m sokak zemin kodundan daha alt kotta yer almaktadır.

Sur dışında yer alan Orhan Gazi dönemi yapılarında ise yapı zemini ile mevcut kent zemin kodu arasında bir bağlantı kurmak mümkün görünmemektedir. Yenişehir yolunun doğusunda yer alan Orhan Gazi İmaretı ile Orhan Gazi Hamamı bugün zeytin bahçelerinin içinde yer almakta ve Orhan Gazi döneminden sonra bu bölgede yerleşimin olduğuna dair izler bulunmamaktadır. Bu nedenle günümüzdeki zemin kodu ile yapılan zemin kodu arasındaki fark doğal olaylar sonucunda oluşan yükselmenin bir sonucu ve tarım alanı olarak kullanılması nedeniyle oluştuğu düşünülebilir. Yeni şehir yolunun batısında yer alan Kırğızlar Türbesi'nin Yenişehir yoluna 5 metre mesafede olup yol ile yapının zemin kodu arasında 0.25 cm kot farkı bulunmaktadır (Levha 100,101).

Bizans kentlerinin Osmanlı döneminde yeniden kullanımında sosyo-kültürel, dini ve siyasal değişme ve bu değişim ile birlikte ortaya çıkan mimari örgütlenmenin kentın fiziksel yapısındaki etkisi belirleyicidir. Fakat sosyo-kültürel ve siyasal değişme kentte hızla gerçekleşse de, bu değişimin kentın fiziksel yapısında aynı hızda gerçekleşmeyeceği vurgulanır (Aktüre 1981: 2). Bu nedenle Erken Osmanlı kentlerini kendi içersinde farklı dönemlerde ele aldığımızda kentlerin fiziksel yapısının değişim süreci ortaya çıkacaktır.

Bu nedenle konumuzun dönemseller sınırlarını oluşturan Orhan Gazi dönemi Osmanlı devletinin kurumsallaşmaya ve olgunlaşmaya başladığı dönem olarak Erken Osmanlı döneminin daha sonraki dönemlerinden bir takım farklılıklar göstereceğini göz ardı etmemek gerekir.

İznik'te bulunan yapıların türü, plan tipi ve kent içindeki dağılımı genel olarak Erken Osmanlı dönemi içinde değerlendirildiğinde, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız sürecin sonuçları belirlemektedir. Kentlerin kurulmasında yada yeni alınan kentlerin yeniden şekillendirilmesinde etken olan bazı veriler tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Bu bilgiler belirgin bir plan ve yaklaşımdan ziyade kentlerin oluşumu ve yeniden şekillenmesinde özellikle mimari faaliyetler açısından ipucu niteliğindeki bilgilerdir. Bu bilgilerden ziyade bu "sorunsala" yanıt olabilecek veriler dönemin mimari örnekleri ve bu yapıların kent içindeki dağılımlarıdır.

Sur dışında bulunan yapılardan Orhan Gazi İmaretı ve Hamamı kentin fiziksel yapısının tanımlanmasında farklı görüşlere kaynaklık eder. Yapıların inşa tarihlerinin kesin olarak saptanamaması bu farklı görüşlerin oluşmasında önemli etkindir¹.

Orhan Gazi İmaretı plan tipi, konumu ve tarihsel gelişimi açısından oldukça önemli bir yapıdır. İznik Orhan Gazi imaretı ile birlikte, İznik kentinde yapıların dağılımı ve bu dağılımda planlı bir kentleşme ve yapılaşma olgusu üzerinde durulduğu gibi (Tanyeli 1987: 146), bu yapının kuşatma esnasında ihtiyaç doğrultusunda inşa edildiği yönünde görüşler de bulunur (Ayverdi 1966: 171).

¹ Orhan Gazi İmaretı'nın inşa tarihleri ilgili farklı görüşler bulunur. Ayverdi (1966: 182) sur dışında inşa edilen imaret ve hamamın kuşatma sırasında inşa edilmiş yapılar olabileceğini belirtmektedir. Bu olasılığın kesin veriler ile tespit edilebilmesi durumunda, Orhan Gazi dönemi fetih yöntemleri, tarihsel süreç, sosyal yaşam ve imar faaliyetleri açısından önemli saptamalara kaynaklık edebilecek niteliktedir. İznik örneğinde sur dışında inşa edilen imaret, hamam ve türbe bu nedenle konumu tarihi ve mimari özellikleri açısından önemlidir.

Uğur Tanyeli (1987: 193) Orhan Gazi İmaretî'nin sur dışında yapılmasını planlı bir kentleşme politikası ve karşıt odaklı bir kent modelinin¹ uygulanması düşüncesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Tanyeli (1987: 154), bu düşüncesine destek niteliğinde Bursa ve Edirne'de de karşıt odaklı kent modelinin uygulandığını, fakat İznik'te sur içinin yarı kırsal bir yapıya sahip olması nedeni ile sur dışına yerleşmenin gerekliliğinin ortadan kalktığını ve bu yapı ile başlayan karşıt odaklı kent planının uygulanmadığını öne sürmektedir.

İznik kentinin fiziksel yapısındaki oluşum ve değişim sürecini, İznik'in dahil olduğu kent modeli içerisinde değerlendirmek gerekir. Kentin fiziksel yapısının tarihsel süreç içerisinde sürekliliği mevcut veriler ile açıklanabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu süreçte Antik dönem ve Bizans döneminin özellikleri izlenebilir niteliktedir. Osmanlı dönemi ve bu dönemin başlangıcı niteliğindeki Orhan Gazi döneminde, bu sürecin izlerini taşıyan fiziksel yapısının bir ölçüde korunduğunu örnekler ile açıklamıştık. Antik dönem ve Bizans döneminin korunan fiziksel yapısının Orhan Gazi dönemindeki değişim sürecindeki belirleyici unsuru mimari örneklerin kent içindeki dağılımlarıdır. Tanyeli (1987: 193) kentnin Osmanlı öncesi fiziksel yapısını da dikkate alarak "kastron ile içten dışa; Fütüvvet yapıları ve zaviyeler ile dıştan içe bir gelişme üzerinde durmaktadır. Daha önce açıklamış olduğumuz gibi sur içinde özellikle Ayasofya Kilisesi ile bir manastırın medreseye çevrilmesi, Bizanslılara ait evlerin yeniden kullanılması ve kent merkezinde inşa edilen yapılar sur içindeki gelişmeyi ortaya koyar. Sur dışında inşa edilen Orhan Gazi İmaretî, Hamamı ve Kırgızlar Türbesi de sur dışındaki mimari oluşumun bilinen örnekleridir.

Fakat bu durumun planlı bir yapılanma ve buna bağlı olarak planlı bir kent oluşturma sürecinin başlangıcı olarak değerlendirmek bir çok soruyu da

¹ Uğur Tanyeli (1987: 129), Erken Osmanlı kentlerindeki karşıt odaklı gelişim sürecini, Bizans'tan alınan sur ile çevrili kentin genişleyerek sur dışına taşması ve kent çevresinde oluşturulan yeni yerleşim alanlarının büyüyerek eski kent merkezi ile birleşmesi süreci ile açıklar. Tanyeli'ne göre (1987: 129), bu süreçte kentin hem merkezden dışa, hem de dıştan merkeze doğru büyümesi söz konusudur.

beraberinde getirmektedir. Öncelikle Uğur Tanyeli'nin (1987: 135-139) “karşıt odaklı kent modeli” ve bu modeli oluşturmak için planlı yapılanmanın uygulandığı kent örneği olarak belirttiği Bursa kenti, Filiz Yenişehirlioğlu'na (1989: 1347) göre belirlenmiş bir programa ile değil, inşa edilen külliye çevresinde oluşan mahallelerle genişlemiş ve mahalleleri birbirine bağlayan ulaşım aksları bu kent dokusu içinde kendiliğinden oluşmuştur (Çizim 86). Bursa örneğinde külliyelerin kentin farklı yerlerinde inşa edilmelerinin olası sebepleri sıralanabilir. Bu durum da Tanyeli'nin de üzerinde durduğu gibi planlı bir kent oluşturma çabası olabileceği gibi, banilerin, dolayısı ile Sultanların seçimi (tercihi) yada coğrafi konumları itibari ile uygun ve güzel konumları da belirleyici olabilir. Planlı bir kent oluşturma çabası dışındaki seçenekler doğrultusunda oluşturulan külliye, Yenişehirlioğlu'nun belirttiği gibi mahaller ile genişleyen doğal bir süreci ortaya koyar.

Burada vurgulanması gereken asıl nokta külliyelerin kentin gelişimindeki rolüdür. Çünkü Erken Osmanlı kentlerinin fiziksel yapısının oluşumu ve değişiminde külliyelerin belirleyici etkisi bilinmektedir (Yenişehirlioğlu 2000: 888). Her ne kadar İznik'te planlı bir kent oluşumunun tanımlanmasında Bursa ve Edirne kentleri örnek olarak gösterilseler de İznik Külliyesi bulunmaması sebebi ile bu kentlerden ayrılır.

İznik'te külliye bulunmadığı gibi, sur dışında inşa edilen imaretin külliye oluşumuna yönelik bir öncü imar faaliyeti olarak düşünmek ne kadar doğrudur bilinmez. İmar ve zaviyeli camilerin külliye oluşturulurken ilk inşa edilen yapılar arasında olduğu Bursa Orhan Gazi Külliyesinde olduğu gibi yaygın bir uygulamadır. Fakat İznik'te Orhan Gazi tarafından inşa ettirilen imaret ve hamam ile Kırğızlar Türbesi haricinde sur dışında Orhan Gazi'ye ait yapı bulunmamakta, diğer yapılar sur içinde yer almaktadır. İncelediğimiz dönemde “sultan” olan Orhan Gazi'nin planlı bir kent oluşturma çabasıyla imar faaliyetlerini şekillendirmiş olsaydı, kendi baniliğinde inşa edilen diğer yapı tiplerini de imaret ve hamamın bulunduğu sur dışında inşa ettirmesi

gerekmez miydi? Bu yapıların sur içinde ve kent merkezine yakın yerlerde bulunduğuna dair mevcut veriler düşüncelerimizi destekler niteliktedir.

Sur dışında bulunan Orhan Gazi İmareti gerek yapı tipi gerekse kent içindeki yeri açısından önemlidir. Fakat bu yapıya bağlı olarak planlı bir kentleşme sürecinden bahsederken yapı ile ilgili farklı tarihlendirme önerilerini dikkate almak gerekir. Bu önerilerden biri de yapının 1325 yılında kuşatma sırasında inşa edilmiş olma ihtimalidir. Bu ihtimal yapı tipinin özelliklerini ve hamam ile yakın inşa edilmesi dikkate alındığında ordunun ihtiyaçları doğrultusunda her hangi bir plan düşüncesinden uzak bir yapılaşmayı düşündürür. Ayrıca dönemin sosyo-kültürel ortamının bir gereği olarak değerlendirmek ve bahsedilen toplumsal yapının iskan ve imar faaliyetlerindeki belirgin etkisini de bu oluşumdaki belirleyiciliğini göz ardı etmemek gerekir. Özellikle Ahi ve Dervişler adına yapılan zaviye ve zaviyeli camilerin sur dışında inşa edilmeleri planlı bir yerleşmenin sonucu değildir¹.

III. 3. 2. 2. Mimari

III. 3. 2. 2. 1. Yapı Tipleri

Orhan Gazi Döneminde İznik'te on beş yapı inşa edildiği belirtilmektedir (Ayverdi 1957; 117; 1966). Yaptığımız araştırmada Orhan Gazi döneminde İznik'te inşa edildiği tespit edilen on iki yapı bulunmaktadır². Bu yapılardan dördü günümüze kadar korunabilmiş, iki yapı ise harabe şeklinde bulunmaktadır. Orhan Gazi döneminde inşa edilen yedi yapı ise

¹ İmarat ve Zaviyeli camilerin kent içindeki konumları ve bu seçimdeki belirleyici etkenler, değerlendirme bölümünde ayrıntıları ile ele alınmıştır.

² Ekrem Hakkı Ayverdi Erken Osmanlı Mimarisi (1966) adlı kitabı ile Orhan Gazi Dönemi Mimarisi (1966) adlı makalesinde dönemin mimari örneklerini ele alarak değerlendirmiştir. Bu çalışmalarda, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler kaynak gösterilerek, Orhan Gazi dönemi içinde incelenen İznik Orhan Gazi Mescidi ve Hacı Hamza İmareti, çalışmamızda ele alınmış; fakat Evliya Çelebi'nin yanlış tanımlamasından kaynaklanan yanlışlıkla bu dönem içerisinde gösterilen bu yapıların İznik'te var olduğuna dair her hangi bir veri bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle bu iki yapı değerlendirme kapsamında ele alınmamıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz: Katalog bölümü). Ayrıca Ayverdi tarafından Orhan Gazi dönemi içinde incelenen Ece Yakup Cami, I. Murat dönemi yapısı olduğu için tezde ele alınmamıştır.

günümüze kadar ulaşamamıştır. Yıkılmış olan Hacı Hamza Camii ve Türbesi'nin yeri ve olası planı bilinmekte (Levha 120a, 120b), diğer yapıların varlığı ise tarihi kaynaklardan, özellikle Evliya Çelebi'nin (1999: 8,9) vermiş olduğu bilgilerden öğrenilmektedir. Şehirde yeri tespit edilebilen sekiz yapıdan Orhan Gazi İmaret, Orhan Hamamı ve Kırgızlar Türbesi sur dışında bulunurken, Hacı Özbek Camii, Hacı Hamza Camii, Hacı Hamza Türbesi, Süleyman Paşa Medresesi ve Ayasofya Camii sur içinde yer almaktadır (Levha 20,21).

Orhan Gazi döneminde İznik'te inşa edilen yapılar cami , mescit, medrese , imaret , hamam , türbe ve mektep olmak üzere 7 farklı yapı tipini içermektedir.¹ Bu yapı tiplerinden Süleyman Paşa adına yaptırıldığı bilinen mescitlerden günümüze ulaşabilen örnek yoktur. Mescit haricinde Orhan Gazi döneminde inşa edilen diğer yapı tiplerinin birer örneği günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu yapılardan bugün ayakta olan Hacı Özbek Camii, Süleyman Paşa Medresesi, Kırgızlar Türbesi, Ayasofya Camii ile temel seviyesinde günümüze ulaşabilen Orhan Gazi İmaret, Orhan Gazi Hamamı ve 20. yüzyıl başında yıkılan fakat planı ve mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz (Ayverdi 1966: 162,163). Hacı Hamza Camii değerlendirme kapsamında ele alınarak incelenmiştir.

III. 3. 2. 2. Bani ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler

İznik'te Orhan Gazi Döneminde baniler ve adına yapı inşa edilen kişiler Orhan Gazi, Süleyman Paşa, Hacı Özbek ve Hacı Hamza'dır² (Grafik 7).

¹ Hacı Özbek Camii, Hacı Hamza Camii, Ayasofya Kilisesi (Camii), Süleyman Paşa Mescidi, Süleyman Paşa Medresesi, Orhan Gazi Medresesi, Orhan Gazi İmaret, Orhan Gazi Hamamı, Kırgızlar Türbesi, Hacı Hamza Türbesi, Süleyman Paşa Mektebi. Orhan Gazi döneminde İznik'te inşa edilen yapı tipleri için bkz.: Grafik 8

² İznik'te, Orhan Gazi döneminde inşa edilen Kırgızlar Türbesi'nin adının kaynağı ve banisi bilinmemektedir. Adına yapı inşa edilmiş olan kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Değerlendirme Bölümü. Orhan Gazi Döneminde Mimari.

Orhan Gazi'nin kendi adına inşa ettirdiği 5 yapıdan üçü günümüze kadar gelebilmiştir. Bu yapılar Orhan Gazi Döneminde İznik'te inşa edilen yapı tiplerinin birer örneğini içermektedir. Orhan Gazi'nin İznik'te ilk imar faaliyeti olarak bilinen Ayasofya (Orhan) Camii dışında, bu gün harabe halinde olsa da yerini bildiğimiz Orhan Hamamı ve Orhan Gazi İmaretini de sur dışında inşa edilmiştir (Levha 20, 21).

Bu yapıların dışında bugün ayakta olmayan Orhan Gazi Medresesi Ayverdi tarafından Hayrettin Paşa Camii'nin yakınlarında gösterilmiştir (Ayverdi 1966:172). Ayverdi (1966: 179) Orhan Gazi Mektebi'nin de Orhan Gazi Medresesi'nin yakınlarında Yeşil Camii civarında aranması gerektiğini belirtmektedir¹.

İznik'te Orhan Gazi'den sonra adına en çok yapı inşa edilen kişi Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'dır. Süleyman Paşa adına İznik'te medrese, cami, mescit ve mektep inşa edildiği bilinmektedir. Süleyman Paşa'nın günümüze ulaşabilen tek yapısı medresedir.

İznik'te adına yapı inşa edilen diğer kişiler olan Hacı Hamza adına cami ve türbe, Hacı Özbek adına ise cami yapıldığı bilinir. Hacı Hamza Camii ve Türbesi günümüze kadar ulaşamamış, Hacı Özbek Camii ise ayaktaadır.

III. 3. 2. 2. 3. Kitabe

İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarının dördünde inşa kitabesi bulunmaktadır². Hacı Özbek Camii'nin kitabesi 734 (1333-1334) tarihi ile İznik'teki yapılar da dahil olmak üzere tüm Orhan Gazi dönemi içinde en eski

¹ Ayverdi (1966: 179), Orhan Gazi İmaretini Orhan Mescidi olarak değerlendirmekte ve İmaretin Ayasofya Camii civarında bulunmasının olasılık dahilinde incelemesi gerektiğini belirtmektedir.

² Yapıların kitabe metni ve anlamları için bkz.: Katalog Bölümü. Kitabelerin özellikleri ve Orhan Gazi dönemine ait diğer kitabe örnekleri ile karşılaştırılmalı değerlendirilmesi için bkz: Değerlendirme Bölümü

inşa kitabesidir. Kitabesi bulunan diğer yapılar Hacı Hamza Camii, Hacı Hamza Türbesi ve Orhan Gazi İmaretidir (Tablo 3).

III. 3. 2. 2. 4. Plan Tipi

İzmit'te Orhan Gazi dönemi yapılarından cami olarak inşa edilen Hacı Özbek ve Hacı Hamza Camii tek mekanlı ve kubbeli, kiliseden camiye çevrilen Ayasofya (Orhan) Camii ise üç nefli bazilikalıdır. Orhan Gazi İmaretini ise zaviyeli cami tipindedir (Grafik 8)

Süleyman Paşa Medresesi açık avlulu medrese planında olup (Levha 82-87), revaklarla avluya açılan kare birimlerden oluşan hücrelere sahiptir.

İzmit'te bulunan ve Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen tek türbe örneği Kırgızlar Türbesi'dir (Levha 96 -115). Yapı günümüzde kare planlı kubbe ile örtülü ana mekan ile bu mekana giriş mekanı niteliğinde eyvanlı, tonoz ile örtülü giriş bölümünden oluşmaktadır. Yapının özgün planını ortaya koyan restitüsyon önerimize göre yapı kare planlı, kubbe ile örtülü ana mekan ile üçlü kemerle dışarıya açılan tonoz örtülü, eyvanlı bir giriş bölümünden oluşmaktadır¹ (levha 105 a, 105 b, 106, 107).

III. 3. 2. 2. 5. Taşıyıcı Elemanlar

İzmit yapılarında taşıyıcı eleman olarak duvar ve sütunlar kullanılmıştır. Yapılarda taşıyıcı eleman olarak sütun genellikle revak bölümlerinde tercih edilmiştir. Taşıyıcı olarak sütun kullanılan yapılardan sadece Süleyman Paşa Medresesi ayaktadır. Hacı Özbek Camii'nin özgün halinde revaklı giriş bölümünde sütun kullanıldığı bilinmektedir. Yapıda

¹ Yapının planına yönelik değerlendirme için bkz: Katalog Bölümü, Kırgızlar Türbesi.

kullanılan sütun başlıkları Bizans dönemi sütun başlığı olup, günümüze ulaşmayan sütunların devşirme olup olmadığı bilinmemektedir.

III. 3. 2. 2. 6. Örtü Sistemi

İznik Orhan Gazi dönemi yapılarında örtü sistemi olarak kubbe, çapraz tonoz ve beşik tonoz kullanılmıştır. Hacı Özbek Camii ve Hacı Hamza Camii'nin harim kısmında örtü sistemi olarak kubbe kullanılırken, Hacı Özbek Camii'nin revaklı giriş kısmı özgün halinde çapraz tonoz ve beşik tonoz ile örtülmüştür. Süleyman Paşa Medresesi'nde güney batı ve kuzey batı köşelerde revaklı bölümden köşelerde yer alan odalara geçişte çapraz tonoz kullanılırken diğer tüm birimlerin örtü sistemi kubbedir (Tablo 3).

III. 3. 2. 2. 7. Revaklı Giriş Kısımları

Hacı Özbek Camii'nin revaklı giriş kısmı özgün halinde çapraz tonoz ve beşik tonoz örtülü iki bölümden oluşmakta ve üç kemerle dışarıya açılmaktadır (Levha 69a, 69b). Orhan Gazi İmareti'nin revak bölümü bu gün ayakta değildir. Yapının kazısı sırasında ortaya çıkan veriler ve mimari verilerden yola çıkılarak hazırlanan restitüsyonda, revaklı giriş kısmı kubbe ile örtülü beş bölümden oluşur ve beş kemerle dışarıya açılır (Levha 77, 79). Kırğızlar Türbesi günümüzde kare planlı ana mekan ve eyvan kısmından oluşmaktadır. Yapıda yaptığımız araştırma sonucunda yapının giriş bölümünü üç kemer ile dışarıya açılan giriş mekanına sahip olduğu görülmektedir (Levha 107).

Hacı Özbek Camii'nin giriş yönü orijinalinde batıda yer almakta 1940 yılında yol genişletme çalışması sırasında yıkılmış ve kuzey yöne yeni bir giriş yapılmıştır. Hacı Hamza Camii'nde revaklı giriş kısmı doğu yönde yer

almaktadır. İznik Kırğızlar Türbesi ve Orhan Gazi İmaretinde ise giriş yönü kuzeydedir (Tablo 3).

III. 3. 2. 2. 8. Minare

İznik'te bulunan camilerin içinde Hacı Hamza Camii ve Ayasofya Camii'nin minaresi bulunmaktadır. Ayasofya caminde minare son cemaat yerine bitişik olarak inşa edilmiş, Hacı Hamza caminde ise revaklı giriş bölümüne bitişik olarak düzenlenmiştir (Tablo 3).

III. 3. 2. 2. 9. Mihrap

İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen camilerde yer alan mihraplar üçgen, beşgen, dikdörtgen ve yarım yuvarlak olmak üzere dört farklı şekilde düzenlenmiştir. Hacı Özbek Camii ve Orhan Gazi İmaretinin mihrabı dikdörtgen, Hacı Hamza Camii'nin mihrabı ise yarım yuvarlak bir planda inşa edilmiştir. Ayasofya Camii'nde güney yan nefte ve son cemaat yerinde olmak üzere iki mihrap bulunmaktadır. Güney yan nefte bulunan mihrap beşgen, son cemaat yerinde bulunan mihrap ise üçgen planlıdır (Tablo 3).

IV. KATALOG

IV. 1. GÜNÜMÜZE ULAŞAN YAPILAR

IV. 1. 1. Ayasofya Kilisesi (Camii) - (Orhan Camii)

Orijinalinde Bizans dönemi yapısı olan Hagia Sophia (Ayasofya) Kilisesi, kentin Orhan Gazi tarafından alınmasının ardından camiye çevrilmiş ve Ayasofya (Orhan) Camii adı ile anılmıştır.

IV. 1. 1. 1. Konumu

Sur içinde dört yol kavşağında, Kılıçarslan Caddesi ile Atatürk Caddesinin birleştiği köşededir (Levha 19, 20, 21).

IV. 1. 1. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 1. 1. 2. 1. Kitabe

Yapının kitabesi yoktur.

IV. 1. 1. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 1. 1. 2. 3. Seyahatnameler

Ayasofya Kilisesi'nin adı kaynaklarda ilk kez 787 yılında İznik'te yapılan 7. konsil ile birlikte anıldığı görülmektedir. Bu konsilin Ayasofya Kilisesinde toplandığı ve bu nedenle kaynaklarda "Konsil Kilisesi" olarak

adlandırıldığı belirtilir. Bu özelliğinden dolayı yapı yabancı seyyahlar tarafından sürekli aranmıştır.

11. yüzyıla kadar olan süreçte yapı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken; 1065 yılında İznik'te meydana gelen depremin bir çok yapıda olduğu gibi Ayasofya Kilisesinde de büyük hasara yol açtığı belirtilir (Scheneider 1943: 14).

12. ve 13. yüzyıllarda Ayasofya Kilisesi'nin durumuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi ile Bizans İmparatorluğunun merkezi durumuna gelen kentin geliştiği, önemli bir kültür merkezi haline geldiği ve bir çok yapı inşa edildiği bilinmektedir (Ostrogorsky 1995 : 396; Nicol 1999: 11-12). Bu bilgilere karşın Ayasofya Kilisesinin bu dönemde kentteki konumu ve durumu hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

İznik Ayasofya Kilisesinin kentin Orhan Gazi tarafından fethedilmesinden sonra camiye çevrildiği bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). Yapının camiye çevriliş tarihi kaynaklarda kesin bir tarihle belirtilmezken, kentin alınmasından sonra gerçekleştirilen ilk yapı faaliyeti olarak tanımlanması (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42); kentin alındığı tarih olan 1331 yılını işaret eder.

Yapının 17. yüzyılda yangın sonunda harap olduğu bilinmektedir. Yapıda meydana gelen yangının tarihi ile ilgili hangi bir bilgiye rastlanmazken; Mimar Sinan tarafından tamir edilerek bazı değişiklikler yapıldığı bilinmektedir (Meriç 1965: 81; Evliya Çelebi 1999: 8). Evliya Çelebi'nin (1999: 8) verdiği bilgilerden yapının bir yangın sonrasında zarar görmesinin ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile Mimar Sinan tarafından onarıldığı, bu onarım sonrasında yapının üzerinin kurşun örtülü olduğu ve minaresi bulunduğu anlaşılmaktadır.

17. yüzyıldan itibaren 20. yüzyılın başına kadar yapı ile ilgili bilgilerimiz "Konsil Kilisesi" olmasından dolayı, yapıya oldukça ilgi gösteren yabancı seyyahların izlenimleri ve mimaride yer alan verilerdir.

Bu seyyahlardan Pockocke'nin (1743-45: 122) vermiş olduğu bilgilerden Evliya Çelebi'nin (1999: 8) 17. yüzyılda gördüğü kurşun örtünün 18. yüzyılda yıkıldığı ve yapının harabe halinde olduğu anlaşılmaktadır.

18. yüzyıl'da İznik'e gelen seyyahlardan Paul Lucas ve Domenico Setsini (1789) Koimesis Kilisesini "Konsil Kilisesi" olan Ayasofya Kilisesi zannetmiş ve tasvirlerinde Koimesis Kilisesi hakkında bilgi vermiştir.

19. yüzyıl başında yapıyı gören Hammer (1818) yapı ile ilgili en kapsamlı bilgi veren seyyahlar arasındadır. Hammer'in (1818: 113) seyyahların yapıyı bulmak için büyük çaba harcadığını vurgulaması, harabe halinde terkedilmiş olan yapının, 20. yüzyıl başına kadar ayakta kaldığı bilinen Koimesis Kilisesi ile karıştırılmasının nedenini ortaya koymaktadır. Seyahatnamelerde genellikle yapının ismi verilmeden "Konsil Kilisesi" olarak bahsedilmesi araştırmacılar için bir başka zorluğu ortaya koymaktadır.

Hammer (1818: 113, 118) yapının moloz yığınları ve çalılarla kaplı olduğunu ve çatısının yıkılmış durumda olduğunu belirtmektedir. Seyyah ayrıca, harabe halindeki yapının giriş kapısının üzerinde Orhan Gazi'nin bir tuğrasının bulunduğunu, yapının duvarlarında Osmanlı dönemine ait yazı ve süslemelerin yer aldığını aktarmaktadır¹

Hammer (1818: 113) tarafından görülen Orhan Gazi'nin tuğrası, 1835 yılında kente gelen Homer de Hell (1860: 282) tarafından Orhan Gazi'nin adını taşıyan altın yıldızlı bir kitabe olarak nitelendirilmektedir.

¹ Seyyahların belirttiği yazı ve süslemeler günümüze kadar ulaşmış olmasına rağmen, Orhan Gazi'ye ait olduğu söylenen tuğra ile ilgili her hangi bir bulgu yoktur.

19. yüzyılın başında İznik'e gelen Texier (2002) kentin oldukça geniş bir tasvirini yaptığı gibi Ayasofya Kilisesinden de bahsetmektedir. Texier (2002: 163) yapıyı "dört köşe bir düzlem üzerine tutturulmuş ve kubbe ile örtülü" bir yapı olarak tasvir eder.

Isambert (1873: 616) Ayasofya kilisesinin kötü durumda olduğunu belirtirken, yapının 12. yüzyıla ait olduğu söyler ve tasvirini yapar.

19. yüzyıl sonlarında yapıyı gören Goltz (1896: 442) Isambert gibi yapının harabe halini vurgularken, yapının 8. yüzyıla ait olduğunu ve Orhan Gazi tarafından camiye çevrilmesinin ardından kubbelerin yıktırıldığını belirtmektedir. Goltz (1896: 442) ayrıca, yapının mihrabının çini ile kaplı olduğunu mevcut izlerinden anlaşıldığını anlatır.

İznik'e gelen ve Ayasofya ile ilgili bilgi aktaran seyyahlar içinde yapının mimari ve sanatsal özellikleri ile ilgilenen ve bunları aktaran kişi Papadoupoulos'tur (1914: 141-145). Papaodopoulos özellikle yapının Osmanlı dönemi ilavelerini ve özellikle mihrapta yer aldığı bilinen çiniler ile ilgili bilgi vermesi önemlidir.

Seyyahların aktarmış olduğu bilgilerden de anlaşılacağı gibi yapı özellikle 17. yüzyıldan itibaren terk edilmiş, yapıda meydana gelen tahribatların giderilmesine yönelik herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Osmanlı döneminde camiye çevrilmeyen ve kentte yaşayan Hıristiyanlara bırakılan Koimesis Kilisesinin 20. yüzyıla kadar ayakta kaldığı halde, Orhan Gazi'nin ilk imar faaliyetleri arasında bulunan ve adını taşıyan yapının bakımsızlıktan harabe halinde terk edilmesi ilginçtir.

IV. 1. 1. 3. Mimari

IV. 1. 1. 3. 1. Plan ve Kesit

Yapı orijinalinde doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlı üç nefli bazilikadır (Levha 36-38). Yapının doğu yönünde içten yuvarlak dıştan yedi cepheli bir apsis bulunmaktadır (Levha 44a). Naos ile yan nefler dikdörtgen payeler üzerine oturan kemer ile birbirine bağlanmaktadır. Yapının batısında eksende yer alan giriş kapısı haricinde, tüm kapılar örülerek kapatılmıştır.

Yan neflerin doğusunda pastaforium mekanları bulunmakta, pastaforium odalarından yan neflere batı yönde açılan birer kapı ile geçilirken, güney yan nefin doğusunda bulunan diakonikon'un batı yöndeki kapısı kapatılmış, mekanın dışarı ile bağlantısı kuzey yönde bulunan bir kapı ile sağlanmıştır.

Yapının camiye çevrilmesinden sonra güney nefin güney duvarında, duvardan yaklaşık 30 derecelik bir açıyla diakonikon'un batı duvarına bağlanan bir mihrap duvarı bulunmakta ve duvarda bir mihrap eklendiği görülmektedir (Levha 46a, 46b).

Yapının batısında yer alan giriş bölümünün güney yönünde beş bölümlü ikinci bir mihrap yer almaktadır (Levha 59a, 59b). Ayrıca bu bölümün kuzey batı köşesinde kare kaideli bir minare yer almakta, minarenin giriş kapısı güneyde bulunmaktadır (Levha 57 b; 58 a).

IV. 1. 1. 3. 2. Malzeme - Teknik

Yapıda kullanılan malzemenin niteliği ve teknik özellikleri farklı dönemlerde inşa edildiğini gösteren özelliklere sahiptir (D. Ö. P. A. 1986: 209). Yapının batı duvarı haricinde beden duvarları, zemin seviyesinin üstünde mermer blok ve kesme taş , üstte tuğla malzemenin kullanıldığı görülmekte, özellikle açıklıkların kapatılmasında moloz taş ve harç kullanımı göze çarpmaktadır.

Batı duvarının iç ve dış cepheleri tamamen tuğla ile örülmüş bu özelliği ile diğer cephelerden ayrılmıştır. Batı cephede olduğu gibi yapının pastaforium mekanlarında tuğla ile örüldüğü görülmektedir.

Osmanlı dönemi eklerinde kullanılan malzemeyi, malzeme-teknik özellikleri ile Bizans döneminden ayırmak güçtür. Yapının kuzey batısında yer alan minarede, gerek mimari gerekse malzeme teknik özellikleri itibari ile Osmanlı dönemi özellikleri belirgindir. Osmanlı dönemi ekleri olan Mihrap duvarı ve nefleri bir birinden ayıran kemerler tuğla ile örülü iken, minarede üç sıra tuğla, bir sıra taş şeklinde tekrarlanan almaşık teknik kullanıldığı görülür.

Yapıda kullanılan tuğla boyutlarında farklı ölçüler tespit edilmiştir: 32 x 34 x 4, 32 x 34 x 4, 29 x 30 x 4, 30 x 25 x 4 , 32 x 28 x 4. Osmanlı dönemi eklerinde kullanılan tuğlalar ile Bizans dönemi duvarlarında yer alan tuğlalardan alınan örneklerin ölçüleri yansıtan yukarıdaki değerler her iki dönem arasında kullanılan malzemenin farklılığını yada benzerliğini belirtmek için yeterli veri oluşturmaz. Bu sorunsala cevap bulabilmek için örneklerin çoğaltılarak, malzeme analizi yapılması gereklidir.

IV. 1. 1. 3. 3. Süsleme

Yapıda Bizans dönemine ait süsleme örneklerini görmek mümkündür. Mevcut izlerden Pastaforium odaları ve kuzey yan nef duvarının fresko süslemelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca apsis ve bemada mozaik döşeme, orta nefin batısında ise opus sectile zemin döşemesini görülmektedir.

Osmanlı dönemi eklerinden mihrab duvarı üzerinde yer alan alçı süsleme parçasından ve mihrap nişi üzerinde bulunan çini izlerinden mihrabın orijinalinde alçı ve çini ile bezenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Levha 47a, 47b). Günümüze kadar korunabilmiş olan alçı süsleme parçası, altıgen formunda geometrik bir süsleme kompozisyonunun varlığını gösterir¹. Ayrıca yapının duvarlarında Osmanlı döneminde kalem işi bitkisel motifler ile süslü şerit ve bu şeritlerin içinde bulunan yazılar bulunmaktadır²(Levha 54a, 54b, 55a, 55b). Yapının orta bölüm ile yan bölümlerini birbirinden ayıran paye ve kemerlerin üzerinde görülen yazı ve bitkisel motifler, Gurlitt (1912-13: 59) tarafından 16. yüzyıla tarihlenirken; Otto-Dorn (1941: 13) bu süslemelerin 17. yüzyılda yapıldığını öne sürmektedir.

IV. 1. 1. 4. Tarihlendirme ve Değerlendirme

IV. 1. 1. 4. 1. Bizans Dönemi

Araştırmacılar tarafından farklı inşa tarihleri öne sürülen yapının tarihi günümüze kadar kesin olarak saptanamamıştır.

¹ Mihrap ile ilgili tarihlendirme, restitüsyon ve değerlendirme için bkz.: Katalog Bölümü, Ayasofya Kilisesi (Camii). Sayfa: 92-111; Levha: 51-53

² Yayınlarda kalem işi süslemeler ile ilgili olarak kapsamlı bir değerlendirme bulunmaz. Süslemeler motif, üslup, malzeme analizi ve karşılaştırması yapılmadan 17. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Süslemelerin üzerinde bulunduğu paye ve kemerlerin Mimar Sinan tarafından yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda 16. yüzyıl öncesi olması mümkündür.

20. yüzyılın başında yapılan araştırmalarda Gurlitt (1912-13: 59) yapıyı 4. yüzyıla tarihlenirken, Wulf (1918: 402) yapının 8. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği yönünde görüş öne sürmüştür. Yapının mimari özellikleri ve tarihlendirmesine yönelik ilk ciddi çalışma Brunoff ve Schneider tarafından yapılmıştır. Brunoff (1925: 471-481) yapıyı 5.6.yüzyıl, 727-787 arası ve 1331 sonrası olmak üzere üç farklı dönemde ele almıştır. 1935 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına yapıyı inceleyen Schneider (1943: 14) başta Brunoff olmak üzere yapı ile ilgili tarihlendirme önerilerini eleştirel bir yaklaşımla ele alarak, yapıda yapmış olduğu çalışmalar sonucunda elde ettiği veriler doğrultusunda bir tarihlendirme önerisi ortaya koymuştur. Schneider (1943: 14), zeminin hemen üst kısmında kesme taş ile başlayıp, pencere seviyesine kadar tuğla ile örülü 5.6. yüzyıl "Hellenistik Bazilika"nın ilk evreyi gösterdiğini vurgulayarak yapının 5.6. yüzyılda inşa edildiğini belirtmekte, 1065 yangını sonrası yapıda meydana gelen değişiklikler ikinci evre olarak tanımlamaktadır. Bu değişiklikler zeminin 1.4 m yükseltilmesi, nef ayrımlarında sütun yerine paye kullanılması ve pastaforium mekanlarının eklenmesidir. Bu mimari değişikliklerin yanında dönemin özelliği olarak "gizli tuğla kullanımı" yapıdaki bu değişikliklerin tarihlendirilmesinde dayanak olarak belirtilmiştir (D.Ö.P.A. 1986: 208). Schneider (1943: 14), yapının üçüncü evresi olarak 1331 sonrası yapının camiye çevrilmesi ile zeminin ikinci kez yükseltilmesi ve nefleri ayıran desteklerin değiştirilmesi olarak göstermektedir (Levha 45a, 45b, 46a, 46b).

Schneider'in yapmış olduğu tarihlendirme önerilerinin dayanak noktaları mimari verilerden oluşurken, özellikle yapının 4. yüzyıl ve 8.yüzyılda inşa edildiği yönündeki önerilerde, İznik'te 325 yılında yapılan 1. konsilin bir kilisede toplandığı yönündeki yanlış bilgi ve benzer bir yaklaşımla 787 yılında kilisede toplandığı bilinen 7. konsilin etkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle Schneider'in (1943: 14) yapmış olduğu tespitler ve öne sürdüğü görüşler daha sonraki yıllarda yapı ile ilgili tanımlamalarda bulunan araştırmacılar için en önemli referans kaynağı olmuştur. Yapı ile ilgili son

dönemde en kapsamlı araştırma Sabina Möllers (1994) tarafından yapılmış, yapının ayrıntılı olarak planları yayınlanmıştır (Levha 37, 38).

IV. 1. 1. 4. 2. Osmanlı Dönemi

Ayasofya Kilisesi, 1331 yılında İznik'in fethedilmesinin ardından camiye çevrilmiştir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). Bu yaklaşımın Orhan Gazi döneminde fethedilen önemli Bizans kentlerinde uygulandığı görülmektedir. İznik'te Ayasofya kilisesi ile bir manastırın medreseye dönüştürülmesi ile karşımıza çıkan bu uygulamanın örneklerini İzmit, Bursa ve Vize'de görmek mümkündür.

Yayınlarda Ayasofya Kilisesi (Camii)'nin tarihlendirme önerilerinde özellikle Bizans dönemi ele alınmış, Osmanlı dönemi ilaveleri ile ilgili sorunlar yeterince tartışılmamıştır¹.

Yapıda Osmanlı dönemi ilaveleri güney nef güney duvarı ve giriş bölümünün güney duvarında yer alan mihrap, kuzey batı köşede yer alan minare, batıdaki giriş bölümü, naosu diğer neflerden ayıran paye ve kemerler ile yapının duvarlarında görülen yazı ve bitkisel süslemelerdir (Levha 54a, 54b, 55a, 55b).

IV. 1. 1. 4. 2. 1. Mihrap

Yapının güney yan nef güney duvarı ile diakonikon'un batı duvarı arasında yer alan mihrabın tarihlendirilmesinde belirsizlikler bulunmaktadır. Mihrap üzerinde bulunan alçı süsleme parçası ve duvar tekniğine göre

¹ Yapı ile ilgili en kapsamlı araştırmayı yapan Schneider (1943: 14) tarafından 5-6. yüzyıl, 1065 ve 1331 sonrası olmak üzere üç dönemle açıklanan yapının tarihsel süreçleri, daha sonra yapı ile ilgili bilgi veren yayınlarda referans olarak kullanılmıştır. Yapının Osmanlı dönemi ekleri ile ilgili en kapsamlı bilgi veren araştırmacılar Otto Dorn (1941) ve Sabina Möllers (1994).

herhangi bir tarih sınırlandırılmasına gidilmeden Erken Osmanlı Dönemi özelliği gösterdiği belirtilir (Otto-Dorn 1941 :10, Möllers 1994 : 57).

Mihrap duvarı ve mihrabın tarihlendirilmesine yönelik öneride bulunan Sabine Möllers (1994: 58), mihrap duvarı üzerinde bulunan yuvarlak pencereyi İznik Süleyman Paşa Medresesi (Levha 90b) ile karşılaştırarak, bu tür pencere uygulamasının Birgi Ulu Camii'nde de bulunduğunu belirtmektedir. S. Möllers (1994: 58) bu özellikleri ile mihrabın 14. ve 15. yüzyılı kapsayan Erken Osmanlı döneminde yapılmış olabileceğini vurgulamaktadır.

Fakat mihrabın tarihlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken nokta, mihrap üzerindeki 14. yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz alçı süsleme ve 17. yüzyıla tarihlenen çini izleri dolayısıyla, mihrabın birden fazla döneme ait özellikler taşımasıdır. Ayrıca bu mimari değerlendirme ile birlikte, orijinalinde kilise olan yapının cami işlevi kazandırılması için ihtiyaç duyulan ilk düzenleme olarak bir mihrap eklenmesinin gerekliliğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bu yaklaşımla 1331 yılında camiye çevrilen yapıya bu dönemde mevcut mihrabın yapılmış olma olasılığı büyüktür.

Mihrap üzerinde yer alan alçı süslemeye ait parça (Levha 47b) ve bu süsleme kompozisyonunun olası sınırlarını algılamamızda belirleyici olan mihrap duvarı üzerindeki çiviler, mihrab için restitüsyon önerisi yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu veriler ve benzer örnekler doğrultusunda Ayasofya Camii'nde yer alan mihrab için üç olası restitüsyon önerilmiştir (Levha 51, 52, 53).

Mihrabın üzerinde bulunan altıgen formlu alçı süsleme parçasının benzer örnekleri Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Camii (Levha 48a, 48b) ve Ayaş Ulu Camii'nde (Levha 49a, 49b) bulunmaktadır.

Benzer nitelikteki alçı süslemeye sahip mihrabı bulunan Kasabaköy Mahmut Çelebi Camii'nde mihrap bordürü üç bölümlü olarak düzenlenmiş, altıgen formlu süsleme kompozisyonu dış bordürde kullanılmıştır. Bu mihrapta Ayasofya Camii'nin mihrabından farklı olarak altıgen motiflerin içersinde bitkisel motifler kullanılmıştır. Bu açıdan yaklaşarak Ayasofya Camii mihrabında yer alan süslemenin daha erken ve arkaik özellikler taşıdığını söylemek yanlış olmaz kanısındayız. Ayaş Ulu Camii mihrabı, süsleme kompozisyonu ve motif olarak altıgen formlu süslemeye sahip olmasına rağmen altıgenlerin Ayasofya Camii mihrabından farklı şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Ayasofya Camii mihrabı beş gen formlu bir nişe sahip olup en erken örneğini Alaşehir Ulu Camii mihrabında gördüğümüz bu tip mihrap örnekleri Birgi Ulu Camii, Kayseri Huand Hatun Türbesi, Ermenek Sivas Camii ve Niğde Sungur Bey caminin mihraplarında karşımıza çıkmaktadır (Bakırer 2000: 77). Ayrıca mukarnas sırasının 5 sıra olarak düzenlendiği ve kavsara genişliği ile yüksekliğinin eşit olduğu mihrabın bu açıdan benzer örneği Kayseri Sultan Han Mescididir (Bakırer 2000: 29).

Alçı Mihraplar, Anadolu'da özellikle 14.yüzyıl ve 15.yüzyılda yoğun olarak kullanılmış, 14. yüzyıl öncesi örnekleri sınırlı sayıda olup, bu dönem örnekleri Harput Ulu Camii ve Konya Sakahane Mescitlerinin mihraplarıdır (Bakırer 2000).

Ayasofya Camii'inde bulunan mihrabının tarihlendirilmesinde en önemli veri alçı süslemedir. Restitüsyon önerimizde görülen süsleme kompozisyonunun benzer örneği Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Camii mihrabıdır.

Mihrapta yer alan alçı süsleme parçası ile birlikte mihrap duvarı ve mihrabın malzeme teknik Erken Osmanlı dönemi özelliği göstermektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, yapının camiye çevrilmesi ile bir mihrap

eklenmesinin gerekliliğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bu yaklaşım ve mimari özellikleri dikkate alınarak değerlendirildiğinde, Ayasofya Camii Mihrabının Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olduğunu söylemek, en tutarlı önerme olarak görülmektedir.

Mihrapta bulunan bir başka süsleme elemanı olan çiniler, günümüze kadar ulaşamamış, fakat mevcut izlerinden beşgen niş içerisindeki çini kullanımının varlığı görülebilmektedir. Mihrapta bulunan izler incelendiğinde 25 x 25 boyutlarında kare plakalardan oluştuğu anlaşılan bu çinilerin 19. yüzyıla kadar mihrapta bulunduğu bilinmektedir (Otto-Dorn 1941: 13). 19. yüzyıl sonunda Papadopoulos tarafından görülerek tasvir edilen bu çiniler Otto-Dorn (1943: 13) tarafından değerlendirilerek 17. yüzyıl örnekleri ile karşılaştırılmıştır.

Otto-Dorn (1943: 13) 17. yüzyıl başında yapının içinin tamamen bir yenilemeye tabi tutulmuş olduğunu olasılık olarak belirtirken çinileri İznik'te bulunan Eşrefzade Rumi Camii'nin çinileri ile benzerlik gösterdiğini belirterek 17. yüzyıla tarihlemektedir. Bu çinilerde beyaz zemin üzerinde mavi ve yeşil tonlarının hakim olduğu ve simetrik düzenlenmiş çiçek desenleri bulunduğu belirtilirken bu çinilerin Eşrefzade Rumi Camii süslemeleri çalışmaları sırasında mihraba eklendiğini öne sürülmektedir (Otto-Dorn 1943: 13).

Ayasofya Camii'nde bulunan çinilerin 17. yüzyıla tarihlenmesi, 14. yüzyıl örnekleri ile benzerlik gösteren alçı süsleme ile farklı dönemlerde inşa edildiğini ortaya koyar. Ö. Bakırer (2000: 34), Anadolu öncesi mihraplarında birden farklı malzemenin kullanıldığı örneklerde malzemenin bir kısmının ilk yapılış dönemine, bir kısmının ise sonradan yapılan ilavelere ait olduğunu belirtmektedir. Bakırer (2000: 34) Anadolu'da ise çini ve alçının birlikte kullanıldığı mihrapların baştan birlikte kullanımları düşünülerek tasarlandığını ve bir bütünlük içerdiğini vurgulamaktadır. Mevcut veriler İznik Ayasofya Camii mihrabında alçı ve çini süslemelerinin farklı dönemlerde yapıldığını gösterir. Bu özelliği ile Ömür Bakırer'in Anadolu mihrapları için yaptığı

genellenmenin dışında bir örnek olarak düşünülebilir. Fakat 14. yüzyılda alçı süsleme ile birlikte çinilerinde yapıldığını, zamanla tahrip olan çinilerin yerine 17. yüzyılda Papadopoulos'un tasvir ettiği çinilerin yerleştirilmiş olma olasılığını göz ardı etmemek gerekir¹.

IV. 1. 1. 4. 2. 2. Minare

Ayasofya Kilisesine Osmanlı döneminde yapılan ilavelerden birisi de minaredir (Levha 57b, 58a). Yapının kuzey batısında yer alan minare Sabina Möllers (1994: 57) tarafından Erken Osmanlı Dönemine tarihlenmekte fakat mihrapta olduğu gibi bir tarih sınırlandırılması önerilmemektedir.

Minarenin tarihlendirilmesinde malzeme teknik özellikleri ve form özelliklerinin yanı sıra, yapının batı bölümünde yer alan giriş bölümü ile birlikte değerlendirmek gerekir. Sabina Möllers (1994: 57) yapının batı cephesinde ahşap çatılı bir giriş bölümünün varlığını belirtirken, minarenin üzerinde bu çatıya ait kiremit bulunmasından yola çıkarak minare ve giriş bölümünün birlikte yapılmış olduğunu belirtmektedir. Möllers (1994: 57) ayrıca minarenin yapımı ile nartexin yıkıldığını ve bu bölüme giriş bölümünün inşa edildiğini öne sürmektedir. Giriş bölümünde revak bulunup bulunmadığı yönünde veri olmadığını belirten araştırmacı, giriş bölümünün mevcut temel izlerini görmemiş yada planına işlememiştir (Levha 37, 38). Yapıda yaptığımız incelemelerde giriş bölümün büyük kısmı toprak altında kalan ve görülebilen kısımları da zemin seviyesinde bulunan duvar izleri tespit edilmiş ve çizimi yapılarak plana aktarılmıştır (Levha 39, 40). Giriş bölümünü oluşturan duvarların temel izlerinden yola çıkarak hazırladığımız plana göre giriş bölümü kuzey güney doğrultusunda iki bölüm halinde tasarlanmıştır. Kuzey ve güney bölüm arasında yapının giriş kapısının açılığı kadar mesafe korunarak giriş açıklığı sağlanmıştır. Giriş bölümünün güney sınırını Bizans

¹ Benzer olasılıklar artırılabilceği gibi, günümüze ulaşmayan bu çiniler hakkında Papadopoulos'un tasvirlerine dayalı olarak Otto-Dorn tarafından yapılan tarihlendirme dışında her hangi bir veri bulunmamaktadır. Bu nedenle çiniler hakkında kesin bir yargı öne sürmek mümkün değildir.

dönemi Narteksinin güney duvarı oluşturmaktadır. Giriş bölümünün kuzey sınırı ise minare ile sağlanmıştır. Yapının batı cephesinde görülen kiriş izleri giriş bölümünün üzerinin ahşap örtüye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat Minare ve giriş bölümünün aynı dönemde birlikte yapıldığına dair herhangi bir veri bulunmazken, Möllers minarenin üzerinde bulunan örtüye ait kiremit sırasına dayanarak, minarenin giriş bölümü ile birlikte yapıldığını öne sürmektedir. Fakat düşüncemize göre bu görüş sadece olasılıklardan birisi olarak değerlendirilmelidir. Yapıdaki mevcut veriler birden fazla olasılık ortaya koyar. Möllers'in belirtmiş olduğu minare ve giriş bölümünün birlikte inşa edilmiş olma ihtimali de bu olasılıklar arasındadır. Yapıya minarenin eklenmesinin ardından giriş bölümünün inşa edildiği ve minarenin güney duvarının giriş bölümünün kuzey duvarı olarak kullanıldığı da bir diğer olasılık olarak ortaya atılabilir. Yine mevcut veriler ile olasılık olarak belirtilebilecek bir diğer ihtimal; giriş bölümünün minareden önce inşa edilmiş olmasıdır. Bu olasılık dahilinde minarenin inşası sırasında giriş bölümünün kuzey duvarının yıkılarak bu bölüme inşa edilen minarenin güney duvarının, giriş bölümünün kuzey sınırını oluşturur.

IV. 1. 1. 4. 2. 3. Grafiti Tasvirler

Yapıda Osmanlı dönemi ekleri arasında giriş bölümünün batı duvarında ve minarenin kuzey duvarında yer alan grafitilerdir (Levha 61a,b-64a-b).

Yapıda bulunan grafitiler ile ilgili tek araştırma Otto Meinardus (1986) tarafından yapılmıştır. Grafitiler oldukça hasar gördüğü için tasvir edilen konu ve motifler güçlükle seçilebilmektedir. Meinardus doğu duvar ve minare üzerinde net bir sayı ortaya koymadan beş ile on arasında gemi tasvirlerinin bulunduğunu, ayrıca bir insan yüzü ile birlikte stilize edilmiş ejderha ve yılan tasvirlerinin yer aldığını belirtmektedir (Levha 66a, 66b). Yaptığımız inceleme

sonunda minarede bir gemi tasviri tespit edilmiş diğer tasvirlerin doğu duvarda yer aldığı görülmüştür.

Meinardus (1986: 609) minarenin güney duvarını nartexin kuzey duvarı olarak ifade ederken bu duvar üzerinde bulunan gemi tasvirinin "selander" tipinde yelken ve kürekle hareket eden hafif ve süratli bir savaş gemisi olarak tanımlamaktadır.

Doğu duvarda yer alan gemiler ise Karracke ve Karavel (Karavela) tipinde gemiler bulunduğu bu gemilerin bir kısmının batmak üzere tasvir edildiğini belirtmektedir.

Meinardus ayrıca doğu duvarda buluna insan yüzü ve bu yüzün hemen altında üç ejderha ve yılan tasvirlerinin bulunduğunu belirtmektedir.

Grafitilerde yer alan tasvirler araştırmacı için bu tasvirlerin tarihlendirilmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle tasvir edilen gemi tiplerinin 16. ve 17. yüzyılda kullanılması nedeni ile yapıda yer alan grafitilerin de bu döneme tarihlendirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur (Meinardus 1986: 610).

Ayasofyadaki grafitilerde tasvir edildiği belirtilen Karavel tipi gemi tasvirlerine Sudak Kalesinde de rastlanmakta (Levha 67, 68); 15. ve 16. yüzyıla tarihlenmektedir (B. Г. Typ 2001)

Latin ve Redonda olarak iki tipe ayrılan Karavelalar tipik bir Akdeniz gemisi özelliği göstermektedir. Özellikle ticaret gemileri olarak bilinen bu tip gemilerin yolcu taşıma ve posta amaçlı kullanıldığı da bilinmektedir (B. Г. Typ 2001)

Sudak Kalesinde de yer alan gemi tasvirlerinde Karracke tipindeki gemiler Ayasofya da tasvir edilen gemi tipleri arasında gösterilmektedir. 15.

yüzyıl başlarında yük gemisi olarak kullanılmaya başlayan bu tip gemilerin Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da kullanıldığı bilinmektedir (B. Г. Typ 2001)

Ayasofya'da yer alan grafitilerde yer alan gemi tasvirlerin yukarıda verdiğimiz bilgiler ve benzer örnekleri doğrultusunda özellikle 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar kullanıldığı bilinen gemi tiplerine ait olduğu görülmektedir. Bu nedenle grafitilerin tarihlendirilmesinde özellikle bu yüzyıllar arası olasılık olarak daha ön planda tutulmalıdır. Fakat bu tasvirlerin özellikleri ile birlikte yapının mimari değişim süreçleri de paralelinde incelenmesi gerekmektedir. Özellikle Minarede yer alan grafitiden yola çıkarak bu grafitilerin yapımının 14. yüzyıldan önce olamayacağı ortadadır. Minarenin yapım tarihi ilgili olarak farklı tarihlendirme önerileri bulunmakta, 14. yüzyılda inşa edilmiş olduğu yönündeki görüşlerin varlığına karşın mimari özellikleri ve malzeme teknik özellikleri 16.yüzyılda inşa edilmiş olma olasılığını artırmaktadır. Özellikle giriş bölümünün güney duvarında yer alan mihrabın ve giriş kısmının 17. yüzyıla tarihlendiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca 17. yüzyılın ortalarına kadar cami olarak kullanıldığı ve grafitilerin bulunduğu bölümün içinde mihrabında yer aldığı bir ibadet mekanı olduğunu düşünülürken, içinde insan yüzünün de bulunduğu bu tasvirlerin yapılamayacağı açıktır. Bu nedenle bu grafitilerin giriş bölümünün yıkılmasından sonra; olasılıkla 18. yüzyılda yapıldığı düşünülebilir.

Yapıdaki grafitilerin tarihlendirilmesinden başka bu grafitileri çizenler ve tasvirlerdeki konu ile ilgili belirsizlikler bulunmaktadır. Meinardus (1986) kilisenin tarih ve din açısından taşıdığı önemin, uzun yıllardır cami işlevi ile kullanıldığı için denizciler tarafından bilinmesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca araştırmacı Eşrefzade Rumi'nin tekkesi ve Türbesi'nin de Müslüman denizcilerin gelmesi için bir sebep oluşturduğunu belirtir. Evliya Çelebinin İznik'teki en önemli camiler arasında Ayasofya (Orhan) Camii'ni göstermesinden yola çıkarak, önemli bir yapı durumunda bulunmasının grafitinin yerinin seçiminde önemli olduğu belirtilir. Konu ile ilgili tek çalışma

olması sebebi ile üzerinde ayrıntılı olarak durduğumuz bu görüşlere de ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Çünkü kentin Osmanlılar tarafından alınmasının ardından kentte Hıristiyan nüfusunun varlığı bilinmekte ve 18. yüzyıldan itibaren İznik'e gelen seyyahların büyük bir çoğunluğunun "Konsil Kilisesi" olması sebebi ile Ayasofya Kilisesine ayrı bir önem verdiği bilinmektedir.

Grafitilerde denizcilerin maruz kaldığı bir korsan saldırısının veya bir depremin tasvir edilmiş olabileceği olasılık olarak belirtilmektedir. (Meinardus 1986: 165). Meinardus bu saldırı yada depremin, deniz canavarları, ahtapot, yılan ve sivilize ejderha tasvirleri ile temsil edildiğini vurgulamaktadır. Araştırmacının yapmış olduğu çizimlerde (Levha 66a, 66b), özellikle büyük olarak düzenlediği ve ejderha bir olasılıkla da büyük bir ahtapot olarak nitelendirdiği tasviri düşünceleri yönünde üzerinde bir takım düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Yapmış olduğumuz çizimlerde bu tasvir geçme ve örgü motifi olarak açıklanabilir. Bu nedenle tasvirlerin hayali türetilmesine kadar varan bu önermelerin dayanağı yoktur.

IV. 1. .1. 4. 2. 4. Diğer İlaveler

Yapıda Osmanlı döneminde meydana gelen değişikliklerden biri de naos ile nefleri ayıran kemerlerdir. Evliya Çelebi (1999: 8) yapının Mimar Sinan tarafından onarıldığını belirtmekte, bu onarım Tezkiretül Ebniye'de Mimar Sinan'ın faaliyetleri arasında gösterilmektedir (Meriç 1965: 81). Otto Dorn (1941: 12), yapının yangın sonrasında Mimar Sinan tarafından onarıldığını, bu onarımlar sırasında Bizans dönemi açıklıklarının yerine geniş kemerli açıklıklar yapıldığı belirtmektedir (Levha 44-46). Sabina Möllers (1994: 58), Mimar Sinan'ın yapıdaki ilavelerin, orta bölüm duvarlarına dört büyük paye eklenmesi, bu payeler arasında yer alan kemerli açıklıklar, zeminin 1 metre civarında yükseltilmesi ve giriş kapısının 20 cm. kadar daraltılması olarak göstermektedir.

Yapıda, Osmanlı dönemi ekleri arasında gösterilen bir diğer bölüm ise ana giriş kapısının iki yanında bulunan açıklıklardır. Bu açıklıkların yapının camiye çevrildiğinde açılmış olduğu ve pencere olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Möllers 1994: 57).

Yapının orta bölüm ile yan bölümlerini birbirinden ayıran paye ve kemerlerin üzerinde görülen yazı ve bitkisel motifler ve giriş bölümünde bulunan mihrap Otto-Dorn (1941: 13) tarafından 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Yapının Osmanlı Dönemi özellikleri belirtilirken yapı ile ilgili ilk kapsamlı araştırmayı yapan Schneider (1943: 14), olmak üzere diğer araştırmacılar ve son araştırma niteliğinde olan Sabina Möllers (1994: 58) Osmanlı döneminde yapının zemininin 1 m. civarında yükseltildiği belirtmektedir. Osmanlı döneminde kullanılan zemin yapıda yapılan kazı ve temizlik çalışmaları sırasında kaldırılmıştır. Bugün yapı zemini Schneider tarafından 1064 yılı olarak belirtilen ve 2. yapı evresi olarak tanımlanan opussectile zemin döşemelerin bulunduğu zemin kodundadır. Araştırmacılar tarafından Osmanlı döneminde zeminin 1m. civarında yükseltildiği belirtilirken, bunun dayanağı yapıda bulunan mihrabın, opussectile zemin döşemesin yer aldığı 11. yüzyıl zemin kodundan yaklaşık 1 m. yükseklikte bulunması olmalıdır. Bu tespiti ilk ortaya koyan Scheneider'in yapıyı incelediği 1935 yılına kadar özellikle 17. yüzyıl sonrasında yapının çatısının çökmesi (Hammer 1818: 113,114) ve zamanın getirdiği dolgu ile zemininin yükselmiş olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Sadece mihrap seviyesine göre yapılacak olan zemin seviyesinin saptanması bazı yanlışlıklara sebep olabilir. Çünkü Orhan Gazi döneminde yapılarında mihrabın zemin döşemesinden yüksek tutulduğu örnekler mevcuttur¹. Bu nedenle benzer bir uygulamanın Ayasofya Camii içinde olası olarak düşündüğümüzde mihraptan alınacak kot yapının zeminin değil mihrabın seviyesini gösterecektir.

¹ Orhan Gazi döneminde mihrabın yapı zemininden yüksek olarak inşa edildiği yapılar İznik Orhan Gazi İmaret'i ve Bilecik Orhan Gazi İmaret'i'dir.

Ayasofya kilisesinin zemin kodundaki farklı seviyeler, yapıda meydana gelen değişiklikler, farklı dönemlerin tespitinde önemli verilerdir (Levha 39, 40; Grafik 1). Daha öncede belirttiğimiz gibi yapının 1065 sonrası ve 1331 sonrasında zemin seviyesinin yükseltildiği düşünülmektedir. Yapıdaki zemin kot farklılıkları ile ilgili bilgi veren Fusun Alioğlu'nun (1999) yapmış olduğu saptamalarda 5-6. y.y. kodu olarak 4.73 m gösterilmektedir. Fakat araştırmada bu kodun yapının hangi bölümünden alındığı belirtilmemiştir. Yapıdaki incelememiz ve bu yöndeki çalışmamızın verilerine bu saptamada nefleri ayıran stylobat +0 noktası olarak belirlenmiş olmalıdır. Fakat yaptığımız inceleme sonucunda bu kot aynı zamanda +10 cm fark ile opussectile döşemenin bulunduğu zemin kodunu ve dolayısı ile yapının 11. yüzyıl kodunu göstermektedir. Bu kot yaptığımız ölçümlerde 4.78 cm olarak saptanmıştır. 2.50 cm olarak saptanan Ayasofya Camii kodu kuzeyde minare ve güneyde mihrap ile sınırlandırılan ve batı yönde tespit ettiğimiz duvar izlerinde son cemaat yeri olarak düşündüğümüz bölümün iç mekan kodunu vermektedir. Bu bölüm zemin kodunda yaptığımız araştırma sonucunda 3.50 cm olarak tespit edilmiştir¹.

Ayasofya Kilisesi mevcut konumu ve tarihsel süreci incelendiğinde şehir kodu açısından özellikle Bizans ve Osmanlı dönemi için diğer yapılar ile karşılaştırıldığında farklı değerler içermektedir. 5-6. y.y. kodu olduğu öne sürdüğümüz 5. 61 m kodu İznik kentindeki Bizans yerleşimler için en alt kodu oluşturmaktadır. Bu farklı zemin kodunun oluşmasında Ayasofya Kilisesi' nin tarihsel gelişiminde aramak gerekir. Strabon'a (1993: 46) göre Helenistik dönemde kentte caddeler birbirine dik kesmekte ve iki caddenin birleştiği noktada bulunan Gymnasium'un ortasına konan bir taştan kentin dört kapısı da görülebilmektedir. Ayasofya Kilisesi (Camii)'nin yeri Strabon'un tasvirindeki Gymnasium gibi iki caddenin kesiştiği yerde ve şehrin dört kapısının da görülebileceği bir konumdadır. Bu veriler doğrultusunda Ayasofya'nın Gymnasium'un temelleri üstüne yapıldığı söylenebilir. Daha

¹ Yapının, farklı dönemlerdeki zemin kodunda meydana gelen değişikliklerin tespitine yönelik bu ölçümlerde (+ - 0) noktası yapının batısında yer alan sokak zemini kabul edilmiştir.

önce belirtmiş olduğumuz 5. 61 m. kodu 5-6 y.y. Bizans yapısına ait olmakla birlikte, Helenistik dönem şehir kodunun yaklaşık olarak bu koda yakın bir seviyede bulunduğunu düşünmekteyiz. İznik'te bulunan diğer Bizans yapılarının mevcut kent kodundan 3 m. daha alt kotta yer alması, Ayasofya Kilisesini bu yapılardan ayırmakta, bu veriler değerlendirmemizi desteklemektedir.

Yapının Orhan Gazi dönemi kodu da bu özelliğine bağlı olarak, kentte bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarının kodundan farklı değer taşımaktadır. Mihrabın bulunduğu ve Orhan Gazi döneminde kullanılan zemin kodu olarak düşündüğümüz 3.50 ölçüsü 0.80 m. ile 1.00 m. arasında tespit ettiğimiz Orhan Gazi dönemi yapılarının zemin kodundan oldukça farklıdır. Bu nedenle Ayasofya Kilisesi yapılarından zemin kodunda meydana gelen değişikliklerin tespitinde Orhan Gazi dönemi yapıları için karşılaştırılabilir özellikte bir yapı değildir.

IV. 1. 2. Hacı Özbek Camii (Mescidi), Hacı Zeynel Camii

Yapının kitabesinin farkı okunmasından ve konumundan yola çıkarak yapılan adlandırmalarda farklılıklar bulunmaktadır: Hacı Özbek Camii (Ayverdi 1956: 118, 1966: 167; Otto-Dorn 1941: 15-18; Fıratlı 1959: 12; Kuran 1964: 8; Sözen 1975: 49; Aslanapa 1977: 17, D.Ö.P.A 1986: 204); Hacı Zeynel Camii (Koyunluoğlu 1935: 82, Tüfekçioğlu 2002: 477); Çarşı Mescidi (Ülgen 1939: 55)

IV. 1. 2. 1. Yeri Ve Konumu

Yapı sur içinde, Kılıçarslan caddesi ile Eşrefoğlu Sokağı'nın birleştiği köşede yer almaktadır (Levha 20, 21).

IV. 1. 2. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 1. 2. 2. 1. Kitabe

Orijinalinde batıda yer alan giriş kapısı üzerinde olan kitabe (Ayverdi 1956: 118), bu gün batı duvarında yer alan güney pencerenin kuzey yan duvarı içinde bulunmaktadır.

Yayınlarda yapının revak bölümünün yıkıldığı ve kapsamlı bir onarımın gerçekleştiği tarih hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ayverdi (1956: 118), batıdaki giriş kapısı üzerinde bulunan kitabenin 1940 yılında yol genişletme çalışması sonucunda giriş bölümünün yıkılması ile batıda bulunan pencerenin içine yerleştirildiğini belirtmektedir. Aslanapa (1977: 17) ise, yol çalışması ve dolayısı ile giriş bölümünün yıkılmasının 1959 yılında gerçekleştiği düşüncesindedir. Fakat Ülgen (1938: 56) 1938 yılında yayınlanan makalesinde kitabeyi pencere içinde göstermektedir. Bu bilgi revaklı giriş bölümü yıkılmadan önce kitabenin pencere içine yerleştirilmiş olduğunu göstermektedir.

Kitabenin Metni

- ١- عمّر هذه المسجد المبارک
- ٢ خالصاً مُخلصاً لوجه الله تعال
- ٣- حاجی نینل ابن محمد تاریخه فی سنه اربع ثلاثین سبعمائه

Okunuşu 1. (D.Ö.P.A: 1986: 205)

1. Kad 'ammere hâzihi'l-mescidi'l-mübârek
2. Hâlisân muhlisan li-vechillâhi Teâla
3. Hacı Özbek bin Muhammed târîhuhu fî seneti erba' ve selâsîn ve seb'a mia

Okunuşu 2. (Tüfekçioğlu 2001: 18; 2002: 477).

1. 'Amera Hâzihi'l-mescide'l-mübârek
2. Hâlisân muhlisan li-vechi'llâhi te'âl
3. Hacı Zeynel ibn Muhammed târîhuhu fî seneti erba'in selâsîne ve seb'i mâyeh

Anlamı 1. (D.Ö.P.A: 1986: 205):

1. Bu mübârek mescidi imar etti.
2. Allah'ın rızasını hâlis ve temiz bir şekilde isteyerek
3. Hacı Özbek bin Muhammed, tarihi 734 senesindedir

Anlamı 2. (Tüfekçioğlu 2001: 18; 2002: 477).

Bu mübarek mescidi, Allah'ın rızasını halis ve temiz bir şekilde elde etmek maksadıyla Muhammed'in oğlu Hacı Zeynel imar etti. Onun inşa tarihi 734 senesindedir.

IV. 1. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 1. 2. 2. 3. Seyahatnameler

Seyahatnamelerde yapı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

IV. 1. 2. 4. Mimari

IV. 1. 2. 4. 1. Plan Ve Kesit

Yapı orijinalinde doğu batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı tek mekanlı-kubbeli cami tipindedir (Levha 69a, 69b).

Harim kısmı, kare planlı ve üçgen kuşak geçişli bir 4.02 m. yüksekliğinde bir kubbe ile örtülüdür. Kasnak onikigen şeklinde ve 1.65 m. yüksekliğinde olup, kuzey, güney ve doğu yönünde birer pencere yer almaktadır. Harim kısmının güneyinde dikdörtgen planlı bir mihrap nişi bulunmaktadır. Kuzey ve doğu duvarda ikişer pencere yer alır. Batı duvarda ise eksenin kuzeyinde bir pencere güneyinde ise giriş kapısı bulunmaktadır. Yapının özgün halinde batı bölümdeki bu pencere ve kapı revaklı giriş bölümüne açılmaktadır. Revaklı giriş bölümü kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Revak iki sütunun taşıdığı üç kemer ile dışarı açılmakta ve tonoz örtülü iki bölümden oluşmaktadır (Levha 72). Güneydeki bölüm kuzey bölüme oranla daha uzun olarak tasarlanmış ve beşik tonoz örtülü iken, kuzey bölüm aynalı çapraz tonoz ile örtülmüştür. Revak bölümünün yanları kuzey ve güney yönde duvar ile kapalıdır. Yapının revaklı giriş bölümü 1940 yılında yol genişletme çalışmaları nedeni ile yıkılmış, giriş bölümü kuzeyde ahşap çatılı ve orijinal görüntüsünden tamamı ile farklı olarak yeniden inşa edilmiştir. 2001 yılında ise bu bölüm de yıkılarak ahşap çatılı yeni bir giriş bölümü inşa edilmiştir (Levha 71a, 71b). Yapı bu haliyle

orijinalinde olduğu gibi tek mekanlı ve kubbeli plan tipinde olmasına karşın, giriş yönünün değiştirilmesi ile revaklı giriş bölümü kuzey - güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve kuzey bölümünde revaksız ve ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir (Levha 70).

Yapıda meydana gelen bu değişiklik ile batı cephede yer alan kapı pencereye dönüştürülmüş (Levha 74b), orijinalinde kapı üzerinde yer alan kitabe bu pencerenin içine yerleştirilmiştir. Giriş bölümünün kuzeye alınması ile kuzey cephenin batısında yer alan pencere kapı yapılmıştır. Yapıda değişiklik yapılmayan doğu ve güney cephe orijinal özellikleri korumaktadır.

IV. 1. 2. 4. 2. Malzeme - Teknik

Yapının restorasyon öncesi fotoğraflarında üç sıra tuğla bir sıra kesme taş kullanımı ile uygulanmış almaşık teknik uygulandığı görölr¹. Her ne kadar onarımda oldukça değişmiş olsa da yapıda üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile oluşturulmuş almaşık tekniği görmek mümkündür (Levha 76a, 76b). Yapının dış cephe duvarlarındaki bu malzeme kullanımı, kasnak bölümünde bir sıra tuğla bir sıra kesme taş şeklini almış, kubbe ise tamamen tuğla ile örölmüştür.

Duvar örgüsünün özgün halinde 1 sıra tuğla 4 sıra taş ve 1 sıra tuğla 3 sıra taş şeklinde devam eden bir almaşık sistem görölmektedir (Batur 1970: 140). Bu gün taş ve tuğlaların üzeri boyalı olup, 1 sıra taş – 3 sıra tuğla ve taşlar arasına yerleştirilmiş dikey tuğlalar ile oluşturulmuş duvar örgüsü görölr.

¹ Yapıda uygulanan hatalı restorasyon uygulaması sebebi ile cephe düzeni ve malzeme teknik özelliklerinin sağlıklı bir şekilde saptanması oldukça güçtür.

IV. 1. 2. 4. 3. Süsleme

Yapıda kullanılan almaşık duvar tekniği ve saçaklarda yer alan testere dişi dışında süslemeye dair herhangi bir uygulama yoktur.

IV. 1. 2. 5. Değerlendirme

Bu güne kadar yapılan araştırmalar ve yayınlarda yapının banisi ile ilgili farklı adlandırmaların temelini kitabede belirtilen bani ismi oluşturmaktadır. İlk olarak Koyunluoğlu (1935: 162) kitabedeki bani isminden yola çıkarak yapıyı "Hacı Zeynel Mescidi" olarak adlandırmıştır. A.S.Ülgen (1938) ise yapının üzerinde bulunduğu caddeden yola çıkarak "Çarşı Mescidi" olarak tanıtır. Otto-Dorn (1941: 15) tarafından Hacı Özbek Camii olarak incelenen yapı, Ayverdi (1956: 118) tarafından Koyunluoğlu'nun görüşü de tartışılarak kitabede adı geçen baninin "Hacı Zeynel" değil, "Hacı Özbek" olarak okunması gerektiği vurgulanmıştır. 1956 yılından sonra yapı ile ilgili bilgi veren araştırmacıların tümü Ayverdi'nin bu tanımlamasını kabul ederek yapıyı Hacı Özbek Camii olarak adlandırmışlardır¹. Kitabe üzerine son yapılan araştırmada ise bahsettiğimiz tüm görüşler eleştirel bir yaklaşımla incelenmiş, dil kuralları ve gramer göz önünde bulundurularak kitabe ayrıntılarıyla tartışılmıştır (Tüfekçioğlu 2002: 473- 484). Kitabenin ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi sonucunda kitabede adı geçen baninin "Hacı Özbek" değil "Hacı Zeynel" olarak okunması gerektiği vurgulanmıştır (Tüfekçioğlu 2002: 479) .

Bu saptamalar doğrultusunda yaptığımız araştırmada Hacı Zeynel'in kimliği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamış, Hacı Özbek ise bir tahrir defterinde "nam-ı diğer Karaoğlan" olarak tanımlanmıştır².

¹ (Ayverdi 1956: 118, 1966: 167; Otto-Dorn 1941: 15-18; Fıratlı 1959: 12; Kuran 1964: 8; Sözen 1975: 49; Aslanapa 1977: 17, D.Ö.P.A 1986: 204)

² Prof. Health Lowry ile Kasım 2000 yılında yapılan görüşmede belirtilen kişisel görüş.

Araştırmacılar genelde Hacı Özbek'in kimliği ile ilgili hiçbir bilgi bulunamadığını belirtmektedir. Ayverdi (1956: 119) ise diğer araştırmacılardan farklı olarak Hacı Özbek'in "hükümete mensup olmayan halktan biri" olabileceğini vurgular. Hacı Özbek'in lakabı olarak belirtilen "Karaoğlan" isminden yola çıkarak yaptığımız araştırmada, Karaoğlan'ın Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde yaşamış bir "Bey" olduğu öğrenilmiştir (Süreyya 1996). İznik'te Hacı Özbek Camii çevresinin 15. yüzyıl tahriri defterlerinde Hacı Özbek mahallesi olarak adlandırılması da bu konudaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırabilir¹. Yapının çevresinin Hacı Özbek mahallesi olarak adlandırılması, yapının isminin 15. yüzyıldan itibaren Hacı Özbek Camii olarak bilindiğinin göstergesi olabileceği gibi, kitabedeki yanlış okumadan kaynaklanan sorunun tarihi kaynaklardaki bu bilgide de yapılmış olabileceği düşünülmelidir.

Hacı Özbek Camii kitabesi ile tarihi bilinen ilk Osmanlı yapısı olması açısından oldukça önemlidir.

Yapının Plan tipi itibari ile tek mekanlı ve kubbeli cami tipi içinde değerlendirilen yapının İznik'teki benzer örneği Hacı Hamza Camii'dir (Levha 120a). İznik dışında Hacı Özbek Camii ile plan olarak benzer özelliklere sahip yapılar, Bursa Alaaddin Camii (Levha 122), Baba Sultan Geyikli Baba Camii (Levha 138), Gebze Orhan Camii'dir (Levha 140). Hacı Özbek Camii'nin planı itibari en yakın örneği Bursa Alaaddin Camii'dir. Orhan Gazi döneminin ve Osmanlı mimarisinin ilk örnekleri olması nedeni ile bu iki yapı önemli bir yere sahiptir.

Her iki yapının boyutları birbirine yakın ölçülerdedir. İznik Hacı Özbek Camii 7.92 m. x 7.92 m ölçülerinde kare planlıdır. Bursa Alaaddin Camii ise 8.20 m. x 8.20 m ölçülerinde yine kare plana sahiptir (Kuran 1964: 7, 10). Bu iki yapı Orhan Gazi döneminde inşa edilen tek mekanlı camilerin genelde

¹ Prof. Health Lowry ile Kasım 2000 yılında yapılan görüşmede belirtilen kişisel görüş.

kareye yakın dikdörtgen ve dikdörtgen planlı olması sebebi ile diğer yapılardan ayrılmaktadır.

Hacı Özbek Camii ile Bursa Alaaddin Camii'nin bir diğer benzer özelliği revaklı giriş bölümlerine sahip olmalarıdır. Revaklı girişe sahip diğer Orhan Gazi dönemi yapıları Baba Sultan Geyikli Baba Camii ve İznik Hacı Hamza Camii'dir. Hacı Özbek Camii'sinin özgün halinde revak bölümünün yapının batı yönünde bulunması sebebi ile tüm Orhan Gazi dönemi yapılarından ayrılmaktadır (Tablo 3). Revaklı giriş bölümleri genellikle yapıların kuzey yönünde bulunmaktadır.

Hacı Özbek Camii'nin revaklı giriş kısmı özgün halinde çapraz tonoz ve beşik tonoz örtülü iki bölümden oluşmakta ve üç kemerle dışarıya açılmaktadır. Hacı Özbek Camii iki bölümden oluşan revak bölümü ile Orhan Gazi dönemi içinde tek örnektir. Bu dönem içerisinde revak bölümleri yoğun olarak üç bölümlü olmak üzere, genelde imaretlerde uygulanan beş bölümlü örneklerden oluşmaktadır (Tablo 3).

Yapının 4.02 m. yüksekliğinde ve 8.02 m. çapındaki kubbesi ile 1.89 m. yüksekliğindeki kasnağı Orhan Gazi dönemi içerisinde değerlendirilebilir. İznik Kırgızlar Türbesi'nde olduğu gibi onikigen kasnak şekli ile diğer Orhan Gazi dönemi yapılarından ayrılmaktadır¹.

İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen camilerde yer alan mihraplar üçgen, beşgen, dikdörtgen ve yarım yuvarlak olmak üzere dört farklı şekilde düzenlenmiştir. Tek mekanlı-kubbeli yapılarda mihrabı dikdörtgen formlu tek örnek İznik Hacı Özbek Camii'dir (Tablo 3).

Yapı malzeme teknik özellikleri göz önüne alındığında dış cephe duvarlarında kullanılan almaşık teknik ile Orhan Gazi dönemi yapılarının

¹ Yapının kubbe-kasnak oranları ve ayrıntılı karşılaştırmalı değerlendirmesi için bkz: Sayfa. 241-246; Grafik 9.

genel özelliklerini yansıtmaktadır. Restorasyon çalışmalarında yapılan yanlış uygulamanın sonucunda yapının malzeme teknik özelliklerinin saptanması oldukça güçtür.

IV. 1. 3. Orhan Gazi İmareti

Yapı Aslanapa (1964) tarafından 1964 yılında yapılan kazı öncesinde “Orhan Camii” (Otto-Dorn 1941) ve “Orhan Mescidi” (Evliya Çelebi 1999: 9, Ayverdi 1966) olarak tanımlanmaktadır. Kazı sonucunda ortaya çıkarılan kitabede yapının Orhan Gazi tarafından yaptırılmış bir imaret olduğu anlaşılmış ve Orhan Gazi İmareti olarak adlandırılmıştır (Aslanapa 1964: 16),

IV. 1. 3. 1. Yeri ve Konumu

Orhan Gazi İmareti sur dışında, Yenişehir Kapısından 400 metre kadar dışarıda, Yenişehir yolunun güneyinde, Orhan Hamamı'nın güneybatısında yer almaktadır (Levha 20, 21).

IV. 1. 3. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 1. 3. 2. 1. Kitabe

Oktay Aslanapa tarafından 1963-64 yıllarındaki kazılarda (Aslanapa 1964: 16-31) ortaya çıkartılan yapının kitabesi bugün İznik Arkeoloji Müzesinde (Envanter No: 505) bulunmaktadır.

Kitabenin Metni

- ۱- امرَ هذه العمارة الشريفة السلطاناً ...
- ۲- اعلى أعلاه الله سلطان أورخان بن عثمان حلد الله
- ۳- ملكة للخمسة رين الحاج والحرمين حاحى ياث ...
- ۴- وبركته اجرهما الله اجر المحسنين ا ...
- ۵- ربيع الاول و إتمامها في شهر شوال المبارك لسنة خمس...

Okunuşu (Aslanapa 1964: 23; Tüfekçioğlu 2001: 20)

1. Emera hâzihi l- 'imârete'ş-şerîfeti es-sultânü
2. A'la a'lahü 'llahü Sultân Orhân bin 'Osmân halleda'llâhü
3. Mülkehü li'l- hidmeti Zeyne'l-hâcci ve 'l-haremeyni Hâcî Pâşâ
4. ve bereketuhü ecerehûma'llâhu ecra'l-muhsinîne
5. Rebi'u'l-evveli ve itmâmuhâ fi şehri şevvâli'l-mübârek li-seneti
...hamse

Anlamı

Allah'ın yücelttiği, Osman oğlu Sultan Orhan- Allah onun mülkünü hizmet etmek için ebedî kılsın-, bu şerefli imâretin yaptırılmasını hacıların ve haremeynin süsü olan Hacı Paşa'ya emretti, Allah o ikisini en güzel mükâfatlarla Mükâfatlandırsın...Rebîu'l-evvelde (inşasına başlandı). İmâretin tamamlanması (**5) senesinin şevval ayındadır.

IV. 1. 3. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 1. 3. 3. Seyahatnameler

Evliya Çelebi (1999: 9) yapıyı Orhan Gazi Mescidi olarak tanımlarken ve cemaatten yoksun "acaip" bir mescit olarak nitelendirir. Yapı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmese de 17. yüzyılda ayakta fakat kullanılmayan bir cami olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyıl sonrası yapının durumu hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz bir kaynağa ulaşamamakla birlikte, 19. yüzyıl sonunda yapının harabe halinde olduğu bilinmektedir (Goltz 1896: 432).

IV. 1. 3. 2. 3. Tarihlendirme

Yapının kitabesi 1963 yılında Prof.Dr. Oktay Aslanapa başkanlığında yapılan kazı çalışması sırasında bulunmuştur (Aslanapa 1964: 23). Fakat kitabedeki tarih kısmının yazılı olduğu bölüm kırık ve parçalardan bir kısmı eksik olarak ele geçtiği için yapının tarihlendirilmesinde bir takım farklı görüşler ortaya çıkmıştır (Aslanapa 1964: 16-31). Aslanapa (1964: 23-25) kitabenin tarih bölümünün yazılı olduğu kısımda sadece “5” hamse rakamının bulunduğunu belirtmektedir. Bu veri doğrultusunda yapı araştırmacılar tarafından H.725 (M.1325), H.735 (M.1335) ve H.745 (M.1345) tarihleri olmak üzere farklı yıllara tarihlendirilmiştir.

Oktay Aslanapa (1964: 25) kitabede Orhan Gazi'nin “Sultan” ünvanı ile anılması sebebi ile yapıyı Orhan Gazi'nin tahta geçiş tarihine dayanarak 1335 yılına tarihler.

E.H.Ayverdi (1966: 168-171) yapının inşa tarihinin H.725 (M.1325), H.735 (M.1335) ve H.645 (M.1345) tarihleri olabileceğini belirtmektedir. Kitabede adı geçen ve yapının inşası ile sorumlu olduğu anlaşılan Hacı Paşa'nın H.648 (M.1348) yılında vezirlik görevine başladığı bilgisinde yola çıkarak, kitabede unvan belirtilmediği için yapının 1348 yılından önce, 1335 yılında yapılmış olduğunun daha akla yakın olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca yapının kuşatma sırasında bir ordugah cami olarak inşa edilip, yine Orhan Gazi döneminde 1335 veya 1345 yıllarında “tarihi hatıraya hürmeten” bugünkü boyutlarıyla yeniden yapılmış olabileceğini yönünde görüşler bulunmaktadır (Ayverdi 1966: 171).

Kitabede yapının inşasına başlandığı ay “rebiül evvel” (eylül) ve tamamlandığı ay “şevval” (nisan) olarak belirtilmiştir. Oktay Aslanapa (Aslanapa 1964: 23-25) böyle bir yapı için 7 aylık inşa süresinin uzun bir zaman olduğunun altını çizerek, kitabede Orhan'ın “Sultan” ünvanı ile

yazılmasını gerekçe göstererek yapının H.735 (M. 1335) yılında tamamlanmış olması gerektiğini belirtmektedir. Aslanapa (1964: 23-25) ayrıca Ayverdi'nin (1966: 171) kuşatma sırasında yapıp Orhan Gazi Sultan olduktan sonra kitabesinin konulmuş olabileceği yönündeki tezini zayıf bir ihtimal olarak değerlendirmektedir.

Ayverdi'nin yapının kuşatma sırasında yapıldığı düşüncesi, kitabede Orhan Gazi'nin "sultan" ünvanı ile anılması nedeni ile zayıf bir ihtimal olarak görülse de, kaynaklarda Orhan Gazi'nin ölüm tarihinin farklı yıllarda gösterilmesi de üzerinde tartışılması gereken bir konudur. Ayrıca yapının kitabesinin daha sonra yapılmış olma ihtimali ve kuşatma sırasında inşa edilen yapının yerine kent alındıktan sonra yapının yeniden inşa edilmiş olabileceği yönündeki görüş ve olasılıkları da değerlendirmek gerekmektedir (Ayverdi 1966: 182).

Prof. Heath Lowry yapmış olduğu araştırmalarda elde etmiş olduğu belgelerde Orhan Gazi İmaret'i'nden " Seferi Orhan İmaret'i" olarak bahsedildiğini söylemektedir¹. Bu belgede yer alan "sefer-i" sıfatının dikkatle incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca kitabedeki bilgiler doğrultusunda yapı eylül ayında başlayıp, nisan ayında bitirilmiştir. Yapı inşa etmek için iklim şartları açısından en olumsuz ayları kapsayan bu 7 aylık süre kuşatma sırasında uygun ortam ve iklim koşullarının beklenmeden bir inşanın söz konusu olduğunu düşündürmektedir. Bu veriler Ayverdi'nin (1966: 182) önerisini destekler niteliktedir.

Aşıkpaşaoğlu tarihinde (1992: 42) Orhan Gazi İmaret'i İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ilk imar faaliyetleri arasında bahsedilmektedir: " Orhan Gazi bir ulu kiliseyi cami yaptı. Bir manastırı da medrese yaptı.Yenişehir kapının çıktığı yerde bir imaret yaptı.Yanında Hacı Hasan derler bir aziz vardı; dedesi Ede Balı'nın müridiydi. Şeyhliğini ona ve

¹ Prof. Heath Lowry ile 2001 yılında yapılan görüşmede belirtilen kişisel görüş.

ondan sonrada nesline olmak üzere verdi. Ta bugüne değin onların elindedir. İmaretin kapısı açılıp yemek pişince Orhan Gazi evvela kendi mubarek eliyle yemek dağıttı. Çırağını da ilk defa kendisi yaktı”.

Neşri (1995: 163) Aşıkpaşaoğlu'nun verdiği bilgileri yinelerken ve Orhan Gazi'nin biri Bursa'da biri İznik'te olmak üzere iki imaret yaptırdığını belirtmiştir.

IV. 1. 3. 4. Mimari

IV. 1. 3. 4. 1. Plan Ve Kesit

Yapı bugün temel seviyesine kadar harabe halinde olduğu için mimari tanımlamalar, plan tasviri ve malzeme teknik özellikleri Oktay Aslanapa'nın kazı sonuçlarında elde ettiği veriler doğrultusunda yapılmıştır (Aslanapa 1964: 16-31)

Kazı sonuçlarına göre İmaret kuzey-güney doğrultusunda giriş ekseninde bir sofa ve eyvan ile doğu ve batıda birer tabhane odası ve kuzeyde revaklı giriş bölümünden oluşmaktadır (Aslanapa 1964: 22; Levha 77,78,).

Kazı sonucunda ortaya çıkan plana göre (Levha 77) güneyde yer alan eyvanın doğu ve batı duvarında birer niş ile bu mekan ile tabhane odalarının birleştiği duvar arasında simetrik birer pencere yer almaktadır. Sofa olarak tanımlanan kuzey mekanda, güney mekanda olduğu gibi doğu ve batı duvarda birer niş bulunmaktadır. Yapının doğu ve batı yönünde yer alan tabhane odalarına sofada bulunan simetrik kapılar ile geçilmektedir. Tabhane odalarının güney duvarlarında birer pencere bulunmakta, her iki mekan ile revaklı giriş kısmına kuzey yönde yer alan birer kapı ile açılmaktadır. Doğuda bulunan tabhane odasının doğu duvarında bir pencere yer alırken, batı

tabhane odasının batı duvarında iki pencere açıklığı görülür. Kazı sonucunda yapının kuzeyinde altı sütunla oluşturulmuş beş bölümlü bir revaklı giriş kısmının varlığı tespit edilmiştir (Aslanapa 1964: 23).

Yapının örtü sistemi ile ilgili bir takım farklı görüşler bulunmaktadır. Aslanapa duvarların dayanıksız yapısına ve malzemesine göre, Ayverdi ise duvarların ince olması ve malzeme yapısına göre yapının örtüsünün ahşap çatı olduğunu belirtmektedir (Aslanapa 1964: 23, Ayverdi 1966: 168). Aslanapa yapının orta ve yan mekanlarının düz ahşap çatı, revaklı giriş kısmının ise "meyilli" bir çatı ile örtülü olması gerektiğini belirtmektedir (Aslanapa 1964: 23). Sedat Emir (1994: 11-12) bu görüşleri de dikkate alarak yapıyı değerlendirmiştir. Araştırmacı yapının ahşap çatı örtülü olma olasılığı yönünde öne sürülen sebeplerin yetersizliğini savunarak, eyvan ve yan odalarının tonoz, sofanın kubbe, revak bölümünün ise ahşap çatı ile örtülme olasılığını önermiş, yapının bu yönde bir rekonstrüksüyon planını yapmıştır (Levha 79).

IV. 1. 3. 4. 2. Malzeme - Teknik

Kazı sonuçlarına göre yapının duvarları moloz taş, tuğla ve harç kullanılarak örülmüştür (Aslanapa 1964: 17). Duvarların ana malzemesi moloz taş olup, tuğla moloz taş arasında tek sıra halinde kullanılmıştır. Duvarlarında işlenmemiş kaba taş, düzensiz yerleştirilmiş kesme taşlar ile devşirme malzemenin bulunduğunu görülmüş¹, duvarlarda yer yer kalın ve birkaç katlı sıva tespit edilmiştir (Aslanapa 1964: 17). Duvarlarda tek sıra ve dağınık olarak kullanılan tuğla malzeme eyvan ve sofada zemin döşemesi olarak kullanılmıştır. Sofa ve Eyvan duvarlarında çini kaplı olduğu görülmüş, mihrap duvarı önünde alçı parçaları tespit edilmiştir. Duvarlar üzerinde

¹ Orhan Gazi Döneminde devşirme malzeme kullanılan yapılar.

bulunan, izleri görülen ve duvardan düştüğü tespit edilen çini ve alçı parçaları yapıda kullanılan malzemenin çeşitliğini ortaya koymaktadır.

Duvarlarda seyrek olarak görülen devşirme malzemenin sistemli şekilde kullanımı revak sütunlarında olmuştur (Aslanapa 1964: 23). Sütun çapları birbirinden farklı olduğu belirtilmekte (Emir 1994: 11), fakat Aslanapa'nın planında sütun çapları eşit olarak gösterilmektedir.

IV. 1. 3. 4. 3. Süsleme

İmaretin kazısı sırasında yoğun olarak alçı ve çini süsleme parçaları bulunmuş, bu buluntular ışığında yapıda alçı süsleme ve çini kullanımı tespit edilmiştir¹ (Aslanapa 1964: 17). Alçı süsleme parçaları arasında baklava, geometrik geçmeler, palmet ve rumiler ile oluşturulmuş kıvrık dal motifleri görülmektedir. Aslanapa duvarlarda yer yer yeşil ve firuze renkli altıgen çinilerin bulunduğunu, çinilerin döküldüğü kısımlarda da altıgen çini izlerinin görüldüğünü belirtmektedir (Aslanapa 1964: 17; Demiriz 1979: 594). Çinilerde düşük kalite, özensiz işçilik ve fırın hataları tespit edilmiş, firuze renkli olan çinilerin orijinal olduğu, yeşil sırlı olanların ise daha sonra yapılmış olduğu belirtilmektedir (Aslanapa 1964:17).

Yapıdaki süslemeler ile ilgili en ayrıntılı bilgi 19. yüzyılda imareti gören Papadopoulos tarafından yapılmıştır². Papadopoulos yapıyı "Arap" Sanatından etkilenen bir eser olarak niteler ve içinde çeşitli süslemeler bulunduğunu belirtir. Seyyah'a göre pencereler, kapılar ve silmeler benzeri bulunmayacak kadar bir özenle süslenmiş, caminin iç duvarları ve mihrap çinilerle kaplanmıştır. Ayrıca mihrapta "Kaligraf Eyüp Osman" tarafından

¹ Kazıda bulunan alçı süsleme parçaları bu gün İznik Müzesi'ndedir. Yıldız Demiriz, müzede bulunan alçı parçaların Orhan Gazi İmareti'nden gelmiş olabileceğini belirtir. İznik Orhan Gazi İmareti'ne ait alçı süsleme parçalarının fotoğrafları için bkz.: Aslanapa 1964: Resim 3; Alp 1995: Resim 237; Demiriz 1979: Resim 624-629

² 19. yüzyılda ayakta olan yapının ne zaman yıkıldığı hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

yazılan ve Sultan Orhan tarafından verilen iki Kuran bulunduğu belirtilmektedir (Otto-Dorn 1941: 13).

Otto-Dorn (1941: 13) Papadoupoulos'un yukarıdaki ifadelerine yer verirken bu veriler ışığında yapıdaki süslemeleri İznik Yeşil Camii (1378-1391) süslemeleri ile karşılaştırmıştır. Karşılaştırmada yapıların kitabelerindeki kûfi yazı özelliklerinin benzerliği vurgulanırken, Orhan Gazi İmaretî'nin duvarlarında yer alan süslemelerin, Yeşil Camii'nde bulunan süslemeler, korkuluk, pencere ve kapılardaki alçılar ile karşılaştırılabilir olduğu vurgulanmıştır. Otto Dorn ayrıca yapıda bulunan çinilerin 15. yüzyıl özelliği gösterdiği belirterek; Bursa Muradiye Camii, I. Beyazıtın oğlu Musanın Türbesi ve Edirne örnekleri ile benzerliği üzerinde durmuştur (Otto-Dorn 1941: 14).

IV. 1. 3. 5. Değerlendirme

İznik Orhan Gazi İmaretî ile benzer plan özelliklerine sahip yapılar Bilecik Orhan imaretî (Levha 132, 133), Bursa Orhan Camii (Levha 123), Yenişehir Pustînpus Baba Zaviyesidir (Levha 137).

Bilecik Orhan İmaretî, İznik Orhan Gazi İmaretî ve Bursa Orhan Camii'nin plan olarak giriş ekseninde yer alan bir sofa ve bir eyvanla, iki yan oda ve revaktan oluştuğu görülmektedir. İznik Orhan Gazi imaretî temel seviyesine kadar yıkılmış olduğu için kazı sonuçlarına (Aslanapa 1963: 16-31) göre yapılan rekonstrüksiyon planı (Levha 77) ile ortaya çıkan plan özellikleri bu bölümde diğer yapılarla karşılaştırılmıştır. İznik Orhan Gazi imaretî zaviyeli cami tipine uygun olarak giriş ekseninde bir sofa ve bu bölüme bitişik güneyde bir mihrapla sonlanan eyvan kısmı, doğu ve batı yönde yer alan tabhane odaları ile beş bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının örtü sistemi ile ilgili bir takım farklı görüşler bulunmaktadır. Ayverdi (1966: 168) duvarları ince olması ve malzeme

yapısına göre yapının örtüsünün ahşap çatı olabileceğini belirtmekle, Sedat Emir (1994: 11,12) bu görüşleri de dikkate alarak yapının Eyvan ve Yan odalarının tonoz, sofanın ise kubbe, revak bölümünün ise ahşap çatı ile örtülme olasılığını vurgulayarak yapının bu yönde bir rekonstrüksiyon planını yapmıştır (Levha 79).

İznik Orhan Gazi İmaretı plan özelliği bakımından Bilecik Orhan Gazi İmaretı ile benzer niteliktedir. İki yapıda belirgin farklılık İznik Orhan Gazi İmaretı'nin giriş kapısının her iki yanında oluşturulan "pencerelerin" Bilecik Orhan Gazi İmaretı'nde görülmemesi ve İznik Orhan Gazi İmaretı'nin eyvan kısmının Bilecik Orhan İmaretı'nden farklı olarak dikdörtgen olarak ele alınmasıdır. Bu özelliği nedeni ile günümüz de ayakta olmayan yapının rekonstrüksiyon önerisinde bu bölümün örtü sistemi tonoz olarak belirtilmiş (Çizim 58), bu bölüm Bilecik Orhan Gazi İmaretı'nde tonoz ile örtülmüştür. Bursa Orhan Camii ile Yenişehir Pustınpus Baba Zaviyesi, İznik ve Bilecik Orhan Gazi imaretleri ile plan tipi olarak temel yapı elemanları bağlamında benzerlikler gösterse de plan ve örtü sisteminde bir takım farklılıklar ortaya koymaktadır. Yenişehir Pustınpus Baba Zaviyesi sofa kısmının bulunmaması ile diğer yapılardan ayrılmakta, İznik ve Bilecik Orhan Gazi imaretlerinde gördüğümüz sofa kısmının, Bursa Orhan Gazi Camii'nde de yer aldığı ve ele aldığımız yapılar içinde plan tipi, örtü sistemi, taşıyıcı elemanlar ve malzeme teknik özellikleri bakımından bu plan tipinin Orhan Gazi dönemi için en gelişmiş örneğini temsil etmektedir. Bursa Orhan Camii ve Yenişehir Pustınpuş Baba zaviyesini, İznik ve Bilecik örneklerinden ayıran belirgin özelliklerden biri de Pustınpuş baba zaviyesinde giriş kısmın da doğu batı ekseninde küçük bir giriş sofası, Bursa Orhan Gazi Camii'nde yine giriş kısmında revaklı bölüm ile sofa arasında, tabhane odaların kuzeyinde yer alan küçük mekanlara geçişi sağlayan ayrı bir giriş bölümünün oluşturulmuş olmasıdır.

Zaviyeli camiler olarak ele aldığımız tüm yapıların özgün halinde revaklı giriş kısmı bulunduğu görülmektedir. Revak kısmı günümüze kadar

ayakta ulaşabilen tek yapı niteliğindeki Bursa Orhan Gazi İmaretı dışında tüm yapıların revak kısımlarının yıkılmış olduğu, fakat yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda bu revakların olası özellikleri hakkında bilgimiz bulunmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda elde edilen veriler ışığında İznik Orhan İmaretı (Aslanapa 1963: 16-31) revak bölümünün ahşap olduğu ve daha sonradan eklenmiş olabileceği yönünde görüşler bulunmakta, Bilecik Orhan Gazi İmaretı'nin (Levha 132,133) revak kısmı yıkılmış olmasına rağmen, kuzey duvarında yer alan konsol ve örtü sistemine ait izlerden yola çıkılarak beş bölümlü kubbe ile örtülü bir revak bölümünün varlığı vurgulanmıştır (Ayverdi 1966: 37). 2001 yılı kazı sonuçları ile de beş bölümlü kubbe ile örtülü bir revaklı giriş bölümünün varlığı bu verilere ek olarak temel izleri ve buluntular ışığında desteklenmiştir (Altınsapan 2001; Levha 134) Bursa Orhan Camii'nde iki yanda aynalı çapraz tonoz, ortadaki bölümler kubbe ile örtülü olmak üzere beş bölümlü olarak düzenlenmiştir. Pustınpuş Baba Zaviyesinde günümüzde mevcut bir revak kısmı bulunmamakla birlikte yapılan araştırmalarda yapıda ahşap örtülü bir revaklı giriş kısmı restitüsyon nerisi ortaya konulmuştur.

Zaviyeli camiler olarak ele aldığımız bu yapıların adlandırmalarında farklı tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. İznik Orhan Gazi İmaretı tarih kaynaklarda imaret, Bilecik'teki yapı yine imaret, Bursa'da bulunan yapı vakfiyesinde Zaviye, daha sonraki kaynaklarda cami olarak tanımlanmaktadır (Emir 1994: 21,22). Yapının 1556 yılından itibaren Cami olarak kullanılmaya başlandığı bu işlevine yönelik olarak bugünkü yapıda da görülebilen İbadet mekanı ile tabhane odalarını birbirinden ayıran kapılar kaldırılarak ve duvarlar kaldırılmış ve cami olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

IV. 1. 4. Süleyman Paşa Medresesi

IV. 1. 4. 1. Yeri Ve Konumu

Maltepe Mahallesi'nde, Süleyman Paşa Sokak ile Maltepe sokağının kesiştiği köşede yer almaktadır (Levha 20,21).

IV. 1. 4. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 1. 4. 2. 1. Kitabesi

Yapının kitabesi yoktur.

IV. 1. 4. 2. 2. Vakfiye

Medresenin asıl vakfiyesi bulunamamıştır. Süleyman Paşa'nın Fatih devrinde yazılan vakfiyesinde (Ayverdi 1968: 19-22) İznik'te bulunan medresesiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Vakfiyede sadece Süleyman Paşa'nın İznik'te bulunan medresesinde eğitim gören talebeler için ayrılmış ücretten bahsedilmektedir (Ayverdi 1968: 19-22).

Süleyman Paşa'nın Rumeli'deki evkafının H. 860 (M.1455) ve H. 959 (M. 1551) tarihli tahrir defterlerinde ise İznik Süleyman Paşa Medresesi'ne elli akçe ile müderris atandığı belirtilmektedir (Ayverdi 1956: 119). "Paye" bakımından medrese H. 950 (M.1535-36) yılında "kırklı", H.946(M.1546-47) tarihi ile H.1052(M.1652-53) tarihleri arasında "ellililer" arasında yer almaktadır (Baltacı 1976: 429). İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmış olanlar ile ilgili H.860 (M.1455) tarihi öncesi hakkında bu güne kadar yapılan araştırmalarda bir kayda rastlanmamıştır. Araştırmalarda İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde görev yapan ilk müderris Tacettin İbrahim olarak bilinmektedir (Bilge 1984: 77). Kayıtlarda İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde görev yapan müderrislerden ismi son bilinen Emrullah Efendi yerine H.900 (M.1600-1) yılında müderris olarak tayin olunan Larendeli Sinan

Efendidir (Baltacı 1976: 433).Vakıf kayıtlarında H.1130 (M.1731-32) tarihinden başlayarak "vazife tevcihleri" yazılıdır. 1771-72 , 11 Temmuz 1814 ve 1879-89 tarihli defterler yapının bu tarihlere kadar vakıf olarak kullanıldığını belgeler(Ö.D.A.P 1986: 247).

IV. 1. 4. 2. 3. Seyahatnameler

Evliya Çelebi (1999: 9) İznik'in yedi medresesinden en mükemmeli Süleyman Paşa'nınki olduğunu ayrıca Darülhadis ve Darülkurasının bulunmadığını bildirmektedir. Bugün ayakta olan Süleyman Paşa Medresesi'nden başka kaynaklarda kaydına rastlanan Orhan Gazi Medresesi, Mevlana Alaaddin Medresesi, Hayrettin Paşa Darülhadis medresesi ve Rükneddin Medresesi olmak üzere beş medresenin varlığı bilinmekte (Bilge 1984:65-83); Evliya Çelebi'nin (1999: 9) bahsettiği yedi medreseden diğer iki medrese ile ilgili bilgi bulunmamaktadır

IV. 1. 4. 3. Tarihlendirme

Kitabesi bulunmayan yapının tarihi araştırmacılar tarafından tarihi kaynakların verdiği bilgiler ve mimari özellikler doğrultusunda saptanmaya çalışılmıştır. A.S.Ülgen (1938: 65), yapıyı sebep göstermeden 14.yüzyıl başına tarihlemektedir. K.Otto-Dorn (1941: 71) yapıyı 14. yüzyıl ortalarına tarihlerken, Süleyman Paşanın yaşadığı dönem ve yapının mimari özelliklerini referans gösterir. E.H.Ayverdi ise (1956: 119), Süleyman Paşa'nın 1335-36 yıllarından sonra Karesi sancağında, daha sonra da Rumeli fetihlerinde bulunmasını gerekçe göstererek; yapının bu tarihten önce inşa edilmiş olabileceği üzerinde durur(Ayverdi 1956:119). C. Baltacı (1976: 429), Süleyman Paşa'nın ölüm tarihini dikkate alarak yapının 1359-60 yıllarından önce yapılmış olduğunu; Y.Demiralp ise (1999: 25) Ayverdi'nin düşüncesine benzer yaklaşımla Süleyman Paşa'nın 1335-36 yılında İznik'ten

ayrıldığına dikkate alarak medresenin bu tarihten önce büyük olasılıkla 1330'lu yıllarda yapıldığının söylenebileceğini belirtir.

Araştırmacıların Süleyman Paşa Medresesi ile ilgili yapmış oldukları tarihlendirmelerin dayanak noktaları, tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda baninin yaşadığı yıllar ve yapının mimari özelliklerdir. Araştırmacıların ortak noktası yapının İznik'in Osmanlılar tarafından fethi (M. 1330-31) ve Süleyman Paşa'nın ölüm tarihi olan 1359-60 yılları arasında inşa edilmiş olduğudur. Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa'nın ölümünden iki ay sonra öldüğünü (Aşık paşaoğlu 1992:49, Sadettin Efendi 1999:105) dikkate alacak olursak bu tarihler aynı zamanda Orhan Gazi dönemini kapsamaktadır. E.H.Ayverdi'nin (1956: 120) "ihmalkarane" olarak nitelendirdiği yapı; A.S. Ülgen (1938: 35) tarafından "sanatkar ve mimar kimselerin yetişmediği bir dönemin ürünü" olarak belirtilmektedir. Yapı incelendiğinde özellikle işçilik ve malzeme-teknik kullanımında görülen özensizlik yapının 1330'lu yıllarda yapılmış olma olasılığını artıran verilerdir.

Yapı 19.yüzyılda onarılmıştır (Ayverdi 1966: 177). Ayverdi (1956: 121) 1956 yılında yapının hemen hemen örtüsüz olduğunu ve harap durumda bulunduğunu belirtmektedir (Ayverdi 1956: 121). 1968 yılında yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmış ve bu onarım sonrasında İznik Müftülüğüne bağlı kuran kursu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra bir süre boş kalan yapı 2001 yılında yeniden onarılıp, bakımı yapıldıktan sonra , bugün İznik Çini Atölyeleri olarak kullanılmaya başlanmıştır.Bu onarımlar sırasında dersane hücresi ile güneyinde yer alan öğrenci hücresi arasındaki geçiş bir duvarla kapatılmıştır.Ayrıca yapının kuzey doğu köşesine yapıya bitişik bir tuvalet eklenmiştir (Çizim 64).

A. S. Ülgen (1938: 65) bu geçiş bölümünün dersane odasının akstan güneye doğru olan kaymasının görülmemesi için böyle bir kısım ilave edilmiş olduğunu ve böylece cephede geniş bir duvar çıkıntısı oluştuğunu, fakat

dershane kubbesinin yüksekliğinin yanındaki odanın yüksekliğinden çok farklı olduğundan bu aksaklığın saklanamadığını belirtir.

IV. 1. 4. 4. Mimari

IV. 1. 4. 4. 1. Plan Ve Kesit

Medrese açık avlulu plan tipindedir. Yapının kuzey ve güney kanatlarında simetrik üçer hücre, batı kanadında beş oda olmak üzere 11 “öğrenci odası” bulunmakta, batı kanadında ayrıca derslane odası yer almaktadır. Derslane odası ile bu odaya bitişik güneyde yer alan öğrenci hücresi arasında bir geçiş bölümü bulunur. Yapının avluya açılan kısımlarında kuzey ve güneyde ikişer; batıda dört bölüm olmak üzere sekiz bölümlü bir revak yer almaktadır. Güney kanatta bulunan revak kısmının doğuda yer alan ilk bölümü doğu yönüne kemer ile açılmakta; kuzeydeki revak ise doğu yönünde bir duvar ile kapatılmıştır. Bu duvar doğu yönde 3.90 m. çıkıntı yaparak güney kuzey yönde uzanan yeni bir duvar ile birleşmiş ve bu duvar ile doğu batı doğrultusunda uzanan güney duvar arasındaki açıklık kapı olarak kullanılmıştır. Avluyu çevreleyen doğu duvarında beş pencere açıklığı yer almaktadır. Bu duvar Ayverdi tarafından yapılan 1966 yılı öncesi planlarında yer almazken, araştırmacının yapmış olduğu restitüsyon planı doğrultusunda 1968 yılı onarımlarında eklendiği anlaşılmaktadır (Levha 84, 85). Aynı çalışmada yapının kuzeyde yer alan revak bölümünün doğu duvarı boyunca bir ek mekan önerilmiş (Levha 85); 2000 yılında yapının yeniden kullanımına yönelik olarak yapılan onarımlarda bu ek mekan önerisi bir kısım değişiklikle tuvalet işlevli olarak inşa edilmiştir (Levha 92a, 92b)

Yapının kuzey batı ve güney batı köşelerindekiler dışında odalar basık kemerli ve kare birer kapı ile dışarıya açılmakta, köşelerde yer alan odaların dışarı ile bağlantısı ise dik dörtgen biçimli ve çapraz tonoz örtülü bir geçiş ile sağlanmaktadır.

Dershane hücrelerinden avlu yönünde bir pencere açıklığı bulunmakta, diğer birimlerde avlu yönünde pencere yer almamaktadır. Odalar alt ve üst pencereler ile dışarıya açılırken, dershane odası ile kuzeyinde yer alan öğrenci odasının pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu odaların orijinalinde bulunan pencere açıklıkları örülerek kapatıldığı görülmektedir (Ö.D.A.P 1986: 250).

Medresenin bütün odaları kare planlı olup, dershane odasının diğer odalara oranla daha büyük yapılmıştır. Öğrenci odalarında birer ocak bulunmaktadır. Odalarda yer alan ocaklar, köşelerdeki odalar haricinde odaların avluya bakan duvarlarında yer almaktadır (Levha 87).

Medresede dershane odası ile güneyinde yer alan öğrenci odası arasındaki bölüm ve köşelerde bulunan odalara geçiş için oluşturulan dikdörtgen "dehlizlerin" dışında tüm odaları ve revak bölümleri kubbe ile örtülüdür. Dehlizler çapraz tonoz ile örtülü iken dershanein güneyinde yer alan mekan ise beşik tonoz ile örtülmüştür. Dershane odası kubbe (yük: 7.98 m.) ile örtülü olup kubbeye geçişte tromp kullanılmıştır. Kubbe ile örtülü olan öğrenci odalarında (Kub.yük: 5.88 m.) ve sivri kemerlerle (yük: 5.35 m.) birbirine bağlı olup , her birimi kubbe ile örtülü (yük: 7.44 m.) ve kubbe geçişlerinde pandantif kullanılmıştır.

IV. 1. 4. 4. 2. Malzeme – Teknik

Yapının çeşitli bölümlerinde moloz taş, tuğla, harç, kesme taş, mermer ve ahşap kullanımı görülür (Levha 89a, 89b, 90b, 90c).

Medresenin iç mekanları sıvalı olduğu için değerlendirme yapmak mümkün değildir. Malzeme tespiti ve değerlendirilmesi için dış cephede görülen malzeme-teknik özellikleri ve yapıdaki yerleri belirleyici olmuştur.

Yapının dış cephelerinde yoğun olarak moloz taş, moloz taş aralarında düzensiz olarak tuğla ile birlikte harç kullanılmıştır. Kuzey duvar köşesinde kesme taş ve kabayonu taş kullanımı ile diğer cephelerden farklılık göstermektedir. Bu cephede kullanılan kesme taşlar devşirmedir (Demiralp 1999: 21). Yapıda kesme taş kullanımı ayrıca bacalarda görülür.

Dış cephede tuğla malzeme, moloz taş ile birlikte düzensiz olarak kullanılmıştır. Yapının kuzey, batı ve özellikle günümüze kadar en az değişiklikle gelebilen cephesi olarak belirtilen (Demiralp 1999: 22) güney cephede yer alan "öküz gözü" pencereler dikey tuğla sıraları ile oluşturulmuştur. Dış cephedeki düzensiz tuğla kullanımına karşın, bu pencerelerde tuğla malzemenin düzenli kullanımını görülür. Yapıda Orhan Gazi dönemi ve Erken Osmanlı mimarisinin karakteristik cephe düzenlemesi olan "almaşık teknik" kullanımı revak bölümünde görülür. Revak cephelerinde üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve kesme taşlar arasına yerleştirilen birer dikey tuğla kullanılmıştır. Ayrıca revakları oluşturan kemerlerde tuğla ile örülmüştür.

Yapıda mermer malzeme revak bölümündeki sütunlarda ve pencere lentolarında kullanılmıştır. Revak bölümünde yer alan sütunlar devşirme olup, köşeleri pahlanmış basit sütun başlıkları ile kemerleri taşımaktadır.

Yapının dış cephesindeki pencere sövelerinde ahşap kullanıldığı görülürken, yapıda kullanılan bir başka malzeme olan kiremit, örtü sisteminde karşımıza çıkar.

Yapının dış cephesinde moloz taş arasında düzensiz olarak kullanılan tuğla örnekleri, $18 \times 3.5 \times ?$, $29.5 \times 4 \times ?$, $23 \times 3.5 \times ?$, $14 \times 2.5 \times ?$ ölçülerinde farklı boyutlar gösterir. Dış cephede yuvarlak pencerelerde kullanılan tuğlalar ise $15 \times 3 \times ?$ ölçülerindedir.

Revak cephesinde kullanılan tuğlalar 22 x 3.5 x ?, 23 x 3.5 x ?, 24 x 3.5 x ? olmak üzere yaklaşık aynı ölçülere sahip olup, seyrek olarak 28 x 3.5 x ? boyutlarında tuğlaların varlığı da tespit edilmiştir. Yapının farklı bölümlerinden aldığımız tuğla örneklerinin ölçülerinde ortak nokta tuğla kalınlığının genelde 3.5 cm. olduğudur. Tuğlaların bir kenarının ölçülememesi nedeni ile tam olarak ebatları tespit edilememiştir. Dış cepheden aldığımız tuğla örnekleri 14, 18, 23 ve 29 cm. boyutlarıyla farklı ölçülerdedir. Almaşık tekniğin görüldüğü revaklarda kullanılan tuğlalar ise 22-24 cm. ölçüleriyle belirli bir standart ortaya koyar.

IV. 1. 4. 4. 3. Süsleme

Yapıda revakta kullanılan almaşık teknik dışında herhangi bir süsleme öge bulunmaz.

IV. 1. 4. 5. Değerlendirme

Yapının kitabesi ve vakfiyesi bulunmadığı için tarihi ve banisi tarihi belgelerle kesin olarak saptanmış değildir. Yapının banisi olarak belirtilen Süleyman Paşa'nın İznik'te yaptırdığı bilinen medresesinin incelediğimiz ve araştırmalarda belirtilen yapı olup olmadığı konusu tartışılmamıştır. Yapıyı 17.yüzyılda gören Evliya Çelebi (1999: 9) İznik'te yedi medrese bulunduğunu ve bu medreselerin "en mükemmelinin" Süleyman Paşa Medresesi olduğunu belirtirken, yapının Darülhadis ve Darülkurasının bulunmadığını bildirmektedir. Günümüze kadar ayakta gelebilen ve Süleyman Paşa Medresesi olarak tanımlanan yapının dışında kaynaklarda kaydına rastlanan Orhan Gazi Medresesi, Mevlana Alaaddin Medresesi, Hayrettin Paşa Darülhadis Medresesi ve Rükneddin Medresesi olmak üzere beş medresenin varlığı bilinmektedir (Bilge 1984: 65-83). Evliya Çelebi'nin bahsettiği yedi medreseden diğer iki medrese ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Araştırmacılar

tarafından kaynak gösterilmeden Süleyman Paşa Medresesi olarak tanımlanan yapı aksi ispatlanmadığı sürece bu isimle anılması doğru olacaktır. Fakat bu sorunun da ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Yapının Banisi olarak belirtilen Süleyman Paşa Orhan Gazi'nin büyük oğludur (Süreyya 1996: 42). Süleyman Paşa'nın ölüm tarihi ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklarda H.757 (M.1357) (Aşıkpaşaoğlu 1992:49) ve H.759 (.M1359-60) (Sadettin Efendi 1999: 97) tarihleri belirtilirken araştırmacılar tarafından yaygın olarak kabul edilen tarih 1359-60 tarihidir (Süreyya 1996: 42). Süleyman Paşa'nın İznik'te Medrese'den başka mescit ve mektebi ile Bursa'da iki mescidi, Yenişehir'de medrese, türbe, Bilecik'te cami, Bolayır'da mescit, imaret, türbe, Ferecik ve Seyhanlı'da camisinin bulunduğu bilinmektedir (Ayverdi 1956: 117).

Yapının kitabesi bulunmadığı için tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmakta olup bu görüşler dayanakları ve tespitleri ile katalog bölümünün tarihlendirme kısmında ayrıntıları ile ele alınmıştır. Tarihlendirme ile ilgili olarak ortaya konulan saptamaların dayanaklarının büyük çoğunluğu Bani olarak Süleyman Paşanın yaşadığı zaman dilimini önermektedir. E.H.Ayverdi, Süleyman Paşanın 1335-36 yıllarından sonra Karesi sancağında, daha sonra Rumeli fetihlerinde bulunması nedeni ile bu tarihten önce olmasını olasılık olarak belirtirken (Ayverdi 1956: 119) benzer bir yaklaşımla, Y.Demiralp Süleyman Paşanın 1335-36 yılında İznik'ten ayrıldığını dikkate alarak medresenin bu tarihten önce büyük olasılıkla 1330'lu yıllarda yapıldığının söylenebileceğini belirtir (Demiralp 1999: 25). Tarihi kaynaklarda Süleyman paşanın 1335 sonrası İznik'ten ayrıldığı doğrulanmakla birlikte, kentten ayrılma bile daha sonraki dönemlerde burada yapı inşa ettirmesinin olası olduğu göz ardı edilmemelidir. Mimaride kullanılan malzeme teknik özellikleri yapının Orhan Gazi döneminin ilk zamanlarında inşa edilmiş olabileceği yönündeki görüşlerin en temel dayanağını oluşturması gerekir. Çünkü özellikle yapının dış cephesinde kullanılan malzemenin kalitesi ve özensiz işçiliği Orhan Gazi dönemi yapıları

içinde en “ilkel” ve özensiz işçilik olarak görülmektedir. Aynı dönem içinde yapılan ve İznik’te bulunan yapılar dikkate alındığında malzeme kalitesi ve işçilikteki özensiz kullanım belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde Osmanlı öncesi Selçuklu mimarisinde görülen açık avlulu ve kapalı avlulu medrese örnekleri bulunmaktadır. İznik Süleyman Paşa Medresesi açık avlulu medreselerdendir. İznik’te Süleyman Paşa Medresesi dışında günümüze kadar ulaşamayan Orhan Gazi Medresesi, Mevlana Alaaddin Medresesi, Hayrettin Paşa Darülhadis Medresesi ve Rükneddin Medresesi’nin varlığı bilinmektedir. Fakat bu yapıların yeri konusunda herhangi bir bilgimiz yoktur. İznik’te bulunan ve Osmanlı Döneminden günümüze ulaşabilen ilk medrese olarak kabul edilen Süleyman Paşa Medresesi ile karşılaştırılabilir nitelikteki örneği Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen örnekler olması sebebi ile Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi (Levha 124) ve Ayverdi tarafından restitüsyon planı yapılan Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi’dir (Levha 136).

İznik Süleyman Paşa Medresesi(Çizim 64) ile Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi(Çizim 101) açık avlu çevresinde revaklarla geçilen kare planlı odalardan oluşmaktadır. Plan özellikleri açısından Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi bu iki yapıdan farklı özellikte olup, plan tipine bağlı olarak örtü sistemi, taşıyıcı elemanlarda da belirgin farklılıklar görülür. Plan tipi olarak benzerliğini vurguladığımız İznik Süleyman Paşa Medresesi ile Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi’nde dersane odalarının medrese içindeki yerlerinin farklı olarak ele alındığı görülmekle birlikte, her iki yapının odaları kare planlı ve kubbe ile örtülü olduğu görülmekte, köşedeki odalara geçişte her iki yapıda da dikdörtgen bir dehliz kullanıldığı görülmektedir. Bu dehliz kısmı Orhan Gazi dönemi sonrası örneklerinde benzer plan şemasına sahip yapılarda da görülmekte ve plana bağlı olarak ortaya çıkan bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır. Karşılaştırdığımız iki yapı arasındaki en belirgin fark İznik Süleyman Paşa Medresesi’nin öğrenci odalarında yer alan ocaklara Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi’nde rastlanmamasıdır. Bursa

Lala Şahin Paşa Medresesi planı itibari ile bu iki yapıdan farklı özellikler taşıdığını yukarıda belirtmiştik. Yapı aynı zamanda avlunun üzerini örten kubbe dışında yapıda kubbe kullanılmayışı açısından farklı bir özellik gösterirken, diğer bölümlerin beşik tonoz örtülü olması ile Orhan Gazi dönemi medreselerinden farklı bir özellik ortaya koyar.

Yapılarda duvar kalınlıkları farklı olmakla birlikte birbirine yakın ölçülere sahiptir. İznik'te bulunan Süleyman Paşa Medresesi'nin duvar kalınlıkları 0.78 m., 0.80 m., 0.90 m. arasında değişmekte, karşılaştırma yapıları olarak ele aldığımız Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi'nde 0.80 m.- 0.85 m. ve Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi'nde 0.80 m- 0.88 m. ölçülerindedir. Medreselerde duvar kalınlıklarından daha dar olarak inşa edildikleri görülmekte bu ölçüler camilerde 1 – 1.20 m., türbelerde 1.1.15 m., hamamlarda 0.90- 1.10 m. olarak tespit edilmiştir. Bu farklılığın sebebi yapının küçük odalara bölünmesi nedeni ile taşıyıcı olarak duvarların daha kalın olarak inşa edilmesine gerek duyulmamasından kaynaklanmış olabilir.

Ayverdi (1956: 120) Medresede tuğla ,moloztaş, küçük kesme taş kullanımını ,müderris ücretinin yüksekliği ve giderlerin fazla olması ile açıklamaktadır. Fakat Orhan Gazi döneminde beyler beyi görevinde olan ve Orhan'ın en büyük oğlu olarak Beyliğin en önemli varisi durumundaki Süleyman Paşanın kendi adına yaptırılan bu yapı için bu tür kaygıların belirlenmesinin olasılığını şüphe ile yaklaşmak gerekir.

IV. 1. 5. Kırgızlar Türbesi

Kitabesi bulunmayan yapının adı ile ilgili yayınlarda farklı adlandırmalar yer alır. Yapıyı E. H. Ayverdi (1956: 122), O. Aslanapa (1977: 13), Y. Demiriz (1979: 573) ve M. Sözen (1975: 80) Kırgızlar Türbesi olarak tanımlarken; K. Otto-Dorn (1941: 76) ve N. Fıratlı (1959: 13) Hacı Camasa, A. S. Ülgen (1938: 61) ise Reyhan Türbesi adı altında incelemektedir.

IV. 1. 5. 1. Yeri ve Konumu

Yenişehir Kapısı dışında surların 260 m. ilerisinde yolun batısında yer almaktadır (Levha 20, 21).

IV. 1. 5. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 1. 5. 2. 1. Kitabe

Yapının kitabesi yoktur.

IV. 1. 5. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 1. 5. 2. 3. Seyahatnameler

Seyahatnamelerde Kırgızlar türbesi ile ilgili her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

IV. 1. 5. 3. Tarihlendirme

Yapının kitabesi yoktur ve tarihi kaynaklarda yapı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının adı ve tarihi ile ilgili bilgiler tartışmalıdır.

A.S. Ülgen (1938: 61) yapıyı 14.yüzyıl başına tarihlenirken herhangi bir sebep ve dayanak göstermez. Ayverdi (1956: 122) Kırgızlar isminden yola çıkarak Orta Asya halkının Osmanlı devletinin kuruluş yıllarındaki hizmetleri ve yapının mimari özelliklerinin, yapıyı 14.yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesini destekler bilgiler olduğunu söylemektedir. Ayverdi (1956: 122) ayrıca yapının Orhan Gazi tarafından kuşatma için yapılan bir hisarın yerinde, kuşatmaya katılanlar adına inşa edilmiş olabileceğini belirtir¹. O. Aslanapa (1977: 175), E. H. Ayverdi'nin tarihlendirme önerisini destekleyerek yapıyı 14.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirir. Yıldız Demiriz (1979: 573) duvar tekniği, kalem işi süslemeler ve mimari veriler doğrultusunda yapının 14. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olabileceğini belirtir.

IV. 1. 5. 4. Mimari

IV. 1. 5. 4. 1. Plan Ve Kesit

Türbe kuzey güney doğrultusunda sandukaların bulunduğu kare planlı kubbe ile örtülü ana mekan ve bu mekanın kuzey yönünde yer alan tonoz örtülü bir eyvan giriş bölümü olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Levha 97-101).

¹ Kaynaklarda böyle bir hisardan bahsedilmemektedir. İznik Osman Gazi ve Orhan Gazi tarafından iki kez kuşatılmış ve bu kuşatmada kullanılan hisarlar tarihi kaynaklarda belirtilmiştir. Kentin kuşatılması amacı ile ilk olarak inşa edilen hisar Dıraz Ali Hisarı olup, bu hisar Yenişehir yolu üzerinde kente hakim yüksek bir yerde bulunduğu bilinir. Orhan Gazi döneminde kentin kuşatılmasında üs merkezi olarak kullanılan Karaçepiş ve KaraTekin Hisarları ise Lefke yolu üzerindedir.

Güney mekanda altta doğu ve batı duvarlarında simetrik birer pencere, doğu duvarda pencerenin güneyinde yuvarlak bir niş, güney duvarda ise dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Güney mekanda sekiz sanduka yer almaktadır. Sandukalar eş boyutlu olmayıp, üç çocuk, beş büyük kişiye ait olmalıdır. Güney mekan tromp geçişli bir kubbe ile örtülü olup, onikigen kasnak üzerinde her cephede pencere açıklığı bulunmaktadır. Güney mekan ile kuzey mekan arasında ortak duvarda eksende bir kapı yer almaktadır (Levha 97-101).

Yapının kasnak seviyesi özgün halinde 0.82 m. olması gerekirken, 0.60 m. yükseltilerek bugünkü haliyle 1.42 m. yüksekliğinde bir kasnak oluşturulmuştur. Günümüzdeki haliyle orijinalinde yüksekliği 2.11 m. olan kubbenin dıştan 1.51 metrelik kısmı görülebilmektedir. Kasnağın yükseltilmesi ile kubbenin bir kısmı kasnağın arkasında kalmıştır.

Kuzey mekan dikdörtgen planlı eyvan şeklinde ve orijinalinde tonoz örtülüdür (Levha 97-101, 12a). Bu bölümden güneyde yer alan bir kapı ile güney mekana, kuzeyde yer alan kapı ile de dışarıya açılır. Kuzey mekanda son dönemlerdeki düzenlemelerle kuzey-güney doğrultusunda dikine yerleştirilen mermer levhalar ile üç bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerde giriş ekseni boyunca uzanan bölüm mermer plakalar ile döşenmiş, doğu ve batıda yer alan iki bölümde toprak dolgu görülür. Yapının özgün yapısına uygun olmayan bu düzenlemenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ayrıca son dönemdeki düzenlemelerde yapının çevresine, yapının planı doğrultusunda 1 m. genişliğinde bir yürüme zemini oluşturulmuştur.

Yapının kuzey mekanı hem mekansal hem de malzeme teknik özellikleri itibari ile farklıdır. A. S. Ülgen (1938: 62) türbeye daha sonra ilave olunan giriş cephesinin değiştiğini düşündürecek deliller bulunduğunu belirtmektedir. Otto-Dorn (1941: 76) Ali Saim Ülgen'in bu tespitini yineleyerek kuzey duvarının yeni olduğunu öne sürmektedir.

IV. 1. 5. 4. 2. Malzeme Teknik

Yapının cephelerinde taş ve tuğlanın beraber kullanımı ile oluşturulan almaşık teknik uygulanmıştır (Levha 103a,b,108, 110). Kuzey mekanın kuzey cephesi dışındaki cephelerde temel seviyesinin üstünde kesme taşların düzensiz fakat yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kesme taş sırası ile başlayan beden duvarlarında malzeme kullanımı şöyledir: 4 sıra kabayonu taş - 2 sıra tuğla, 3 sıra kabayonu taş – 2 sıra tuğla, 3 sıra kabayonu taş – 2 sıra tuğla, 2 sıra kabayonu taş – 2 sıra tuğla, 3 sıra kabayonu taş – 2 sıra tuğla, 3 sıra kabayonu taş – 2 sıra tuğla. Beden duvarı ile kasnak arasında 2 sıra testere dişi saçak kısmı ve 2 sıra moloz taş örgü yeralır. Kasnak 3 sıra tuğla, 1 sıra taş yinelemesinden oluşan almaşık teknik ile örülmüştür (Levha 103, 104, 108-110).

Taş ve tuğlanın birlikte kullanımı ile oluşturulmuş almaşık tekniğin yapıda düzensiz olarak uygulandığı görülmektedir. Derz aralıkları 1 cm. ile 5 cm. arasında değişirken, restorasyon sonrasında derz aralıklarının önemli ölçüde özgün niteliğini yitirdiğini belirtmek gerekir. Yapının farklı cephelerinden alınan örneklere göre tuğla boyutları 32 x 32 x 3.5 cm., ? x 30 x 4 cm., ? x 32 x 4 cm. ve 27.5 x 27.5 x 4 cm. ölçüleri arasında değerler içerir.

Yapıda kullanılan malzeme moloz taş ve tuğla yoğun olmakla birlikte seyrek olarak kesme taştır. Moloz taş ve tuğlanın birlikte kullanımı ile uygulanan almaşık teknik, cephelerde farklı tekrarlar ile uygulanmıştır. Özellikle kuzey mekanın kuzey cephesi moloz taş, kabayonu taş, tuğla ve ahşap malzemenin düzensiz ve özensiz kullanımı ile diğer bölümlerden tamamı ile farklı özellikler gösterir. Farklılık bu cephenin daha sonraki dönemler de eklenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Doğu, batı ve güney cephelerde özellikle zemin seviyesine yakın yerlerde kullanıldığı görülen mermer malzemenin devşirme olduğu söylenebilir. Ayrıca güney mekanın giriş kapısında kullanılan mermer söveler ile batı cephenin güney köşesinde

zemin seviyesine yakın bir yerde bulunan Roma dönemine ait yazıt devşirme kullanılan diğer mermer parçalardır.

Yapının mimari özellikleri A.S.Ülgen (1938: 62) tarafından ayrıntılı incelenmiş, mimari özellikler ve malzeme teknik özellikler doğrultusunda yapının bir Türk'ün nezareti altında Bizanslı işçilere yaptırıldığı olasılığı üzerinde durulmuştur.

IV. 1. 5. 4. 3. Süsleme

Güneyde bulunan kubbeli mekanın dört yönünde yer alan üst pencerelerinin kenarlarında kalem işi süslemeler yer almaktadır. Motiflerin tümünde beyaz bir zemin üzerine siyah, yeşil, kırmızı, sarı, kahverengi renkleri görülürken, motiflerin serbest fırça ile işlendiği belirtilir (Demiriz 1979: 573).

Kuzey ve doğu pencerelerde yer alan süslemelerde yoğun olarak kıvrık dal ve rumilerden oluşan bitkisel motiflerin kullanıldığı görülmektedir (Levha 115a, 114b). Kuzey penceredeki iç içe geçmiş kıvrık dallardan oluşan motiflerin ve diğer pencerelerde yer alan süslemelere göre daha sade olarak düzenlendiği görülmektedir (Levha 115a).

Güney pencere kenarlarında yer alan süslemeler diğer pencerelerde bulunan süslemelerden farklı olarak kıvrık dallar, hatailer ve çiçek motiflerinin yanı sıra bir sütun üzerinde içinde yine çiçekler bulunan bir vazo tasvir edilmiştir (Levha 115b).

Batı pencere kenarlarında yer alan süslemelerde ise tüm pencerelerde olduğu kıvrık dal ve çiçek motifleri resmedilmiştir. Bu bitkisel düzenlemenin arasında bir vazo ve kandil yerleştirildiği görülmektedir (Levha 114a).

Otto-Dorn (1941: 77) yapının pencere kenarlarının dışında kubbede de kalem işi süslemelerin bulunduğunu belirterek, kubbedeki yıldız rozetini tasvir etmektedir. Otto-Dorn (1941: 78) ayrıca, kuzey ve batı pencere kenarlarında yer alan süslemenin “ daha resimsel ve simetrik özellikler” taşıdığını vurgularken; kulplu vazolar ve küçük kandillerden oluşan Selçuklu motifleriyle natüralist üsluptaki motiflerin birlikte kullanımının Erken Osmanlı dönemi özelliği olduğunu belirtir. yapının plan tipi ve kasnak özelliklerinden dolayı 14. yüzyıl içinde incelenmesi gerektiğini öne sürmektedir.

IV. 1. 5. 5. Değerlendirme

Kitabesi ve Vakfiyesi bulunmayan yapı hakkında tarih yazarları başta olmak üzere kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmaz. Bu nedenle yapının adı ve tarihi ile ilgili kesin saptamalar yapılmasına veri oluşturabilecek kaynak yoktur.

Tarihlendirme bölümünde ele aldığımız gibi yapının inşa tarihine yönelik kesin bir saptama yapmak bugünkü bilgiler dahilinde mümkün değildir. Bu nedenle yayınlarda da vurgulandığı gibi; yapının tarihlendirilmesine yönelik veriler mimari özellikleri ile kasnakta yer alan kalem işi süslemelerdir. Mimari özelliklerinden yola çıkarak yapı Orhan Gazi dönemi içerisinde değerlendirilmiştir (Ülgen 1938: 62; Ayverdi 1956 : 122; Aslanapa 1977: 175; Demiriz 1979: 573).

Yapı mimari özellikleri açısından da bir takım “problemler” taşımaktadır. Türbe, sandukaların bulunduğu kare planlı ana mekan ve bu mekanın kuzey yönünde yer alan eyvan olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Levha 96-102). Yapı bugünkü mimari özellikleri dikkate alınarak eyvanlı türbe olarak nitelendirilmiştir. Fakat eyvanın kuzey cephesinin özgün olmadığı, bu cephede kullanılan malzemenin farklı olması nedeni ile belirgindir. Bu cephenin özgün durumunda olmadığı araştırmacılar

tarafından belirtilmesine rağmen, bu cephenin özgün halinin tespitine yönelik herhangi bir restitüsyon önerisi getirilmemiş; değerlendirmeler yapının bugünkü özellikleri göz önüne alınarak yapılmıştır. Bu sorunsala çözüm bulmak amacı ile yapıda yaptığımız inceleme sırasında, kuzey cephenin rölevesi yapılarak bu günkü durumu saptanmıştır (Levha 105a, 105b, 106, 107). Bu röleve çizimi ve kuzey cephenin fotoğrafında da görüldüğü gibi, cephenin doğu ve batı köşesinden yaklaşık 1.5 metrelik alan özgün halini korumaktadır. Doğru yöndeki özgün duvarın üzerinde yer alan kemer yayı, cephenin özgün haline yönelik restitüsyon önerisi için en önemli veri niteliğindedir. Cephede korunmuş olan özgün duvarların arasında kalan açıklık ve kemer yayının ölçüleri dikkate alınarak bu bölümün restitüsyonu yapılmıştır. Önerdiğimiz restitüsyona göre kuzeyde yer alan giriş bölümü üç kemerli açıklık ile dışarıya açılmaktadır. Kemerler doğu ve batı yönde duvar üzerine otururken ortada iki sütun-paye ile desteklenen kemerler üçlü açıklığı oluşturur. Yapmış olduğumuz bu restitüsyon önerisinden yola çıkarak yapının plan tipini yönelik saptamalar yapmak mümkündür. Daha önce vurguladığımız gibi yayınlarda “Eyvanlı Türbe” olarak tanımlanan İznik Kırgızlar Türbesi bu özellikleri ile Eyvanlı Türbe özelliği gösterirken, eyvan bölümü üç kemer ile dışarıya açılmaktadır.

Yaptığımız restitüsyon önerisi ile Orhan Gazi Dönemi yapıları içinde giriş bölümü üç kemer ile dışarıya açılan tek türbe örneği İznik Kırgızlar Türbesi'dir. Fakat yapının mimari özellikleri dikkate alındığında özellikle kuzey bölümü ile güneyde yer alan mekanının birbirine bağlandığı duvarlarda restorasyon öncesini gösteren fotoğraflarda dilatasyon olduğu görülebilir. Ayrıca yapının giriş mekanı niteliğindeki tonoz örtülü eyvan formundaki kuzey mekanın ana mekana daha sonraki dönemlerde eklendiği yönünde bir takım veriler bulunmaktadır. Özgün durumunda tonoz ile örtülü olan ve tonozun yıkılması ile bu gün açıkta bulunan güney mekanın kuzey duvarında düzenli almalı teknik kullanılmış olmasının da bu görüşümüzü desteklediğini düşünmekteyiz. Çünkü günümüze ulaşabilen Orhan Gazi dönemi yapılarında siva altında kalan duvarların malzemelerinin düzensiz moloz taş ve aralarda

gelişi güzel yerleştirilmiş tuğla olduğu saptanmıştır. İznik'te bu uygulamanın örneklerini Hacı Özbek Camii, Orhan Gazi İmareti ve Orhan Gazi Hamamı duvarlarında görmek mümkündür. Bu nedenle özgün halinde sıva altında olması gereken Kırğızlar Türbesi'nin güney mekanının kuzey duvarlarında düzenli almaşık tekniğin görülmesi, bu cephenin orijinalinde kare planlı tek mekandan oluşan türbenin dış cephesi olduğunu ve kuzeyde yer alan giriş mekanının sonradan eklendiğini düşündürmektedir.

Bu veriler dikkate alındığında İznik Kırğızlar Türbesi'nin plan tipini iki öneri ile tanımlamak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır:

Öneri 1: Yapı orijinalinde güneyde yer alan kare planlı, kubbe ile örtülü ana mekan ve bu bölüme giriş mekanı niteliğindeki üç kemer ile dışarıya açılan tonoz örtülü kuzey mekandan oluşmaktadır. Bu öneride yapının her iki mekanının aynı dönemde (Orhan Gazi Dönemi) inşa edildiği düşünülmektedir.

Öneri 2: Yapı Orijinalinde kare planlı kubbe ile örtülü tek mekanlı bir türbe olup; Orhan Gazi döneminde inşa edilmiştir. Kuzey bölümde yer alan giriş bölümü ise Orhan Gazi döneminden sonra olasılıkla 14-15. yüzyılda türbeye ek olarak inşa edilmiştir.

Yapının plan tipine yönelik olarak belirttiğimiz her iki öneri için, restitüsyon çizimini vermiş olduğumuz kuzey mekanın kuzey cephesinde yer alan üçlü kemer ile dışarıya açılan eyvanlı düzenlemenin geçerliliği sabittir. Bu gün eyvan şeklindeki kuzey cephe, revaklı bölümün yıkılması ile yakın dönemde inşa edilmiş özensiz bir işçiliğe sahiptir.

Türbenin kasnak yapısı ve kasnak kubbe ilişkisi Orhan Gazi dönemi özelliği gösteren ve bu dönemin genel yapısından farklılık gösteren bazı

özelliklere sahiptir¹. Yapının özgün halinde 0.82 m. olan kasnak yüksekliği genel olarak Orhan Gazi dönemi yapılarında kullanılan kasnak ölçülerini içerisindedir. Yine aynı şekilde 4.51 m. çapı ve 2.11 m. yüksekliği ile yapının kubbesi de Orhan Gazi dönemi özellikleri gösterir. Kasnak ve kubbe ölçülerine göre türbenin bazı araştırmacıların (Ülgen 1938; Ersen 1986: 33) üzerinde durduğu gibi Bizans özelliklerini yansıtan yada çağrıştıran bir yapı özelliği yoktur. Yapıyı dönem içerisinde inşa edilmiş diğer yapılardan ayıran özelliği kasnağının onikigen şeklidir. Genelde bu dönemde inşa edilen yapılarda sekizgen kasnak kullanıldığı görülmektedir. Kırğızlar Türbesi ile benzer onikigen kasnağa sahip yapı Hacı Özbek Camii'dir. Ayrıca İznik Kırğızlar Türbesi'nde kubbenin kasnağa oturması dönem içerisinde görülen bir uygulama değildir. "Kasnak üzerinde kubbe" şeklinde ifade edilen bu uygulamanın Bizans yapılarında görüldüğü ve Osmanlı kasnağını tanımlayıcı bir strüktür ilkesi olmadığı vurgulanır (Ersen 1986: 52).

Yapının en önemli özelliklerinden birisi de, kubbe kasnağında bulunan dört pencerenin etrafında yer alan kalem işi süslemelerdir. Yapıdaki kalem işi süslemeler Orhan Gazi Dönemi için tek örnek olarak gösterilir. Bu nedenle dönem içerisinde farklı örnekler ile karşılaştırılarak değerlendirme yapılması mümkün değildir². Sıva üzerine kırmızı, sarı, siyah ve yeşil renklerle "oldukça serbest" fırça ile işlenmiş olan kıvrık dal, rumi, sütun üzerinde bulunan vazodan çıkan hatları ve diğer çiçeklerden oluşan kalem işi süslemelerin "arkaik havalı işçiliğe" sahip olduğu ve Osmanlı Dönemi özelliği gösterdiği belirtilir (Demiriz 1979 : 573). Serpil Bağcı, Kırğızlar Türbesi'ndeki kalemişi süslemelerinde yer alan motiflerin Selçuklu döneminden itibaren Ortaçağ Anadolu'sunda yaygın bir kullanımının olduğunu belirtmektedir. Kırğızlar Türbesi'nde gördüğümüz vazolara yerleştirilmiş çiçek motifinin benzer uygulamalarını, Edirne Muradiye Camii ile Cem Sultan Türbesi'nde görmek mümkündür (Bağcı 1995: 35). Serpil Bağcı, Edirne Muradiye Camii

¹ Yapının Orhan Gazi dönemi yapıları ile duvar, kasnak, kubbe oranlarının ayrıntılı karşılaştırılması ve değerlendirilmesi için bkz.: Değerlendirme bölümü. Sayfa: 242-248 ; Grafik 9

² Erken Osmanlı dönemi kalemişi süsleme örnekleri için bkz: Yıldız Demiriz, *Erken Osmanlı Mimarisinde Süsleme I. Erken Devir (1300-1453)*, 1979; Serpil Bağcı, "Erken Osmanlı Kalemişleri Üzerine Bazı Gözlemler", 1995: 33-40.

süslemelerinde olduğu gibi (1995: 33), kalemişi süslemelerin genellikle farklı dönemlerde değişerek günümüze geldiğini ve Kırğızlar Türbesi kalemişlerinde de değişiklik yapıldığının izlerinin görülebildiğini söylemektedir. Sonuç olarak araştırmacı, Kırğızlar Türbesi'nde yer alan kalemişi süslemelerin motif ve üslup özelliklerinin, 13-15. yüzyıl örneklerine benzerliğini vurgulayarak, 14. yüzyıl zevkine aykırı olmadığını belirtir¹.

Yayınlarda yapıda bulunan kalem işi süslemeler mimari tarihlendirmeye desteklenerek 14. yüzyıl ortalarına ve dolayısıyla Orhan Gazi Dönemine tarihlendirilir (Ülgen 1938: 62; Ayverdi 1956 : 122; Aslanapa 1977: 175; Demiriz 1979: 573).

¹ Doç. Dr. Serpil Bağcı ile Aralık 2002'de Ankara'da yapılan görüşmede belirtilen kişisel görüş.

IV. 1. 6. Orhan Hamamı

Kitabesi bulunmayan yapı O. Aslanapa (1977: 175) ve E. H. Ayverdi (1956: 122) tarafından Orhan Hamamı olarak tanımlanmıştır.

IV. 1. 6. 1. Yeri Ve Konumu

Yenişehir kapısı dışında, Yenişehir yolunun güneyinde ve Orhan Gazi İmaretî'nin kuzey doğusunda yer almaktadır (Levha 20, 21).

IV. 1. 6. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 1. 6. 2. 1. Kitabe

Yapının kitabesi yoktur.

IV. 1. 6. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 1. 6. 3. Tarihlendirme

Yapı ile ilgili yayınlardaki bilgiler oldukça yetersizdir. Yapı hakkında ilk bilgi veren Otto-Dorn (1941: 15) Orhan Gazi İmaretî'ni cami olarak tanımlarken bu yapının doğusunda harap durumda olan Orhan Hamamı'nın bulunduğunu belirtmektedir. Ayverdi (1966: 182) Orhan Gazi Hamamı'nı "Orhan Camii" (Orhan Gazi İmaretî) ile birlikte kuşatma sırasında yapılmış olma ihtimalini belirterek, 1964 yılında Oktay Aslanapa tarafından yapılan kazı sonucunda ortaya çıkan planını yayınlayarak plan tasvirinde bulunmaktadır. Oktay Aslanapa'nın yapmış olduğu çalışmalar tamamlanmamış ve çalışma ile ilgili herhangi bir yayın yapılmamıştır.

Yapı bugün tamamı ile moloz ve çalılar arasında oldukça bakımsız durumdadır (Levha 117a).

IV. 1. 6. 4. Mimari

IV. 1. 6. 4. 1. Plan ve Kesit

Yapmış olduğumuz incelemelerde büyük bir kısmı toprak altında bulunan yapının E.H.Ayverdi tarafından çizilen planı yapının plan tasvirlerinde tek kaynak niteliğindedir. Bu planın mimari özellikleri temel alınarak mekanların ayrılması ve tanımlanmasında kolaylık sağlayan bir başka plan Ötüken tarafından hazırlanmış bu plan tasvirlerimizde kullanılmıştır.

Hamam kare planlı sıcaklık batısında A ve B mekanları ve kuzeyinde su deposundan oluşur. Sıcaklık dört eyvanlı olup, eyvanlar batıdaki hariç beşik tonoz ile örtülü, batıda yer alan eyvan ise kubbe örtülüdür. Sıcaklık mekanının güney doğu, güney batı, kuzey doğu ve kuzey batı köşelerinde kubbe ile örtülü mekanlar bulunmaktadır. Sıcaklık mekanı batıda bulunan ve diğer eyvanlardan farklı olarak dar bir kapı ile bağlanmakta bu mekandan batı yöndeki A ve B mekanlarına geçilmektedir. Batıda bulunan bu mekanlar birbiri ile bağlantılı olup, A mekanında bulunan kapı ile yapı dışarıya açılmaktadır. Doğu yönde bulunan su deposu ise doğu batı doğrultusunda ve dikdörtgen planlıdır.

Yapının büyük kısmı toprak altında olduğu için hamamın bölümlerinin bu durumda saptanması mümkün değildir. Ayrıca Ayverdi'nin restitüsyon planına göre yaptığımız plan tasvirinde de bir takım belirsizlikler bulunmaktadır.

IV. 1. 6. 4. 2. Malzeme Teknik

Yapıda moloz taş ve tuğlanın düzensiz kullanımının yanısıra kabayonu taş ve aralarda harç kullanılmıştır. Duvarların bazı bölümlerinde sıvanmış olduğu görülmektedir. Duvarlarda 35 x 3 x ?, 34 x 3.5 x ?, 31 x 3.5 x ?, 35 x 3 x ? cm. boyutlarında tuğlalar kullanılmıştır.

IV. 2. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN YAPILAR

IV. 2. 1. Hacı Hamza Camii

IV. 2. 1. 1. Konumu

1923 yılına kadar ayakta olduğu bilne yapı bu tarihte yıkılmış Doğu batı doğrultusunda uzanan cadde üzerinde şimdiki Belediye bahçesinin bulunduğu yerde olduğu bilinmektedir (Ayverdi 1966: 162; Levha 20, 21)

IV. 2. 1. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 2. 1. 2. 1. Kitabe

Kitabenin Metni

١- رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

٢- أَمْرٌ بِعَمَارِهِ هَذَا الْمَسْجِدِ الْمُبَارَكِ الْأَعَزُّ

٣- الْأَكْرَمُ قَدْوَهُ الْأَعْيَانِ زَيْنِ الْحَاجِّ وَالْحَرَمَيْنِ الْحَاجِّ

٤- حَمْرَهُ بِنِ ارْدَمَشَاهِ أَحْسَنَ اللَّهُ عَوَاقِبَهُ فِي سَنَةِ سِتِّ وَ أَرْبَعِينَ وَسَبْعِ مِائَةٍ

Okunuşu

1-Rabbenâ tekabbel minnâ inneke ente's-semi'u'l-'alim

2- Emera bi 'imâratî haze'l-mescidi'l-mübarek el-e'azzü

3- 'l-ekremü kudvetü'l-a'yâni zeynü'l-hacci ve'l-harameyni el-hâccü

4- Hamza bin Erdemşâh ahsena'llâhü 'avâkibehü fi seneti sittin ve erba'ine ve seb'i mâyeh.

Anlamı

Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Bu mübarek mescidi, büyük iyilik ve izzet sahibi, a'yânın ileri geleni, hacıların ve haremeynin süsleyicisi, Erdemşah oğlu Hacı Hamza –Allah onun sonunu iyi kılsın-746 senesinde imar etmeyi emretti.

IV. 2. 1. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 2. 1. 3. Tarihlendirme

Kitabesine göre H. 726 (M. 1345) yılında Hamza Bin Erdemşah tarafından inşa edilmiştir. 1923 yılında yıktırıldığı bilinen yapıya ait kesme taş ve tuğla sırasından oluşan duvar kalıntısının 1930 yıllarında Belediye bahçesinde bulunduğu bilinmektedir (Ülgen 1938: 56). Bugün yapıya ait her hangi bir iz bulunmamaktadır. Otto-Dorn (1941: 19) yapının "Çukur Camii" adıyla anıldığını belirtirken Cami ile türbe arasında su kuyusu bulunduğunu belirtmektedir.

IV. 2. 1. 4. Mimari

IV. 2. 1. 4. 1. Plan ve Kesit

Yapı günümüze kadar ulaşamadığı için yapının yıkılmadan önceki iki fotoğrafı ve Otto-Dorn'un vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak Ayverdi tarafından yapılan bir restitüsyon planı yapının mimari özelliklerine dair ulaşılabilen verilerdir. Ayverdi'nin planına göre yapı kare planlı doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Doğu bölümünde giriş bölümü yer almaktadır.

IV. 2. 1. 5. Değerlendirme

Yapının kitabesi olduğu için inşa tarihi ve yaptıranı belli olmakla birlikte, kitabede bani olarak belirtilen Hacı Hamza bin Erdemşah'ın kimliği ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hacı Hamza'nın Camiinin bulunduğu alanda türbesinin varlığı bilinmekle birlikte; bu yapı günümüze ulaşamamıştır.

Otto-Dorn, yapının kuzey güney yönünde olmadığı için orijinalinde kilise olduğu yönündeki görüşlere karşı batı-doğu yönelişi ile kilise yapısına da uygun olmadığını vurgulamaktadır(Otto-Dorn 1943: 19). Yapının kuzey güney doğrultusunda olmaması kesin olarak kiliseden camiye dönüştürülmüş bir yapının göstergesi olamayacağı gibi, Orhan Gazi döneminde bu özellikte başka yapıların varlığı bilinmektedir.Bu dönemde yapıların giriş yönü olarak kuzey yönünün sistemli bir şekilde benimsenmemiş olduğu bilinmektedir. İznik'te Hacı Hamza Camii'nden başka giriş yönü kuzeyde yer almayan bir diğer yapı Hacı Özbek Camii'dir. Giriş yönü Hacı Hamza Camii'nde doğuda yer alırken, Hacı Özbek Camii'nde batıdadır. Her iki yapıda da giriş yönünün genel yaklaşımın aksine kuzeyden farklı yönlerde olmasının nedeni, yapının giriş bölümünün sokak ile ilişkilendirilme çabası olarak açıklanabilir.

IV. 2. 2. Orhan Mescidi (?)

IV. 2. 2. 1. Konumu

Yapının yeri ve varlığı bilinmemektedir. Ayverdi (1966: 167) Evliya Çelebi'yi referans göstererek Orhan Gazi İmareti'ni Orhan Camii olarak tanımlamış ve Orhan Camii adı altında Yenişehir yolu üzerinde bulunan Orhan Gazi İmareti'ni tasvir etmiştir.

IV. 2. 2. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 2. 2. 2.1. Kitabe

Yapının kitabesi yoktur

IV. 2. 2. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 2. 2. 2. 3. Seyahatnameler

Kaynaklarda yapı ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmazken; Evliya Çelebi (1999: 9) sur dışında bulunan Orhan Gazi İmareti'nden Orhan Mescidi olarak bahsetmektedir: "Cümleden kadim Yenişehir kapısı haricinde Orhan Gazi Mescidi, cematten garib-u acib mesciddir".

IV. 2. 2. 4. Değerlendirme

Evliya Çelebi haricinde kaynaklarda bu yapının varlığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayverdi (1966: 167) bu yapıyı Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Orhan Gazi dönemi yapıları içerisinde ele almış ve Evliya Çelebi'nin yanlışlığını sürdürerek sur dışında bulunan Orhan Gazi İmareti'ni "Orhan Mescidi" adı altında inceleyerek değerlendirmiştir. Evliya Çelebi'den başka bir kaynakta yapının varlığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Seyyahın mescit olarak tanıttığı yapının, Orhan Gazi İmareti olduğunu göz önüne aldığımızda , İznik'te Orhan Gazi'ye ait bir mescidin olmadığı anlaşılmaktadır.

IV. 2. 3. Süleyman Paşa Mescidi

IV. 2. 3. 1. Konumu

Yapının yeri konusunda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

IV. 2. 3. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 2. 3. 2. 1. Kitabe

Yapının kitabesi yoktur.

IV. 2. 3. 2. 2. Vakfiye ve Tahrir Defteri

Ayverdi bir tahrir defterinde İznik Süleyman Paşa Mescidi ile ilgili olarak şu bilgilerin bulunduğunu belirtmektedir. “Kariye-i Ereğli tabi-i Yalak Ova Süleyman Paşa’dan vakıftır. İznik’de mescidine hafızlar tasarruf iderler” (Ayverdi 1966: 172).

IV. 2. 2. 2. 3. Seyahatname

Yapının 17. yüzyılda ayakta olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi (1999: 9) camiden “ Cami-i Süleyman Şah Bin Orhan kurşunlu cami-i nurdur” şeklinde bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1999: 9).

IV. 2. 2. 3. Tarihlendirme

Yapının tarihi ile ilgili olarak kaynakların yetersizliğinden dolayı herhangi bir bilgi bulunmazken, Ayverdi herhangi bir sebep göstermeden olasılıkla Süleyman Paşa’nın yaşadığı tarihleri göz önünde bulundurarak Orhan Gazi dönemi içinde değerlendirmiştir (Ayverdi 1966: 172).

IV. 2. 4. Hacı Hamza İmareti (?)

IV. 2. 4. 1. Konumu (?)

Hacı Hamza Camii ve Türbesi ile birlikte çarşı caddesi olarak ta bilinen Kılıçarslan Caddesinde bu günkü belediye bahçesi ve civarında olduğu belirtilmektedir (Ayverdi 1956: 121)

IV. 2. 4. 2. Değerlendirme

Hacı Hamza tarafından İznik'te inşa edilen yapılar ile ilgili tarihi belge niteliğindeki kaynak cami ve türbeye ait olduğu bilinen kitabelerdir. Bu kitabelerden türbeye ait olanı M.T.Koyunoğlu (1940: 161) Hacı Hamza İmaretinin kitabesi olarak yayınlamıştır. İlk olarak Otto_Dorn (1941: 19) daha sonra da Ayverdi (1956: 121) bu kitabenin imaretin değil türbenin olduğunu ileri sürmüő ve bu görüşler araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir.

Bu durumda imaretin varlığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmadığı ortadadır. Ayverdi (1956: 121) yapının varlığının bilindiğini bildirmesine rağmen belli bir kaynak referans olarak göstermez. Bu bilgiler doğrutusunda İznik'te Hacı Hamza İmaretini adında bir yapının varlığına őüphne ile yaklaşmak gerekir.

IV. 2. 5. Orhan Gazi Medresesi

IV. 2. 5. 1. Konumu

Ayverdi (1966: 172) yapının Yeşil Camii yakınlarında olmasını olasılık olarak belirtmektedir.

IV. 2. 5. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 2. 5. 2. 1. Kitabe

Yapının kitabesi yoktur.

IV. 2. 5. 2. 2. Vakfiye

(Bilge 1984: 67), Orhan Gazi'nin H. 841 (M. 1428) tarihinde yeniden düzenlenen vakfiyesinden anlaşılmaktadır.

IV. 2. 5. 2. 3. Seyahatnameler

Evliya Çelebi (1999: 9) 17. yüzyılda İznik'te yedi medresenin varlığını belirtirken, Orhan Gazi Medresesi'nden ismi ile bahsetmez.

IV. 2. 5. 3. Mimari

Günümüze kadar ulaşamayan yapının mimari özellikleri hakkında her hangi bir bilgi yoktur. Tarihi kaynaklarda (Aşıkpaşaoğlu 1192: 42) manastırdan medreseye dönüştürüldüğü söylenen yapının Orhan Gazi Medresesi olduğu öne sürülür.

IV. 2. 5. 4. Değerlendirme

Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan yapı hakkında bilgilerimiz ilk dönem Osmanlı tarihçilerinin aktarmış olduğu bilgilerden oluşmaktadır. Kaynaklarda Orhan Gazi'nin İznik'in alınmasının ardından bir manastırı medreseye dönüştürdüğü bilinir. Aşıkpaşaoğlu (1992: 42) Orhan Gazi Medresesi'ni İznik'in fethedilmesinin ardından ilk imar faaliyetleri arasında göstermektedir: "Bir kiliseyi cami yaptı. Bir manastırı da medrese yaptı. Yenişehir kapısının çıktığı yerde bir imaret yaptı...." Neşri (1995: 163) Aşıkpaşaoğlu'nun aktarmış olduğu bilgilere ek olarak medresenin müderrisliğine Mevlana Davud Kayseri'nin getirildiğini şu şekilde ifade eder: "Rivayet ederler ki, çünkü İznik'i feth itdiler, içinde bir ulu kiliseyi Cuma mescidi idüb ve bir manastırı medrese kılup.....Ve medresenün müderrisliğini Mevlana Davud Kayseri dirlerdi, ana virdi. Andan sonra Mevlana Tâc üd-Dîn Konevî'nün şakirdi idi. Hitabeti Kara Hvâce'ye virüp nice zaman İznik'i taht idindi".

Yapının medreseye dönüştürüldüğü tarih kesin olarak bilinmese de, kaynaklarda İznik'teki ilk imar faaliyetleri arasında gösterilmesi, yapının kent alındıktan sonraki birkaç yıl içinde 1330'lu yıllarda medreseye çevrildiğini düşündürmektedir.

Araştırmacılar tarafından ilk Osmanlı medresesi olarak kabul edilen yapının varlığı (Bilge 1984: 67), Orhan Gazi'nin H. 841 (M. 1428) tarihinde yeniden düzenlenen vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Vakfiyede ayrıca yapının Yeşil Camii olarak bilinen Hayrettin Paşa Camii'nin yanında olduğu belirtilmektedir. M. Bilge(1984: 68) 16. yüzyılda yapının yüksek seviyede bir ilim merkezi olduğunu belirtmektedir. Yapının hangi döneme kadar kullanıldığı bilinmemekle birlikte medresede görevli müderrisler ile ilgili bilgiler 16. yüzyıl ortalarından itibaren görülmemektedir. Evliya Çelebi'nin (1999: 9) İznik'te bulunan en önemli medrese olarak Süleyman Paşa Medresesi'ni göstermesi ve Orhan Gazi Medresesi'ni ismen belirtmemesinden yola çıkarak yapının 16.yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda ya eski önemini kaybettiği, yada bir şekilde harap olup kullanılmadığını düşündürmektedir.

IV. 2. 6. Hacı Hamza Türbesi

IV. 2. 6. 1. Konumu

Günümüzde ayakta olmayan yapının Hacı Hamza Camii ve İmaretini ile birlikte bugünkü belediye binasının bahçesinde olduğu bilinmektedir (Ayverdi 1966: 162) Yapının kent içindeki yerini gösteren en eski fotoğraf 1882 tarihli olup Ayverdi (1966: 162) tarafından yayınlanmıştır. Yapının yıkılmadan önceki görünümüne ait diğer fotoğraflar Otto-Dorn (1966) ve Yalman(2001) tarafından yayınlanmıştır.

IV. 2. 6. 2. Tarihi Kaynaklar

IV. 2. 6. 2. 1. Kitabe

Kitabenin Metni

- ۱- امر بعماره المقام المبارك العبد الدارج
- ۲- الى رحمة الله تعالى الحاجي المرحوم حمزه بن اردنشاہ
- ۳- ثغمدہ اللہ برحمتہ وكان المعمار الحاجي على في سنة خمسون وسبع مائة

Okunuşu

- 1- Emera bi-'imâratî'l-makâmi'l-mübârek el-'abdü'd-dâricü
- 2- ilâ rahmeti'l-llâhi te'âlâ el-hâci el-merhûm Hamza bin Erdenşâh
- 3- tegammedehu'llâhü bi-rahmetihî ve kane'l-mi' maru el-Hâci 'Ali fi seneti hamsûne ve seb'u mâyeh.

Anlamı

Allah Teâlâ'nın rahmetine kavuşan kul, Erdenşah oğlu merhum Hacı Hamza –Allah onu rahmetiyle örtsün-, mimarı Hacı Ali olan bu mübarek makamın 750 senesinde inşa edilmesini emretti.

Yapının varlığına dair belgeler, yıkılmadan önceki halini gösteren fotoğraflar ve günümüze kadar ulaşabilen inşa kitabesidir. Kitabesine göre yapı H. 750 (M. 1349) yılında mimar Hacı Ali tarafından yapılmıştır. Kitabede adı geçen "Mimar Ali" Osmanlı Dönemi yapılarında kitabesinde belirtilen ilk mimar isimdir. Ayverdi(1956:) bu kitabe de belirtilen mimar isminin bir Türk'e ait olmasından yola çıkarak; Osmanlı'nın kuruluş dönemi yapılarının Türk mimarlar tarafından yapıldığını belirtmektedir.

IV. 2. 6. 2. 2. Vakfiye

Yapının vakfiyesi yoktur.

IV. 2. 6. 3. Mimari

Yapının mimari özelliklerinin kısmen tespiti yıkılmadan önceki fotoğraflarından yola çıkarak Otto-Dorn (1941) ve Ayverdi (1966: 179) tarafından ortaya koyulmuştur (Levha 120b). Bu planlar ve yapılan tasvirlerden anlaşıldığı kadarı ile yapı kare planlı ve 8 gen külah ile örtülüdür. Ayverdi (1966: 179) yapının Osmanlı döneminde inşa edilen beş konik külahlı türbeden birisi olduğunu belirtmektedir. Yapı ile benzer özellikteki Orhan Gazi dönemi türbeleri M. Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi (Levha 146) ve Bolayır Süleyman Paşa Türbesi'dir (Levha 139).

IV. 2. 7. Orhan Gazi Mektebi

IV. 2. 7. 1. Konumu

Yapının yeri ile ilgili olarak kaynaklarda her hangi bir bilgi yer almazken, Ayverdi (1966: 179) yapının Orhan Gazi Medresesi'nin yakınında Yeşil Cami civarında olmasını olasılık olarak değerlendirmektedir.

IV. 2. 7. 2. Değerlendirme

Yapının varlığına dair tek bilgi Evliya Çelebi (1999: 9) tarafından aktarılmaktadır. Evliya Çelebi (1999: 9). İznik'te kırk altı mektep bulunduğunu belirterek bu mekteplerden birisinin de Orhan Gazi Mektebi olduğunu aktarır: ".....Cümle kırk altı mekteb-i tıflan-ı na-re-ide-i gılmandır.

Evvela Orhan Mektebi ve Süleyman Şah Mektebi ve Aziz Mektebi ve Telçioğlu mektebi. Bu bilgi dışında yapı ile ilgili herhangi bir veri yoktur.

IV. 2. 8. Süleyman Paşa Mektebi

IV. 2. 8. 1. Konumu

Bugün ayakta olmayan yapının olası yeri Ayverdi (Ayverdi 1966: 179) tarafından Süleyman Paşa Medresesi civarı olarak gösterilir.

IV. 2. 8. 2. Değerlendirme

Süleyman Paşa Mektebi'nden Evliya Çelebi'den başka kaynakta bahsedilmez. Evliya Çelebi (1999: 9) yapıyı İznik'te bulunan kırk altı mektep arasında gösterir. Kitabesi ve vakfiyesi olmayan yapının varlığı ve 17.yüzyılda ayakta olduğu Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi 1999:9).

Günümüze kadar ulaşmayan yapının mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

V. DEĞERLENDİRME

V. 1. ORHAN GAZİ DÖNEMİNDE MİMARLIK

V. 1. 1. Bani Ve Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler

Orhan Gazi döneminde adına yapı inşa edilen kişiler Sultan ve Ailesi, Akıncı Beyleri ve Ahi, Şeyh ve Dervişler olmak üzere üç farklı sosyal sınıf içerisinde değerlendirilebilir (Grafik 3).

V. 1. 1. 1. Sultan ve Ailesi

Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapılar incelendiğinde, dönemin mimari faaliyetlerinde Sultan ve Ailesinin diğer sosyal sınıflara oranla daha etkin olduğu görülmektedir. Bu dönemde inşa edildiği bilinen 116 yapıdan 76'sı Sultan ve Ailesi tarafından yaptırılmıştır. Yüzdelerle değerlendirme ile ifade edilmesi gerekirse; Orhan Gazi dönemi içinde inşa edilen yapıların % 65'inin Sultan ve Ailesi tarafından yaptırıldığı görülür. Bu sınıfa dahi olan kişiler başta sultan Orhan Gazi olmak üzere Nilüfer Hatun, Süleyman Paşa, Alaaddin Bey'dir (Grafik 3).

Sultan ve Ailesi tarafından yaptırılan yapı tipleri; cami (44), türbe (5), mescit (6), imaret (3), tekke (2), medrese (7), han (1), hamam (6), mektep (2) ve (2) köprülerdir (Grafik 4).

V. 1. 1. 1. 1. Orhan Gazi

Osman Gazi'nin oğludur. Orhan Gazi H. 680 (M. 1281) tarihinde doğmuş, H. 726 (M. 1326) yılında tahta çıkmış 1359 yılında vefat etmiştir.

81 yaşında ölen Orhan Gazi'nin 35 yıllık saltanatı süresince Yalova, İzmit, Aydos, İznik Mudurnu, Gemlik, Tuzla, Armudili, Karesi, Bergama, Mihaliç (Karacabey), Kirmastı (Mustafakemalpaşa), Gelibolu, Bolayır, Tekfurdağ, Hayrabolu ve İpsala kentleri fethedilmiştir (Süreyya 1996: 33)

Orhan Gazi döneminde inşa edilen 116 yapıdan 45'i Orhan Gazi adına yapılmıştır (Grafik 5). Sultan ve Ailesi adına inşa edilen yapıların büyük çoğunluğunu Orhan Gazi baniliğinde inşa edilen yapılar oluşturur. Orhan Gazi adına en çok yapı bulunan kent Bursa (6) olup, Bursa'dan başka İznik (5), Bilecik (2), Yarhisar (2) ve Akçaova'da Orhan Gazi adına birden fazla yapı inşa edildiği görülmektedir. Bu yerleşimlerin dışında kalan 29 yerleşimde Orhan Gazi adına birer yapı bulunmaktadır.¹

Orhan Gazi dönemi yapılarının bulunduğu 72 yerleşim tespit edilmiştir. (Ayverdi 1966). Bu 72 yerleşimden 34'ünde Orhan Gazi adına inşa edilmiş yapıların bulunduğu bilinmektedir. Bu yerleşimlerde Orhan Gazi tarafından 32 cami, 4 medrese, 3 imaret, 1 türbe, 3 hamam, 1 mescit, 1 han ve 1 mektep inşa edilmiştir (Tablo 1,2).

V. 1. 1. 1. 2. Nilüfer Hatun

Nilüfer Hatun Yarhisar Tekfurunun kızı, Orhan Gazi'nin karısı, Süleyman Paşa ve Sultan Murat Gazi'nin annesidir (Neşri 1995: 103-105, Süreyya 1996: 32; Sadettin Efendi 1999: 36).

¹ Orhan Gazi dönemi yerleşimleri ve bu yerleşimlerde yer alan yapılar için bakınız: Tablo 1

Orhan Gazi döneminde Nilüfer Hatun adına üç yapı inşa edilmiş olup, yapıların tümü Bursa'da inşa edildiği bilinmektedir. Nilüfer Hatun'un Bursa kale içinde Darphane mahallesinde mescit (Sadettin Efendi 1999: 36), kaplıca kapısına yakın bir yerde tekke ve Nilüfer Çayı üzerinde bir köprü yaptırdığı bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1989: 24, Neşri 1995, Sadettin Efendi 1999:36; Tablo 2). Nilüfer Hatun için ayrıca bir türbe inşa edilmemiş, Orhan Gazi Türbesi'nin içine defnedilmiştir (Aşık paşaoğlu1989: 24, Sadettin Efendi 1999: 36).

V. 1. 1. 1. 3. Süleyman Paşa

Süleyman Paşa, Orhan Gazi'nin büyük oğludur. Türkmen geleneğinde büyük oğula paşa denilmesi adet olduğundan paşa unvanı ile anılmıştır (Süreyya 1996: 42). Rumeli fatihi olarak ta anılan Süleyman Paşa, Osmanlı Beyliğinin Rumeli'ye açılmasını sağlamış ve bir çok seferde orduya komutanlık etmiştir. Süleyman Paşa H. 761 (M. 1359-60) tarihinde Bolayır ve Seydi-Kavağı arasında bir av sırasında atından düşerek ölmüştür (Neşri 1995: 187; Süreyya 1996: 42; Sadettin Efendi 1999: 97-98).

Orhan Gazi'den sonra adına en fazla yapı yapılan kişi Süleyman Paşa'dır. Süleyman Paşa adına 14 yerleşimde¹ 22 yapı inşa edildiği bilinmektedir (Grafik 5; Tablo 1,2). Bu yapılar cami (11), medrese (3), mescit (3), hamam (2), türbe (2) ve (1) mektepten oluşmaktadır. Süleyman Paşa adına en fazla yapı inşa edilen yerleşim İznik'tir. İznik'te Süleyman Paşa adına cami, medrese, mescit ve mektep inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapılardan günümüze ulaşabilen tek örnek Süleyman Paşa Medresesi'dir(Neşri 1995:185).

¹ Süleyman Paşa adına inşa edilmiş yapı bulunan yerleşimler, Bilecik, Bolayır, Bursa, Geyve, Göynük, İznik, İznik, Kavak, Lapsek, Malkara, Saphane, Seyhanlı, Yenişehir'dir. Yerleşimlere göre yapıların dağılımı için bkz.: Tablo 1.

Süleyman Paşanın Fatih devrinde yazılan Vakfiyesi Bolayır ve Kavak köyünü kapsamaktadır. Vakfiyede 38 köyün varlığı, Bolayır'daki cami imaret ve kervansaraydan oluşan zaviye ve türbe ile Kavak Mescidi'nin masrafları bildirilmektedir (Ayverdi 1968). H. 891 (M. 1486) tarihinde yazılan muhasebe defteri Ferecik Şaphane Gümülcine ve Lapseki ilçelerini içermektedir (Ayverdi 1966: 24). Ayverdi vakfiye ve muhasebe defterinin değerlendirilmesinde Ferecik ve Lapseki'de Süleyman Paşa'nın ruhuna dua edilmek için Ferecik Camii'nden vakıf ayrıldığını ve camileri olduğunu belirtmektedir. Ferecik'teki Süleyman Paşa Camii'ni Orhan Gazi dönemi yapıları içersinde incelemektedir. Fakat tarihi kaynaklarda verilen bilgiler doğrultusunda Ferecik H. 774 (M. 1372-73) yılında Sultan Murat zamanında Lala Şahin Paşa tarafından fethedilmiştir. Bu nedenle Ferecik'te bulunan Süleyman Paşa Camii'nin Sultan Murat dönemi içerisinde incelenmesi gerekmektedir.

V. 1. 1. 1. 4. Alaaddin Bey

Alaaddin Bey, Orhan Gazi'nin kardeşidir. Osman Gazinin 701 (1301-02) tarihinde Alaaddin Bey'i annesi ile birlikte Bilecik'te Şeyh Edebalı'nın yanına bıraktığı bilgisi tarihi kaynaklarda Alaaddin Bey isminin geçtiği ilk bilgidir (Sadettin Efendi 1999: 37). Alaaddin Bey'in, genelde kendi köşesine çekilmiş bilgin düşünceli ve akıllı bir kişi olduğundan söz edilir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 38). Osman Gazi'nin ölümünden sonra Orhan Gazi, Alaaddin Paşa ile görüşmüş ve kendisine Beyliğin başına geçmesini teklif etmiştir. Fakat Alaaddin Bey, babası Osman Gazinin sağlığında Orhan Gazi'yi bu mevki için hazırladığı ve kendisine bu yönde görevler verdiğini ve bu nedenle Orhan Gazi'nin Beyliğin başına geçmesi gerektiğini söylemiştir. Bu durum karşısında Orhan Gazi Alaaddin Bey'e vezirlik teklif etmiş ve Kite ilçesindeki Fodora köyünü kendisine vermiştir (Neşri 1995:149, Sadettin Efendi 1999: 67).

Alaaddin Bey adına bu dönemde dört yapı inşa edilmiş olup bu yapıların tümünün Bursa'da inşa edildikleri bilinmektedir (Grafik 5, Tablo 1,2). Tarihi kaynaklarda Alaaddin Bey adına inşa edilen yapıların yerlerine dair bilgi bulmak mümkündür. Bu bilgilere göre Alaaddin Bey Bursa Kükürtlü'de bir tekke ve kaplıca kapısının girişine yakın bir yerde kale içinde bir mescit ile bu mescidin yukarısında bir mescit daha yaptırmış ve yanına evler yaptırarak kendisi de orada oturmuştur (Neşri 1995: 149, Aşıkpaşaoğlu 1992: 38). Bu yapılardan günümüze ulaşabilen tek örnek Alaaddin Bey Camii'dir.

V. 1. 1. 2. Gazi ve Akıncı Beyleri

Orhan Gazi döneminde mimari faaliyetlerde bulunmuş olan bir diğer grup gaziler ve akıncı beyleridir. Orhan Gazi döneminde sürekli akın ve fetihlerde bulunan bu grupların, fethedilen yerleşimlerde yapı inşa ettirdikleri görülmektedir. Orhan Gazi döneminde inşa edilen 116 yapıdan 24'ü (% 21) akıncı beyleri tarafından inşa edilmiştir. Gazi ve akıncı beyleri tarafından inşa ettirilen yapı tipleri şunlardır: Cami (8), türbe (5), medrese (2), mescit (3), hamam (1), zaviye (2), hisar (2) (Grafik 3,4).

V. 1. 1. 2. 1. Abdurrahman Gazi

Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde yaşamış akıncı beylerindendir. Kaynaklardan öğrendiğimize göre, Kara Çebiş Hisarı ve Apsu'da görevlendirilmiş (Neşri 1995: 137); Aydos Kalesi'nin fethinde bulunmuştur (Neşri 1995:141-143).

Abdurrahman Gazi adına inşa edilen tek yapı, Ezine'de bulunan Abdurrahman Gazi Camii'dir (Grafik 5, Tablo 2).

V. 1. 1. 2. 2. Balabancık

Bursa'nın fethi için, kaplıca tarafına yapılan hisarın karşısına Uludağ tarafına da bir hisar yaptırılmış ve bu hisarın güvenliği ve korunması Balabancık'a verilmiştir (Aşıkpaşaoğlu 1989:28). Bu nedenle hisar Balabancık Hisarı olarak anılmaktadır (Tablo 2).

V. 1. 1. 2. 3. Ecebey

Ece Bey, Karesi ilinde yapılan bir çok fetihde Süleyman Paşa ile birlikte savaşmıştır. Konur Kalesinin kuşatması sürerken Süleyman Paşa ölmüş, bunun üzerine bir yıl boyunca kuşatılan kale, Ece Bey tarafından fethedilmiş ve burası Yakup Ece'ye tımar verilmiştir. Bu nedenle kalenin yakınındaki ovaya Ece Bey Ovası denilmekte ve türbesi de burada bulunmaktadır (Aşıkpaşaoğlu 1989: 49;Neşri 1995: 185;Sadettin Efendi 1999: 93; Tablo 1).

V. 1. 1. 2. 4. Gazi Aktimur

Gazi Aktimur, Osman Gazi'nin yeğenidir. Bursa'nın fethi öncesinde şehrin uzun süre kuşatılmasına karar veren Osman Gazi, Kaplıca tarafına bir hisar yaptırıp Gazi Aktimur'u da bu hisarın güvenliği ile görevlendirmiştir (Aşıkpaşaoğlu 1989: 28). Hisar bu nedenle Gazi Aktimur Hisarı olarak tanımlanmaktadır (Tablo 1).

V. 1. 1. 2. 5. Gazi Akça Koca

Osman Gazi ve Orhan Gazi zamanında yaşamış akıncı beylerindedir. İznik yakınlarında bulunan Kara-Çebiş ve Kara-Tekin hisarlarına yapılan akında bulunan Akça Koca'ya, Orhan Gazi tarafından bu sefer sonunda Ap-

Suyu verilmiştir (Neşri 1995: 127). Daha sonraki dönemlerde Gazi Akça Koca, İzmit'i fethetmek için uğraşmış ve bu amaçla İzmit çevresinde bulunan bir çok köy ile birlikte Kandıra ve Ermeniyye'yi fethetmiş; fakat İzmit Kalesi kuşatması sürerken vefat etmiştir (Neşri 1995: 151). Akça Koca' nın türbesi Kandıra'da olup, İzmit'te de camisi bulunmaktadır (Solakzade 1989: 26; Tablo 1). Akça Koca adına inşa edilen cami ve türbenin yerinin seçiminde belirleyici olan faktörler tarihi kaynakların verdiği bilgilerle algılanabilmektedir. Akça Koca ölmeden kısa bir süre önce Kandıra'yı fethetmiş ve İzmit Kalesinin alınmasını vasiyet etmiştir (Sadettin Efendi 1999: 59). Türbe ve Camii'nin inşası için bu iki yerleşimin seçilmesi Akça Koca'nın yaşadığı dönemde kendisi için önem taşıyan ve bir şekilde kendisiyle bir açıdan özdeşleşmiş yerler olmasından kaynaklanan bir durumdur.

V. 1. 1. 2. 6. Gazi Köse Mihal

Köse Mihal, Harman kaya tekfuru iken daha sonra Müslümanlığı kabul ederek, Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde fetihlere katıldığı bilinen akıncı beylerindendir. Köse Mihal'in Harman kaya Tekfuru iken Osman Gazi ile yakın ve dostane ilişkileri bulunduğu bilinmektedir. Öyle ki Tarakçı-Yenicesine saldırmayı düşünen Osman Gazi'nin bu konuda Köse Mihal'in görüşünü alması (Aşıkpaşaoğlu 1989: 21, Neşri 1995: 31-33), kızının düğününde Osman Gazi'yi davet etmesi (Sadettin Efendi 1999: 95), diğer davetlerde Köse Mihal ile haber yollanması bu ilişkinin oldukça güvene dayalı ve yakın olduğunun göstergesidir. Tekfurların Orhan Gazi'yi davetini ileten Köse Mihal onların niyetini ve dikkatli olması gerektiğini anlattığı da bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1989: 23). Daha sonra Müslüman olarak Osman Gazinin hizmetine giren Köse Mihal (Aşıkpaşaoğlu 1989: 28), Bursa'nın fethi başta olmak üzere, bir çok akın ve seferde Orhan Gazi'nin yanında savaşmıştır. Gazi Köse Mihal savaşmasının yanı sıra gazilere akınlarda rehberlik etmiş ve bir çok tekfuru konuşmak suretiyle korkutup yıldırılmış, bazen de barışa ve teslimiyete ikna etmiştir (Neşri 1995: 131-133, Sadettin

Efendi 1999: 49-50). Köse Mihal'in türbesi bir zamanlar tekfuru olduğu Harmankaya'da bulunmaktadır (Tablo 1).

V. 1. 1. 2. 7. Hacı Özbek (Hacı Zeynel)

İznik'te bulunan ve yaygın kullanımı ile Hacı Özbek Camii, son tespitlere göre Hacı Zeynel Camii olarak tanımlanan yapının kitabesinin farklı okunması nedeni ile yapının banisi tartışmalıdır.¹ Her iki isim üzerine yaptığımız araştırmada Hacı Zeynel'in kimliği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamış, Hacı Özbek ise bir tahrir defterinde "nam-ı diğer Karaoğlan" olarak tanımlandığı öğrenilmiştir. Hacı Özbek ile ilgili olarak tarihi kaynaklardan bize ulaşan herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Princeton Üniversitesinden Heath Lowry, yapmış olduğu araştırmalar sonucunda, bir tahrir defterinde Hacı Özbek isminden Nam-ı diğer Karaoğlan olarak bahsedildiğini belirtmiştir². Bu veri doğrultusunda yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda Karaoğlan, Osman ve Orhan Gazi dönemlerinde yaşamış beylerden birisi olduğu ve Çimni kalesinin fethinde bulunduğu tespit edilmiştir (Sadettin efendi 1999: 89; Süreyya 1986). Hacı Özbek'in kimliği adına inşa edilen yapıyla birlikte önem kazanmaktadır. Çünkü İznik Hacı Özbek Camii kitabesi ile tarihi bilinen ilk Osmanlı yapısı olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

V. 1. 1. 2. 8. İl-Erioğlu Ahmet Bey

İl-Erioğlu Ahmet Bey Orhan Gazi'nin arkadaşlarından olan İl-Eri Hacı'nın oğlu olup, Bursa'nın fethinde bulunmuş ve kale içinde Bey Sarayı yanında bir mescit yaptırmıştır (Neşri 1995: 135; Tablo 1). Neşri (1995: 135).

¹ Yapının adı ile ilgili farklı görüşler için bkz.: Hacı Özbek Camii (Ayverdi 1956: 118, 1966: 167; Otto-Dorn 1941: 15-18; Firatlı 1959: 12; Kuran 1964: 8; Sözen 1975: 49; Aslanapa 1977: 17, D.Ö.P.A 1986: 204); Hacı Zeynel Camii (Koyunluoğlu 1935: 82, Tüfekçioğlu 2002: 477); Çarşı Mescidi (Ülgen 1939: 55).

² Prof. Heath Lowry ile Kasım 2000 yılında yapılan görüşmede belirtilen kişisel görüş.

bu mescitten şöyle bahseder: "Bursa Kal'asında evvel bina olan mescit budur. Sonra Ahi Hasan "bu Mescidün kurbunda kendine bir zaviye bina etti". Neşri'nin verdiği bu bilgide bizim için önemli olan Bursa Kalesi'nde ilk yapılan mescidi bize bildirmesidir. Yapının, günümüze ulaşmamış olması ve bu yapı ile ilgili olarak kesin tarih veren herhangi bir belge bulunmamasına karşın, kalenin alınmasından H. 726 (M. 1326) hemen sonra inşa edilmiş olması muhtemeldir.

V. 1. 1. 2. 9. Lala Şahin Paşa

Lala Şahin Paşa Osman Gazi, Orhan Gazi ve Sultan Murat zamanında yaşamış ve bir çok sefere katılmış bir akıncı beyidir. Lala Şahin Paşa'nın Sultan Murat Han zamanında beylerbeylik görevine getirildiği bilinmektedir (Sadettin Efendi 1999: 112). Beylerbeylik Sultan Murat Han zamanına kadar padişahın en büyük çocuğuna verilmekteydi; fakat Sultan Murat Han'ın padişah olduğu dönemde bu görevi üstlenebilecek yetişmiş bir çocuğu bulunmamasından dolayı Lala Şahin Paşa beylerbeylik görevine getirilmiştir (Sadettin Efendi 1999: 112).

Lala Şahin Paşa'nın yaşadığı dönem ve yaptığı hizmetlerle ilgili olarak, özellikle beylerbeyi olduktan sonraki dönemi kapsayan Sultan Murat dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgileri tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz. Aynı kaynaklarda, Lala Şahin Paşa'nın Murat Dönemi öncesi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle Lala Şahin Paşa'nın baniliğinde inşa edilen yapılar ve bu yapıların ait olduğu dönemle ilgili olarak bir takım belirsizlikler bulunmaktadır. Ayverdi (1957: 133, 1966: 91,189,197) Lala Şahin Paşa'nın, Orhan Gazi döneminde İznik'e yardıma gelen Bizans ordusunu durdurmak üzere Yaylak ovasına gönderildiğini ve karşılığında kendisine verilen büyük ganimetlerle Bursa'da medrese, Mustafa Kemal Paşa'da Camii, medrese, zaviye, imaret, köprü ve türbe; Filibe'de köprü ve Bolu Alpagut'ta zaviye yaptırdığı belirtilmektedir (Tablo 1). Bursa, 1326 tarihinde Osman Gazi

Döneminde, Mustafa Kemal Paşa 1337-38 yılında Orhan Gazi döneminde fethedilmiştir. Filibe ise 1363 tarihinde Sultan Murat Han zamanında Lala Şahin Paşa tarafından fethedilmiştir (Neşri 1995: 197, Sadettin Efendi 1999: 118-122). Bu nedenle Filibe’de yer alan köprünün, Orhan Gazi dönemi içerisinde değil Sultan Murat Han dönemi içinde incelenmesi daha doğru olacaktır.

V. 1. 1. 3. Ahi, Şeyh ve Dervişler

Orhan Gazi döneminde inşa edilen 116 yapıdan 16’sı (%14) Ahi, Şeyh ve Dervişler adına yapılmıştır. Bu yapılar cami (2), türbe (6), zaviye (7) ve (1) hamamdır (Grafik 3, 4; Tablo 2).

V. 1. 1. 3. 1. Geyikli Baba

Geyikli Baba, Osman Gazi ve Orhan Gazi döneminde yaşamış, kendi ifadesiyle ‘Baba İlyas Müridi ve Seyyid Elvan Tarikatına Mensup’ bir dervıştır (Neşri 1995: 169). Geyikli Baba İnegöl yakınlarında Uludağ eteklerinde yaşamış ve burada geyiklerle olan yakınlığı ve geyiklerin ondan kaçmayıp sürekli çevresinde bulunması dolayısı ile Geyikli Baba ismi ile anılmıştır (Neşri 1995:169). Tarihi kaynaklarda Orhan Gazi’nin Geyikli Baba’nın varlığını duyduktan sonra kendisiyle görüşmek istediği, fakat dervişin buna izin vermediğini, ancak bir gün elinde bir kavak ağacı ile gelip Bursa’da bulunan Bey Sarayının avlu kapısının iç tarafına bu ağacı diktiği sırada durumu haber alıp gelen Orhan Gazi ile burada tanıştığı hikaye edilmektedir (Neşri 1995: 171). Neşri (1995: 171), o ağacın hala saray kapısının içinde olduğunu belirttiğine göre kitabın bitirildiği tarih olan 1492 de ağaç ve saray yerindedir. Kaynaklara göre Orhan Gazi, Derviş’e İnegöl civarını vermek istemiş fakat derviş bunu kabul etmeyip karşısındaki tepeyi göstererek oradan itibaren “dervişlerin avlusu” olsun istemiştir. Orhan Gazi’nin dervişin

bu isteğini kabul ettiği ve dervişin ölümünden sonra bu gün Babasultan olarak adlandırılan yerde türbe, tekke ve zaviye yaptırdığı bilinmektedir (Neşri 1995: 171; Grafik 5; Tablo 2)

V. 1. 1. 3. 2. Şeyh Edebalı

Osman Gazi zamanında yaşamış, oldukça söz ve itibar sahibi bir şeyh ve aynı zamanda Osman Gazi'nin kayınpederidir. Osman Gazi'nin, zaman zaman sohbet etmek için Şeyh Edebalı'nın yanına gidip görüştüğü kaynaklarda belirtilmektedir (Neşri 1995: 83).

Osman Gazi gördüğü bir rüyayı yorumlaması için Şeyh Edebalı'nın yanına gittiğinde, aynı ortamda bulunan Derviş Turgut'un rüyayı Osman Gazi'ye padişahlık verildiği şeklinde yorumladığı anlatılmaktadır (Neşri 1995: 81-85) Aşıkpaşaoğlu (1989: 16), Osman Gazi'nin rüyasını yorumlayan ve kendisine ve nesline padişahlık verildiğini söyleyen kişinin Şeyh Edebalı olduğunu söylemektedir. Osman Gazi, daha sonra Şeyh Edebalı'nın kızı ile evlenmiş ve Şeyh Edebalı'ya Bilecik ilinin gelirlerini şeyhin harcamalarına ve çevresindeki dervişlerin ihtiyaçlarının karşılanması için vermiştir (Aşıkpaşaoğlu 1989: 26, Neşri 1995: 113, Sadettin Efendi 1999: 371)

Şeyh Edebalı 125 yaşında Bilecik'te ölmesinden bir ay sonra da kızı ve Osman Gazi'nin karısı Mal Hatun ölmüş, Osman Gazi her ikisini de Bilecik kalesinin yanına yaptırdığı türbeye gömmüştür (Neşri 1995:145). Bu gün Bilecik kalesinin batısında Şeyh Edebalı ve Mal Hatun Türbeleri bulunmaktadır.

V. 1. 1. 3. 3. Ahi Hasan

Ahi Hasan, Edebalı'nın kardeşi Ahi Şemseddin'in oğludur. Orhan Gazi'nin isteği üzerine Köse Mihal , Turgut Alp ve Şeyh Mahmut ile birlikte Edrenos kalesine düzenlenen seferde bulunmuş ve Bursa'nın fethinde kaleye ilk çıkan kişi olmuştur (Aşıkpaşaoğlu 1989: 33, Neşri 1995: 131-135). Bu başarısından sonra kalede kendine bir zaviye yaptırdığı bilinmektedir (Neşri 1995:135). Günümüze ulaşmayan yapı hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır (Grafik 5; Tablo 1,2).

V. 1. 2. Mimari

Ekrem Hakkı Ayverdi Orhan Gazi Döneminde 72 yapı tespit etmiş, bu eserleri 26 adedi orijinal şeklini büyük oranda korumuş 5 tanesi yeniden yapılmış ve 41 eserde yıkılarak günümüze kadar ulaşamamıştır (Ayverdi 1956: 149). Bu yapılar yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda ortaya çıkan verilerle değerlendirilmiş ve Orhan Gazi Dönemi Mimarisi genel özellikleri ile tanıtılmaya çalışılmıştır. Özellikle tarihi sorunları itibari ile farklı dönemler içinde incelemesini uygun olacağını düşündüğümüz yapılar baniler bölümünde gerekçeleri ile anlatılmıştır.

Ayverdi (1957: 149), Orhan Gazi döneminde 15 mevcut , 19 yıkılmış cami, 3 mevcut 3 yıkılmış medrese, 2 mevcut 8 yıkılmış zaviye, 5 yıkılmış imaret, 3 mevcut hamam, 4 mevcut 1 yıkılmış türbe, 2 yıkılmış han, 1 saray, 1 Bezistan bulunduğunu belirtmektedir. Bu değerlendirme mevcut olan ve yıkıldığı tespit edilen eserlerin istatistiğini içermektedir. Varlığı bilinen fakat bulunduğu yer ve yapı hakkında bilgi edinilemeyen yapılar değerlendirme kapsamı dışında bırakılmıştır. Her ne kadar mimari özellikleri hakkında bilgimiz olmasa da bu yapılar mimari eserlerin kentlere dağılımı yapı türleri ve baniler ile ilgili bilgi vermesi ve genel bir değerlendirmeye olanak sağlaması açısından ele alınarak değerlendirme gereği duyulmuştur. Bu

değerlendirmemizde 52 yerleşim yerinde 55 cami, 9 Medrese, 4 imaret, 8 mescit, 15 türbe, 8 hamam,7 zaviye, 4 mektep, 1 tekke, 1 köprü, 4 hisar, 1 saray bulunduğu tespit edilmiştir (Grafik 2, Tablo 1). Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapılar cami, medrese, imaret, türbe, hamam, mescit, zaviye, tekke, köprü, saray, mektep, olmak üzere 12 farklı yapı türü içermektedir (Grafik 6).

Orhan Gazi döneminde yapıların kentlere dağılımı ve yapı türleri incelendiğinde özellikle kırsal yerleşimler ve kentsel yerleşimlerin ihtiyaçları yönünde yapı türlerinin farklılaştığı görülmektedir. Bu dönemde iskana sahne olmuş 58 yerleşim yerinden Bursa, İznik, Yenişehir, Bilecik ve İzmit kentsel yerleşimler olarak nitelendirebileceğimiz yerleşimlerdir (Grafik 2, Tablo 1). Bu kentler Yenişehir dışında Osmanlı öncesi Bizans Kenti olarak ta önemli yerleşimler arasında bulunmaktadır. Yenişehir ise Osman Gazi tarafından kurulmuş bir kenttir. Kentlerdeki mimari faaliyetlerin özellikle fethedilen kentlerde kentin alınmasının ardından ilk olarak kentte mevcut ve kullanılabilir durumdaki yapıların kendi inanç ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi ile başlayıp, başta o kentin alınmasında yararlılık gösteren gaziler olmak üzere, sultan ve akrabaları, derviş ve dinsel kimlikli kişilere ait yapıların yapılması ile devam ettiği görülmektedir (Grafik 3, 4; Tablo 2).

Bu kentlerden Bursa, Orhan Gazi döneminde en fazla yapı inşa edilen kenttir. Bursa'da Orhan Gazi döneminde 25 yapı inşa edildiği bilinmektedir. Bursa'dan sonra en fazla yapı inşa edilmiş olan kent İznik'tir. Orhan Gazi döneminde 14 yapı inşa edildiği bilinen İznik Bursa'da sonra en fazla yapıya sahip kenttir. Bursa ve İznik kentlerinden başka Bilecik (6), Yenişehir(3), Mustafa Kemal Paşa (5), İzmit (4), Kandıra(3), Ezine (3), Söğüt (2), Söğüt (2), Yarhisar (2), Karabelen (2), Küre (2), Bolayır (2) içersinde birden fazla yapı bulunan kentlerdir. Bu 14 yapı dışında Orhan Gazi dönemi yapısının bulunduğu bilinen 42 yerleşimde ise birer örnek bulunduğu tespit edilmiştir (Grafik 2, Tablo 1).

Orhan Gazi dönemi yapıları cami, medrese, türbe, zaviye, tekke, imaret, hamam, han, köprü, mektep, hisar, mescit olmak üzere 12 farklı tiptedir. Bu yapı tiplerinin tümünün birer örneği bulunan tek yerleşim Bursa'dır. İznik'te ise Bursa'da örnekleri bulunan yapılardan hisar, han, zaviye, tekke ve köprü Orhan Gazi dönemi içinde inşa edilmemiştir. Orhan Gazi dönemi yerleşimlerinde bu iki kent dışında farklı yapı tiplerinin bulunduğu kent Mustafa Kemal Paşadır. Bu kentte cami, medrese, hamam, zaviye ve türbe inşa edildiği bilinmektedir. Orhan Gazi döneminde birden fazla yapı inşa edilmiş diğer yerleşimlerden, Bilecik'te cami, imaret ve türbe; Yenişehir'de cami, medrese, türbe, İzmit'te cami, medrese, hamam; Kandıra'da cami, türbe; Ezine'de cami, zaviye, türbe; Akçaova'da cami, medrese, Baba Sultan, Kandıra, Söğüt ve Bolayır'da cami, türbe, Yarhisar'da cami, hamam, Sölöz cami, zaviye ve Karabelen'de zaviye, türbe örnekleri bulunur. Orhan Gazi döneminde birer yapı inşa edilmiş olan diğer yerleşimlerde ise çoğunlukla cami olmak üzere zaviyelerin inşa edildiği bilinir (Grafik 4, 6; Tablo 1).

Yapı tiplerinin kentlere dağılımında Bursa'nın dönemin sosyal, askeri, dini, eğitim ve ticari yapı tiplerine ait örneklere sahip olması bakımından, diğer yerleşimlerden ayrıldığı görülür. İznik, Yenişehir, İzmit, Akçaova (medrese) ve Yarhisar'da (hamam) dini yapılar ile birlikte sosyal ve eğitim yapılarından bir veya bir kaçına sahip oldukları görülmektedir. Bu yerleşimlerin haricindeki tüm yerleşimlerde sadece cami, türbe, zaviye ve tekkelerden oluşan dini yapıların inşa edildiği, tek yapının bulunduğu yerleşimlerin büyük çoğunluğunda Orhan Gazi adına inşa edilmiş olan camilerin yer aldığı tespit edilmiştir.

V. 1. 2. 1. Yapı ve Plan Tipleri

Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapılar Dini Yapılar (Cami, Türbe,) Ticari Yapılar (Han), Sosyal İşlevli Yapılar (Hamam, Zaviye, Tekke, Köprü),

Eğitim ve Kültür Yapıları (Medrese, Mektep) ve Askeri Yapılar (Hisar) olmak üzere 5 grup altında incelenebilir (Grafik 4, 6). Bu gruplar altında belirtilen yapılardan cami, türbe, medrese, Hamam, Hanlar günümüze ulaşabilen örnekleri bulunduğu için genel bir tipoloji içinde değerlendirilebilir yapılardır.

V. 1. 2. 1. 1. Dini Yapılar

V. 1. 2. 1. 1. 1. Cami

Erken Osmanlı camileri için farklı tipolojiler geliştirilmiştir. Abdullah Kuran (1964: 2,3) Erken Osmanlı Dönemi camilerini dış mekan düzenlemesi ve iç mekan özellikleri bakımından üç ana grupta incelemektedir. 'Tek niteli Cami', çok niteli Cami', 'apraz Mihverli Cami. Abdullah Kuran tarafından Tek niteli Cami olarak tanımlanan camiler Gönül ney (1989: 4) tarafından "Tek Kubbeli - Kp Mekanlı Camiler", Hakkı Acun (1999: 137) tarafından "Kare Planlı-Kubbeli Kübik Yapılar" olarak adlandırılmıştır. Erken Osmanlı mimarisinde uygulamalarını gördüğümüz "ok niteli veya çok Blntl Camiler" Orhan Gazi döneminde henüz ortaya çıkmamıştır.

Orhan Gazi Dönemi Cami tipleri Ekrem Hakkı Ayverdi (1956: 151) tarafından Tek Kubbeli, Eyvanlı Tek Kubbeli, ift Kubbeli ve Cenahlı Tip ve Ahşap atılı Camiler olmak üzere 4 grupta incelenmiştir. Belirttiğimiz cami tipolojilerinde ortak tipler Abdullah Kuran tarafından tek niteli, E.H. Ayverdi tarafından tek kubbeli ve eyvanlı tek kubbeli, Gönül ney tarafından tek kubbeli kp mekanlı olarak adlandırılan ve kubbe ile örtülü, kare planlı, tek mekanlı camileri tanımlayan adlandırmalardır.

A.Kuran tarafından apraz Mihverli, E.H.Ayverdi tarafından ift Kubbeli ve Cenahlı tip olarak nitelendirilen camiler ise yapı terminolojisi olarak en fazla tartışılan yapı tipidir. İlk rneklerine Orhan Gazi döneminde rastlanan bu yapılar "Bursa Tipi", "Ters T", Fütüvvet Camileri, apraz Mihverli

camiler olarak ta adlandırılmış ve orijini ile ilgili olarak bir çok hipotez öne sürülmüştür. Semavi Eyice (1963: 4-63) ortaya atılmış olan bütün hipotezleri inceleyip tartışarak bu tür yapıları “ Zaviyeli Camiler” olarak tanımlamış ve dört eyvanlı ortası avlulu bina tipinden doğduğunu belirtmiştir.

Orhan Gazi dönemi camileri Tek Üniteli, Zaviyeli ve Ahşap Çatılı camiler adı altında gruplayarak incelemek uygun görülmektedir. Orhan Gazi Dönemi Camilerinden günümüze gelen, planlarına ulaşabildiğimiz ve yerinde inceleme yaptığımız 14 cami ele alınarak incelenmiştir. Camilerin büyük çoğunluğu “Tek Üniteli” cami tipinde olup kare planlı ve kubbe ile örtülüdür. Bu tipte yer alan camiler Bursa Alaaddin Cami (Levha 122), Bilecik Orhan Gazi Cami (Levha 130) , Baba Sultan Geyikli Baba Camii (Levha 138), Ezine Ulu Camii, Gebze Orhan Gazi Camii (Levha 140), İzmit Akça Koca (Levha 142) ve Orhan Gazi Camii (Levha 143), Lapseki Süleyman Paşa Camii (Levha 145), Yarhisar Orhan Gazi Camii'dir (Levha 148). Bu grupta incelediğimiz camiler kare planlı olmalarına karşın farklı boyutlardadır. Bilecik Orhan Gazi Camii (Levha 130). iç mekan düzenlemesi bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Bu camide mekan dört yönde genişletilmiş ve eyvanlar oluşturulmuştur.

Orhan Gazi döneminde Zaviyeli Camilere örnek Bursa Orhan Camii (Levha 123), İznik Orhan İmaretı (Levha 77, 78, 79), Bilecik Orhan İmaretı (Levha 132, 133, 134) ve Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesidir (Levha 137).

V. 1. 2. 1. 1. 2. Türbe

Orhan Gazi döneminde Geyikli Baba Türbesi (Baba Sultan), Şeyh Edebalı, Malhatun Türbeleri (Bilecik), Süleyman Paşa Türbesi (Bolayır, Yenişehir), Ahi Hasan, Abdal Murad, Çoban Bey Türbeleri (Bursa), Doğlu Baba Türbesi (Bursa, Karabelen), Ahi Yunus Türbesi (Ezine), Lala Şahin Paşa Türbesi (Mustafa Kemal Paşa), Hacı Hamza ve Kırgızlar Türbeleri

(İzник), Akça Koca Türbesi (Kandıra) ve Ertuğrul Gazi Türbesi olmak üzere 11 yerleşimde 14 türbe inşa edildiği bilinmektedir (Grafik 2, 6; Tablo 1)

Erken Osmanlı türbeleri plan ve mimari özelliklerine üç grup altında değerlendirilmektedir (Önkal 1992: 8; Sözen 1968):

- Kübik Gövdeli Türbeler
- Poligonal Gövdeli Türbeler
- Açık Türbeler

Orhan Gazi döneminde inşa edilen ve planı hakkında bilgi sahibi olduğumuz Kırgızlar (İzник), Lala Şahin Paşa (Mustafa Kemal Paşa), Geyikli Baba (Baba Sultan), Şeyh Edebali, Malhatun (Bilecik) ve Bolayır Süleyman Paşa Türbeleri kübik gövdeli türbelere dahildir. Lala Şahin Paşa Türbesi (Levha 146) ve Bolayır Süleyman Paşa Türbesi (Levha 139) sekizgen külah ile örtülü olmaları sebebi ile kubbe ile örtülü olan Kırgızlar, Geyikli Baba (Levha 138), Şeyh Edebali ve Mal Hatun Türbelerinden (Levha 131) farklı özelliktedir. İzник Kırgızlar Türbesi (Levha 97, 98, 100, 101) bu günkü planı itibari ile kübik (kare) gövdeli Türbelerin giriş bölümünün eyvan şeklinde geliştiği yapılara örnek olarak gösterilir (Öney 1989: 21; Önkal 1992: 8). Eyvan Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklularda ev, saray, cami, medrese ve kervansaraylarda karşımıza çıkmaktadır (Sözen 1968: 168). 13. yüzyıl başlarında görülmeye başlanan "Eyvan Tipi" türbelerin ilk örneğinin Seyit Gazi'deki türbe olduğu kabul edilir (Sözen 1968: 205). Türbelerde altta mummyalık, üstte beşik tonozlu eyvan açıklığından oluşmakta olan bu plan tipi 13. yüzyıl sonları ve 14. yüzyıl başlarına kadar gelişerek devam etmiştir. 15. yüzyıl başlarından itibaren iki katlı türbelerden vazgeçilerek tek katlı türbelerin ortaya çıktığı görülmektedir (Sözen 1968: 208). İzник Kırgızlar Türbesi için yapmış olduğumuz restitüsyon önerisine göre yapının giriş bölümü üç kemer ile dışarıya açılmaktadır (Levha 102, 106, 107). Orhan Gazi dönemi camilerinde revaklı giriş bölümlerinde uygulamalarını gördüğümüz üçlü giriş formunun, türbelerdeki tek örneği Kırgızlar Türbesidir. Yıldırım

döneminde inşa edilen Gülçiçek Hatun ve Yıldırım Türbelerinde revaklı giriş bölümlerinde üçlü geçiş uygulaması görülür.

V. 1. 2. 1. 2. Sosyal İşlevli Yapılar

V. 1. 2. 1. 2. 1. Hamam

Osmanlı'dan önce Anadolu'da hamam yapıları Antik dönemden itibaren özellikle Roma döneminde yaygın olarak inşa edilmiş; daha sonra Bizans, Selçuklu ve Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamları ile farklı dönemlerdeki kullanımı devam etmiştir. Osmanlı döneminde inşa edilen hamamlar soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık bölümleri olmak üzere üç ana bölümden ve bu bölümlere ek olarak su deposu ve külhan kısımlarından oluşmaktadır. M. Cezar (1995: 31) Türk şehrinin en önemli özelliklerinden birisinin de şehirde halk için hamamların bulunması olduğunu söylemekte ve bu nedenle hamamlara İslam kültürüyle bağlantılı sıhhi tesisler olarak ta bakılabileceğini belirtmektedir. Orhan Gazi Döneminden itibaren Osmanlı döneminde hamam yapılarına büyük önem verildiği ve Osmanlı döneminde hamam yapımının ve mimarisinin gelişerek devam ettiği görülmektedir. Semavi Eyice Osmanlı Hamamlarını sıcaklık bölümü özelliklerine göre altı tip içersinde değerlendirmektedir:

- Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip
- Yıldızvari sıcaklık tip
- Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip
- Çok kubbeli sıcaklıklı tip
- Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip
- Soğukluk, sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip

Orhan Gazi döneminde, Orhan Gazi Hamamı (Bursa, İznik, Yarhisar), Süleyman Paşa Hamamı (Göynük, İzmit), Lala Şahin Paşa Hamamı (Mustafa

Kemal Paşa) ve Eski Yeni Hamam (Bursa) olmak üzere 6 hamam inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapılardan İznik Orhan Gazi Hamamı (Levha 116a), İzmit Süleyman Paşa Hamamı (Levha 144) ve Yarhisar Orhan Gazi Hamamı (Levha 149) planı hakkında bilgi sahibi olduğumuz hamamlardır. Eyice'nin yapmış olduğu tipolojiye göre İznik Orhan Gazi Hamamı "Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip" içinde değerlendirilirken, İzmit Süleyman Paşa Hamamı ve Yarhisar Orhan Gazi Hamamı "Soğukluk, sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip"e dahildir.

V. 1. 2. 1. 3. Eğitim ve Kültür Yapıları

V. 1. 2. 1. 3. 1. Medrese

Medreselerin 10.y.y.'da Horasan ve Maverâünnehir'de ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Kuran 1969: 56). A. Kuran (1969: 9-11) Horasan'daki evlerin dört eyvanlı medreselerin orijinini teşkil ettiğini, fakat avluların kubbe ile kapalı olması nedeni ile bu evlerin kapalı avlulu medreselere öncülük edebileceğini, açık avlulu medreselerin kökeninin ise Budist Manastırları'nda aramanın doğru olacağını belirtmektedir. Bu plan tipinin Büyük Selçuklu Medreselerinde yoğun olarak uygulandığı görülmektedir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler medreselerinde Büyük Selçuklu Medreselerinin plan şemasının esas alındığı, bu medreselerde avlu, eyvan ve öğrenci hücrelerinin yanı sıra bir yada iki dersane bulunduğu belirtilmektedir (Sözen 1970: 2; Demiralp 1999: 194). Osmanlı dönemi öncesi medreselerde mekanların tümü orta avlu çevresinde sıralanmakta, birkaç kapalı avlulu medrese dışında avluların revaklı oldukları görülmektedir (Demiralp 1999: 194). Ayrıca Osmanlı Dönemi öncesinde revaklar tonoz örtülü iken, Erken Osmanlı Dönemi'nde kubbe örtülüdür (Demiralp 1999: 194).

Orhan Gazi döneminde Orhan Gazi Medresesi (Akçaova, Bursa, İznik), Süleyman Paşa Medresesi (İzmit, İznik, Yenişehir) ve Lala Şahin Paşa

Medreseleri (Bursa, Mustafa Kemal Paşa) olmak üzere 6 yerleşimde 8 medrese inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu yapılardan günümüze kadar ulaşanlar olanlar İznik Süleyman Paşa Medresesi ile Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi'dir (Grafik 2, 6, Tablo 2).

Erken Osmanlı Medreselerinin genellikle bağımsız bir yapı olarak tasarlandığı, tek katlı, açık avlulu, avluyu çevreleyen eyvan ve öğrenci odalarından oluştuğu görülmektedir. Orhan Gazi dönemi örnekleri olan Süleyman Paşa Medresesi (Levha 82-87) ile Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi (Levha 124) plan tipi olarak farklı özellikler göstermektedir. Lala Şahin Paşa Medresesi kapalı avlulu planı ile Erken Osmanlı Medreselerinden ayrılmaktadır. Benzer plan özelliklerine sahip diğer örnek Gümüş (Amasya) Hacı Halil Paşa Medresesi olarak belirtilmektedir.(Demiralp 1999: 206). Demiralp'e göre (1999: 215-216) ayrıca Lala Şahin Paşa Medresesi (Levha 124) dersane eyvanının kare planı ile diğer bütün Erken Osmanlı medreselerinden ayrılır. İznik Süleyman Paşa Medresesi (Levha 82-87) ise açık avlulu, üç yönden revaklarla çevrili ve bu revaklara açılan öğrenci hücreleri ile dershaneden oluşmaktadır. Erken Osmanlı Medreselerinde avlunun üç kenarı revakla çevrili olan örnekler bulunmaktadır.

V. 1. 2. 1. 4. Ticari Yapılar

V. 1. 2. 1. 4. 1. Han

Han genel anlamı ile kervanlara hizmet eden bir yol üstü kuruluşu olarak tanımlanmış, Anadolu ve Anadolu dışında kültürle ve dönemlere göre kervansaray, han ve ribat adları ile tanımlanmıştır. Orta Asya ve İran'da ribat ve kervansaray olarak tanımlanan bu yapılar, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde daha çok han olarak nitelendirilmiştir. Zamanla Osmanlı döneminde Kervansaray teriminin yeniden kullanılmaya başlandığı, daha çok

şehir dışındaki hanları tanımlayan bu terim ile birlikte, şehir içindeki örnekler şehir hanları olarak nitelendirilmiştir (Müderrisoğlu 1993: 192)

Orhan Gazi döneminde inşa edilen tek han örneği Bursa'da bulunmaktadır. Bu yapı aynı zamanda Orhan Gazi döneminde inşa edildiği bilinen tek ticaret yapısıdır(Grafik 6). İki katlı bir yapı olan Emir Hanı (Levha 125), her iki katta yer alan revaklar dükkan ve depolara açılmaktadır. Mustafa Cezar'a göre girişin karşısında bir ahır bulunmaktadır ve kurşun ile kaplı olan örtü, sonradan kiremit ile örtülmüştür. Bursa Emir Hanı ile başlayıp, yine Bursa'daki Fidan, Koza ve Piriç Hanları ile devam eden şehir hanı uygulamasının başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Rumeli'deki ticari yoğunluğa sahip şehirlerde devam ettiği belirtilir (Müderrisoğlu 1993: 197).

V. 1. 2. 2. Mimari Unsurlar / Öğeler

Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapıların büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilen ve her hangi bazı mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz yapılar bu bölümde ele alınmıştır (Tablo 3). Bu kapsamda ele alınan 32 yapının kitabe, taşıyıcı eleman, örtü sistemi, giriş yönü, revaklı giriş bölümü, mihrap ve minare özellikleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

V. 1. 2. 2. 1. Taşıyıcı Elemanlar

Bu dönemde taşıyıcı eleman olarak yapının ana taşıyıcısı olan duvara ek olarak sütun ve paye kullanılmıştır. Orhan Gazi döneminde ele alınan 34 yapıdan 12'sinde sütun ve paye kullanıldığı saptanmıştır (Tablo 3). Bu 12 yapıdan 7'sinde sütun kullanılırken, 5 yapıda ise paye kullanılmıştır. Taşıyıcı eleman olarak sütun ve paye kullanılan yapı tipleri cami, medrese, imaret,

türbe¹ ve handır (Tablo 3). Yapılarda bu taşıyıcıların kullanıldığı bölümler; camilerde revaklı giriş bölümleri ve nadir olarak harim kısımları, medrese, han ve türbede ise revak kısımlarıdır. Yapılarda sütun ve sütun başlıklarında devşirme malzeme kullanımı yaygındır. Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi, Orhan ve Alaaddin Camii'lerinde devşirme sütun başlıkları İznik Süleyman Paşa Medresesi ile Bursa Alaaddin Camii'nde devşirme sütun kullanımı görülmektedir.

V. 1. 2. 2. 2. Örtü Sistemi

Orhan Gazi dönemi yapılarında örtü sistemi kubbe, tonoz ve ahşap çatıdır. Bu dönemde inşa edilen tüm yapı tiplerinde kullanım örnekleri olan örtü sistemi kubbedir.² Örtü sistemi hakkında bilgi sahibi olduğumuz 31 yapıdan 27'sinde kubbe kullanıldığı görülmektedir. Kubbe kullanılan bu 27 yapıdan 11'inde kubbe ile birlikte tonoz örtünün kullanıldığı tespit edilmiştir. Tonoz kullanılan 11 yapıdan 3'ünde çapraz tonoz, 5 yapıda beşik tonoz tercih edilirken 3 yapıda da çapraz tonoz ile beşik tonozun birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ele alınan 31 yapı içerisinde örtüsü külah olan 2 yapı bulunmaktadır. Sekizgen külah ile örtülü olan bu yapılar Mustafa Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi ile Bolayır Süleyman Paşa Türbesi'dir (Levha 139; 146).

Camilerde kubbe, özellikle harim kısmında kullanılırken, revaklı giriş bölümlerinde genellikle tonoz tercih edilmiştir. Öte yandan bazı yapıların revaklı giriş kısımlarında tonozla birlikte kubbenin de kullanıldığı görülmüştür. Bursa Alaaddin (Levha 122) ve Orhan Camilerinde (Levha 123) revaktaki kubbe, giriş kısmını vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Camilerde revaklı giriş bölümünde tamamıyla kubbenin kullanıldığı örnek Bilecik Orhan Gazi İmareti'dir (Levha 132, 133). Tonozun örtü sistemi olarak kullanıldığı

¹ Bu günkü özelliği ile eyvan şeklinde olan Kızıllar Türbesi'nin giriş bölümünde, revak ve taşıyıcı olarak sütun-paye kullanımı, restitüsyon önerimiz dikkate alınarak belirtilmiştir. Restitüsyon için bkz.: Levha 102, 107)

² Değerlendirme kapsamında ele alınan yapılar ve yapıların örtü sistemleri için bkz.: Tablo 3.

bölümlerde ise, genellikle çapraz tonoz uygulanmıştır. Bunun yanında Bilecik Orhan Gazi İmaretı tabhane odaları ve Hacı Özbek Camii'nin revak kısımlarında beşik tonoz kullanıldığı görülmektedir.

Orhan Gazi Dönemi hamamlarında ise, örtü sistemi olarak kubbe kullanılmış, İznik Orhan Gazi Hamamı (Levha 116a) dışındaki hamam yapılarında tüm birimler kubbe ile örtülmüştür. İznik Orhan Gazi Hamamı'nda ise iki birim beşik tonoz ile örtülmüştür.

Değerlendirmeye aldığımız tüm medreselerde, örtü sistemi olarak kubbe kullanılmıştır.

Türbelerde ise, kubbe ve tonozun birlikte kullanıldığı örnekler olduğu gibi (İznik Kırğızlar, Babasultan Geyikli Baba Türbeleri), sekizgen külah ile örtülü örnekler de bulunmaktadır (Kırmastı Lala Şahin Paşa, Bolayır Süleyman Paşa türbeleri).

V. 1. 2. 2. 3. Revaklı Giriş Bölümü

Orhan Gazi dönemi yapılarında revaklı giriş bölümü genellikle camilerde kullanılmış; 1, 2, 3 ve 5 bölümlü olarak düzenlenmiş olan bu bölümlerin iki bölümlü tek örneği İznik Hacı Özbek Camii'dir. Hacı Hamza Camii'nde (Levha 120a) giriş kısmı tek bölümlüdür.

Revaklı giriş bölümlerinin yönü, yapıların giriş yönüne uygun olarak belirlenmiştir. Orhan Gazi Dönemi yapılarında revaklı giriş bölümleri, iki örnek dışında kuzeyde yer almaktadır. İznik Hacı Özbek Camii'nde giriş bölümü batıda yer alırken, Hacı Hamza Camii'nde doğu yöndedir. Bu iki yapıda giriş ve revak yönünün belirleyicisi yapıların sokak ile olan ilişkileridir.

V. 1. 2. 2. 4. Mihrap

Orhan Gazi Dönemi mihraplarında mihrap nişinin şekli, genellikle yarım yuvarlak olarak düzenlenirken, dikdörtgen ve sekizgen örneklere de rastlanmıştır. Bu dönemde genellikle camilerde kullanılan mihrap, çok işlevli yapılar olarak ta adlandırılan imaret ve zaviyeli camiler ile türbelerde kullanıldığı bilinmektedir. Mihrap bulunan tek türbe örneği BabaSultan Geyikli Baba Türbesi'dir (Levha 138).

Orhan Gazi dönemi yapılarından 13'ünde mihrap yer almaktadır. Bu 13 mihraptan 7'si yarım yuvarlak , 4 mihrap dikdörtgen, 2 mihrap ise beşgen formludur. Mihrabı dikdörtgen formlu olan yapılar genelde imaret ve zaviyeli camiler olup, dikdörtgen formlu tek cami örneği İznik Hacı Özbek Camii'dir.

V. 1. 2. 2. 5. Minare

Orhan Gazi dönemi camilerinde minareler, yapıların kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneydoğusunda yer almıştır. Minaresi güney doğuda olan tek yapı İznik Hacı Hamza Camii'dir (Levha 120a). Ekrem Hakkı Ayverdi (1957: 151), Orhan Gazi döneminde minarelerin hemen tamamının solda (doğu) yer aldığını ve bunun Orhan Gazi döneminin bir özelliği olduğunu söylemiştir. Değerlendirmeye aldığımız eserlerde minarelerin beşi kuzeydoğuda (solda), altı minare ise kuzeybatıda (sağda) yer alırken, bir yapıda minare güney doğu yöndedir.

Ayverdi bu tespiti, Bursa Alaaddin Camii (Levha 122), İznik Hacı Hamza Camii (Levha 120a) ve Yenişehir Orhan Gazi Camii minarelerinin orijinal olması ve bu minarelerin yapıların doğusunda yer almasından yola çıkarak yapmıştır. Fakat Ayverdi aynı eserinde (1957:137,145-146) Minaresi kuzeybatıda yer alan İznik Ayasofya (Orhan) Camii ve Akçakoca Camii'nin minare gövdelerinin eski olduğunu, tuğla bölümlerinin son yüzyıla ait

olduğunu söylerken, bir başka eserinde (1966:188) minaresi batıda yer alan diğer eserlerden Yarhisar Orhan Camii (Levha 148) ve Lapsekili Süleyman Paşa Camii (Levha 145) minarelerinin orijinal olduğunu belirtmiştir.

Minarelerde belirleyici olan bir diğer özellik ise, minarenin yapıya olan bağlantısı ve bağlantı niteliğidir. Orhan Gazi dönemi minarelerinin, yapının beden duvarına yaslanan harim duvarının içine yapılan revaklı giriş bölümüne bitişik ve revaklı giriş bölümü içinde yer alan örnekleri bulunmaktadır.

V. 2. ORHAN GAZİ DÖNEMİNDE İZNIK KENTİNİN BİLECİK, BURSA VE YENİŞEHİR KENTLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Orhan Gazi döneminde İznik kenti; kent dokusunun oluşması ve kentin fiziksel yapısını belirleyen genel özellikleri açısından ele alınmış ve yakın çevresindeki Bursa, Bilecik ve Yenişehir kentleri ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme örneklerinin seçiminde başta kentlerin coğrafi konumları, tarihsel gelişim süreçleri ve Osmanlı öncesi kentlerin fiziksel yapıları, imar faaliyetleri, başkent ve taşra özellikleri ve Orhan Gazi Dönemi'ndeki gelişim süreçleri esas alınmıştır¹.

V. 2. 1. Tarihsel Gelişim

İznik kenti Orhan Gazi döneminde 1331 yılında fethedilmiştir. Bursa Orhan Gazi tarafından, İznik'ten yaklaşık 5 yıl önce 1326 yılında fethedilmiştir. Bilecik ve Yenişehir ise bu iki kentten önce Osman Gazi tarafından alınmıştır. İznik ve Bursa kentlerinin fethedilme süreçleri benzer stratejiler ve belirgin bir fetih politikası göstermesi açısından önemlidir. Öyle ki her iki kentte Osman Gazi tarafından uzun yıllar kuşatılmış ve Orhan Gazi döneminde savaşılmadan anlaşılarak alınmıştır. Bu süreç ile ilgili olarak tarihi kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür.

Tarihi kaynaklarda yer alan bilgilere göre İznik ve Bursa kentlerinin fethedilme süreçleri benzer nitelikte uygulama ve olaylara sahne olmuştur. Her iki kentin de Osmanlı öncesi Bizans kenti olması ve fethedilme süreçleri, uzun süre kuşatılması, hemen alınamamasının yada alınmamasının sebepleri, kaledeki Bizanslıların durumu, Osman Gazi'nin uyguladığı fetih anlayışının Orhan Gazi tarafından devam ettirildiği, gibi önemli bilgiler tarihi kaynaklarda belirtilir.

¹ Orhan Gazi dönemi yerleşimleri için bkz.: Grafik 2; Tablo 1.

Kaynaklarda Osman Gazi'nin Bursa Kalesi'nin savaşarak alınamayacağını dűřünerek, sabırla beklemenin gerektiğini sűylediđi belirtilir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 28). Osman Gazi'nin bu dűřünce ile Bursa'nın Kaplıca tarafına bir hisar yaparak, bu hisara yeğeni Akdemir'i ve yanına birćok "yoldaş"ını yerleştirdiği bilinir. Ayrıca başka bir hisarda kentin "sađ tarafına" yapılarak sorumluluğu Balabancık'a verilmiştir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 28; Neřri 1995: 117,119). Kaynaklarda ayrıca bu iki hisarın bir yılda inřa edildiği ve bu sayede Bursa'nın sűrekli kontrol altında tutulup, dışarı ile bağlantısının tamamen kesildiği anlatılır (Aşıkpaşaoğlu 1992: 28, Neřri 1995. 117,119).

İzник'in Orhan Gazi tarafından alınma sűrecinde Bursa'da olduđu gibi benzer bir fetih anlayıřının benimsenmiř olduđu gűrűlmektedir. İzник çevresinde bulunan Kara epiř ve Kara Tekin Kaleleri¹ Orhan Gazi tarafından alınarak, bu kalelerde Konur Alp ve Samsa avuř gűvlelendirilmiřtir. Bu kaleler ile İzник sűrekli kontrol altında tutulmuř, buraya yerleřtirilen askerler tarafından aralıklarla İzник'in çevresinde bulunan bahćelere saldırılarak zarar verilmiřtir (Ařıkpařaođlu 1992: 32; Neřri 1995: 125,127,129).

Kaynaklardaki bilgiler; özellikle Bursa ve İzник kentlerinin uzun sayılacak bir sűre kuřatılmasının nedeni olarak, fetih için gerekli olan ortamın yaratılması ve kentlerin kendiliđinden teslim olmayı kabul etmesinin tercih edildiđini gűstermektedir.

Bu fetih yűnteminin Osman Gazi tarafından uygulanmaya bařlanıp Orhan Gazi dűneminde de benimsenerek devam ettirildiđi gűrűlmektedir². Bu

¹ Kara Tekin Kalesi'nin kuşatması sırasında, Orhan Gazi hisar tekfuruna haber gűndererek asıl amacının İzник'i almak olduğunu, teslim olması durumunda kendisi ve halkının kalede kalmasına izin vereceğini sűylemiř, bu önerisinin reddedilmesi üzerine hisar fethedilerek yağmalanmıştır (Aşıkpaşaoğlu 1992: 32; Neřri 1995: 127). Bu anlatılanlar fethedilen yerlerin öncelikle savaşılmadan teslim alınmasının tercih edildiği, aksi taktirde bir yağmalamanın sűz konusu olduğunu ortaya koyar. Ayrıca Kara Tekin Kalesi'nin alınması sűrecinde Orhan Gazi'nin ilk hedefinin İzник'i almak olduğunu belirtmesi önemlidir.

² Osmanlı'nın uyguladığı fetih yűntemleri için bkz: Inalcık 2000: 443-475

strateji sonucunda, çevrelerine hisarlar inşa edilerek baskı altına alınan Bursa (1326) ve İznik (1331) anlaşılarak Orhan Gazi'ye teslim edilmiştir.

Bu kuşatmanın sonucu olarak tüm dış çevre ile bağlantısı kesilen ve anlaşma ile teslim alınan Bursa kalesinin tesliminde rol oynadığı belirtilen Bursa Tekfur'unun "veziri" Saroz'un anlatmış oldukları kuşatmanın sonuçlarını ve kentin neden teslim edildiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Orhan Gazi ile Saroz arasında geçen bu konuşmayı Aşıkpaşaoğlu (1992: 33-34) şu şekilde aktarmaktadır:

" Orhan Gazi "vezire" sordu ki: Bu hisarı verdiniz. Neden bunaldınız da verdiniz? Saroz dedi ki: Birkaç sebepten dolayı verdik. Biri budur ki sizin devletiniz günden güne büyüdü. Bizim devletimiz döndü. Bunu iyice bildik. Biri de bu ki baban üzerimize havale yaptı, gitti. Onun devleti köylerimizi zaptetti. Size itaat eder oldular. Bizi hiç anmaz oldular. Biz de bildik ki onlar rahat oldular. Onun için bizi anmazlar dedik. Biz de o rahatlığa heves ettik. Biri de bu ki tekfurumuz mal yığdı. Fayda vermedi. Çünkü malı verecek yer bulamadı. Alacağı şeyi vaktinde alamadı. İhtiyacımız olduğu zaman satıcı bulunmadı. Hisar bize hapis oldu. Biri de bu ki padişah aciz olunca memleket tez harap olurmuş. Biride bu ki yaramaza uyduk. O yaramaz Kite tekfurudur. Biri de bu ki alemin değişikliği eksik olmaz. Şimdi bu değişiklik bizde de vaki oldu. Orhan Gazi: Ya bu kırgın neden bu kadar çok olmuş diye sordu. Tekfûr: Açlıktan çok kırıldı diye cevap verdi".

Çeşitli tarihi kaynaklarda da anlatılan bu bilgiler doğrultusunda kentin teslim edilmesinde öncelikle halkın ve Tekfur'un İstanbul'daki İmparatora karşı güvenlerinin kalmaması, kentin kuşatılması ile dışarıyla tüm bağlantılarının kesilmesi, yiyecek stoklarının tükenmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan açlık belirleyici olmuştur. Benzer bir durum İznik'in alınması

sonrasında görülmekte; kentte özellikle erkek nüfusunun oldukça azalmış olduğunu gören Orhan Gazi, orada bulunan kadınlara bu durumun sebebini sorduğunda “ kiminin savaştan, kiminin açlıktan öldüğünün” söylendiği bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42).

Bilecik ve Yenişehir kentleri ise yukarıda İznik ve Bursa'nın ortak özelliği olarak açıklanan sürecin dışında farklı özellikler taşımaktadır. Osmanlı öncesinde Bilecik kenti Antik dönemde “Agrilion” adı ile anılırken Bizans döneminde “Belokome” adını almıştır (Sevin 2001: 40). Özellikle Osman Gazi ile Bilecik Tekfuru arasında çok iyi ilişkiler bulunduğu, Osman Gazi yaylaya gittiği zamanlarda emanetlerini Bilecik Hisarı'na bırakıp karşılığında yayladan dönüşlerinde onlara çeşitli yiyecek, halı gibi hediyeler getirdiği bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 20). Bu ilişkiler uzun zaman karşılıklı güven içinde devam etmiştir. Hatta Osman Gazi'nin, Bilecik çevresindeki bir çok Bizans yerleşimi ele geçirildiği halde Bilecik Hisarı'nı almamasının sebebi olarak, geçmişteki bu ilişkiler gösterilir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 22). Ancak diğer tekfurların yönlendirmesi ile Osman Gazi'ye bir düğün bahanesi ile tuzak hazırlayan Bilecik tekfurunun planı, Harmankaya Tekfuru Mihail tarafından Osman Gazi'ye iletilmiş ve hisar bu olaydan sonra Osman Gazi tarafından alınmıştır (Aşıkpaşaoğlu 1992: 23).

Tarihsel süreç göz önüne alındığında Bilecik ve Yenişehir kentleri, Osman Gazi döneminde Osmanlı topraklarına katılırken, Bursa ve İznik Orhan Gazi döneminde alınmıştır. Ayrıca, Bilecik Bizans döneminde bir kale kent olması ile Bursa ve İznik ile benzerlik gösterse de kentin alınmasında Bursa ve İznik'te olduğu gibi herhangi bir kuşatma uygulanmamış; Bilecik Tekfuru'nun ihaneti ve sinsi planına karşı aynı şekilde plan hazırlayan Osman Gazi'nin, Tekfur ve askerlerinin büyük bir kısmının hisardan çıkmasını fırsat bilerek, hisarı savaşmadan ele geçirmiş ve tekfur ile askerlerini kendisinin düğün yeri olarak önerdiği Çakır Pınarı'na yakın yerde öldürmüştür (Aşıkpaşaoğlu 1992: 23,24). İznik ile karşılaştıracığımız kentlerden olan Yenişehir ise, hem kent dokusu hem de tarihsel süreç içindeki gelişim ve

değişim süreci açısından bahsettiğimiz üç kentten de farklı özelliktedir. Yenişehir ile ilgili araştırmaların eksikliği nedeni ile kentin tarihsel süreci ile ilgili bilinmeyen çoktur. Osmanlı kaynaklarında Yenişehir'in Osman Gazi tarafından kurulduğu ve burada gazilere evler yapıldığı, kendisinin de oğlu Alaaddin Paşa ile birlikte buraya yerleştiği belirtilmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 26). Ayverdi (1966: 14-15), tarihi kaynaklara dayanak Yenişehir'in "hiç zorluk çekilmeden" Osman Gazi tarafından 700 H./ 1300 M. yılında alındığını ve burada daha önce hiçbir yerleşimin bulunmadığı yada köy niteliğinde bir yerleşim yeri olması gerektiğini belirtmektedir. Ayverdi (1966: 14-15,18) bu saptasında, Yenişehir adının anlamı itibari ile yeni kurulan bir şehri nitelendirdiğinin altını çizerek, günümüz bazı araştırmacıların Yenişehir'in antik dönemdeki ismi olarak belirttiği "Neapolis" adının, şehrin Osmanlı dönemindeki isminden yola çıkarak ortaya atılmış olabileceğini belirtmektedir. Anadolu'nun tarihi coğrafyası ve özellikle Antik kentler ile ilgili tanımlamalarda, Antik dönem kaynağı olması nedeni ile ilk ve en önemli referans kaynağı Strabon olup (1993), bu alanda ulaşılabildiğimiz son yayın niteliğinde olan çalışma Veli Sevin'in "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" adlı eseridir (2001). Strabon (1993: 272) Neapolis kentini bugünkü Kuşadası'nın güneyinde İyonya'da bir kent olarak tanımlarken, Neapolis adıyla Anadolu'da üç farklı kentin varlığı tespit edilmiş, fakat bu kentler Yenişehir değildir (Sevin 2001: 97, 116, 158). Aynı yayındaki bilgilere göre Yenişehir adını "söylencesel" Frig krallarından Otreos'tan alan "Otroia" kentidir (Sevin 2001: 67). Bu bilginin kaynağını da Strabon'un (1993: 46,275) vermiş olduğu bilgiler oluştururken, kent Frig krallarından Otreos tarafından Bitinya'nın doğu sınırında kurulmuş küçük bir yerleşim olarak tanımlanmaktadır. Burada asıl vurgulanması gereken nokta Yenişehir kentinden "küçük bir yerleşim" olarak bahsedilmesidir. Çünkü o dönemdeki yerleşimin sınırları ve bugünkü Yenişehir kenti içindeki yeri bilinmediği gibi, bu yerleşimin kurulmasından sonra özellikle Bizans dönemindeki durumu ve yerleşimin Bizanslılar tarafından kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

V. 2. 2. Kent Dokusu

İznik kentinin planı, Orhan Gazi döneminde kentin fiziksel değişimini, benzer özellikleri ve belirgin farklılıkları ile karşılaştırılabilir nitelikteki kent Bursa'dır.

Bursa ve İznik kentlerindeki daha önce açıklamış olduğumuz fetih öncesindeki kuşatma ve bu sürede uygulanan fetih politikasındaki belirgin benzerlik aslında bu iki kent ile sınırlı bir durum değildir. Benzer durumlar Orhan Gazi döneminden sonra da özellikle Bizans döneminde önemli kentlerde ve dolayısı ile iyi ve dayanıklı savunma yapısına sahip bir çok kentin fethinde kullanılmış bir yöntemdir.

Prusa (Bursa) Strabon'a göre (1993: 43), Bitinya kralı I.Prusias tarafından Uludağ (Olympos) eteklerinde kurulmuş iyi yönetilen bir kenttir. Kurulduğu dönemde "Prusa" olarak adlandırılan kent, farklı dönemlerde Brusa, Brussa, Boursa, Borsa ve Bursia adları ile anılmıştır (Sevin 2001: 265). Kentin günümüzdeki ismi ise Bursa'dır. Bursa (Prusa), Roma döneminde İznik (Nikaia) ve İzmit (Nikomedia) kadar önemli bir kent durumunda olmasa da bir yerleşime sahne olduğu bilinmektedir. Fakat Roma döneminden günümüze her hangi bir yapının varlığına dair bir kalıntı ulaşılmış değildir¹. Bu belirsizliği ortadan kaldıracak her hangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Osmanlı öncesinde Bursa kenti, sur ile çevrili bir kale kent olarak tanımlanır (Tanyeli 1987: 135). Bursa'nın Bizans dönemi fiziksel yapısını ortaya koyabilecek kaynak ve veriler yetersizdir. Kent içinde bulunan bir kaç yapıya ait zemin döşemesi, Bizans yapılarının varlığına işaret eder. Bu zemin döşemelerinden birisi bu gün Tophane olarak bilinen yerde, Osman Gazi.

¹ Bu belirsizliği ortadan kaldıracak her hangi bir çalışma yapılmamıştır. Roma döneminde kentin sınırlarının saptanması için özellikle surlarda kapsamlı araştırma yapılması gerekir. Bursa'da yaptığımız inceleme sırasında bu gün tophane olarak adlandırılan ve Orhan Gazi ve Osman Gazi Türbelerinin bulunduğu alanın güneyindeki surlarda yer alan blok taşlar Roma dönemi özelliği gösterir.

Türbesi'nin altında bulunmaktadır. Bu zemin döşemesi Bizans dönemi Manastırına ait olduğu bilinir (Eyice 1987: 131-147). Kaynaklarda yer alan bilgilerden yola çıkarak Osmanlıların kenti aldığı tarihte (1326) yapının ayakta olduğu söylenebilir¹. Zemin döşemesi günümüze ulaşmış olan bir diğer yapı bugünkü Yer Kapı'da bulunmaktaydı². Osmanlı vakayinamelerinde manastırdan medreseye çevrilen bir yapının varlığından söz edilmektedir (Neşri 1995: 187). Kale içinde inşa edildiği bilinen tek medrese örneği olan Lala Şahin Paşa Medresesi'nde böyle bir dönüşümün izleri görülmez. Sur içindeki Bizans yapılarını ortaya koyan veriler verdiğimiz bilgiler ile sınırlıdır. Sur dışında yoğun bir yapılaşmanın olduğuna dair her hangi bir bilgimiz bulunmamaktadır (Tanyeli 1987: 135). Kalenin kuzey eteğinde olduğu belirtilen Rum yerleşmesinin ise (Baykal 1950: 13), Bizans döneminde Yahudi yerleşim alanı olduğu ve Ortaçağ'da Musevilerin kale dışında yerleşmeye zorlanma olgusunun Bursa'daki uygulaması olarak yorumlanır (Tanyeli 1987: 135).

Mevcut kalıntılar doğrultusunda Bursa'nın Roma ve Bizans dönemine ait fiziksel yapısını belirlemek oldukça güç olmakla birlikte, bu sorunun çözümüne yönelik herhangi bir çalışma da bulunmamaktadır. Kentteki Osmanlı öncesi eserlerin azlığını Mustafa Cezar (1985: 57) "Bursa şehir olarak Türklerden önceki devreye ait isminden başka mirasa sahip sayılmaz" diyerek tanımlar. Bu saptamaya neden olan bizimde üzerinde durduğumuz Osmanlı dönemi öncesi mimari kalıntıların günümüze ulaşmaması olduğu gibi, Bursa kentinin Roma ve Bizans dönemi ile ilgili kazı ve araştırmaların eksikliği de etkindir. Bursa, Roma ve Bizans dönemlerinde İznik kadar önemli bir kent konumunda olmasa bile Osmanlı fethi öncesine kadar yerleşime sahne olan kentte daha fazla yapı olması kaçınılmazdır.

¹ Osman Gazî'nin Orhan Gazî'ye vasiyetini aktaran Neşri'nin verdiği bilgilerde o dönemde yapının ayakta olduğu vurgulanır: "Osman Gazî, oğlu Orhan'a vasiyet itdi-kim, " ben vefât idicek, beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenün altında koyasın,, didi. Oî vakit kâfirler manastır yini örtnüşlerdi. Gümüş-gibi yalabırdı. İrakdan gören gümüş sanırdı..." (Neşri 1995: 145).

² Yapıya ait zemin döşemesi Yer Kapı'daki Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu binasının karşısında bulunan Kireççi Emin Apartmanı'nın bodrumunda yer almaktadır. Bu mozaik zemin döşemesi Kazım Baykal tarafından 5-6. yüzyıla tarihlenmektedir Baykal (1993: 14,59).

Osmanlı öncesi Bilecik ve Yenişehir kentlerinin fiziksel yapısı ile ilgili bilgilerimiz ise yok denecek kadar azdır. Her iki kentin tarihsel gelişimi ile ilgili bilinenleri yukarıda anlatmıştık. Bu kentlerin kentsel gelişim ve değişimlerini ortaya koyabilmek ise çok daha güçtür. Osmanlı öncesi özellikle Bilecik kentinin, Bursa ve İznik gibi kale kent görünümünde bir Bizans kenti (Belokome) olduğu bilinmekle birlikte, kentte Bizans dönemine ait herhangi bir yapının varlığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Bir kale kent olan Bilecik kentinde, sur dışında herhangi bir yapılaşmanın olup olmadığı bilinmemektedir. Kent topografik yapısı nedeniyle sur dışında geniş bir yerleşmeye uygun değildir. Bu nedenle kalenin ve çevresinin mevcut yüz ölçümü dikkate alındığında Bilecik (Belokome) kenti İznik (Nikaia) ve Bursa'ya (Prusa) göre oldukça küçük bir kent niteliğindedir. Bilecik'in Roma ve Bizans döneminde statü olarak önemli bir kent olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kentin Antik dönemdeki ismi "Agrilia" olmakla birlikte, antik dönemin en önemli kaynağı niteliğindeki Strabon tarafından kaydedilmemiş olması, kentin antik dönemin önemli bir yerleşimi olmadığı yönündeki görüşü desteklemektedir. Her ne kadar önemli olmayan ve küçük bir kent niteliğinde olsa da, Bizans döneminde özellikle Osman Gazi döneminde Osmanlılarla iyi ilişkiler içinde bulunan bir Bizans yerleşiminin varlığını tarihi kaynaklarla belirtilmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 20). Günümüze kısmen ulaşan kale, yerleşimin varlığını ve sınırlarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kale içinde Bizans dönemine ait yapıların bulunması gerekmektedir. Fakat günümüzde bu yapılara ait temel seviyesinde de olsa herhangi bir iz bulunmamaktadır¹.

Kentte, Osmanlı öncesi döneme ait kentin fiziksel yapısını ve sınırlarını ortaya koyacak mimari veriler bulunmadığı için, kentin Osmanlı döneminde yeniden şekillenmesi mevcut Osmanlı yapılarının kent içindeki dağılımları ile açıklanabilmektedir. Bilecik kentinin Osman Gazi tarafından alınmasının ardından sur içinde yerleşildiğini düşündürecek her hangi bir veri yoktur.

¹ Bu belirsizliğin ortadan kaldırılması ancak kale içinde kazı ve araştırmaların yapılması ile mümkün görünmektedir.

Kaynaklarda kentin alınmasının ardından Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali'yi ve hanımı Mal Hatun'u buraya yerleştirerek; kentin gelirlerini Şeyh Edebali'ye bıraktığı belirtilmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 26).

Bilecik Kalesi, yeri ve topografik özellikleri ile İznik kentinden farklıdır (Levha 129). Kalenin üç tarafı derin bir vadiye bakmakta, bugünkü şehirle bağlantısı çok dar bir yol ile kurulabilmektedir. Bu bakımdan bir ölçüde Bursa ile benzerlik göstermektedir. Çünkü Bursa kalesi de özellikle doğu, batı ve kuzey yönlerde oldukça yüksek bir alana kurulmuştur. Bu nedenle Bilecik Osman Gazi tarafından alındıktan sonra, Orhan Gazi döneminde topografik zorunluluktan dolayı, kalenin batısında (yukarısında) inşa edildiği görülmektedir. Kalenin bulunduğu yerde surların batı yönünde Orhan Gazi tarafından inşa edildiği düşünülen (Ayverdi 1966: 35) Şeyh Edebali ve Mal Hatun Türbeleri ve bu yapıların güneyinde Orhan Gazi Camii yer almaktadır. Yukarıda kalenin bulunduğu yerdeki bu imar faaliyetlerinin dışında aşağı şehir olarak tanımlanan bölgede Orhan Gazi İmareti bulunmaktadır. Ayrıca, Süleyman Paşa'nın burada bir camisinin bulunduğu bilinmektedir. Ayverdi caminin yeri ile ilgili her hangi bir saptamanın yapılamadığını belirtmektedir.

Yenişehir kentinin Osmanlı öncesinde her hangi bir yerleşime sahne olduğu yönünde bir bilgimiz yoktur. Frig krallığı döneminde küçük bir yerleşim olarak nitelendirilen Yenişehir'in (Otroia) Bizans döneminde küçülerek köy niteliğinde küçük bir yerleşim olduğu düşünülebilir. Bu nedenle Osman Gazi tarafından yerleşime açılan kentin Yenişehir olarak bilinmesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Bursa ve İznik'te gördüğümüz surlar tarafından çevrelenmiş bir kent ve bu kentler içindeki mevcut Bizans yapıları ile oluşan fiziksel ve toplumsal özellikler Yenişehir kenti için geçerli görülmemektedir. Yenişehir'de Bizans döneminde küçük bir yerleşim bulunsa bile burada yaşayan insanların Osmanlı ilerleyişi karşısında savunması ile sağlam ve dayanıklı büyük kentlere göçme olasılıklarının da değerlendirilmesi gerekir¹.

¹ Pahimeres'in aktardığına göre Bilecik, İznik'in kuşatıldığı dönemde (1300-1331) sakinleri tarafından boşaltılan kentler arasındadır. Ünlü İznik kuşatılmış, çevresi ile bağlantısı kesilmişti, kıtlık yüzünden sıkıntı içindeydi.

Osman Gazi tarafından kent alındıktan sonra burada yapı faaliyetlerine başlandığı bilinmekle birlikte (Aşıkpaşaoğlu 1992: 25,26) Yenişehir'de Osman Gazi dönemindeki yapılar bir saray ve buna bağlı olarak inşa edilen Saray Hamamı'dır. Yenişehir kenti, Osmanlılar tarafından 1300 yılında alınmasından (Aşıkpaşaoğlu 1992: 25) itibaren özellikle Osman Gazi döneminde bir merkez niteliğinde olduğu tarihi kaynaklarda verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Osman Gazi'nin Şeyh Edebali ve Mal Hatun'u Bilecik'te bıraktıktan sonra kendisinin Yenişehir'i merkez olarak belirlediği tarihi kaynaklarda şu şekilde aktarılır: ".....kendisi Yenişehir'e gitti. Yanındaki Gazi'lere evler yapı verdi. Orada durur oldu" (Aşıkpaşaoğlu 1992: 26). Yine kaynaklarda Osman Gazi Bursa'ya iki hisar yaptırdıktan sonra Yenişehir'e döndüğü, Aydos kalesini fetheden Abdurrahman Gazi'nin ganimetler ve esirlerle Yenişehir'de bulunan Orhan Gazinin yanına gittiği belirtilmektedir (Neşri 1995: 143). Sadettin Efendi ise (1999), Yenişehir'in merkez olma niteliğini vurgulayan şu bilgiyi aktarmaktadır : "Devleti için Yenişehir'i merkez ve adaletin durağı edinerek, yoldaşları zafer olan askerlere konaklar yaptırıp, mescit ve hamam inşa ettirmeye..." Bu bilgiler Yenişehir'in Osman Gazi döneminde Beyliğin merkezi olarak belirlendiğinin kanıtını oluşturmaktadır. Uzun süre "başkent" olarak kullanılan Yenişehir'deki imar faaliyetleri az olmakla birlikte, Osmanlı Mimarisi'nin tarihsel süreç içinde gelişimi incelendiğinde bu durum Yenişehir'e özgü bir yaklaşım değildir. Çünkü Yenişehir'in merkez olarak kullanılması özellikle Osman Gazi döneminde olmuştur ve 1326 yılında Bursa, 1331 yılında İznik kentlerinin alınması ile Beyliğin merkezi İznik ve Bursa olarak belirlenmiş ve bu kentlerde yapılaşmaya daha fazla önem verilmiştir. Osman Gazi döneminde fethedilen tüm yerleşimlerde inşa edildiği bilinen on bir yapıdan ikisi Yenişehir'de bulunmaktadır. Bu nedenle Yenişehir'de Osman Gazi döneminde az sayıda yapı inşa edilmesi Yenişehir'e özgü bir durum değil, genel olarak Osman Gazi dönemi özelliğidir. Orhan Gazi döneminde ise kentin eski önemini ve merkez niteliğini kaybettiği görülmektedir.

Bursa, Orhan Gazi tarafından alındıktan sonra İznik'te olduğu gibi, imar faaliyetlerine başlandığı görülmekte ve ilk yapı faaliyetlerinin sur içinde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bursa'nın fethinde Şeyh Edebalı'nın kardeşi Ahi Şemseddin'in oğlu olan Ahi Hasan kaleye ilk çıkan kişi olmuş (Aşıkpaşaoğlu 1989: 33, Neşri 1995: 131-135) ve bu nedenle kalede kendine bir zaviye yaptırmıştır (Neşri 1995: 135). Bu gün ayakta olmayan yapının yerinin Neşri tarafından İl-Erioğlu Ahmet Bey Mescidi'nin batısında olduğu belirtilir (1995:135). Yine Bursa'nın fethinde bulunduğu bilinen Orhan Gazi'nin arkadaşlarından İl-Eri Hacı'nın oğlu İl-Erioğlu Ahmet Bey kale içinde Bey Sarayı yanında bir mescit yaptırmıştır¹. Her iki yapıda bu gün ayakta olmayıp, yapıların kesin inşa tarihlerini öğrenebileceğimiz kaynak bulunmamaktadır. Ayrıca Bursa'da kale içinde Orhan Gazi'nin kardeşi Alaaddin Bey'in biri kalenin kaplıca kapısının girişinde, diğeri ise kapının hemen yukarısında olmak üzere iki mescit yaptırdığı bilinmektedir. Bugün kale içinde Alaaddin Bey caddesinde bir avlu içinde olan Alaaddin Camii ayakta olup (Ayverdi 1966: 56), kaplıca kapısının yakınında olduğu belirtilen diğer mescid günümüze ulaşmamıştır. Yapının yeri hakkında da her hangi bir bilgi yoktur (Ayverdi 1966: 56). Kaynaklarda Orhan Gazi'nin hisar içinde yaptırdığı bilinen Camii bugün ayakta değildir. Ayverdi yapının Orhan Gazi Türbesi ile Bey Sarayı arasında olması gerektiğini belirtmektedir (Ayverdi 1966: 58). Ayrıca kale içinde kaplıca kapısına yakın bir yerde Süleyman Paşa Mescidi'nin varlığı bilinmekle birlikte, bugün ayakta olmayan yapının yeri bilinmiyor (Ayverdi 1966: 90). Sur içinde bu günkü Tophane Meydanının güneyinde "darphane" ve "Saltanat Kapısı" olarak nitelendirilen yerde, Kazım Baykal'ın Nilüfer Hatun tarafından yaptırıldığını belirttiği, Darphane (Zaphane) mescidi günümüze kadar ulaşmamıştır (Ayverdi 1966: 90). Nilüfer Hatun Tekkesi kaplıca kapısına yakın bir yerde tasvir edilmekte, fakat bu gün ayakta olmayan yapının yeri hakkında da bilgi bulunmamaktadır (Ayverdi 1966: 104). Bu yapıların dışında Bursa'da sur içinde Lala Şahin Paşa Medresesi, Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri ile Orhan Gazi'nin iki hamamından biri

¹ Neşri bu yapıyı, Bursa'nın alınmasından sonra kale içinde inşa edilen ilk yapı olarak belirtmektedir (Neşri 1995: 135).

olan ve Eski Yeni Hamam olarak adlandırılan (Ayverdi 1966: 111) hamam ve bugün ayakta olmayan Alaaddin Bey Hamamı'nın bulunduğu bilinmektedir (Ayverdi 1966: 105-111). Bu yapıların dışında hisar içinde "Bey Sarayı" olarak bilinen ve Şehadet caminin karşısında olduğu belirtilen saray bugün ayakta değildir. Ayverdi' ye göre olasılıkla Bizans tekfurunun oturduğu saray Orhan Gazi tarafından kullanılmıştır¹ (Ayverdi 1966: 117).

Sur içindeki bu yapıların dışında, Orhan Gazi döneminde kentin farklı yerlerinde sur dışında yapılar inşa edildiği bilinmektedir. Osman Gazi döneminde Bursa'nın kuşatılması için yapıldığı bilinen Balabancık Hisarı yakınlarında Çoban Bey adına bir türbe ve mescit yapıldığı bilinmekle birlikte yapılar günümüze ulaşamamıştır. Ayverdi (1966: 57), türbenin Orhan Gazi döneminde, mescidin ise Hüdavendigâr döneminde yapıldığını söylemektedir.

Gazi Aktimur Mescidi sur dışında inşa edilen bir başka yapı olup, Muradiye Külliyesi'nin batısında olduğu bilinen yapı günümüze ulaşamamıştır (Ayverdi 1966: 57).

Ayrıca Alaca Hırka'da Abdal Murad Tekkesi (Ayverdi 1966: 102), Pir Emir'de Abdal Musa Tekkesi, Kükürtlü' de Alaaddin Bey Tekkesi (Ayverdi 1966: 104) ve Balabancık Hisarına yakın bir yerde Çoban Bey Türbesi'nin varlığı bilinmektedir (Ayverdi 1966: 105). Orhan Gazi döneminde Bursa'da inşa edilen tek köprü ise Bursa Mudanya yolundaki Geçit Köyü'nün güneyinde bulunan Nilüfer Hatun Köprüsü'dür (Ayverdi 1966: 118).

Sur içindeki yoğun yapılaşma ve şehrin farklı bölümlerindeki dağınık ve dağınık olduğu kadar seyrek yapılaşmanın dışında, E. H. Ayverdi tarafından "Aşağı Şehir" olarak adlandırılan ve hisarın kuzey doğusunda yer alan düzlük bir alanda, Orhan Gazi tarafından yapılar inşa edildiği bilinmektedir. Ayverdi

¹1355 yılında Bursa'da esir olarak bulunan Bizanslı Papaz Palamas'ın mektuplarından Bursa'da bulunan sarayın Orhan Gazi tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

(1966: 56), Bizans döneminde kullanılan ve sur ile çevrili alanı kaplayan kentin Orhan Gazi tarafından aşağıda bir hisar ve buna bağlı olarak inşa edilen yapı topluluğunu “ kasabadan şehir kimliğine ulaştırma çabasının birinci aşaması ” olarak nitelendirmektedir. Sur dışında, “aşağı şehir” yada “aşağı hisar” olarak tanımlanan bölgede, Orhan Külliyesi, Orhan Gazi Medresesi, Orhan Gazi mektebi, Orhan İmaret zaviyesi, Aşhane, Orhan Gazi Hamamı, Emir Hanı, ve Süleyman Paşa Mescidi'nin olduğu bilinmektedir (Ayverdi 1966: 94-96,11-116). Bu yapılardan Orhan Gazi Camii (İmaret,zaviye), Orhan Hamamı ve Emir Hanı dışındaki yapılar günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu yapıların büyük çoğunluğunun 1935 yılında Belediye Binası'nın inşası sırasında yıkıldığı bilinmektedir (Baykal 1993: 58-59).

Ayverdi bu yapıların inşasının “ Orhan Gazi'nin devletini, gelişi güzel değil; ölçüp biçerek tesis ettiğinin en büyük kanıtı” olduğunu belirtmektedir (Ayverdi 1966: 56).

Bursa'da Orhan Gazi döneminde 29 yapı inşa edilmiş olup bu yapılardan 15'i sur içinde bulunurken, 8 yapı aşağı şehirde bulunmakta ve 6 yapıda bu iki yerleşim bölgesi dışında şehrin farklı yerlerinde inşa edilmişlerdir.

Bursa'da Orhan Gazi adına inşa edilen 9 yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan hamam, medrese ve türbe sur içinde bulunmakta diğer 6 yapı ise aşağı hisarda yer almaktadır. Bursa'da ayrıca Alaaddin Bey adına 4, Nilüfer Hatun adına 3, Lala Şahin Paşa ve Süleyman Paşa adına 2 yapı inşa edilirken, Ahi Hasan, Çoban Bey, İi-Eri oğlu Ahmet Bey, Gazi Aktimur, Abdal Murat ve Abdal Musa adına birer yapı inşa edilmiştir (Grafik 5; Tablo 1, 2).

Bursa'da Orhan Gazi döneminde 12 cami ve mescit, 4 tekke, 3 medrese, 3 hamam, 3 türbe,1 zaviye, 1 imaret, 1 mektep, 1 han, 1 köprü inşa

edilmiş, Bizans döneminden kalan saray kullanılmaya devam edilmiştir (Grafik 2, 6).

Orhan Gazi döneminde en fazla yapı inşa edilen kent Bursadır. Bursa'da Orhan Gazi döneminde 29 yapı inşa edilirken İznik'te 12 yapı inşa edildiği bilinmektedir. Ayrıca karşılaştırma kentleri olarak ele aldığımız Bilecik'te 6 yapı inşa edilmiş, Yenişehir'de 3 yapının varlığı tespit edilmiştir (Grafik 2; Tablo 1).

İznik ve Bursa'da inşa edilen yapı türleri incelendiğinde her iki kentte de cami, mescit, medrese, hamam, türbe, imaret ve mektep örneklerinin bulunduğu, Bursa'da İznik'ten farklı olarak zaviye, tekke, han ve köprü inşa edildiği ve Bizans Sarayı'nın kullanıldığı görülmektedir. Bilecik'te cami, imaret ve türbe, Yenişehir'de ise cami, zaviye, medrese, hamam ve türbe inşa edildiği bilinmektedir.

Bursa, İznik ve Bilecik'te Orhan Gazi döneminde Bani olarak en çok yapı inşa ettiren kişi Orhan Gazi'dir. Orhan Gazi adına Bursa'da, 9 İznik'te 5, Bilecik'te 3 yapı inşa edilmiştir. Yenişehir'de Orhan Gazi adına 1 yapı inşa edildiği bilinmektedir. İncelediğimiz dört kentte de yapı inşa ettiren bir diğer kişi Süleyman Paşa olup, Süleyman Paşa adına İznik'te 3 yapı inşa edilirken, Bursa'da 2, Yenişehir'de 2, Bilecik'te ise 1 yapı inşa edildiği bilinmektedir. Bursa'da Orhan Gazi ve Süleyman Paşa'dan başka bani olarak Nilüfer Hatun, Alaaddin Bey ve Lala Şahin Paşa kendi adlarına yapı inşa ettirmişlerdir. Bursa'da inşa edilen diğer yapılarda göz önüne alındığında, yukarıda bani olarak belirttiğimiz Sultan ve ailesinin dışında Orhan Gazi'nin savaşta yararlılık gösteren gaziler başta olmak üzere, Ahi ve Dervişler adına da yapı inşa ettirdikleri de bilinmektedir. Yapıların kent içindeki dağılımları incelendiğinde kalede sur içinde inşa edilen yapılar ve aşağı hisarda Orhan Gazi tarafından oluşturulan yapı topluluğunun dışında kentin farklı yerlerine inşa edilen yapıların tekke, zaviye ve türbelerden oluştuğu görülmektedir (Grafik 5; Tablo 2).

Orhan Gazi döneminde İznik'te, Bursa'da olduğu gibi Orhan Gazi adına inşa edilen yapılar yoğunlukta olmakla birlikte, Bursa'da 2 mescidinin olduğu görülen Süleyman Paşa adına İznik'te medrese, mescit ve mektep, Bilecik'te cami, Yenişehir'de medrese ve türbe inşa edildiği bilinmektedir. Bursa ve İznik'te adına yapı inşa edilen kişilerden her iki kentte de eserleri bulunan kişiler Orhan Gazi ve Süleyman Paşadır (Grafik 7, 8). İznik'te Orhan Gazi ve Süleyman Paşa dışında Hacı Hazma ile Hacı Özbek adına yapı inşa edilmiştir. Bu kişiler adına başka bir yerleşimde yapı inşa edildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bursa'da ise İznik'ten farklı olarak Nilüfer Hatun, Alaaddin Bey, Lala Şahin Paşa, Ahi Hasan, Çoban Bey, İleri oğlu Ahmet Bey, Gazi Aktimur, Abdal Musa ve Abdal Murat adına yapılar inşa ettiği bilinmektedir. Bursa ve İznik'ten farklı olarak Bilecik'te Şeyh Edebalı ve Malhatun adına türbe yapılmış, Yenişehir'de zaviyesi bulunan Pustınpuş Baba adına başka bir kentte yapı inşa edilmemiştir.

İznik, Bursa, Yenişehir ve Bilecik kentlerinde baniler ve adına yapı inşa edilen kişiler karşılaştırıldığında, Orhan Gazi ve Süleyman Paşa'nın ele alınan dört kentte de yapı inşa ettirdiği görülmekle birlikte, diğer bani ve adına yapı inşa edilen kişiler tamamı ile birbirinden farklı kişilerden oluşmaktadır. Bursa'da İznik'ten farklı olarak adına yapı inşa edilen kişilerin kimlikleri ile ilgili bilgiler tarihi kaynaklarda bulunmaktadır. İznik'te Hacı Özbek ve Hacı Hamza'nın tarihi kimlikleri ile ilgili bilinmeyenler bu kişiler adına yapı inşa edilmesinin gerekleri, bu kişilerin İznik kenti için önemi ve statüleri hakkında belirsizlikler ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Orhan Gazi döneminde inşa edildiği düşünülen ve yayınlarda Kırgızlar, Hacı Camasa ve Reyhan Türbesi olarak adlandırılan yapının tarihi, adı ve banisi ile ilgili belirsizlik bulunmaktadır. Bursa'da Nilüfer Hatun, Alaaddin Bey ve Süleyman Paşa sultan ve ailesi, Lala Şahin Paşa, Gazi Aktimur Orhan Gazi döneminde savaşta oldukça başarılar göstermiş kişilerdir. Ahi Hasan ahi olup, Bursa'nın alınmasında kaleye ilk çıkan kişi, aynı şekilde İl Eri Oğlu Ahmet Bey de savaşta yararlık göstermiş bir kişidir. Abdal Musa ve Abdal Murat da yine Bursa'nın fethinde gazilerle birlikte savaştıkları bilinen ve adına yapı inşa

ettiren kişilerdir. Bilecik'te türbeleri bulunan Şeyh Edebalı, Osman Gazinin kayınpederi olmasının yanı sıra, dönemin önemli din büyüklerinden biri, Malhatun ise Şeyh Edebalı'nın kızı ve Osman Gazi'nin hanımıdır.

Orhan Gazi dönemi kentlerinin fiziksel yapısı ve bu yapı içinde çarşı yada yapı tipi olarak han inşası önemlidir. Bu açıdan Bursa kenti, Orhan Gazi döneminde han inşa edildiği bilinen tek kent olması sebebi ile önemlidir. Bursa'da Bizans döneminde çarşının sur içinde olduğu ve Osmanlılar tarafından kentin alınmasıyla birlikte bu çarşının özellikle hisar içinde yaşayan halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığını düşünmek yanlış olmaz. Özellikle "Aşağı Hisar"da Emir Hanı'nın yapılması ile hisar içinde bulunduğu düşünülen (Baykal 1993: 14) çarşının durumu ve kullanımı ile ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bursa'da bulunan Emir Hanı'nın inşa tarihi bu değişim sürecinin başlaması ve gelişimi açısından önemli olmakla birlikte, Aşağı Hisarda inşa edilen yapı topluluğundan inşa tarihi bilinen tek yapı 1339 yılında inşa edilen Orhan camidir (Baykal 1993: 102). Bu bölümde inşa edilen yapılarla birlikte bir külliye oluşumuna gidildiği göz önüne alındığında, Emir Hanı'nın da 1339 tarihi sonrası inşa edilmesi olası görülmektedir. Bu yaklaşımla 1326 yılında fethedilen ve hemen iskanına başlanan Bursa kentinde, sur içinde inşa edilen yapılar arasında kaydına rastlanmayan, fakat olması gerektiğini düşündüğümüz bir çarşı aranması gerekir. Çünkü, Bursa'da Orhan Gazi döneminde inşa edildiğini bildiğimiz tek ticaret yapısı yukarıda belirttiğimiz üzere 1339 yılından sonra yapıldığı düşünülen Emir Hanı'dır.

"Bursa'da çarşının kurulduğu alan kaleye yakınlığı ile güvenliği, topografik yönden uygun olma özelliğini, şehrin gelişme durumu açısından ise merkezi alan olma özelliğini taşıyan bir yerdir" (Cezar 1985: 58) Bursa'da Orhan Gazi tarafından bir han inşa edilmiş olması kenti İznik ile birlikte Bilecik ve Yenişehir kentlerinden ayrılan en belirgin özelliği niteliğindedir. Çünkü İznik'te Orhan Gazi döneminde herhangi bir çarşı veya han yapımı ile ilgili bilimiz bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde İznik'te inşa edilen tek

yapı Mimar Sinan tarafından yapılan Rüstem Paşa Kervansarayı'dır. Aynı şekilde Bilecik ve Yenişehir'de de Orhan Gazi döneminde herhangi bir han inşasının varlığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Fakat bu durumu belirtirken özellikle 1335 yılında Bursa'nın Başkent olarak belirlenmesi (Baykal 1993: 15) ve 14.yüzyıl sonlarında doğu batı ticaretinin en önemli merkezi (Tanyeli 1987: 138) durumunda olmasını da göz önünde bulundurulmak gerekir. Bursa'nın daha sonraki dönemlerde Başkent niteliğinin dışında, ticaret şehri olarak ta gelişmesinin başlangıç evresi olarak Orhan Gazi dönemini göstermek yanlış olmaz. Öyle ki 15. yüzyılda Bursa'da ticaret oldukça gelişmiş, bu gelişmeyle 15.yüzyılda kentte bulunan han sayısı on ikiye yükselmiştir (Koyunoğlu 1935: 119-125). Özellikle ticaret yolu üzerindeki kentlerin daha fazla gelişmesi sadece Osmanlı dönemine özgü bir durum değildir. " Roma ve daha önceki dönemlerde büyük bir kültür ve ticaret merkezi olan Apemea (Mudanya) Bizans döneminde üzerinde bulunduğu doğu ticaret yolunun önemini kaybetmesi ile gerileyerek eski önemini kaybetmiştir"(Levha 4) (Aktüre 1981: 14). Benzer durum başka şehirler için de söz konusudur. Bizans döneminde Bizans'ın Bitinya' da ki en önemli kenti olan İznik kentinin Osmanlı ve özellikle Orhan Gazi döneminde önemini tamamı ile kaybettiğini söylemek doğru değildir. Fakat Orhan Gazi döneminde İznik'in önemli bir ticaret merkezi olduğunu gösteren hiçbir bilgi bulunmamakta ve Bursa'da ise aksine ticari bir gelişme görülmektedir. Osmanlı dönemi için Mustafa Cezar'ın (1985: 55) saptaması oldukça önemlidir: "Osmanlılar bir yerin şehir sayılabilmesi için orada bir çarşının bulunmasını şart görmüştür". Cezar'ın (1985: 55) bu tespitindeki dayanak noktasını Osmanlı Hukuku'nda bir yerin şehir ve kasaba sayılabilmesi oranın " Cuma namazı kılınır ve bazarı durur " olması ile mümkündür. Bu bilgide çarşının ve dolayısı ile ticaret ve ticari yapıların kentin gelişiminde, devamlığında ve fiziksel yapısının değişiminde belirgin etkisi bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak Bursa'da görülen ve ticaretin gelişmesi ile daha da gelişen çarşı veya han yapısının, İznik, Bilecik ve Yenişehir'de anıtsal olmayan küçük ölçekli çarşı ve pazarlarla açıklamak doğru olacaktır.

Her iki kentte de asıl üzerinde durulması gereken konu, baniler ve adına yapı inşa edilen kişilerin kimlikleri ile bu eserlerin yapı tipi ve kent içindeki konumlarıdır. İznik ve Bursa ve Bilecik'te inşa edilen yapılardan sadece İmaretlerin Orhan Gazi tarafından yapıldığı görülmektedir. İncelediğimiz kentler içinde bulunan Yenişehir'de herhangi bir imaretin varlığına dair bilgi bulunmamıştır. Orhan Gazi dönemi incelendiğinde bu dönemde bahsettiğimiz üç yapının dışında inşa edilen başka bir imarete rastlanmamış olması bunun genel olarak Orhan Gazi dönemi özelliği olduğunu ortaya koymaktadır. Yine benzer bir yaklaşımla, mekteplerin de sultan ve ailesi tarafından inşa edildiği görülmektedir. Orhan Gazi döneminde Bilecik ve Yenişehir'de mektep bulunmazken, İznik'te Süleyman Paşa ve Orhan Gazi mektepleri, Bursa'da yine Orhan Gazi tarafından inşa ettirilmiş bir mektebin varlığı bilinmektedir. Zaviyeler ise din adına hizmet veren ayrıca Osmanlı'nın Kuruluş döneminde İslamiyet'i yaymakla görevli olan dervişler adına inşa edilmiştir.

Tarihi kaynaklarda da Sultanların özellikle yapımına önem verdikleri yapılar olarak tanımlanan imaret ve zaviyeler şu şekilde ifade edilir:

“ Rivayet dür ki, Orhan Gazi iki İmaret yapdur dı: biri Bursa'da ve biri İznik'de ve Manastırı Bursa'da, bu medrese it dürdi. Ve dahi muhabbet ettüğü dervişlere zaviyeler yapdurdı. Evsafın sabıka zıkr itdük ve her yirleri imaret itmek severdi. Issuz yerleri ma'mur idüp, Müslümanları urındurdı. Ve Bursa'da yapdurduğı imaret yiri bir issuz yiridi-kim, ikindüden sonra adem varmağa vehm iderdü” (Neşri 1995: 187).

Burada imaretlerin ıssız yani daha önceden yerleşim bulunmayan ve mevcut yerleşimden uzak yerlerde inşa edilmesinin vurgulanması, günümüzde kentlerin oluşum ve gelişiminin tartışıldığı bir çok araştırma için önemli bir çıkış noktası olarak görülmüştür. Neşri (1995: 187) tarafından imaret olarak verilen tanımlamaya, Uğur Tanyeli (1987: 137) dervişler için

mevcut yerleşimler dışına yapı inşa edilmesinin yeni mahalleler oluşumuna öncülük ettiğini belirtmektedir.

İmaret ve zaviyeli camiler gerek plan tipleri, gerekse birden fazla işlevi yerine getirmesi amacı ile inşa edilmiş yapılar olması itibari ile kentlerin oluşumunda ve gelişimindeki belirleyici etkisi, bu güne kadar yapılan araştırmalarda vurgulanmıştır. Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olan ve değerlendirme kapsamında ele aldığımız İznik, Bursa ve Bilecik'te örnekleri bulunan imaret, zaviye ve zaviyeli camiler, üstlendikleri sosyal misyon ve kent içerisindeki konumları itibari ile kentlerin fiziksel yapılarının tanımlanmasında diğer yapı tiplerinden farklı özellikler taşır.

İznik Orhan Gazi İmaretleri plan tipi, konumu ve tarihsel gelişimi açısından oldukça önemli bir yapıdır. Oktay Aslanapa (1964: 16-31) tarafından 1963 yılında yapılan kazılar sonucunda elde edilen bilgiler bazı sorulara yanıt verdiği gibi bilinmeyenler, tartışmalı konular ve bazı teorileri daha da ilginç kılması açısından önemlidir.

İznik Orhan Gazi imareti ile birlikte, İznik kentinde yapıların dağılımı ve bu dağılımda planlı bir kentleşme ve yapılaşma olgusu üzerinde durulduğu gibi (Tanyeli 1987: 146), bu yapının kuşatma esnasında ihtiyaç doğrultusunda inşa edilen bir yapı olduğu görüşü de ortaya atılmıştır (Ayverdi 1966: 171). Farklı görüşlerin ortaya atılması ve bu görüşlerinin tamamının tartışılabilir nitelikte olmasının nedeni yapının inşa tarihiyle ilgili belirsizliktir. Oktay Aslanapa (1964: 16-31) tarafından 1963 yılında yapılan kazıda da bu belirsizliği ortadan kaldıracak kesin saptamalara kaynaklık edecek verilere ulaşılamamıştır. Kazı sırasında parçalar halinde bulunan yapının kitabesinde inşa tarihini belirten kısmının sadece 5 (Hamse) rakamını yazan kısmı bulunabilmiştir. Kitabede, yapının başladığı ay "rebiül evvel" (eylül) ve tamamlandığı ay "şevval" (nisan) olarak belirtilmiştir. Oktay Aslanapa (1964: 23-25) böyle bir yapı için 7 aylık inşa süresinin uzun bir zaman olduğunun altını çizerek kitabede Orhan'ın sultan ünvanı ile yazılmasını gerekçe

göstererek, yapının H. 735 (M. 1335) yılında tamamlanmış olması gerektiğini belirtmektedir. Aslanapa ayrıca, Ayverdi'nin kuşatma sırasında yapıp Orhan Gazi Sultan olduktan sonra kitabesinin konulmuş olabileceği yönündeki tezini zayıf bir ihtimal olarak değerlendirmektedir.

Yapının inşa tarihiyle ilgili olarak ortaya konan bir diğer olasılık ta H. 745 (M. 1345) tarihidir (Ayverdi 1966: 171). Bu olasılık kitabede Orhan Gazi'nin "hizmetkari" olarak nitelendirilen ve yapının inşası ile görevlendirildiği belirtilen Hacı Paşa'nın H. 749 (M. 1348-49) yılında vezir olduğu, fakat kitabede Hacı Paşa'nın vezir ünvanı ile belirtilmediği için H. 749 (M. 1348) tarihinden önceki olasılıklardan biri olarak görülen H. 745 (M. 1345) tarihi de ihtimal dahilinde tutulur (Ayverdi 1966:171).

Orhan Gazi döneminde İnşa edilen bir diğer imaret de Bursa'da bulunmaktadır. 1935 yılında Belediye inşası sırasında yıkıldığı belirtilen bu yapı ile birlikte Bursa'da bu kapsamda ele alınıp incelenen yapı Orhan Camii'dir. Orhan Gazi tarafından aşağı hisarda bugün Ulu Camii'nin doğusunda Taşkapı olarak anılan yerde bulunan cami onarım kitabesine göre H.740 M.1339-1340 yılında Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştır (Emir 1994: 18-19). Yapı planı itibari ile çok işlevli yapılar olarak ta adlandırılan zaviyeli cami tipindedir.

Bilecik'te bulunan ve Orhan Gazi imareti olarak adlandırılan yapı, Orhan Camii, Şeyh Edebalı ve Mal Hatun Türbelerinin yer aldığı kale bölgesinin karşısında bugün mezarlık alanı olan bölgede yer almaktadır. Yenişehir'de bulunan Pustınpuş Baba zaviyesi de yine diğer kentlerde olduğu gibi mevcut yerleşimlerin dışında inşa edilmiştir.

İmaret ve zaviyeli camiler, kent içindeki konumları ve işlevleri nedeni ile diğer yapılardan farklı olarak kentlerin gelişimi ve değişiminde belirleyici yapı tipleri olarak ele alınmış ve incelenmiştir.

Orhan Gazi döneminde inşa edilen İmaretler incelendiğinde İznik, Bursa, Yenişehir ve Bilecik'te bulunan dört yapının da ortak özelliği, ilk yapıldığı dönemde ıssız olarak tanımlanan yerleşimin bulunmadığı ve mevcut yerleşimden uzakta yapılmalarıdır. Fakat zaviyeli cami ve imaretlerin yapıldığı yerlerin daha sonraki yıllardaki durumu incelendiğinde, Bursa'da İznik ve Bilecik'ten farklı olarak Orhan Gazi İmareti çevresinde yoğun bir yapılaşma ile karşılaşılmakta, en önemlisi de Külliye oluşturulduğu görülmektedir. Uğur Tanyeli (1987: 193), bu özelliğinden dolayı aşağı şehirde imaretle başlayan yapı topluluğunun inşasını, daha sonraki dönemlerde kentin farklı bölgelerinde oluşturulan külliyeler ile ortaya çıkan karşıt odaklı kent planının ilk uygulaması olarak nitelendirmektedir. Bursa ile birlikte İznik'te de Orhan Gazi İmareti ile başlayan planlı bir kent oluşumundan söz edilir. İznik Orhan Gazi İmareti'nin sur dışında yapılması planlı bir kentleşme politikası ve karşıt odaklı bir kent modelinin en önemli gerekçesi olarak belirtilir (Tanyeli 1987: 193). Tanyeli (1987: 145), Bursa ve Edirne'de karşıt odaklı kent modelinin uygulandığını, İznik'te ise sur içinin yarı kırsal bir yapıya sahip olması nedeni ile sur dışına yerleşmenin gerekliliğinin ortadan kalktığını belirtir. Fakat belirtilen bu planlı kent oluşumunda öne sürüldüğü gibi yapı tipi ve kent içindeki dağılımlarının belirleyici olduğu açıktır. Bu nedenle zaviye, zaviyeli, cami ve imaret yapılarının ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi ile birlikte, bu yapıların oluşumu ve işlevinde belirgin etkisi görülen sosyal olguların ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Uğur Tanyeli'nin Bursa ve Edirne ile birlikte İznik'te karşıt odaklı kent planı ve planlı bir mimari organizasyonun ilk uygulaması olarak İznik Orhan Gazi İmareti'ni göstermektedir. Bu nedenle imaretin plan tipi, mimari özellikleri, kent içindeki konumu ile birlikte tarihlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır.

İznik Orhan Gazi İmareti'nin inşa tarihi bu noktada oldukça önemli olmakla birlikte yapının inşa tarihi ile ilgili olarak ortaya atılan farklı görüşler,

yapının kesin tarihini öğrenebileceğimiz bir kaynak bulunmadığı sürece belirsizliğini koruyacaktır. Çünkü öne sürülen görüşler dayanakları itibari ile olasılık dahilinde olan görüşlerdir ve bu dayanakları tümüyle reddetmek mümkün değildir.

Ayverdi'nin (1966: 182) yapının kuşatma sırasında yapıldığı düşüncesi, kitabede Orhan Gazi'nin "sultan" ünvanı ile anılması nedeni ile zayıf bir ihtimal olarak görülse de kaynaklarda Orhan Gazi'nin ölüm tarihinin farklı yıllarda gösterilmesi de üzerinde tartışılması gereken bir konudur. Ayrıca yapının kitabesinin daha sonra yapılmış olma ihtimali ve kuşatma sırasında inşa edilen yapının yerine kent alındıktan sonra yeniden inşa edilmiş olabileceği yönündeki görüş ve olasılıkları da değerlendirmek gerekmektedir. Health Lowry'nin yapmış olduğu araştırmalarda elde etmiş olduğu belgelerde Orhan Gazi İmaretinden " Seferi Orhan İmaretini" olarak bahsedildiğini söylemektedir. Lowry bu belgede yer alan "sefer-i" sıfatının dikkatle incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir¹. Ayrıca kitabedeki bilgiler doğrultusunda yapı eylül ayında başlayıp, nisan ayında bitirilmiştir. Yapı inşa etmek için iklim şartları açısından en olumsuz ayları kapsayan bu 7 aylık süre acaba imaretin kuşatma sırasında yapılmış olma olasılığını destekleyen bir durum mudur?

Uğur Tanyeli'nin (1987: 135-139) "karşıt odaklı kent modeli" ve bu modeli oluşturmak için uygulanan planlı yapılanmanın örneği olarak belirlediği kentlerden olan Bursa kenti, Filiz Yenişehirlioğlu'na göre (1989: 1347) belirlenmiş bir programa göre değil, inşa edilen külliye çevresinde oluşan mahallelerle genişlemiş ve mahalleleri birbirine bağlayan ulaşım aksları bu kent dokusu içinde kendiliğinden oluşmuştur. Mustafa Cezar (1985: 389) konuyu genel bir yaklaşım ile ele alarak Türk şehrinin planlamaya dayalı bir oluşum göstermediğini belirtir. Uğur Tanyeli'nin (1987: 193), Bursa için öne sürdüğü süreç, Orhan Gazi Külliyesi ile aşağı hisarda

¹ Prof. Health Lowry ile 2001 yılı Kasım ayında Ankara'da yapılan görüşmede belirtilen kişisel görüş.

başlayan ve Muradiye, Yeşil, Yıldırım külliyelerinin kent farklı yerlerine inşa edilmesi ile tamamlanan karşıt odaklı bir kent planı sürecidir.

Uğur Tanyeli'ne göre kentlerde Bizans' tan alınan "kastron" ile içten dışa; "Fütüvvet" camileri ve zaviyeleri ile de dıştan içe doğru bir gelişme söz konusudur. Erken Osmanlı kentlerinde imaret ve zaviyeli camilerin oluşumunda etki eden faktörler, kentlerin oluşumunda planlı bir yaklaşımın ilk uygulamaları olarak ele alınmaları nedeni ile önemlidir. Bu nedenle özellikle imaret ve zaviyeli camilerin ortaya çıkması ve gelişiminde dönemin toplumsal yapısı ve ihtiyaçlarının bu yapılarla ilişkisini ele alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Yapının sur dışında inşa edilmesi karşıt odaklı kent modelini oluşturma düşüncesinin bir sonucu olarak değerlendirmek için imaret, zaviye ve zaviyeli camilerin ortaya çıkışı, o dönemin toplumsal yapısı, sosyo-kültürel ortam ve mimari özellikleri karşılıklı değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde, özellikle yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesi ve Müslümanlaştırılmasında ve savaşlarda itici güç olmaları sebebi ile gezgin dervişleri veya kolonizatör dervişlerin ile Ahilik kurumunu, büyük rolü olduğu bilinmektedir (Barkan 1942: 271-386; Eyice 1963: 25-26).

"Ahilik 13. y.y. da Anadolu'da Balkanlar'da ve Kırım'daki Türkler tarafından kurulan esnaf, sanatkâr ve üretici birlikleri ile bu birliklerin uyguladıkları ahlâki, siyasi, iktisadi, felsefi duygu ve prensipli anlamına gelmektedir" (Demir 2000: 323).

Anadolu'da ise Ahiliğin bir esnaf kuruluşu olmasının yanı sıra, toplum düzenini ve güvenliğini sağlamak gibi bir takım görevleri üstlenmiş bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır (Divitçioğlu 1999: 59; Demir 2000: 32-33). Ahi ve dervişlerin kuruluş dönemindeki toplumsal yapıdaki önemli yerleri, aynı

zamanda bu kişiler adına inşa edilen yapılarında bu amaçlar doğrultusunda birtakım misyonları karşılama amacını taşıyan yapılar olarak ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir.

Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde Ahilerin savaşlarda gazilerle birlikte savaştıkları bilinmekte, savaşdaki yararlılıkları tarihi kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu ahilerden biri de Şeyh Edebalı'nın kardeşi Ahi Şemseddin'in oğlu olan Ahi Hasan'dır. Ahi Hasan Orhan Gazi'nin isteği üzerine Edrenos kalesine düzenlenen seferde bulunmuş ve Bursa'nın fethinde kaleye ilk çıkan kişi olmuş, bu başarısından sonra kalede kendine bir zaviye yaptırmıştır (Aşıkpaşaoğlu 1992: 33; Neşri 1995: 131-135). Ayrıca Bursa'da surun güney doğusunda bir tabakhane bölgesi oluşturulduğu (Baykal 1993: 60), hisarda yerleşmiş olan ahilerin bu oluşumda etkili olduğu düşünülmektedir (Tanyeli 1987: 137). Bursa'daki ahiler adına inşa edilen yapıların varlığı bilinmesine karşın İznik ve Yenişehir'de "Ahi" olarak nitelenen bir kişiye yapı inşa edildiğine dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bilecik kentini ise bu yaklaşımla kişilerin tarihsel kimliklerinin tartışmaları ile birlikte farklı olarak ele almak gerekmektedir. Çünkü Orhan Gazi'nin kayın pederi olan ve dönemin önemli bir din bilgini ve saygın bir ermiş kişi olmasının yanı sıra özellikle kardeşi Şemseddin ve kardeşinin oğlu Hasan'ın Ahi olması nedeni ile Şeyh Edebalı'nın ve damadı Osman Gazi'nin de ahi olduğunun varsayılabilceği yönünde görüşler bulunur (Giese 2000: 162). Bu saptama tartışılrsa da Şeyh Edebalı'nın ahilerle olan bağlantısı tarihi kaynaklarda belirtilmektedir. Bu nedenle Bilecik kenti başta olmak üzere Şeyh Edebalı'nın etkinliği ve bu etkinlikte Şeyh Edebalı'nın dinsel kimlik ve rolünün yanı sıra Ahi kimliğinin üzerinde durulmaktadır. Ayrıca I. Murad döneminde kurulacak olan Yeniçeri teşkilatı ile Ahiler arasında sıkı bir bağ olduğu yönünde görüşlerde bulunmaktadır ki (Giese 2000: 164), bu tespitle Osman Gazi döneminden itibaren ahilerin toplumsal, askeri ve siyasal önemi ortaya çıkmakla birlikte, bu kişilerin dönemin imar faaliyetlerindeki etkisi vurgulanmaktadır.

Osmanlının kuruluş dönemlerinde Gazıyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum, Bacıyar-ı Rum olmak üzere dört örgütün etkin rol oynadığı bilinir (Aşıkpaşaoğlu 1992). Aşıkpaşaoğlu'nun Gazıyan-ı Rum (Rum Gazileri) olarak tanıttığı grup savaşta yararlılık gösteren kimseleri tanımlarken; Divitçioğlu (1999: 53) Aşıkpaşaoğlu'nun verdiği bilgileri tartışırken Gaziler ile Alpleri ve Türkmen Beylerinin farklılığını ortaya koyarak vurgular.

Ahiyan-ı Rum tanımlaması ise Ahilik örgütünü ve bu örgüte bağlı olan kimseleri temsil etmektedir. 14.yüzyılda Anadolu'da bulunan İbnn-i Batuta (1999: 42) İznik'e gelmeden önce Gürle kıyısında ahilerden birisinin zaviyesinde konakladığını ve Türkmenlerin yaşadığı bölgelerin şehir ve köylerinde ahi örgütleri bulunduğundan bahseder.

Abdallar ise derviş ve şeyleri temsil etmekte ve Osman Gazi döneminden itibaren özellikle Osmanlının kuruluş döneminde yönetim, sosyal yapıda oldukça etken konumda buldukları bilinmektedir. İslami inancın her ortamda belirleyici durumda bulunduğu kuruluş döneminde, fethedilen yerleşimlerde yaşayan Hıristiyan halka İslam dininin tanıtılması ve Müslümanlaştırılması özellikle önemsenmiş, bu görevde Abdallar olarak tanımlanan derviş ve şeyhler tarafından gerçekleştirilmiştir. Sencer Divitçioğlu'na göre (1999: 65), "Rum abdallarının kentlerden çok kırsal kesime yerleşmiş olmaları, onların Rum halkla temaslarını kolaylaştırmış olmalıdır". Tarihi kaynaklarda belirtilen Bacıyan-ı Rum adlandırılması ile ilgili olarak savaşçı kadın birlikleri, ahilerin kadın kolları gibi tanımlamalara gidilmiş fakat Sencer Divitçioğlu (1999: 66) "Rum bacılarının, Rum abdallar gibi heteradoks inançlara bağlanmış dini kadın toplulukları olduğunu" belirtmiştir. Abdal ve bacı olarak tanımlanan Derviş ve Şeyhler ılımlı ve hoşgörülü yaklaşımları nedeni ile Hıristiyanlık'la Müslümanlığı uzlaştırma amacını güden kişiler olarak tanımlanır (Langer 2000: 216). Hıristiyan halkı Müslümanlaştırma yada Hıristiyanlık ile Müslümanlığı uzlaştırma çabası olarak açıklanan bu amaçlar doğrultusunda zaviye ve imaretlerin bu amaca yönelik olarak inşa alındığı bilinmektedir. Semavi Eyice (1963: 29) zaviyelere

yerleştirilen bu dervişlerin fethedilen topraklarda yerleşmekle halka ve savaşçılara manevi bakımdan destek olduğu ve ilk yerleşmelerin ortaya konmasına öncülük ettiğini vurgularken, çevrenin Türkleşmesi ve Müslümanlaşması bakımından “bir nevi misyonerlik” vazifesi gördüklerini belirtmektedir. Ayrıca “Ahi” ve “Gezgin derviş” zaviyelerinin şehirlerin hemen dışına kurulduğu ve yanlarında da “bazen” ilk şeyhin türbesinin bulunduğunu da belirtmektedir (Eyice 1963: 29-30).

Özellikle kuruluş döneminde etkin toplumsal gruplar olarak vurgulanan gazi, ahi ve dervişlerin tanımlamaları yapılırken, bu kişiler adına yapılan zaviyelerle üstlendikleri sosyal kimlik ve görevleri önemlidir. Batuta'nın Ahi zaviyeleri ile ilgili vermiş olduğu bilgiler, tarihi kaynaklarda ve yapılan araştırmalarda ahi ve dervişler adına inşa edilen zaviyelerin özellikle kentin dışında, yoğunlukla kırsal alanda bulunmalarını bir kent planlamasından kaynaklandığı fikrine ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Özellikle zaviye işlevinin yanı sıra mescit kısmıyla ibadet işlevinin de gerçekleştirilebildiği ve bu özelliği dolayısı ile çok işlevli yapılar olarak adlandırılan bu yapıların yukarıda belirtilen amaçlara yönelik inşa edilmiş yapılar olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Zaviye olarak adlandırılan yapıların imaret ile ilişkisi ve tanımlamaları da bu noktada önem taşımaktadır. Bu iki yapı tipi ile ilgili sorunlar Semavi Eyice (1963: 24) tarafından ele alınarak incelenmiştir. İmaret ve zaviye genelde birbiri ile karıştırılan yapılar olmakla birlikte imaret, yanında büyüklerin türbesi de olan ve herkesin barınabileceği ve yiyip içebileceği bir tesis olduğu belirtilirken; zaviyeler “bir şeyhe bırakılmış ve manastır gibi kullanılan yapılar” olarak tanımlanır (Eyice 1963: 24). Eyice'ye göre (1963: 24-25) ayrıca “imaret daha genel, zaviye daha dar anlamı olmakla beraber, her ikisi de camiden belirgin olarak ayrılır”. Fakat her iki yapıda ibadet mekanı olarak mescit ve yaşama mekanları olarak ta kullanılan tabhane odaların bulunması nedeni ile imaretlerin de zaviyeler için yukarıda belirtmiş

olduğumuz bir takım işlevlerin yerine getirilmesi için uygun yapı tipleri olarak tasarlandığını da düşündürmektedir.

Bu bilgilerden yola çıkarak Orhan Gazi dönemi mimarisi ve yapıları incelendiğinde zaviyelerin özellikle dervişler adına yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde inşa edilen yapılardan 23 yapı dervişler adına yapıldığı görülmektedir. Bursa'da inşa edilen zaviyelerin şehrin dışında inşa edildiği bilinmekte, fakat bu yapılar çevresinde herhangi bir külliye oluşumuna gidilmediği görülmektedir. İznik için de geçerli olan bu durumda bu yapılar ile birlikte yeni kentsel öğeler oluşturma çabasından çok daha öncede belirttiğimiz gibi dervişlere ait ve daha çok toplumsal ve dinsel görevlerin yerine getirildiği düşünülmelidir. Bu nedenle dervişler ve ahiler adına inşa edilen zaviyeler, Orhan Gazi tarafından kendi adına inşa edilen çok işlevli yapılar olarak ta adlandırılan zaviyeli cami ve imaretlerin farklılığını vurgulamak gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi derviş ve ahiler adına inşa edilen zaviyelerin şehrin dışında bir çoğunun kırsal kesimde yapıldığı hem mevcut örneklerinden hem de dönem kaynaklarının anlatımları doğrultusunda sabittir.

İznik'te Orhan Gazi İmaretleri de sur dışında bulunmakla birlikte, bu yapının yerinin seçimini planlı bir kent modelini oluşturma girişiminden çok, bahsetmiş olduğumuz sosyo-kültürel ortamın bir gereği olarak değerlendirmek ve bahsedilen toplumsal yapının iskan ve imar faaliyetlerindeki belirgin etkisinin bu oluşumdaki belirleyiciliğini göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca Orhan Gazi tarafından inşa ettirilen imaret ve hamamının dışında sur dışında Orhan Gazi'ye ait yapı bulunmamakta, diğer yapılar sur içinde yer almaktadır. İncelediğimiz dönemde "sultan" olan Orhan Gazi'nin planlı bir kent oluşturma çabasıyla imar faaliyetlerini şekillendirmiş olsaydı, Orhan Gazi'ye ait diğer yapı tiplerini de imaret ve hamamın bulunduğu sur dışında inşa edilmesi gerekmez miydi? Bu yapıların sur içinde ve kent merkezine yakın yerlerde bulunduğu dair mevcut veriler düşüncelerimizi destekler niteliktedir (Levha 20, 21).

Bursa'da ise İznik'ten farklı olarak imaretin çevresinde birtakım yapılar inşa edilmesi ile bir külliye oluşumuna gidildiği görülmektedir. Fakat bu durumu özellikle Orhan Gazi dönemi için planlı bir kent planlaması ile açıklamak çok doğru değildir. Çünkü Bursa İznik'ten farklı olarak sur içi daha dar bir alandan oluşmakta ve surun yakın çevresinde topografik açıdan sur içinde bulunan mevcut yerleşime de yakın çok fazla elverişli alan seçeneği bulunmamaktadır. Bu nedenle sur dışında bir yapılaşmaya gidilmesi ve yeni kentsel alanların oluşturulması kaçınılmazdır. Orhan Gazi tarafından aşağı şehir olarak adlandırılan bölge hem kaleye yakın olması hem de topografik yapısı itibari ile en uygun yerlerden birisidir ki, sur içindeki yerleşim ile bağlantının kopmayacağı bir alanda yeni yapıların inşa edilmesi doğal, yer seçimi ise sınırlı olasılıklar dahilinde bir bakıma zorunlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Bilecik Orhan Gazi İmaretini de yine Bursa ve İznik'te olduğu gibi yerleşim alanı dışında inşa edilmiş, fakat imaretlerin çevresinde herhangi bir yapılaşmaya gidilmemiştir. Son yapılan kazı ve araştırmaların sonuçlarına göre, Bilecik'te yukarı şehirde surun hemen batı tarafında Şeyh Edebalı ve Mal Hatun Türbeleri ile Orhan Camii'nin bulunduğu alan dışında doğu yönde vadi içinde yunan işgali sırasında yakılan ve bu döneme kadar varlığı bilinen bir yerleşim tespit edilmiştir. Bilecik Orhan Gazi imaretini ise her iki yerleşim alanı dışında doğu yönde bugün mezarlık alanı olan bölgede tek yapı olarak bulunmaktadır.

Yapılar her ne kadar imaret zaviye ve zaviyeli cami olarak adlandırılrsa da plan tipleri ve kullanım amaçları incelendiğinde oldukça benzer özellikleri bulunduğu ve benzer işlevleri yerine getirmeleri açısından benzetilmektedir. Ele alığımız dört yapıdan İznik ve Bilecik'te bulunan yapılar imaret olarak tanımlanırken, Bursa'da ki yapı vakfiyesinde zaviye, 1595 yılındaki bir kayıttan ise cami olarak tanımlanmaktadır. , Yenişehir'de bulunan yapı ise zaviye olarak adlandırılmaktadır. Yapıların ortak özelliği ibadet işlevinin yanı sıra tabhane odaları ile birlikte yaşama mekanlarının da aynı yapı içinde

bulunmasıdır. İmaretler bu iki işlevi taşımakla birlikte aşevi olarak ta kullanılması nedeni ile, yoksullara, yolcu ve öğrencilere yemek yapılıp dağıtılan yapılar olarak ta görülmektedir. Mustafa Cezar "Dindar ve dinle ilgili konulara her bakımdan saygılı olan Türk insanının camisinin bir bölümünü konut şeklinde kullanması aklın alacağı bir şey değildir" sözleriyle yukarıda bahsedilen birden fazla işlevin bir yapıda toplanması fikrini reddetmekte, yapılardaki tabhane odalarının hatim, devir, mukabele okumak, namaz kılmak üzere kadınlara ayrılmış alanlar olarak kullanılmış olması gerektiğini vurgulayarak bu yapıları kanatlı camiler olarak adlandırmak gerektiğini belirtir (Cezar: 1985: 48-49). Cezar, Ayverdi'nin Yıldırım ve Yeşil camilerinde ocak olarak nitelendirilen kısımların ocak değil nefeslik olduğunu belirttiğini vurgulayarak; "bu tür yapılarda ocaklar girişin sağ ve solundaki odalarda olsaydı, odaların kapıları camilerin içine değil de sokağa açılırdı", bu yapıların zaviye dervişlerine konut şeklinde ayrılmış olabileceğinden bir dereceye kadar şüphelenebileceğini belirtmektedir. Bilecik Orhan Gazi İmareti'nde 2001 yılında yapılan kazı sonuçlarına göre girişin hemen sağ ve solunda yer alan ve birer kapı ile sofaya açılan tabhane odalarında ocaklar bulunmakta, ayrıca batı yöndeki tabhane odası güney yönünde bir kapı ile sokağa açılmaktadır (Levha 134). Ayrıca çok işlevli ve zaviyeli camiler olarak adlandırılan bu yapıların tüm örneklerinde, mescit kısmının sofa kısmından yüksekte tasarlanarak giriş kısmı niteliğindeki bu mekan ile tabhane odalarının ibadet mekanından ayrıldığı görülmektedir.

V. 3. İZNIK' TE ORHAN GAZİ DÖNEMİ MİMARİSİ VE ERKEN OSMANLI MİMARİSİNİN OLUŞUMUNDAKİ YERİ

İznik Kenti'nde bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarının mimari özellikleri, aynı dönemde farklı yerleşimlerde inşa edilmiş ve mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz yapılar ile dönemin mimari faaliyetleri ve özellikleri açısından karşılaştırılarak, İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarının bu oluşumdaki yerinin saptanması amaçlanmıştır. Değerlendirme kapsamında her hangi bir kent ve yapı sınırlandırılmasına gidilmemiştir. Orhan Gazi dönemi yerleşimlerinin tamamı ele alınmış ve bu kentlerde Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olup günümüze kadar ulaşabilen ve günümüzde ayakta olmayan, fakat araştırmacılar tarafından daha önceki dönemlerde incelenip plan ve mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz tüm yapılar İznik örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda incelenen yapılar, İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapıları ile karşılaştırılarak, benzer ve farklı özelliklerinin saptanması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Orhan Gazi döneminde tüm yerleşimlerde tarihi kaynaklarda belirtilen ve günümüze ulaşabilen 72 yapı ve 11 farklı yapı tipinin varlığı tespit edilmiştir (Ayverdi 1966). Bu yapılar yapı türlerine göre şu şekilde gruplanabilir: Cami (55), medrese (9), zaviye (7), imaret (4), hamam (8), türbe (15), han (2), saray (2), hisar (3), köprü (1), mescit (8) (Grafik 2, 6)

Orhan Gazi döneminde inşa edildiği bilinen bu 72 yapının 12'si İznik'te bulunmaktadır. Orhan Gazi döneminde İznik'te inşa edilen yapılar cami (4), medrese(2), imaret(1), hamam(1), türbe (2) ve mektep(2) olmak üzere 6 farklı yapı tipini içermektedir (Grafik 8).

Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olan yapı türlerinden zaviye, köprü ve han örnekleri İznik'te bulunmamaktadır. Bu yapı tiplerinden köprü ve han örneği Orhan Gazi dönemi yerleşimlerinden sadece Bursa'da yer

almaktadır. Bu dönem içinde birer örneği bulunan bu yapılar Bursa'daki Nilüfer Hatun Köprüsü ve Emir Hanı'dır. Bu yapı tipleri dışında Orhan Gazi döneminde inşa edildiği bilinen tüm yapı tiplerinin örnekleri İznik Kentinde bulunmaktadır.

Bursa kenti han ve köprü örneklerine sahip tek kent olması nedeni ile tüm Orhan Gazi dönemi yerleşimlerinden farklı bir özellik ortaya koymaktadır. Bu yapı tiplerinin İznik'te bulunmaması ve bu yapıların tek örneğinin Bursa'da yer alması bir Başkent-taşra farklılaşmasını düşündürmekle birlikte köprü yapımının bu değerlendirmede bir Başkent özelliğinden çok coğrafi bir zorunluluk olarak düşünmek gerekir. Örneğin İznik'te Bursa'da olduğu gibi bir köprü yapımını gerektirecek coğrafi zorunluluk bulunmamaktadır. Fakat han yapı tipi olarak dönemin sosyal ekonomik yapısında belirleyici ve gelişiminde etken bir konumdadır. Fakat han yapımında Orhan Gazi döneminde Bursa'nın tercih edilmesini köprülerde olduğu gibi bir zorunluluk şeklinde açıklaması doğru değildir.

Bursa'da Aşağı Hisar olarak nitelendirilen ve sur dışında Orhan Gazi tarafından oluşturulan yapılar arasında bulunan Emir Hanı inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Emir Hanı Osmanlı Mimarisindeki ilk ve Orhan Gazi dönemindeki tek han olması nedeni ile önemli bir yapı niteliğindedir. Ticari işlevdeki bir yapının sadece Bursa'da inşa edilmesi ve bu yapının Orhan Gazi döneminde tek örnek olarak kalması dönemin sosyo-ekonomik yapısı ve ihtiyaçları doğrultusunda doğal bir durum olarak görülmelidir. Emir Han'ın Bursa'da yapılması sebepleri ve özellikle İznik kentinde Han niteliğinde bir yapının varlığının bilinmemesinin sebepleri İznik kentinin Bursa kenti ile karşılaştırmasının ele alındığı değerlendirme bölümünde tartışılmıştır. Fakat İznik kentinde Bursa'da inşa edilmiş olan Emir Hanı gibi anıtsal nitelikte bir ticari yapının bulunmaması İznik'te hiçbir ticari yapının bulunmadığı anlamına gelmez. Kaynaklarda konu ile ilgili olarak herhangi bir veri olmamasına rağmen en azından kentin Bizans'tan alındığı dönemde bir çarşının varlığı olasıdır. İznik'in fethinden sonra Bizanslılara ait evlerin ve

anıtsal yapıların yeniden kullanımına yönelik olan ve tarihi kaynaklarda da belirtilen (Aşıkpaşoğlu 1992: 42) yaklaşımı, Bizans döneminden kalması olası çarşı ve içindeki dükkanlar içinde olasılık olarak düşünmek gerekir.

Orhan Gazi döneminde 7 örneğini bildiğimiz zaviyeler de İznik'te örneği bulunmayan bir başka yapı tipidir. Zaviyeler özellikle Osmanlı'nın kuruluş ve yayılış döneminin sosyal yapısında önemli bir yere sahip "Ahilik teşkilatı" ve fethedilen bölgelerin Türkleşmesi ve "ordunun motivasyonunda" önemli etkilerinin varlığı bilinen "gezgin dervişler" ile ilişkilendirilmektedir (Eyice 1963: 25-31). Bu arada zaviye ve İmaretler arasındaki "grift" durum araştırmacılar tarafından vurgulanmış bir takım farklı işlevleri taşımalarının yanı sıra, temelde ortak amaçlara yönelik inşa edilen yapılar olduğu vurgulanmıştır (Eyice 1963: 30-31). Bu tür yapıların mescit (cami) işlevi ile de kullanıldığının bilinmesine karşın, yapılar kaynaklarda cami ve mescit olarak tanımlanmazken aynı yapı tipi "imaret" yada "zaviye, olarak belirtildiği görülmektedir (Eyice 1963: 30-31). Bu nedenle İznik'te bulunan Orhan Gazi İmareti ve benzer plana sahip "imaret", "zaviyeli cami" ve "kanatlı cami" olarak ta tanımlanan ve Bursa, Bilecik ve Yenişehir'de örnekleri bulunan yapıları sadece "bir şeyh tarafından idare edilen ve misafirlere barınak olan "zaviye" "(Eyice 1963: 31) yapılarından ayrı ele almak gerekmektedir. İznik'te bulunan Orhan Gazi İmareti İmaret ve zaviyeli cami olarak tanımlanan yapı grubuna dahil olup, İznik'te örneği bulunmayan yapı tipi "zaviye"lerdir.

Kent Dokusunun ele alındığı Değerlendirmenin ilk bölümünde özellikle Bursa'da inşa edilen zaviyelerin aşağı hisar ve kale içinde bulunan toplu yerleşimlerin dışında inşa edildiğini belirtmiştik. Bursa haricinde , Babasultan, Bolu (Alpagut), Kirmastı (M.KemalPaşa), Kara Belen'de zaviyeler inşa edildiği (Grafik 3 ;Tablo 1) bilinmektedir (Ayverdi 1966).

Orhan Gazi tarafından bir saray inşa edildiğine dair herhangi bir bilgimiz olmamasına karşın Bursa'da bulunan ve Bizans dönemine ait olan bir sarayın Orhan Gazi tarafından kullanıldığına dair tarihi kaynaklardan

günümüze ulaşan bilgiler bulunmaktadır. Osman Gazi döneminde ise Osman Gazi tarafından Beyliğin merkezi olarak kullanılan Yenişehir'de bir saray inşa edildiği bilinmektedir (Ayverdi 1966: 14) İznik'te ise I. Konsilin toplandığı yer olarak bir saray gösterilmesi ve 1204 ile 1267 yılları arasında Bizans imparatorluğunun başkentliğini yapmış bir kent olarak İznik'te bir sarayın varlığı bilinmesine karşın sarayın kesin yeri konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Orhan Gazi döneminde İznik fethedildikten sonra yukarıda da açıkladığımız gibi bir takım yapıların cami ve medreseye çevrilerek yeniden kullanıldığı bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu 1992: 42). Bu yaklaşım Orhan Gazi döneminde fethedilen tüm kentler için geçerli durum değildir. Orhan Gazi döneminde varlığı bilinen 72 yerleşimden sadece 5 kentte böyle bir durumu varlığı görülmektedir.

V. 3. 1. Banilik

İznik'te Orhan Gazi döneminde bani olarak Orhan Gazi, Süleyman paşa, Hacı Özbek, Hacı Hamza ve Ece Yakup Çelebi adına yapı inşa edildiği görülmektedir. Orhan Gazi döneminde 52 yerleşimin 33 ünde Orhan Gazi adına yapı inşa ettirdiği bilinirken, İznik'te iki yapısı bulunan Süleyman Paşanın 43 yerleşimde 23 yapı ile Orhan Gazi'den sonra adına en çok yapı inşa ettiren kişi olduğu görülmektedir. İznik'te adına yapı inşa edilen diğer kişiler olan Hacı Özbek, Hacı Hamza adına başka bir kentte yapı inşa edildiği görülmemektedir (Grafik 3, 7; Tablo 2)

Orhan Gazi dönemi yapılarının banileri ve adına yapı inşa ettiren kişiler genel bir yaklaşımla sultan ve ailesinden oluşan yönetici kesim, savaşta yararlılık gösteren gaziler olan akıncı beyleri, dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında oldukça önemli yerleri olduğu bilinen Ahi ve Dervişlerden oluştuğu görülmektedir (Grafik 3, 4, 7; Tablo 2). Sultan ve ailesinin, Orhan Gazi ve Süleyman Paşa başta olmak üzere dönemin bir çok

kentinde bani olarak karşımıza çıkmakta, gaziler olarak adlandırılan akıncı beylerinin ise fethinde önemli rol oynadıkları kentlerde kendilerine verilen ganimet ve tımarlar ile bu kentlerde yapı inşa ettirdikleri görülmektedir. Ahi ve Dervişlerinde savaflara katıldığı bilinmekte ve gazilerde olduğu gibi fethinde buldukları kentlerde yapılar inşa ettirdikleri görülmektedir. Örneğin Bursa kentinin fethinde buldukları bilinen Ahi hasan, İl Eriş oğlu Ahmet bey, Doğlu Baba, balabancık hisarında görevli balabancık, Aktimur hisarında görevli gazi Aktimur adına yapılar inşa edildiği görülmektedir. Bursa dışında Ezine'yi fetheden Gazi Abdurrahman, Kandırayı fetheden Akça Koca, Harmanka'ya tekfurı iken Müslüman olarak Osmanlı adına savaşan Gazi Mihail, gibi örnekleri artırmak mümkündür. Bu yaklaşımla özellikle İznik kenti için kimlikleri belirsiz olan Hacı Hamza, Hacı Özbek (Hacı Zeynel) gibi adlarına yapı inşa edilen kişilerin saptanmasında yukarıda belirttiğimiz yaklaşımın göz önünde bulundurulması gerekir. Özellikle İlik Osmanlı yapılarından biri olan ve kitabesi bilinen ilk Osmanlı yapısı durumundaki Hacı Özbek Hacı Zeynel'inde İznik'in fethinde bulunmuş gazi ve dervişler olarak düşünmek hacı lakabı ile dinsel kimlikleri ön plana çıkan kişiler olarak değerlendirmek olasıdır. Heath Lowry ile yapılan görüşme sonucunda tarihi kaynaklarda Hacı Özbek'in "nam-ı diğer Karaoğlan" olarak anıldığı öğrenilmiştir. Bu yönde yaptığımız araştırmada Karaoğlan Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde yaşamış beylerden birisi olarak tanımlandığı saptanmıştır. Fakat son yapılan bir araştırma sonucunda (Tüfekçioğlu 2002:) konu daha farklı bir boyut almıştır. Tüfekçioğlu'na göre kitabede ismi geçen kişi Hacı Özbek değil Hacı Zeynel'dir. Bu yönde yaptığımız araştırmada Hacı Zeynel'in kimliği ile ilgili her hangi bir bilgiye ulaşamamıştır. İznik'te adı geçen bir diğer bani olan Hacı Hamza ile ilgili tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamazken, özellikle Bursa'da bani olarak karşımıza çıkan kişiler hakkında tarihi kaynaklarda bilgiler bulunur. Buna rağmen İznik'te karşımıza çıkan bu kişiler ile ilgili herhangi veriye rastlanmaması oldukça ilginçtir.

V. 3. 2. Kitabeler

İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarının üçünde kitabe bulunmaktadır. Hacı Özbek Camii'nin kitabesi H. 734 (M.1333-1334) tarihi ile İznik'teki yapılarda dahil olmak üzere tüm Orhan Gazi dönemi içinde eski inşa kitabesidir. Bu kitabe ile Hacı Özbek Camii kitabesi ile tarihi bilinen en eski Osmanlı yapısı olarak kabul edilir. Kitabesi bulunan bir diğer yapı Hacı Hamza Camii'dir. Kitabe üzerinde bulunan tarihe göre H. 746 (M.1345-1346) tarihlidir. İznik'te kitabesi bilinen bir diğer yapı Orhan Gazi İmareti'dir. İznik Orhan Gazi İmareti'nin kitabesi Oktay Aslanapa'nın yapmış olduğu kazılarda bulunmuş (1963), fakat kitabede tarihin yazılı olduğu bölümün bir kısmı bulunamamış ve tarih belirten sadece 5 (Hamse) rakamı bulunabildiği için H.725 (M.1325), H.735 (M.1335), H.745 (M.1345) tarihleri kitabenin ve yapının inşa tarihi için olasılık olarak belirmiştir.

Orhan Gazi dönemi yapılarının bir çoğunun kitabesi günümüze kadar ulaşamamıştır. Kitabeler yapıların tarihlendirilmelerinde en önemli kaynak niteliğinde olduğu için, özellikle Orhan Gazi dönemi yapılarına ait inşa kitabelerinin azlığı dönemin yapılarının büyük kısmında tarihlendirme problemlerini beraberinde getirmektedir. Kitabeler, yapıların tarihlendirilmesindeki öneminin yanı sıra, kitabede geçen tanımlama ve sıfatlarda dönemin sosyal yapısı hakkında önemli veriler içermektedir. Bursa'da bulunan H.735 (M. 1337) yılına ait olup yayınlarda "1337 Bursa kitabesi" olarak tanımlanan (Hassan 2001: 139-143) kitabede "...Din mücahidi..gaziler sultanı, gazi oğlu gazi, dünya ve dinin kahramanı...Osman oğlu Orhan" söylemi (Hassan 2001: 143) Paul Wittek (2000) ile başlayan ve günümüze kadar birçok tarih yazarı ve araştırmacısı ile devam eden dönemin sosyal yapısının niteliğine yönelik çok önemli tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Benzer şekilde yapıların adlandırılmaları yine kitabelerde verilen bilgiler doğrultusunda sorgulanmış, bani ve kitabede ismi yer alan kişilerin kimlikleri, sıfatları da önemli veriler olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımla kitabeler yapının inşasıyla ilişkili gibi görünse de mimari

değerlendirmede tarih, bani ve sanatçı isimlerinin yanı sıra dönemin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgili de çok önemli veriler içerir. Osmanlı'nın kuruluş dönemi yazılı kaynaklarının oldukça sınırlı ve bilgilerin tartışmalı olduğu düşünülürse tarihi belge niteliğindeki kitabelerin kuruluş döneminde özellikle Orhan Gazi dönemi için önemi büyüktür. Ne yazık ki bu dönem kitabelerinden günümüze ulaşabilen örnekler oldukça sınırlıdır.

Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen kitabelerden birisi de Bursa Kale içi Orhan Camii kitabesidir. Kitabe Şahadet Camii'nin yan kapısı üzerinde bulunmakta ve Orhan Camii'nin H.738 (M.1337) yılında inşa edildiği belirtilmektedir (Ayverdi 1966: 59). Bu yapı haricinde yapının inşasıyla birlikte hazırlanan başka bir kitabenin varlığı bilinmektedir. Dönem yapılarında özellikle inşa kitabelerinin bulunmadığı yapılarda onarım kitabeleri yapının onarımları ile ilgili bilgi verdiği gibi bazı yapıların inşa tarihleri ile ilgili bilgiler de içermektedir. Bursa Alaaddin Camii'nde yer alan H. 1306 (M.1890) tarihli onarım kitabesinde yapının H.726 (M. 1326) yılında yapıldığı belirtilmektedir (Ayverdi 1966: 50). Bursa Orhan Camii'nde H.820 (M. 1420) ve H.1321(M.1905) yıllarına ait iki onarım kitabesi bulunmakta, H.820 (M. 1420) yılına ait olan onarım kitabesinde yapının H.740 (M.1339-1340) yıllarında inşa edildiği belirtilmektedir (Ayverdi 1966: 61-89)

Onarım kitabelerinde yapının inşa tarihleri nadir olarak vurgulanmış, Orhan Gazi dönemi yapılarından Bolayır Süleyman Paşa Türbesi'nde H.949 (M.1549) (Ayverdi 1996: 45), Gebze Orhan Camii'nde H.1189 (M.1775) (Ayverdi 1966: 139,140) ve İzmit Orhan Gazi Camii'nde H.1259 (M.1843) (Ayverdi 1966: 155-157) tarihli onarım kitabeleri bulunmaktadır.

İnşa kitabeleri günümüze ulaşabilen yapılar Bursa Kale içi Orhan Camii, İznik Hacı Özbek Camii, Hacı Hamza Camii ve Orhan Gazi İmaretidir. Görüldüğü gibi dönemin kitabe özelliklerinin saptanmasında ele alınacak örnekler Bursa'da bulunan iki kitabe dışında İznik'te yer almaktadır.

Kitabeler incelendiğinde tamamının sülüs tekniğiyle yazılmış olduğu görülmektedir. Kitabelerin boyut ve şekil olarak birbirlerinden farklı özellikler gösterdiği görülmektedir. Bursa Kale içi Orhan Camii 50x50 boyutlarında kare bir levha üzerine sülüs tekniğinde yazılmış olduğu görülmekte, asıl metin besmele yazılı olan bir bordür ile çevrelenmiş ortada ise ihlas suresi ve tarih bölümünün bulunduğu dört bölümden oluşmaktadır (Ayverdi 1966: 59; 1956: 125). Kitabe İznik'te bulunan kitabe örneklerinden şekil itibari ile farklı olarak düzenlenmiştir. İznik'te Hacı Hamza Camii ve Türbesi, Hacı Özbek Camii ve Orhan İmareti'nin inşa kitabelerinin farklı boyutlarda düzenlendiği görülmektedir. Hacı Hamza Camii kitabesi 106 x 57 boyutlarında dikdörtgen, Hacı Hamza Türbesi Kitabesi 50 x 41, Orhan Gazi İmareti kitabesi 80 x 50, Hacı Özbek Camii kitabesi ise 45 x 41 ebatlarındadır. Hacı Özbek Camii ve Hacı Hamza Türbesi'nin kitabeleri 3 bölümden oluşurken, Hacı Hamza Camii ve Bursa Kale içi Orhan Camii kitabeleri 2 bölümlü, İznik Orhan Gazi İmareti kitabesi ise 5 bölümlü olarak düzenlenmiştir. Bursa Orhan Gazi Camii kitabesi sivri kemerli bir form içinde ele alınması ile İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi kitabelerinden ayrılmaktadır. Kitabelerin tümü sülüs yazı ile yazılmasına karşın Ayverdi (1966: 171) İznik Orhan Gazi İmareti'nin kitabesindeki sülüs yazıyı keskin ve güzel olarak nitelendirmekte, diğer kitabelerin ise özensiz bir sülüs yazı ile yazıldığını belirtmektedir.

İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi kitabeleri dönem yapıları, mimarlık faaliyetleri açısından oldukça önemlidir. İznik Hacı Özbek Camii kitabesi ilk Osmanlı yapı kitabesi olması açısından önemlidir. Bu kitabe ile Hacı Özbek Camii kitabesi ile tarihi bilinen ilk Osmanlı yapı olarak nitelendirilir. İznik Hacı Hamza Türbesi'nin kitabesinde ilk defa bir mimar isminin belirtilmiş olması açısından önem taşımakta, özellikle Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki yapılarda Bizans etkisinin vurgulandığı bir çok araştırmaya karşı görüşte bulunan araştırmacılar için bu kitabe önemli dayanak noktası olarak vurgulanmıştır.

V. 3. 3. Yapı Tipleri

V. 3. 3. 1. Cami

Orhan Gazi Döneminde inşa edilen cami tipleri plan özellikleri bakımından araştırmacılar tarafından farklı tanımlar ile adlandırılmıştır. Erken Osmanlı dönemi ve Orhan Gazi döneminde yoğun olarak uygulandığını gördüğümüz tek mekanlı, kare ve kareye yakın planlı ve kubbeli cami tipi, araştırmacılar tarafından "Tek Kubbeli" (Ayverdi 1956: 151), "Tek Üniteli" (Kuran 1964), Tek Kubbeli ve Küp Mekanlı, Kare Planlı, Kubbeli Kübik Yapılar (Acun 1999: 137) olarak adlandırılmıştır. Kaynaklarda İmaret, zaviye ve cami olarak farklı isimlerle tanımlanan ve yaygın kullanımı zaviyeli cami yada çok işlevli yapılar, araştırmacılar tarafından "Bursa Tipi", "Kanatlı Cami", "ters T" tipi, Fütüvvet cami ve çapraz mihrli cami olarak ta adlandırılmıştır. İznik'te örneği bulunmayan ve daha çok kırsal yerleşimlerde inşa edildiği görülen ve Orhan Gazi döneminde inşa edilen bir başka cami tipide ahşap çatılı ve "çanta tipi" camilerdir (Ayverdi 1956:151). Bu tür yapılar İznik örneği bulunmadığı için değerlendirme kapsamında ele alınmamıştır. Yayınlarda "çok bölümlü tip" adlandırılan cami tipi Orhan Gazi döneminde ortaya çıkmadığı için bu cami tipi de değerlendirmede incelenmemiştir.

Orhan Gazi döneminde kullanılan yapı tiplerinin tanımlamalarına yönelik olarak araştırmacılar tarafından önerilen adlandırmalarda mekan, şekil, örtü sistemi, işlev gibi farklı kriterlerin dikkate alındığı bu nedenle farklı tanımlamaların ortaya çıktığı görülmektedir. İznik'te uygulamalarını Hacı Özbek ve Hacı Hamza camilerinde gördüğümüz tek mekanlı, kare planlı ve kubbe ile örtülü camileri "tek mekanlı-kubbeli camiler, Orhan Gazi İmaretinde" karşımıza çıkan ve farklı tanımlamaları en fazla yapı tipi olan giriş ekseninde yer alan kubbe örtülü sofa ve eyvan ile sofaya doğu ve batı yönlerde bitişik iki tabhane odasından oluşur. Örnekleri İznik'in yanı sıra Bursa, Bilecik ve Yenişehir'de bulunan bu plandaki yapılar çok işlevli yapılar olarak ele alınarak incelenmiştir.

Orhan Gazi döneminde İznik'te inşa edilmiş camilerden günümüze ulaşabilen Hacı Özbek Camii ile "kısmen planı hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz" (Levha 120) Hacı Hamza Camii'dir (Otto-Dorn 1941: 19; Ayverdi 1966: 162) Hacı Özbek Camii (Levha 69a, 69b, 70) ve Hacı Hamza Camii Tek mekanlı-kubbeli cami tipinde olup, plan tipi itibari ile Bursa Alaaddin Camii (Levha 122), Baba Sultan Geyikli Baba Camii (Levha 138), Gebze Orhan Camii (Levha 140) karşılaştırılabilir nitelikteki yapılardır. Bilecik Orhan Camii ise aynı plan tipi içinde ele alınmasına karşın planındaki belirgin farklılıklar nedeni ile bir değişim sürecinin ilk örneği olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Hacı Özbek Camii'nin planı itibari en yakın örneği Bursa Alaaddin Camii'dir. Orhan Gazi döneminin ve Osmanlı mimarisinin ilk örnekleri olması nedeni ile bu iki yapı önemli bir konumdadır. Her iki yapıda ölçüleri itibari ile birbirine yakın ölçülere sahiptir. Abdullah Kuran (1964: 7,10) iki camiyi birbirleri ile karşılaştırırken yapıların ölçüleri üzerinde de durmuştur. Fakat yapıların ölçüleri ölçüleri yuvarlak rakamlarla aktarılmış, Bursa Alaaddin Camii 8.20 m. x 8.20 m., İznik Hacı Özbek Camii 7.92 m. x 7.92 m. ölçülerinde kare mekanlı yapılar olarak belirtilmiştir (Kuran 1964: 7, 10).

Özellikle Orhan Gazi dönemi yapıların değerlendirilmesinde yapıların genelinde görülen oransızlıkların vurgulanması açısından yapılardaki bu oran bozukluğunun sebebi olan farklı ölçülerin küçük değerler olsa da vurgulanması gerekmektedir. Hacı Özbek Camii 7.87 m x 7.97 m., Alaaddin Camii ise kuzey duvar da 8.30 m., güney duvar 8.23 m., doğuda 8.13 m., batı duvarda ise 8.16 m. ölçülerine sahiptir. Aynı yaklaşımla Geyikli Baba Camii doğu duvarı 7.77 m., batı duvar 7.89 m., güney duvar 7.98 m., kuzey duvar ise 7.89 m. ölçülerinde, Bilecik Orhan caminde (Levha 130) yapı kuzey güney yönünde 14.17 m., doğu batı yönünde ise 15.23 m. ölçülerinde olup aynı yapının eyvanlarının genişliği de farklı değerlere sahiptir. Yapının eyvanları kuzeyde 8.27 m., güneyde 8.46 m., doğuda 8.75 m., batıda ise 8.80 m. ölçülerindedir. Yapıların duvar ölçülerinin bir biri ile orantılarında görülen farklı ölçüler yapı duvarların birbirine doksan derecelik bir açıyla

bağlanmadığını ortaya koymakta, böylece orantısız ve “tam kare” değil kareye yakın bir plana sahiptirler. Değerlendirmeye aldığımız yapılardan sadece 12.30 m. x 12.30 m. ölçüleri ile Gebze Orhan Camii orantılı bir “tam kare” plana sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca yapıların duvar kalınlıkları da farklı ölçülerdedir. Duvar kalınlıkları İznik Hacı Özbek ve Gebze Orhan Camii’nde 1.10 m., Bursa Alaaddin Camii’nde 1.05 m., 1.09 m., Bilecik Orhan Camii’nde 1.05 m. ve Babasultan Geyikli Baba Camii’nde 0.81 m. ve 0.86 m. ölçülerindedir. Pencere ölçüleri de yapıdan yapıya farklılık göstermektedir: İznik Hacı Özbek Camii: 1.14 m., 1.17 m., 1.18 m., Alaaddin Camii: 1.19 m., 1.20 m., 1.21 m., 1.22 m., Gebze Orhan Camii: 1.15 m., 1.21 m., 1.22 m., 1.23 m., Babasultan Geyikli Baba Camii: 1.19 m., 1.20 m., 1.21 m., 1.22 m., Bilecik Orhan Camii: 1.32 m., 1.33 m.

İznik Hacı Özbek Camii ile Bursa Alaaddin Camii, Baba Sultan Geyikli Baba Camii ve İznik Hacı Hamza Camii’nde revaklı giriş bölümleri bulunmaları sebebiyle benzerlik göstermekte, revak kısımlarının Hacı Özbek caminin orijinalinde batıda, İznik Hacı Hamza Camii’nde ise doğuda yer alması ile diğer yapılardan ayrılmaktadır. Revaklı giriş bölümü bulunan diğer yapılarda revak bölümü kuzeyde yer almaktadır. Bilecik Orhan Camii ve Gebze Orhan Camii’nde revaklı giriş bölümü bulunmamaktadır.

Yapıların birbiri ile karşılaştırılabilir özelliklerinden birisi de minarelerdir. İznik’te bulunan camilerden bugün ayakta olmayan Hacı Hamza Camii’nde bir minarenin varlığı bilinmekte, bu yapı ile benzer nitelikteki Bursa Alaaddin Camii , Babasultan geyikli Baba Camii , Bilecik Orhan Camii ve Gebze Orhan Camii’nde minare bulunmaktadır. Bilecik Orhan Camii’nin kuzey batı ve güney batısında yer alan minarelerinin 19.yüzyılda inşa edilmiş olup (Ayverdi 1966: 52,53), Bursa Alaaddin Camii’nin minaresi Osmanlı döneminde inşa edilen ilk minare olarak değerlendirilmektedir (Ayverdi 1966: 52). Bursa Alaaddin Camii, Babasulatan Geyikli Baba Camii ve Gebze Orhan Camii’nde minare kuzey doğuda inşa edilirken, minaresi güney batıda

bulunan İznik Hacı Hamza Camii bu özelliği ile diğer yapılardan ayrılmaktadır.

Orhan Gazi dönemi tek mekanlı-kubbeli camilerin İznik'teki uygulamaları Olan Hacı Özbek Camii ve Hacı Hamza Camii mimari özellikleri ile genel bir bakış açısı ile Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapılarla benzerlik göstermektedir. İznik örnekleri gibi tek mekanlı-kubbeli camilerin genelinde boyutlarda görülen farklı ölçülere karşın kare ve kareye yakın bir plana sahip oldukları görülmekte, tüm yapılar kubbe ile örtülü iken duvardan kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılmıştır.

Yapıların duvar kalınlıkları 1.05 m. ve 1.23 m. arasında değişmekte, Babasultan Geyikli Baba Camii 0.81 m. ile en ince , Bilecik Orhan İmaret'i ise 1.32 m. ile en kalın duvar ölçülerine sahiptir.

Orhan Gazi döneminde minaresi bulunan yapılarda minarenin genelde kuzey doğu köşede inşa edildikleri , istisna olarak İznik Hacı Hamza Camii'nde güney doğu yönde inşa edildikleri görülmektedir.

Revaklı giriş bölümü bulunan yapılarda revak bölümlerinin güney haricinde doğu batı ve kuzey yönde inşa edildikleri görülmektedir. İznik'te Hacı Özbek Camii revak bölümünün batıda, Hacı Hamza Camii'nde ise doğuda inşa edilmiş, bu özellikleri ile benzer plandaki diğer yapılar ile ayrılmaktadır. Revaklı giriş bölümü ve dolayısıyla yapıların giriş yönünde uygulanan bu farklı tercihin sebebi, mevcut kent dokusundaki sokak yönelimine bağlı olarak yapıların inşa edilmesi ve giriş yönünün sokak ile ilişkilendirilme çabasından kaynaklanmaktadır.

Orhan Gazi Dönemi camilerinden Günümüze gelen, planlarına ulaşabildiğimiz ve yerinde inceleme yaptığımız 14 cami ele alınarak incelenmiştir. "tek mekanlı-kubbeli" plan tipindeki camilerin yoğun olduğu camiler içinde ahşap çatılı camilerde yer almaktadır.. Bu tipte yer alan

camiler Alaaddin Camii (Bursa, Levha 122), Orhan Gazi Camii (Bilecik, Levha 130), Geyikli Baba Camii (Baba Sultan, Levha 138) , Ulu Camii (Ezine), Orhan Gazi Camii (Gebze, Levha 140), Akça Koca (Levha 142) ve Orhan Gazi Camii (Levha 143) (İzmit), Süleyman Paşa Camii (Lapseki, 145), Orhan Gazi Camii'dir (Yarhisar, Levha 148). Bu grupta incelediğimiz camiler kare planlı olmalarına karşın farklı boyutlardadır. Bilecik Orhan Gazi Camii iç mekan düzenlemesi bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Bu camide mekan dört yönde genişletilmiş ve eyvanlar oluşturulmuştur.

V. 3. 3. 2. İmaret ve Zaviyeli Cami

Orhan Gazi döneminde inşa edilen bir başka yapı tipi birden fazla işleve yönelik olarak tasarlanan Zaviyeli Camilerdir. Bu plan tipine örnek yapılar Bursa Orhan Camii (Levha 123), İznik Orhan İmareti (Levha 77-79), Bilecik Orhan İmareti (Levha 132-134) ve Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesidir (Levha 137).

Bilecik Orhan İmareti, İznik Orhan Gazi İmareti ve Bursa Orhan Camii'nin plan olarak kuzey güney dikey ekseninde yer alan ve ard arda gelen iki kare mekan, iki yan oda ve revaktan oluştuğu görülmektedir. İznik Orhan Gazi İmareti temel seviyesine kadar yıkılmış olduğu için kazı sonuçlarına (Aslanapa 1963: 16-31) göre yapılan rekonstrüksiyon planı (Çizim 58) ile ortaya çıkan plan özellikleri bu bölümde diğer yapılarla karşılaştırılmıştır. İznik Orhan Gazi İmareti, zaviyeli cami tipine uygun olarak giriş ekseninde bir sofa ve bu bölüme bitişik güneyde bir mihrapla sonlanan eyvan kısmı, doğu ve batı yönde yer alan ve eyvana açılan tabhane odaları ile beş bölümlü bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yapının örtü sistemi ile ilgili bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Ayverdi (1966: 168), duvarların ince olması ve malzeme yapısına göre yapının örtüsünün ahşap çatı olabileceğini ileri sürer, Sedat Emir (1994) bu görüşleri de dikkate alarak yapının Eyvan ve Yan odalarının tonoz, sofanın ise kubbe, revak bölümünün

ise ahşap çatı ile örtülme olasılığını vurgulayarak yapının bu yönde bir rekonstrüksiyonunu verir (Levha 79). İznik Orhan Gazi İmareti plan özelliği bakımından Bilecik Orhan Gazi İmareti ile benzer niteliktedir. Her iki yapıda belirgin farklılık olarak giriş kapısının her iki yanında oluşturulan “pencerelerin” Bilecik Orhan Gazi İmareti’nde görülmemesi ve İznik Orhan Gazi İmareti’nin eyvan kısmının Bilecik Orhan İmareti’nden farklı olarak dikdörtgen olarak ele alınmasıdır. Bu özelliği nedeni ile günümüzde ayakta olmayan yapının rekonstrüksiyon önerisinde bu bölümün örtü sistemi tonoz olarak belirtilmiş (Emir 1994), bu bölüm Bilecik Orhan Gazi İmareti’nde tonoz ile örtülmüştür. Bursa Orhan Camii ile Yenişehir Pustınpus Baba Zaviyesi, İznik ve Bilecik Orhan Gazi imaretleri ile plan tipi olarak temel yapı elemanları bağlamında benzerlikler gösterse de plan ve örtü sisteminde bir takım farklılıklar ortaya koymaktadır. Yenişehir Pustınpus Baba Zaviyesi sofa kısmının bulunmaması ile diğer yapılardan ayrılmakta, İznik ve Bilecik Orhan Gazi imaretlerinde gördüğümüz sofa kısmının, Bursa Orhan Gazi Camii’nde de yer aldığı ve ele aldığımız yapılar içinde plan tipi, örtü sistemi, taşıyıcı elemanlar ve malzeme teknik özellikleri bakımından bu plan tipinin Orhan Gazi dönemi için en gelişmiş örneğini temsil etmektedir. Bursa Orhan Camii ve Yenişehir Pustınpus Baba zaviyesini, İznik ve Bilecik örneklerinden ayıran belirgin özelliklerden biri de Pustınpus baba zaviyesinde giriş kısmının da doğu batı ekseninde küçük bir giriş sofası, Bursa Orhan Gazi Camii’nde yine giriş kısmında revaklı bölüm ile sofa arasında, tabhane odaların kuzeyinde yer alan küçük mekanlara geçişi sağlayan ayrı bir giriş bölümünün oluşturulmuş olmasıdır.

Zaviyeli camiler olarak ele aldığımız tüm yapılarda revaklı giriş kısmı bulunduğu görülmektedir. Revak kısmı günümüze kadar ayakta ulaşabilen tek yapı niteliğindeki Bursa Orhan Gazi İmareti dışında tüm yapıların revak kısımlarının yıkılmış olduğu, fakat yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda bu revakların olası özellikleri hakkında bilgimiz bulunmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda elde edilen veriler ışığında İznik Orhan İmareti (Aslanapa 1963: 16-31) revak bölümünün ahşap olduğu ve daha sonradan

eklenmiş olabileceği yönünde görüşler bulunmakta, Bilecik Orhan Gazi İmaretî'nin revak kısmı yıkılmış olmasına rağmen, kuzey duvarında yer alan konsol ve örtü sistemine ait izlerden yola çıkılarak beş bölümlü kubbe ile örtülü bir revak bölümünün varlığı vurgulanmış (Ayverdi 1966: 37). 2001 yılı kazı sonuçları ile de beş bölümlü kubbe ile örtülü bir revaklı giriş bölümünün varlığı bu verilere ek olarak temel izleri ve buluntular ışığında desteklenmiştir (Altınsapan 2001) Bursa Orhan Camii'nde iki yanda aynalı çapraz tonoz, ortadaki bölümler kubbe ile örtülü olmak üzere beş bölümlü olarak düzenlenmiştir (Levha 123). Pustınpus Baba Zaviyesinde günümüzde mevcut bir revak kısmı bulunmamakla birlikte yapılan araştırmalarda yapıda ahşap örtülü bir revaklı giriş kısmı restitüsyon önerisi ortaya konulmuştur.

Zaviyeli camiler olarak ele aldığımız bu yapıların adlandırmalarında farklı tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. İznik Orhan Gazi İmaretî tarih kaynaklarda imaret, Bilecik'teki yapı yine imaret, Bursa'da bulunan yapı vakfiyesinde Zaviye, daha sonraki kaynaklarda cami olarak tanımlanmakta (Emir 1994). Yapının 1556 yılından itibaren Cami olarak kullanılmaya başlandığı bu işlevine yönelik olarak bugünkü yapıda da görülebilen İbadet mekanı ile taphane odalarını birbirinden ayıran kapılar kaldırılarak ve duvarlar kaldırılmış ve cami olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

V. 3. 3. 3. Medrese

Osmanlı dönemi medreselerinin Anadolu'da görülen açık avlulu ve kapalı avlulu olarak örneklerini gördüğümüz Selçuklu döneminde başlayan medrese plan tipinin devamı niteliğinde olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. İznik'te Orhan Gazi Medresesi ve Süleyman Paşa Medresesi olmak üzere iki medresenin varlığı bilinmekle birlikte, günümüze ulaşan tek örnek Süleyman Paşa Medresesi'dir (Levha 20, 21). Yapının özellikle doğu bölümünde meydana gelen tahribat sonucu ile bir takım sorunlar bulunmasına karşın yapı açık avlulu medrese tipinde inşa edilmiş, revaklarla

avluya açılan kare mekanlardan oluşmaktadır. İznik'te bulunan ve Osmanlı Döneminden günümüze ulaşabilen ilk medrese olarak kabul edilen Süleyman Paşa Medresesi'nin karşılaştırılabilir nitelikteki örneği Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen örnek olması sebebi ile Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi (Levha 124) ve Ayverdi (1966: 208) tarafından restitüston planı bulunan Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi'dir (Levha 136).

İznik Süleyman Paşa Medresesi (Levha 82-87) ile Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi (Levha 136) benzer planda yapılardır. Her iki yapıda bir açık avlu çevresinde revaklarla geçilen kare planlı odalardan oluşmaktadır. Plan özellikleri açısından Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi kapalı avlu ve çevresinde boyut, örtü sistemi ve plan özellikleri ile farklı odalardan oluşmaktadır. Plan tipi olarak benzerliğini vurguladığımız İznik Süleyman Paşa Medresesi ile Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi'nde dersane odalarının medrese içindeki yerlerinin farklı olarak ele alındığı görülmekle birlikte, her iki yapının odaları kare planlı ve kubbe ile örtülü olduğu görülmekte, köşedeki odalara geçişte her iki yapıda da dikdörtgen bir dehliz kullanıldığı görülmektedir. Bu dehliz kısmı Orhan Gazi dönemi yapılarında görülmekle birlikte Osmanlı dönemi medreselerinde benzer planlı yapılarda da kullanıldığı ve bu düzenlemenin çok alternatifi olmayan bir düzenleme olduğu görülmektedir. Karşılaştırdığımız iki yapı arasındaki en belirgin fark İznik Süleyman Paşa Medresesi'nin öğrenci odalarında yer alan ocaklara Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi'nde rastlanmamasıdır. Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi planı itibari ile bu iki yapıdan farklı özellikler taşıdığını yukarıda belirtmiştik. Yapı aynı zamanda avlunun üzerini örten kubbe dışında yapıda kubbe kullanılmayışı açısından farklı bir özellik gösterirken, diğer bölümlerin beşik tonoz örtülü olması ile Orhan Gazi dönemi medreselerinden farklı bir özellik ortaya koyar.

Yapılarda duvar kalınlıkları farklı olmakla birlikte birbirine yakın ölçülere sahiptir. İznik'te bulunan Süleyman Paşa Medresesi'nin duvar kalınlıkları 0.78 m., 0.80 m., 0.90 m. arasında değişmekte, karşılaştırma yapıları olarak ele aldığımız Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi'nde 0.80

m.- 0.85 m. ve Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi'nde 0.80 m- 0.88 m. ölçülerindedir.

V. 3. 3. 4. Hamam

İznik'te Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen yapı tipi hamam olup, harabe halinde de olsa günümüze kadar ulaşabilen örneği sur dışında Orhan İmaret'i'nin kuzeyinde inşa edilen Orhan Hamamı'dır. Yapının yerinde incelenmesi sonucunda herhangi bir rölöve planı almak mümkün olmamış, büyük bir kısmı toprak altında bulunan yapı Ayverdi (1966: 183) tarafından yapılan restitüsyon planı ile değerlendirilmiştir (Levha 116a). Orhan Gazi döneminden günümüze kadar ulaşamayan fakat planları ile ilgili bilgi sahibi olduğumuz Bursa Orhan Hamamı (Levha 127), Eski Yeni Hamam (Levha 126), Göynük ve İzmit Süleyman Paşa Hamamı (Levha 141, 144) ve Yarhisar Orhan Gazi Hamamı (Levha 149) İznik Orhan Gazi Hamamı ile yapı tipi ve plan özellikleri açısından karşılaştırılabilir nitelikte yapılarıdır.

VI. 3. 3. 5. Türbe

İznik'te bulunan ve Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen tek türbe örneği olan Kırgızlar Türbesi' (Levha 20, 21) sandukaların bulunduğu, kubbe ile örtülü kare planlı bir mekan ile bu mekanın kuzeyinde eyvan¹ şeklinde tonoz örtülü bir giriş bölümünden oluşmaktadır (Levha 96-102).

Erken Osmanlı türbeleri "kübik gövdeli", poligonal gövdeli ve açık türbeler olmak üzere üç tipe değerlendirilmiştir (Önkal 1992: 8-9). Hakkı Önkal tarafından (1992: 8) "kübik gövdeli" türbeler içinde incelen İznik

¹ Eyvan Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklularda ev, saray, cami, medrese ve kervansaraylarda karşımıza çıkmaktadır (Sözen 1968: 168). 13. yüzyıl başlarında görülmeye başlanan "Eyvan Tipi" türbelerin ilk örneğinin Seyit Gazî'deki türbe olduğu kabul edilir (Sözen 1968: 205). Türbelerde altta mumyalık, üstte beşik tonozlu eyvan açıklığından oluşmakta olan bu plan tipi 13. yüzyıl sonları ve 14. yüzyıl başlarına kadar gelişerek devam etmiştir. 14. yüzyıl başlarından itibaren iki katlı türbelerden vazgeçilerek tek katlı türbelerin ortaya çıktığı görülür (Sözen 1968: 208).

Kırgızlar Türbesi, Metin Sözen (1968: 208) tarafından eyvanlı türbeler içinde ele alınmıştır. Orhan Gazi Döneminde inşa edilen türbelerden Baba Sultan Geyikli Baba Türbesi ve İznik'teki Kırgızlar Türbesi ile benzer plana sahiptir. Geyikli Baba Türbesi'nde mekan iki bölüme ayrılmış sandukaların yer aldığı ana mekan kubbe örtülü, çapraz tonozlu eyvan kısmı ile dışarı açılmaktadır. Kırgızlar Türbesi'nde ise ana mekan ile eyvan bir kapı ile ayrılmakta ve iki ayrı mekan oluşmaktadır.

Kırgızlar Türbesi'nin adı ve yapının inşa tarihi ile ilgili belirsizlikler yapının plan tipi için de geçerlidir. Yapıda sandukaların bulunduğu mekan kubbe ile örtülüdür. Bu bölüme giriş mekanı niteliğindeki tonoz örtülü eyvan formundaki mekanın ana mekana daha sonraki dönemlerde eklendiği yönünde bir takım veriler bulunmaktadır¹. Yapının mimari özellikleri ve malzeme teknik verilerinin değerlendirilmesi sonucunda orijinal planına yönelik restitüsyon önerimize göre:

Öneri 1: Yapı orijinalinde güneyde yer alan kare planlı, kubbe ile örtülü ana mekan ve bu bölüme giriş mekanı niteliğindeki üç kemer ile dışarıya açılan tonoz örtülü kuzey mekandan oluşmaktadır. Bu öneride yapının her iki mekanının aynı dönemde (Orhan Gazi Dönemi) inşa edildiği düşünülmektedir.

Öneri 2: Yapı Orijinalinde kare planlı kubbe ile örtülü tek mekanlı bir türbe olup; Orhan Gazi Döneminde inşa edilmiştir. Kuzey bölümde yer alan giriş kısmı ise Orhan Gazi döneminden sonra olasılıkla 14-15 yüzyılda türbeye ek olarak inşa edilmiştir.

Her iki önerimize göre yapı Hakkı Önkal'ın tipolojisindeki "Kübik Gövdeli Türbe Tipi" içersinde değerlendirilebilir. Fakat yapı özgün halinde bu mekanın kuzeyinde üç kemer ile dışarıya açılan bir giriş bölümü

¹ Bu yöndeki görüş ve restitüsyon önerimiz katalog bölümünde, Kırgızlar Türbesi'nin değerlendirilmesinde ayrıntıları ile ele alınmıştır.

bulunmaktadır. Bu nedenle yapıyı eyvanlı türbe olarak tanımlamak doğru olmayacaktır.

Orhan Gazi dönemi inşa edilmiş olan türbelerde üç kemer ile dışarıya açılan giriş bölümüne sahip bir örnek yoktur. Erken Osmanlı dönemi içerisinde ise Bursa Yıldırım ve Gülçiçek Hatun Türbelerinde revaklı giriş bölümlerinde üç kemer ile dışarıya açıklık sağlanmıştır.

V. 3. 4. Mimari Unsurlar / Öğeler

V. 3. 4. 1. Taşıyıcı Elemanlar

Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapılar taşıyıcı elemanları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yapıların mevcut beden duvarları, sütun ve payelerin taşıyıcı unsurlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Orhan Gazi döneminin ilk mimari örneklerinin görüldüğü kentlerden olan İznik'te bulunan yapılarda kullanılan taşıyıcı elemanlar genel yaklaşımla Orhan Gazi dönemi yapılarındaki taşıyıcı elemanlar ile benzer özellikleri yansıtır.

Taşıyıcı elemanların yapı tiplerine göre ele alındığında özellikle cami örneklerinde kare ve kareye yakın tek mekanlı-kubbeli camilerin günümüze ulaşan örneklerinin bulunduğu kentler olan İznik ve Bursa kenti Orhan Gazi döneminde bu plan tipindeki camilerin taşıyıcı elemanlarındaki seçiciliği ortaya koymaktadır. Tek mekanlı-kubbeli camiler daha önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere kubbe ile örtülü olup bu tür yapılarda kubbenin yükünün kasnaklarla birlikte duvara bindirildiği görülmektedir. Bu plan tipindeki yapılarda sütun revaklı giriş bölümü bulunan yapılarda kullanılmış, sütunlar arasında kullanılan kemerlerle yapının giriş kısmında açıklık elde edilmiştir. Revaklı giriş bölümlerinde taşıyıcı eleman olarak sütun kullanılan yapılar İznik Hacı Özbek Camii ve Bursa Alaaddin Paşa (Levha 122) Camii'dir. Her iki yapıda da revak bölümünde açıklık iki sütunla sağlanmış, Bursa Alaaddin

Paşa caminde sütun ve sütun başlıklarında devşirme malzeme kullanılmıştır (Ayverdi 1966: 56).

Çok işlevli yapılar olarak ele aldığımız imaret ve zaviyeli cami örneklerinden İznik'te bulunan Orhan Gazi İmareti ve Bilecik Orhan Gazi (Levha 132-134) İmareti'nin revak bölümlerinde sütun kullanıldığı görülürken, Bursa Orhan Gazi Camii revak bölümünde taşıyıcı eleman olarak paye kullanıldığı görülmektedir. Bu tür yapıların iç mekanlarda örtü sistemi olarak kubbe ve tonoz kullanılmış ve örtünün ağırlığı duvarlara aktarılmaktadır.

Taşıyıcı olarak sütun kullanımının görüldüğü bir başka yapı tipi medreselerdir. İznik ve Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi'nin (Levha 136) revak kısımlarında sütun kullanılmıştır. Yenişehir'deki yapının günümüze ulaşamaması nedeni ile İznik Süleyman Paşa Medresesi taşıyıcı malzemenin niteliği ve ölçüleri için bilgi edinebileceğimiz tek yapıdır. Yapıda kullanılan sütunların devşirme, sütun başlıklarının özgün olduğu belirtilmektedir (Ayverdi 1966:) Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilen bir diğer örnek olan Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi'nde (Levha 124) örtü sisteminin taşıyıcı elemanları olarak duvarlar karşımıza çıkmaktadır. Avlu kubbe ile örtülü olup kuzey yönde giriş kapının da bulunduğu duvar üzerine oturan kubbe güneyde devşirme iki sütun arasında yer alan kemer ile desteklenmektedir. Orhan Gazi dönemi medreseleri içinde devşirme sütun başlığı kullanılan tek yapı Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi'dir.

Türbelerde de genel olarak taşıyıcı eleman olarak duvarlar kullanılırken, İznik Kırğızlar Türbesi'nde yapmış olduğumuz restitüsyon önerisinde de görüleceği gibi eyvan kısmında açıklığı sağlamak için sütun veya paye kullanılmış olmalıdır.

Yukarıda yapı tipleri ve plan tiplerine göre ayrı ayrı ele alıp değerlendirdiğimiz taşıyıcı elemanları genel olarak ele aldığımızda, Orhan Gazi dönemi yapılarında taşıyıcı eleman olarak duvar, sütun ve paye

kullanılmıştır. Taşıyıcı elemanların kullanıldığı bölümler; camilerde revaklı giriş bölümleri ve nadir olarak harim kısımları, medreselerde ve hanlarda revak kısımlarıdır. Yapılarda sütun ve sütun başlıklarında devşirme malzemenin kullanımı görülmektedir. Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi, Orhan ve Alaaddin Camilerinde devşirme olarak Bizans dönemi sütun başlıkları kullanılırken, İznik Süleyman Paşa Medresesi ile Bursa Alaaddin Camii'nde devşirme sütun kullanımı görülmektedir (Ayverdi 1956: 151-152).

V. 3. 4. 2. Örtü Sistemi

Orhan Gazi dönemi tek mekanlı camilerinde Örtü sistemi olarak kubbe ve ahşap çatı kullanıldığı görülmektedir. Bu yapılardan kare ve kareye yakın plana sahip olanların tamamında harim kısmı kubbe ile örtülüdür. Bu nedenle bu tür yapılar tek mekanlı ve kubbeli yapılar olarak tanımlanmışlardır. Tek mekanlı, kare planlı ve kubbe örtülü yapıların İznik'te bulunan iki örneği olan Hacı Özbek ve Hacı Hamza Camii'nde harim kısmı kubbe ile örtülü olup, İznik örnekleri ile karşılaştırılabilir özellikteki Bursa Alaaddin Camii (Levha 122), Gebze Orhan Camii'nde de (Levha 140) harim kısmı kubbe ile örtülüdür. Bilecik Orhan Camii daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi plan tipi olarak yukarıda bahsettiğimiz yapılarla farklılığı belirtilmiştir. Bu farklılık örtü sisteminde ortadan kalkmakla birlikte, yapının dört yönünde bulunan eyvanları birbirine bağlayan kemerler aracılığı ile yapıda kubbeye geçiş elemanı olarak pendentif kullanıldığı görülmekte, aynı plandaki diğer yapılar da kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılmaktadır.

Zaviyeler Camilerin örtü sistemi kare planlı ve tek mekanlı-kubbeli camilerden farklı olarak kubbe ile birlikte beşik tonoz, çapraz tonoz ve ahşap çatı kullanıldığı görülür. Bu yapı tipinin İznik'te bulunan tek örneği Orhan Gazi İmaret'i'dir. Yapının rekonstrüksiyon planı dahilinde taphane odaları ve eyvan kısmı beşik tonoz örtülü iken girişte yer alan sofa bölümünün kubbe ile

örtüldüğü görülmektedir. Yapının revaklı giriş kısmında ise ahşap çatı ile örtülü olduğu önerilmektedir (Aslanapa 1964: 22). İznik Orhan Gazi İmareti ile karşılaştırılabilir yapılar olarak ele aldığımız, Bilecik Orhan Gazi İmareti'nde (Levha 132-134) sofa, eyvanlı mescit kısmı ve revaklı giriş bölü kubbe, tabhane odaları beşik tonoz ile örtülmüştür. Bursa Orhan Camii'nde (Levha 123) sofa, mescit kısmı, tabhane odaları ve revaklı giriş kısmı kubbe ile örtülmüş, tabhane odalarının kuzey duvarına bitişik inşa edilmiş olan bölümlerde ise beşik tonoz kullanılmıştır. Zaviyeli camiler içinde değerlendirdiğimiz Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesinde (Levha 137) ise mescit ve tabhane odaları kubbe ile örtülmüş, yapının giriş bölümünde oluşturulan iki küçük mekandan güneyde yer alan kubbe ile örtülü iken kuzeydeki mekanın aynalı çapraz tonoz örtülü olduğu görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Orhan Gazi dönemi yapılarında örtü sistemi olarak kubbe, çapraz tonoz, beşik tonoz ve ahşap çatının kullanıldığı görülmektedir. Orhan döneminde İznik'te ahşap çatılı yapı bulunmamakla birlikte, Orhan Gazi İmareti'nin revak bölümünün ahşap çatılı olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır (Aslanapa 1964:22, Ayverdi 1966: 169).

Tek mekanlı camilerde kubbe, özellikle harim kısmında kullanılırken, revaklı giriş bölümlerinde kubbe ile birlikte tonoz tercih edilmiştir. Zaviyeli camilerden İznik Orhan Gazi İmareti'nin örtü sistemi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat yapının örtü sistemine yönelik Sedat Emir (1999: 9 -13) tarafından yapılan rekonstrüksiyon önerisi bize daha olası görüldüğü için değerlendirmede bu rekonstrüksiyon önerisi dikkate alınmıştır. Orhan Gazi dönemi zaviyeli camilerinin tümünde sofa kısmında kubbe kullanılmış, mescit bölümü olarak ta nitelendirilen eyvanlı kısımları ise İznik Orhan Gazi İmareti'nde tonoz örtülü iken, diğer tüm örneklerde sofa kısmında olduğu gibi. örtü sistemi olarak kubbe kullanılmıştır. Bilecik Orhan Gazi İmareti'nin revak kısmının tüm bölümleri kubbe örtülü iken, benzer nitelikte ki Bursa Orhan Gazi Camii'nin revak bölümünde doğu ve batı yanlardaki bölümlerde aynalı

çapraz tonoz, ortada ki bölümlerde ise kubbe kullanıldığı görülmektedir. İznik ve Bilecik Orhan Gazi İmareti'nde tabhane odalarının örtüsü tonoz iken, Bursa Orhan Gazi Camii ve Yenişehir Pustinpas Baba zaviyesinde kubbe ile örtülüdür.

Orhan Gazi döneminde Hamamlar örtü sistemi ve buna bağlı olarak taşıyıcı elemanlar bakımından tüm yapılardan farklıdır. Çünkü Orhan Gazi dönemindeki tüm hamamlarda bütün birimler kubbe örtülü olup, örtü sisteminin yükü yine tüm birimlerde duvarlar üzerine oturmaktadır.

Değerlendirmeye aldığımız tüm medreselerde, örtü sistemi olarak kubbe kullanılmıştır. Orhan Gazi dönemi medreselerinde öğrenci hücreleri ve dersane hücrelerinde kubbe kullanılmış, revak bölümü bulunan tüm örneklerde kubbe ile örtülmüştür. Sadece revak kullanılan medreselerde revak bölümlerinden köşede yer alan odalara geçişte oluşan dikdörtgen alanda çapraz tonoz kullanılmıştır. Orhan Gazi döneminde İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde görülen bu uygulamanın, daha sonraki dönemlerde inşa edilmiş benzer plandaki tüm medreselerde kullanıldığı görülmektedir(Çizim 63).

Türbelerde ise, İznik Kırgızlar (Levha 96-102) ve Babasultan Geyikli Baba Türbelerinde (Levha 138) kubbe ve tonozun birlikte kullanıldığı görülmekte, Kirmastı (M. Kemal Paşa) Lala Şahin Paşa (Levha 146), Bolayır Süleyman Paşa türbelerinde (Levha 139) olduğu gibi sekizgen külahla örtülü örnekler de bulunmaktadır. Sekizgen külah sadece türbe yapılarında uygulanmış, diğer yapı türlerinde böyle bir örtü sistemi kullanılmamıştır.

Örtü sistemi olarak kubbenin kullanıldığı örneklerde, kubbeye geçiş elemanı olarak genellikle üçgen kuşak olmak üzere, köşe üçgeni, tromp ve pandantif kullanılmıştır. Üçgen kuşak olarak tanımlanan, geçiş elemanı Ayverdi tarafından "dilimli kuşak" şeklinde adlandırılmış ve bu tür

uygulamanın ilk defa Orhan Gazi Dönemi yapılarında kullanıldığını ve dönem sanatçılarının bir icadı olduğunu belirtilmiştir.

V. 3. 4. 3. Kubbe- Kasnak-Duvar Oranları ve Geçiş Elemanları¹

Orhan Gazi döneminde İznik'te ve diğer yerleşimlerde yer alan yapıların kubbe yüksekliği, kubbe çapı, kasnak yüksekliği ve duvar yüksekliği, birbirinden bağımsız yada eş güdümlü değişken bir yapı ortaya koyar.

Bu dönemde inşa edilen yapılardan kubbe yüksekliği en fazla olan yapı Gebze Orhan Gazi Camii'dir (6.08 m.). Kubbe yüksekliği en az olan yapı ise 2.02 m. yüksekliğindeki kubbesi ile Bilecik Orhan Gazi İmaretidir. Yapıların tümü ele alındığında kubbe yüksekliklerinin özellikle camilerde 4 m. civarında olduğu görülmektedir. Kubbe yükseklikleri yaklaşık 4 m. olan yapılara örnek olarak Bursa Alaaddin Camii (4.02 m.), Bursa Orhan Camii (4.02 m.), İznik Hacı Özbek Camii (4.02), Bilecik Orhan Camii (3.90 m.) ve Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesi gösterilebilir.

Kubbe yüksekliği 4.02 m. olan üç yapıdan Bursa Alaaddin Camii (8.04 m.), İznik Hacı Özbek Camii (8.02 m.) ve Bursa Orhan Camii'nin (8.11 m.) kubbe çaplarının yaklaşık 8.00 m. olduğu görülmektedir. Kubbe yüksekliği ile kubbe çaplarının belirttiğimiz oranları kubbelerin yarım yuvarlak ve yarım yuvarlağa yakın şeklini ortaya koyar.

Yukarıda kubbe yüksekliği 4 m. civarında olan ve genel benzerliklerini ortaya koyduğumuz yapıların dışında kubbe yüksekliği bu ortalamanın altında ve üstünde olan yapılar bulunmaktadır: Bilecik Orhan Gazi İmaret (2.02 m.), Bolayır Süleyman Paşa Türbesi (2.75 m.), Bursa Orhan Gazi Hamamı (2.98 m.), İznik Kırğızlar Türbesi (2.11 m.); Bursa Orhan Gazi Hamamı (5.91 m.),

¹ Alan çalışması kapsamında incelediğimiz İznik'te bulunan yapılar, Bursa Orhan Cami, Bilecik Orhan Gazi İmaret ve Orhan Cami ile Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesi dışındaki yapıların ölçülerinin tespitinde E. H. Ayverdi tarafından çizilen plan ve kesitlerden yararlanılmıştır (Ayverdi 1966).

Gebze Orhan Camii (6.08 m.) ve Mustafa Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi (5.77 m.).

Orhan Gazi dönemi yapılarında kasnak bölümüne kadar olan duvar yüksekliğinin kubbe yüksekliğinin ve çapının belirlenmesinde etken olmadığı görülür. Bu duruma örnek olarak aynı kubbe yüksekliği ve çapına sahip (4.02 m.) Bursa Alaaddin Camii'nin 3.25 m. olan duvar yüksekliğinin Orhan Camii'nde 9.91 m. olmasını gösterebiliriz.

Örtü sistemi ile ilişkilendirebileceğimiz bir diğer yapı ögesi kasnak kısımlarıdır. Orhan Gazi dönemi yapılarında kasnak yükseklik ölçüleri farklı değerler taşır. Kasnak genişlikleri de yapıdan yapıya değişirken, kubbe çapı bir çok yapı için aynı zamanda kasnak genişliğini verir.

Orhan Gazi dönemi yapılarından en yüksek kasnak yüksekliğine sahip yapı Bursa Orhan Camii'dir (2.23 m.). Yüksekliği en az olan kasnak ise Bilecik Orhan Camii'ndedir (0.75 m.). Diğer yapıların kasnak yüksekliği ise bu iki değer arasında değişiklik göstermektedir. Bu dönemdeki yapılarda yer alan kasnakların yükseklikleri şöyledir: 0.82 m. (İznik Kırgızlar Türbesi), 1.21 m. (Bolayır Süleyman Paşa Türbesi), 1.48 m. (M. Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi), 1.65 m. (Gebze Orhan Camii), 1.91 (Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesi), 1.92 m. (Orhan Gazi Hamamı), 2.11 m. (Bursa Alaaddin Camii).

Görüldüğü gibi dönem yapılarında bulunan kasnak yükseklikleri belirli bir standart ortaya koymaz. Kasnak yüksekliklerinin belirlenmesinde yapının kasnak seviyesine kadar olan duvar yükseklikleri etken değildir. Örneğin kasnak yüksekliği 2.23 m. olan Bursa Orhan Camii'nin duvar yüksekliği 9.91 m. iken, 2.11 m. kasnak yüksekliği olan Bursa Alaaddin Camii'nde duvar yüksekliği 3.25 m.dir.

Bu dönemde inşa edilen yapılarda kubbe yüksekliği ile kasnak yüksekliği arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Kasnak yükseklikleri

birbirine yakın ölçülere sahip yapıların, Bursa Alaaddin Camii (2.11 m.), Bursa Orhan Camii (2.23 m.) ve İznik Hacı Özbek Camii'nin kubbe yükseklikleri 4. 02 m.dir. Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapılarda bu düşüncemize destekler ölçülerde kasnak ve kubbe yüksekliklerine sahip örnekler bulunur. Genel bir değerlendirme yapıldığında 4.00 m. kubbe yüksekliği olan yapılarda kasnak yüksekliğinin 2. 00 m. civarında olduğu söylenebilir. Bolayır Süleyman Paşa Türbesi 2.75 m - 1.21 m., İznik Kırgızlar Türbesi 2.11 m. - 0.88 m. ölçüleri ile yukarıda örneklerini verdiğimiz yapılarda olduğu gibi, kubbe yüksekliği ile kasnak yüksekliği arasında yaklaşık 2/1 oranında eş güdümlü bir değişkenlikten bahsedilebilir.

Ayrıca, Orhan Gazi döneminde kubbe yüksekliğinin kasnak yüksekliğinin yaklaşık üç katı olduğu ve 3/1 oranı ile değerlendirebileceğimiz örnekler de bulunmaktadır: Bursa Orhan Gazi Hamamı 5.91 m. – 1.92 m., Gebze Orhan Camii 6.08 m. - 1.65 m . Yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirme Orhan Gazi dönemi yapılarında kubbe yüksekliği, kubbe çapı, duvar yüksekliği ve kasnak yüksekliği oranlarının belli değerler sınırında karşılıklı değişkenliğini ortaya koyar.

Erken Osmanlı dönemi yapılarında yukarıda belirtmiş olduğumuz değerleri karşılaştırdığımızda Orhan Gazi döneminde ortaya çıkan bazı özelliklerin Orhan Gazi dönemi sonrasında değişerek devam ettiğini ortaya koyar. Örneğin ele aldığımız Orhan Gazi dönemi yapılarında kubbe çapı 10 m. üzerinde 2 yapı bulunurken, I. Murat ve Yıldırım dönemi yapılarında 6 yapı bulunduğu görülmektedir. Bu durum Orhan Gazi dönemi sonrasında yapıların kubbe çaplarının belirgin oranda arttığı gösterir. Buna karşın I. Murat ve Yıldırım dönemlerinde kubbe yüksekliklerinde belirgin bir değişiklik olmadığı görülür. Orhangazi döneminde olduğu gibi bu dönemde de genelde kubbe yükseklikleri 6.00 m. ile 2.00 m. arasında değişmektedir. Bu yüksekler dışında ölçülere sahip tek yapı I. Murat döneminde inşa edilen Tuzla Hüdavendigâr Camii'dir. Bu yapının kubbe yüksekliği 8.15 m. yükseklik ile

Erken Osmanlı dönemi yapıları içinde en yüksek kubbe olarak değerlendirilebilir.

Yapıların duvar yüksekliklerinin Orhan Gazi dönemi sonrasında arttığı görülmektedir. Orhan Gaz döneminde yapıların duvar yüksekliği 2. 00 m. ile 6.00 m. arasında değişmektedir¹. I. Murat ve Yıldırım dönemlerinde inşa edilen yapılarda ise duvar yüksekliğinin 6.00 m. ile 8. 00 m. arasında değiştiği görülür. Bu genel ortalamanın dışında örnekler olmasına karşın genel değerlendirmede yapıların duvarlarının yükseldiği açıktır.²

Kasnak yüksekliği ise her iki dönem arasında benzer ve farklı özellikler gösterir. Erken Osmanlı döneminde en yüksek kasnak ölçülerine sahip yapı Bursa yıldırım Camii (3.42 m.) olmasına karşın, genel ortalama Orhan Gazi dönemi yapılarında kasnağın yüksek tutulduğu açıktır. Orhan Gazi dönemi yapılarında 1.00 m. atında iki yapı bulunurken bu dönem sonrasında Yıldırım dönemi sonuna kadar 6 yapının kasnak yüksekliğinin 1. 00 m. atında olduğu görülmektedir. Orhan Gazi dönemi yapılarında en düşük kasnak yüksekliği 0. 75 m. iken, I. Murat ve Yıldırım dönemlerinde 0.13 m., 0.17 m., 0.37., 0.41. ve 0.47 m. yüksekliğinde kasnak kullanıldığı görülmektedir. Genel ortalama ise Orhan Gazi dönemi yapılarında kullanılan kasnak yüksekliği ortalaması 1.57 m. iken I. Murat ve Yıldırım dönemleri ortalaması 1. 27 m.dir. Fakat bu ortalama en yüksek kasnağa sahip (3. 42 m.) Bursa Yıldırım Camii'ni değerlendirmeye alınmadığında ortalama 1. 04 m. olur ki bu da Orhan Gazi dönemi ortalaması ile arasında yaklaşık 0. 53 m. fark yaratır.

İznik'te bulunan yapılar bu genel değerlendirme içersinde Orhan Gazi dönemi özelliklerini taşımakla birlikte, Hacı Özbek Camii ve Kızıllar Türbesi kasnak özellikleri itibari ile tüm yapılardan ayrılır. Hacı Özbek Camii 1.89 m.

¹ Orhan Gazi döneminde duvar yüksekliği 6. 00 m. üzerinde olan yapılara Bilecik Orhan Gazi Cami, Bursa Orhan Cami, ve İznik Kızıllar Türbesi'dir.

² I. Murat ve Yıldırım dönemlerinde genel ortalamanın altında duvar yüksekline sahip yapılar, Behramkale Hüdevendigar, Bursa Eski Kaplıca ve Yıldırım Türbesi'dir.

kasnak yüksekliği ile Orhan Gazi dönemi yapıları arasında ortalama kasnak yüksekliğine sahiptir. Kırgızlar Türbesi kasnak yüksekliği ise 0.82 kasnak yüksekliği ile Bilecik Orhan Gazi İmareti'nden sonra Orhan Gazi dönemi içinde en alçak kasnak yüksekliğine sahiptir¹. Tabii bu saptamayı yaparken bu günkü kasnak seviyesi baz alınmamıştır. Çünkü bu günkü kasnak bu verdiğimiz ölçüden 60 cm. daha yüksektir ve kasnak kubbenin üzerine gelmektedir. Yapıların asıl vurgulanması gereken noktası ise kasnaklarının tüm Orhan Gazi dönemi yapılarından farklı olarak 12 gen olması ve kubbenin direk kasnağın üzerine oturmasıdır. Orhan Gazi dönemi ve sonrasında devamını görmediğimiz bu uygulamadır. Yapının kasnağının yüksekliği ile bir şapel kalıntısının rekonstrüksiyonu olabileceği vurgulanan yapının kasnak yüksekliğinin diğer yapılardan farklı olmadığını vurgulamıştık. Kasnak üzerine kubbenin direk oturması Bizans mimarisinde uygulanan kubbe kasnak ilişkisi ile açıklanır ve Osmanlı kasnağını tanımlayıcı bir strüktür ilkesi olmadığı vurgulanır (Ersen 1986: 33).

Orhan Gazi dönemi yapılarında kullanılan kubbeye geçiş elemanları pandantif, tromp, üçgen kuşak ve köşe üçgenidir².

İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarından Süleyman Paşa Medresesi'nde kubbeye geçiş elemanı olarak pandantif kullanılmıştır. Orhan Gazi dönemi yapılarından kubbeye geçiş elemanı olarak pandantif kullanılan örnekler Bursa Orhan Camii (revaklı giriş, orta bölümü), Bilecik Orhan Camii

¹ Bu gün Kırgızlar Türbesi'nin kasnak yüksekliği 1.42 metredir. Kasnağın özgün boyutu (0.82 m.) değerlendirmemizde esas alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde kasnak 0.60 m. yükseltilmiştir. Fakat kasnağın yükseldiği dönem ve tarih ile ilgili her hangi bir veriye ulaşılamamıştır.

² Pandantif üzeri kubbe ile örtülü mekanlarda kubbeyi taşıyan kemerlerle bu kemerlere oturan kubbe kaidesi arasında kalan küresel ters üçgen biçimli elemanlar olarak tanımlanır (Uluengin 2001: 59). Anadolu'da Bizans mimarisinde yaygın olarak kullanılan pandantif, Osmanlı öncesi Selçuklu ve Beylikler döneminde de kullanıldığı bilinmektedir (Gönülal 1997: 100). Tromp kare mekandan kubbeye geçişte kullanılan, küçük bir yarım kubbe şeklindeki geçiş elemanıdır. Tromp mekanın köşelerine yerleştirilerek dörtgen mekanı sekizgene dönüştürür ve küçük pandantifler ile kubbeye geçilir (Uluengin 2001: 50; Aktuğ Kolay 1999: 72; Gönülal 1997: 103). Türk üçgeni yada üçgen kuşak olarak adlandırılan bu geçiş elemanı, yan yana yerleştirilmiş ters ve düz üçgenlerden oluşmaktadır (Batur 1980: 139; Uluengin 2001: 51). Piramit kuşak olarak ta tanımlanan bu geçiş elemanı, piramit şeklinde parçalardan oluşan kuşak olup, bu geçiş elemanında daireye yakın çokgenler oluşturarak kubbeye geçişi sağlar (Gönülal 1997: 111).

ve Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesi'dir (güney tabhane önündeki giriş bölümü).

Tromp ilk olarak Bursa Orhan Camii mihraplı bölümde kullanılmıştır. Bu yapı haricinde M. Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi, Gebze Orhan Camii örtüye geçiş elemanı olarak tromp kullanılan yapılardır.

Üçgen Kuşak, Üçgenli Kuşak ve Türk Üçgeni olarak adlandırılan geçiş elemanı; ilk olarak Bilecik Orhan Gazi İmaretı Orta bölüm ile mihraplı bölümde ortaya çıktığı belirtilir.

Prizmatik Üçgen kuşak ile kubbeye geçiş sağlanan yapılara ilk örnek Hacı Özbek Camii gösterilir. Bursa Alaaddin Camii, Malhatun Türbesi, Bursa Orhan Hamamı, Bursa Orhan Camii Son Cemaat yerinde kubbeye geçişte prizmatik üçgen kuşak kullanılmıştır.

V. 3. 4. 4. Giriş Bölümü

Revaklı giriş kısmı ilk kez 13.yüzyılın başında prototipini Anadolu Türk sanatında gördüğümüz, Beylikler dönemi ve sonrasında 14. yüzyıl başlarında Osmanlı mimarisinde özellikle camilerde yoğun olarak kullanılan bir mimari bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Tez kapsamında revaklı giriş kısmı olarak tanımladığımız, yaygın kullanımı ile "son cemaat yerinin", ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Revaklı giriş kısmının orijinini Anadolu Selçuklu dönemi öncesi İslam eserlerinde arayan bir takım yaklaşımlar olduğu gibi (Erdman 1962: 146), Bizans Kiliselerinin nartex bölümlerinin bu mimari oluşumun kaynağını oluşturduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır (Yücel 1960: 8-12). Selçuklu döneminde camilerin giriş yönündeki duvarlarda bulunan mihrap nişlerinden yola çıkarak bu bölümün 14.yüzyılda ortaya çıkan son cemaat yerinin kaynağını oluşturduğu yönünde görüşler bulunmakla birlikte (Erdman 1962: 146, 147), 13.yüzyıl başından

itibaren Selçuklu mescitlerinde yön kaygısı duyulmadan düzenlenmiş, yanları kapalı ve ön cephe boyunca kemerle dışarıya açılan giriş kısımlarının 14.yüzyılda gördüğümüz revaklı giriş kısmının protipini oluşturduğu görülmektedir (Katoğlu 1966: 83). Selçuklu mimarisinin son dönemlerinde ortaya çıkan önlerinde giriş bölümü bulunan küçük boyutlu yapılar Beylikler döneminde de yaygın olarak kullanılmıştır. Beylikler döneminde en erken tarihli revaklı giriş kısmı bulunan yapı Karamanoğlu döneminde Ermenek Ulu Camii'dir (M.1302). Yapıda revaklı giriş bölümü batı yönde üç bölümlü olarak düzenlenmiştir. Revaklı giriş kısmının kuzeyde yer alması aydın oğullarına ait Birgi Ulu Camii'nde H.712 (M.1312) görülmekte, yanları açık olarak düzenlenen revak bölümü yedi bölümden oluşmaktadır (Yetkin 1974: 214). Mentешеoğulları döneminde 1330 tarihinde yaptırılan Hacı İlyas Camii tek mekanlı olup kuzeyinde üç bölümlü bir revaklı giriş kısmı yer almaktadır. Candaroğullarına ait İbni Necar Camii'nde üç, Karamanoğlu dönemi eserlerinden Mut Lal Ağa Camii'nde ise beş bölümlü revak kısmı bulunur. Beylikler dönemi yapılarında kullanılan revaklı giriş kısımlarının Osmanlı dönemi yapılarından önce kullanılmaya başlandığı görülmekte ve Erken Osmanlı mimarisinde yoğun olarak kullanılan revaklı giriş kısımlarının 1330 sonrası örneklerinde benzer gelişim ve değişim süreci izlenebilmektedir.

Erken Osmanlı Mimarisinde revaklı girişi kısmı camilerin plan tipine bağlı olarak bir takım farklı özellikler göstermektedir. Erken Osmanlı döneminde tek mekanlı-kubbeli, zaviyeli ve çok bölüntülü camilerde uygulamasını gördüğümüz revaklı giriş kısmı, Orhan Gazi döneminde çok bölüntülü cami planının ortaya çıkmaması nedeni ile tek mekanlı-kubbeli ve zaviyeli örnekleri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Orhan Gazi dönemi İznik örnekleri içinde yer alan Orhan Gazi İmareti yapının kuzey yönünde araştırmacılar tarafından ahşap çatılı bir revak bölümünün bulunduğu yönünde görüşler bulunmaktadır (Ayverdi 1966: 168). İznik Orhan Gazi İmareti ile karşılaştırılabilir yapılardan Bilecik Orhan Gazi İmareti ve Bursa Orhan Camii'nde beş bölümlü revaklı giriş kısmı

bulunmaktadır. Bilecik Orhan Gazi İmaretı taşıyıcı olarak sütun kullanımı ile İznik Orhan Gazi İmaretı ile benzerlik göstermekte fakat İznik Orhan Gazi İmaretı revak kısmında olasılıkla ahşap çatı ile örtülü olması nedeni ile benzer nitelikteki diğer yapılar olan Bursa Orhan Camii ve Bilecik Orhan Camii'nden ayrılmaktadır. İznik'te olasılık olarak belirtilen ahşap çatı örtünün yerine Bilecik Orhan Gazi İmaretı'nde revak bölümünde bütün bölümlerde kubbe, Bursa Orhan Camii'nde ise kubbe ve tonoz örtünün birlikte kullanıldığı görülmektedir. Zaviyeli cami ve imaretlerde revaklı giriş bölümlerinin tamamında revak bölümü yapının kuzey yönünde yer almaktadır.

İznik'te tek mekanlı-kubbeli camiler olan Hacı Özbek Camii ve Hacı Hamza Camii'nde revaklı giriş kısmı bulunmaktadır. Hacı Özbek Camii'nin revaklı giriş kısmı çapraz tonoz ve beşik tonoz örtülü iki bölümden oluşmakta ve üç kemerle dışarıya açılmaktadır. Orijinalinde batı yönünde bulunan revak kısmı kuzey ve güney yönde bir duvar ile sınırlandırılmıştır. Bursa Alaaddin Caminde revak kısmı kubbe ve tonoz örtülü üç bölümden oluşurken İznik örneklerinden farklı olarak yapının kuzeyinde yer alır. Babasultan Geyikli Baba Camii'nde Bursa Alaaddin Camii'nde olduğu gibi kuzey yönde bulunan üç bölümlü bir revak kısmına sahip olup, taşıyıcı eleman olarak paye kullanımı ile benzer plandaki İznik Hacı Özbek ve Bursa Alaaddin camilerinden farklı bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bu yapıda revak kısmı aynalı çapraz tonoz ile örtülüdür.

Camilerde giriş bölümü olarak düzenlenen revak kısımları, camiler dışında medrese ve hanlarda kullanıldığı bilinmektedir. Medrese ve han örneklerinde revaklar avlu ile iç mekanlar arasında bir geçiş bölü olarak düzenlenmiştir.

Genel yaklaşımla Orhan Gazi dönemi mimarisinde revak cami, medrese ve hanlarda kullanılmıştır. Camilerde revaklı giriş bölümü olarak nitelendirebileceğimiz bir giriş mekanını oluşturan revaklar 2, 3 ve 5 bölümlü olarak düzenlenmiştir. Revaklı girişlerin iki bölümlü tek örneği İznik Hacı

Özbek Camii'sidir. Revaklı giriş bölümlerinin yönü, yapıların giriş yönüne uygun olarak belirlenmiştir. Orhan Gazi Dönemi yapılarında revaklı giriş bölümleri, iki örnek dışında kuzeyde yer almıştır. İznik Hacı Özbek Camii'nde bu bölüm batıda yer alırken, Hacı Hamza Camii'nde doğu yöndedir. Bu iki yapıda giriş ve revak yönünün belirleyicisi yapıların sokak ile olan ilişkileri olmuştur.

V. 3. 4. 5. Minare

İznik'te bulunan camilerin içinde Hacı Hamza Camii ve Ayasofya Camii'nin minaresi bulunmaktadır. Ayasofya Camii'nde minare son cemaat yerine bitişik olarak inşa edilmiş, Hacı Hamza Camii'nde ise revaklı giriş bölümüne bitişik olarak düzenlenmiştir. Her iki yapıda da minarelerin Orhan Gazi dönemi inşası olduğu yönünde her hangi bir bilgi bulunmamakta Ayasofya Camii'nde yer alan minarenin 16.yy. da eklenmiş olabileceğine dair görüşler bulunmaktadır. Her iki yapıda bulunan minarelerin tarihlendirmelerine yönelik görüşler ve değerlendirme katalog bölümünde incelenmiştir.

Orhan Gazi dönemi camilerinde minareler, yapıların kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneydoğusunda yer almıştır. Minaresi güneydoğuda olan tek yapı İznik Hacı Hamza Camii'dir. Ekrem Hakkı Ayverdi (1956: 151), Orhan Gazi Döneminde minarelerin hemen hemen tamamının solda (doğu) yer aldığını ve bunun Orhan Gazi Döneminin bir özelliği olduğunu söylemiştir. Değerlendirmeye aldığımız eserlerde minarelerin beşi kuzeydoğuda (solda), altı minare ise kuzeybatıda (sağda) yer alırken, bir yapıda minare güneydoğu yöndedir.

Ayverdi bu tespiti, Bursa Alaaddin Camii, İznik Hacı Hamza Camii ve Yenişehir Orhan Gazi Camii minarelerinin orijinal olması ve bu minarelerin yapıların doğusunda yer almasından yola çıkarak yapmıştır. Fakat Ayverdi

aynı eserinde (1956: 137,145-146) minaresi kuzeybatıda yer alan İznik Ayasofya (Orhan) Camii ve Akçakoca Orhan Gazi Camii'nin minare gövdelerinin "eski" (orijinal) olduğunu, tuğla bölümlerinin son yüzyıla ait olduğunu söylerken, bir başka eserinde (1966:188) minaresi batıda yer alan diğer eserlerden Yarhisar Orhan Camii ve Lapsekili Süleyman Paşa Camii minarelerinin orijinal olduğunu belirtmiştir.

Minarelerde belirleyici olan bir diğer özellik ise, minarenin yapıya olan bağlantısı ve bağlantı niteliğidir. Orhan Gazi Dönemi minarelerinin, yapının beden duvarına yaslanan, harim duvarının içine yapılan, revaklı giriş bölümüne bitişik ve revaklı giriş bölümü içinde yer alan örnekleri bulunmaktadır (Tablo 3).

V. 3. 4. 6. Mihrap

Anadolu'da 12. yüzyılda ikinci yarısından itibaren görülen mihraplar cami, mescit, türbe ve kervansaray mescidi, medrese gibi yapılarda kible yönünü belirtmek için konulmaktadır. (Bakırer 2000: 28) Orhan Gazi döneminde mihrabın kullanıldığı yapı tipleri olarak cami, mescit, türbeler olup, medreselerinde mihrap kullanılmamıştır (Tablo 3).

Mihrap ilk ortaya çıkışlarından itibaren dönemin mimari gelişiminin de belirleyiciliği ile yapının güney bölümünde bazı açı sapmalarıyla kullanıldığı görülmektedir. Mihrabın yapıda ki yönü güney olmakla birlikte, mihrap girişi kuzeyde yer alan yapılarda giriş ekseninde, doğu ve batı yönde girişi bulunan yapılarda ise giriş ekseninin sağında ve solunda bulunduğu görülmektedir.

Orhan Gazi döneminde mihraplar planlarına göre dikdörtgen, yarım yuvarlak ve çokgen formlardadır. İznik Hacı Özbek Camii ve Orhan Gazi İmareti'nin mihrabı dikdörtgen, Hacı Hamza Camii'nin mihrabı ise yarım yuvarlak bir planda inşa edilmiştir. Ayasofya Camii'nde güney yan nefte ve

son cemaat yerinde olmak üzere iki mihrap bulunmaktadır. Güney yan nefte bulunan mihrap beşgen, son cemaat yerinde bulunan mihrap ise üçgen planlıdır.

Orhan Gazi Dönemi mihraplarında mihrap nişinin şekli, genellikle yarım yuvarlak olarak düzenlenirken, dikdörtgen ve sekizgen örneklere de rastlanmıştır.

Mihrabın planı itibari ile özellikle İmaret ve zaviyelerde benzer plan özelliği taşıdığı görülmektedir. İznik Orhan Gazi İmaretinde gördüğümüz dikdörtgen mihrap formu benzer plan ve işlevsel özelliklere sahip Bilecik Orhan Gazi İmaretine ve Pustınpuş Baba zaviyesinde karşımıza çıkmakta, aynı plan tipindeki bir diğer örnek olan Bursa Orhan Camii'nde ise mihrabın yarım yuvarlak bir formda düzenlendiği görülmektedir.

Tek mekanlı-kubbeli yapılarda mihrabı dikdörtgen formlu tek örnek İznik'te bulunan Hacı Özbek Camii'dir. Dikdörtgen formlu mihrapların dışında mihrap formu olarak karşımıza çıkan bir diğer form yarım yuvarlak mihraplar olup, Orhan Gazi döneminde en çok uygulanan mihrap formudur. Bu gruba dahil olan mihrapların İznik'te bulunan örneği İznik Hacı Hamza camii (Levha 120a) olup, Bursa Orhan Camii (Levha 123), Bilecik Orhan Camii (Levha 130), Baba Sultan Geyikli Baba Camii (Levha 138), Gebze Orhan Camii (Levha 140), İzmit Akçakoca Camii (Levha 142), İzmit Orhan Gazi Camii (Levha 143) ve Lapseki Süleyman Paşa Camii'nde (Levha 145) Hacı Hamza caminde olduğu gibi yarım yuvarlak mihrap kullanıldığı görülmektedir.

İznik Ayasofya (Orhan) Camii'nde karşımıza çıkan beşgen formlu mihrap örneği Orhan Gazi döneminde kullanılan bir diğer mihrap formu olup, bu forma sahip mihrapların yer aldığı yapılar Bursa Alaaddin Camii ve Yarhisar Orhan Gazi Camii'dir.

V. 3. 4. 7. Malzeme-Teknik

Orhan Gazi döneminde İznik yapılarında gerek strüktür gerekse süsleme unsuru olarak kullanılan malzeme taş, tuğla, harç, alçı, çini ve ahşaptır.

Dönem yapılarında taş ve tuğlanın duvar örgüsü başta olmak üzere kasnak, örtü, geçiş elemanları ve destek sisteminde kullanıldığı görülmektedir.

Duvar örgüsünde malzeme olarak taş, tuğla, ahşap ve bağlayıcı olarak ta harç kullanıldığı görülür. Duvar örgüsünde dönem özelliği olarak yaygın kullanılan ve Erken Osmanlı dönemi boyunca kullanılan almaşık duvar örgüsünün İznik yapılarında da kullanıldığı görülmektedir. İznik'te bulunan Hacı Özbek Camii, Kırgızlar Türbesi ve Süleyman Paşa Medresesi'nde taş ve tuğlanın birlikte kullanımı ile oluşturulmuş almaşık teknik görülür. Almaşık teknik Hacı Özbek Camii ve Kırgızlar Türbesi'nin cephelerinde kullanılırken, Süleyman Paşa Medresesi'nin revak duvarlarında kullanılmıştır. Medresesi'nin cephe duvarlarında ise daha çok moloz taş ve araya serpiştirilmiş tuğlalar ile oluşturulmuş düzensiz bir duvar örgüsü görülmektedir. Yapıda revakları oluşturulan kemerlerde tuğla kullanılmış, kemerlerin üzerinden başlayıp saçak ile son bulan revak duvarlarında almaşık teknik uygulanmıştır. Bu özelliği ile İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapıları malzeme kullanımı ve uygulanan teknik özellikleri ile Orhan Gazi dönemi özelliklerini yansıtır.

Orhan Gazi döneminde İznik dışında inşa edilen yapılarda da özellikle duvar örgüsünde almaşık tekniğin uygulandığı görülmektedir.

Dönem yapılarında taş ve tuğla malzemenin birlikte kullanımı ile oluşturulmuş almaşık teknikte yineleme ve örgü sistemi açısından bazı farklılıklar vardır¹.

Orhan Gazi dönemi İznik yapılarından Hacı Özbek Camii'nde almaşık teknik 3 sıra tuğla -1 sıra taş ve 4 sıra tuğla - 1 sıra taş şeklinde devam eden bir almaşık örgüye sahip olduğu belirtilir² (Ülgen 1938: 56; Ayverdi 1957: 118). Kızıllar Türbesi'nde ise 2 sıra tuğla - 3 sıra taş, 2 sıra tuğla - 4 sıra taş, 1 sıra tuğla - 1 sıra taş şeklinde düzenli tekrarı olmayan ve cepheden cepheye farklılık gösteren bir almaşık teknik uygulaması görülmektedir. Süleyman Paşa Medresesi'nin revak duvarlarında ise 1 sıra taş - 3 sıra tuğla dizisiyle oluşturulan almaşık teknik uygulaması görülür. Orhan Gazi döneminde inşa edilen diğer yapılardan Bursa Alaaddin Camii'nde 3/4 ve 1/1³, Bilecik Orhan Gazi İmareti'nde 3/1 ve 1/1, Bursa Orhan Camii'nde 3/4 ve 1/1 şeklinde devam eden iki sistemli birleşik almaşık teknik uygulandığı görülmektedir. Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesinde ise tüm bu yapılardan farklı olarak 3 sıra tuğla 1 sıra taştan oluşan düzenli bir almaşıklık sistemi görülmektedir.

İznik'te bulunan yapılarda taş cinsi olarak yoğun olarak moloz taş yer yer kabayonu taş kullanıldığı görülmektedir. İznik Hacı Özbek Camii ve Süleyman Paşa Medresesi'nin duvarlarında büyük oranda moloz taş kullanılırken, Kızıllar Türbesi'nde moloz taş ile birlikte kabayonu taş kullanılmıştır. Orhan Gazi döneminde inşa edilmiş olan Bursa Alaaddin ve Orhan Camii ile Yenişehir Pustınpuş Baba Zaviyesinin duvarlarında İznik Kızıllar Türbesi'nde olduğu gibi moloz taş ve kabayonu taşın birlikte kullanıldığı görülmektedir. Duvar örgüsünde moloz taş kullanılan yapılar ise Bilecik Orhan Gazi İmareti, Bursa Süleyman Paşa Mescidi ve Gebze Orhan Camii'dir.

¹ Osmanlı mimarisinde basit ve bileşik sistem olmak üzere iki almaşıklık üzerinde durulur. Bunlardan bileşik sistem Orhan Gazi dönemi, basit sistemin ise daha geç dönemi belirlediği vurgulanır (Batur 1970: 190)

² Yapının duvarları restorasyon sonrasında oldukça değiştiği için özgün halini yansıtmaz.

³ Kesirli tanımlarda ilk değer tuğla sayısını, kesirden sonraki değer ise taş sayısını verir.

Orhan Gazi döneminde tuğla malzeme yapıların beden duvarları, kasnak, ayak, minare kaidesi ve kemerlerde taş ile birlikte almaşık tekniğin bir değişkeni olarak kullanılırken, minare kaidesi ve gövdesi, destek, kemer, saçak, kasnak ve örtüde yalnız tuğlanın kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Dönem yapılarında kullanılan tuğlalar genellikle dikdörtgen şeklindedir¹. Orhan Gazi döneminde İznik'te inşa edilen yapılardan Hacı Özbek Camii'nde tuğla boyutları 30x32x4, 32x27.5x3.5, Kırğızlar Türbesi'nde 32x32x3.5, 27.5x27.5x4 ve ?x30x4; Süleyman Paşa Medresesi'nde ise 18x3.5x?, 29.5x4x?, 14x2.5x? ölçülerinde tuğla kullanıldığı görülmektedir. Kırğızlar Türbesi'nde kullanılan 32x32 ve 27.5x27.5 ölçülerindeki kare şeklinde tuğlalardır. Dönem yapılarında genellikle dikdörtgen tuğlalar kullanıldığı kare tuğlaların ise seyrek olarak görüldüğü bilinmektedir. Orhan Gazi dönemi yapılarından Bursa Alaaddin ve Orhan Camii ile Emir Hanında kareye yakın ölçülerde tuğla kullanıldığı bilinirken (Şener 1997: Tablo 3), Kırğızlar Türbesi'nde olduğu gibi tam kare tuğla örneği Bursa Çoban Bey Türbesi'nde kullanılmıştır. Bu örneklerin dışında Orhan Gazi döneminde 14x26, 19x39, 23x29, 23x34 boyutlarında dikdörtgen şekilli tuğla örneklerine rastlamak mümkündür. Yukarıda verdiğimiz değerler yapıdan yapıya 1 ile 3 cm. arasında değişen ölçüler ortaya koyar. Tuğla kalınlıklarında ise İznik'te bulunan yapılarda 2.5, 3.5 ve 4 cm kalınlığında tuğla örneklerinin bulunduğu görülmektedir. Aynı dönemde karşılaştırılabilir nitelikteki yapılarda da tuğla kalınlığı 3.5, 4 ve 4.5 cm. olan örnekler mevcuttur.

Ayverdi ve Batur'un değerlendirmelerine göre (Ayverdi 1966: 536; Batur 1970: 190) 14. yüzyılda tuğla boyutları 30x30 ve 14x28 ölçüleri ile bu ölçüler arasında değişken ölçülerde tuğla örnekleri mevcuttur. S. Şener (1997: 203) Bursa'da bulunan 14 yüzyıl yapılarında nadir kullanılan kare tuğlaların yanı sıra 10-12.5x23.3-24 cm, 13.5-14x26.5-27 cm, 13.5-14x 29-30 cm, 13.5-14x42-45 cm., 13.5-14x48, 16.5-17x32-34 cm., 23.5-24x38-40 cm., 23.5-24x42-45 cm., 26.5-27x36 cm., 26.5-27x42-45 cm. ölçülerinde 13

¹ Selçuk Şener (1997: 203-207) 14. yüzyıl Bursa örneklerinden yola çıkarak bu dönemde kullanılan tuğlaları şekline ve kullanıldığı yere göre kare, dikdörtgen, minare tuğlaları, kavisli tuğlalar ve Kesme tuğlalar olmak üzere gruplandırmıştır.

grupta ele alınabilecek tuğla örneklerine rastlandığını belirtmektedir. Genellikle tuğla kalınlıklarının 4.5 cm. olduğu görülmekle birlikte, A.Batur'un (1970: 190) bu kalınlığın Sinan Döneminden itibaren 3.5 cm. kadar incelendiğini ve 18. yüzyılda 2.5 cm. civarında olduğunu belirtmesine karşın, S.Şener (1997: 206) bu incelmenin Hüdavendigâr döneminden itibaren başladığını belirtmektedir. İznik'teki yapılar da kullanılan tuğla kalınlıkları 14. yüzyıl için standart kabul edilen 4 ve 4.5 cm. örnekleri bulunduğu gibi, Süleyman Paşa Medresesi'nde olduğu gibi 2.5 cm. kalınlığında tuğla örnekleri bulunmaktadır¹.

Duvar örgüsünde kullanılan derzlerin malzeme farklılığının bağlı olarak değişiklik gösterdiği belirtilmektedir. Yapılarda derzlerin özelliklerinin saptanmasındaki en büyük sorun yapılan restorasyonlarda önemli ölçüde derzlerin kapatılması ile özgün niteliklerini kaybetmesidir. Genellikle 14. ve 15. yüzyıl duvarlarında özellikle kabayonu taş kullanılan duvarlarda derzlerin arasının kabarık harçlı ve geniş derzli olduğu, kesme taş kullanımında ise sıvama harç ve yanaşık derz kullanıldığı belirtilir. Ayrıca Orhan Gazi dönemi yapılarında derzler 2.5 - 3.5 cm. arasında değişken ölçülerde olup derz kalınlığının tuğla kalınlığından her zaman daha ince olduğu belirtilmektedir (Şener 1997: 210). İznik'te incelediğimiz yapılarda derz kalınlıkları 2.5, 3 ve 3.5 cm. ölçüleri ile S. Şener'in belirttiği genel dönem özelliğini yansıtmaktadır. İznik'teki Hacı Özbek, Süleyman Paşa ve Kırgızlar Türbesi'nde geniş derz kullanılmış olup, Kırgızlar Türbesi'ndeki çökertme derzler Batur'un dönem özelliği olarak belirttiği kabartma harç nitelendirmesinin dışında kalır (Batur 1970: 192).

Orhan Gazi dönemi yapılarında taş cinsi olarak mermer kullanımının çok yaygın olmadığı bilinmektedir. İznik'teki Süleyman Paşa Medresesi, Hacı Özbek Camii ve Kırgızlar Türbesi'nde mermer kullanılmıştır. Bu yapılarda

¹ Süleyman Paşa Medresesi cephe duvarları daha önce bahsettiğimiz gibi düzenli bir duvar örgüsüne sahip değildir ve tuğlalar düzensiz olarak cephenin farklı yerlerine serpiştirilmiştir. Bu nedenle 2.5 cm. kalınlığında ve dönem özelliği dışında olan bu tip ve az sayıdaki tuğla örneğini, yapının tamamına özgü ve sistemli kullanımı olan bir malzeme olarak değerlendirmemek gerekir.

kullanılan mermerlerin tümü devşirme malzemedен oluşmaktadır. İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapılarından Süleyman Paşa Medresesi'nin güney cephesinde bulunan yuvarlak pencere lentoları ve revak bölümünde kullanılan sütunlar, Hacı Özbek Camii'nin bu gün ayakta olmayan revaklı giriş kısmındaki sütun ve sütun başlıkları ile Kırğızlar Türbesi'nin güney mekan kapı girişi, batı cephe güney köşesinde yer alan Roma dönemi yazıt ve cephelerde yer yer görülen mermer blok taşlar devşirme olarak kullanılmıştır. İznik dışında bulunan aynı dönem yapılarında devşirme malzeme kullanımı görülmektedir.

İznik'te Orhan Gazi dönemi yapılarından Orhan Gazi İmaretı ve Ayasofya (Orhan) Camii'nde alçı ve çini kullanıldığı bilinmektedir. Strüktürel bir özelliği olmayan alçı ve çini malzeme süsleme amaçlı olarak kullanılmışlardır. Bu gün ayakta olmayan ve kazı sonuçlarına göre değerlendirdiğimiz İznik Orhan Gazi İmaretı'nde çinilerin duvar kaplamalarında kullanıldıklarını kanıtlayan izler bulunuştur. Ayasofya (Orhan) Camii'nde ise Mihrap nişinde ve güney postaphorium odasının kuzey duvarı üzerinde çini izleri bulunmaktadır. Orhan Gazi İmaretı'nde bulunmuş olan alçı parçalarının yapının hangi bölümünde kullanıldığı kesin olarak söylenemese de, Yıldırım döneminde Bursa'da inşa edilen Yıldırım ve Yeşil camilerinde görülen ocaklı ve nişli duvarların ilk örneği olabileceği konusunda görüşler bulunur (Demiriz 1979: 22). Ayasofya (Orhan) Camii'nde ise alçı, mihrap süslemesinde kullanılmıştır. Orhan Gazi döneminde alçı kullanılan diğer yapılar Bursa Orhan Camii ve Bilecik Orhan Gazi İmaretı'dir. Günümüze ulaşan izlerden alçı süslemenin Bilecik Orhan Gazi İmaretı ve Bursa Orhan Camii mihraplarında kullanıldığı görülmektedir.

Ahşap Orhan Gazi dönemi yapılarından Çandı Tipi camilerin ana malzemesi olup, ayrıca yapıların mihrap, minber, kapı ve kanatları, rahleler, sütun başlıkları, giriş ve konsollarda kullanıldıkları belirtilmektedir (Alp 1995: 26). İznik'te gerek strüktür elemanı, gerekse süsleme malzemesi olarak kullanılmış her hangi bir ahşap örneği günümüze kadar ulaşabilmiş değildir.

İzmit Orhan Gazi İmaretinin giriş bölümünde ahşap sundurma olduğu önerilmektedir (Aslanapa 1964). Kırgızlar Türbesi kuzey mekan kuzey cephede yer alan ahşap ahtılar ile Süleyman Paşa Medresesinin pencere altlarında kullanılan ahşap söveler yakın dönem ilaveleri olduğu mimari ve malzeme teknik değerlendirmeye ortaya çıkmaktadır.

VI. SONUÇ

İznik yaklaşık 1302 yılında Osman Gazi ile başlayan ve 1331 yılında Orhan Gazi döneminde kentin teslim edilmesi ile son bulan bir kuşatmanın sonrasında alınmıştır. Kentin ele geçirilmesi için uygulanan ve 29 yıl süren kuşatma, İstanbul'un fethi öncesinde bir kentin alınması için uygulanan en uzun kuşatmadır. Bu kuşatma ve kentin ele geçirilebilmesi için uygulanan yaklaşım, amaç ve süreç açısından Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde tercih edilen, kentlerin savaşılmadan teslim alınmasına yönelik fetih stratejisini yansıtır.

Kentin Osmanlı öncesinde önemli bir Bizans kenti olması, dönem içerisinde İznik'e özgü bir durum değildir. Özellikle Orhan Gazi döneminde kurulan kentlerin büyük çoğunluğu, İznik'te olduğu gibi, Bizans kentlerinin ihtiyaç duyulan mimari oluşum ve dönüşümler ile yeniden şekillendirilmesi sonucunda kurulmuş kentlerden oluşmaktadır.

Kent teslim alındığında, yerleşik halkın büyük kısmının kenti terk ettiği ve nüfusunun oldukça azalmış olduğu bilinmektedir. Kentin yönetimi Orhan Gazi'nin karısı olan Nilüfer Hatun'a bırakılmıştır. Kent, Orhan Gazi tarafından alındığında fiziksel yapısına dair bilinenler, kenti dört yandan saran surlar, iki sur arasında yer alan hendek, kapılarda yer alan tahta köprüler, Ayasofya Kilisesi, Koimesis Kilisesi ve konutlardır. Kentin sur içindeki ızgara planlı yapısının Orhan Gazi döneminde de korunduğu görülmektedir. Bu dönemde kentte on iki yapı inşa edilmiş, bu yapılardan kent içinde yerleri bilinen yedi yapıdan dördü sur içinde, üç yapıda sur dışında inşa edilmiştir. Orhan Gazi döneminde sur içinde, Yenişehir Kapı ile İstanbul Kapı arasında uzanan cadde (Atatürk Caddesi) ile ikiye ayrılan kentin doğu bölümünde yerleşildiği görülmektedir. Kentin batı bölümünde yerleşimi ortaya koyacak herhangi bir mimari oluşum görülmez. Sur dışındaki mimari örnekler ise, Yenişehir Kapı civarında bulunmaktadır. Sur dışındaki bir başka oluşum ise Lefke Kapı yakınlarında oluşturulan mezarlık alanıdır.

Orhan Gazi döneminde kentte bulunan mahalleler ile ilgi her hangi bir bilgi bulunmaması karşın, kent içindeki yerleri bilinen Ayasofya Kilisesi (Camii), Hacı Özbek Camii ve Hacı Hamza Camii'lerinin çevresinde mahallelerin oluşturulduğu düşünülebilir.

Orhan Gazi döneminde kentte yaşayan Hıristiyan nüfus, Koimesis Kilisesi çevresinde yoğun olarak bulunmaktadır. Koimesis Kilisesi sur içinde Müslüman yerleşimin de bulunduğu kentin doğu yarısında bulunmaktadır. Genellikle Osmanlı kentlerinde Hıristiyan nüfusun sur dışına yerleştirildiği bilinmekte, İznik'teki uygulama bu açıdan diğer kentlerden farklı bir özellik göstermektedir.

İznik'in Orhan Gazi tarafından alınmasından itibaren, planlı bir kent oluşumundan çok, mevcut dokunun ihtiyaç duyulan mimari düzenlemeler ile yeniden şekillendirildiği görülmektedir. Sur içindeki ızgara planlı dokuya bağlı olarak gerçekleştirilen mimari oluşum bu durumu belgeler. Sur dışında inşa edilen Orhan Gazi İmareti ve Orhan Gazi Hamamı'nın yeri seçiminin planlı bir kent oluşturma çabasından çok, zaviyeli Camii'lerin sur dışında inşa edilmesinin, dönemin yaygın bir tercihi olduğu ve bu yapıların fetih öncesinde inşa edilmiş olabileceği ihtimali üzerinde önemle durulmalıdır. Bu yaklaşım ile Orhan Gazi İmareti'nin kitabesinde tarih kısmının eksik olduğu ve yapıdan tarihi kaynaklarda "Seferî Orhan İmareti" olarak bahsedildiği göz ardı edilmemelidir.

İznik'te Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapı tipleri bu dönemde örnekleri bulunan tüm yapı tiplerini içermez. Orhan Gazi dönemi mimari örneklerinden, külliye, saray, han, hisar ve köprü örnekleri İznik'te yoktur.

İznik'te adına yapı inşa edildiği bilinen Hacı Özbek (Zeynel) ve Hacı Hamza adına başka bir yerleşimde yapı inşa edildiğine dair her hangi bir veri yoktur.

Orhan Gazi döneminde inşa edilen yapıların inşa kitabelerinin büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu dönemden günümüze ulaşabilen beş kitabeden dördü İznik'te bulunmaktadır. Bu özelliği ile Hacı Özbek Camii kitabesi ile tarihi bilinen ilk Osmanlı Camii olarak tanımlanırken, Hacı Hamza Camii'nin kitabesinde "Mimar Ali" adında bir mimardan bahsedilmesi, mimar ismi belirtilen ilk Osmanlı kitabesi olarak öne çıkar.

İznik'te bulunan Orhan Gazi dönemi yapı tipleri plan tipi itibari ile Orhan Gazi dönemi özellikleri göstermekle birlikte, bu yapı tiplerinin ilk örneklerinin İznik'te bulunduğu belirtilmesinin sebebi, yapıların inşa kitabeleri ile tarihlerinin bilinmesidir. Özellikle Bursa'nın İznik'ten beş yıl önce fethedildiği ve kentin alınması ile yapıların inşa edildiği göz önünde bulundurulduğunda, ilk yapılar ile bu yapı tiplerine ait plan tiplerinin ilk örneklerinin Bursa'da inşa edilmiş olma olasılığı büyüktür. Fakat Bursa'da kaynaklarda ilk yapı faaliyetleri arasında gösterilen yapıların günümüze ulaşamaması ve en önemlisi de günümüze ulaşan yapıların inşa kitabelerinin bulunmaması İznik'teki yapıları ön plana çıkarmaktadır.

İznik'te bulunan yapılardan Kırgızlar Türbesi planı itibari ile, yapmış olduğumuz restitüsyon önerisine göre, Orhan Gazi döneminde inşa edilen Türbe örneklerinden farklıdır. Kırgızlar Türbesi üç kemer ile dışarıya açılan giriş bölümü ve kare planlı ana mekan özelliği ile Erken Osmanlı döneminde Gülçiçek Hatun ve Yıldırım Türbelerinde gelişmiş uygulamalarını gördüğümüz, revaklı giriş bölümünün türbelerdeki ilk uygulaması olarak nitelendirilebilir. Kırgızlar Türbesinde giriş bölümü eyvan formlu olmasına karşın, giriş mekanının üç kemer ile dışarıya açılması, dönem içerisinde türbelerde örneği bulunan bir uygulama değildir.

İznik'te inşa edilen Orhan Gazi dönemi yapılarında kullanılan mimari öğelerden taşıyıcı elemanlar ve örtü sistemi özelliği ile genel olarak Orhan Gazi dönemi özelliklerini yansıtır. Yapılarda görülen duvar, kasnak, kemer,

kubbe yüksekliği, kubbe çapı ve duvar kalınlığı gibi ller Orhan Gazi dönemi genel tercihi içersinde değerler içerir.

Revaklı giriş bölümleri İznik'teki Hacı zbek Camii, Hacı Hamza Camii'nde bulunmaktadır. Hacı zbek Camii ve Hacı Hamza Camii'nin giriş bölümlerinin yönü itibari ile Orhan Gazi dönemi yapılarından farklı özellik taşır. Orhan Gazi dönemi yapılarında giriş yönü ve dolayısı ile giriş bölümü kuzey yönde yer alırken, giriş bölümü Hacı zbek Camii'nin özgün halinde batıda, Hacı Hamza Camii'nde ise doğuda bulunur. Giriş yönündeki bu farklılık İznik'e özgü bir durum olup, mevcut sokak yönelişine bağlı kalınarak oluşturulan bu düzenleme, Orhan Gazi döneminde kuzeyde yer alan kurallı bir giriş yönü olgusunun henüz oluşmadığının göstergesidir.

Orhan Gazi döneminde minareler, genellikle yapıların kuzey batı ve kuzey doğu köşelerine inşa edilirken; İznik Hacı Hamza Camii'nde güney doğu köşede yer alan minare, genel tercihin dışında bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orhan Gazi dönemi yapılarının mihrapları yarım yuvarlak, dikdörtgen ve çokgen formda düzenlenmiştir. Yapılarda yoğun olarak yarım yuvarlak mihrap kullanılmış, dikdörtgen formlu mihraplar daha çok zaviyeli Camii'lerde tercih edilmiştir. Tek mekanlı ve kubbeli camilerde dikdörtgen formlu mihrap kullanılan tek rnek İznik Hacı zbek Camii'dir.

Duvar örgüsünde dönem özelliği olarak yaygın kullanılan ve Erken Osmanlı dönemi boyunca kullanılan almaşık duvar örgüsünün İznik yapılarında da kullanıldığı görülmektedir.

İznik yapılarında kullanılan süsleme örneklerinden Kırgızlar Türbesi'nde yer alan kalemişi süslemeler; Orhan Gazi döneminden günümüze ulaşabilmiş tek kalemişi süsleme rneği olması bakımından önemlidir.

İzmit Kenti'nin Orhan Gazi dönemindeki fiziksel yapısı ve kentte bulunan yapıların mimari özellikleri, Orhan Gazi dönemindeki oluşum ve değişim olgusunda görülen tercihler ile bu tercihlerin belirlediği beğeni ve uygulamaları yansıtır özellikler taşır. Gerek fiziksel yapısı, gerekse mimari özellikleri ile İzmit, Bursa'dan sonra Orhan Gazi döneminin en büyük ve en önemli kenti olmasına karşın, Bursa başkent kimliği ile bir çok uygulama da İzmit'ten daha ön planda yer alır. Bursa'nın İzmit'ten farklı özellikler taşımasını bir başkent taşra üslup farklılaşmasından ziyade, dönem içerisindeki yaklaşımın sonucu olarak, başkent niteliğindeki bir kente verilen önem ve tercih ile açıklamak yerinde olacaktır. Çünkü İzmit taşra ve kırsal yerleşimlerden farklı kent dokusu ve mimari uygulamaları ile dönemin Bursa'dan sonraki en gelişmiş kenti olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahiptir.

VII. KAYNAKÇA

ACUN, Hakkı. "Erken Devir Osmanlı Mimarisi." *Osmanlı*, 10. cilt (Kültür ve Sanat), (Ed. Güler Eren), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 137-148

AKDAĞ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979.

AKDOĞAN, Yaşar. *İskendername' den Seçmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

AKGÜNDÜZ, A. ve S. ÖZTÜRK. *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999.

AKILLI, H. "Kazı Alanından müzeye Götürülen Fırın Ateşhanesine Uygulanan Yöntemler." *XI. Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Ankara, 1989:

AKMAYDALI, Hüdavendigar. "Mihraplı ve Minberli Namazgahlarımız." *Vakıflar Dergisi*, 23, 1994: 123-143.

AKTUĞ-KOLAY, İlknur. *Batı Anadolu 14. yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.

AKTÜRE, Sevgi. *Anadolu Kentinde Türkleşme- İslamlaşma Süreci Mekansal Yapı Değişimi ve İslam Mimari Mirası*, İstanbul, 1987.

AKTÜRE, S. *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basımı, 1981.

AKURGAL, Ekrem. *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1990.

ALDERSON, A.D. *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, (Çev. Şefaettin Severcan), İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

ALIOĞLU, F. "Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi." KAFESCİOĞLU Ç. ve L. T. ŞENOCAK (Ed.) *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, İstanbul, 1999: 83- 98.

ALP, Suat. "Ahşap ve Alçı Süslemeciliğinde Çelebi Mehmet Dönemi Süsleme Repertuarı." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

ALTINSAPAN, Erol, A. Deveci " 2001 Yılı Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazısı." XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara, 2002 (Baskıda).

ANHEGGER, R. "İznik." *İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1968: 1256-1264.

ANONİM. "İznik." *Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 1956.

ANONİM. "Bursa." *Yurt Ansiklopedisi*, 3, İstanbul, 1982.

AREL, Ayda. " Batı Anadolu'da Birkaç Yapının Tarihlendirilmesi ve XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi Hakkında." *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 2, 1970: 82-96.

ARNAKİS, Gregory. "Gregory Palamas Among The Turks and Documents Of His Captivity As Historical Sources". *Speculum*. Vol. XXVI:

ARTUK, Cevriye. "Nicaea (İznik)'da Herakles." *İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı'ndan Ayrı Basım*, İstanbul , 1960.

- ARTUK, Cevriye. "Sikkelerine Göre Nikaia (İznik) Mabetleri." *Türk Tarih Kurumu Bildirileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1967:
- ARTUK, Cevriye. "Nicaia (İznik) Şehrinin İsim Ünvanları." *5. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1960: 310-317.
- ASGARİ, Nuşin. "Anadoluda Antik Mermer Ocakları." *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1979: 451- 456.
- ASLAN, H. Çetin. *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- ASLANAPA, Oktay. "İznik'te Sultan Orhan İmâret Camii Kazısı." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-1965: 16-31.
- ASLANAPA, Oktay. "İznik Kazılarında Ele Geçen Keramikler ve Çini Fırınları." *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, 2, 1963: 62-73
- ASLANAPA, Oktay. *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977.
- ASLANAPA, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1986.
- ASLANAPA, Oktay. vd. *İznik Çini Fırınları Kazısı II. Dönem*, Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1989.
- ASLANAPA, Oktay. *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.
- ASLANAPA, Oktay. "İznik Çini Fırınları Kazısı 1992 Çalışmaları." *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1993: 449-547.

AŞIKPAŞAOĞLU. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

AYAS, N. "İznik Çini Fırınlarnını Kurtarma Kazısı I." *Anadolu*, XX. 1984: 161-232

AYDIN, Erdoğan. *Osmanlı Gerçeği (Nizam-ı Âlemin Gayri Resmi Tarihi)*, İstanbul, Su Yayınevi, 1999.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. "Orhan Gazi Devrinde Mimari." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I ,1957: 115-197.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. "Bursa Orhan Gazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşe-i Meselesi." *Vakıflar Dergisi*, VI, 1965: 69-83

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları,1966.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. "Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri." *Vakıflar Dergisi*, VII, 1968: 19-28

AYVERDİ, E. H. ve İ. A. YÜKSEL. *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 1974.

BABİNGER, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

BACQUE-GRAMMONT, J. LOUIS. "Osmanlı Dönemi'nde Mermer Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler." *X. Türk Tarih Kongresi V*, 1994: 1927-1930.

- BAĞCI, Serpil. " Erken Osmanlı Kalem İşleri Üzerine Bazı Gözlemler." *I. Metin Akyurt- Bahattin Devam Anı Kitabı, Eski Yakın Doğu Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ankara, 1995: 33-40.
- BAKIRER, Ömür. *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı. Metin*, Ankara, ODTÜ Yayını, 1981a.
- BAKIRER, Ömür. "Erken Dönem Mimari Süslemesinde Geometrik Düzen Denemesi." *VIII. Türk Tarih Kongresi II*, 1981b: 951-956.
- BAKIRER, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, T.T.K. Basımevi (İkinci Baskı), 2000.
- BALİVET, Michel. "Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler." ZACHARIADOU E. A. (Ed.). *Osmanlı Beyliği*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1975: 1-7.
- BALTACI, C. *Osmanlı Medreseleri (15-16. y.y.)*, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976.
- BARKAN, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunun Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler." *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942: 271-386.
- BARKAN, Ö. L. ve E. MERİÇLİ. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, I*, Ankara, TTK Yayınları, 1988.
- BATUR, Afife. "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine." *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 2, 1970: 135-227.
- BATUR, Afife. *Osmanlı Camileri'nde Kemer Strüktür Biçim İlişkileri Üzerine Bir Deneme (1300-1730)*, İstanbul, İTÜ yayınları, 1973.

BAYKAL, Kazım. *Bursa ve Anıtları*, Bursa, Hakimiyet Basımevi, 1993.

BAYKARA, Tuncer. "Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri.", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Konya, 2001: 149-153

BELDİCEANU- STEINHERR, Irene. "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus (14. Yüzyılın İkinci Yarısı 15. Yüzyılın İlk Yarısı) ." E. A.ZACHARİADOU (Ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997: 8-22.

BERKİ, A. H. "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı." *Vakıflar Dergisi*, 5, Ankara, 1964: 127-129.

BİLGE, M. *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

BİLİCİ, Kenan. "Kastamonu Şehir Merkezinin Teşekkülünde Ticaret Yapılarının Rolü." *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992.

BOSCH, E. "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları." *Bellekten*, 13, 1948: 325-349

BRANDES. W, "Byzantine Cities in the Seventh and Eighth Centuries – Different Sources, Different Histories." BROGILOLO, G.P. and B. WARD-PERKINS (Ed.) *The Idea and Ideal of the Town Between Late Antiquity and the Early Middle Age*, Leiden-Boston-Köln 1999: 25-57

BRYER, A. "Nicaea, Byzantine City." *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus*, London, Variarun Reprints, 1969: 21-31.

BUSBECQ, Ogier Ghiselin. *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Çev. Aysel Kurtoğlu), İstanbul: Tecüman 101 Temel Eserleri, 1945.

BÜYÜKDOĞAN, İlter. "Onbeşinci Yüzyıl Anıtsal Yapılarında Üst Örtü-Geçit Alanı İlişkisi." AHUNBAY, Z. MAZLUM, D. ve K. EYÜPGİLLER (Haz.) *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996: 73-84.

CAHEN, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1979.

CERASİ, M. Maurice. *Osmanlı Kenti (Osmanlı İmparatorluğunda 18 ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi)*, İstanbul, YKY, 1999.

CEYLAN, Burcu. "Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler." (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2000.

CEZAR, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.

CEZAR, Mustafa. *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 1985.

CORBİER, Mireille. *Antik Dünyada Kırsal ve Kent, Derleyen: John RICH ve Andrew WALLACE-HADRİEL*, (Çev. Lale Özgere), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

ÇAĞATAY, Neşet. "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren." *Bellekten*, 49, 1981

ÇAĞATAY, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, TTK Yayınları, 1989.

ÇALIŞLAR YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz. "Erken Osmanlı Döneminde Balkanlarda Kent Oluşumu veya Değişimi." AKTAŞ YASA A. ve Z. ZAFER (Haz.), *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000- Şumnu Bulgaristan)*, II, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2001: 887-893.

ÇETİN, Osman. " Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler." *Osmangazi ve Dönemi (Sempozyum Sonuç Bildirileri)*, Bursa, 1996.

ÇETİNTAŞ, Sedat. *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1958.

ÇETİNTAŞ, Sedat. *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri, Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1946.

ÇORUHLU, Y. *Erken devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, Kabalıcı Yayınları, 1997.

ÇORUM, B. "1974 Yılında Bursa Müzesi Tarafından Müsadere Edilen İznik Keramikleri." *Sanat Tarihi Yıllığı*, V. 1973: 279-287

DEMİR, Galip. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, İstanbul, Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2000.

DEMİRALP, Y. *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

- DEMİRCAN, Hüsnü. "Orhan Gazi ve Gregory Palamas." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- DEMİRİZ, Yıldız. *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I: Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- DEMİRİZ, Yıldız. "Bilecik'te Orhan Gazi İmaretinin Bugünkü Durumu ve Süslemesi Hakkında Notlar." *Vakıflar Dergisi*, 21, 1990: 165-172.
- DERNSCWAM, H. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev.Yaşar Önen), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1992.
- DEWING, H. B. *Procopius 7 Buildings Generalhelex to Procopius*, London, 1961.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer. *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul, YKY, 1999.
- DOĞAN, Ahmet Işık. *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, İTÜ Yayınları, 1977.
- DOĞRU, Halime. *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul, Afa Yayınları, 1992.
- DOĞRU, Halime. *18. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1995.
- DOĞRU, Halime. "Osmanlı Kroniklerinde Karacahisar Kalesi ve Karacaşehirin Yer Değiştirilmesi." *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 2001: 221-233.

DVORNING, F. "Konsiller Tarihi İznik'ten Vatikan'a II." (Çev. Mehmet Aydın), *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1990

EMİR, Sedat. *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, İzmir, Akademi Kitabevi Yayını, 1994.

ERDOĞAN, Muzaffer. "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri 1." *Vakıflar Dergisi*, 7, 1968: 149-207.

ERDÖNMEZ, Celal. "Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Konar Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi (1840-1876)." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

ERGEN, Y.B. "Anadolu Kültürünün Kent Mekanına Yansıması ve Mekanı Biçimlendirmesi." *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, Büyükşehir Belediyesi Personel ve Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını, 2001: 287-302.

ERGENÇ, Özer. "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine." *Osmanlı Araştırmaları*, 4, 1984: 69-78.

ERGENÇ, Özer. "Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütünün Fiziki Yapıya Etkileri." *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Birinci Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Kongresi Tebliğleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980: 103-109.

ERGIN, Osman. *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.

ERTON, Murat. "Kent Kimliği: İznik ve Mudurnu Yerleşimleri Örneği." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1995.

ERZEN, Ahmet. *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1986.

ESKİCİ, Bekir. "Alçı Mihrapların Yapım Yöntemleri ve Süsleme Teknikleri Üzerine Gözlemler." *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu* . Ankara 2001: 234-252.

EVLİYA ÇELEBİ. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3, Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini (Haz. S. A. Kahraman, Y.Dağlı), İstanbul, YKY, 1999.

EYİCE, Semavi. "İznik' de Büyük Hamam." *Tarih Dergisi*, 11, 1960: 99-120

EYİCE, Semavi. "İlk Osmanlı Devrinin Dini- İçtimai Bir Müessesesi, Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, 1962-1963: 1-80.

EYİCE, Semavi. "İznik'te Bir Bizans Kilisesi." *Bellekten*, XIII, 49, Ankara, Türk Tarih Kurumu Bildirileri, 1988: 310-317.

EYİCE, Semavi. "İznik." *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 1987: 65-112.

EYİCE, Semavi. "Osmanlı Devri Türk Mimarisi." *Osmanlı*, 10. cilt (Kültür ve Sanat), (Ed. Güler Eren), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 79-101

FIRATLI, Nezih. *İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber*, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1959.

- FAROQHI, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- FAROQHI, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- FRENCH, David H. "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia." *Anatolian Studies*, XVII, 1967.
- FOSS, Clive. *Byzantine Cities of Western Asia Minor*, Harvard, 1972.
- FOSS, Clive. *Byzantine And Turkish Sardis*, Harvard University Press, Massacusettes, 1976.
- FOSS, Clive. *Ephesus After Antiquity, A late Antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge University Pres, 1979.
- GENÇ, R. "Osman Gazi ve Türk Devlet Geleneği." *Osmangazi ve Dönemi (Sempozyum Sonuç Bildirileri)*, Bursa, 1996.
- GIBBONS, Herbert. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1998.
- GOLTZ, F.V. *Der Anatolische Ausflunge*, Reisebilder, Berlin, 1896.
- GÖNÜLAL, Özand, "Erken Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Çok İşlevli Camilerde Kubbeye Geçiş Elemanları." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- GURLİTT, Cornelius. "Die İslamischen Bauten von İsnik (Nicaea)" *Orientalisches Archiv III*. 1913: 49-60.

GÜNEŞ, A. "Bilecik ve Çevresinde 16. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Durum." *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10, 1999: 87-118.

GÜREŞSEVER, Gönül. "Ağustos 1968, İznik Çini Fırınları Kazısı Sırasında Çıkarılan Stüko Buluntular." *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2, 1968: 200-208.

HALLAÇOĞLU, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara; TTK Yayınları, 1997.

HALLAÇOĞLU, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, TTK Yayınları, 1998.

HAMILTON, William John. " *Reifen in Kleinasien, Pontus und Armenian.*" Leipzig, Deutch Von Otto Schumberg, 1845.

HAMMER, J. von. *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos und von da zurück über Nicaea und Nicomedien*, Pesth, 1818

HAMMER, J. V. *Osmanlı Tarihi*, 1, (Çev: Mehmet Ata), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

HASOL, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, 1988.

HASSAN, Ümit. *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk İdeoloji'ye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

HOCA SADETTİN EFENDİ. *Tacût-Tevarih*, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

HOMMAIRE de Hell, X. *Voyage en Turquie et en Perse*, c.4, Paris, 1860.

HONIGMAN, E. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul, 1970.

HÜSAMEDDİN, Hüseyin. "Orhan Bey'in Vakfiyesi." *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 17 / 94, 1926: 284-301

İBN KEMAL. *Selâtin-Nâme (1299-1490)*, (Haz: Necdet Öztürk), Ankara, T.T.K. Basımevi, 2001.

İBNİ BATUTA. *Seyahatnamesinden Seçmeler* (Haz. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.

IMBER, Colin. "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 39-71.

IMBER, Colin. "Osmanlı Hanedan Efsanesi." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 243-270.

IMBER, Colin. "İlk Dönem Osmanlı Tarihinde Düstur ve Düzmece." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 271-300.

İNALCIK, Halil. "Osmangazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi. ZACHARIADOU, Elizabeth A. (Ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997: 78-105.

İNALCIK, Halil. "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 119-148

İNALCIK, Halil. "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 225-242

İNALCIK, Halil. "Osmanlı Fetih Yöntemleri." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 443-472.

İPŞİRLİOĞLU, Mahzar. *Vakıfların Tarihi Gelişmesi*, İstanbul, Türk Vakıfları Yayınları, 1996.

IVISON, Eric. "Urban Renewal and Imperial Revival 730-1025." *Byzantine Forschungen*, XXVI, 2000: 1-46.

JANIN, Raymond. *Les églises et les monastères des Grands centres Byzantins*, Paris, Institut Français D' Etudes Byzantines, 1975.

JENNİGS, R. C. "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünce." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 429-440.

KAHYA, Yegân. "İstanbul Bizans Mimarisinde Tuğla Boyutları Üzerine." *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul, 1996: 171-182.

KALDY-NAYY, Gyula. "Osmanlı İmparatorluğunun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000:397-406.

KAMİL, Ekrem. "Gazi-Mekki Seyahatnamesi." *Tarih Semineri Dergisi*, ½, 1937: 43-49.

KARA, M. "XII-XIV. Yüzyıllardaki Tasavvuf Düşüncesine Genel Bakış." *Osmangazi ve Dönemi (Sempozyum Sonuç Bildirileri)*, Bursa, 1996.

KARAÇAĞ, Demet. *Bursa'da 14-15. yy. Mezar Taşları*, Ankara, Eryılmaz Ofset, 1994.

KAPLANOĞLU, R. *Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*, Bursa, 1994.

KAYAN, İ. "Arkeolojik-Jeomorfolojik Açısından Yeni Şehir ve İznik Havzalarının Çevre Özellikleri." *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1997

KIZILTAN, Ali. *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (14. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1950.

KOYUNLUOĞLU, M.Turgut. *Iznik ve Bursa Tarihi*, Bursa, 1935.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, Efsat Matbaası, 1931.

KÖPRÜLÜ, M. F. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1959.

KUBAN, Doğan. *Anadolu Gezilerinden İzlenimler (1962) (Bir Batı Anadolu Gezisi)*, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1965.

KUBAN, Doğan. "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikler Üzerine Bazı Gelişmeler." *Vakıflar Dergisi*, 7, 1968: 59-72.

KULUNYAR, Avni. "İznik'te Bizans Dönemi Yapılarında Tarihlendirme Sorunları ve Malzeme-Teknik." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

KUNTER, H. B. "Kitabelerimiz." *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942: 431-455.

KURAN, Abdullah. *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1964.

- KURAN, Abdullah. *Anadolu Medreseleri*. Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını: 9, 1969
- KURAN, Abdullah. "Osmanlı Külliyelerin Yerleşme Düzeni-Bir Tipoloji Denemesi " *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996: 39-44.
- LEFORT, J. "13. Yüzyılda Bitinya." *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997
- LOWRY, Heath W. *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981.
- LUTTRELL, A. "1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri." *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997: 129-148.
- MANTRAN, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Server Tanilli), İstanbul, Say Yayınevi,
- MEINARDUS, Otto." İznik'teki Ayasofya Kilisesi'nde Bulunan Bir Halk Sanatı Tasvirinin Ortaçağ'daki Tahribi." *Erdem Dergisi*, 2, Ankara: 1986: 607-614.
- MENAGE, Victor L. "Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 73-91.
- MERCANGÖZ, Zeynep. "Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi Mimarisi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985

- MERCANGÖZ, Zeynep. "Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler." *IV. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi I*. 1995: 485-495.
- MERİÇ, R. Melül. *Mimar Sinan Hayatı: Eserleri (Mimar Sinan Hayatına, Eserlerine Dair Metinler)*, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1965.
- MORDTMANN, A. D. *Anatolien-Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, Hannover, 1925.
- MÜDERRİSOĞLU, M. Fatih. "16. Yüzyılda İnşa Edilen Menzil Külliyesi." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- MÜDERRİSOĞLU, M. Fatih. "Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler." *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, Büyükşehir Belediyesi Personel ve Eğitim Daire Başkanlığı Yayınları, 2001: 387-396.
- MÜLAYİM, Selçuk. "Geometrik Kompozisyonların Çözümlemesine Bir Yaklaşım." *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, 1, 1982: 51-69.
- MÜLAYİM, Selçuk. "Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl." *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10, 1991: 2-14.
- NASUHU'S-SİLAHİ (Matrâkçı). *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sûltan Süleyman Hân* (Haz. H.G. Yurdaydın), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
- NEŞRİ. *Kitab-ı Cihanüma 1*, (Haz. F. R. Unat ve M. A .Köymen), Ankara, TTK Yayını, 1987.

NİCOL, Donald M. *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

NUHOĞLU, Neslihan. "İzник Şehri." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, 1995.

OCAK, A.Y. "Zaviyeler." *Vakıflar Dergisi*, 12, 1978:247-269.

OĞUZOĞLU, Yusuf. "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişimler." *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987: 1-7

OĞUZOĞLU, Yusuf. Orhan Bey Döneminde (1324-1362) Bursa Şehrinde Görülen Değişiklikler. XIII. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara, 1999: 615-620

ORUÇ (Adsız). *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. N. Atsız) İstanbul, 1972.

OSTROGORSKY, Georg. "Byzantine Cities in Early Middle Ages." *Dumbarton Oaks Paper*, XIII. 1959: 47-67.

OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, TTK Yayınları, 1995.

OTTO-DORN, Katherina. *Das Islamische Iznik*, Berlin, 1941.

ÖCAL, S. "Bilecik Orhan Gazi İmareti." *Türk Dünyası Araştırmaları*, 31, 1984:

ÖGEL, Semra. "Türk Mimarisinde Kubbeli Mekan Gelişiminin Ana Hatları." *Yapı Dergisi*, 3, 1979: 25-44.

- ÖNAL, Şebnem. *Functional and Physical Analysis of Squares-Public Meeting Spaces In the Seljuk And Ottoman Cities In Turkey*, University of Nottingham, England, 1994.
- ÖNEY, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1989.
- ÖNEY, Gönül. *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- ÖNGE, Yılmaz. *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.
- ÖNKAL, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996.
- ÖNKAL, Hakkı. *Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.
- ÖTÜKEN, S. Yıldız. "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri." *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Prof. Albert Gabriel Özel Sayısı*, 2, 1978: 337-372.
- ÖTÜKEN, Y., A. DURUKAN, H. ACUN, ve S. PEKAK. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, IV, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1986.
- ÖZBEK, Yıldırım. "Doğu-Batı Kavşağında Bir Osmanlı Yapısı: Milas Firuz Bey Zaviyesi." *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, Büyükşehir Belediyesi Personel ve Eğitim Dairesi Başkanlığı, 2001: 397-434.

ÖZMERT, T.Ç. "An Approach to Conservation and Rehabilitation of İznik Historical City Walls." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1988.

ÖZKUL F. Nurşen. *İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

ÖZTÜRK, Necdet. *XV. Yüzyıl Tarihçilerinde Kemal, Selâtin-nâme (1299-1490)*, Ankara, TTK Yayınları, 2001.

PACHYMERES, Georges. *Relations Historiques*, (Haz. A. Failler), Paris, 1984.

PALMER, J. A. B. "Yeniçeri Kökeni." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 475-516.

PAPADOPOULOS, C. "He Nikaia Hetoï Monographia Historike, Arkhailogike, Paleiographike kai Ekklesiastike tes poleos tantes." *Ho en Konstantinopoleos Hellenikos Philologikos Syllogos*, 33, 1914: 135-151

PARMAN, Ebru. "Eskişehir-Karacaşehir'de Bir Osmanlı Kalesi." *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 2001: 451-462.

PITCHER, Donald Edgar. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırmakçı), İstanbul, YKY, 2001.

POCOCKE, R. *A Description of the East and Some Other Countries*, 2. cilt, England-London, 1743-45

RABY, Julian. "A Seventeenth Century Description of İznik-Nicaea,"
İstanbul Mitteilungen, 26, 1976: 149-188.

RABY, J. ve ATASOY, N. *İznik*, London, 1989.

RAMSAY, William M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş),
İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960.

RİCEA, D. T. "Nicaea." *Antiquity*, 3, 1929: 60-64.

RIEFSTAHL, R.M. *Cenubu Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, İstanbul, Maarif
Matbaası, 1941.

RUNCIMAN, S. *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, (Çev:Fikret Işıltan) Ankara, T.T.K.
Basımevi, 1989.

SCHNEİDER, A. M. Karnap, *Die Stadtmauer von İznik*, *İstanbul
Forschungen* Bd, 9, Berlin, 1938.

SCHNEİDER, A.M. " Die Römischen und Byzantinischen Denkmale von İznik
Nicaea." *İstanbul Forschungen*, 16, 1943.

SCHMIT, Theodor. *Die Koimesis - Kirche Von Nicaea Das Bauwerk Und Die
Mosaiken*, Berlin-Leipzig, 1927.

SEDEF, Fatma. " İslami İbadet Yapılarının Osmanlı Dönemi Kentsel Mekanı
İçindeki Konumu." (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, Dokuz Eylül
Üniversitesi, 1991.

SESTİNİ, Domenico. *Voyage Dans La Grèce Asiatique*, Paris, 1789.

SEVİN, Veli. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 2001

- SEVİM, S. "Osmangazi ve Oğullarının Vakıfları." *Osmangazi ve Dönemi (Sempozyum Sonuç Bildirileri)*, Bursa, 1996.
- SOLAK-ZADE, M. Çelebi. *Solak-zâde Tarihi 1*, (Haz: Vahid Çabuk), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1989.
- SÖLCH, Johan. *Bytinische Städte im Altertum Klio Beiträge Zur Alten Geschichte. Neunzehnter Band*, Leipzig, 1925.
- SÖNMEZ, Zeki. *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, TTK Yayınları, 1995.
- SÖZEN, Metin. *Anadolu Mèdreseleri (Selçuklu ve Beylikler Devri)*, C.1. İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını, 1970.
- SÖZEN, Metin. "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler." *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 1, 1968
- SPONDOUNES, Theodore. *On the Origin of the Otoman Emperors*, (Translated and Edited by Donald M.Nicol), Cambridge University Press, 1977.
- STRABON. *Antik Anadolu Coğrafyası* (Çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 1993.
- SÜREYYA, Mehmet. *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, (Çev. Seyit Ali Kahraman) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- ŞAHİN, S. *Iznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Bonn, 1987.
- ŞAHİN, S. "Yazıtların Diliyle İznik'te Tarih." *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı* I, 1987: 369-372.

- ŞEKER, M. *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel Hayatı ve Ahilik*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- ŞEN, Turhan. "İznik'in Tarihi Coğrafyası." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1998.
- ŞENER, Y. Selçuk. "XIV Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü." *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 20, 1997:193-249.
- TAESCHNER, Franz. "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV, 1955:3-32.
- TANMAN, Baha. "Mimar Sinan'ın Mimârisi ve İmaretler." *Mimar Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserler*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988.
- TANYELİ, Uğur. "Anadolu Yerleşme Tarihi." *Yurt Ansiklopedisi*, 1984
- TANYELİ, Uğur. *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy.)*, İstanbul, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, 1987.
- TEKİN, Şinasi. "XI Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası." "Gaziliğin Yolları" Adlı Eski Bir Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza Cihadı Kavramları Hakkında." *Journal of Turkish Studies*, XII, 1989: 139-163.
- TEXIER, CHARLES. *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi) I.* (Çev. Ali Suat), İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.
- TİMUR, Taner. *Osmanlı Kimliği*, İstanbul, Hil Yayını, 1986.

TUNA, Korkut. *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit. *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit. "Osmanlıya Ait En Erken Tarihli Kitabın Üzerine Bir Değerlendirme", *Ortaçağ'da Anadolu*, Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan (Yay. Hazırlayan: N. ŞAMAN DOĞAN), Ankara, 2002: 473-484.

ТУР, В.Г. К вопросу о Черноморском Судостроении в XV – XVI вв. КИЇВ, БІБЛІОТЕКА VITA ANTQUA, 2001: 216-221.

UNAT, Faik Reşit. *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, T.T.K. Basımı, 1974.

ÜLGEN, Ali Sami. "İznik'teki Türk Eserleri." *Vakıflar Dergisi*, I, 1938: 53-69.

ULUENGİN, F. ve M. B. ULUENGİN, *Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları*, İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 2001.

UMAR, Bilge. *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1998.

UYSAL, Osman. "Anadolu Selçuklularında Erken Osmanlı Döneminde Minare Biçimindeki Gelişmeler." *Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIII, 1990: 505-533.

UYSAL, Osman. "Erken Osmanlı Mimarisinde Minareler" *Osmanlı*, 10. cilt (Kültür ve Sanat), (Ed. Güler Eren), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999: 149-162

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi.", *Belleten*, VI/19, 1941: 277-288.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmalılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea." *Belleten*, 3/9, 1939: 99-106.

ÜLGEN, A. Saim. "İznik'te Türk Eserleri." *Vakıflar Dergisi*, 1, 1938: 53-69.

VRYONIS, S. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley, 1971.

VRYONIS, S. "The Decline of Byzantine Civilization in Asia Minor Eleventh Fifteenth Century." *Dumbarton Oaks Paper*, XXIX, 1975: 351-356.

WÄCHTER, Albert. *Der Verfall Des Griechentums in Kleinasien in XIV. Jahrhundert*, Leipzig, 1903.

WITTEK, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, İstanbul, Pencere Yayınları, 2000.

YALDIZ, Alpaslan. "Tarihi, Dini ve Kültürel Açından İznik." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi) Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 1999.

YALMAN, Bedri. "İznik Tiyatro Kazısında Bulunan Seramik Fırını." *Sanat Tarihi Yıllığı*, XIII, 1988: 153-197

YALMAN, Bedri. "İznik Surlarında Tiyatroya Ait Parçalar." *İlgi*, 57, 1989: 24-27.

YALMAN, Bedri. "1994 İznik Roma Tiyatrosu Kazısı." *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996: 337-360.

YALMAN, Bedri. "İznik Tiyatro Kazısı Erken Osmanlı Seramik Buluntuları." *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul, 1996: 179-186

YAVUZ, Aysıl Türe. "Onarımlarda Almaşık Duvarların Düzlenmesi." *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, 4, 1982: 71-77

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz. "XIV-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerine Göre Bursa Kentinin Sosyal Ekonomik Kültürel Gelişimi." *IX. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988: 1345-1353.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz. "İznik Çinileri ve İznik Yılı Etkinlikleri." *Müze*, 23, 1990: 34-37.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz. "Saltanat İdeolojisi Ve Osmanlı Üslubu." *Tarih Çevresi*, 5, 1993: 23-25.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz. "Söğüt: Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu ve Tarihi Coğrafyanın Çevre Düzenlemesi." *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yerelleşme Üçüncü Uluslararası Tarih Kongresi*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000: 92-112.

YERASİMOS, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babir Kuzucu), İstanbul, Belge Yayınları, 1986.

YERASİMOS, Stefanos. *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottomann (XIV-XVI Siècles)*, Ankara, TTK Yayını, 1991.

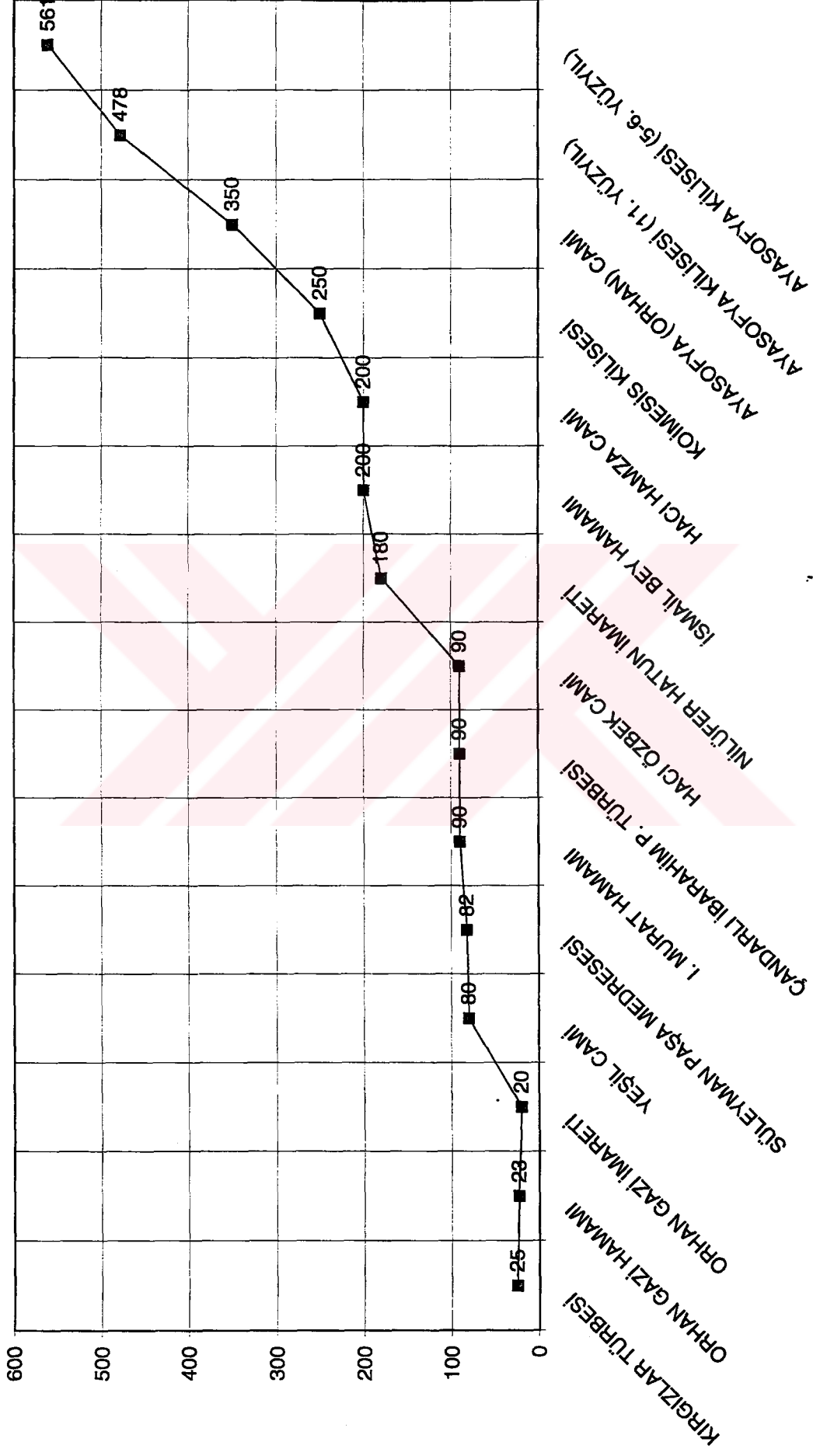
ZACHARİADOU, E.A. "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler." *Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000: 341-396.

ZHUKOV, K. "Osmanlı, Karesi ve Saruhan Sikkeleri ve Türk Batı Anadolu'sundaki Ortak Para Sorunu (1340-1390).", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997: 256-262.

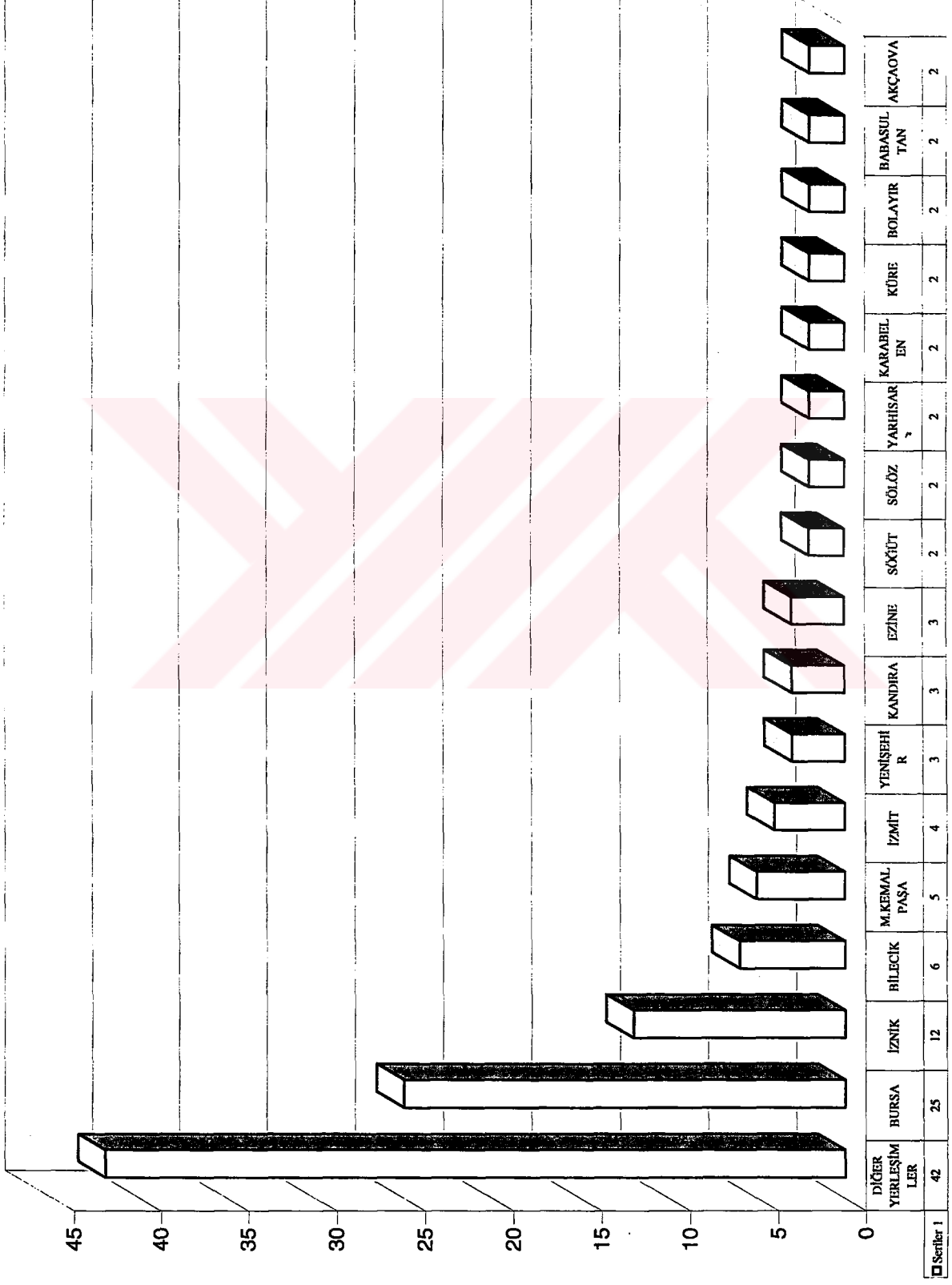

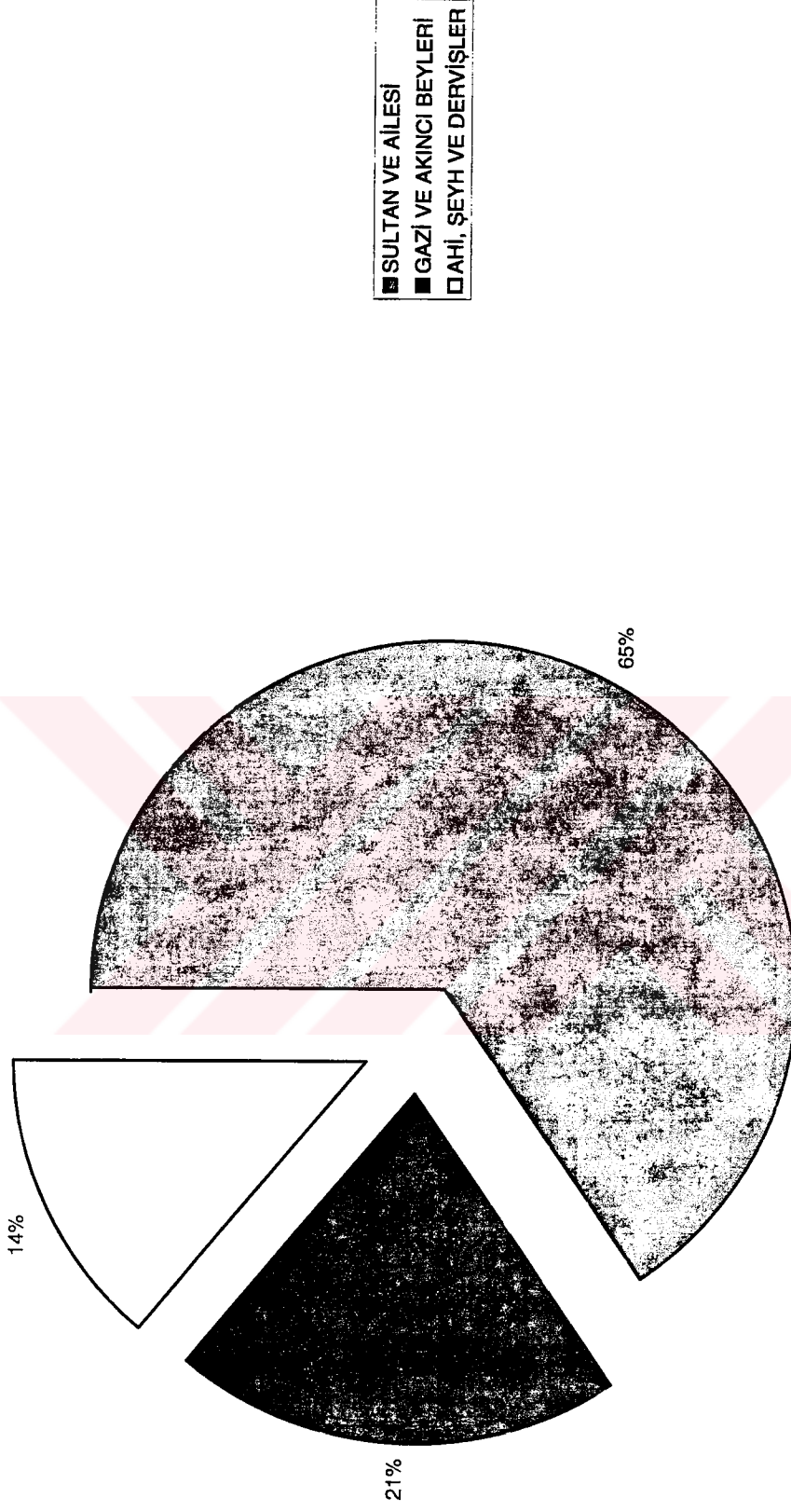
GRAFİKLER

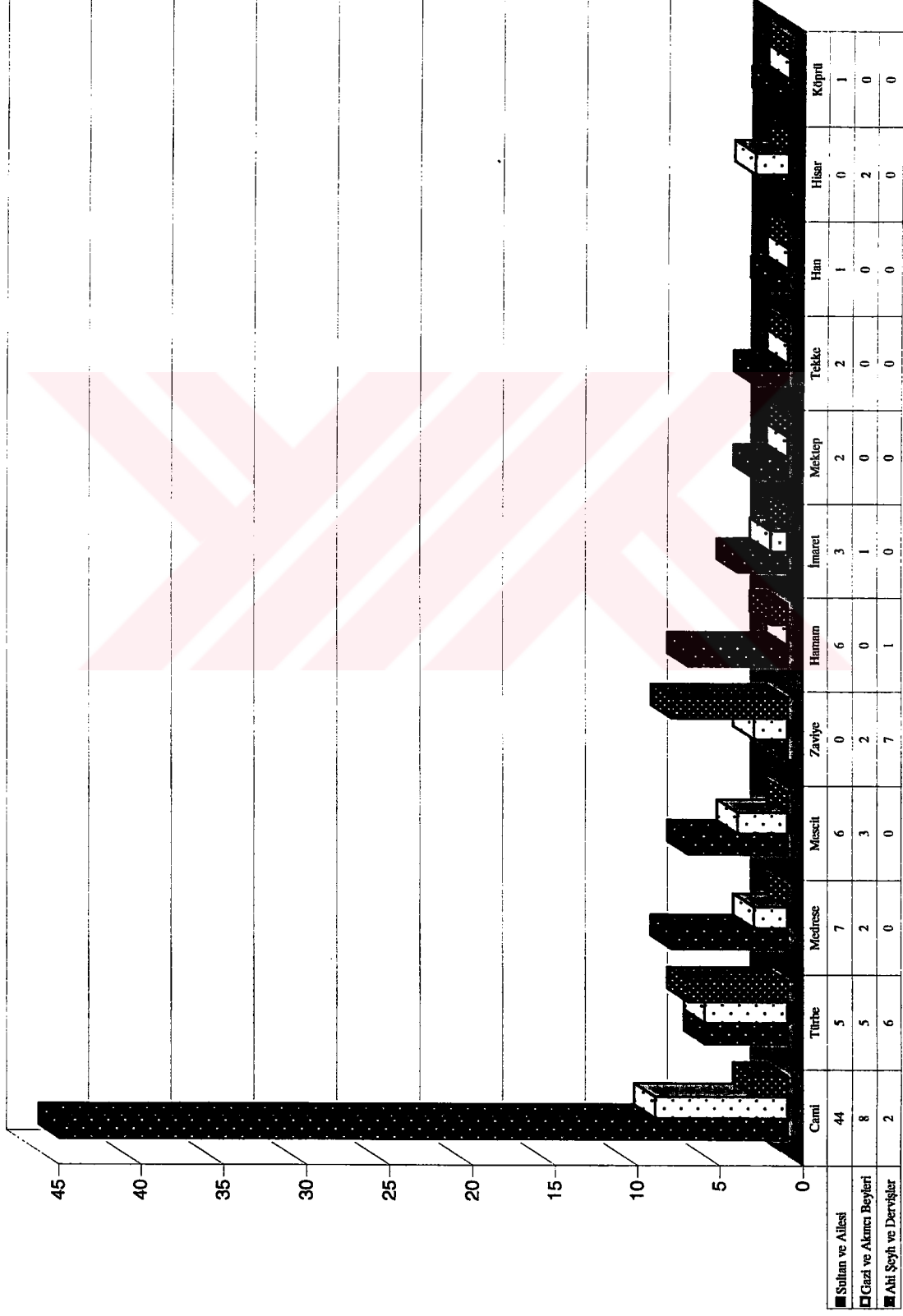
GRAFİK 1. Iznik'te Bulunan Yapıların Üzerinde Buldukları Mevcut Sokak-Cadde Koduna Göre Konumlandıkları Seviye (Değerler cm.dir)

Grafik 2. Orhan Gazi Dönemi Yerleşimleri ve Bu Yerleşimlerde Yer Alan Orhan Gazi Dönemi Yapılarının Sayısal Grafiği

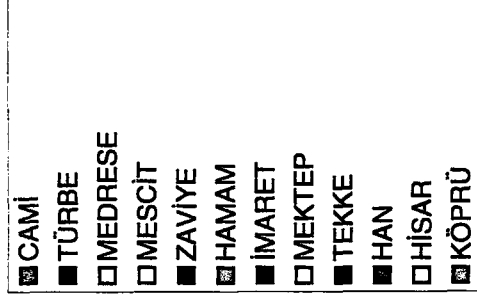
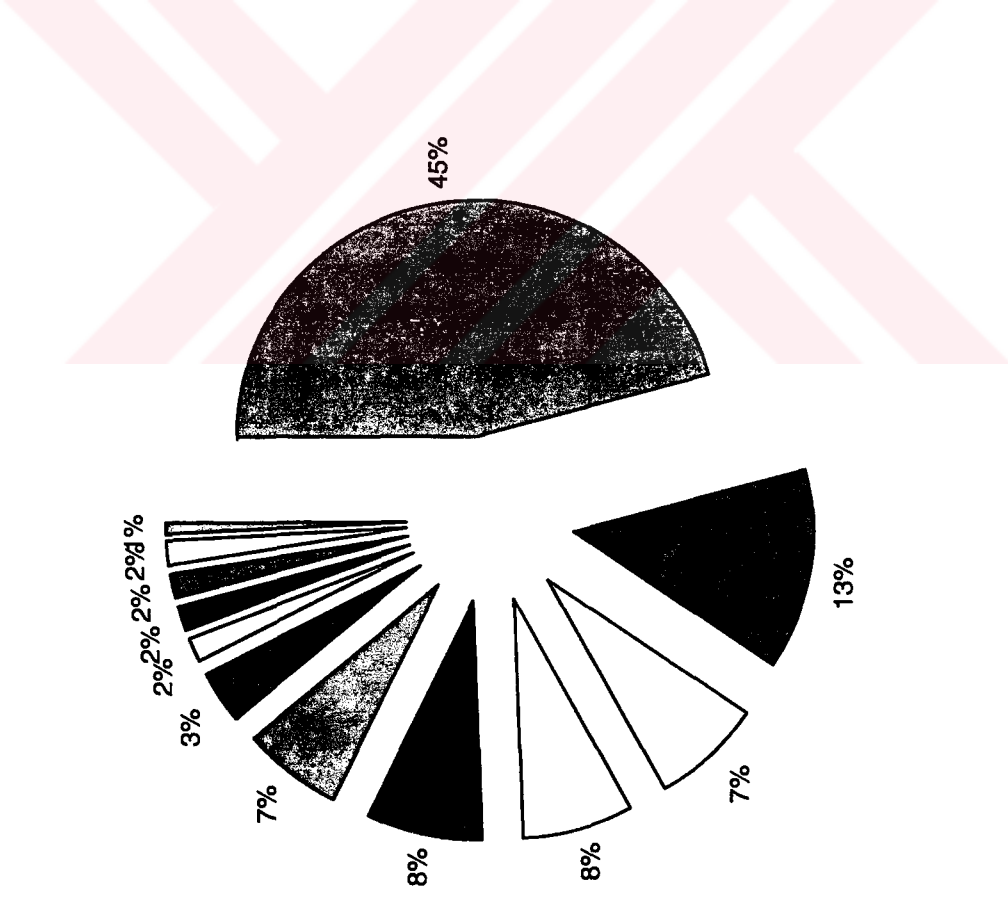
GRAFİK 3. Orhan Gazi Döneminde Adına Yapı İnşa Edilen Kişilerin Sınıfsal Ayrımını Gösterir İstatiksel Grafik

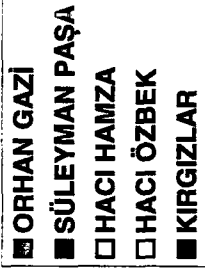
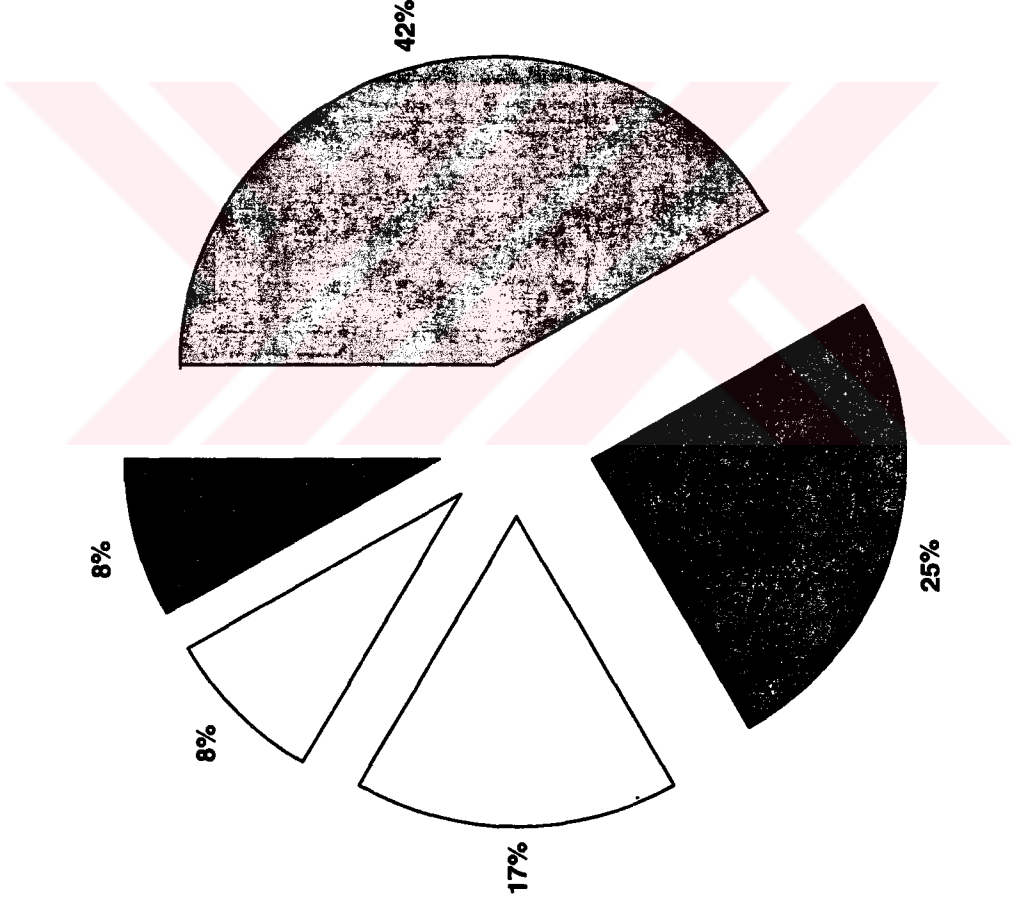
GRAFİK 4. Orhan Gazi Döneminde İmar Faaliyetinde Bulunan Sosyal Sınıflar ve Bu Sınıflara Mensup Kişilerce İnşa Edilen Yapı Tipleri

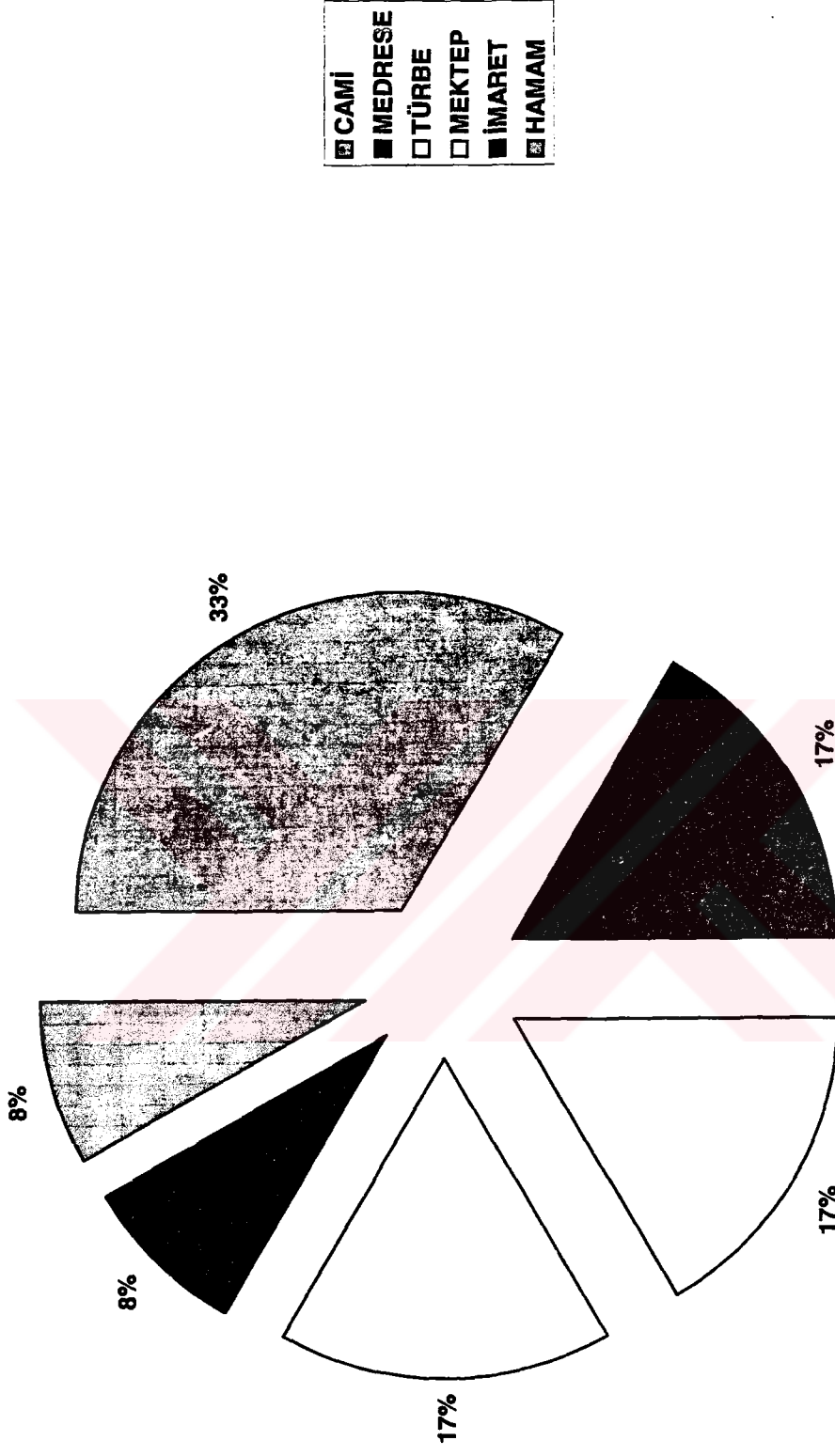
GRAFİK 5. Orhan Gazi Döneminde Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler ve Yapı Adetlerinin Sayısal Grafiği

GRAFİK 6. Orhan Gazi Döneminde İnşa Edilen Yapı Tipleri

GRAFİK 7. Orhan Gazi Döneminde İznik'te Adına Yapı İnşa Edilen Kişiler

GRAFİK 8. Orhan Gazi Döneminde İznik'te İnşa Edilen Yapı Tipleri

TABLULAR

ORHAN GAZİ DÖNEMİ YAPILARININ YERLEŞİM YERLERİNE GÖRE DAĞILIMI

YERLEŞİMLER	YAPILAR
ADAPAZARI	ORHAN GAZİ CAMİİ
AFTUN DERE (AŞAĞI)	ORHAN GAZİ CAMİİ
AFTUN DERE (YUKARI)	ORHAN GAZİ CAMİİ
AKÇA KESE KÖYÜ	ORHAN GAZİ CAMİİ
AKÇAOVA	ORHAN GAZİ CAMİİ ORHAN GAZİ MEDRESESİ
ARAMAN	ORHAN GAZİ CAMİİ
BABA SULTAN	GEYİKLİ BABA CAMİİ GEYİKLİ BABA TÜRBESİ
BEÇİ YÖRÜKLER	ORHAN GAZİ CAMİİ
BELEN	ORHAN GAZİ CAMİİ
BİLECİK	ORHAN GAZİ CAMİİ OSMAN GAZİ CAMİİ SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ ORHAN GAZİ İMARETİ ŞEYH EDEBALI TÜRBESİ MAL HATUN TÜRBESİ
BOLAYIR	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ SÜLEYMAN PAŞA TÜRBESİ
BOLU	LALA ŞAHİN PAŞA ZAVİYESİ
BURSA	KALEİÇİ ORHAN GAZİ CAMİİ ORHAN GAZİ HAMAMI ORHAN GAZİ MEDRESESİ ORHAN GAZİ MİSAFİRHANESİ ORHAN GAZİ İMARETİ BÜYÜK ORHAN CAMİİ ALAADDİN CAMİİ ALAADDİN BEY TEKKESİ ALAADDİN BEY MESCİDİ AHİ HASAN ZAVİYESİ AHİ HASAN TÜRBESİ ABDAL MURAT ZAVİYESİ ABDAL MURAT TÜRBESİ DOĞLU BABA ZAVİYESİ DOĞLU BABA TÜRBESİ İL ERİOĞLU AHMET BEY TEKKESİ ESKİ YENİ HAMAM LALA ŞAHİN PAŞA MEDRESESİ BEZİR HANI

TABLO 1a.

BURSA	GEYİKLİ BABA ZAVİYESİ
	BEY SARAYI
	AŞAĞI HİSAR
	BEZASİSTAN
	NİLÜFER HATUN TEKKEŞİ
	NİLÜFER HATUN KÖPRÜSÜ
BÜYÜK KAYNARCA	ORHAN GAZİ CAMİİ
BÜYÜK TERSİYE	ORHAN GAZİ CAMİİ
ÇARDAK	ECE YAKUP CAMİİ
EMİRALİ	ORHAN GAZİ CAMİİ
EREĞLİ	ORHAN GAZİ CAMİİ
EZİNE	ABDURRAHMAN CAMİİ
	AHI YUNUS ZAVİYESİ
	AHI YUNUS TÜRBESİ
FERECİK	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
GEBZE	ORHAN GAZİ CAMİİ
GERİŞ	ORHAN GAZİ CAMİİ
GEYVE	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
GÖYNÜK	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
	SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI
GÜMÜŞOVA	ORHAN GAZİ CAMİİ
GÜRLE	ORHAN GAZİ CAMİİ
HARMANKAYA	KÖSE MIHAL TÜRBESİ
HASANLAR	ORHAN GAZİ CAMİİ
HOCA	ORHAN GAZİ CAMİİ
İZMİT	ORHAN GAZİ CAMİİ
	AKÇA KOCA CAMİİ
	SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ
	SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI
İZNİK	ORHAN GAZİ MEDRESESİ
	AYASOFYA (ORHAN) CAMİİ
	ORHAN GAZİ İMARETİ
	ORHAN GAZİ HAMAMI
	ORHAN GAZİ MEKTEBİ
	SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ
	SÜLEYMAN PAŞA MESCİDİ
	SÜLEYMAN PAŞA MEKTEBİ
	HACI HAMZA CAMİİ
	HACI HAMZA TÜRBESİ
HACI ÖZBEK CAMİİ	
KIRGIZLAR TÜRBESİ	
KANDIRA	ORHAN GAZİ CAMİİ
	AKÇAOVA CAMİİ
	AKÇA KOCA TÜRBESİ

TABLO 1b.

KARABELEN	DOĞLU BABA ZAVİYESİ, DOĞLU BABA TÜRBESİ
KARACABEY	MIHAL BEY ZAVİYESİ
KAVAK	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
KAYMAKLI	ORHAN GAZİ CAMİİ
KAYMAZ	ORHAN GAZİ CAMİİ
KUYUMCULAR	ORHAN GAZİ CAMİİ
KÜÇÜK KAYNARCA	MUSLİHUDDİN CAMİİ
KÜRE	MUSLİHUDDİN CAMİİ
	ORHAN GAZİ CAMİİ
LAPSEKİ	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
MALKARA	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
MEKECE	ORHAN GAZİ ZAVİYESİ
MELU	ORHAN GAZİ CAMİİ
MUSTAFA KEMAL PAŞA	LALA ŞAHİN PAŞA CAMİİ
	LALA ŞAHİN PAŞA MEDRESESİ
	LALA ŞAHİN PAŞA ZAVİYESİ
	LALA ŞAHİN PAŞA HAMAMI
	LALA ŞAHİN PAŞA TÜRBESİ
ORHAN GAZİ	ORHAN GAZİ CAMİİ
SAPANCA	ORHAN GAZİ CAMİİ
SEYHANLI	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
SÖĞÜT	ORHAN GAZİ CAMİİ
	ERTUĞRUL GAZİ TÜRBESİ
SÖLÖZ	ORHAN GAZİ CAMİİ,
	ORHAN GAZİ ZAVİYESİ
ŞABHANE	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
TACÜDDİN	TACÜDDİN KARYESİ ZAVİYESİ
TEPEKÖY	ORHAN GAZİ CAMİİ
VİZE	SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ
YARHİSAR	ORHAN GAZİ CAMİİ,
	ORHAN GAZİ HAMAMI
YENİŞEHİR	ORHAN GAZİ CAMİİ
	SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ
	SÜLEYMAN PAŞA TÜRBESİ

TABLO 1c.

SULTAN VE AİLESİ

ORHAN GAZİ

YERLEŞİM	CAMI	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TURBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KOPRU
ADAPAZARI	1											
AFSUNDERE(AŞAĞI)	1											
AFSUNDERE(YUKARI)	1											
AKÇA KESE	1											
AKÇAOVA	1	1										
BEÇİYÖRÜKLER	1											
BELEN	1											
BİLECİK	1		1									
BURSA	1	1	1	1	1	1						
BÜYÜK KAYNARCA	1											
BÜYÜK TERŞİYE	1											
EMİRALI	1											
EREĞLİ	1											
GEBZE GERİŞ	1											
GÜMÜŞOVA	1											
GÜRLE	1											
HASANLAR	1											
HOCA KOYU	1											
İZMİT	1											
İZNİK	1	1	1			1		1				
KANDIRA	1											
KARACA HISAR	1											
KAYMAKLI	1											
KAYMAZ	1											
KUYUMCULU	1											
KÜREİ SAGIR	1											
MEKECE	0											
MELEN	1											
ORHAN GAZİ	1											
SAPANCA	0	1										
SÖĞÜT	1											
SÖLÖZ	1											
YARHISAR	1					1						
YENİŞEHİR	1											
TOPLAM	32	4	3	1	1	3	0	1	0	0	0	0

NİLÜFER HATUN

YERLEŞİM	CAMI	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TURBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KOPRU
Bursa				1					1			1

SÜLEYMAN PAŞA

YERLEŞİM	CAMI	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TURBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KOPRU
BİLECİK	1											
BOLAYIR	1				1							
BURSA				2								
FERECİK	1											
GEYVE	1											
GÖYNUK	1					1						
İÇMİT		1				1						
İZNİK	1	1		1				1				
KAVAK	1											
LAPSEKİ	1											
MALKARA	1											
SABHANE	1											
SEYHALI	1											
YENİŞEHİR		1			1							
TOPLAM	11	3	0	3	2	2	0	1	0	0	0	0

ALLAADDİN BEY

YERLEŞİM	CAMI	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TURBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KOPRU
BURSA	1			1		1			1			

MAL HATUN

YERLEŞİM	CAMI	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TURBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KOPRU
BİLECİK					1							

GENEL TOPLAM	44	7	3	5	5	6	0	2	1	0	0	0
---------------------	-----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------

TABLO 2a. Orhan Gazi Döneminde Adına Yapı İnşa Edilen Kişilerin Sınıfsal Ayrımı ve Yerleşimlere Göre Yapı Tiplerinin Dağılımı

GAZİ VE AKINCI BEYLERİ												
HACI ÖZBEK												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
İZNIK	1											
HACI HAMZA												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
İZNIK	1		1		1							
ABDURRAHMAN GAZİ												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
EZİNE	1											
BALABANCIK												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA											1	
ECEBEY												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
İZNIK	1			1								
ÇARDAK	1											
GAZİ AKTİMUR												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA				1							1	
AKÇAKOCA												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
İZMİT	1											
KANDIRA	1				1							
KÖSE MİHAL												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
HARMANKAYA					1							
İL-ERİOĞLU AHMET BEY												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA				1								
ÇOBANBEY												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA					1							
LALA ŞAHİN PAŞA												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA		1										
AKEMAL PAŞA	1	1			1	1	1					
BOLLU(Ancap4)							1					
AHI, ŞEYH VE DERVİŞLER												
GEYİKLİ BABA												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BABASULTAN	1				1	1	1					
ŞEYH EDEBALI												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BLECK					1							
AHI HASAN												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA					1		1					
DOĞLU BABA												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA							1					
KARASELEN							1					
ABDAL MUŞA												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA							1					
ABDAL MURAD												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
BURSA					1		1					
DURSUN FAKİH												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
KÜREH-KEBİR					1							
AHI YUNUS												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
EZİNE					1		1					
ŞEYH MUSLUHUDDİN												
YERLEŞİM	CAMİ	MEDRESE	İMARET	MESCİT	TÜRBE	HAMAM	ZAVİYE	MEKTEP	TEKKE	HAN	HISAR	KÖPRÜ
B.KAYNARCA	1											

TABLO 2b.

ORHAN GAZİ DÖNEMİ YAPILARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ

YAPININ YERİ VE ADI	KİTÂBE	TAŞIYICI ELEMAN	ÖRTÜYE GEÇİŞ	ÖRTÜ SİSTEMİ	GİRİŞ YÖNÜ	REVAKLI GİRİŞ BÖLÜMÜ	MİHRAP	MİNARE
BURSA ALAADDİN CAMİ	1306 H. (1690 M.) Onarım	Sütun (Revak)	Köşe Üçgeni	Kubbe - Tonoz(ç)	Kuzey	3 Bölümlü (Kuzey)	5gen	Kuzey Doğu
BURSA EMİR HAN		Paye (Revak)	Üçgen Kuşak	Kubbe - Tonoz (ç-b)				
BURSA ORHAN CAMİ		Paye (Revak)		Kubbe - Tonoz(ç)		5 Bölümlü (Kuzey)	Yarım Yuvarlak	Kuzey Doğu
BURSA LALA ŞAHİN PAŞA MEDRESESİ				Kubbe				
BURSA KALE İÇİ ORHAN CAMİ	738 H. (1337 M.) İnşa		Köşe Üçgeni	Kubbe				
BURSA ORHAN GAZİ HAMAMI				Kubbe				
BURSA ÇOBAN BEY TÜRBESİ				Kubbe				
BURSA HACI HAMZA CAMİ	746 H. (1345 M.) İnşa			Kubbe	Doğu	Tek Bölümlü (Doğu)	Yarım Yuvarlak	Güney Doğu
İZNİK HACI ÖZBEK CAMİ	734 H. (1333 M.) İnşa	Sütun (Revak)	Üçgen Kuşak	Kubbe - Tonoz (ç-b)	Batı	2 Bölümlü (Batı) (Resitasyon)	Dikdörtgen	
İZNİK ORHAN GAZİ İMARETİ	776 H. (1375 M.) İnşa	Sütun (Revak)		Kubbe		5 Bölümlü (Kuzey)	Dikdörtgen	
İZNİK SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ				Kubbe - Tonoz(ç)				
İZNİK KIRGIZLAR TÜRBESİ			Tromp	Kubbe-Tonoz(b)	Kuzey	3 Bölümlü (Resitasyon Ön.)		
İZNİK ORHAN GAZİ HAMAMI				Kubbe-Tonoz(b)				
BİLECİK ORHAN GAZİ CAMİ		Paye (Eyvan)	Pandırtır	Kubbe	Kuzey		Yarım Yuvarlak	Kuzey Doğu, Kuzey Batı
BİLECİK ORHAN GAZİ İMARETİ		Sütun (Revak)	Üçgen Kuşak	Kubbe-Tonoz(b)	Kuzey	5 Bölümlü (Kuzey)	Dikdörtgen	
BİLECİK ŞEYH EDEBALI TÜRBESİ			Üçgen Kuşak	Kubbe	Doğu			
BİLECİK MAL HATUN TÜRBESİ				Kubbe	Güney			
BABA SULTAN GİYİKLİ BABA TÜRBESİ				Kubbe - Tonoz(b)	Kuzey		Yarım Yuvarlak	
BABA SULTAN GİYİKLİ BABA CAMİ				Kubbe - Tonoz(b)	Kuzey		Yarım Yuvarlak	
BOLAYIR SÜLEYMAN PAŞA TÜRBESİ	950 H. (1549 M.) Onarım	Paye (Revak)	Üçgen Kuşak	Kubbe - Tonoz(b)	Kuzey	3 Bölümlü (Kuzey)	Yarım Yuvarlak	Kuzey Doğu
EZİNE ULU CAMİ		Sütun (Harim, Revak)		Külâh (8gen)	Kuzey	5 Bölümlü (Kuzey)		
GEBZE ORHAN GAZİ CAMİ	1169 H. (1775 M.) Onarım		Tromp	Kubbe			Yarım Yuvarlak	Kuzey Doğu
GÖYNÜK SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI			Tromp, Köşe üçgeni	Kubbe				
İZMİT AKÇA KOÇA CAMİ				Kubbe	Kuzey		Yarım Yuvarlak	Kuzey Batı
İZMİT ORHAN GAZİ CAMİ	1259 H. (1843 M.) Onarım	Paye (Harim)		Kubbe	Kuzey	3 Bölümlü (Kuzey)		Kuzey Batı
İZMİT SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI				Kubbe				
MUSTAFA KEMAL PAŞA LALA ŞAHİN PAŞA TÜRBESİ				8gen Külâh				
VİZE SÜLEYMAN PAŞA CAMİ				Kubbe - Tonoz (ç-b)		3 Bölümlü		Kuzey Batı
YARHIŞAR ORHAN GAZİ CAMİ					Kuzey	3 Bölümlü		Kuzey Batı
YARHIŞAR ORHAN GAZİ HAMAMI				Kubbe				
YENİŞEHİR SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ				Kubbe			5gen	
YENİŞEHİR PUSTİNPÜŞ BABA ZAVİYESİ		Sütun (Revak)	Üçgen Kuşak	Kubbe	Doğu		Dikdörtgen	

ç: Çapraz Tonoz

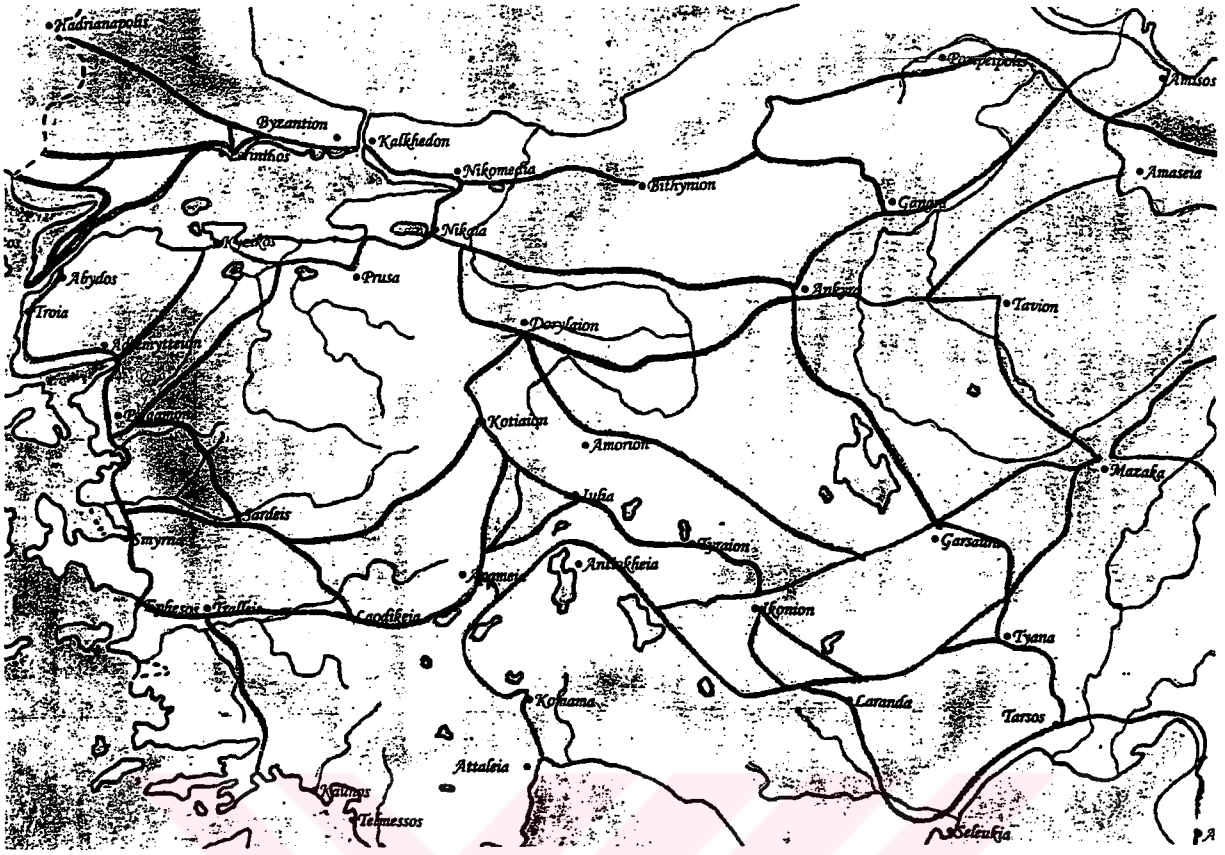
b: Beşik Tonoz

TABLO 3.

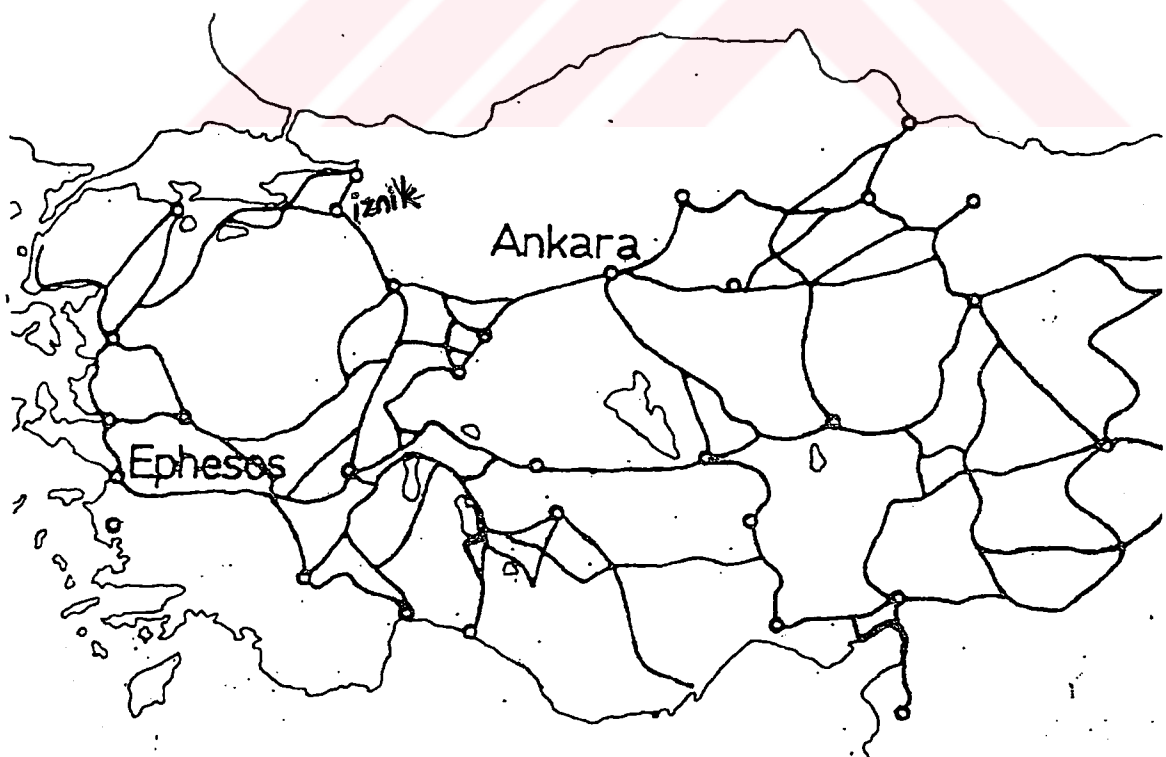
Dönem	Yapı Yeri ve Adı	Küçük Gövde Yüksekliği	Kubbe Yüksekliği	Kubbe Çapı	Kasnak Yüksekliği	
Orhan Gazi Dön.	Bilecik Orhan Gazi İmaretİ	8,01	2,02	6,41		
	Bolayır Süleyman Paşa Türbesi	4,61	2,75	5,25	1,21	
	Bursa Alaaddin Cami	3,25	4,02		2,11	
	Bursa Orhan Cami	9,91	4,02	8,11	2,23	
	Orhan Gazi Hamamı	4,43	5,91	11,94	1,92	
	Gebze Orhan Cami	4,79	6,08	12,09	1,65	
	Hacı Özbek Cami	3,95	4,02	8,02	1,89	
	Kırgızlar Türbesi	6,69	2,11	4,51	0,82	
	Bilecik Orhan Gazi Cami	9,15	3,90	9,15	0,75	
	M. Kemal P. Lala Ş. Paşa Tür.	2,31	5,77	6,66	1,48	
	Yenişehir Pustınpuş Baba Z.	3,91	4,09	9,21	1,91	
	I. Murat H. Dön.	Behramkale Hüdevendigar Cami	5,28	4,51	11,51	2,29
		Bursa Eski Kaplıca	7,73	4,89	9,98	0,41
		"	5,39	4,01	8,98	0,41
"		4,78	3,01	7,01	0,49	
Filibe Hüdevendigar Cami		9,38	3,98	8,31	0,17	
İznik Yeşil Cami		7,91	4,98	10,98	2,61	
İznik Yakup Çelebi Cami		7,85	3,03	5,55	1,41	
"		7,85	2,51	4,81	1,42	
Halil Hayrettin Paşa Türbesi		6,31	3,28	7,41	2,01	
"		6,17	3,81	6,91	1,32	
Yıldırım Dön.		Mudurnu Yıldırım Cami	8,11	8,15	11,23	0,37
	Tuzla Hüdevendigar Cami	6,54	4,78	11,4	0,13	
	Bursa Yıldırım Cami	11,79	5,96	11,79	3,42	
	Yıldırım Türbesi	4,99	4,62	9,29	1,37	
	Edirne Yıldırım Cami	8,71	3,81	8,25	1,24	

TABLO 4. Erken Osmanlı Yapılarında Küçük Gövde, Kasnak, Kubbe Yüksekliği ve Kubbe Çapı Değerleri

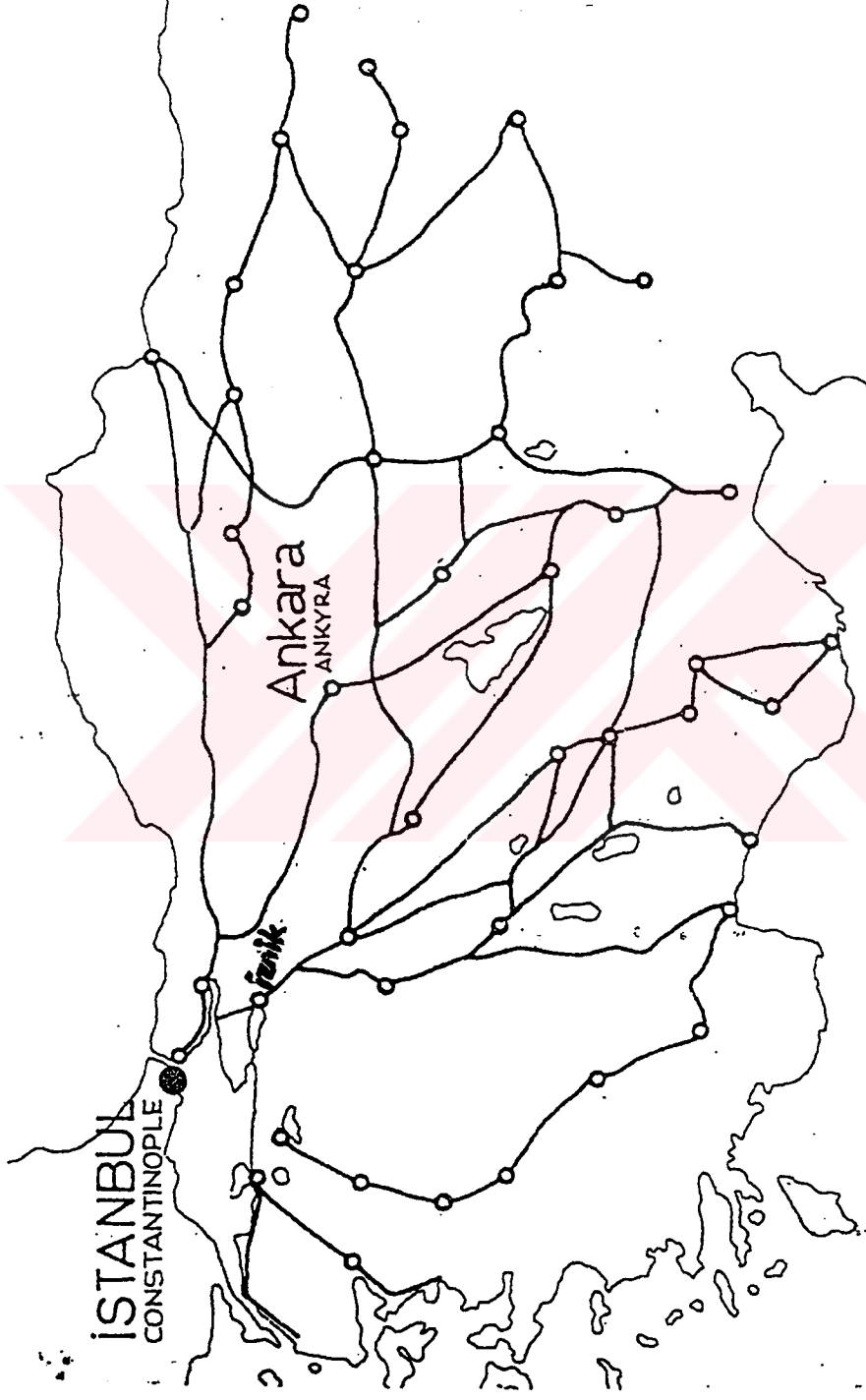
LEVHALAR

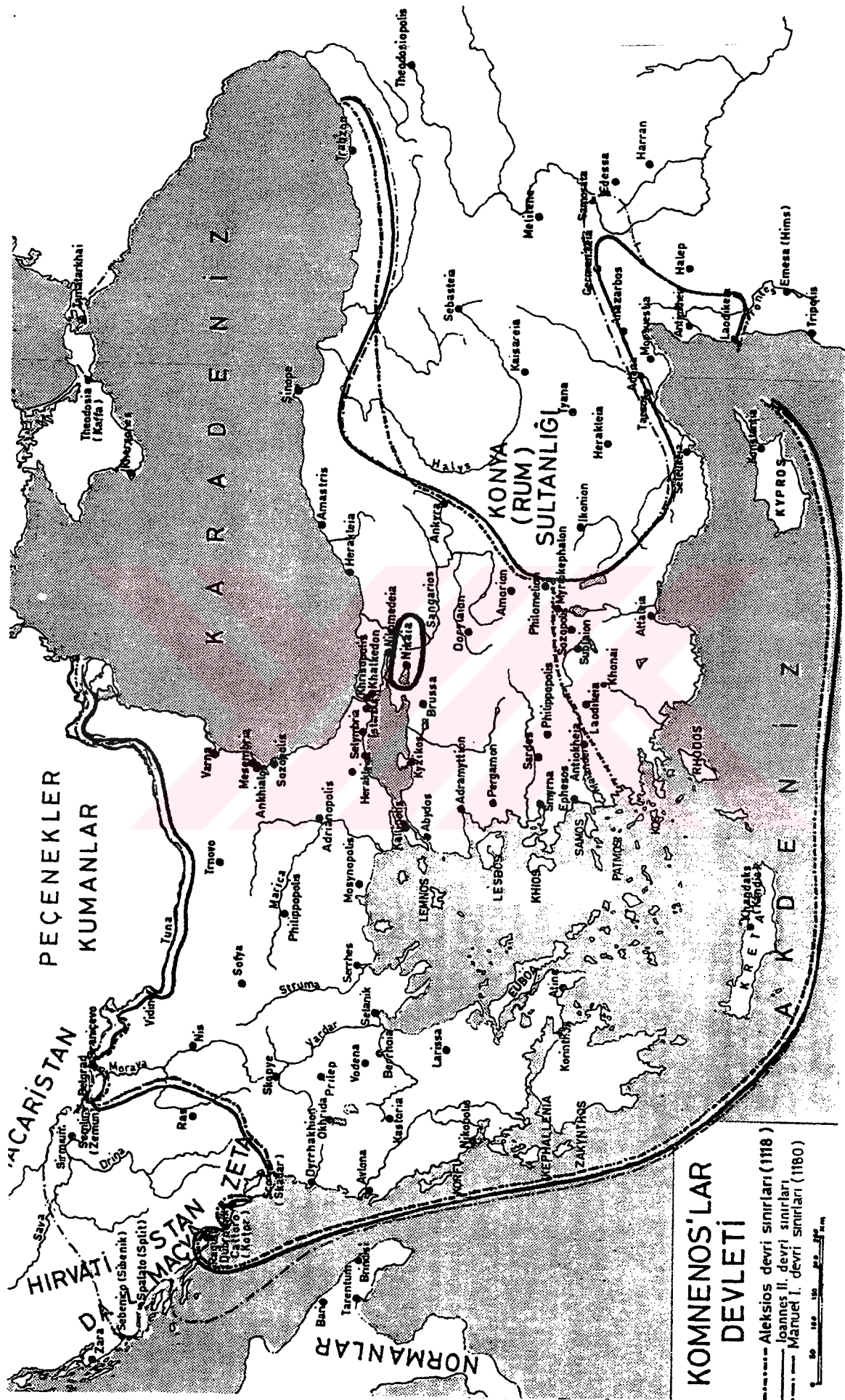
Levha 2a. Antik Dönemde Anadolu Yol Ağı (V. Sevin 2001)

Levha 2b. Roma İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Önemli Yollar (W. M. Ramsay 1960).

Levha 3. Bizans Döneminde Anadolu'da Önemli Yollar (9-11. Yüzyıllar)
(W. M. Ramsay 1960).

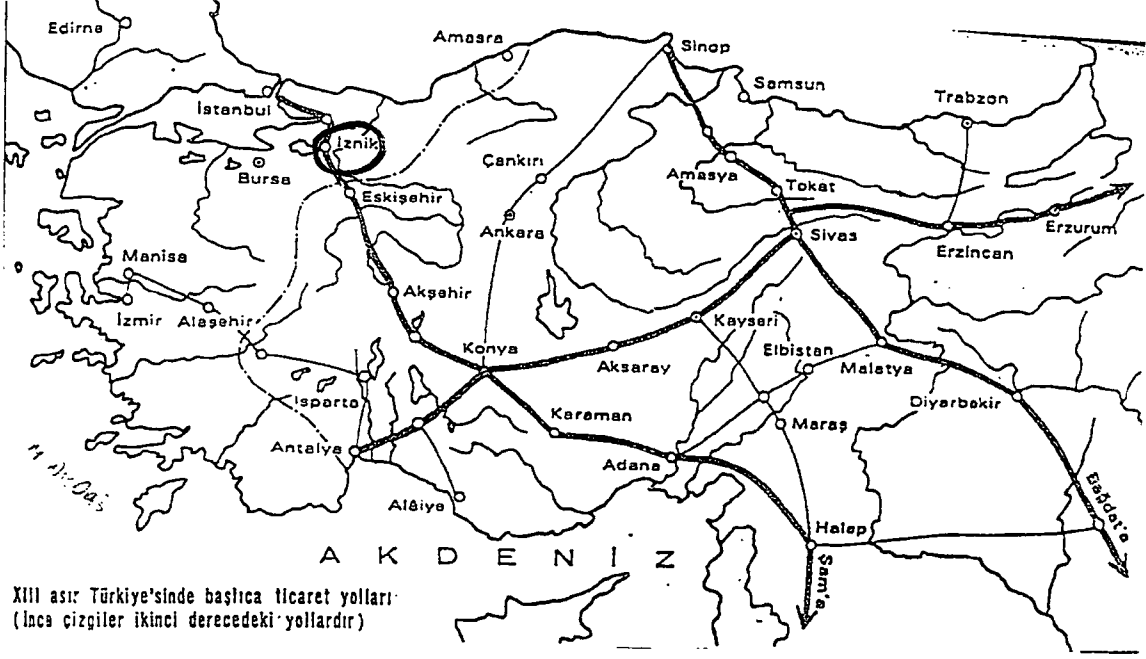

KOMNENOS'LAR DEVLETİ

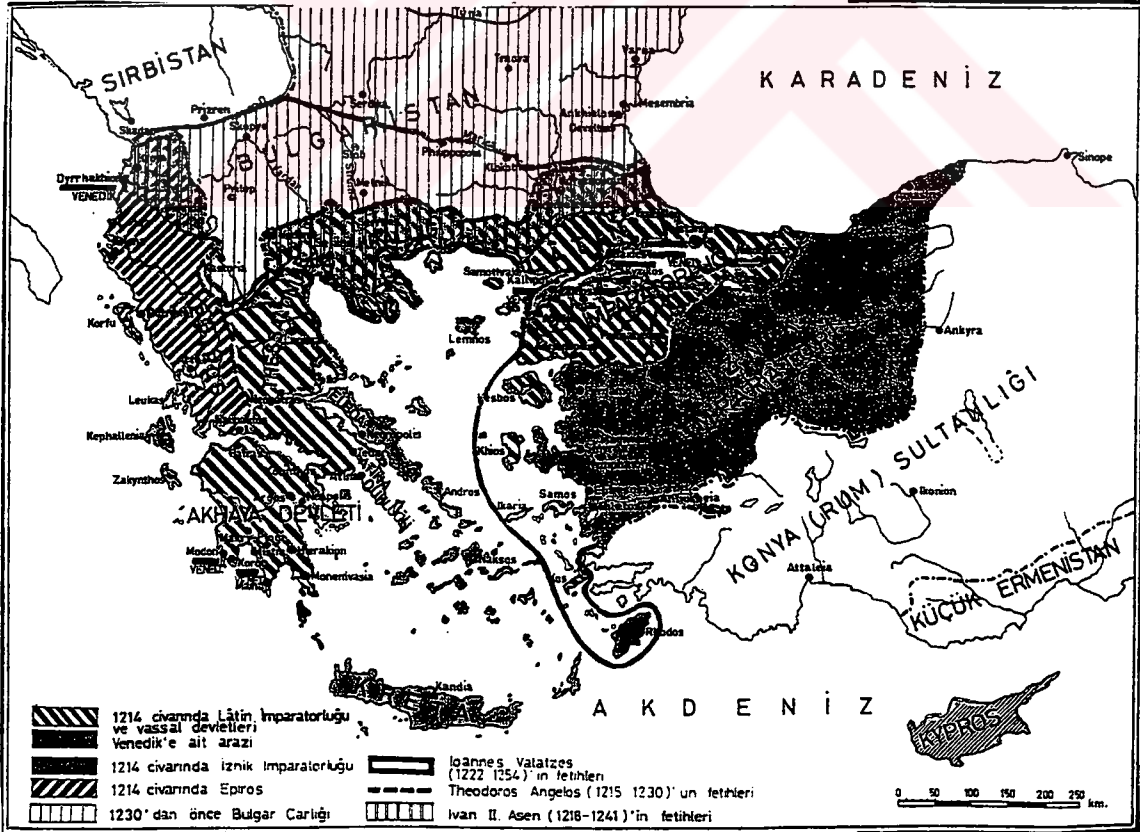
- Aleksios devri sınırları (1118)
- İoannes II. devri sınırları
- Manuel I. devri sınırları (1180)

Levha 4. Komnenoslar Döneminde Anadolu Haritası (G. Ostragorsky 1995).

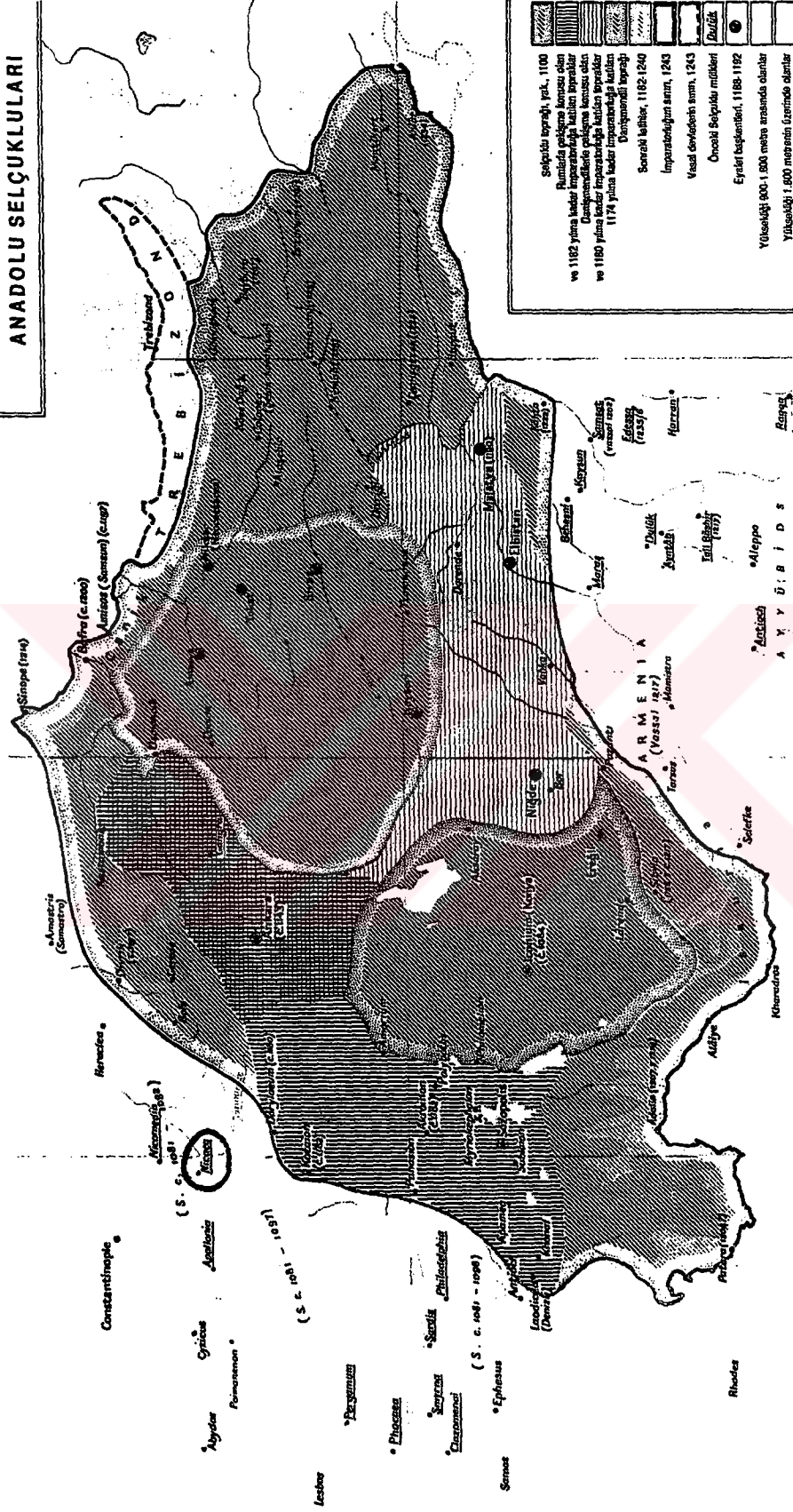

Levha 5a. 13. yüzyılda Anadolu'da Ticaret Yolları (M. Akdağ 1979)

Levha 5b. İstanbul'da Latin Egemenliği ve İznik İmparatorluğu Döneminde Anadolu (G. Ostragorsky 1995)

ANADOLU SELÇUKLULARI

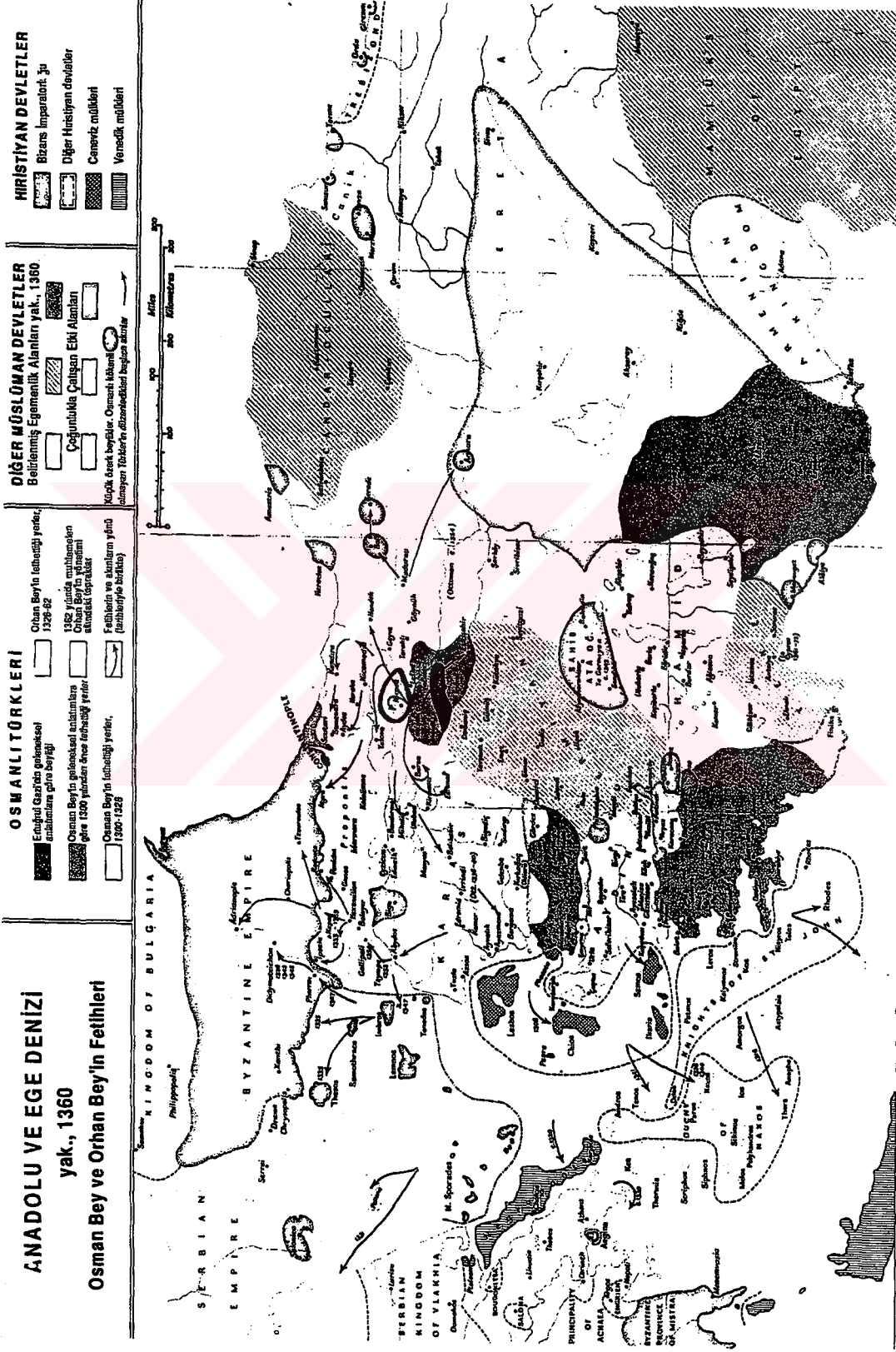

Levha 6. Anadolu Selçuklu Devleti Sınırları (D. E. Pitcher 2001).

ANADOLU VE EGE DENİZİ

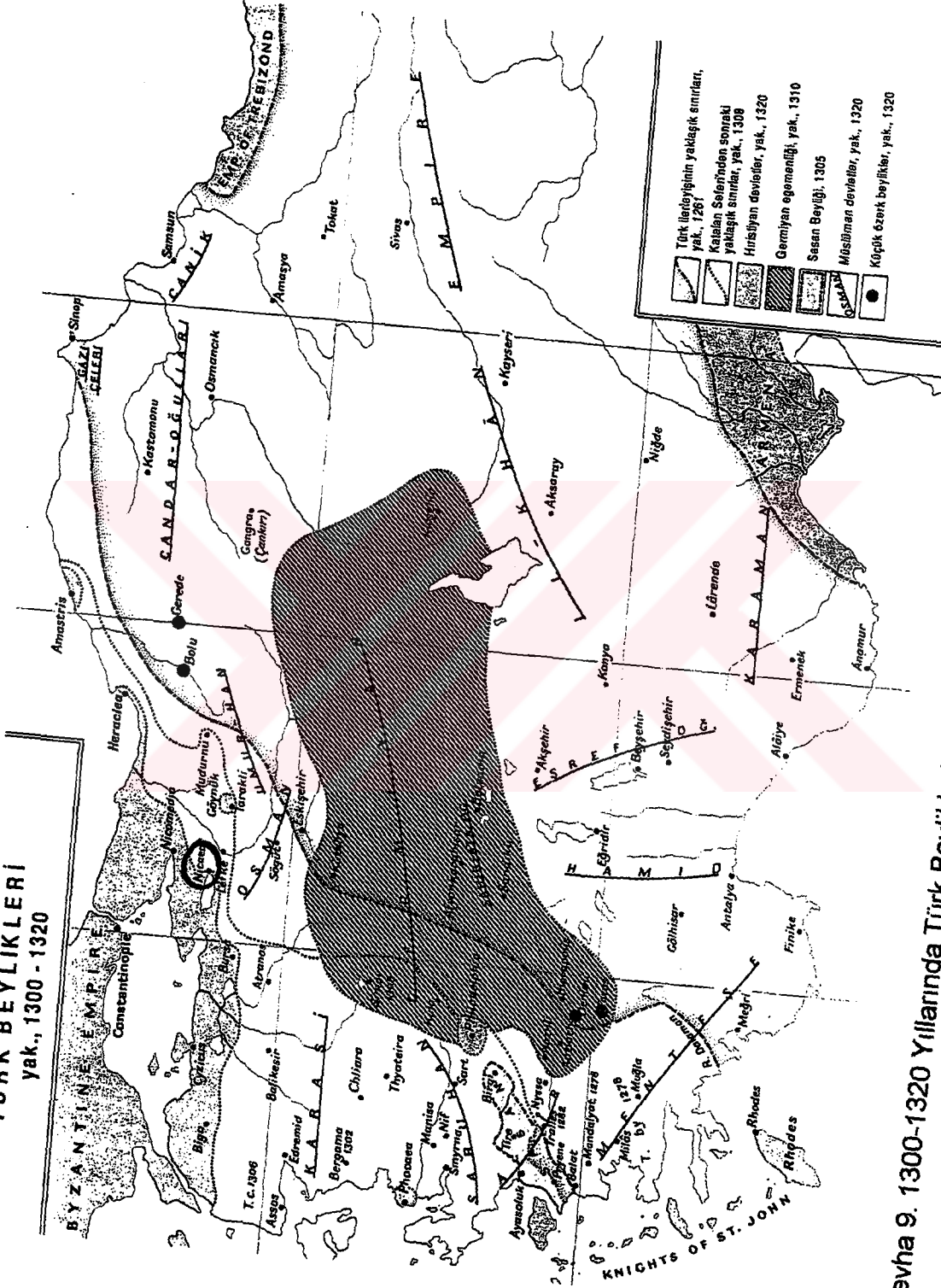
yak., 1360

Osman Bey ve Orhan Bey'in Fetihleri

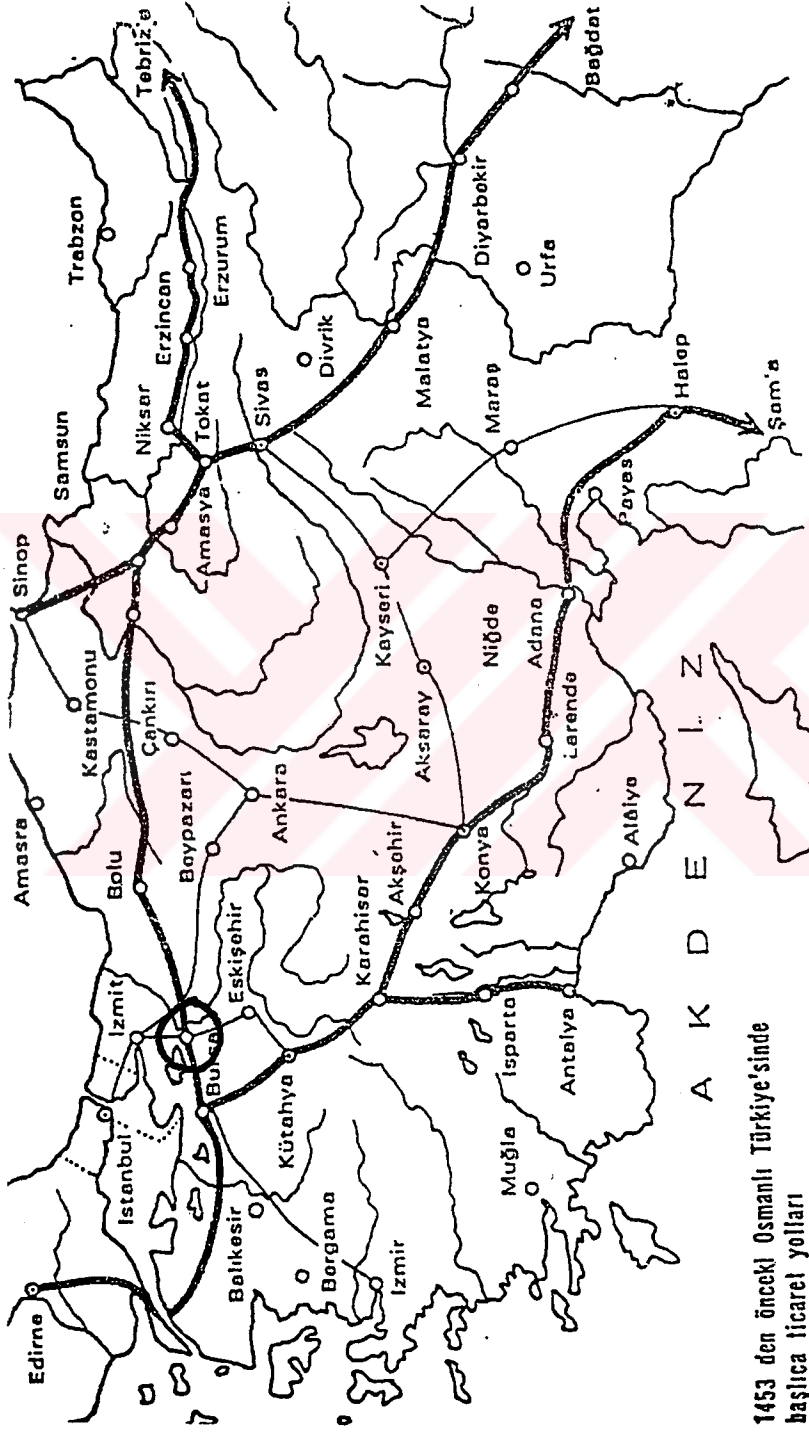

Levha 7. 14. yüzyılda Anadolu Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin Fetihleri (D. E. Pitcher 2001).

TÜRK BEYLİKLERİ Yak., 1300 - 1320

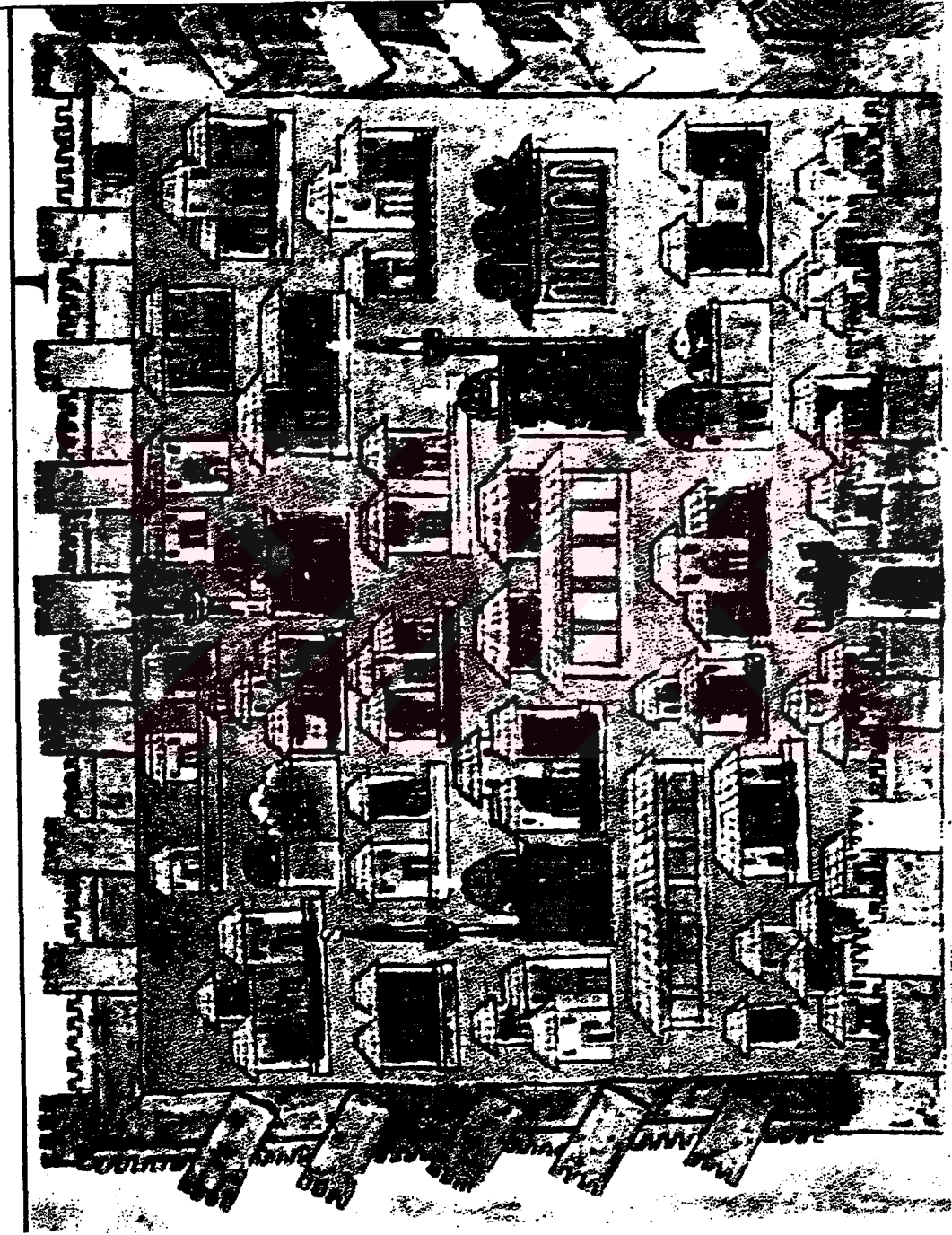

Levha 9. 1300-1320 Yıllarında Türk Beylikleri (D. E. Pitcher 2001)

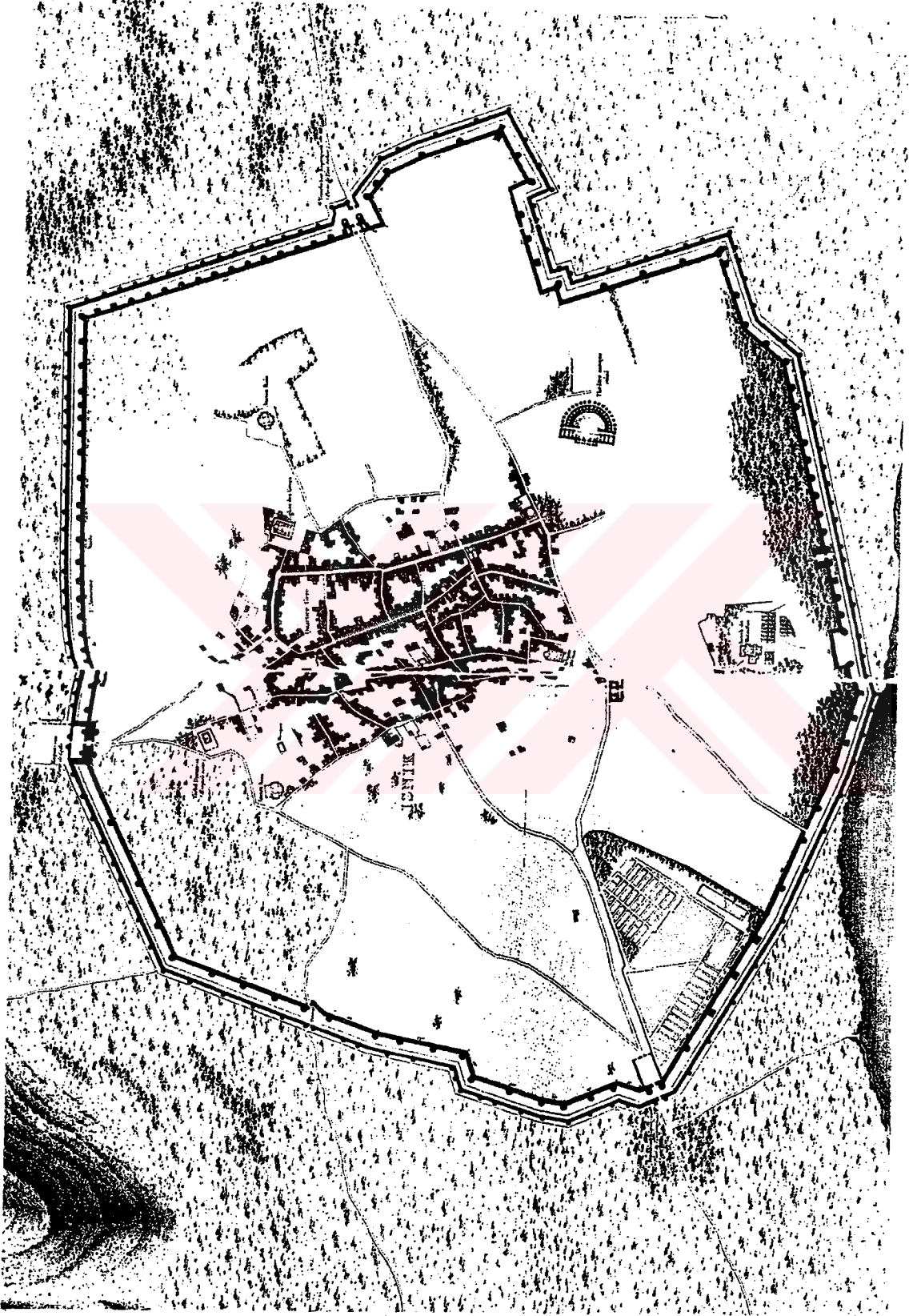

1453 den önceki Osmanlı Türkiye'sinde başlıca ticaret yolları

Levha 11. 1453 Öncesi Osmanlı Sınırları İçindeki Önemli Ticaret Yolları (M. Akdağ 1979).

Levha 12. Iznik Kenti (Matrakçı Nasuh 1976)

Levha 13. Iznik Kent Planı (C. Texier 2002)

İSTANBUL (1915)

GOL

LEFKE KAPISI

YENİŞEHİR KAPISI

KIRGIZLAR TURBESİ

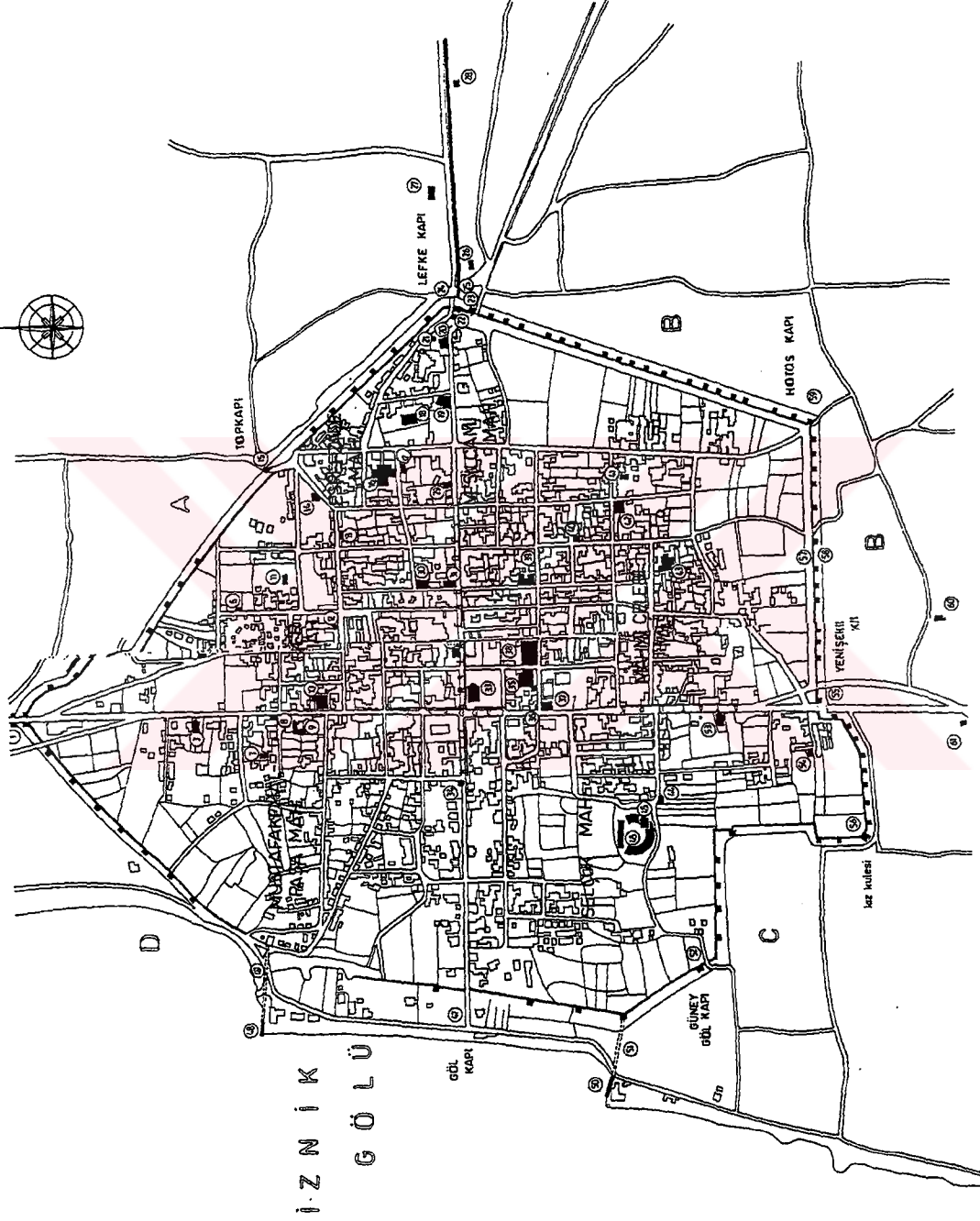
1963
1986
ORHAN HAMAMI

ŞAHİ KARBE

- ▲ 1964-1965 Kazılarında bulunan fırınlar
- 1981-1988 Kazılarında bulunan fırınlar
- 1981-1988 Sondaj ve kazı alanları

Levha 15. İznik Kent Planı (Oktay Aslanapa 1989)

- 32 Hacı Hamza Bey Cami
- 33 Ayasofya
- 34 Çini Firm
- 35 Hacı Hamza Hamamı
- 36 Mahmut Çelebi Çarşısı
- 37 Mahmut Çelebi Camisi
- 38 Çini Atölyesi
- 39 Süleyman Paşa Medresesi
- 40 Musa Balıa Mazarı
- 41 Bereket Ayağması
- 42 Komnensk Kilisesi
- 43 Yakup Çelebi Cam ve Türbesi
- 44 Kilitçe Altı Yığılı
- 45 Triyatrodaki Kilise Kalıntıları
- 46 Roma Triyanosu
- 47 Gollapçı
- 48 İskele
- 49 Kuzey Kalkan Duvarı
- 50 Bizans İskelesi ve Limanı
- 51 Güney Kalkan Duvarı
- 52 Güney Gollapçı
- 53 Hagia Triyonos Kilisesi
- 54 Kuşluk Hamamı
- 55 Yenifehi Kapı
- 56 Kız Kulesi (Gençler Kulesi)
- 57 Ana Surlar
- 58 Ön Surlar
- 59 Heron Kapı
- 60 Orhan Çarşı Hamamı
- 61 Kuyuzlar Türbesi
- 62 Orhan Çarşı İmarat Cami

İ Z N İ K G Ö L Ü

- 1 İsmail Kapı
- 2 İsmail Kapı Su Kanalı
- 3 İsmail Kapı Yakınındaki Kilise
- 4 Ak Çeşme
- 5 İsmail Bey Hamamı
- 6 Abi Veyn Sultan Türbesi
- 7 Kurultık Cami
- 8 Hıncular Türbesi
- 9 Rükem Paşa Hanı
- 10 Meydan Hamamı
- 11 Samiye
- 12 Konaak Çeşmesi
- 13 Alabdullâhî Mavi Türbesi
- 14 Topkapı Çınarı
- 15 Topkapı
- 16 Nilüfer Hatun İmarat (İznik Müzesi)
- 17 Şeyh Kuthbetin Cami ve Türbesi
- 18 Yeşil Cami
- 19 I. Murat Hamamı
- 20 İbrahim Paşa Türbesi
- 21 Servî İçindeki Çiğdemlik Ağacı
- 22 Lepke Kapı Çınarı
- 23 Lepke Kapı Çeşmesi
- 24 Lepke Kapı
- 25 Lepke Kapı Su Kanalı
- 26 Nuruosmanî
- 27 Candanî, Hâbilî Hayreddin ve Ali Paşa Türbesi
- 28 Sarı Sultuk Türbesi
- 29 Hâbilî Paşa Türbesi
- 30 Eyyûz Zâile Cami ve Türbesi
- 31 Hacı Özbek Cami

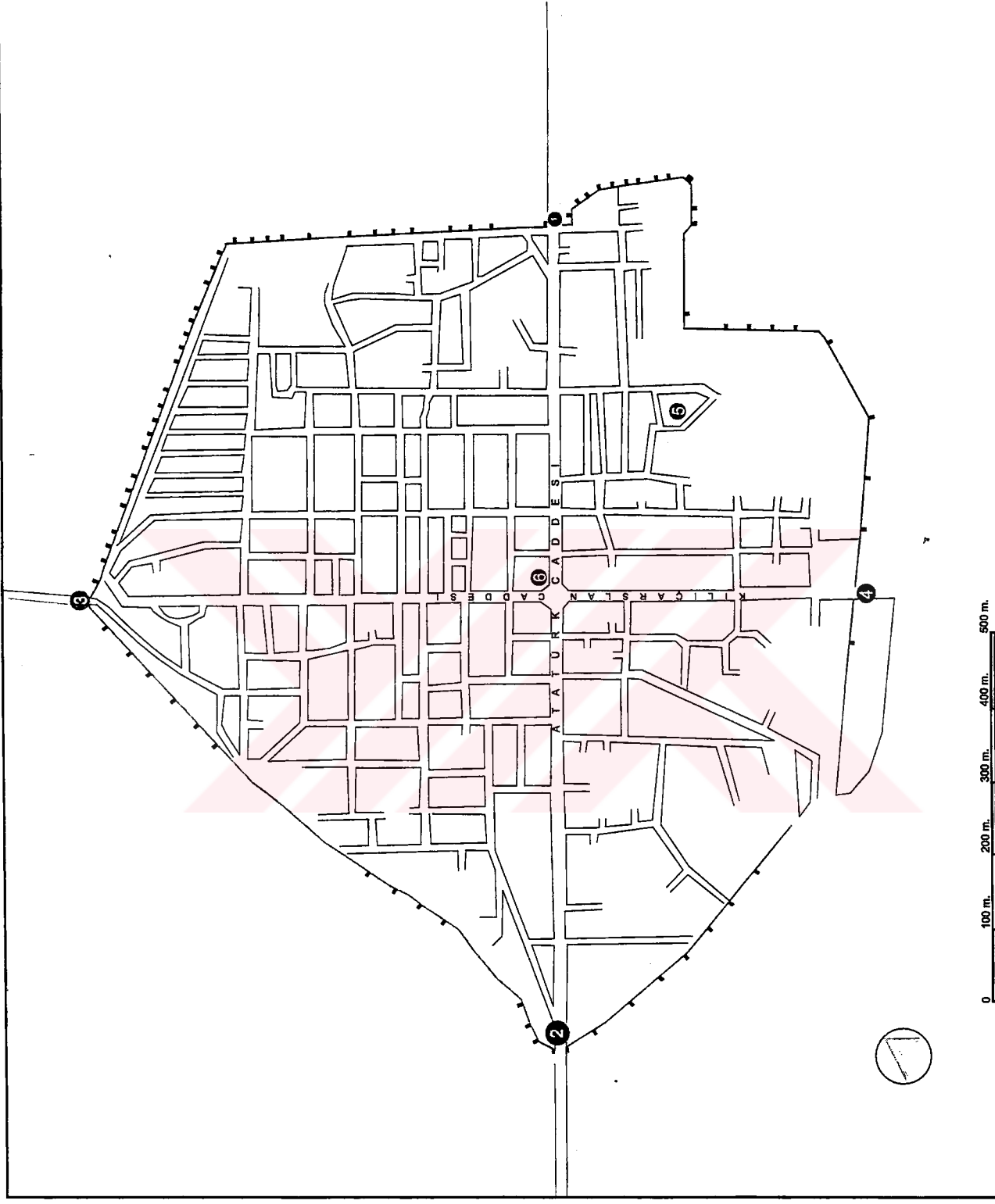
Levha 17. Iznik Kent Planı (B. Yalman 2001)

Günümüzde Ulaşan
ve
Yeri Bilinen Yapılar

1. Yenişehir Kapı
2. İstanbul Kapı
3. Lefke Kapı
4. Göl Kapı
5. Tiyatro
6. Gymnasium (?)

Günümüzde Ulaşmayan Yapılar

- Dionysos Tapınağı
- Asklepios Tapınağı
- Tyche Tapınağı
- Kommodus Tapınağı
- Septimius Severus Tapınağı
- Romae Tapınağı
- Sezar Tapınağı
- Apollon Tapınağı

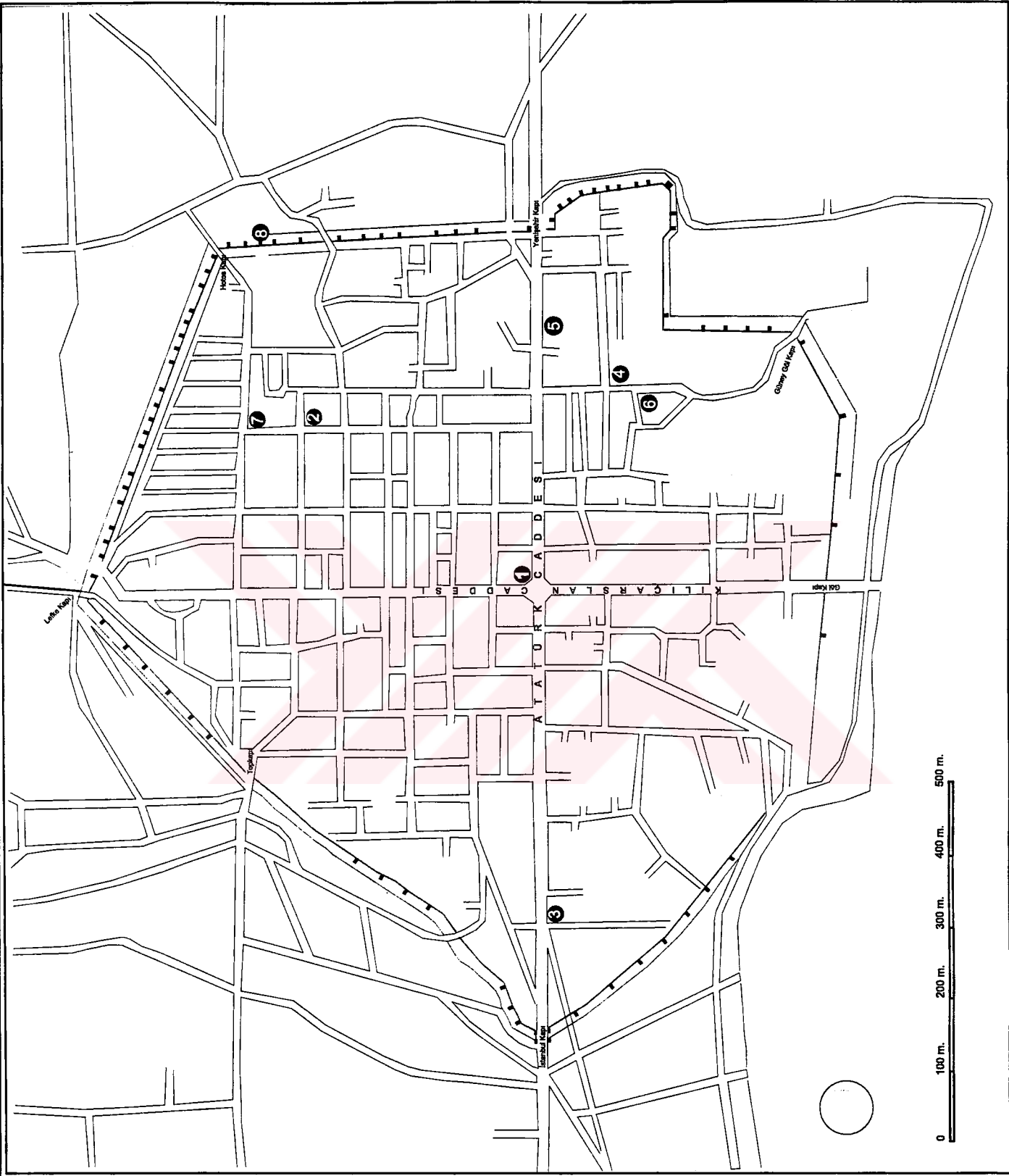
Levha 18. İznik Kent Planı (Roma Dönemi). (Plan verileri Schneider (1938); Bryer (1988); Alioğlu (1999) ve Yalman (2001)'dan alınmıştır.

Günümüze Ulaşan ve Yeni Bitiren Yapılar

1. Hagia Sophia Kilisesi
2. Komnenois İsa Theotokos Kilisesi
3. Kilise A
4. Kilise B (Kilise AN Yapısı)
5. Kilise C (H. Tryphonos Kilisesi)
6. Tyretrodaki Kilise
7. Böcek Avazma
8. Dış Surit

Günümüze Ulaşmayan Yapılar

- H. Anthonios Kilisesi
- H. Trinité Manastırı
- H. Archestrategos Kilisesi
- H. Clement Kilisesi
- H. Demetrios Tomites Kilisesi
- H. Nikolaos Manastırı
- Kerameon Manastırı
- Christos Pflacemtropos Kophos Man.
- Kynolissa Kilisesi
- Konstantin Sarayı

Levha 19. Iznik Kent Planı (Bizans Dönemi). (Plan verileri Schneider (1938); Janin (1975); Bryer (1988); Alioğlu (1999) ve Yalman (2001)'dan alınmıştır).

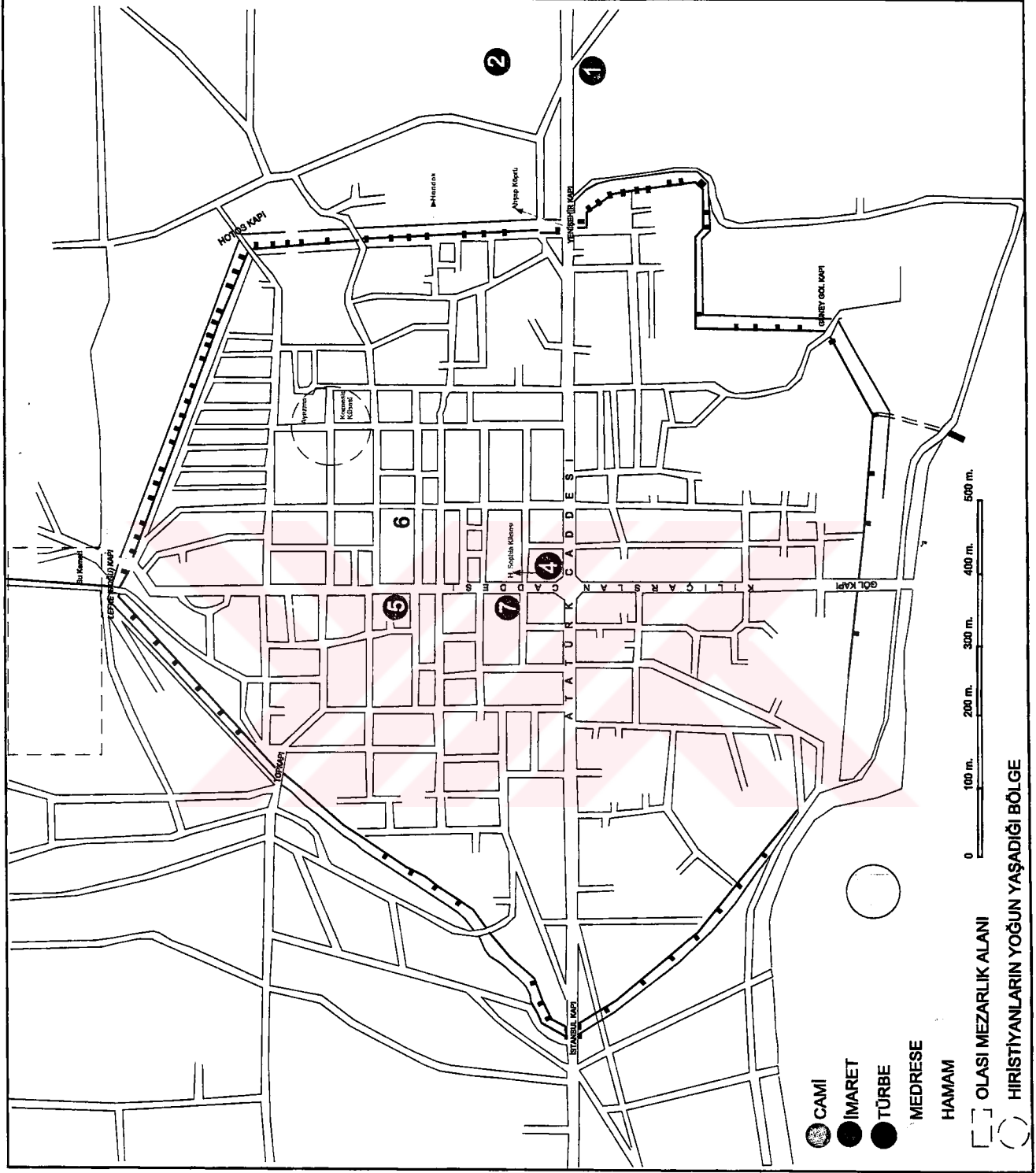
GÜNÜMÜZE ULAŞAN YAPILAR

1. Kızıllar Türbesi
2. Orhan Gazi İmaretİ
3. Orhan Gazi Hamamı
4. Ayasofya (Orhan) Cami
5. Hacı Özbek Cami
6. Süleyman Paşa Medresesi

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN

YAPILAR

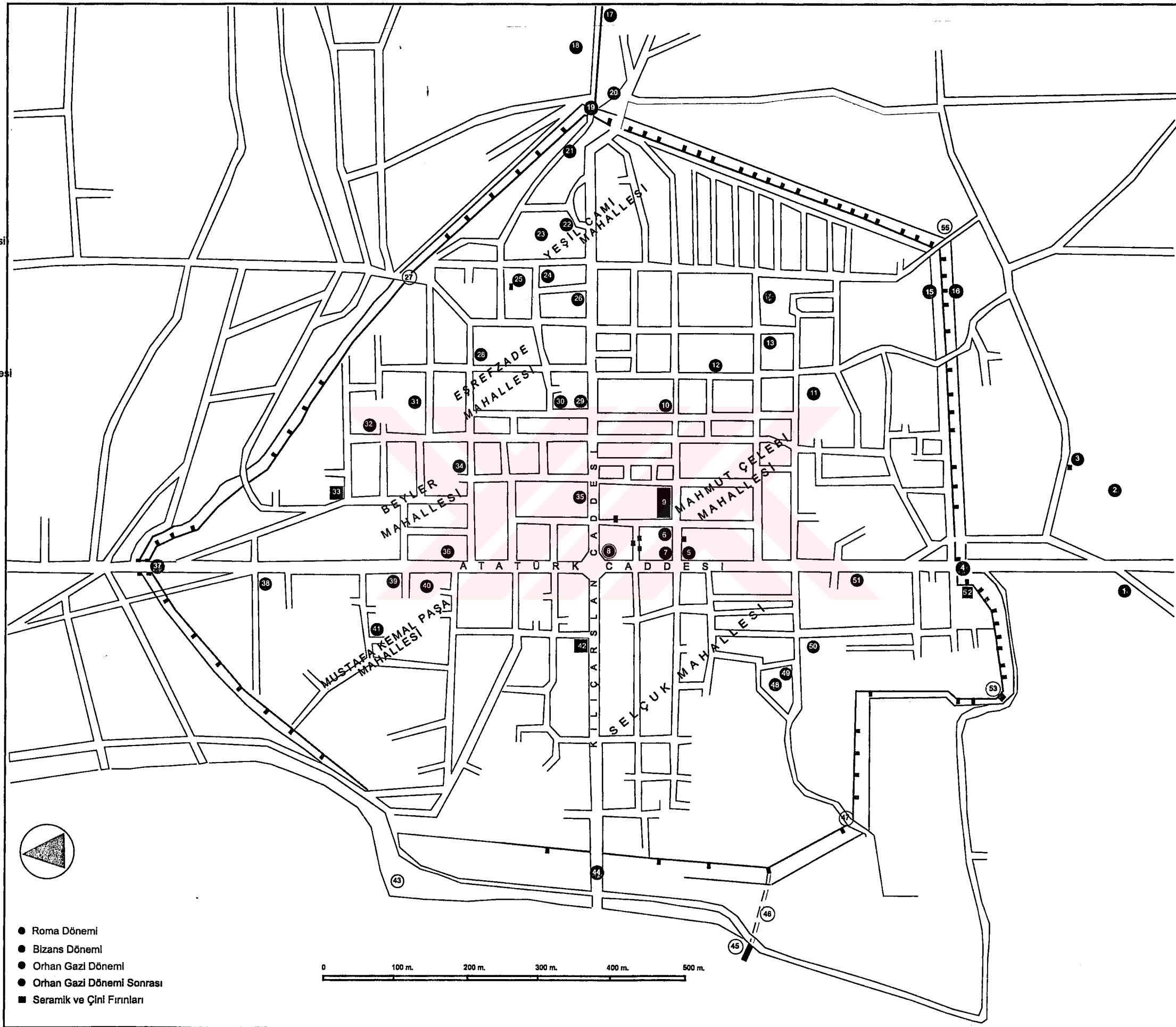
7. Hacı Hamza Cami
- Süleyman Paşa Mescidi
- Orhan Gazi Medresesi
- Hacı Hamza Türbesi
- Orhan Gazi Mektebi
- Süleyman Paşa Mektebi

HIRİSTİYANLARIN YOĞUN YAŞADIĞI BÖLGE

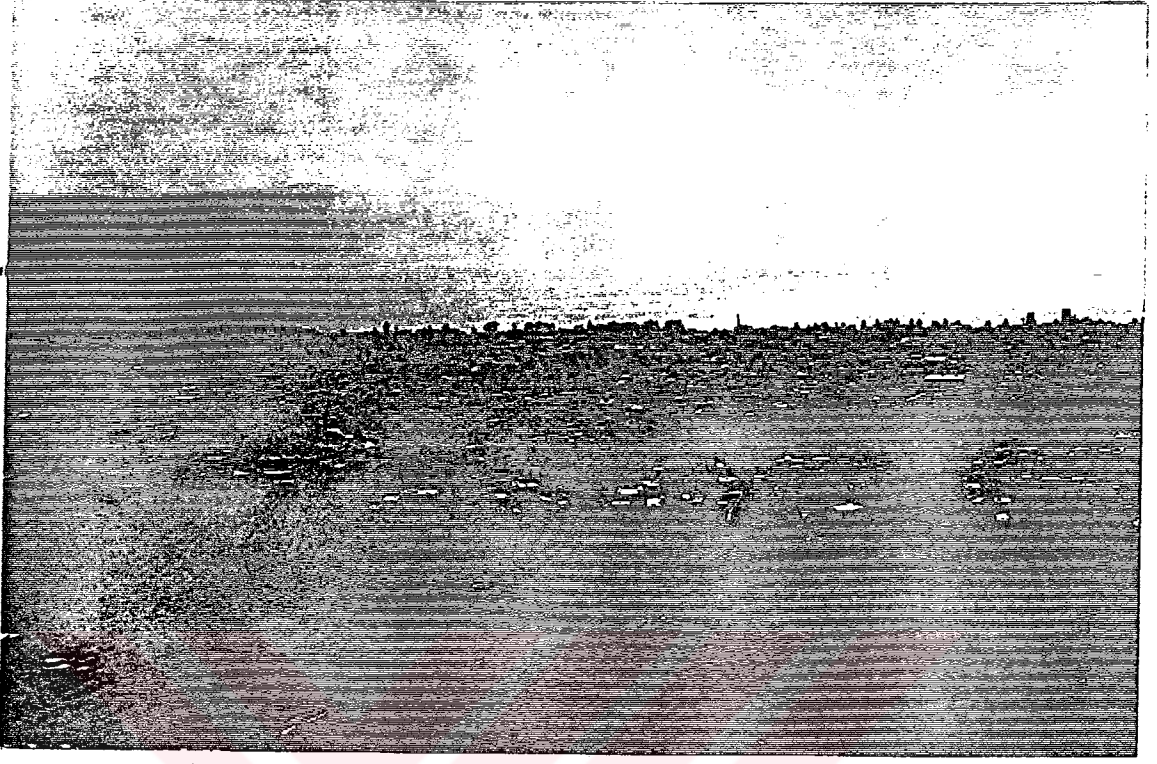
Levha 20. İznik Kent Planı (Orhan Gazi Dönemi). (Plan verileri Schneider (1938); Bryer (1988); Ailoğlu (1999) ve Yalman (2001)'dan alınmıştır).

1. Kızıllar Türbesi
2. Orhan Gazi İmaret
3. Orhan Gazi Hamamı
4. Yenişehir Kapı
5. Mahmut Çelebi Camisi
6. Hacı Hamza Hamamı
7. Mahmut Çelebi Çeşmesi
8. Gymnasium (Ayasofya Kilisesi)
(Ayasofya-Orhan Cami)
9. Çini Fırınları
10. Süleyman Paşa Medresesi
11. Yakup Çelebi Cami ve Türbesi
12. Musa Baba Türbesi
13. Kolmesis Kilisesi
14. Böcek Ayazması
15. İç Surlar
16. Dış Surlar
17. Sarı Saltuk Türbesi
18. Çandarlı Halil Hayrettin ve
Ali Paşa Türbeleri
19. Lefke Kapı
20. Lefke KapıSu Kanalı
21. İbrahim Paşa Türbesi
22. I. Murat Hamamı
23. Yeşil Cami
24. Şeyh Kubbettin Cami
25. Nilüfer Hatun İmaret
26. Halil Paşa Türbesi
27. Topkapı
28. Alaaddin Mısıri Türbesi

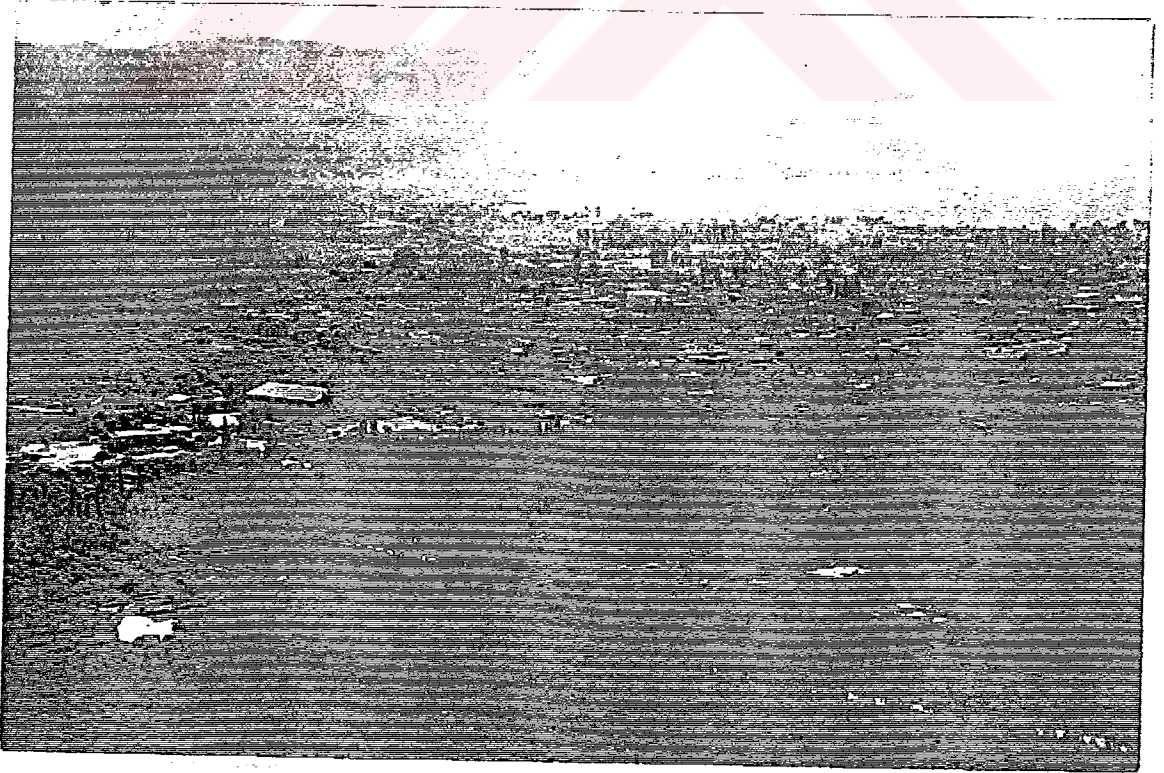

29. Hacı Özbek Cami
30. Eşrefzade Cami ve Türbesi
31. Ahi Veyn Sultan Türbesi
32. Samiç
33. Çini Fırını
34. Konak Çeşmesi
35. Hacı Hamza Cami
36. Meydan Hamamı
37. İstanbul Kapı
38. Kilise A
39. Huysuzlar Türbesi
40. Rüstem Paşa Hanı
41. Kumluk Cami
42. Çini Fırını
43. İskele
44. Göl Kapı
45. İskele
46. İskele Kalkan Duvarı
47. Güney Göl Kapı
48. Tiyatro
49. Tiyatro'daki Kilise
50. Kilise Alt Yapısı
51. Hagios Triphonos Kilisesi
52. Çini Fırını
53. Kız Kulesi
54. Yenişehir Kapı
55. Hotos Kapı

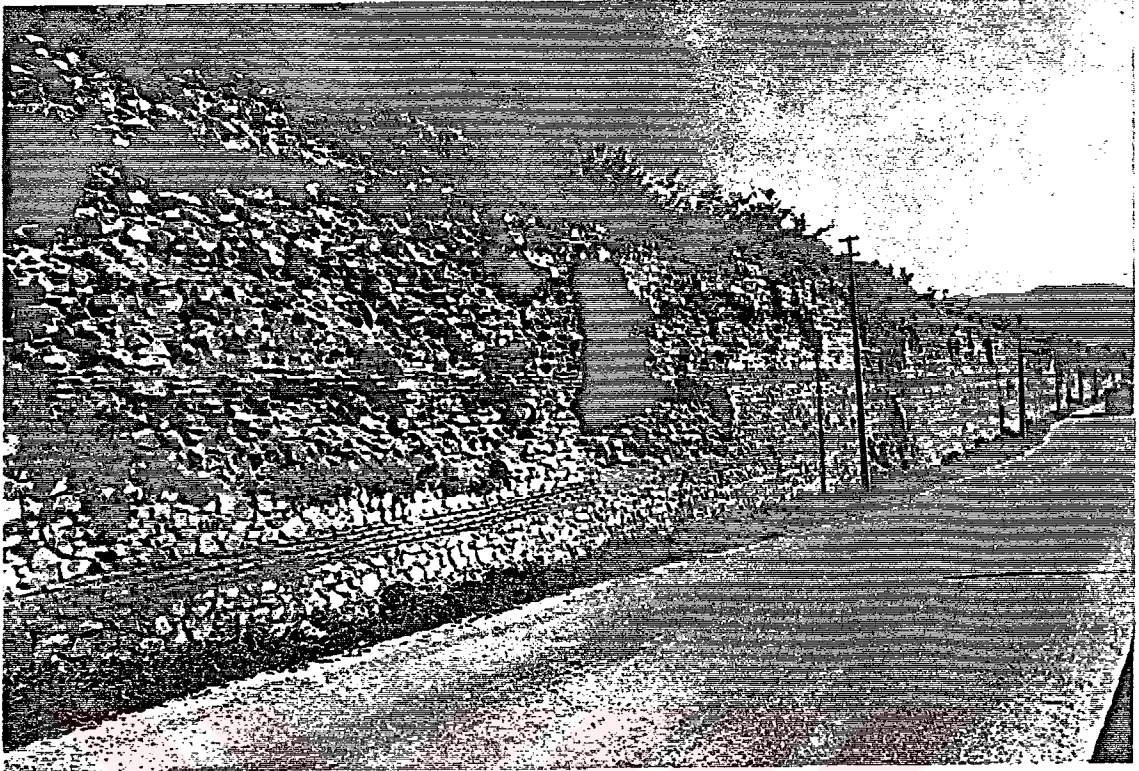
Levha 21. İznik Kent Planı (Tüm Dönemler). (Plan verileri Schneider (1938); Bryer (1988); Aslanapa (1989); Alioğlu (1999) ve Yalman (2001)'dan alınmıştır).

Levha 22 a. İznik Genel Görünüm

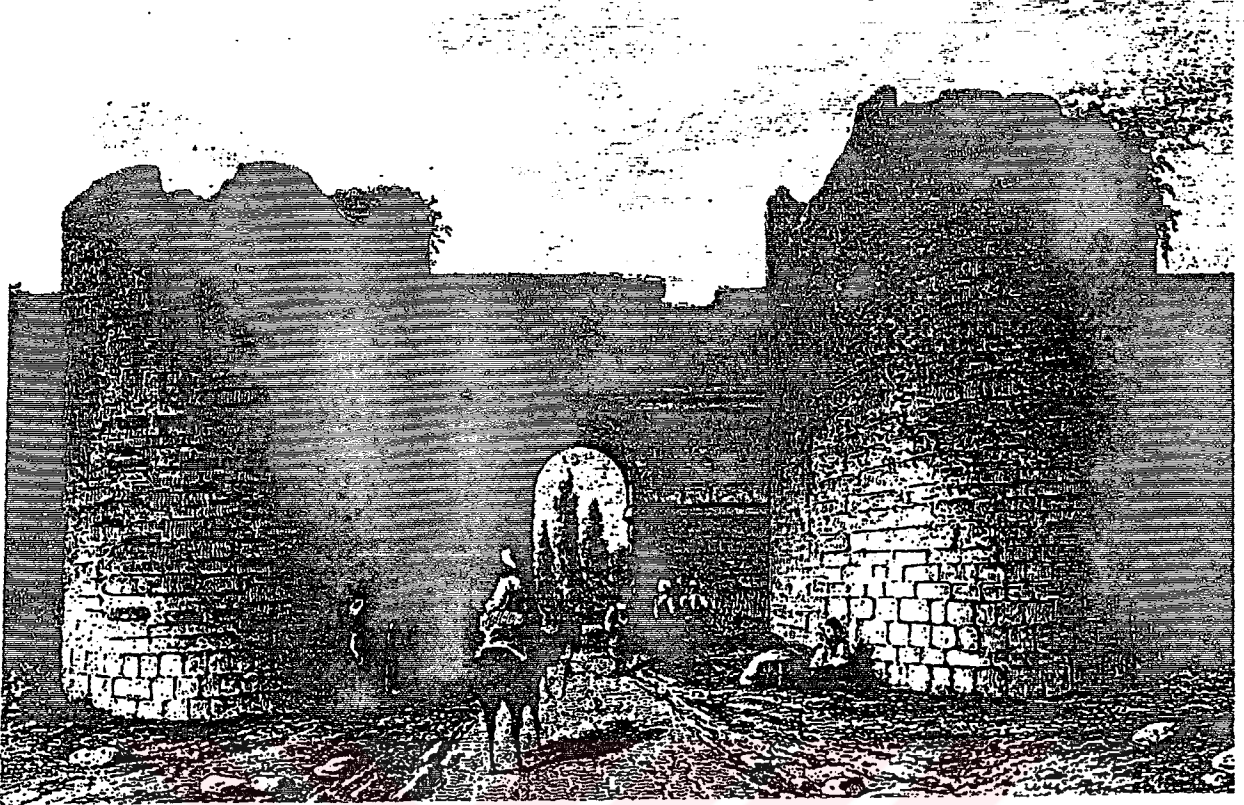
Levha 22 b. İznik Genel Görünüm

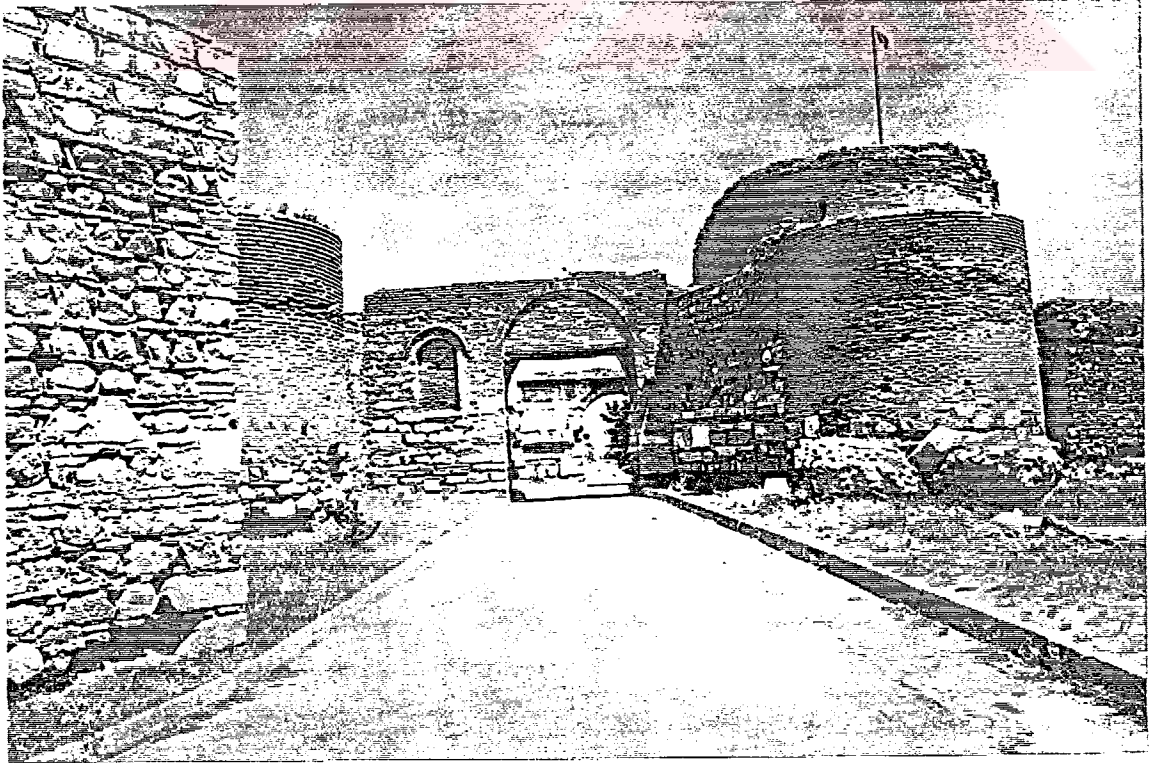
Levha 23 a. Lefke Kapı ile Yenişehir Kapı Arasındaki İç Surlar

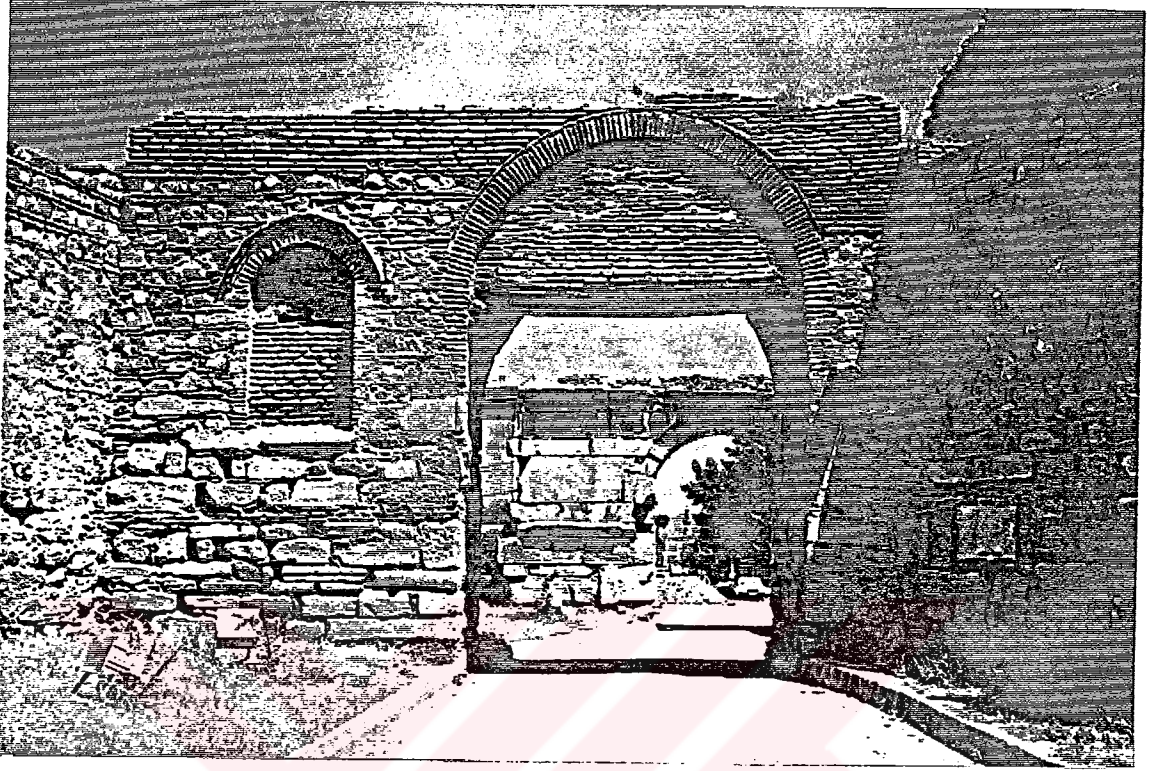
Levha 23 b. Yenişehir Kapı'ya Bağlanan Dış Sur ve Kuleler

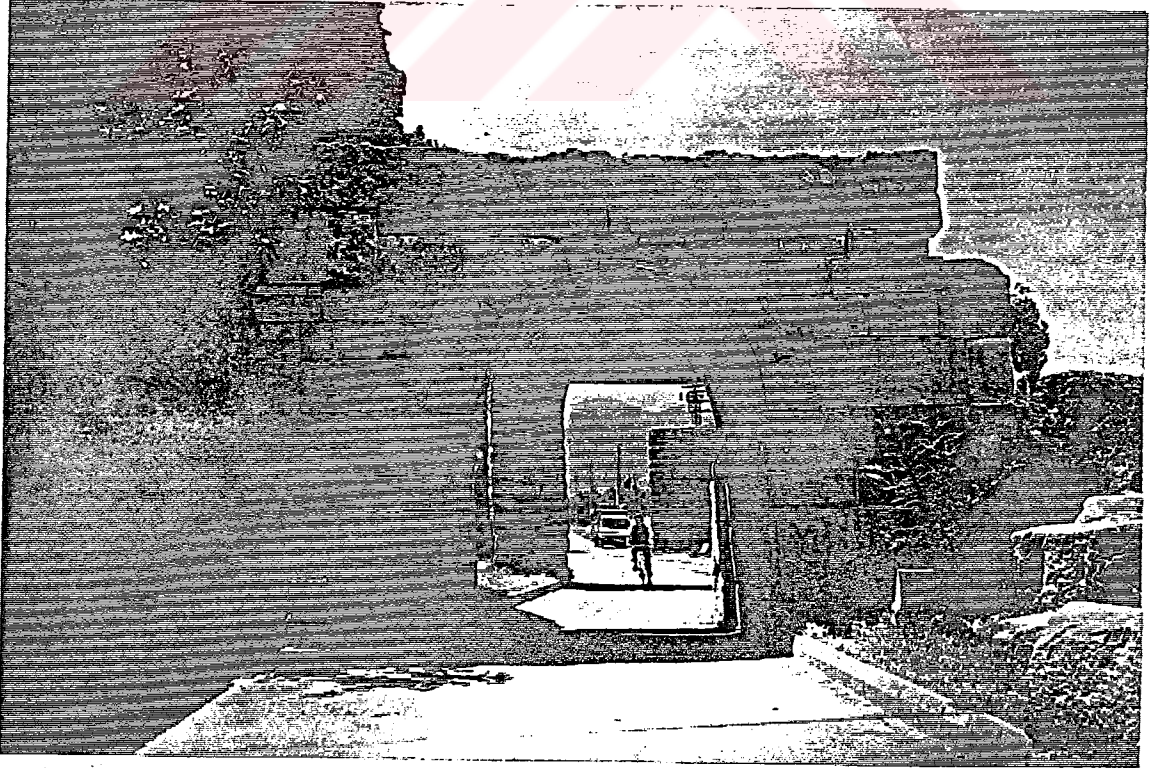
Levha 24 a. Yenişehir Kapı (Texier 2002)

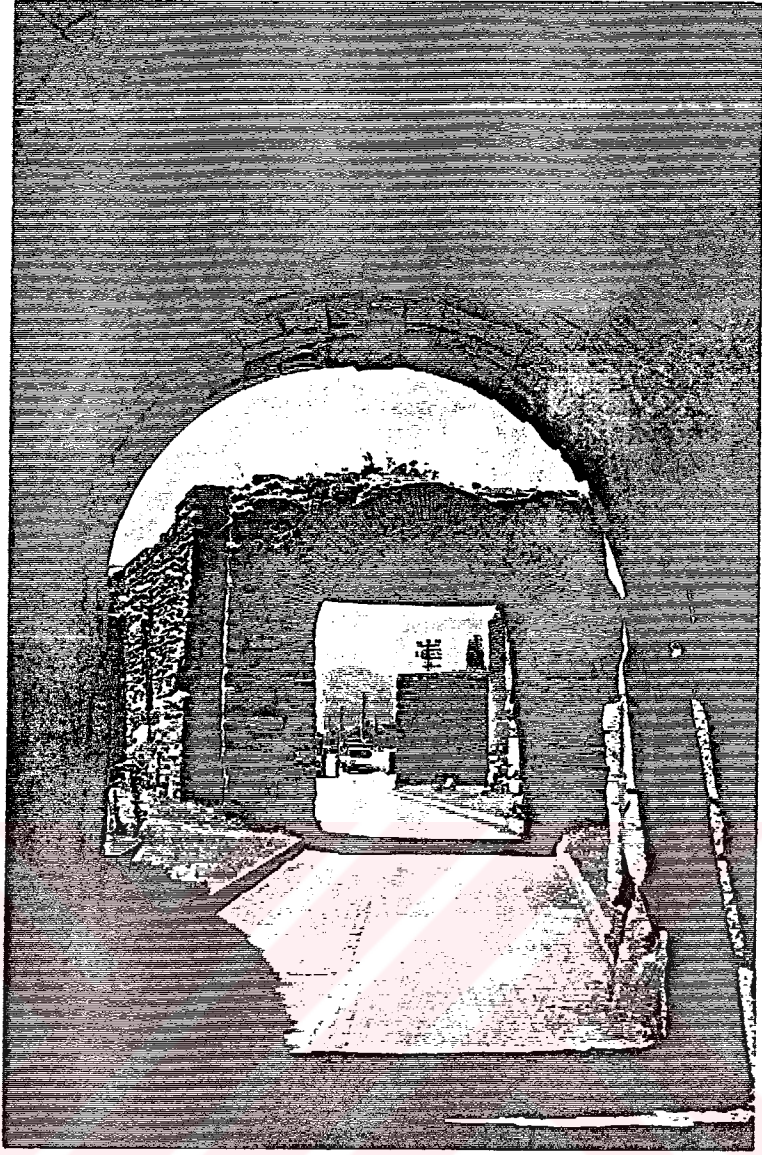
Levha 24 b. Yenişehir Kapı

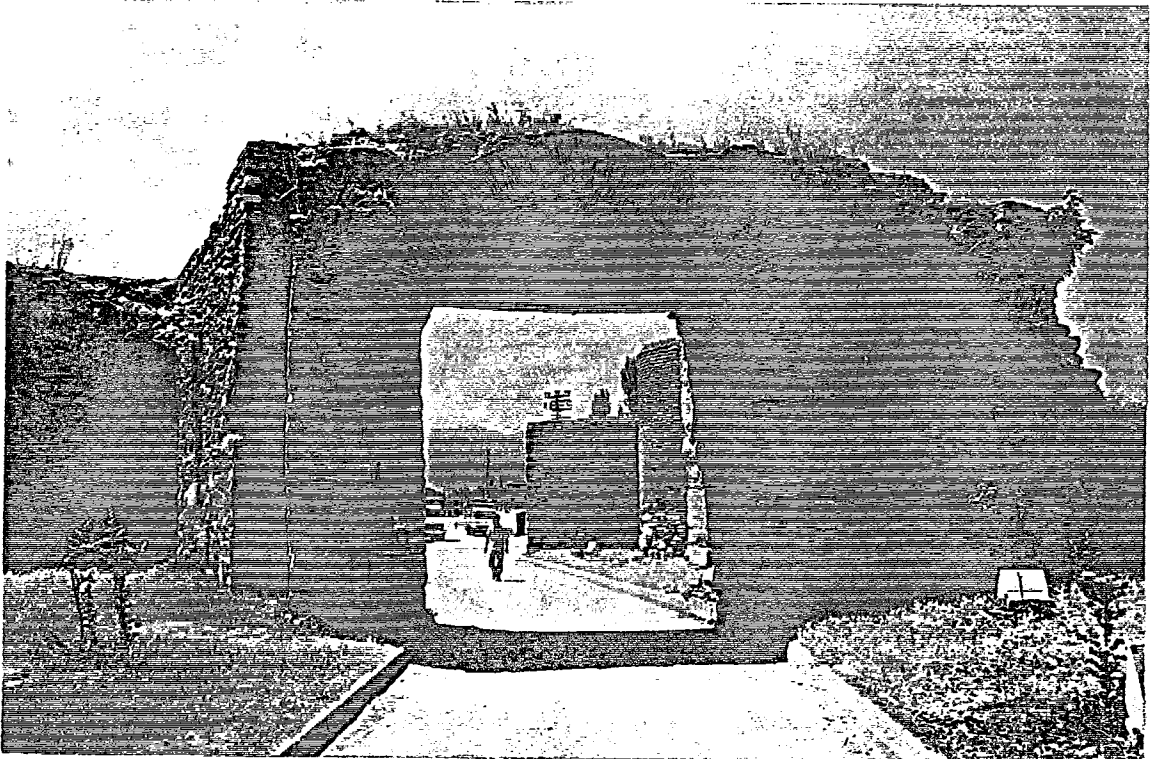
Levha 25 a. Yenişehir Kapı'nın Dış Kapısı

Levha 25 b. Yenişehir Kapı'nın Orta Kapısı

Levha 26 a. Yenisehir Kapı'nın Orta Kapı Tonozu ve İç Kapısı

Levha 26 b. Yenisehir Kapı'nın İç Kapısı

Levha 28 a. İstanbul Kapısının Güney Yönden Görünümü

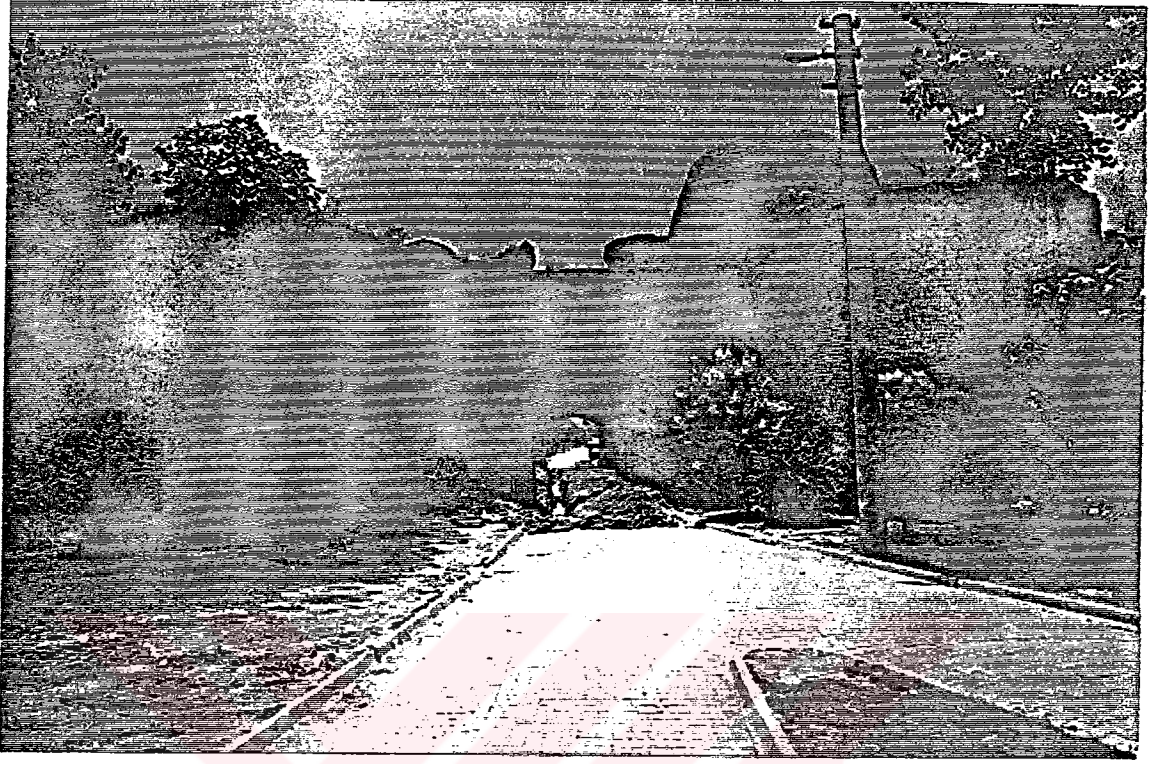
Levha 28 b. İstanbul Kapısının İç Kapısının Güney Yönden Görünümü

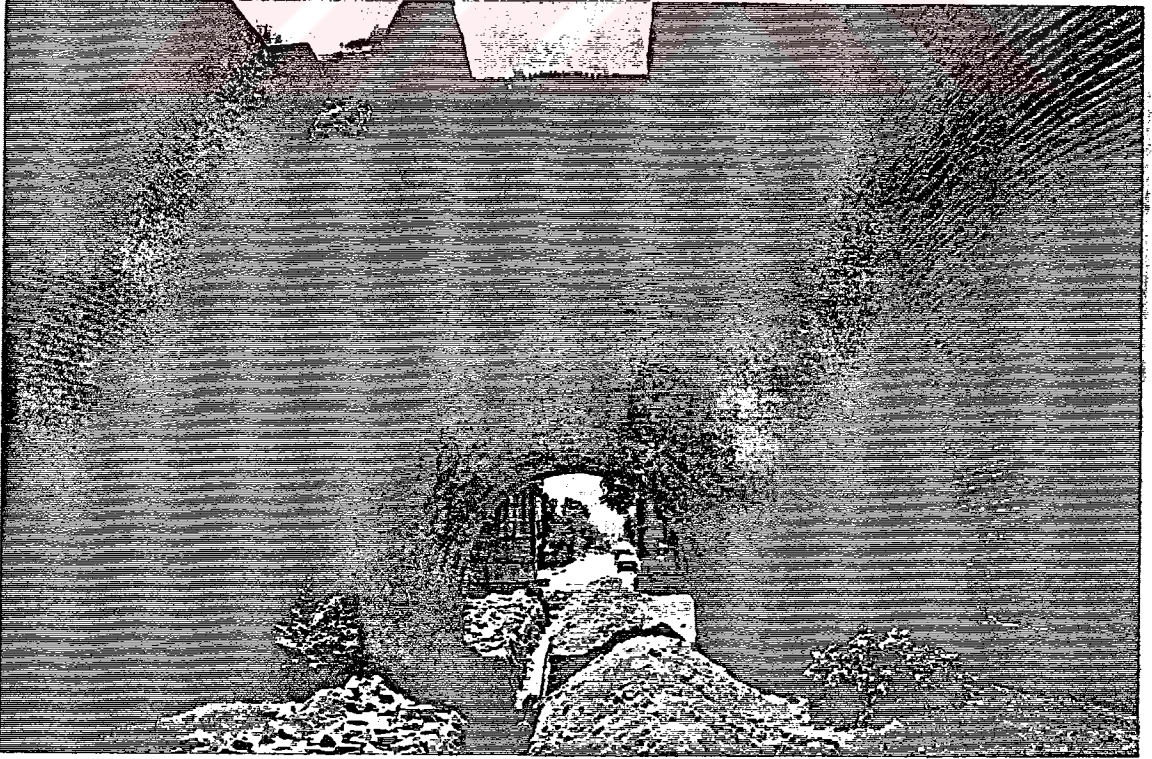
Levha 29 a. İstanbul Kapı'nın Orta Kapısının Güney Yönden Görünümü

Levha 29 b. İstanbul Kapı'nın Dış Kapısının Güney Yönden Görünümü

Levha 30 a. İstanbul Kapı'nın Dış Kapısının Kuzey Yönden Görünümü

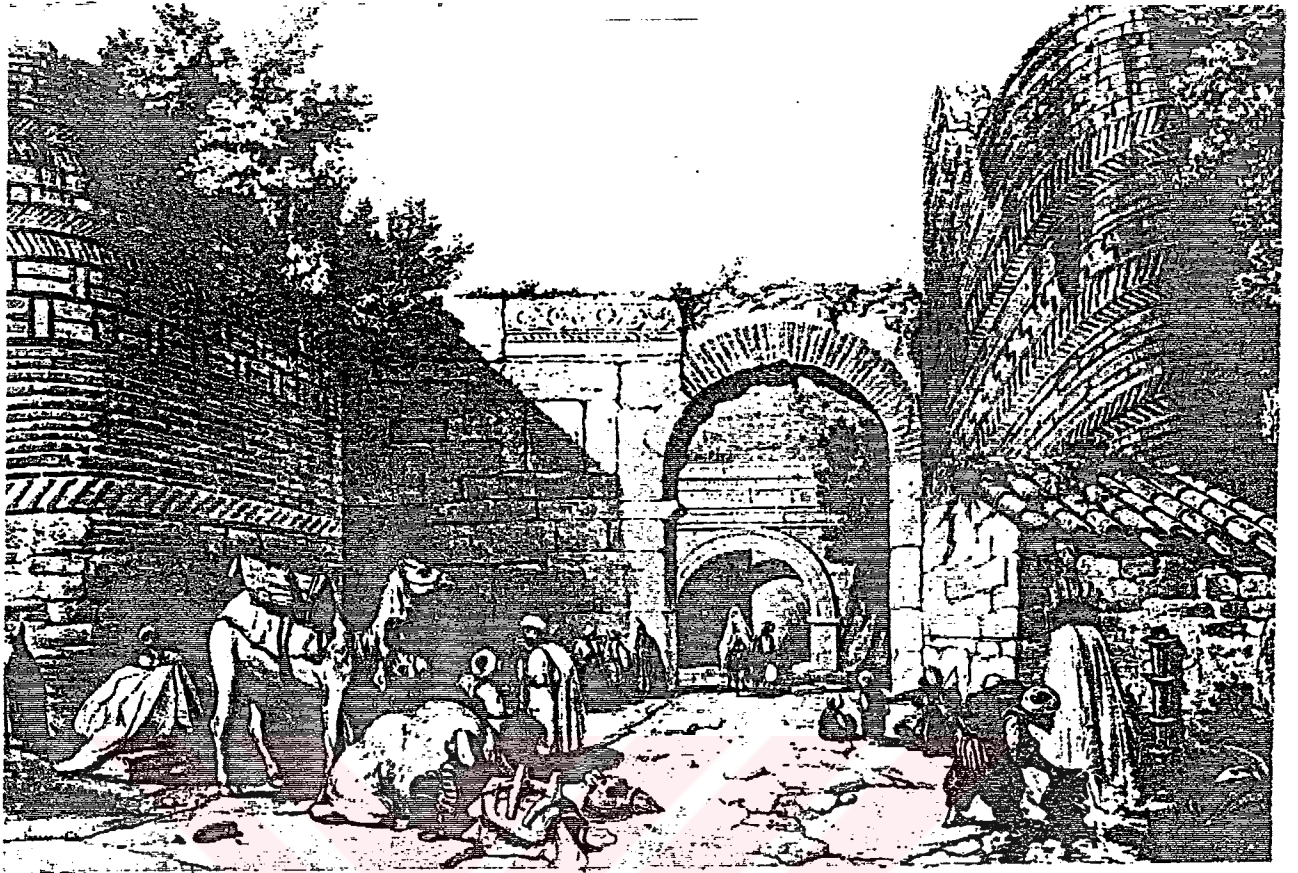
Levha 30 b. İstanbul Kapı'nın Orta Kapısının Kuzey Yönden Görünümü

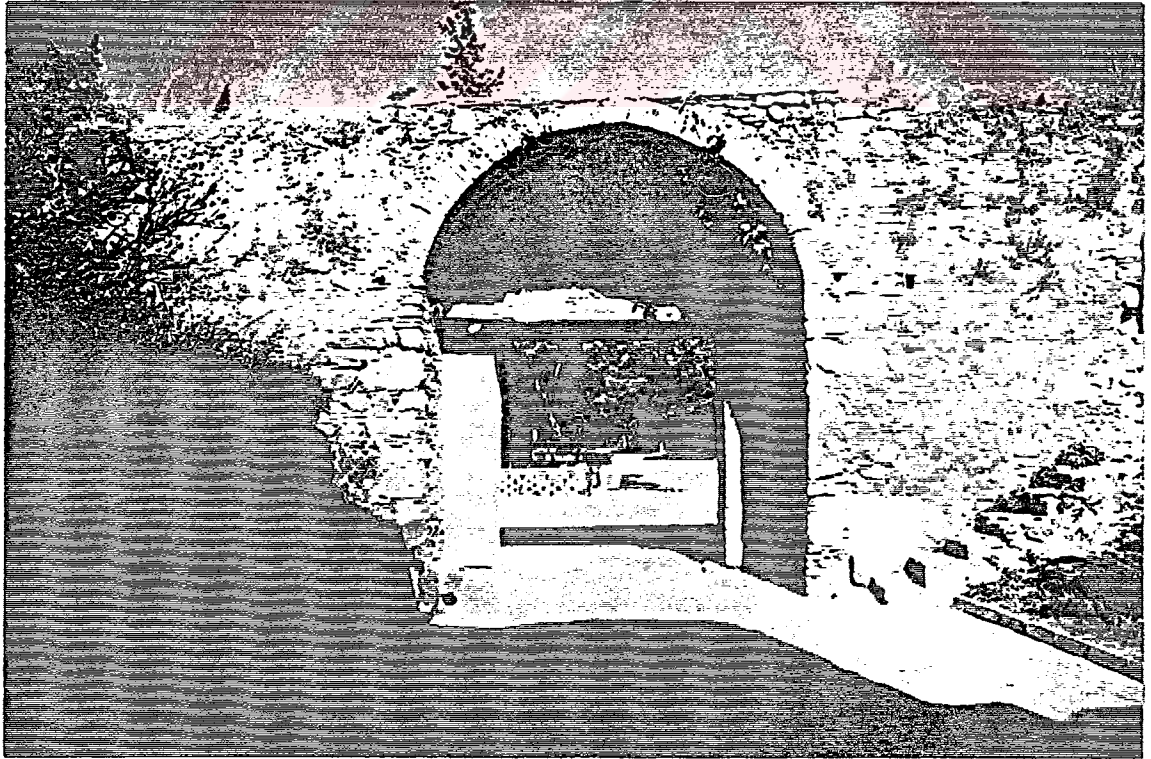
Levha 31 a. İstanbul Kapı'nın İç Kapısının Kuzey Yönden Görünümü

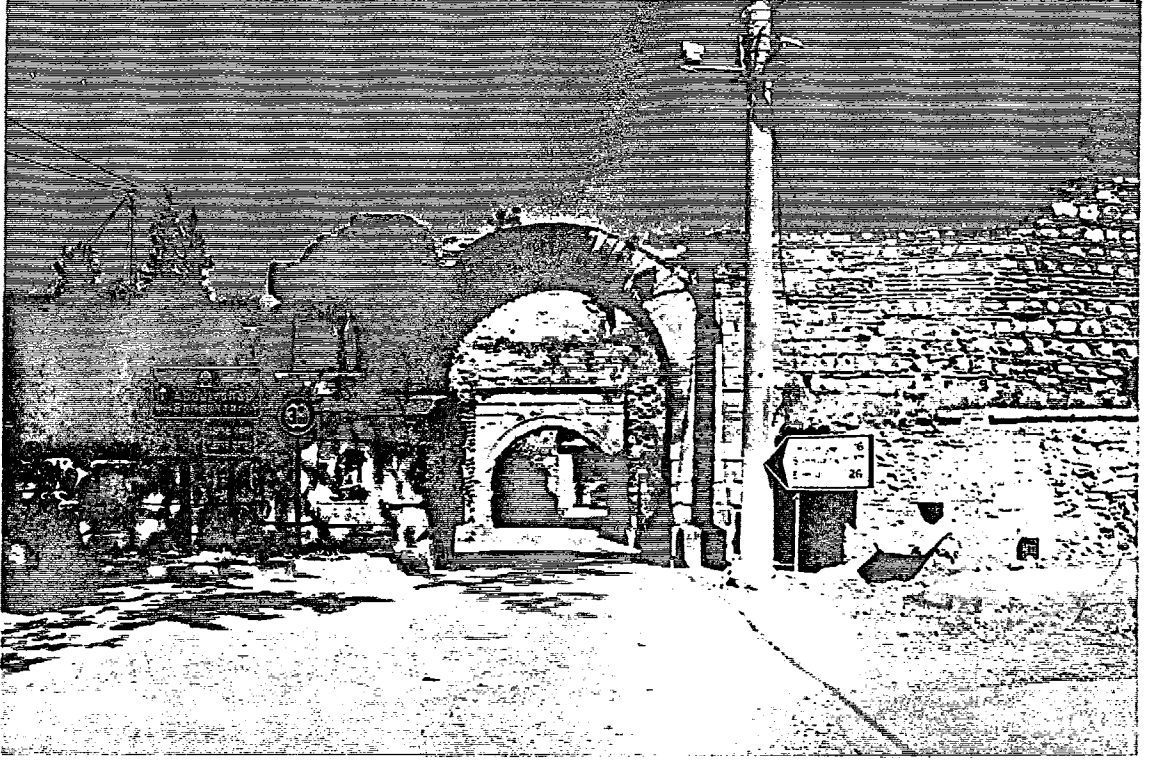
Levha 31 b-c İstanbul Kapı'nın İç Kapısı Üzerinde Yer Alan Medusa Başları

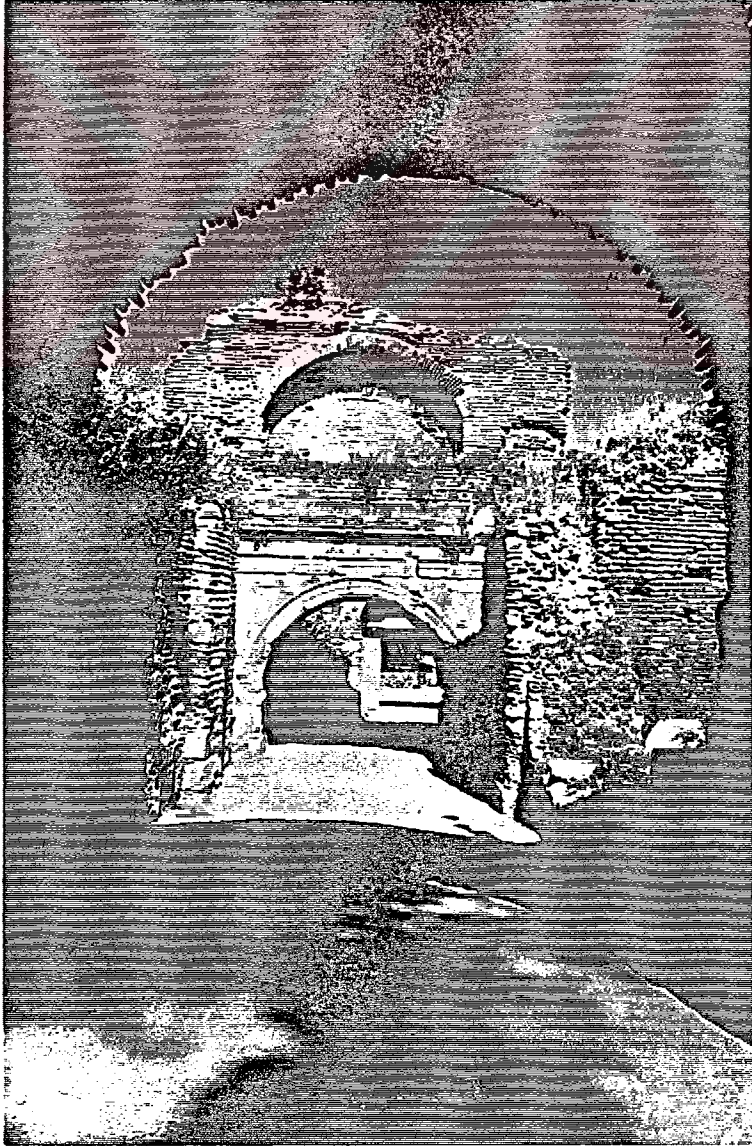
Levha 32 a. Lefke Kapı (Texier 2002)

Levha 32 b. Lefke Kapı

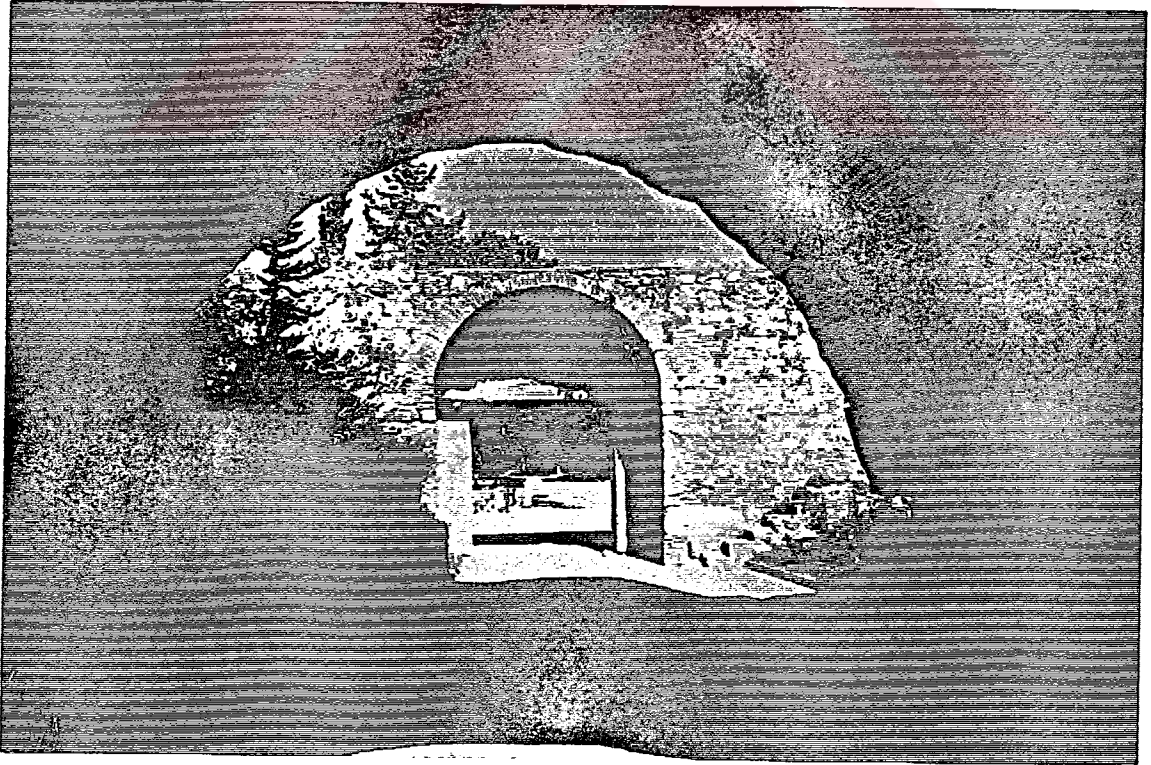
Levha 33 a. Lefke Kapı'nın İç Kapısının Batı Yönden Görünümü

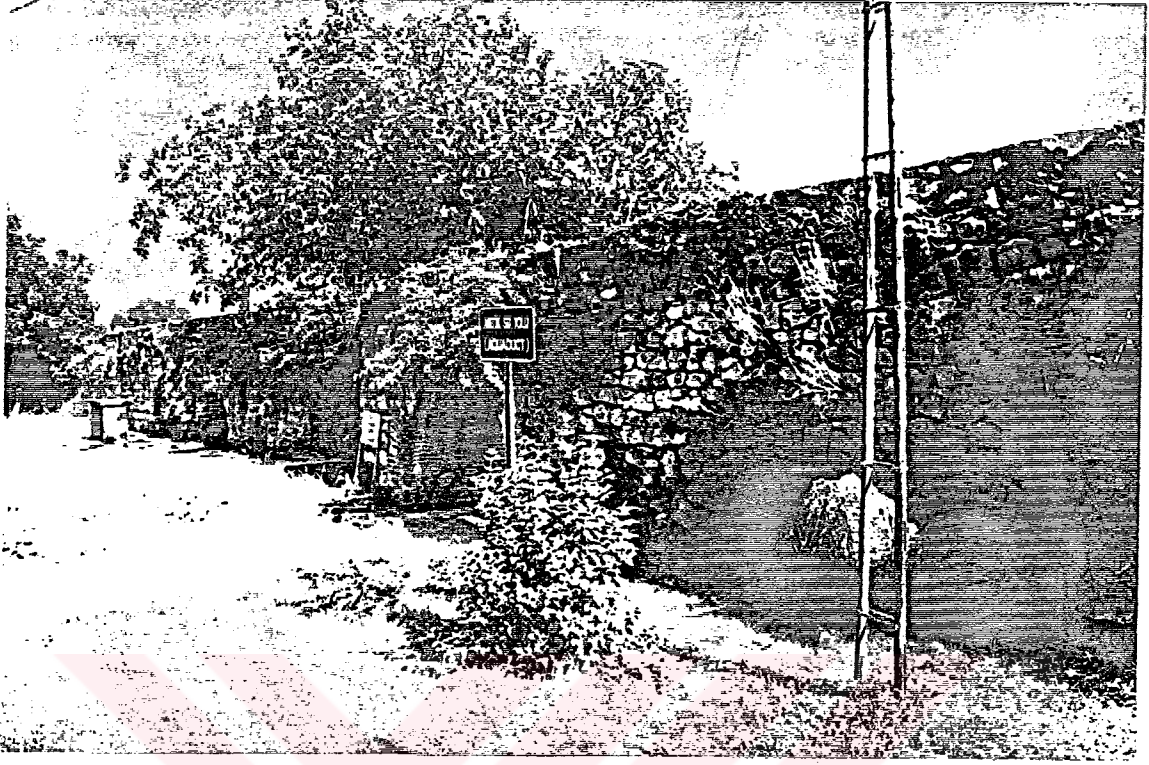
Levha 33 b. İç Kapısının Tonozu ile Orta Kapısının Batı Yönden Görünümü

Levha 34 a. Lefke Kapı'nın Orta Kapısının Batı Yönden Görünümü

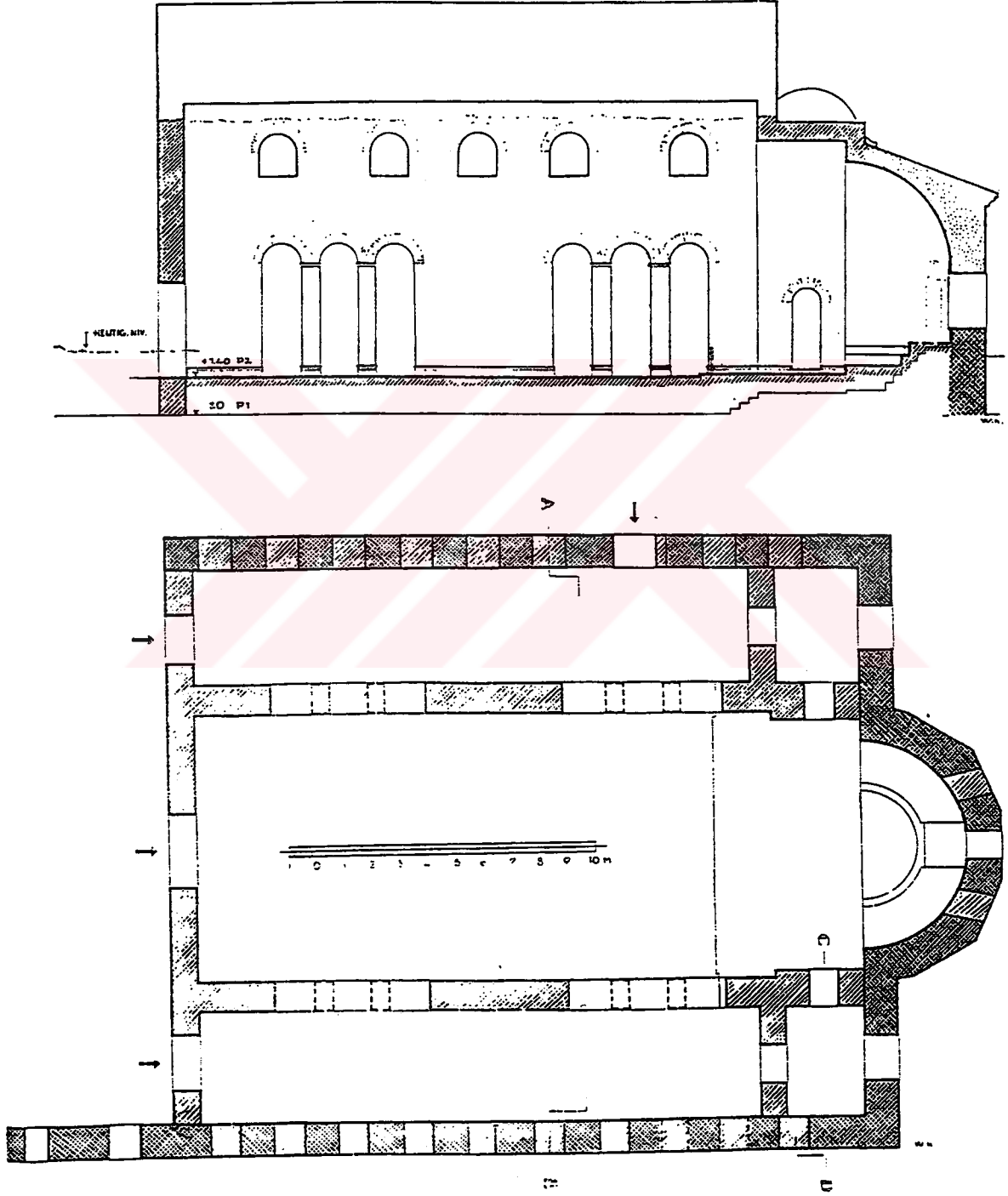
Levha 34 b. Orta Kapısının Tonozu ile Dış Kapısının Batı Yönden Görünümü.

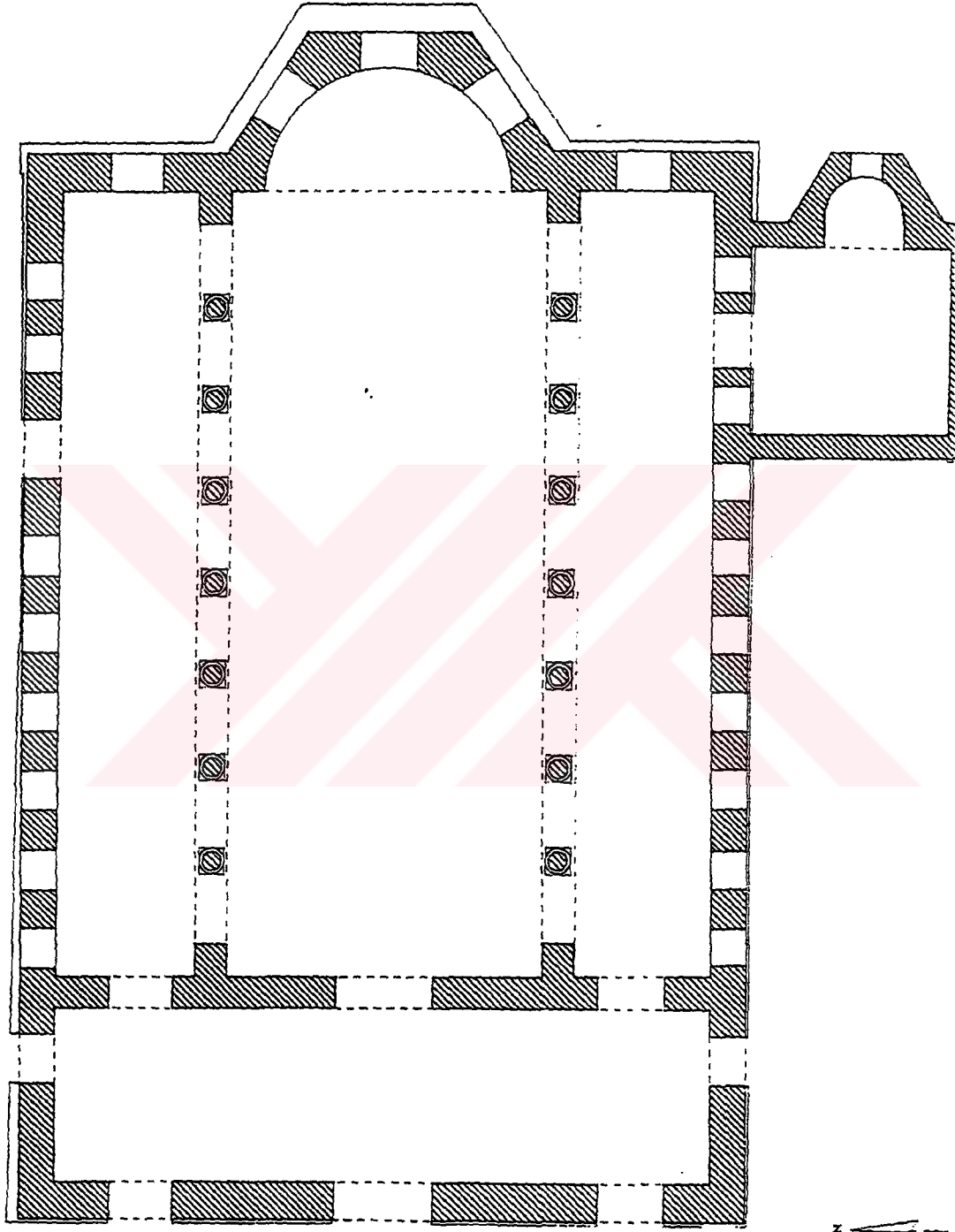
Levha 35 a. Lefke Kapi'nın Güneyinde Yer alan Antik Su Yolu

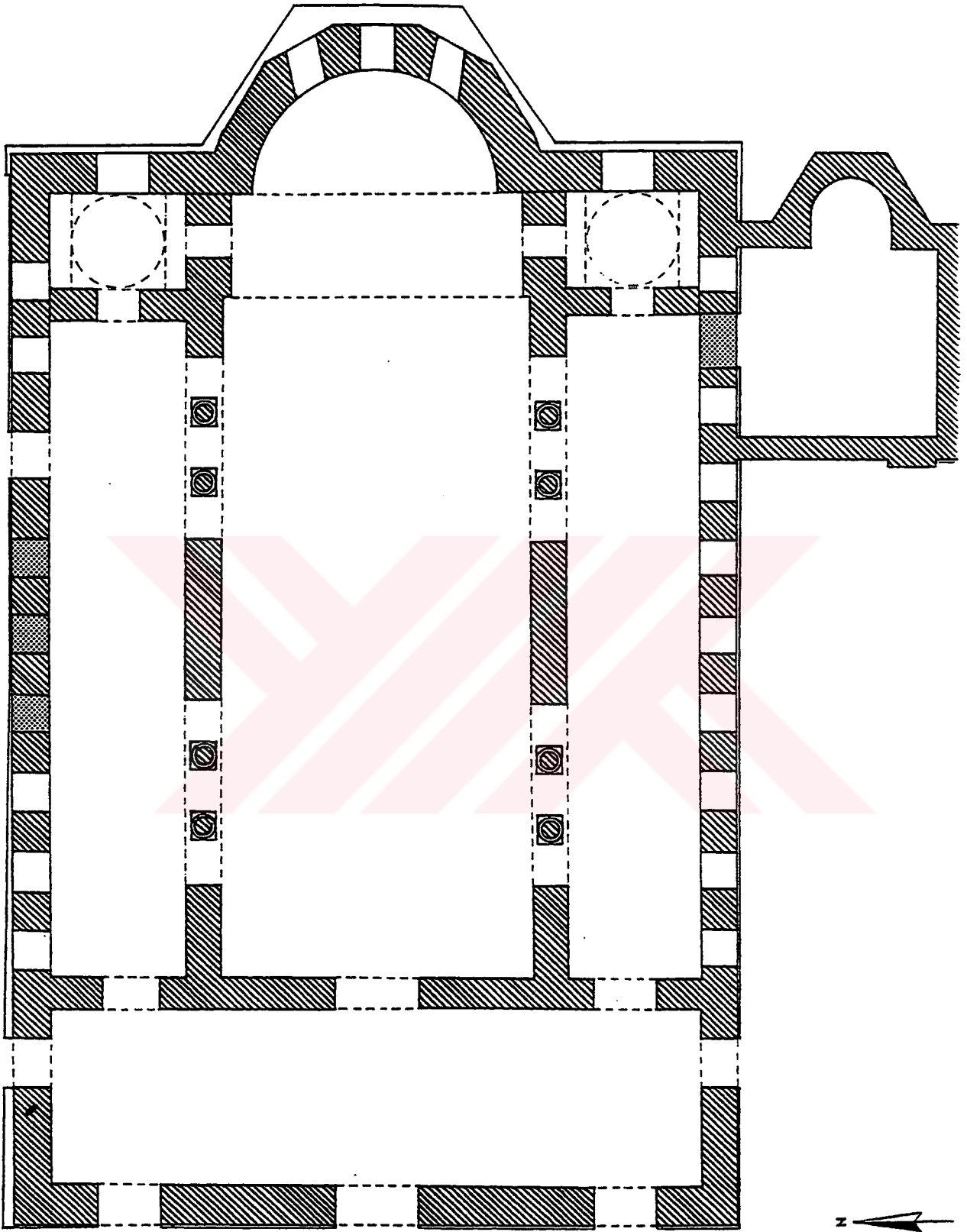
Levha 35 b. Antik Su Yolundan Ayrıntı

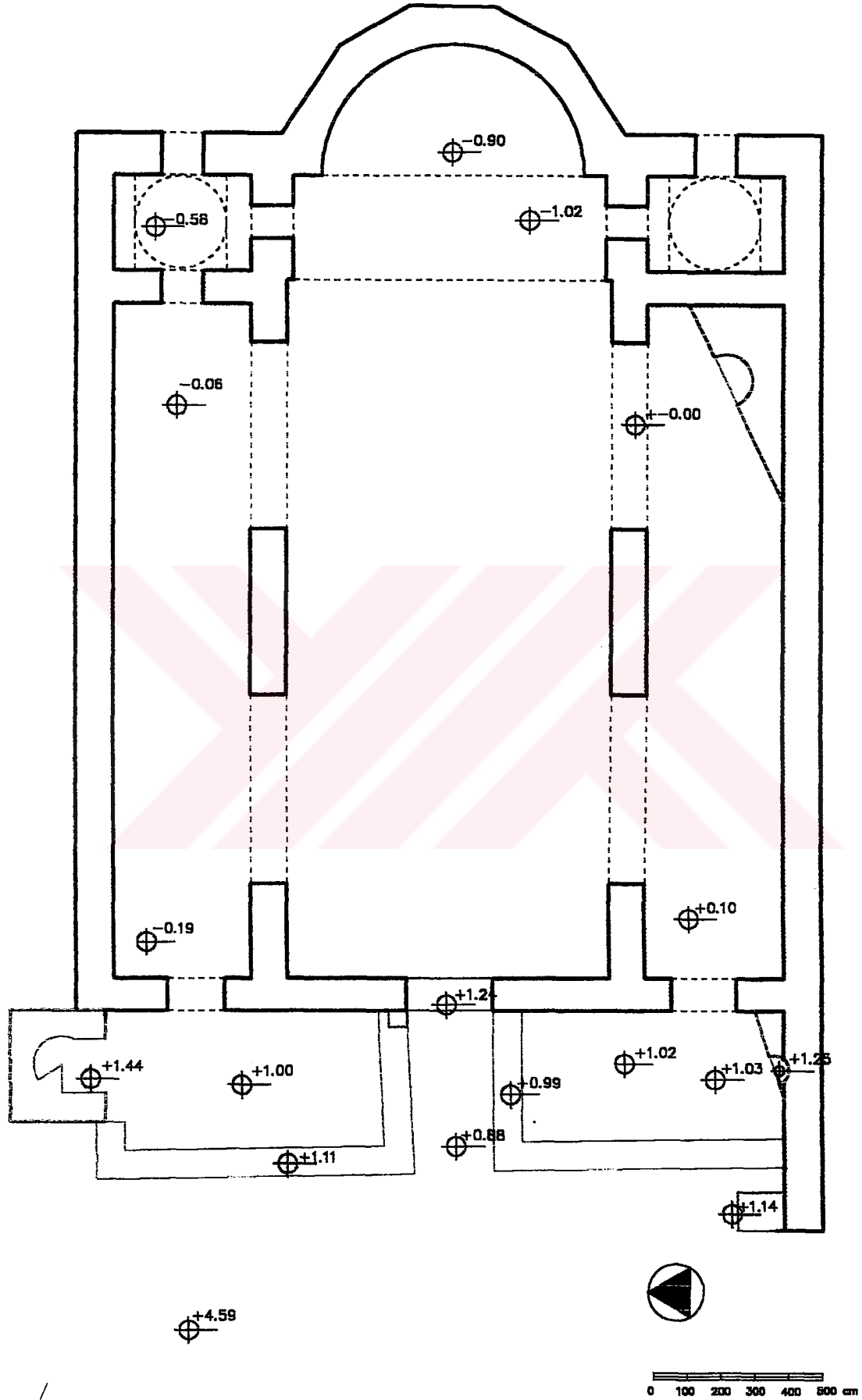
Levha 36. Ayasofya Kilisesi (Camii) Plan ve Kesit (A. M. Scheneider 1943)

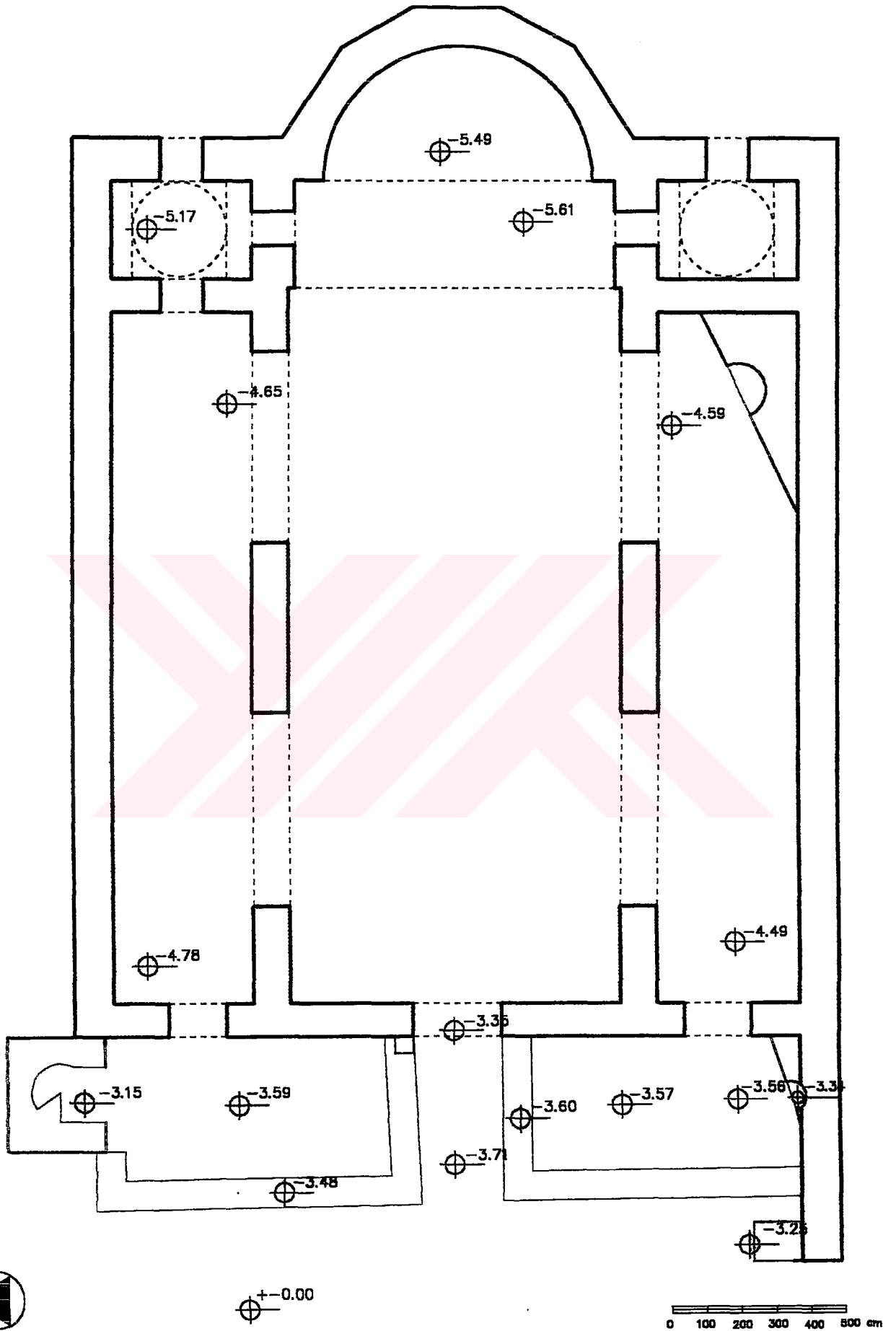
Levha 37. Ayasofya Kilisesi (Camii) Plan (S. Möllers 1994)

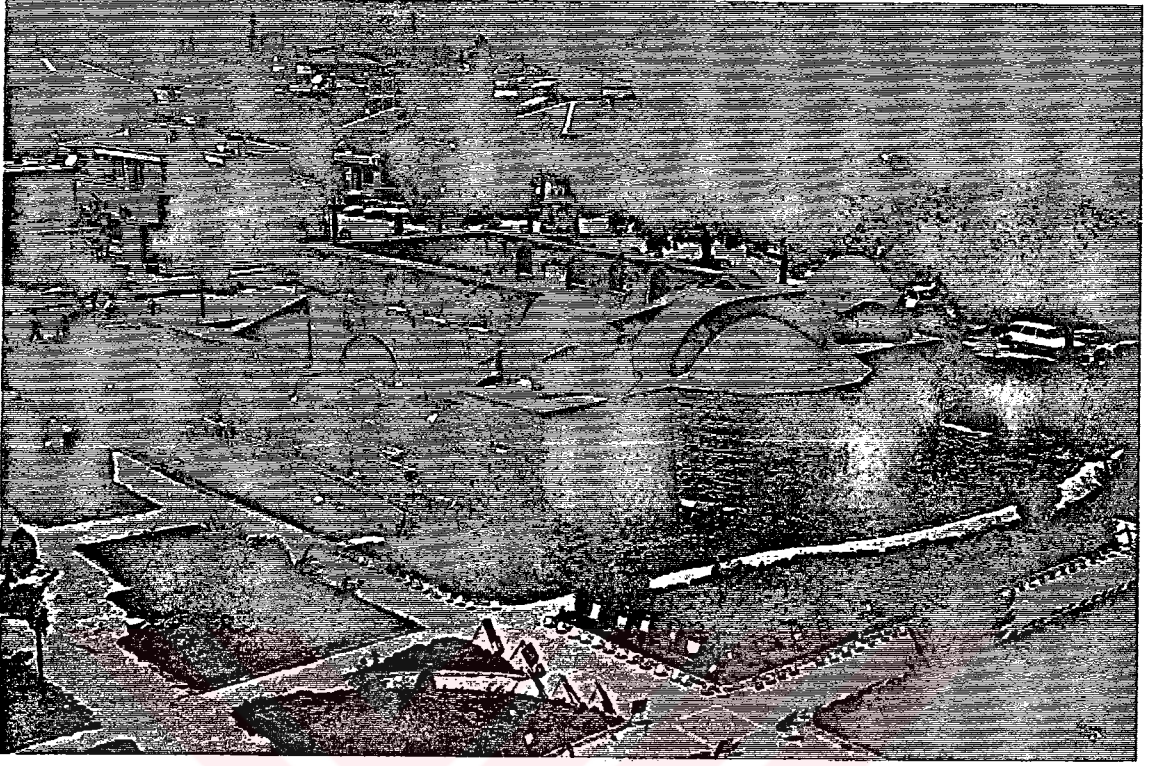
Levha 38. Ayasofya Kilisesi (Camii) Plan (S. Möllers 1994)

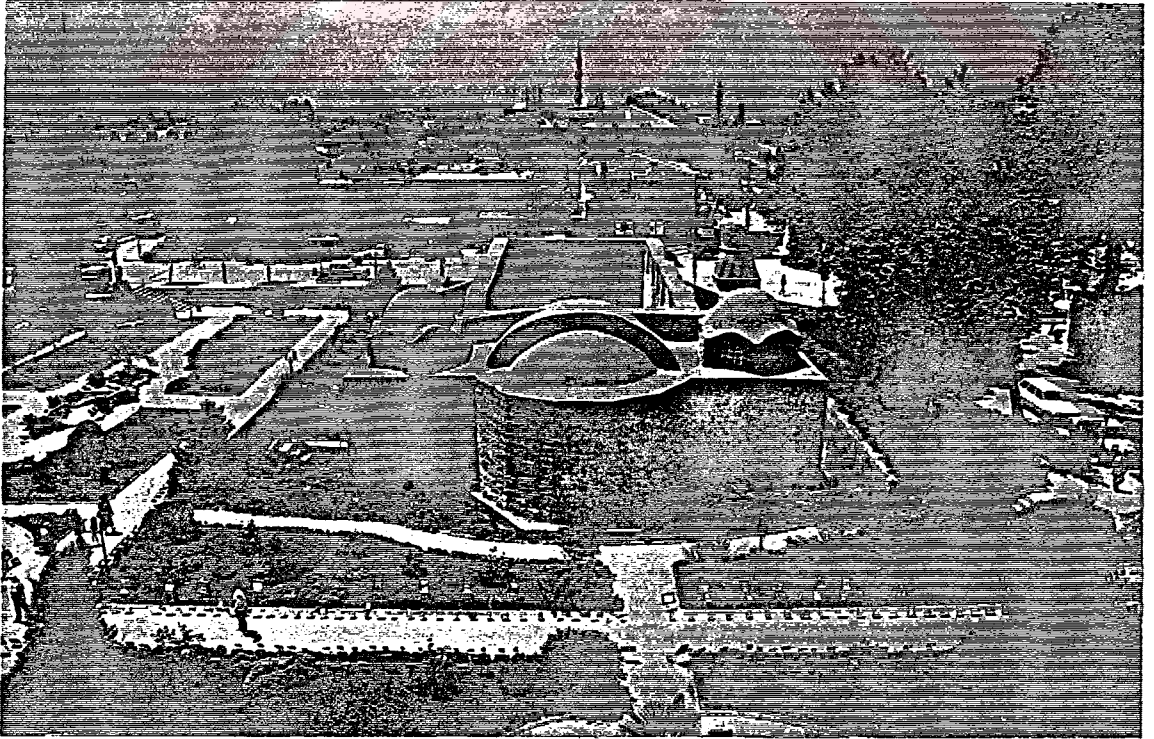
Levha 39. Ayasofya Kilisesi (Cami) Osmanlı Dönemi Restitüsyon Planı
(A.M. Scheneider (1943) ve S. Möllers'in (1994) planlarından yararlanılarak yeniden çizilmiştir)

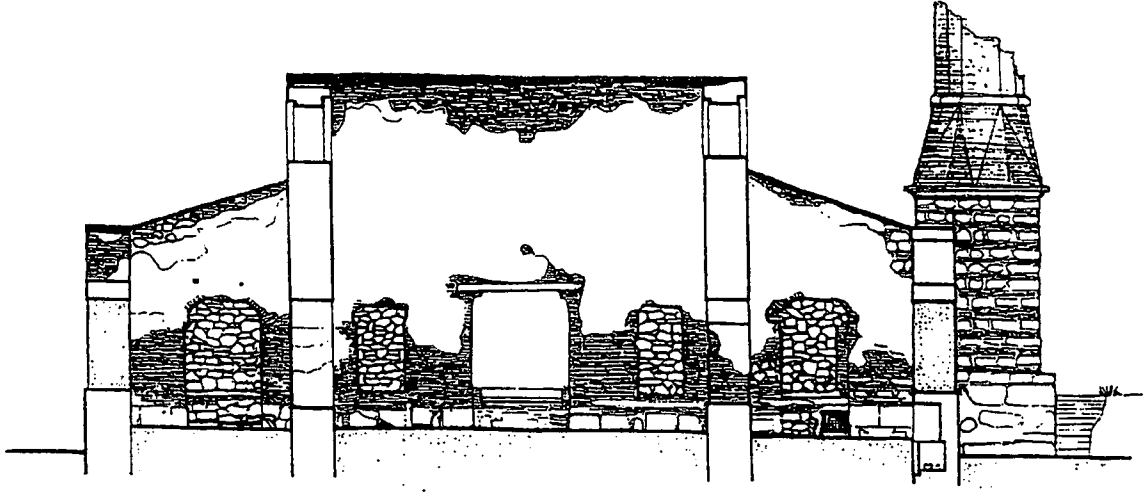
Levha 40. Ayasofya Kilisesi (Camii) Osmanlı Dönemi Restitüsyon Planı
 (A.M. Scheneider (1943) ve S. Möllers'in (1994) planlarından yararlanılarak yeniden çizilmiştir)

Levha 41 a. Ayasofya Kilisesi (Cami), Güney Doğu Yönden Genel Görünüm

Levha 41 b. Doğu Yönden Genel Görünüm

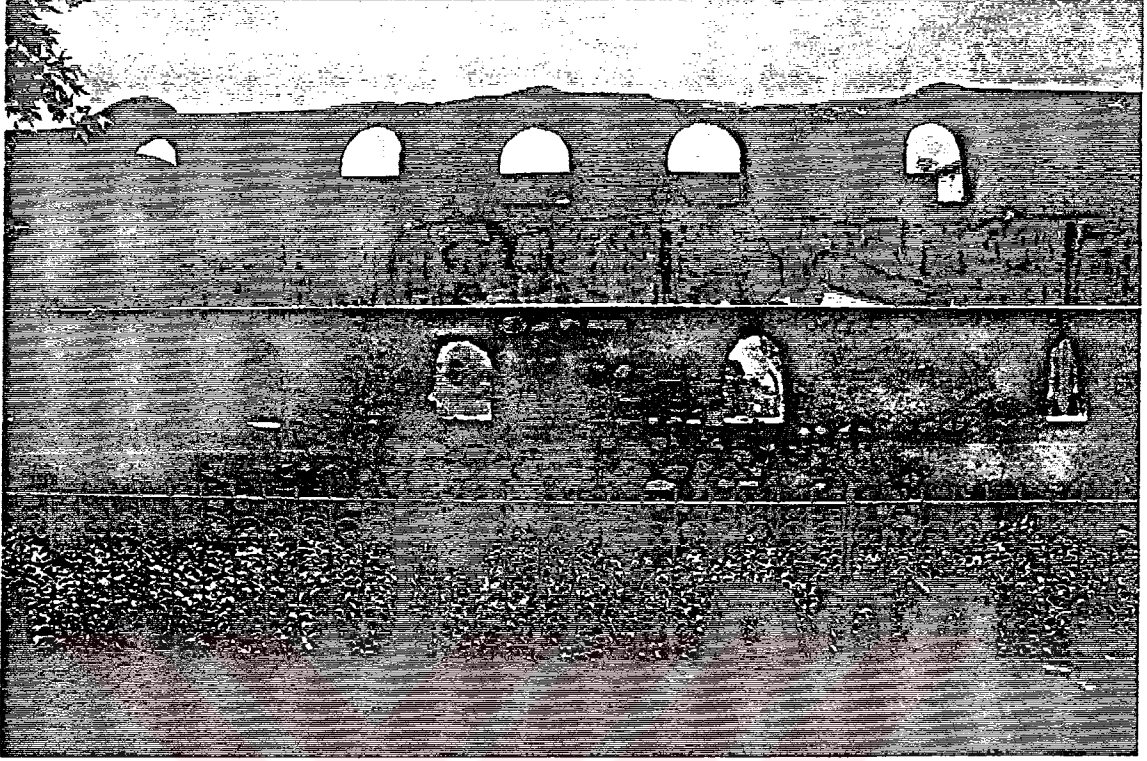
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 m

Levha 42 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Batı Cephe

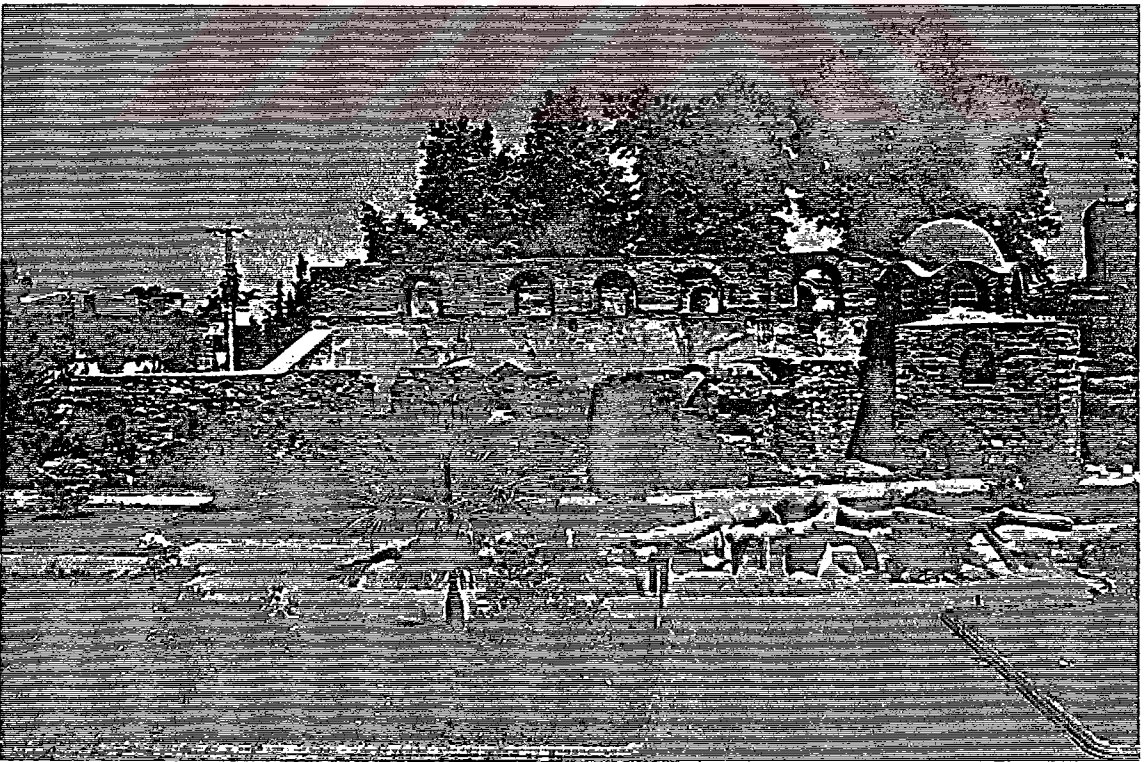

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 m

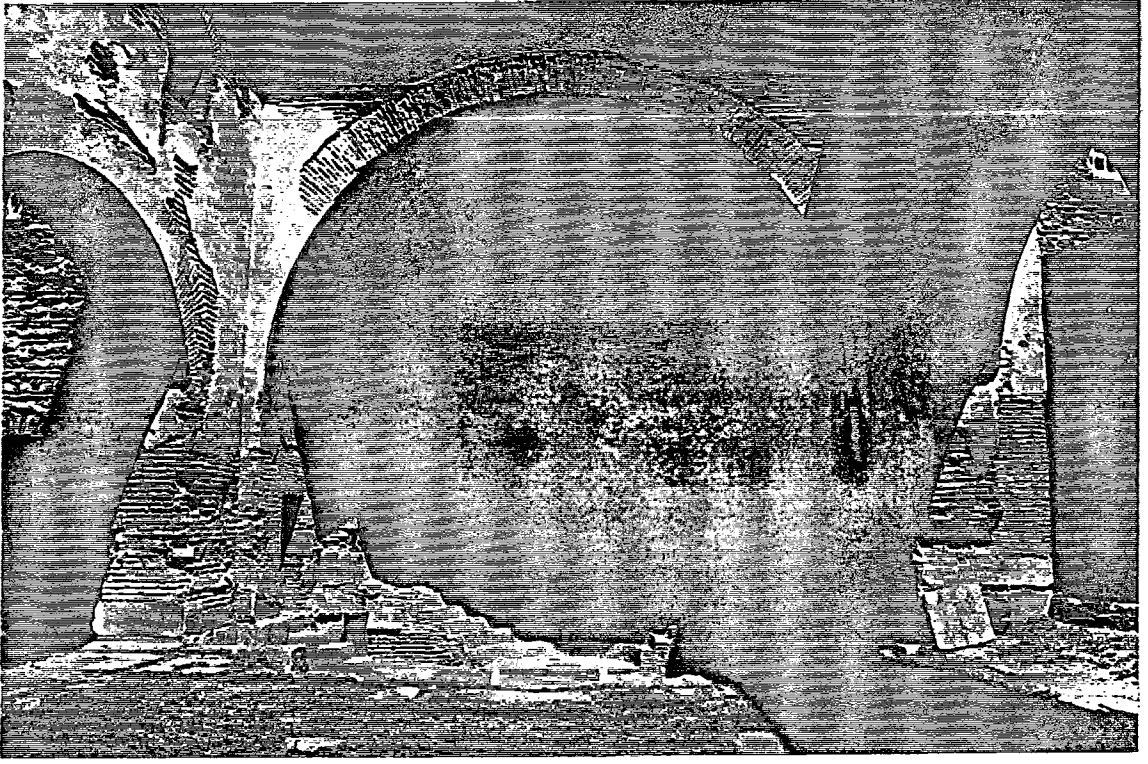
Levha 42 b. Batı Cephe

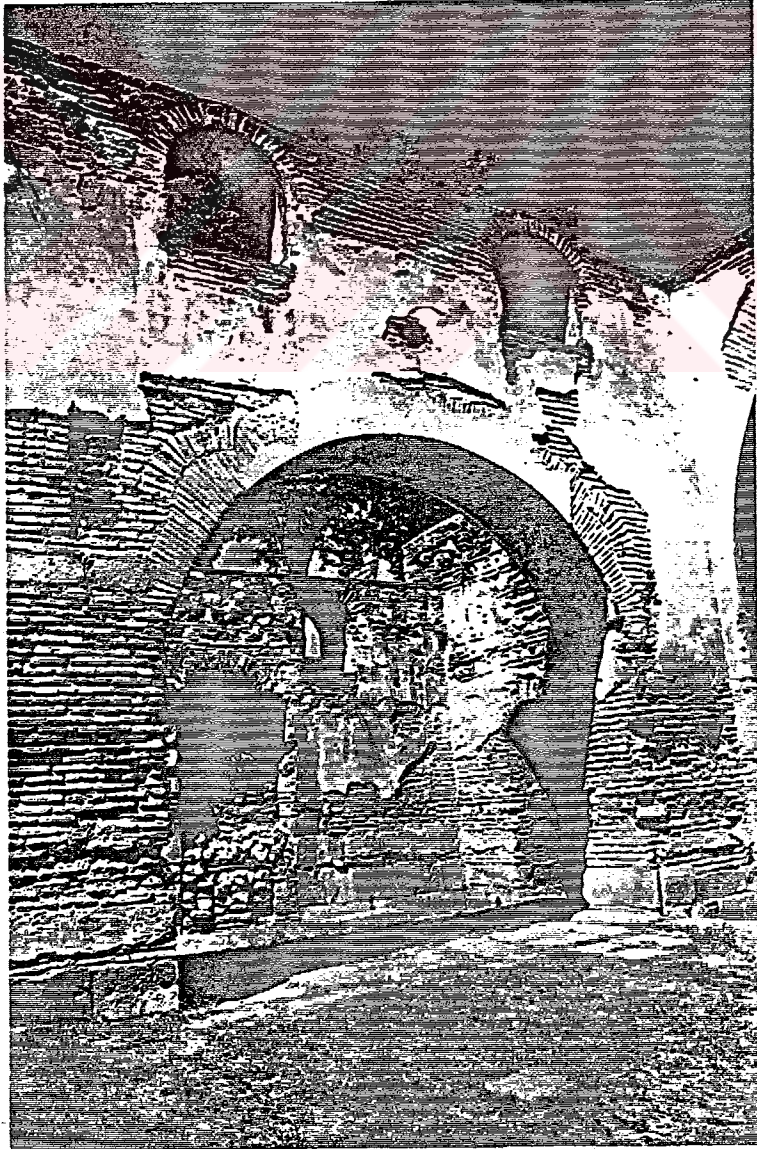
Levha 43 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Kuzey Cephe

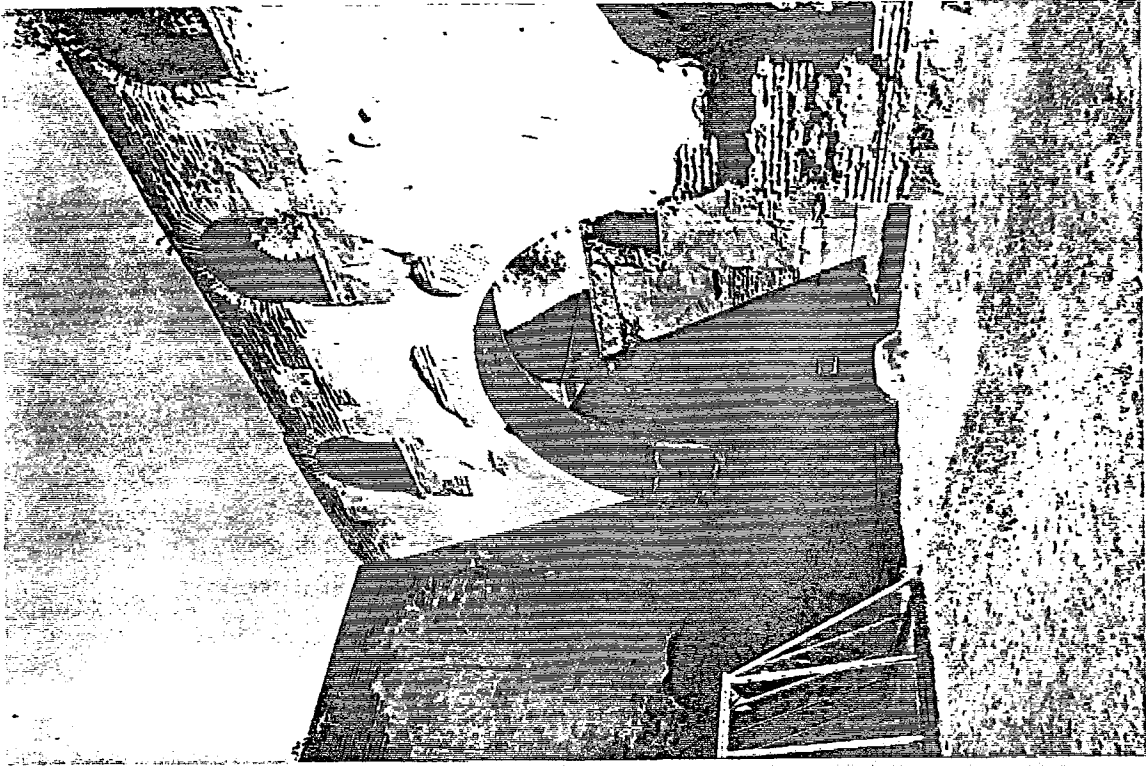
Levha 43 b. Güney Cephe.

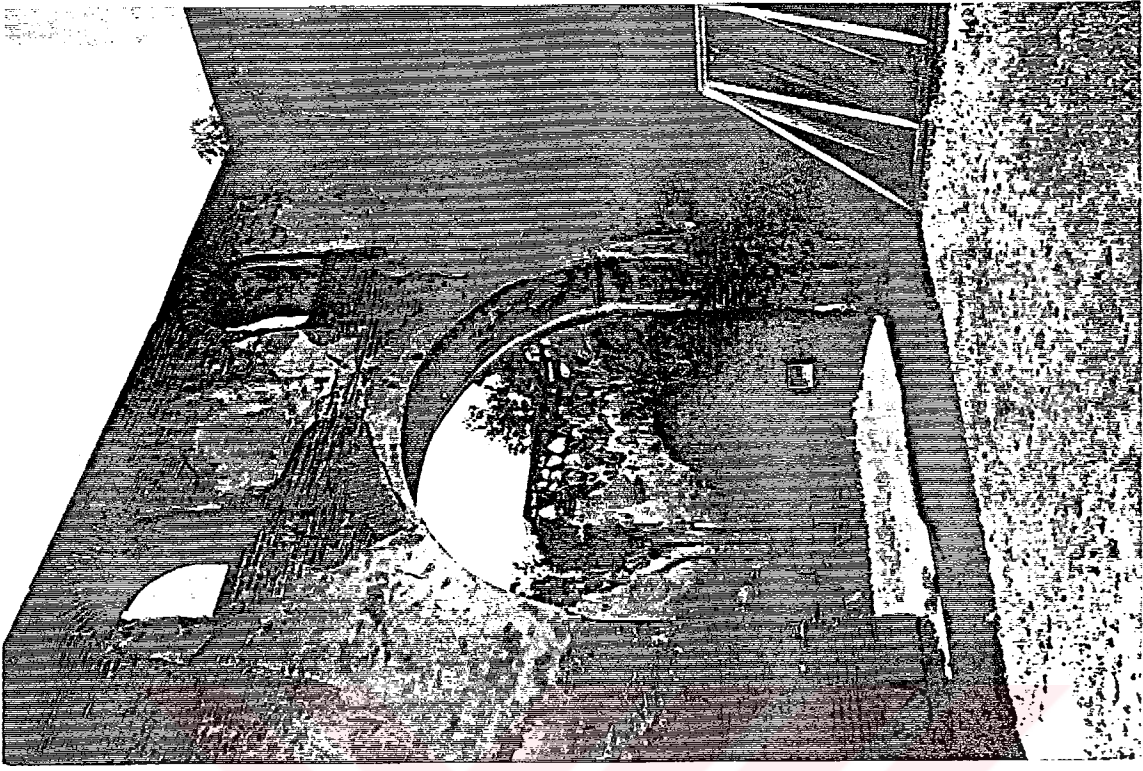
Levha 44 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Apsisin Genel Görünümü

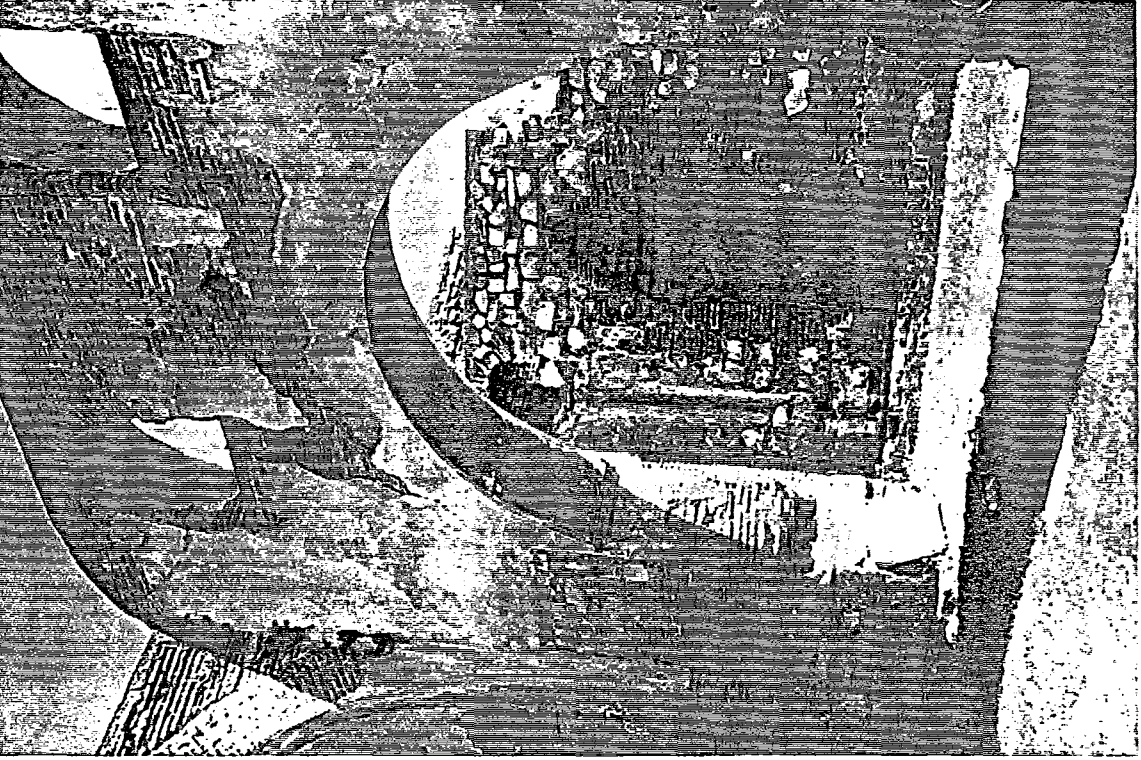
Levha 44 b. Kuzey Yan Nefe Açılan Doğu Kemer.

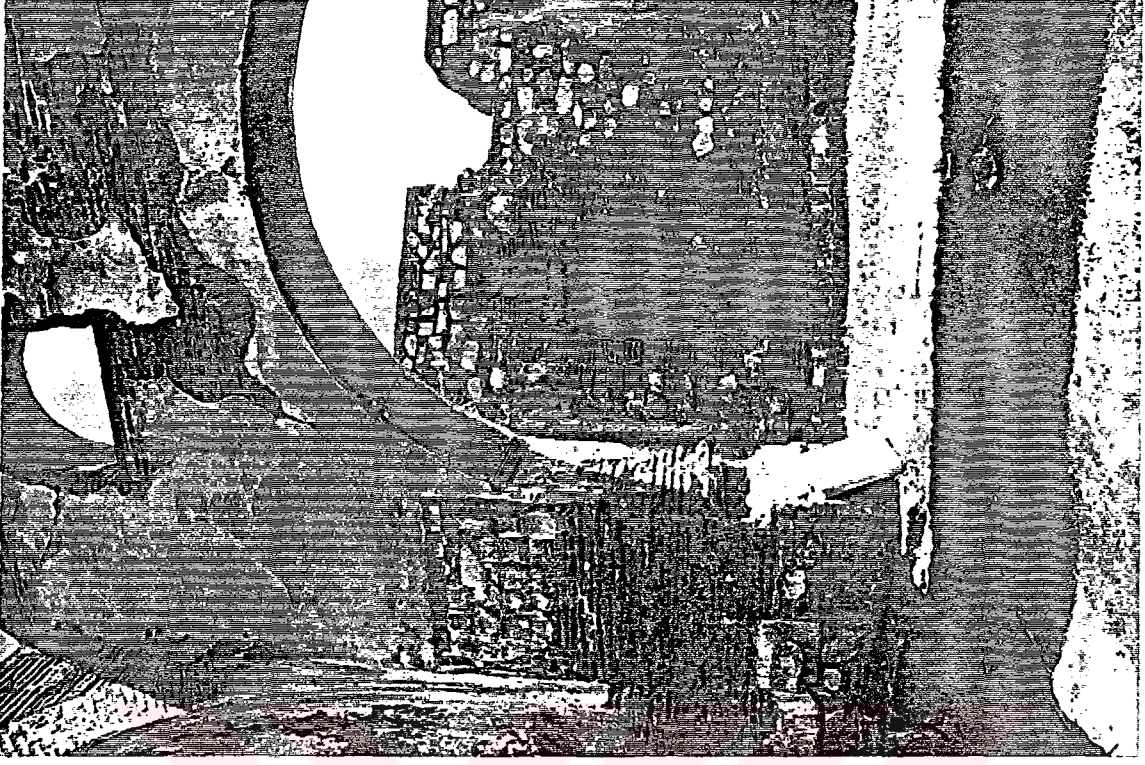
Levha 45 a. Ayasofya Kilisesi (Cami)
Kuzey Yan Nefe Açılan Batı Kemer

Levha 45 b. Güney Yan Nefe Açılan Batı Kemer.

Levha 46 a. Ayasofya Kilisesi (Cami)
Güney Yan Nefe Açılan Doğu Kemer

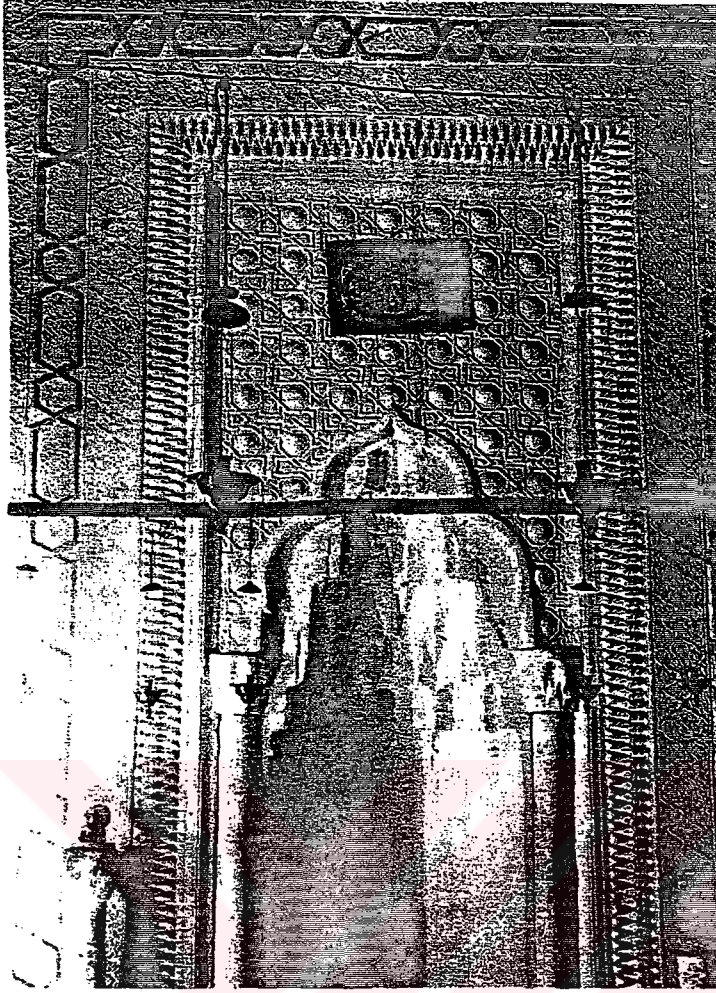
Levha 46 b. Güneydoğu Yöndeki Kemer ve Mihrap.

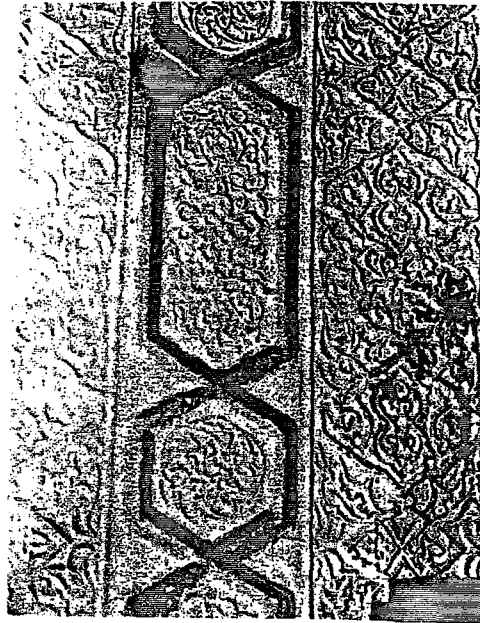
Levha 47 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Mihrap

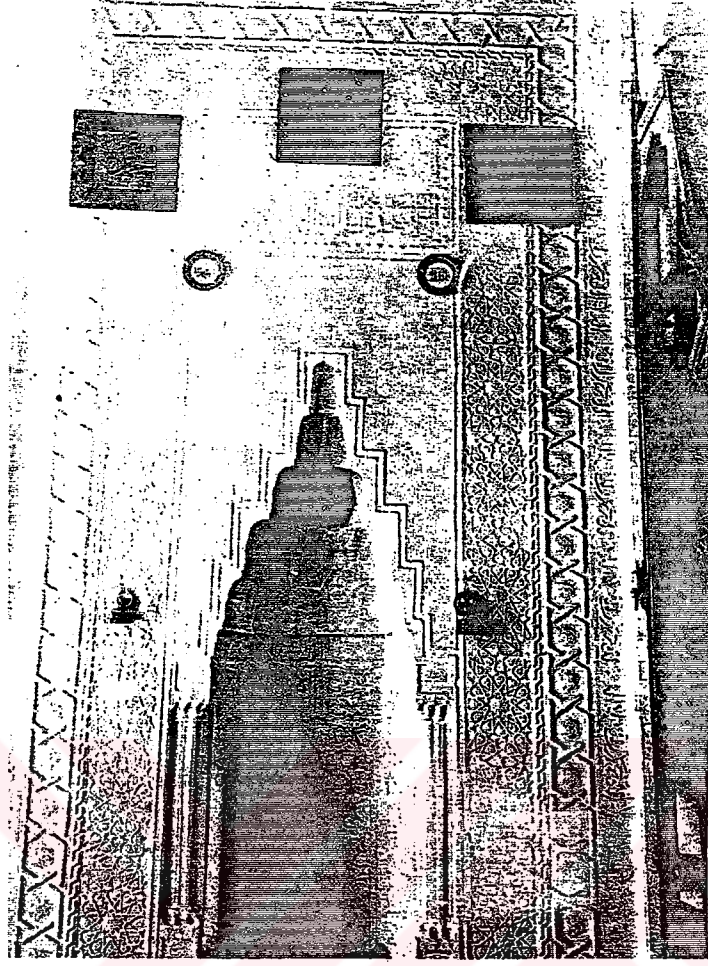
Levha 47 b. Mihrapta Bulunan Alçı Bezeme Parçası

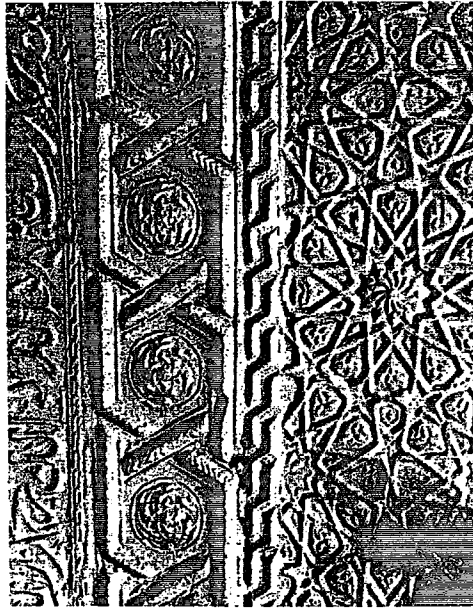
Levha 48 a. Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Cami Mihrabı
(Ö. Bakırer 2000)

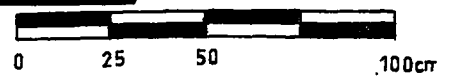
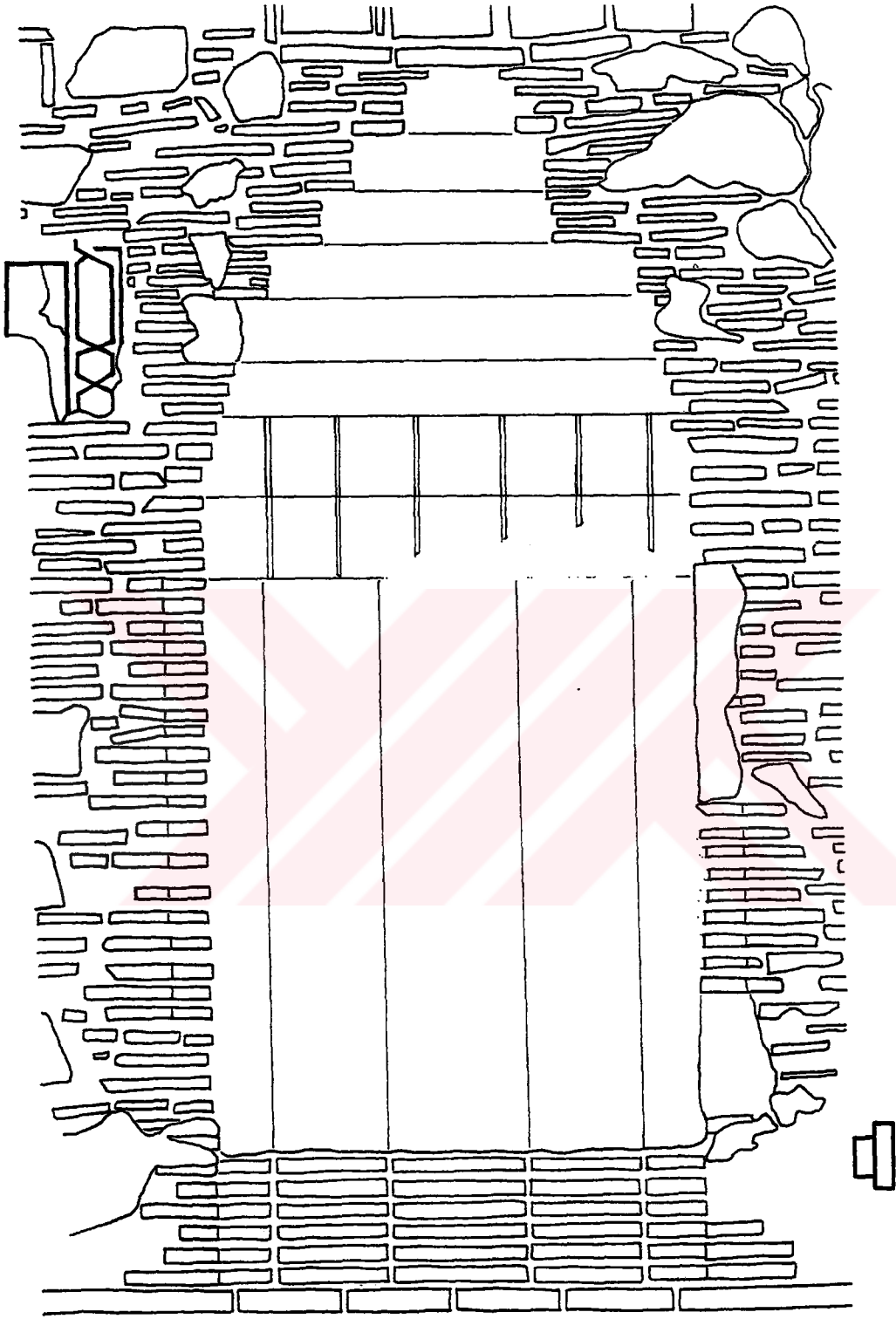
Levha 48 b. Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Cami Mihrabı
(Ö. Bakırer 2000)

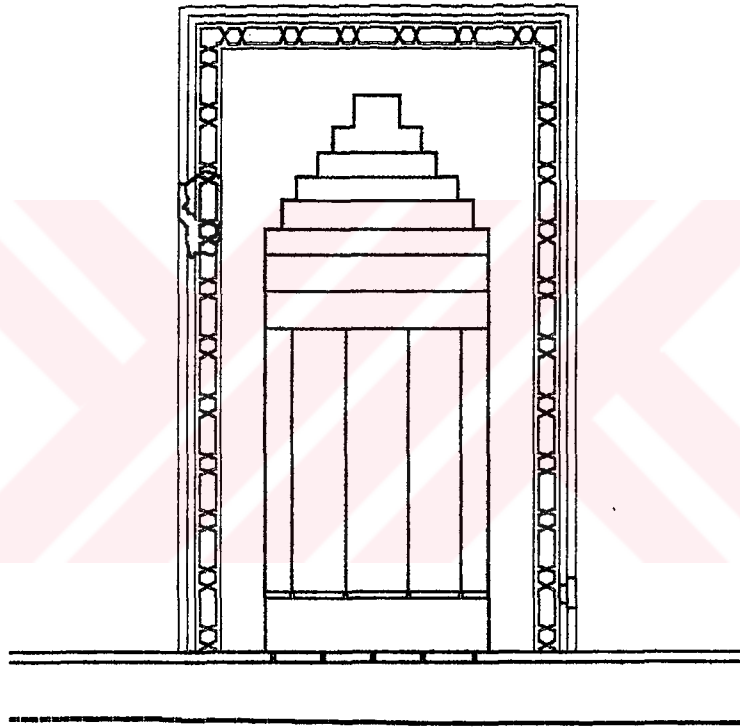
Levha 49 a. Ayaş Ulu Cami Mihrabı (Ömür Bakirer 2000)

Levha 49 b. Ayaş Ulu Cami. Mihrabı (Ömür Bakirer 2000)

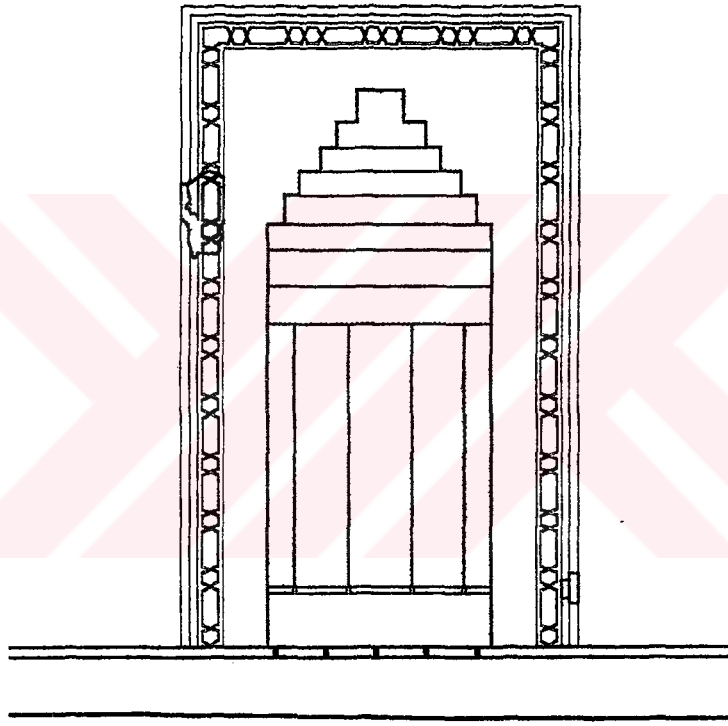
Levha 50. Ayasofya Kilisesi (Camii). Mihrap. Röleve.

0 25 50 100 cm

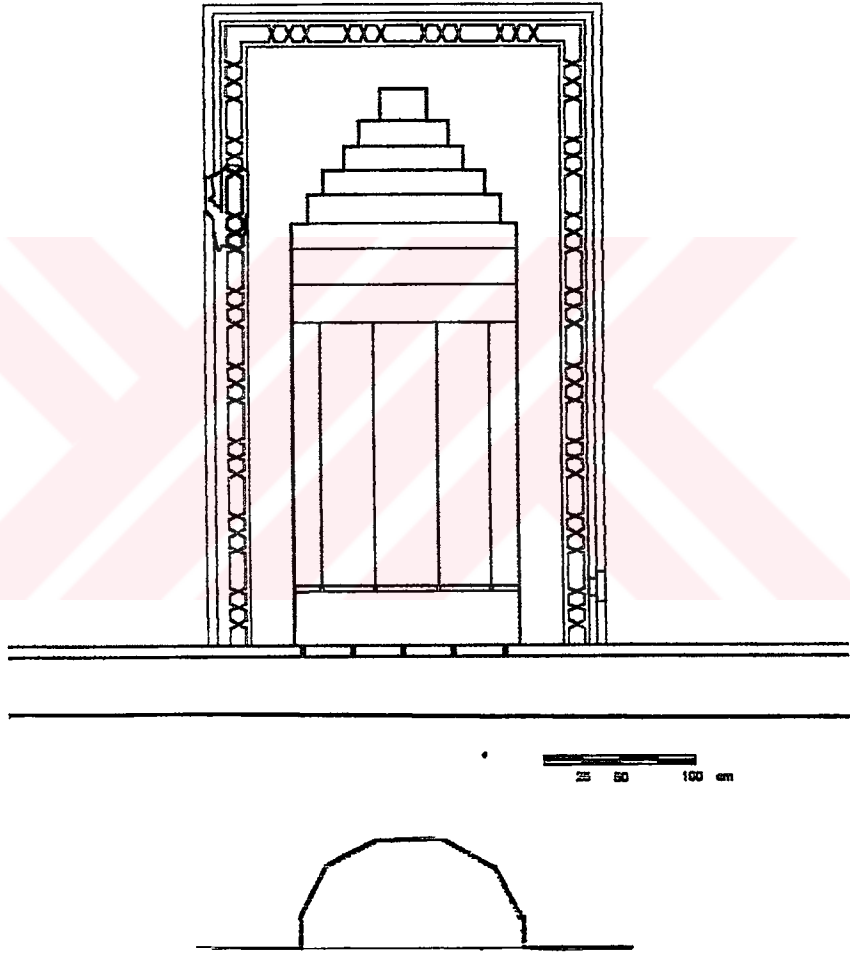
Levha 51. Ayasofya Kilisesi (Cami) Mihrap. Restitüsyon Önerisi 1.

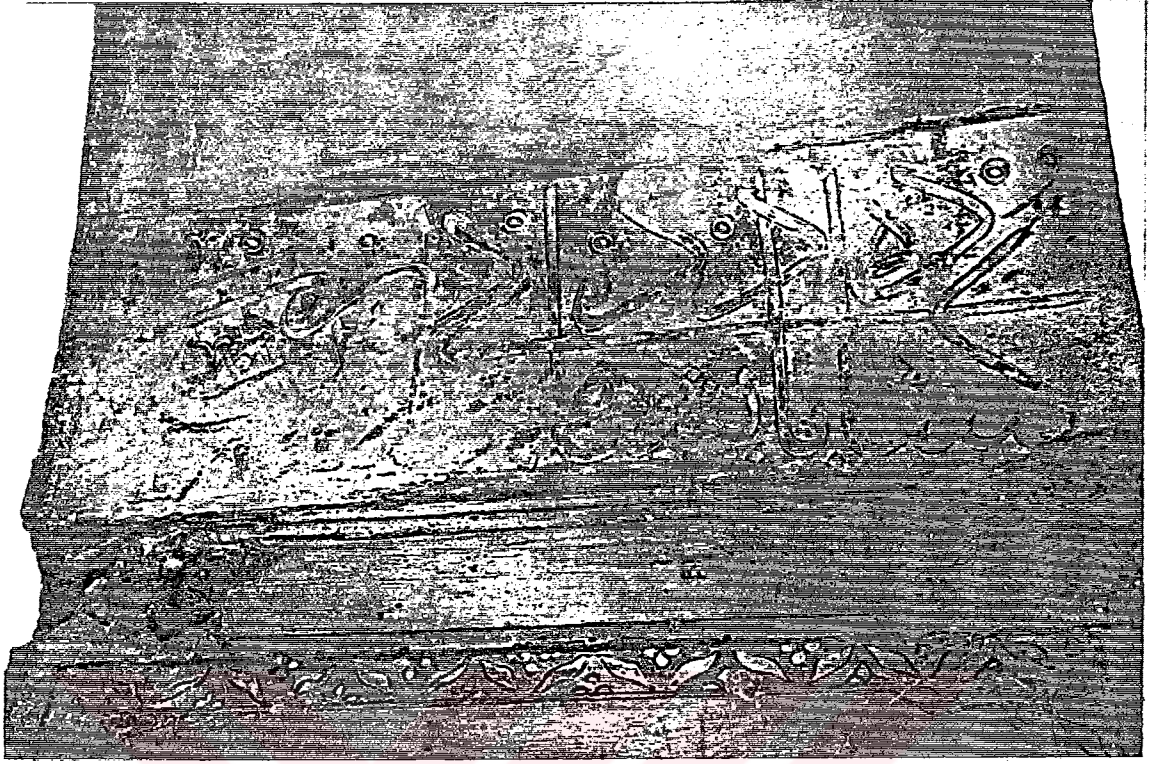
25 50 100 cm

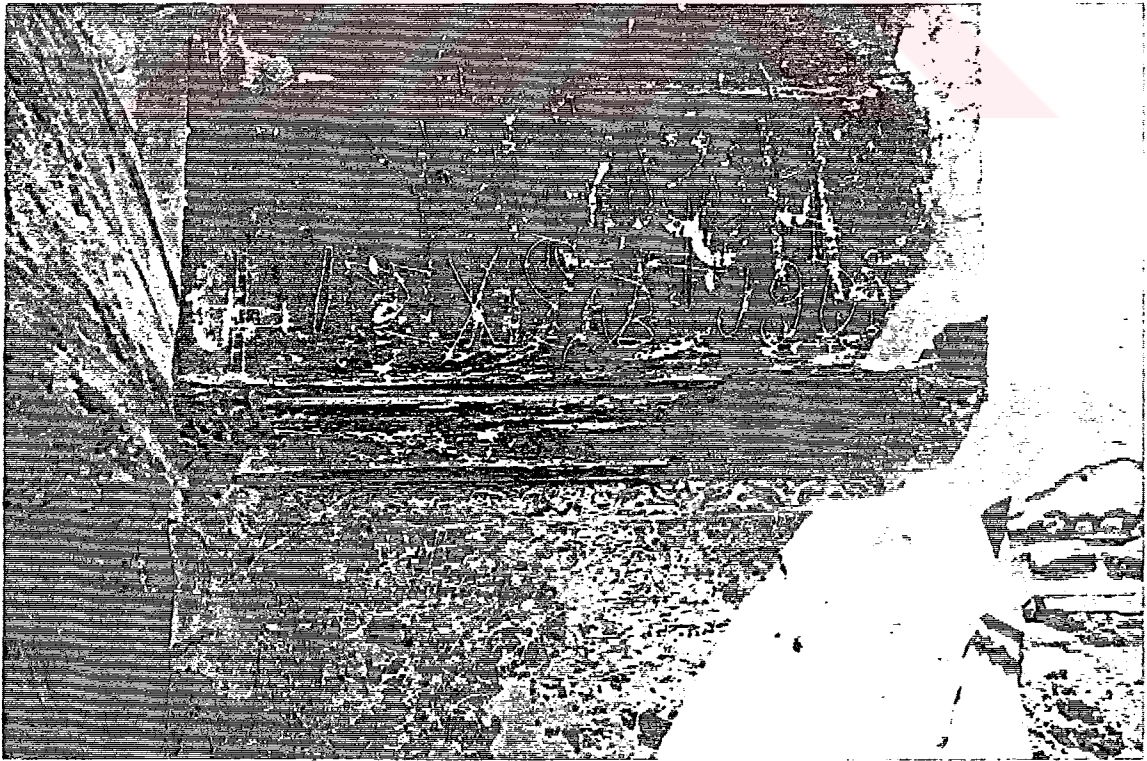
Levha 52. Ayasofya Kilisesi (Cami) Mihrap. Restitüsyon Önerisi 2.

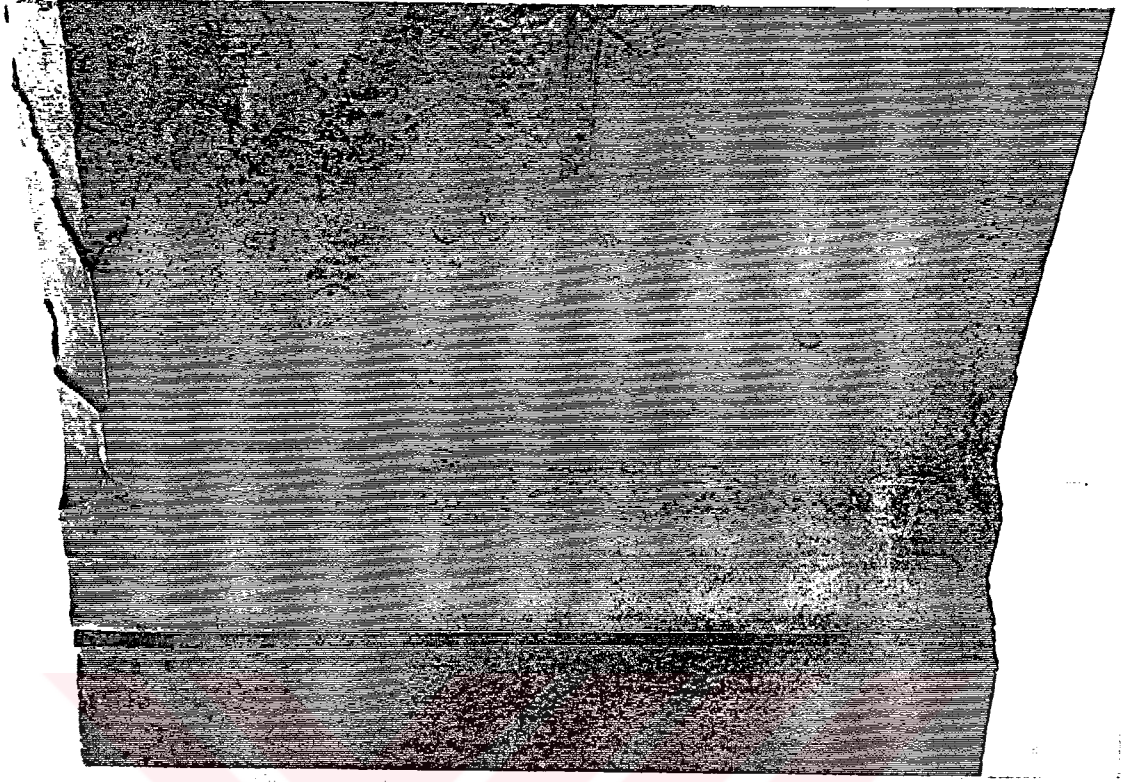
Levha 53. Ayasofya Kilisesi (Cami) Mihrap. Restitüsyon Önerisi 3.

Levha 54 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Güneydoğu Kemerin Batı Yüzeyindeki Yazı ve Bitkisel Bezeme.

Levha 54 b. Güneydoğu Kemerin Doğu Yüzeyindeki Kalem işi Bezeme.

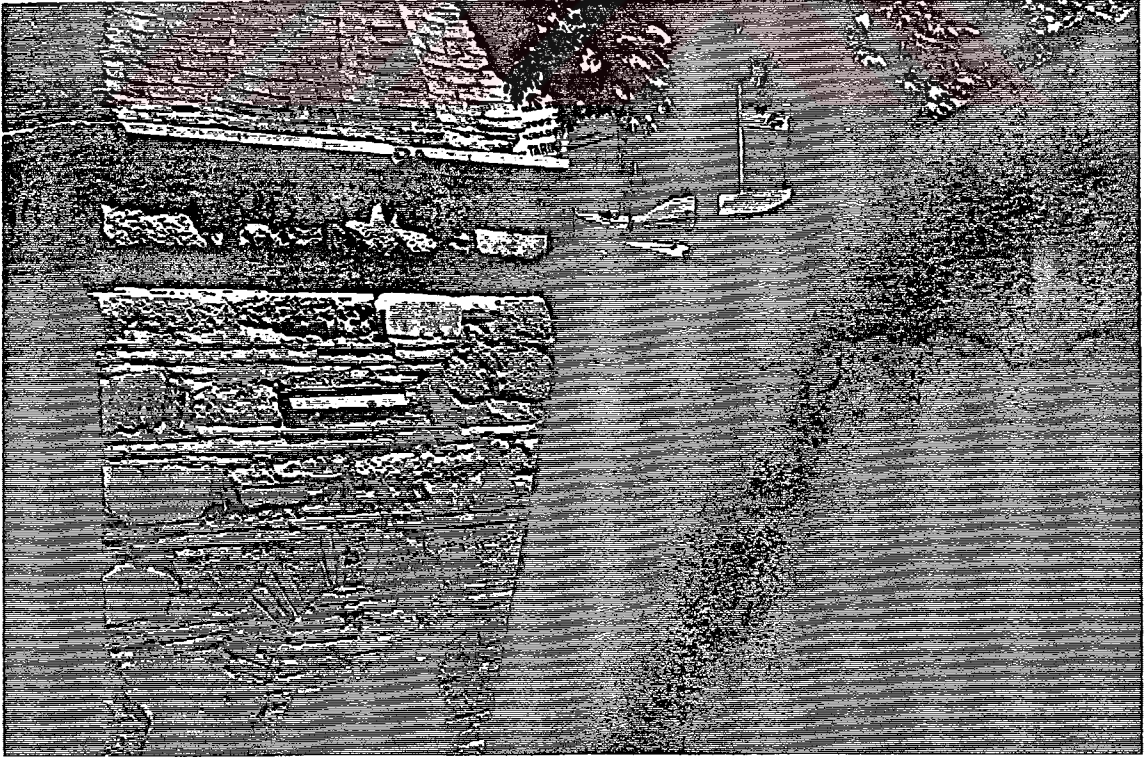
Levha 55 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Kuzeydoğu Kemerin
Batı Yüzündeki Kalem işi Bezeme.

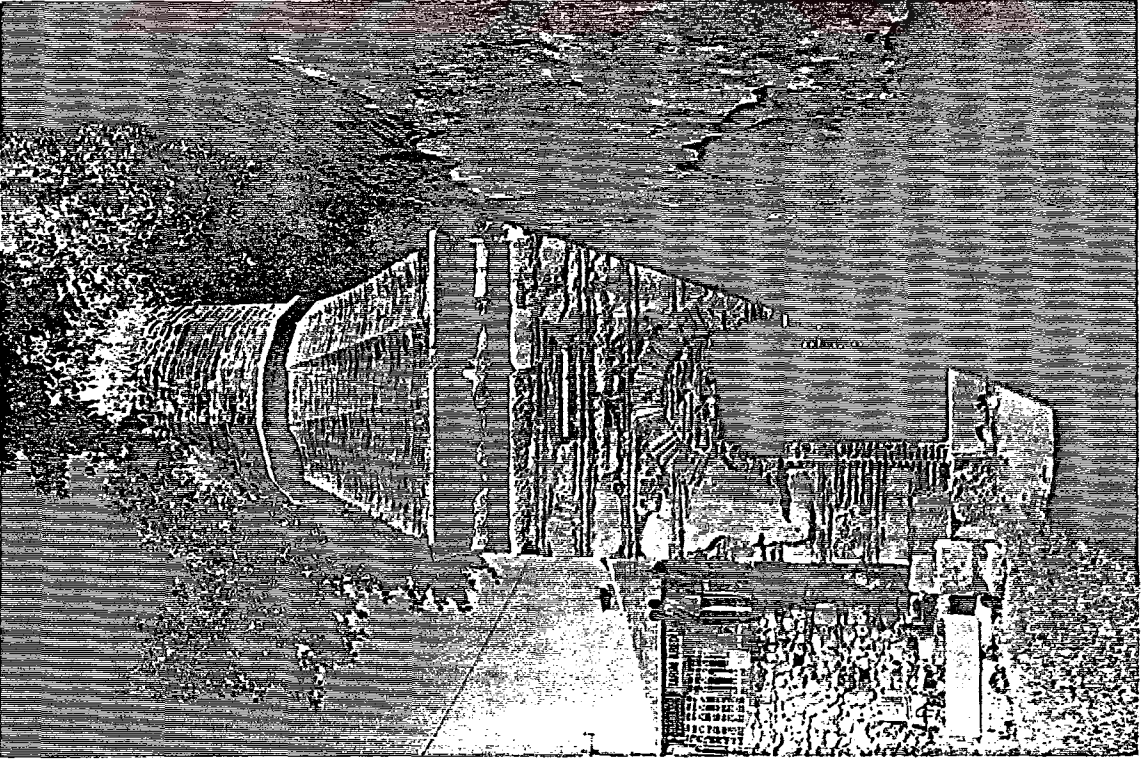
Levha 55 b. Diakonikon Güney Duvarı Üzerinde Yer Alan Yazı.

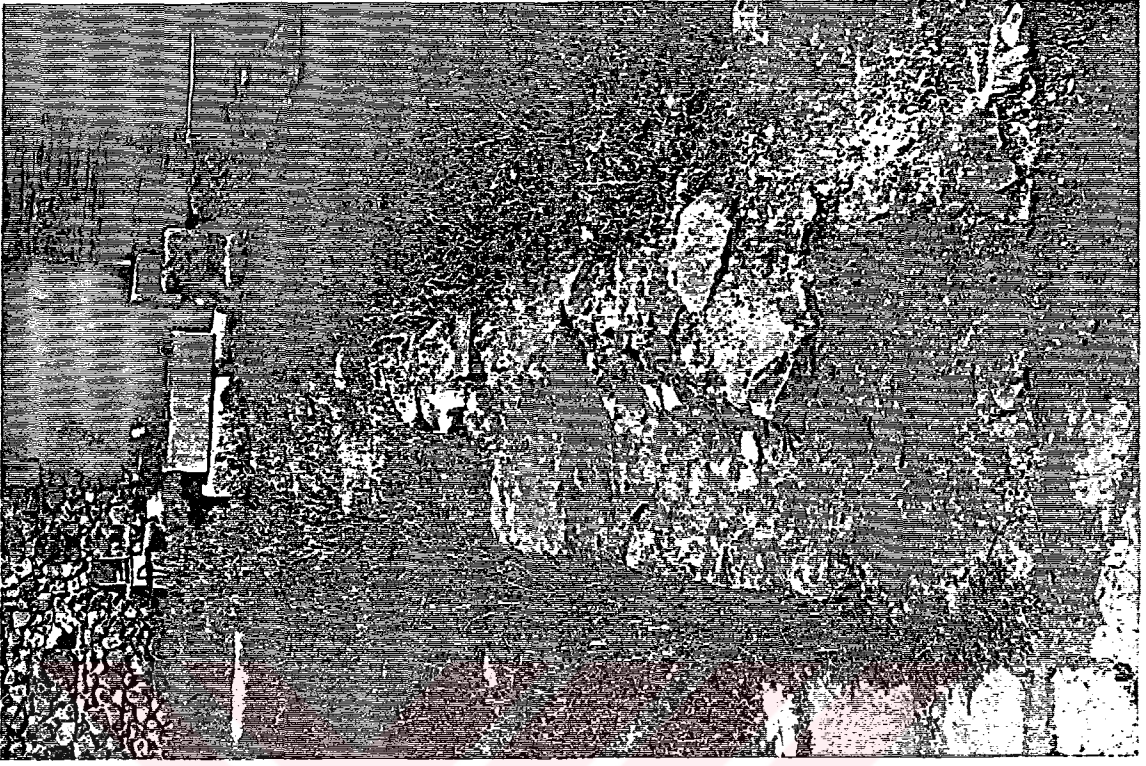
Levha 57 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Batı Cephe. Giriş Bölümü

Levha 57 b. Minare ve Batı Duvardaki Kiriş Delikleri

Levha 58 a. Ayasofya Kilisesi (Cami) Minare

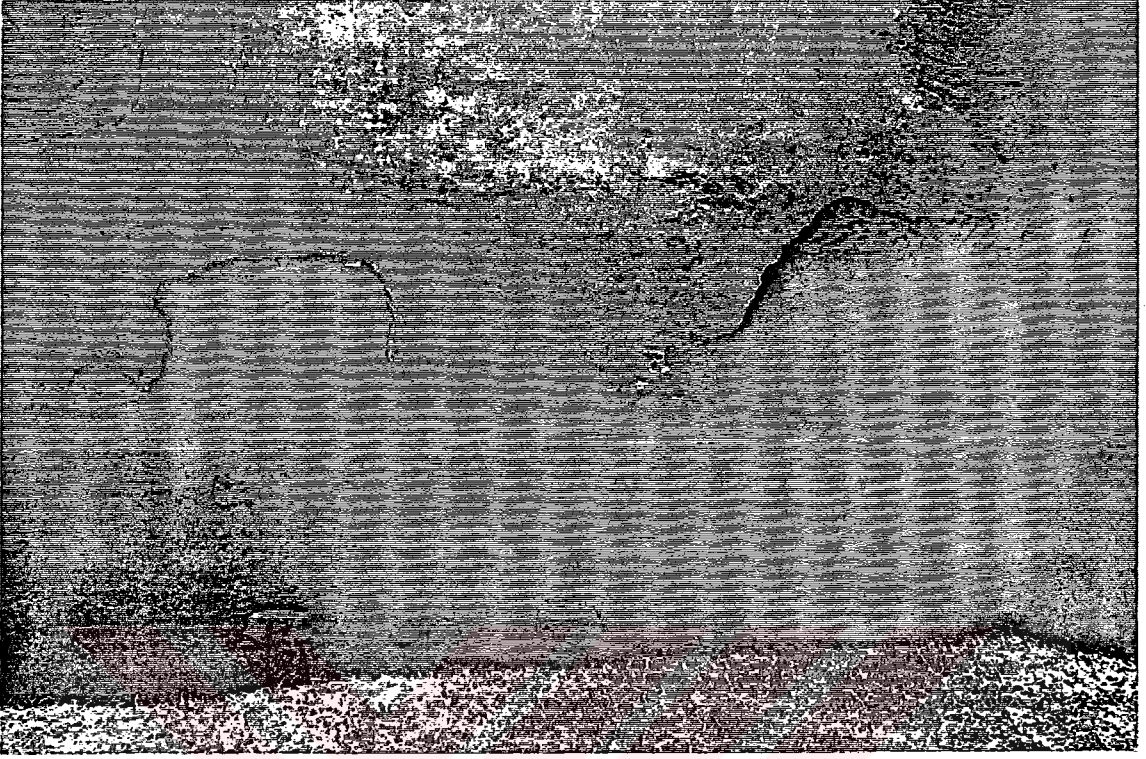
Levha 58 b. Giriş Bölümündeki Duvar İzleri.

Levha 59 a. Ayasofya Kilisesi (Cami). Giriş Bölümü ve Güney Duvar

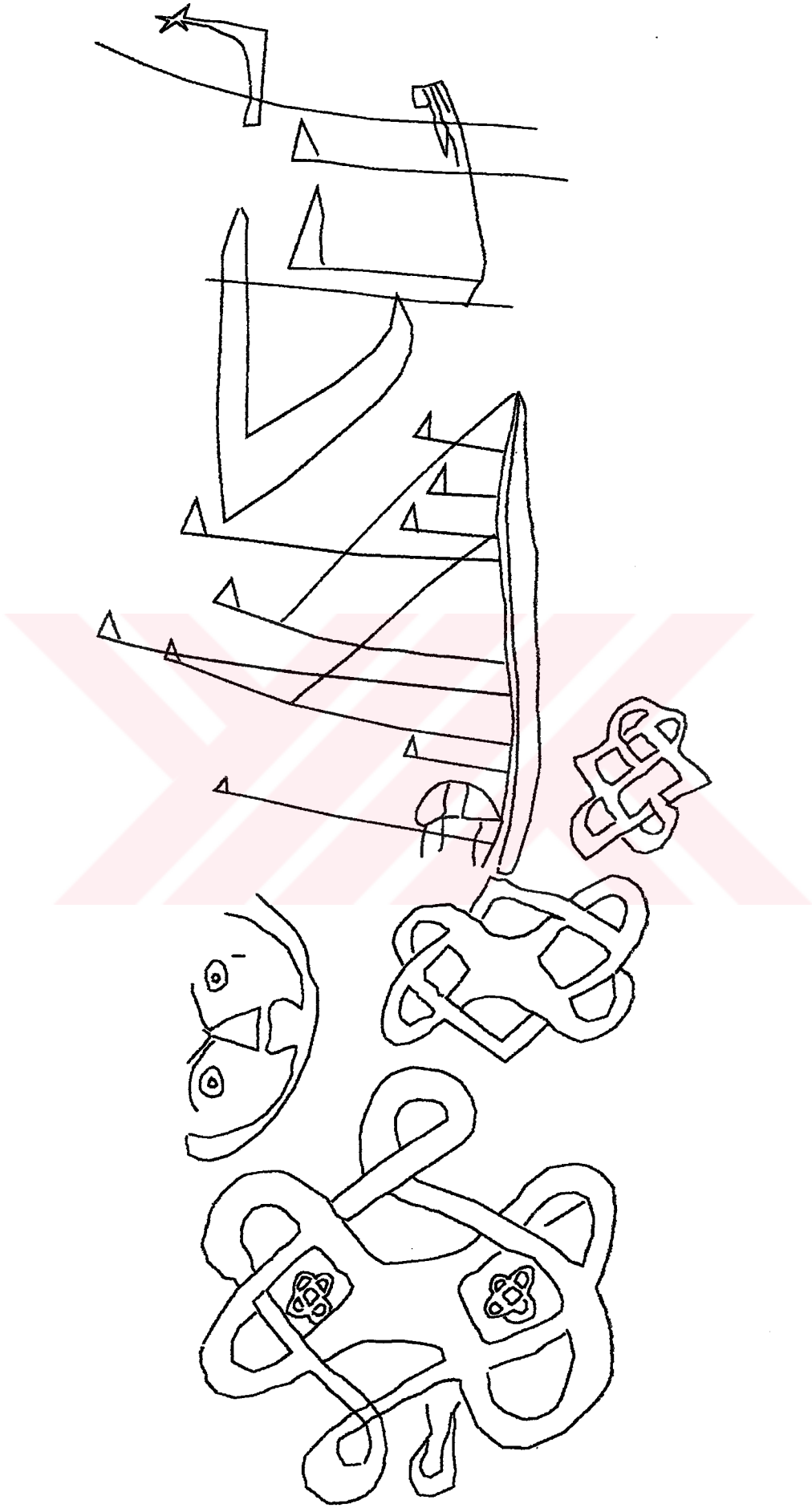
Levha 59 b. Giriş Bölümü Güney Duvarında bulunan Mihrap

Levha 61 a. Avasofya Kilisesi (Cami). Batı Cephe. Grafiti

Levha 61 b. Grafiti. Ayrıntı I.

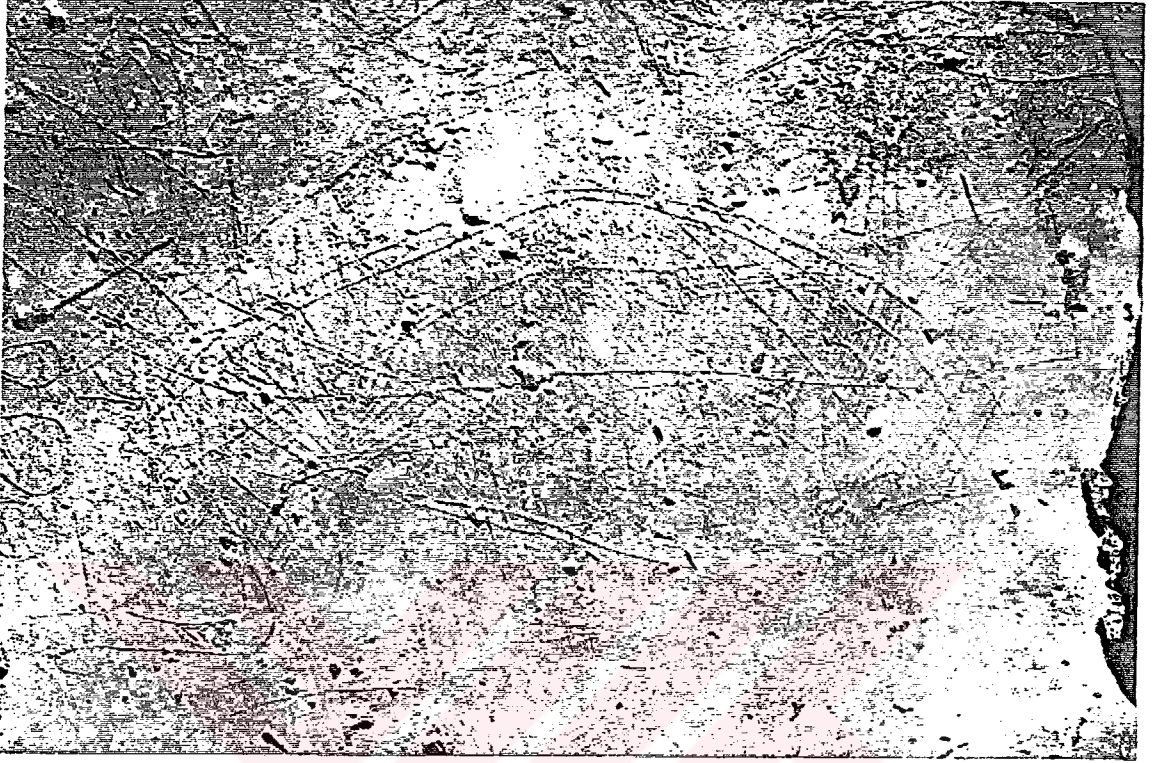
Levha 62. Ayasofya Kilisesi (Camii). Batı Cephe. Grafiti Ayrıntı II.

Levha 63 a. Ayasofya Kilisesi (Cami). Grafiti Ayrıntı III.

Levha 63 b. Grafiti Ayrıntı IV.

Levha 64 a. Ayasofya Kilisesi (Cami).
Minarenin Güney Duvarındaki Gemi Tasvirli Grafiti.

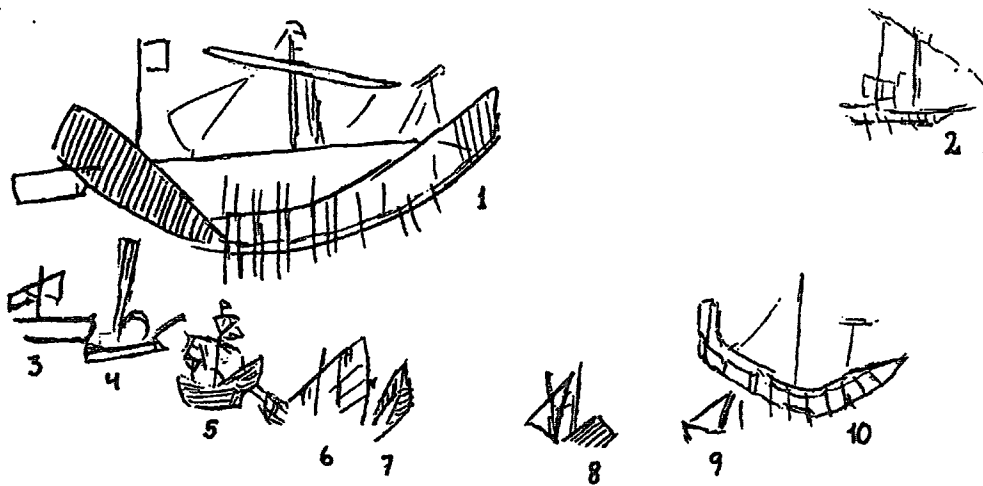

Levha 64 b. Orta Nef Güney Duvarındaki Gemi Tasvirli Grafiti.

Levha 65 a. Ayasofya Kilisesi (Cami).

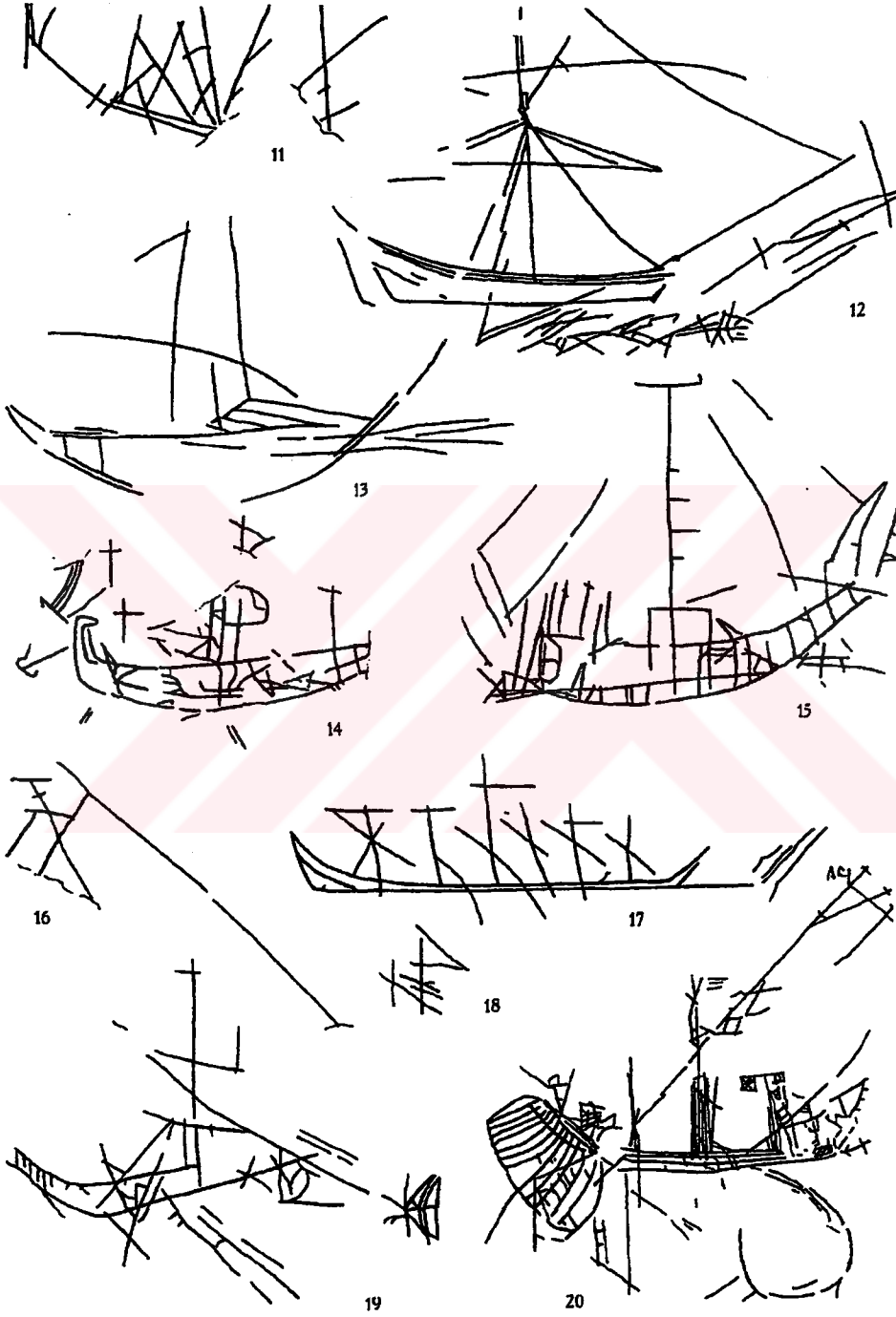
Orta Nef Güney Duvarındaki Gemi Tasvirli Grafiti.

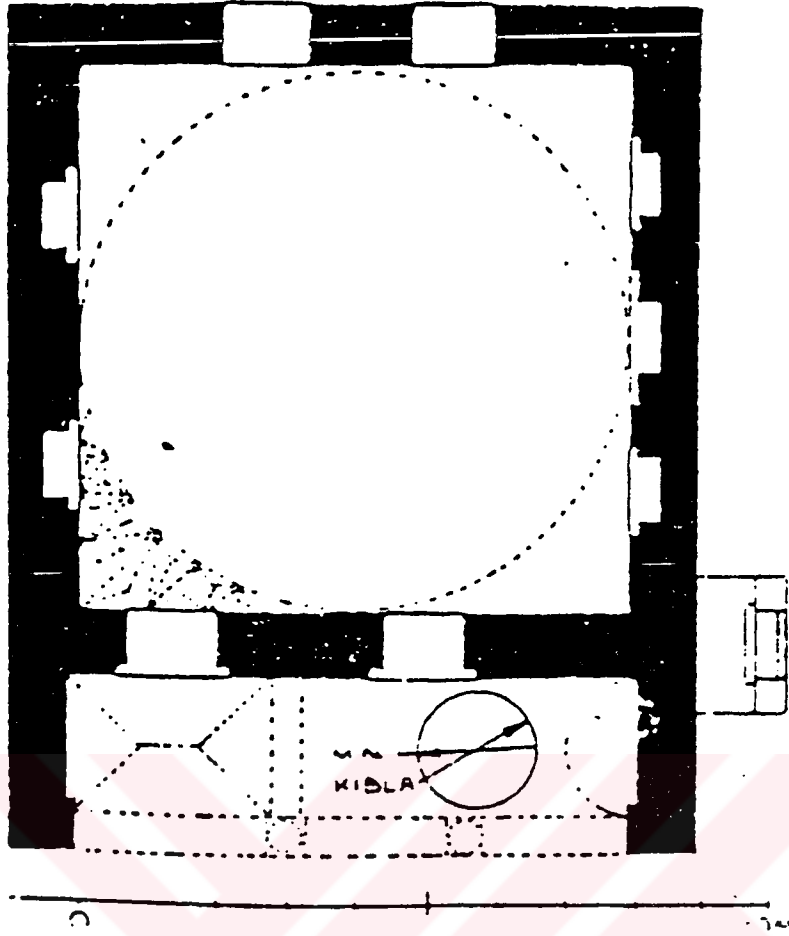
Levha 65 b. Batı Cephedeki Grafitiler (O. Meinardus 1986)

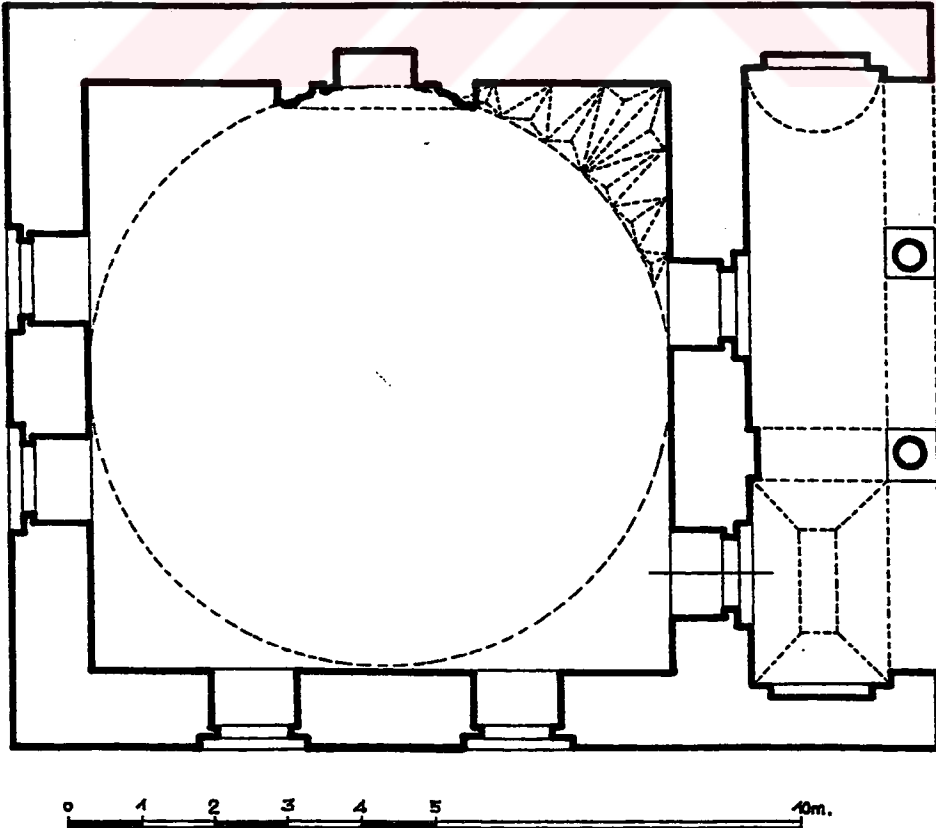
Levha 67 a. Sudaq Kalesi. Gemi Tasvirli Grafitler I. (B. Г. Т yp 2001)

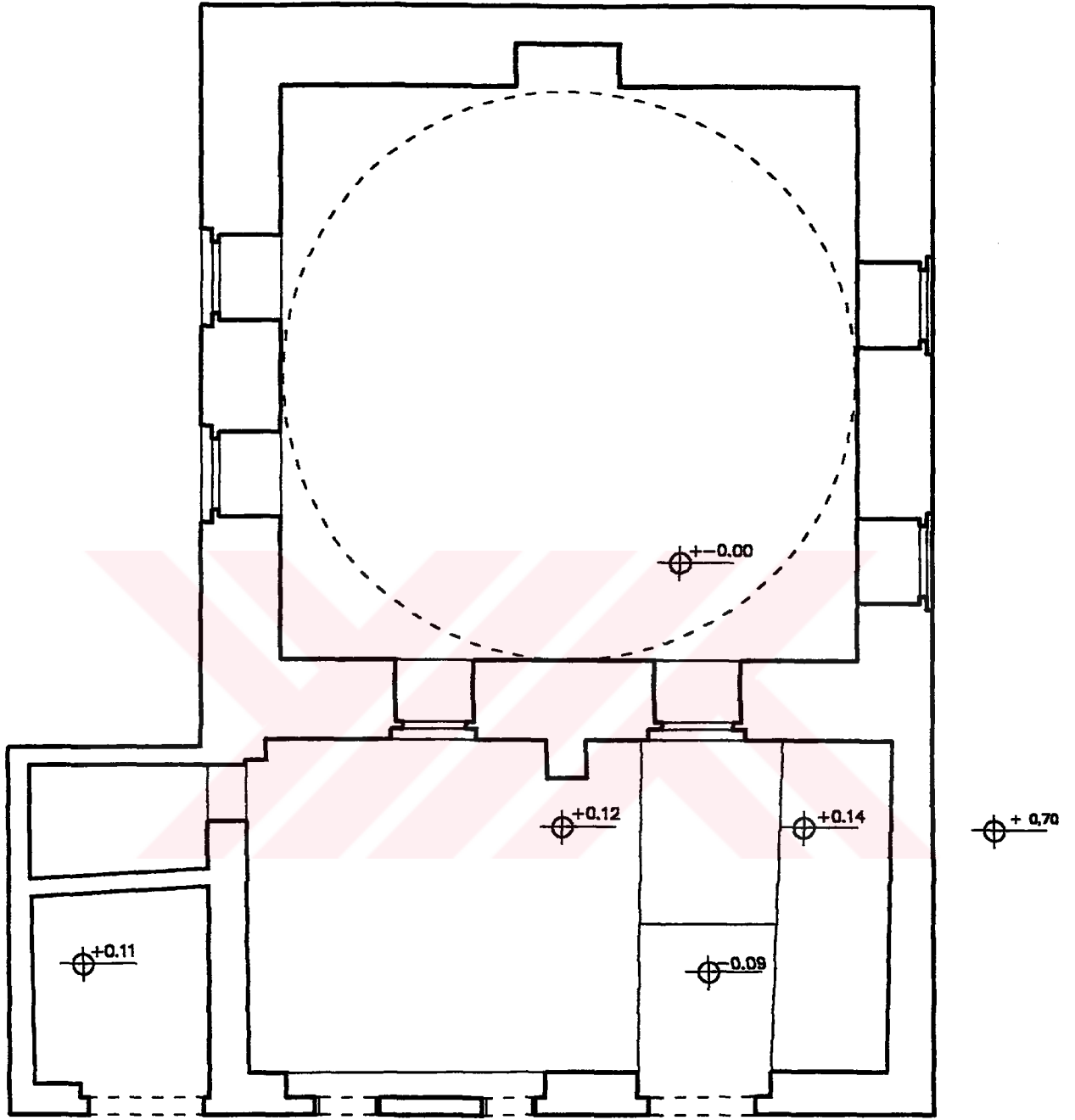
Levha 68. Sudak Kalesi. Gemi Tasvirli Grafitiler II. (B. Г. Т yp 2001)

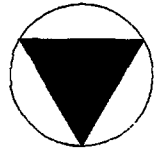
Levha 69 a. Hacı Özbek (Zeynel) Cami. Restitüsyon Planı (K. Otto-Dorn 1941)

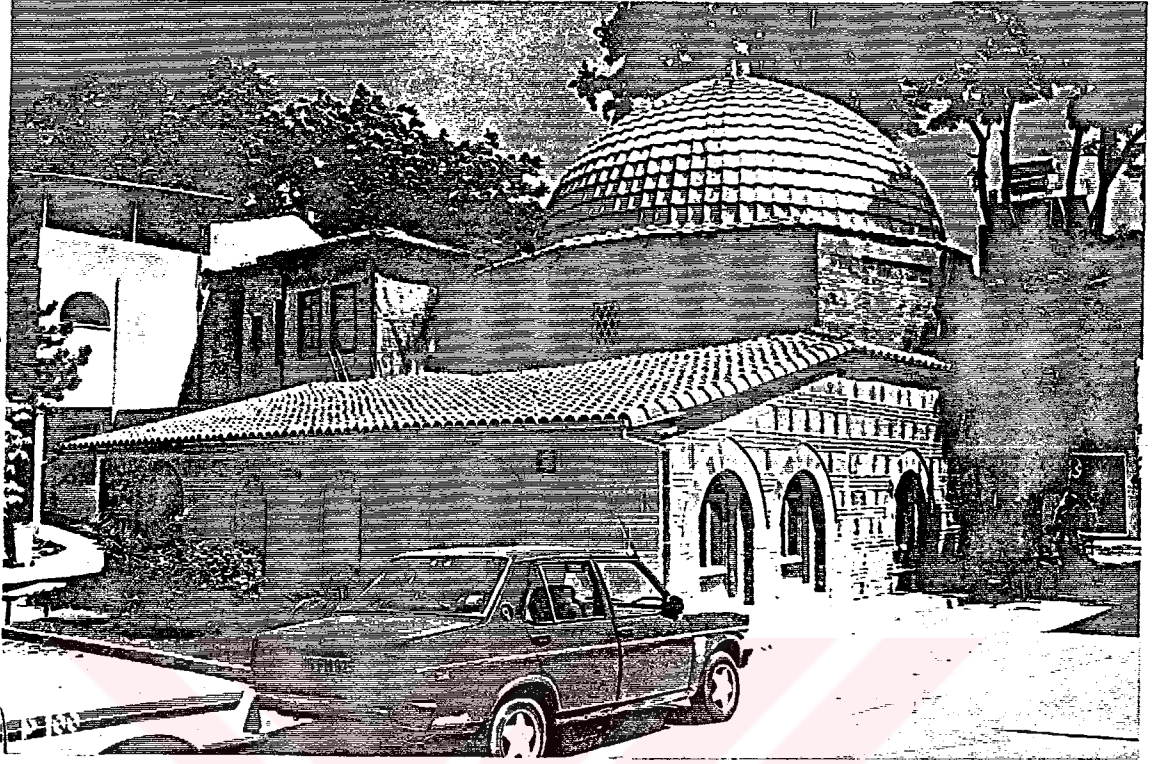
Levha 69 b. Restitüsyon Planı (E. H. Ayverdi 1966)

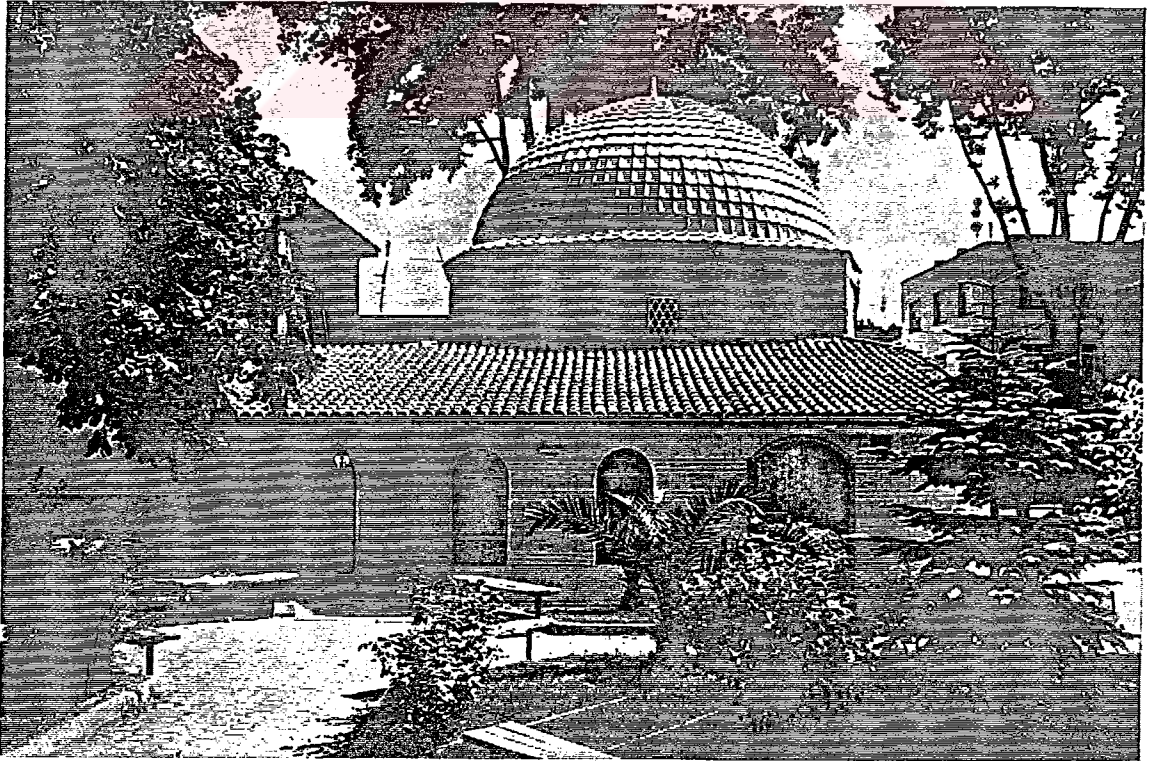
0 100 200 300 400 500 cm

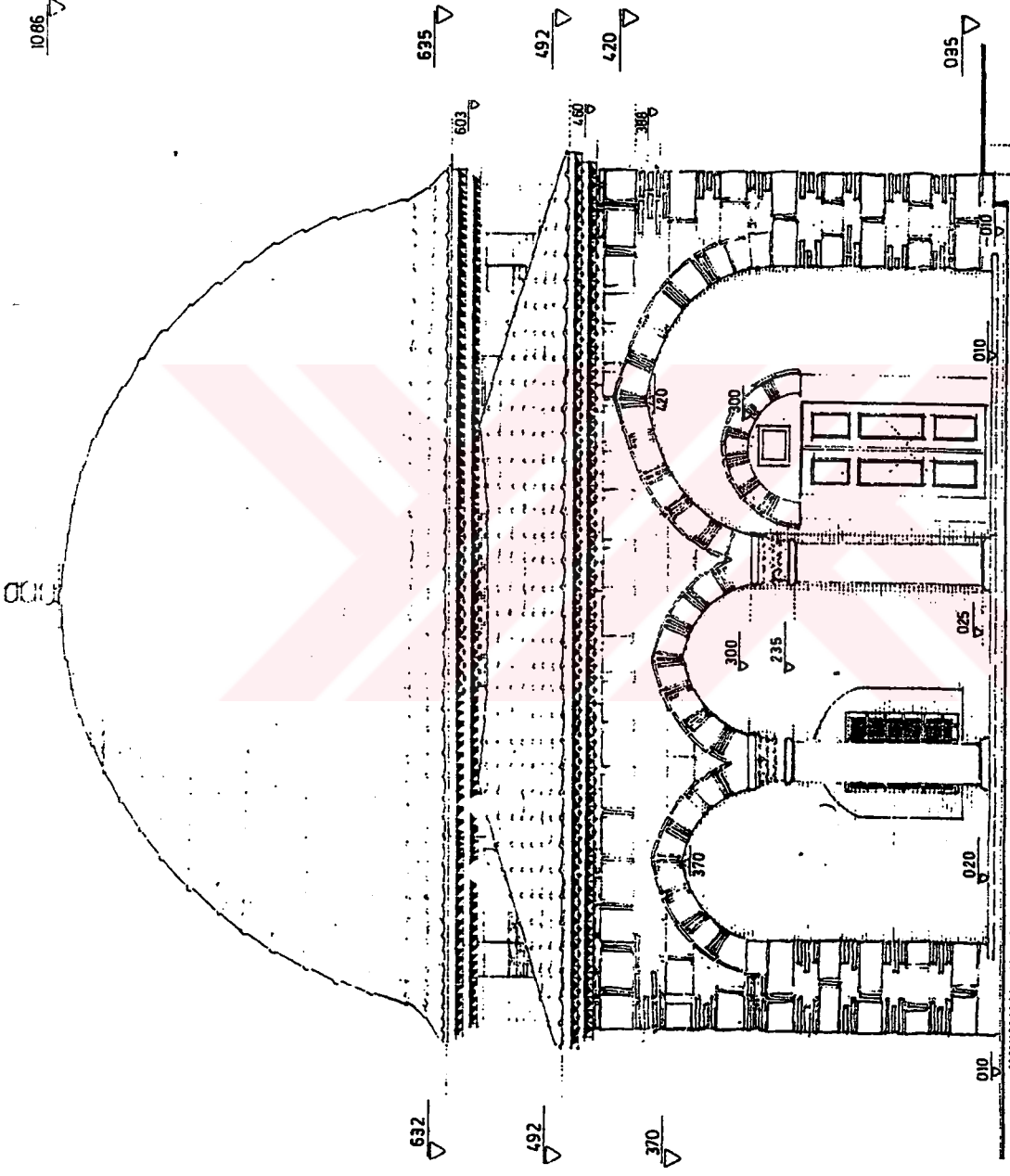
Levha 70. Hacı Özbek (Zeynel) Camii, Rölöve Planı.

Levha 71 a. Hacı Özbek (Zeynel) Cami. Kuzey Batıdan Genel Görünüş

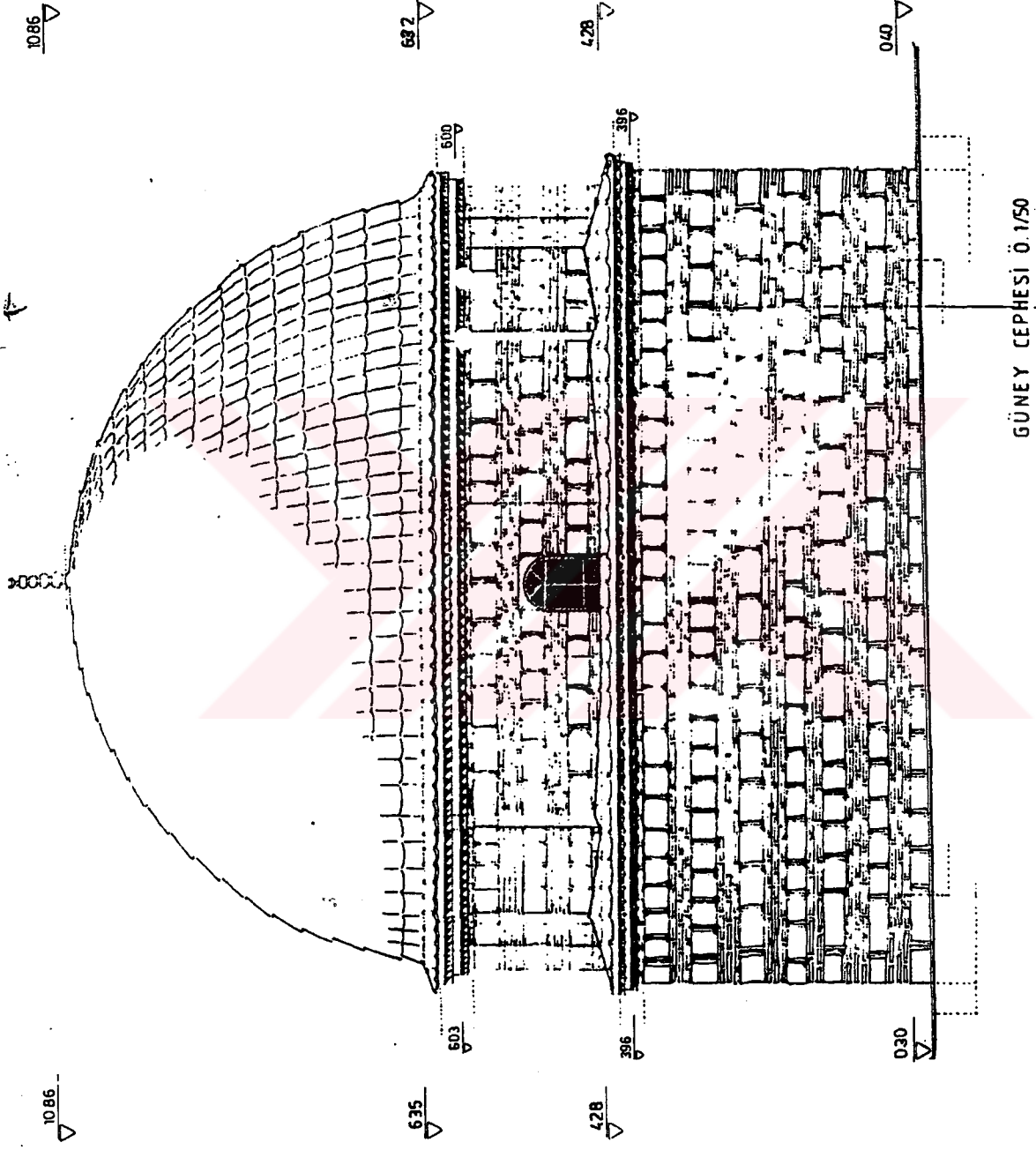

Levha 71 b. Kuzey Cephe

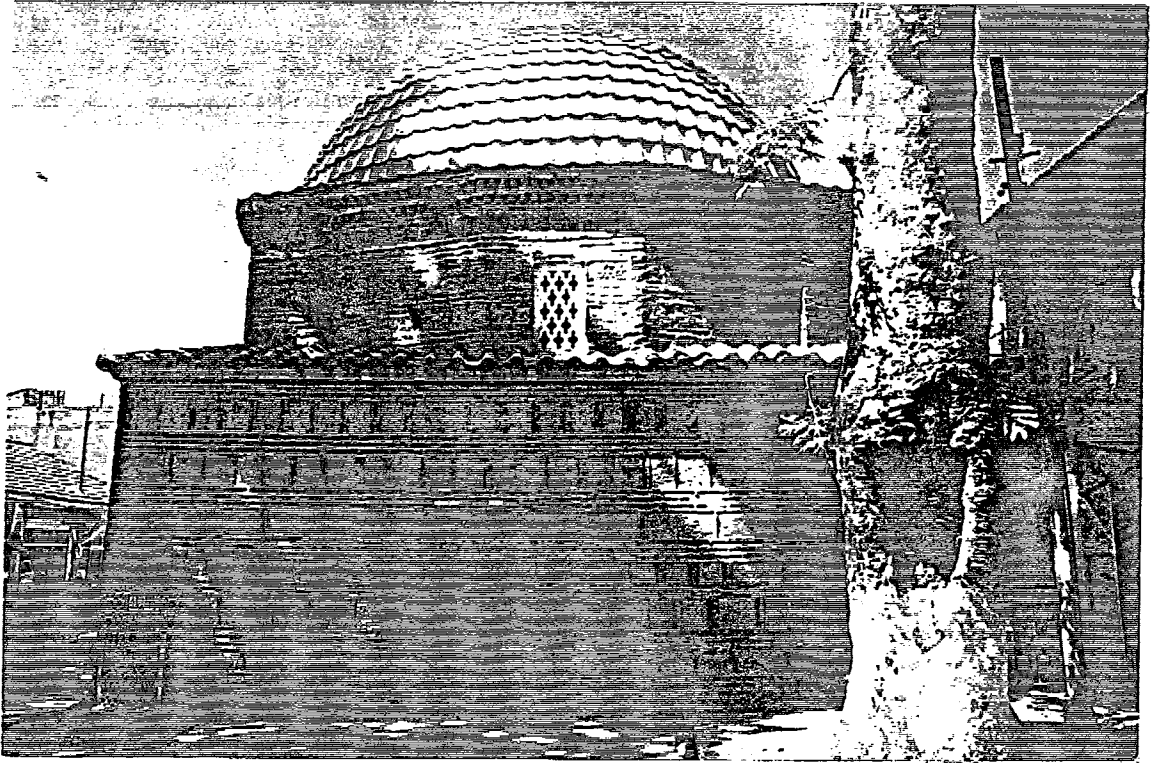

KUZEY CEPHESİ Ö 1/50

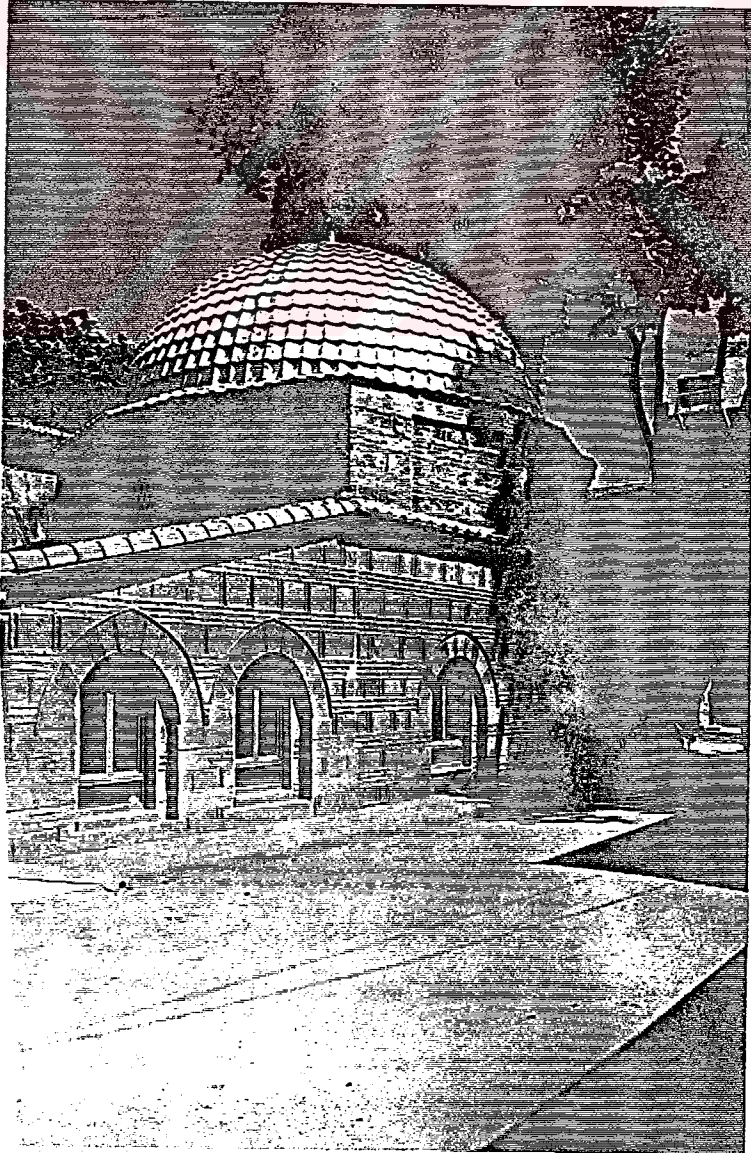
Levha 72. Hacı Özbek Camii. Kuzey Cephe (V. G. M. Restorasyon Projesi 2000)

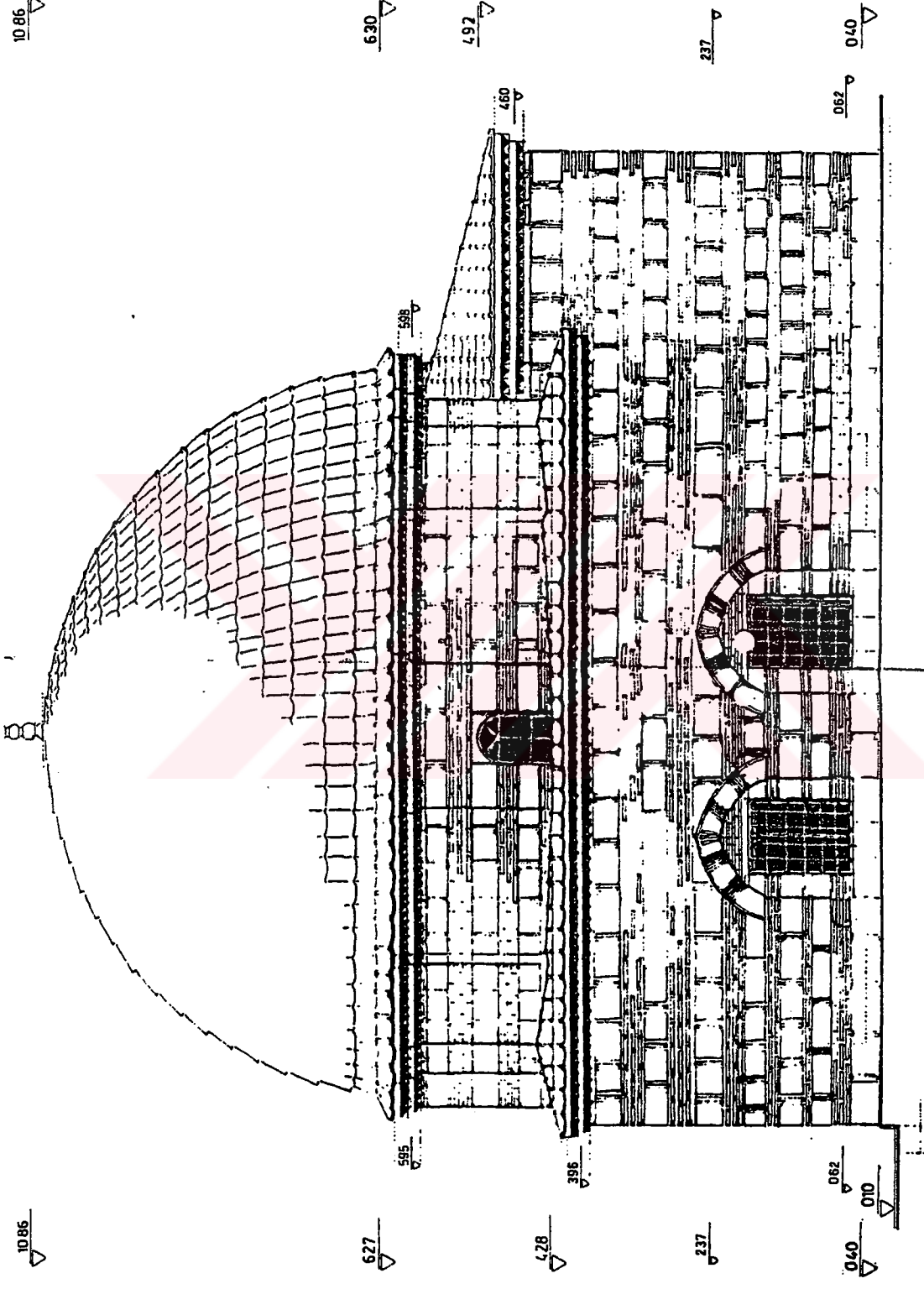
Levha 73. Hacı Özbek Camii. Güney Cephe (V. G. M. Restorasyon Projesi 2000)

Levha 74 a. Hacı Özbek (Zeynel) Cami. Güney Cephe

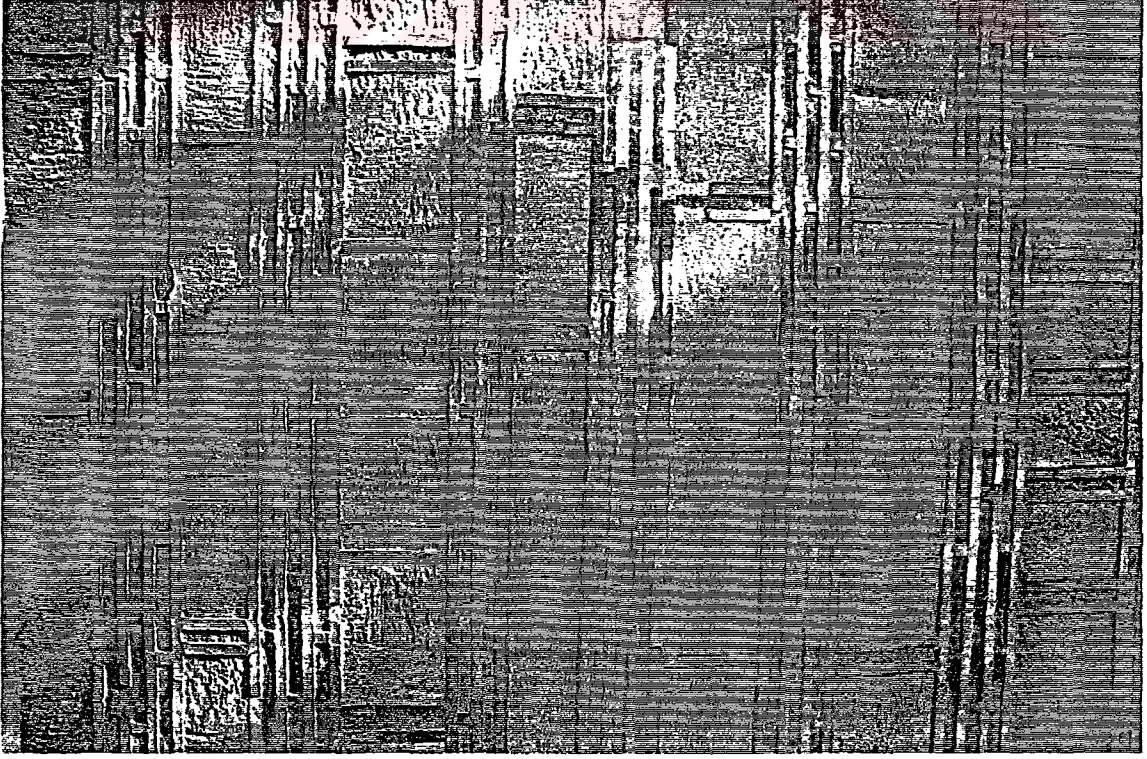

Levha 74 b. Batı Cephe

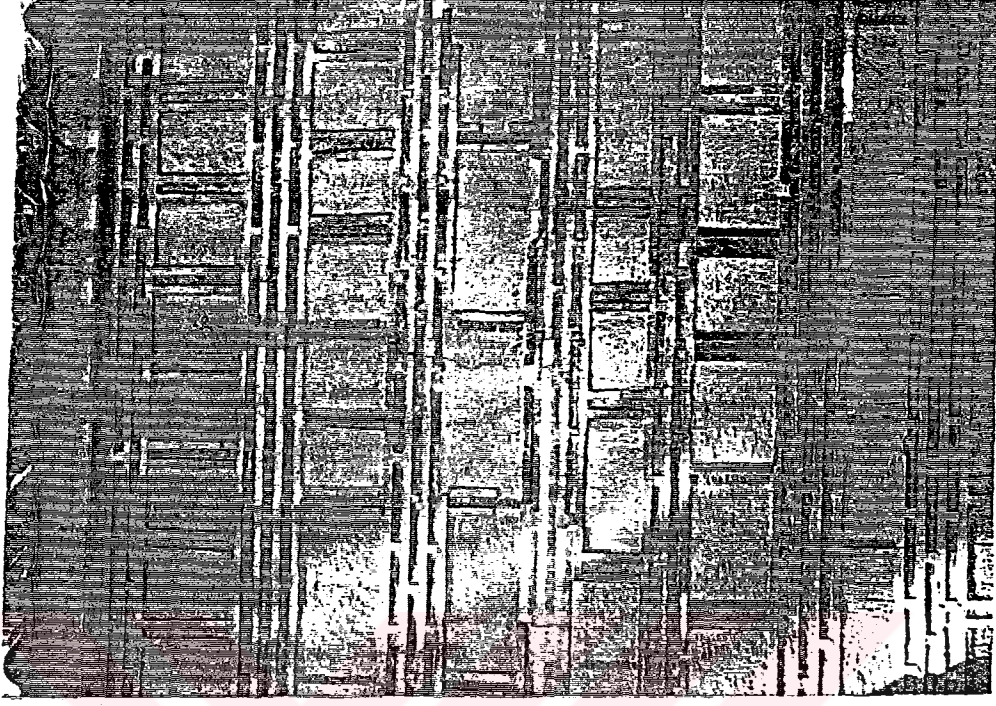

DOĞU CEPHESİ Ö. 1/50

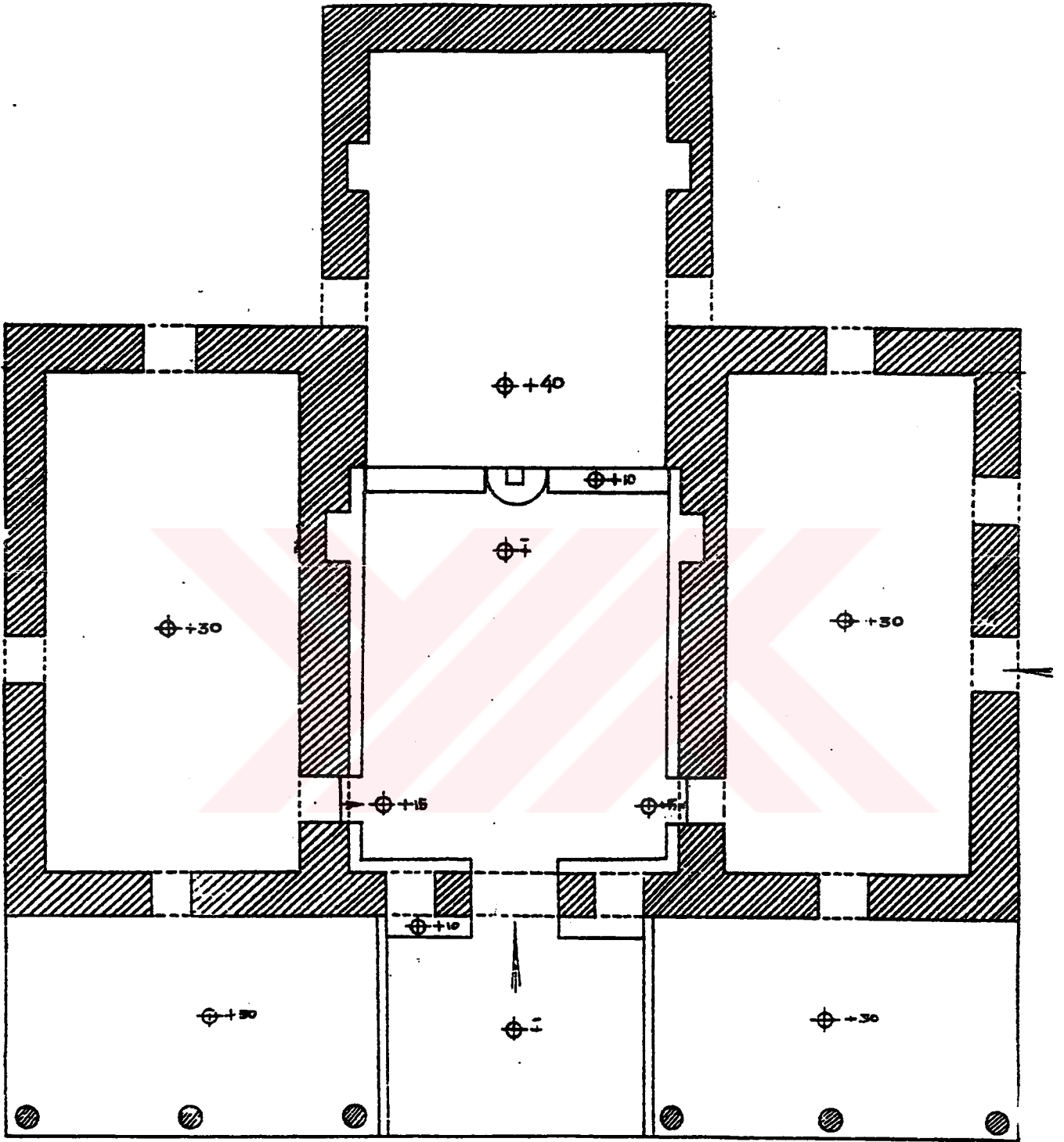
Levha 75. Hacı Özbek Camii. Doğu Cephe (V. G. M. Restorasyon Projesi 2000)

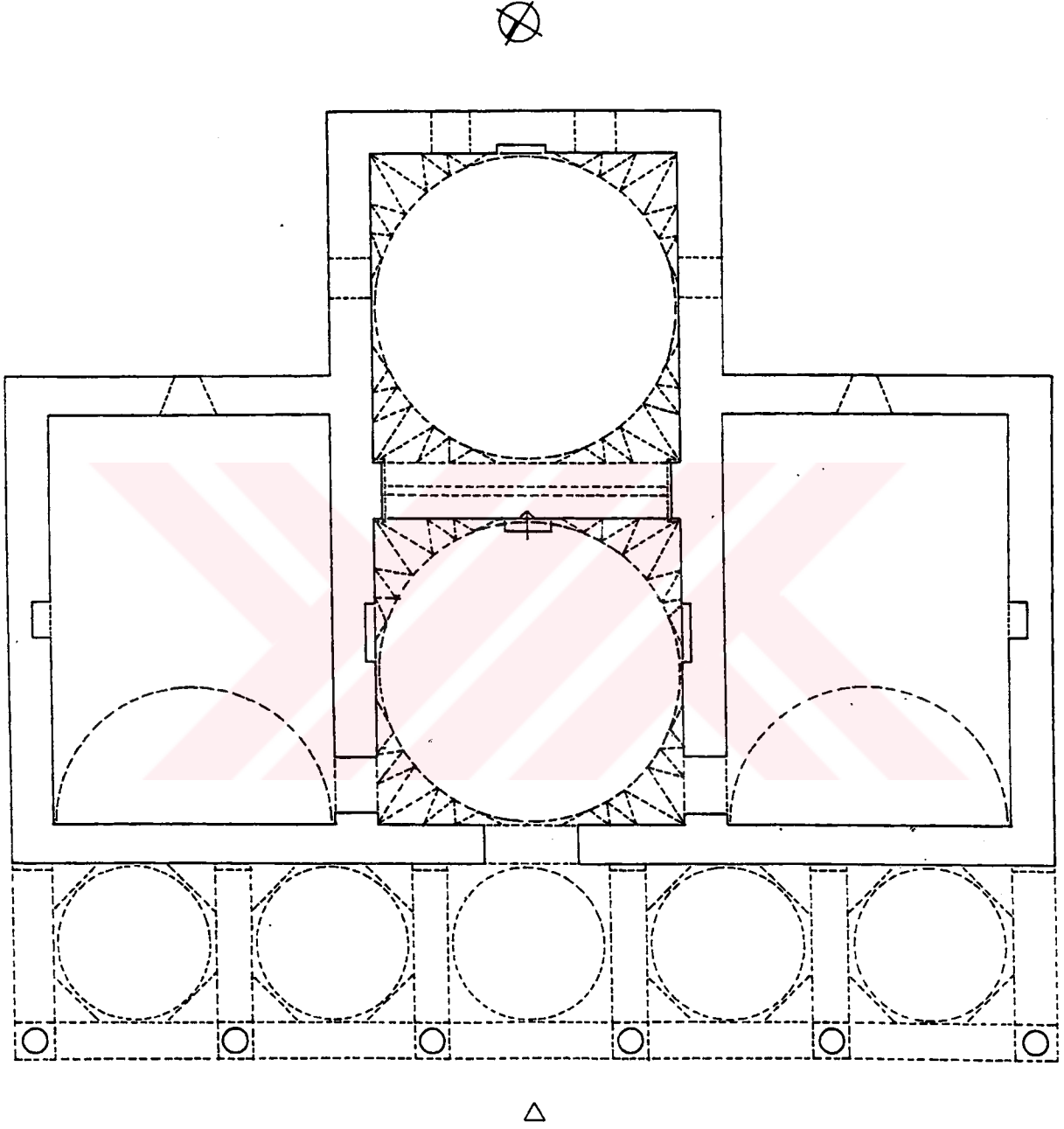
Levha 76 a. Ayasofya Kilisesi (Cami). Batı Cephe Ayrıntı

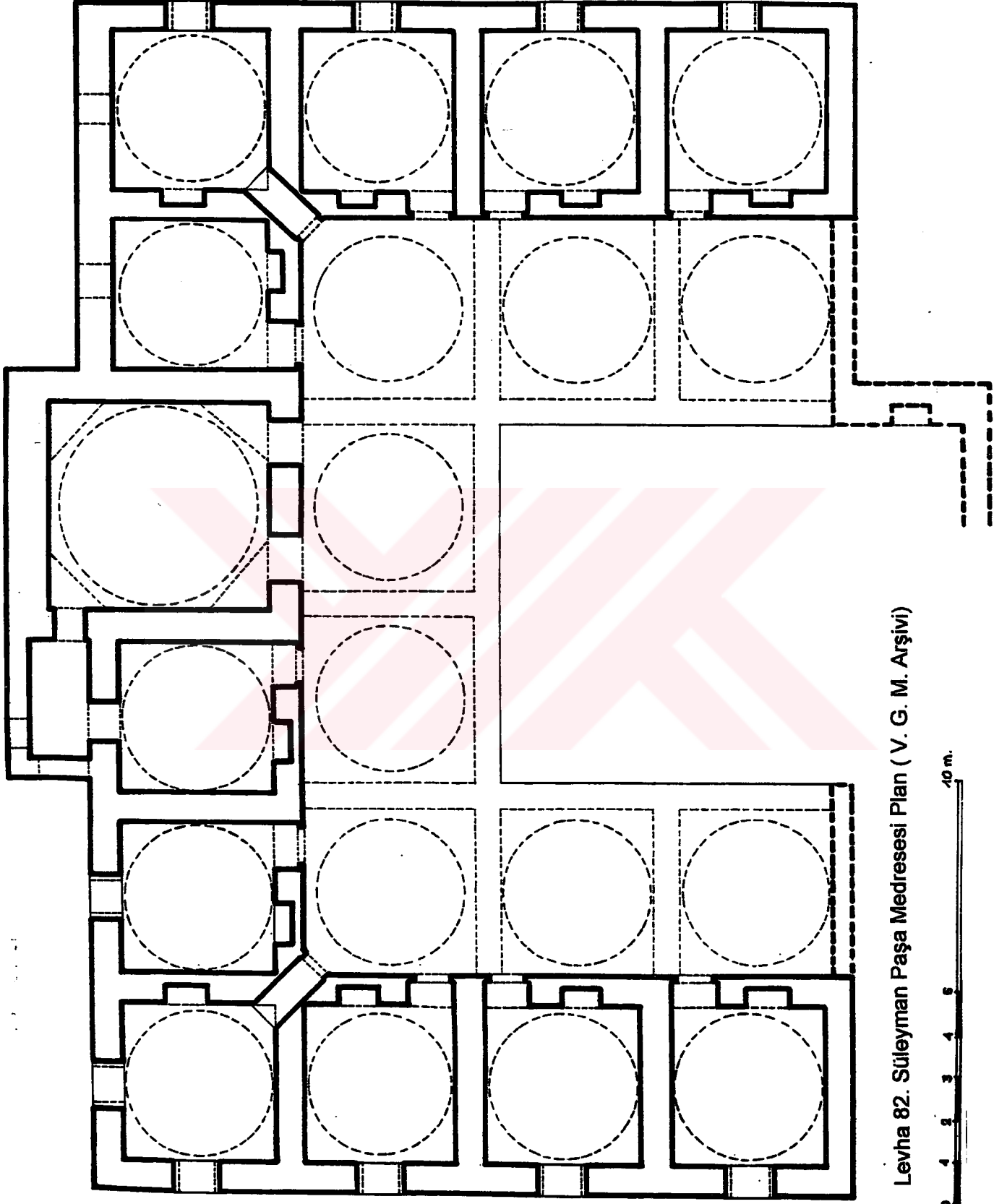
Levha 76 b. Güney Cephe Ayrıntı

Levha 77. Orhan Gazi İmaretî. Plan (O. Aslanapa 1964)

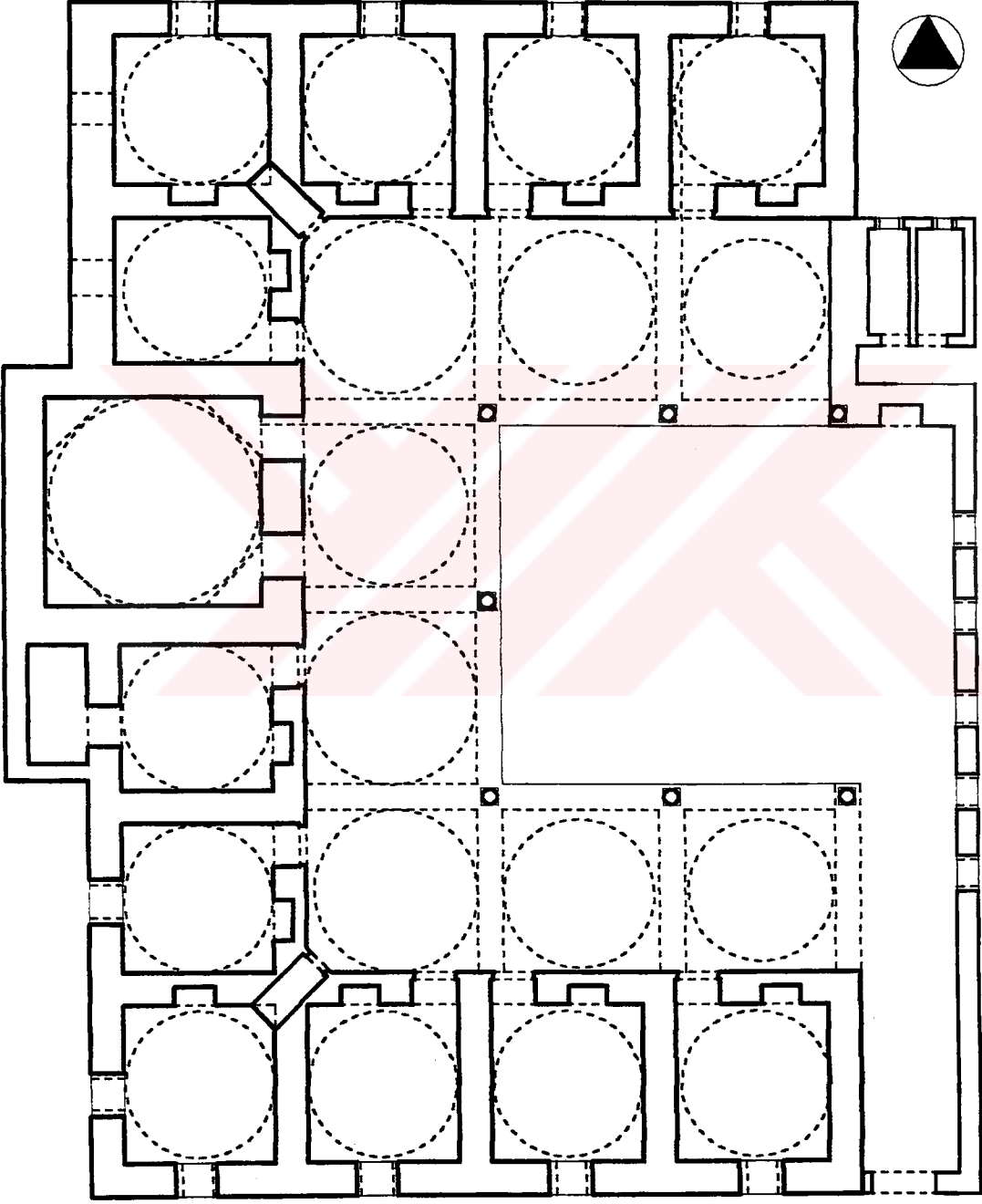

Levha 79. İznik Orhan Gazi İmaretı. Restıtüsyon Planı (S. Emir 1994)

Levha 82. Süleyman Paşa Medresesi Plan (V. G. M. Arşivi)

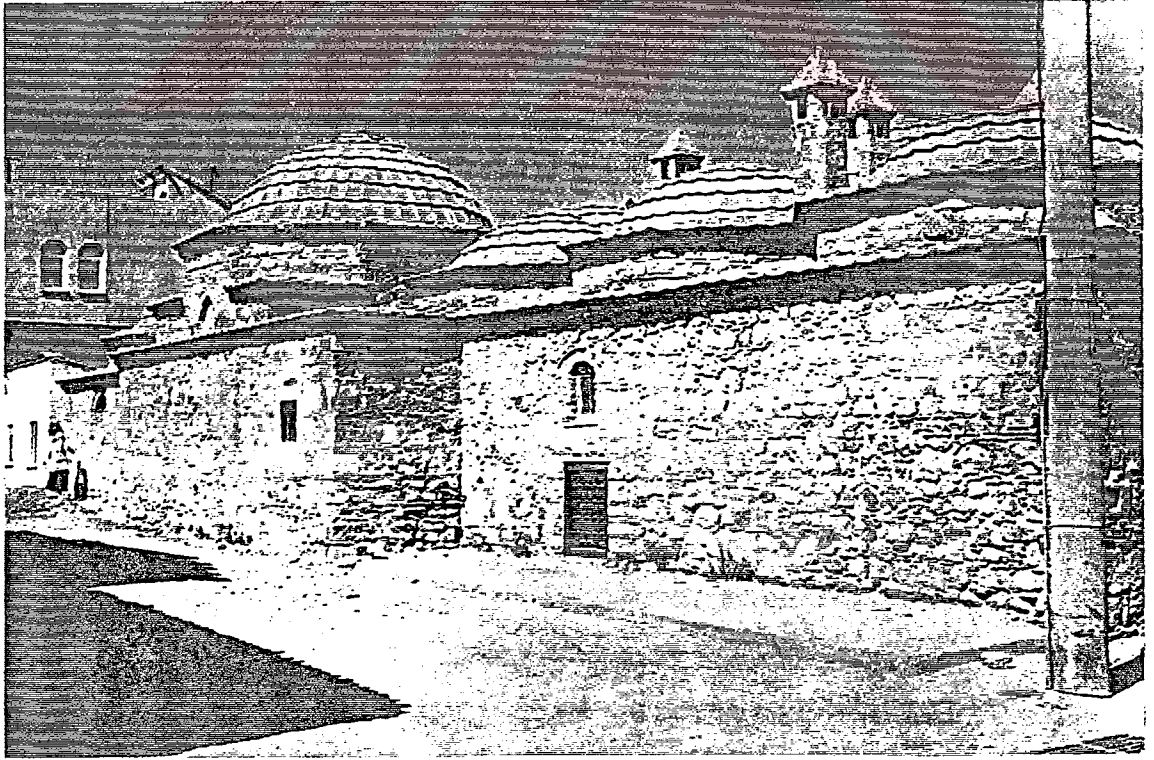
0 1 2 3 4 5 10 m.

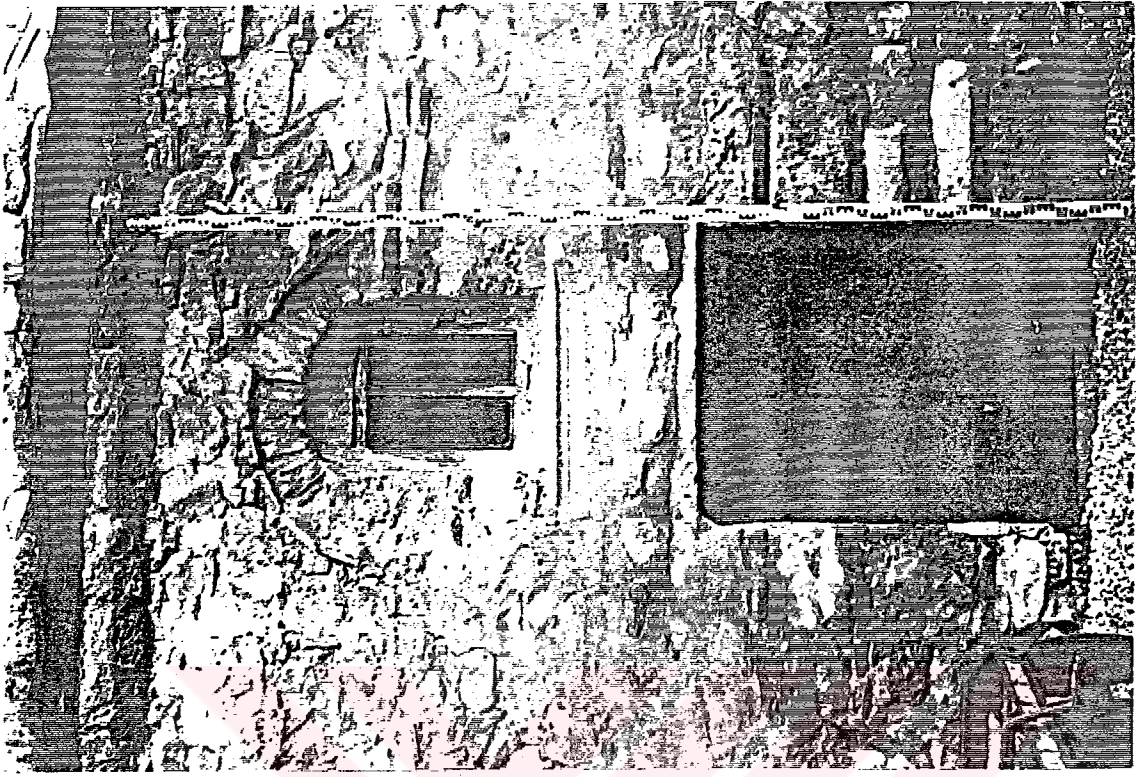
Levha 87. Süleyman Paşa Medresesi. Rölöve Planı (E. H. Ayverdi (1966) ve Y. Demiralp'in (1999) Planlarından İşlenerek.

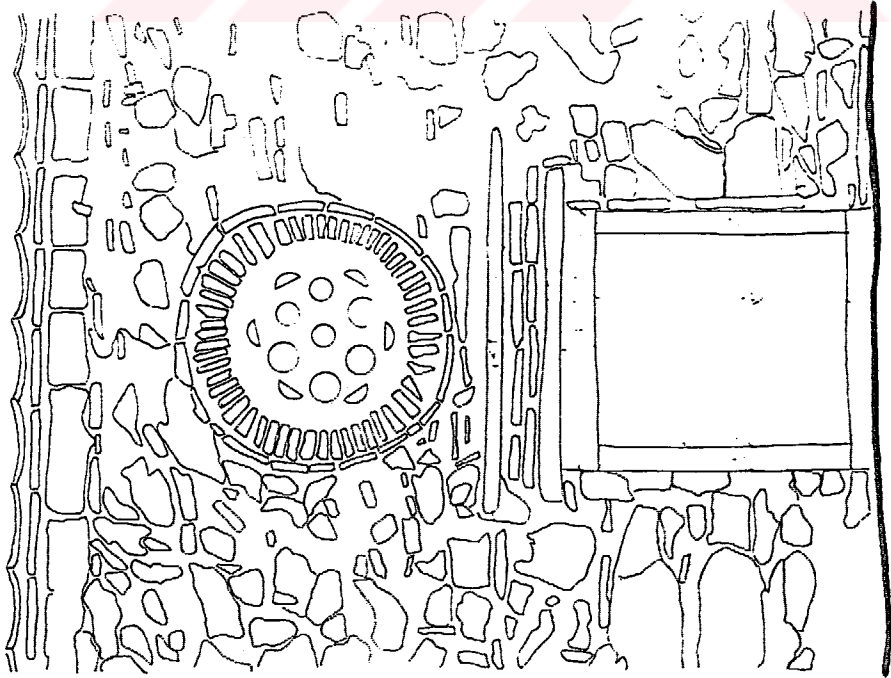
Levha 88 a. Süleyman Paşa Medresesi. Güney Batıdan Genel Görünüş

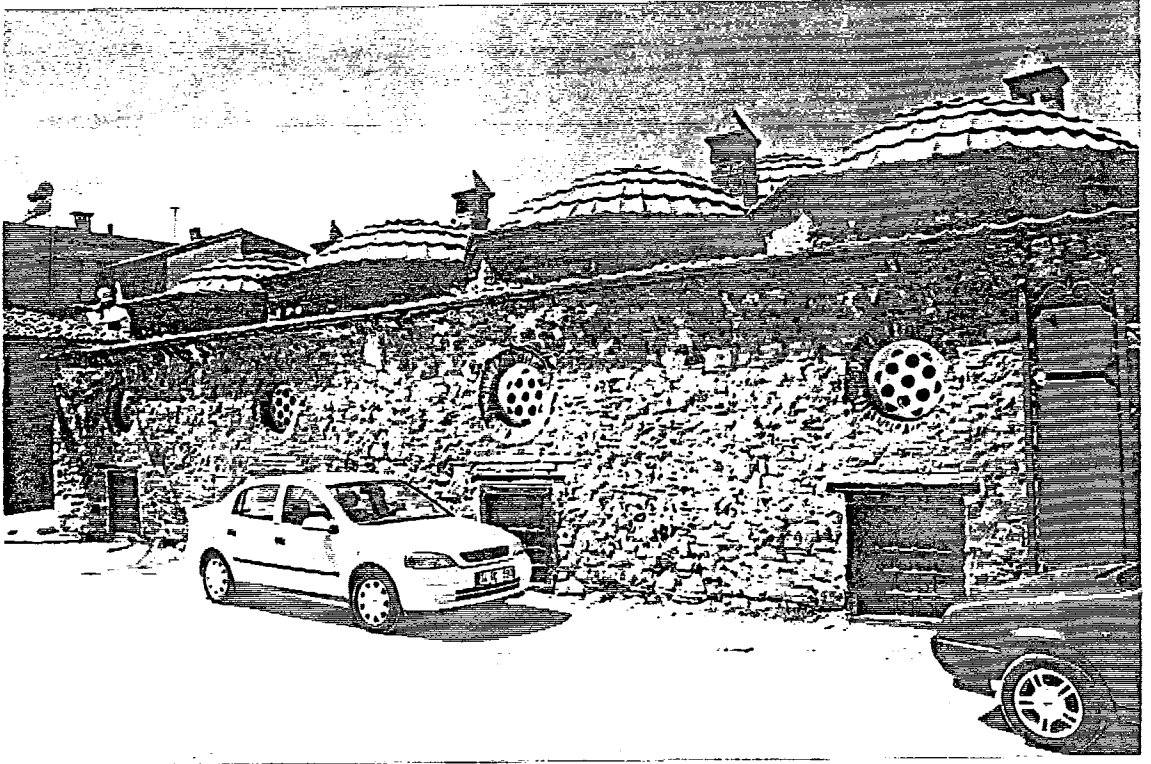
Levha 88 b. Batı Cephe.

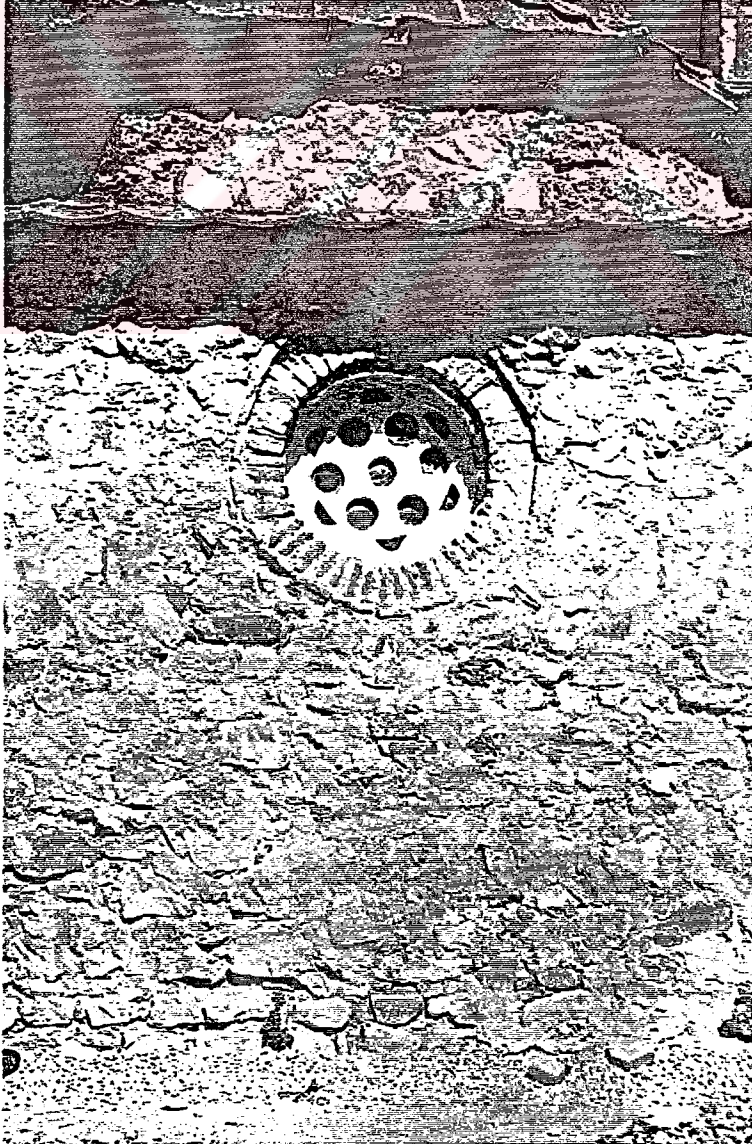
Levha 89 b. Batı Cephe Pencere Düzeni

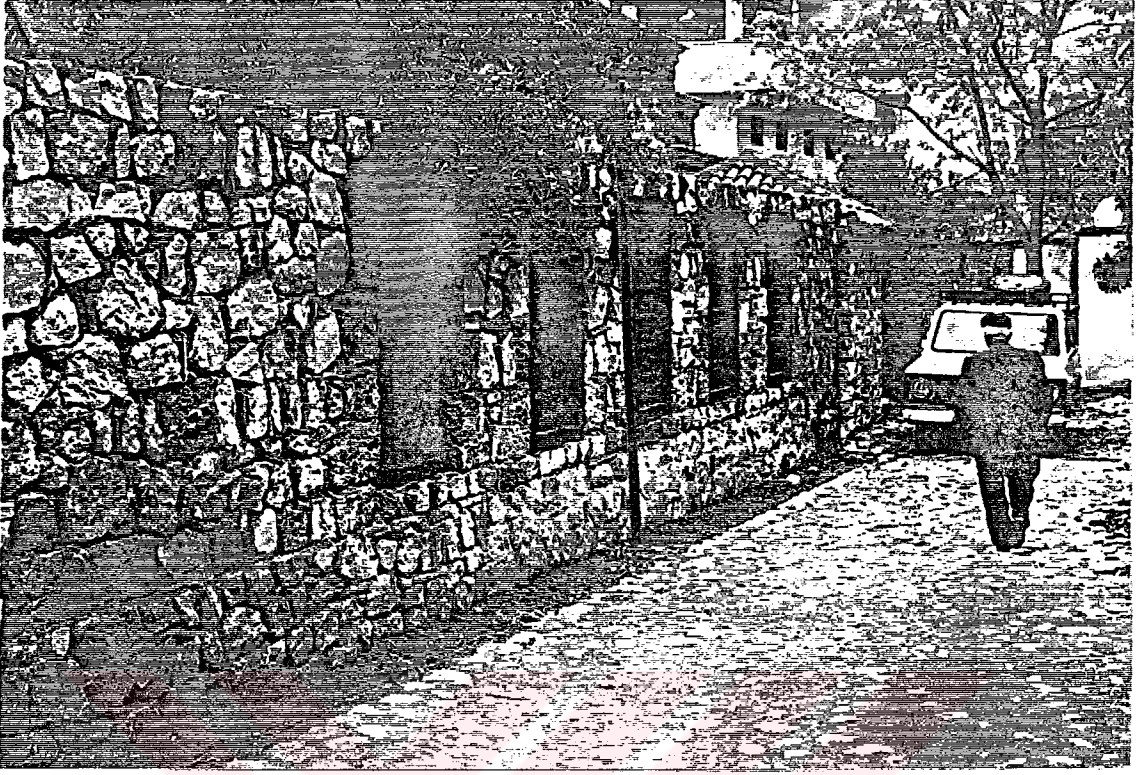
Levha 89 a. Süleyman Paşa Medresesi
Batı Cephe Pencere Düzenlemesi

Levha 90 a. Süleyman Paşa Medresesi. Güney Cephe

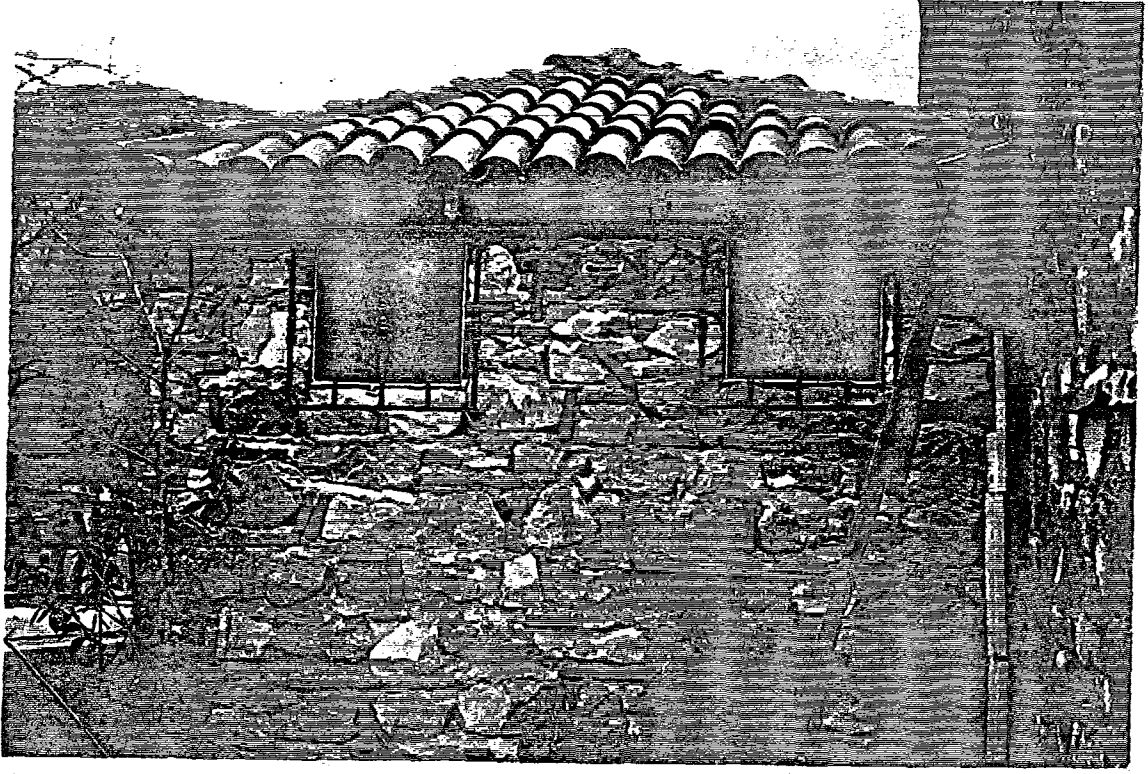
Levha 90 b. Duvar Pencere Düzenlemesi

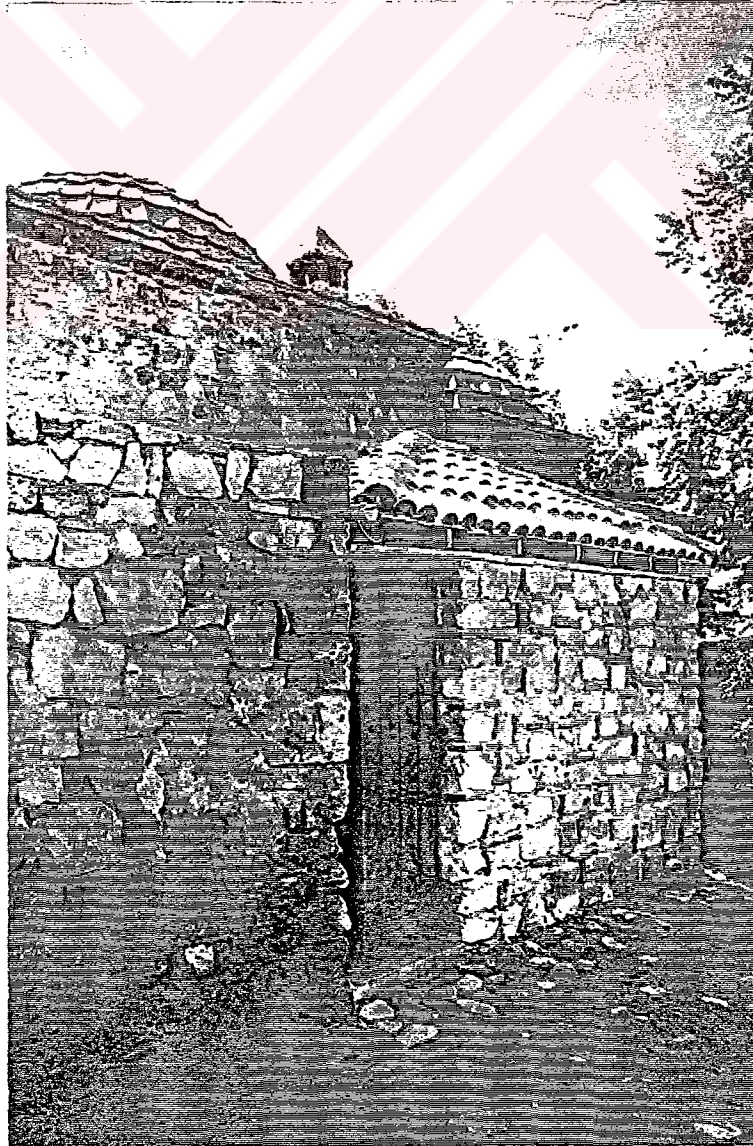
Levha 91 a. Süleyman Paşa Medresesi. Doğu Cephe.

Levha 91 b. Giriş Kapısı

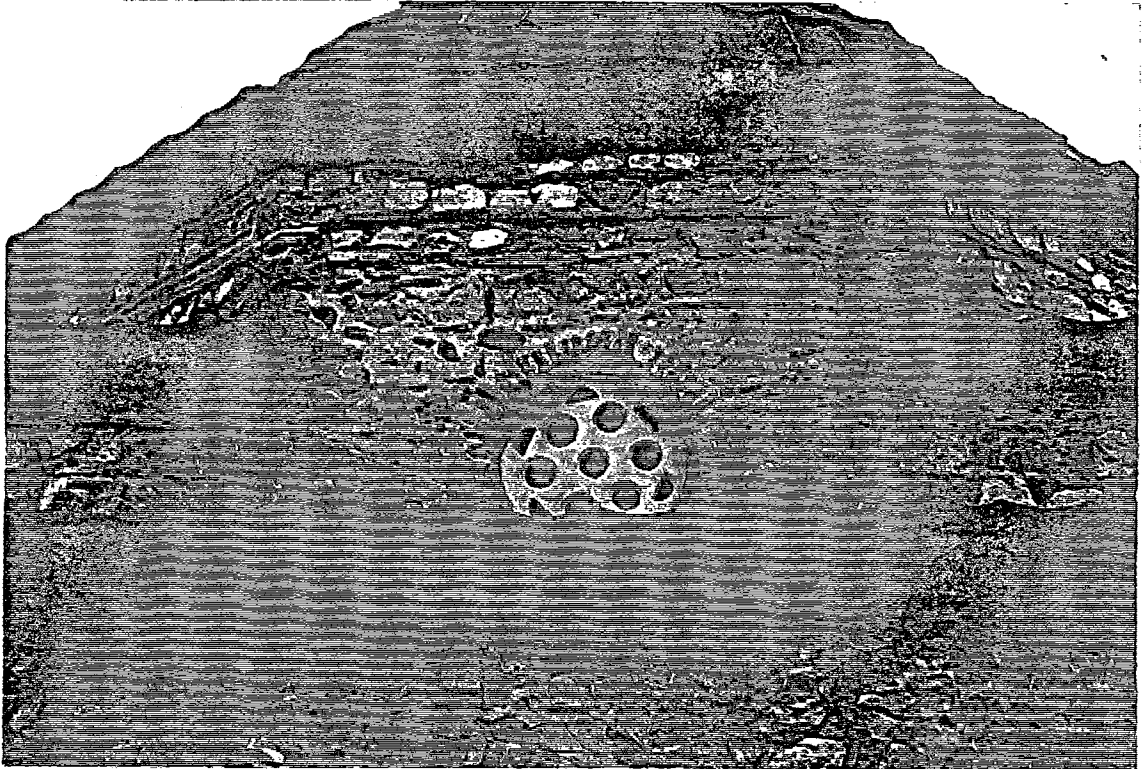
Levha 92 a. Süleyman Paşa Medresesi.
Doğu Cepheye Eklenen Tuvaletin Kuzey Cephesi.

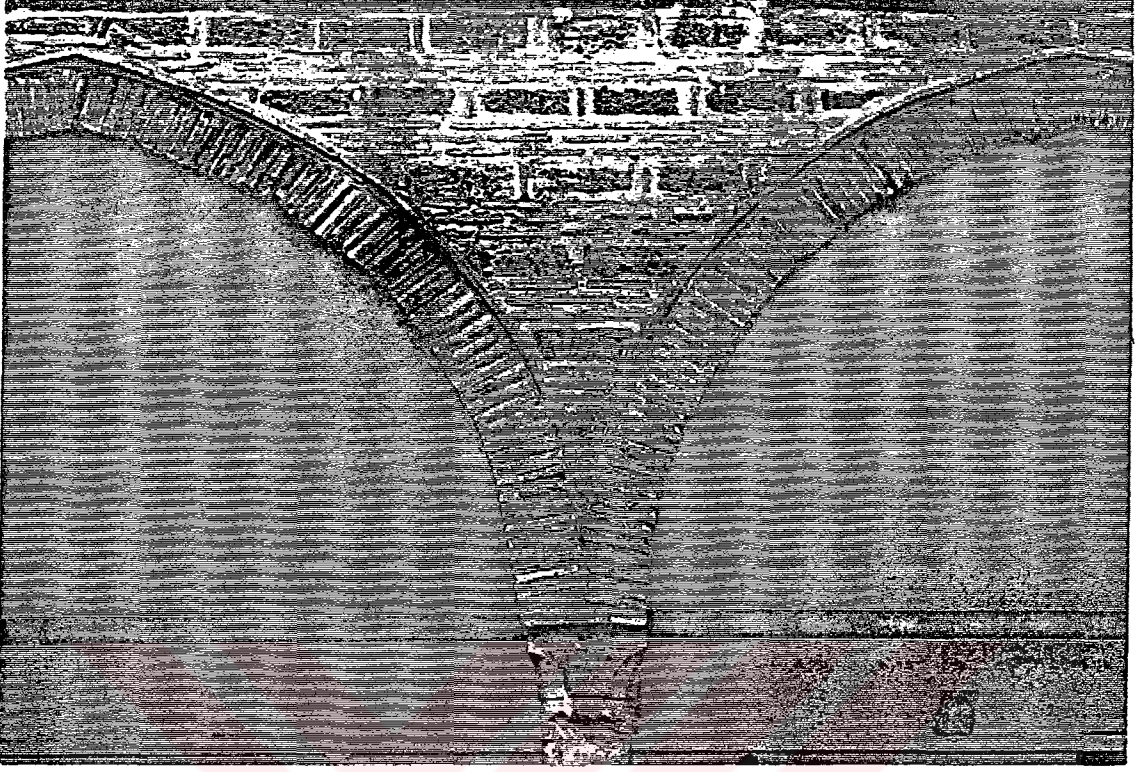
Levha 92 b. Doğu Cepheye Eklenen Tuvaletin Doğu Cephesi.

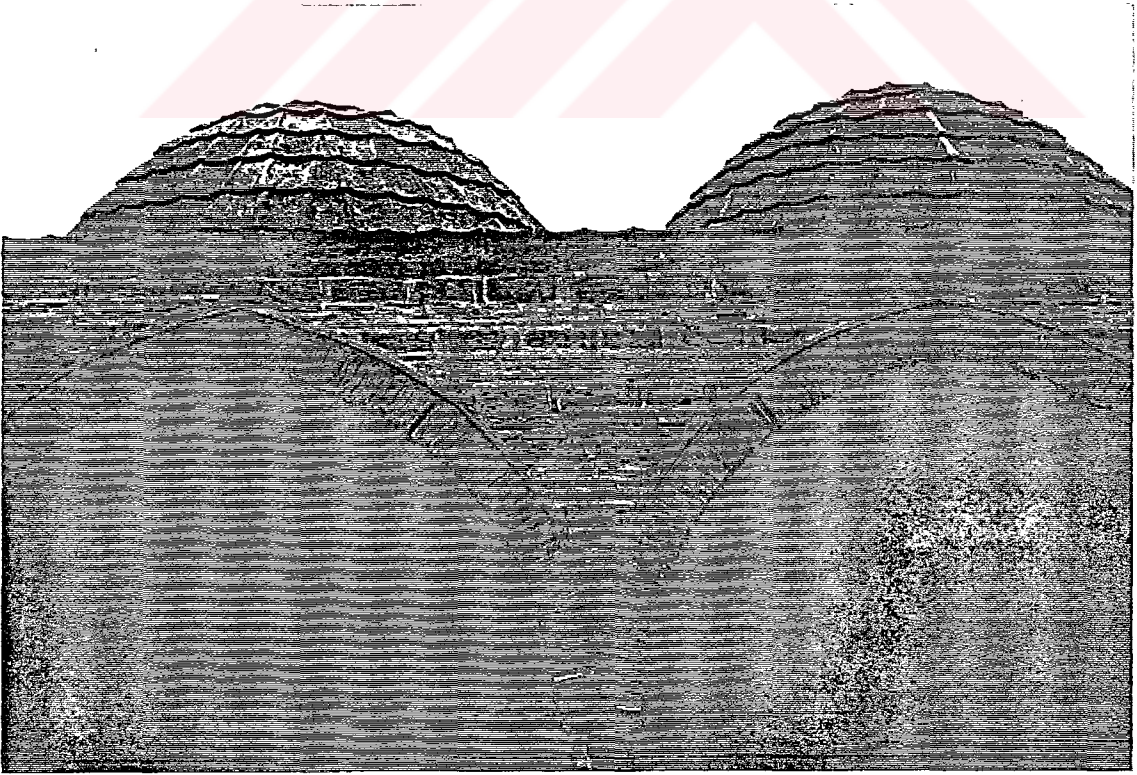
Levha 93 a. Süleyman Paşa Medresesi Dershane Odası.
Batı Duvardaki Malzeme Farklılığı

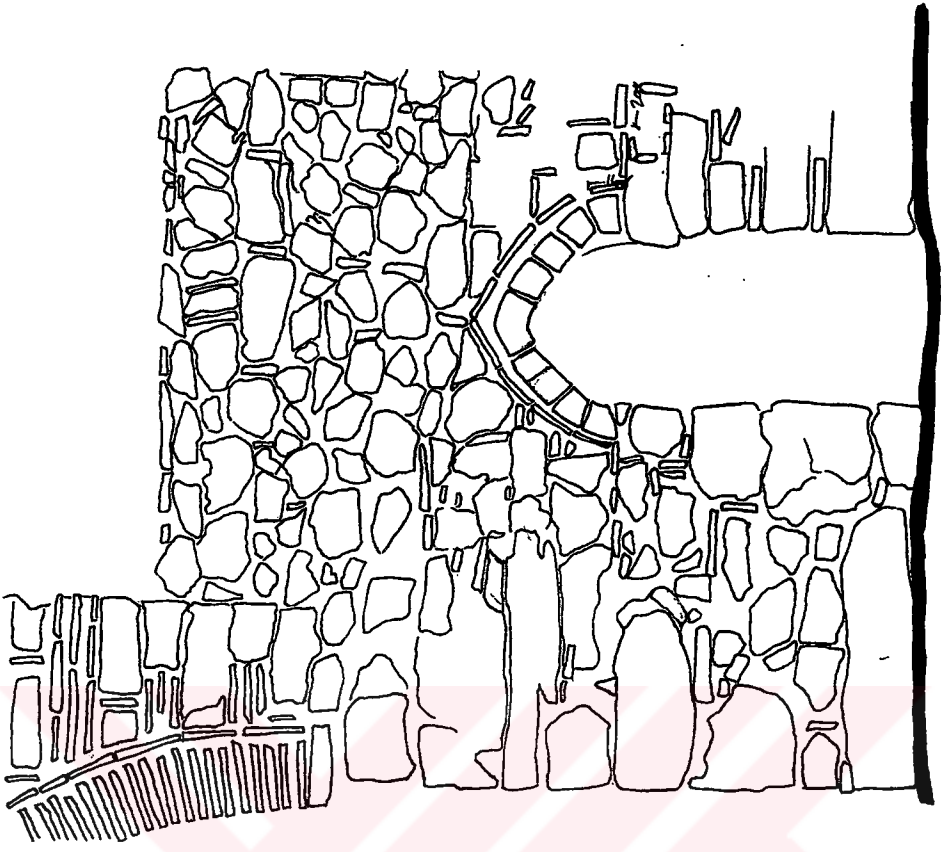
Levha 93 b. Dershane Odasının Kasnak Bölümü ve Yuvarlak Pencere

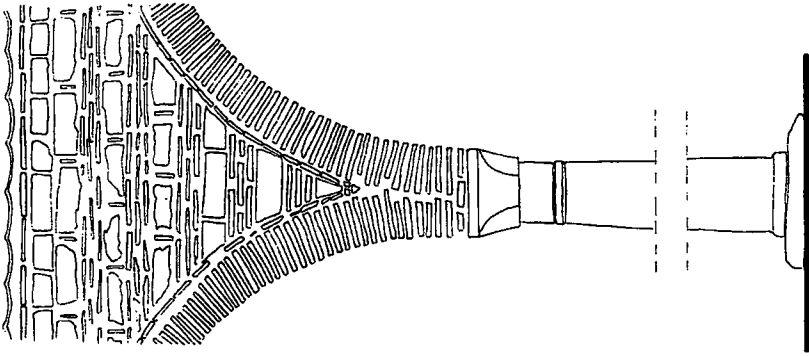
Levha 94 a. Süleyman Paşa Medresesi. Revak Bölümü

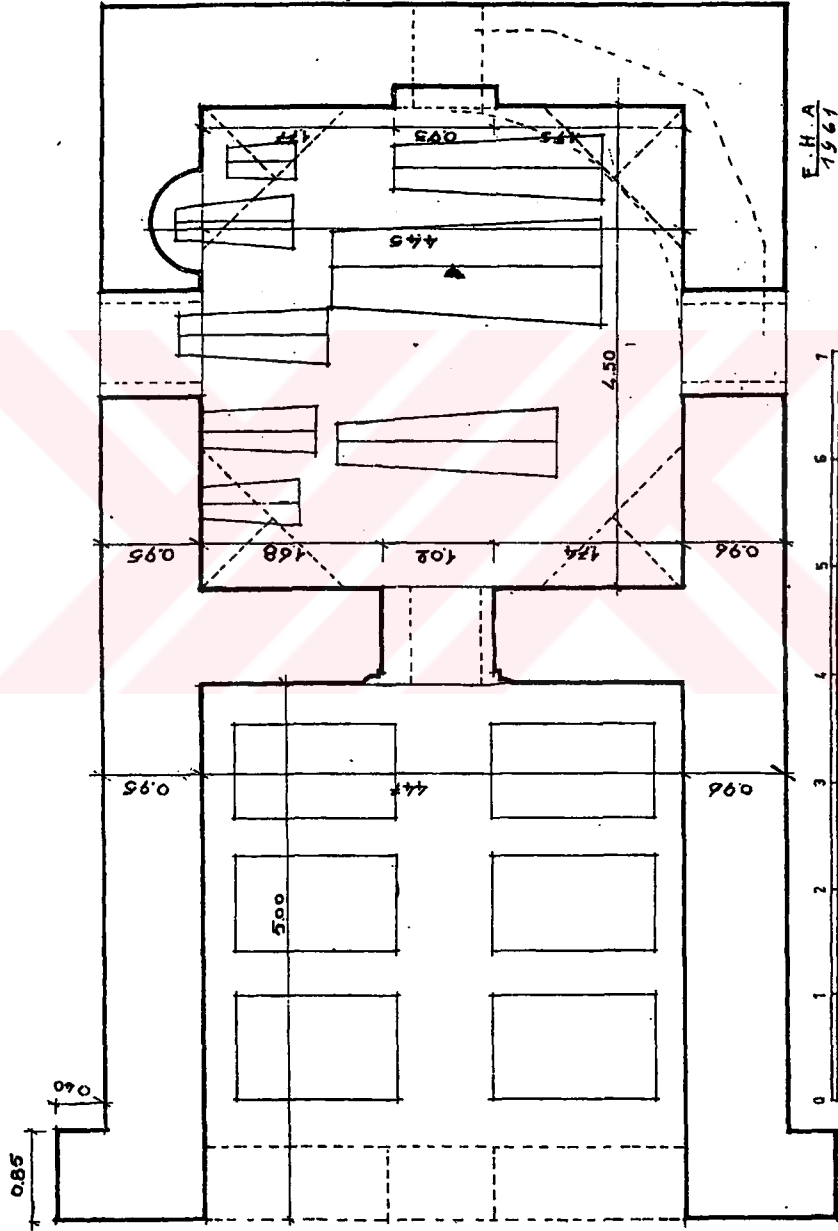
Levha 94 b. Batı Revak Kemerleri

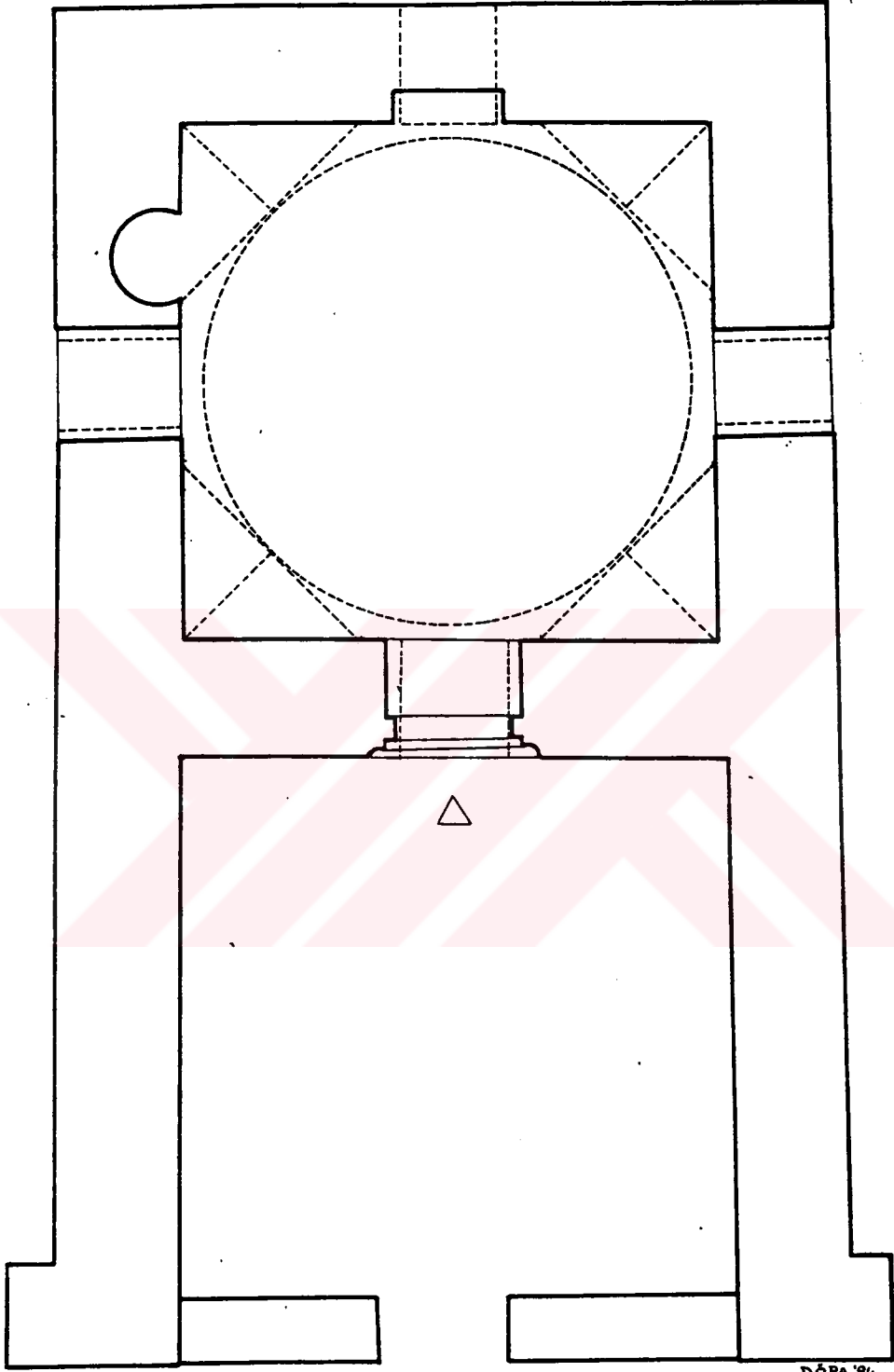
Levha 95 b. Kuzey Revak ile Doğu Cepheyi Bağlayan Duvar

Levha 95 a. Süleyman Paşa Medresesi. Kuzey Revak Ayrıntı

Levha 98. Kırğızlar Türbesi Plan (E. H. Ayverdi 1966)

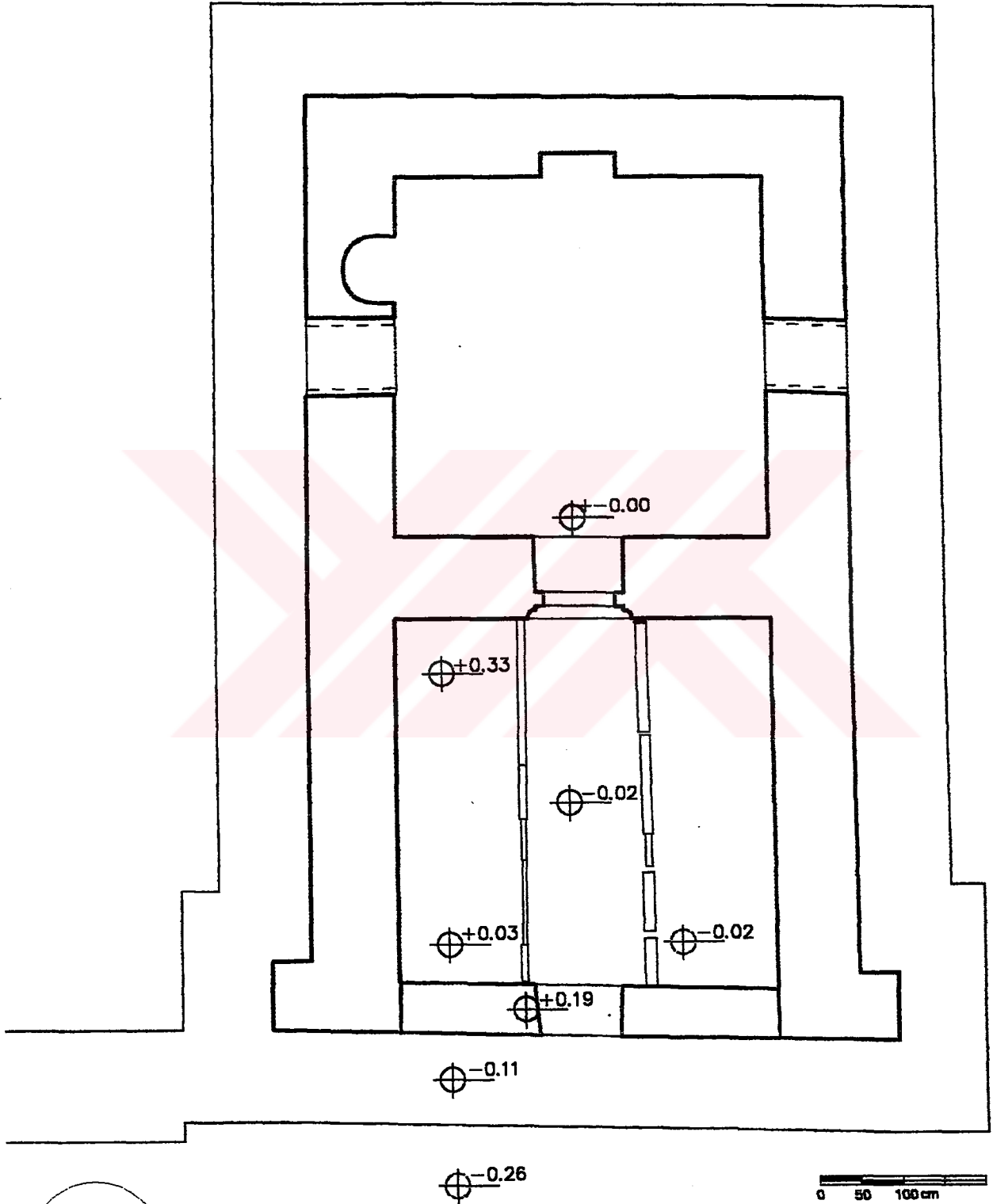

D.Ö.P.A. '84

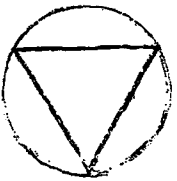
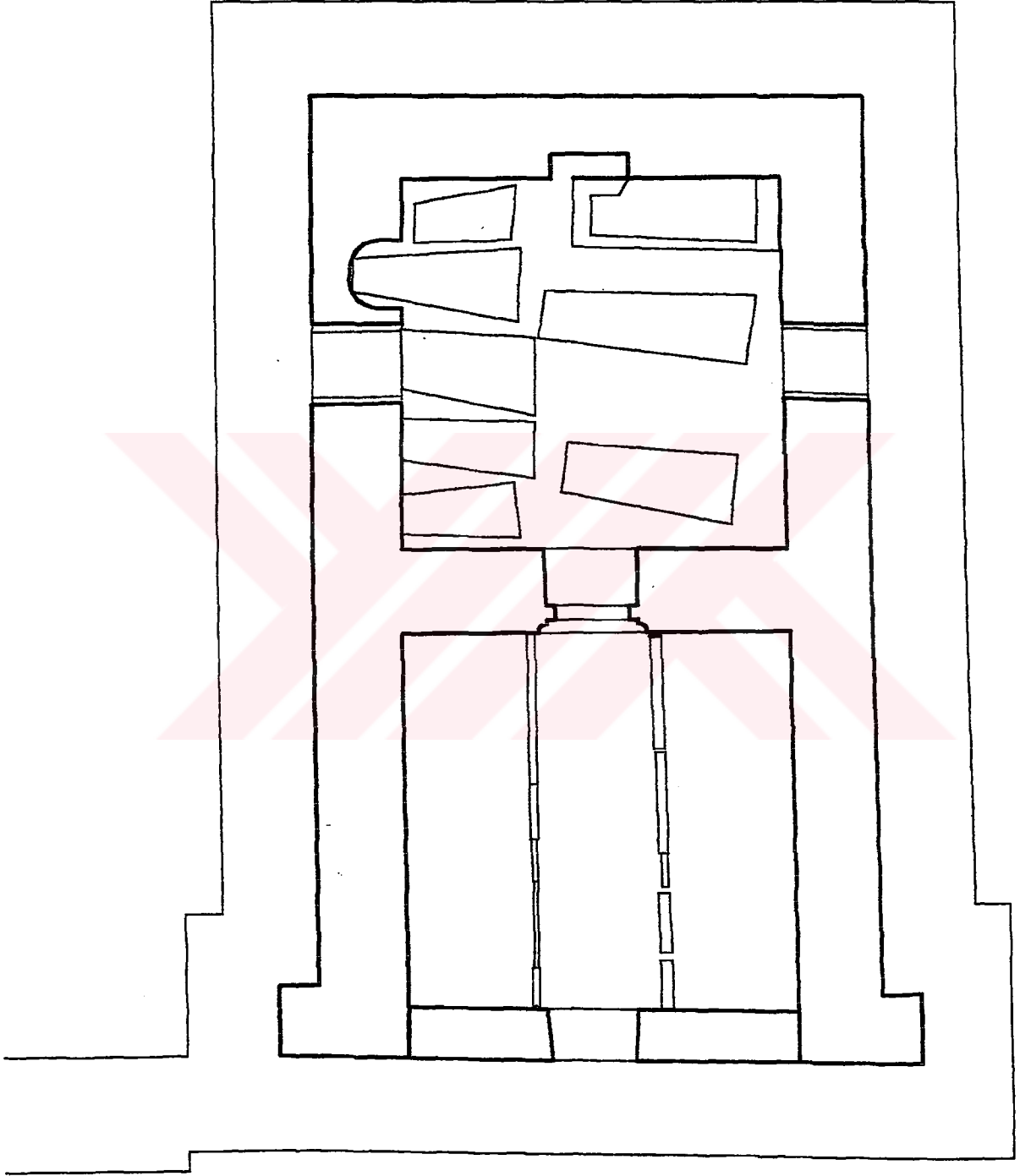
0 0.5 1 2 3 M.

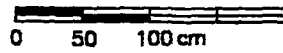
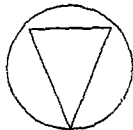
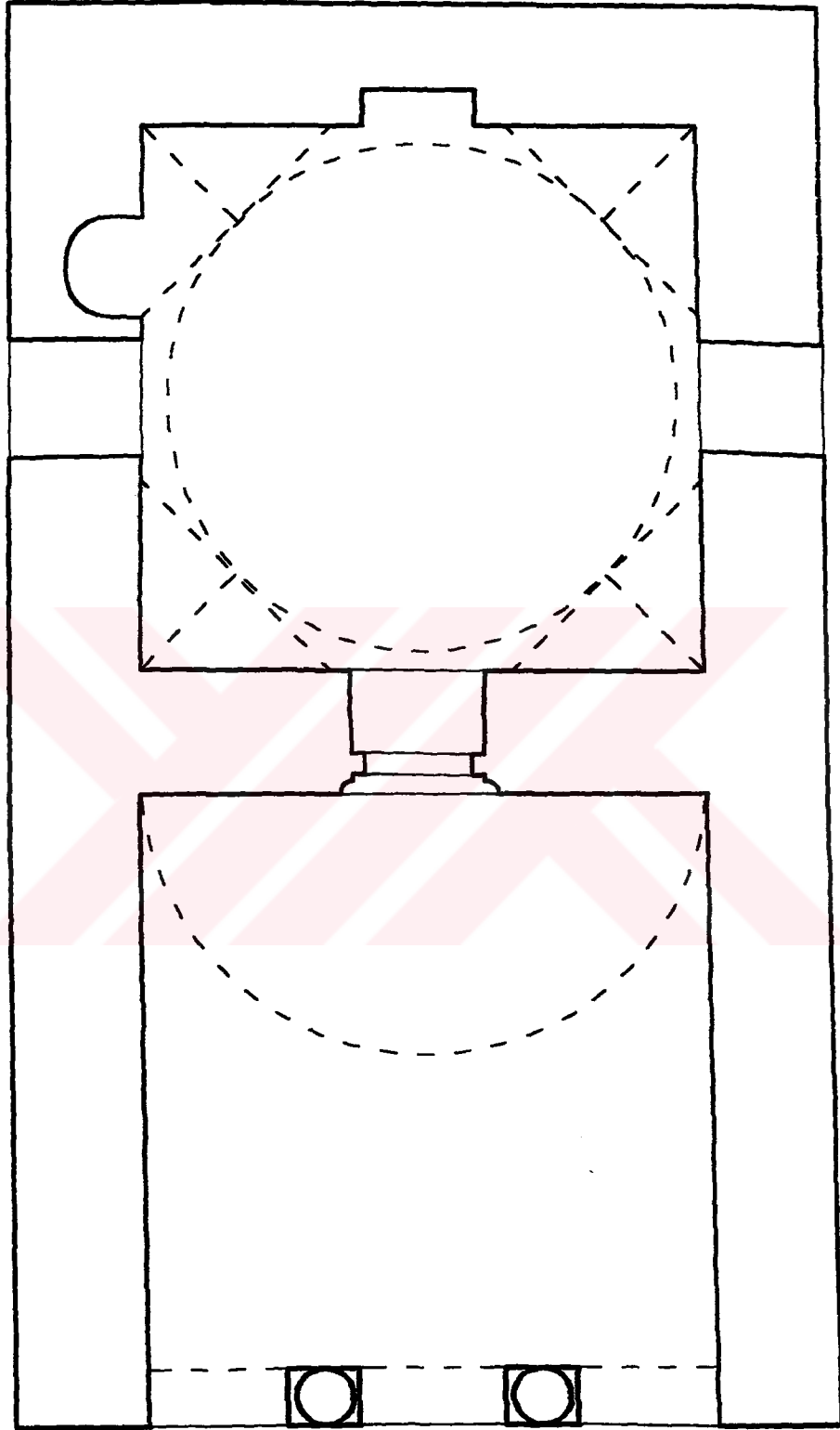
Levha 99. Kırğızlar Türbesi. Plan (D. Ö. P. A. 1986)

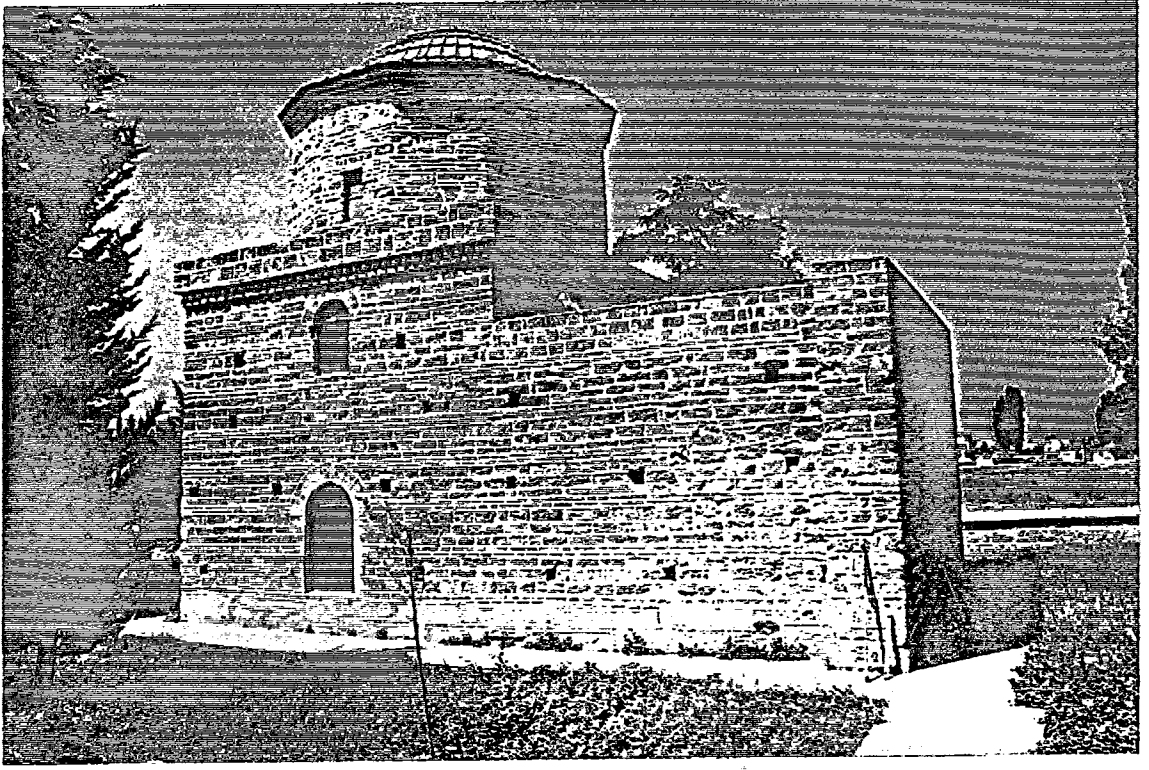
Levha 100. Kırgızlar Türbesi . Röleve Planı 1.

Levha 101. Kırızlar Türbesi. Röleve Planı 2.

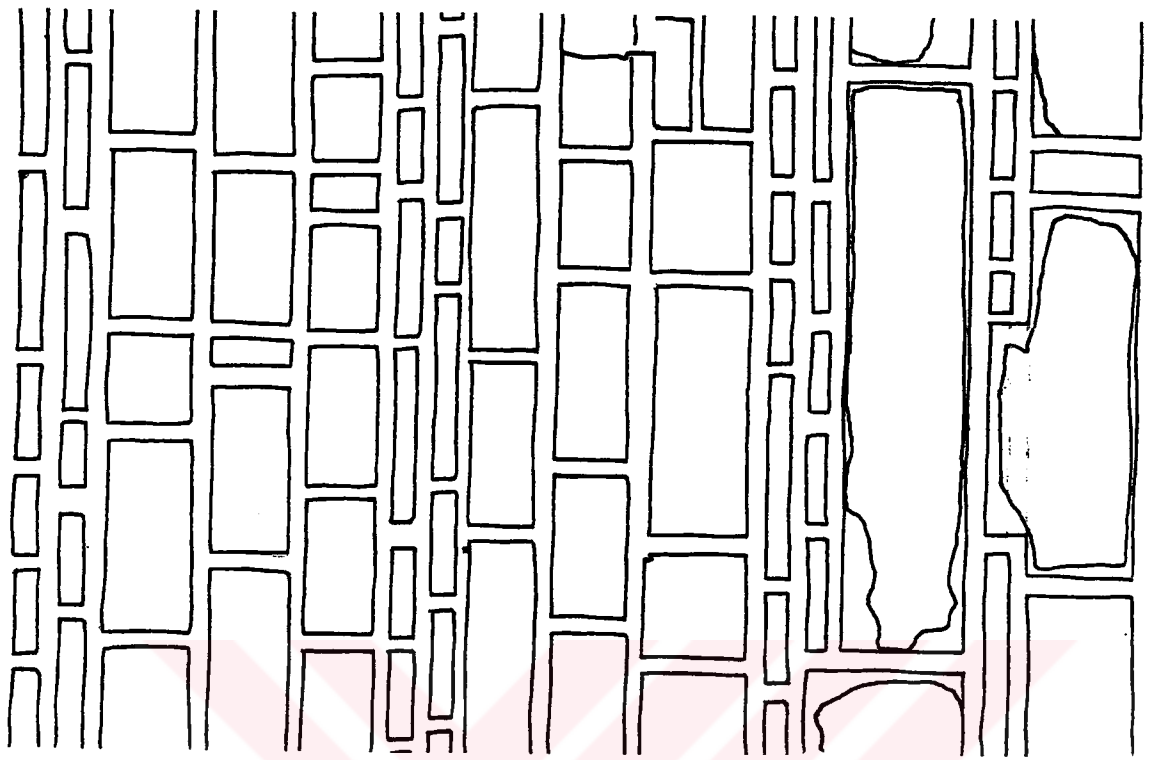
Levha 102. Kırızlar Türbesi. Restitüsyon Planı.

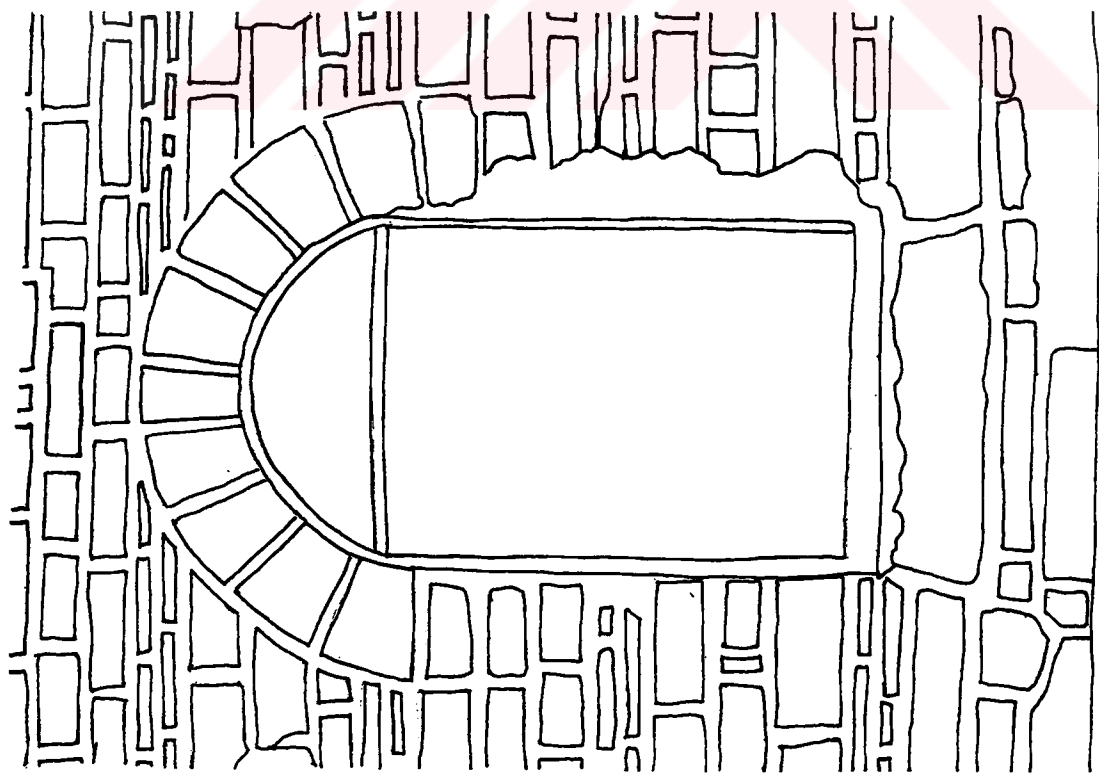
Levha 103 a. Kırğızlar Türbesi. Kuzey Doğudan Genel Görünüm

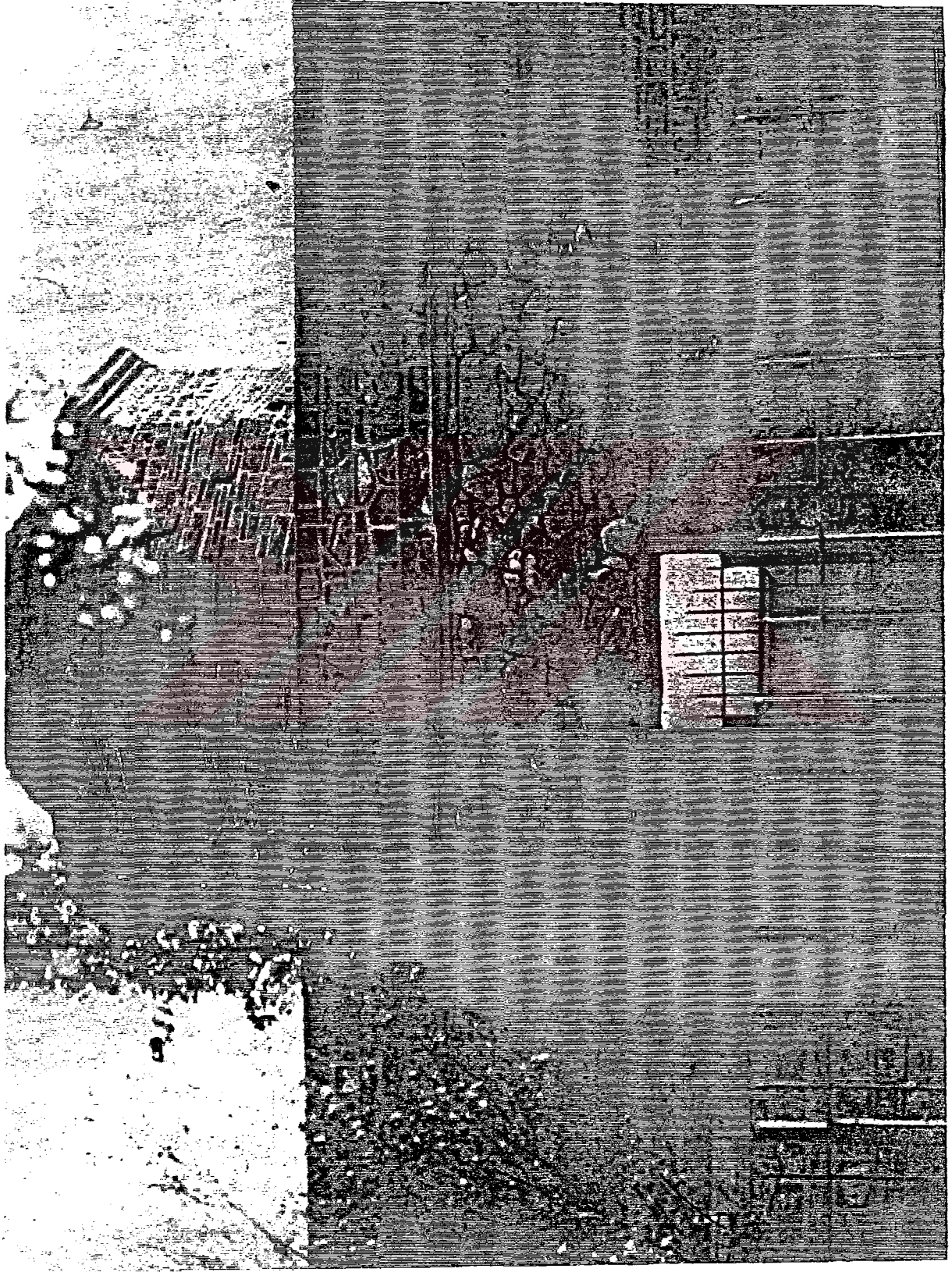
Levha 103 b. Doğu Cephe

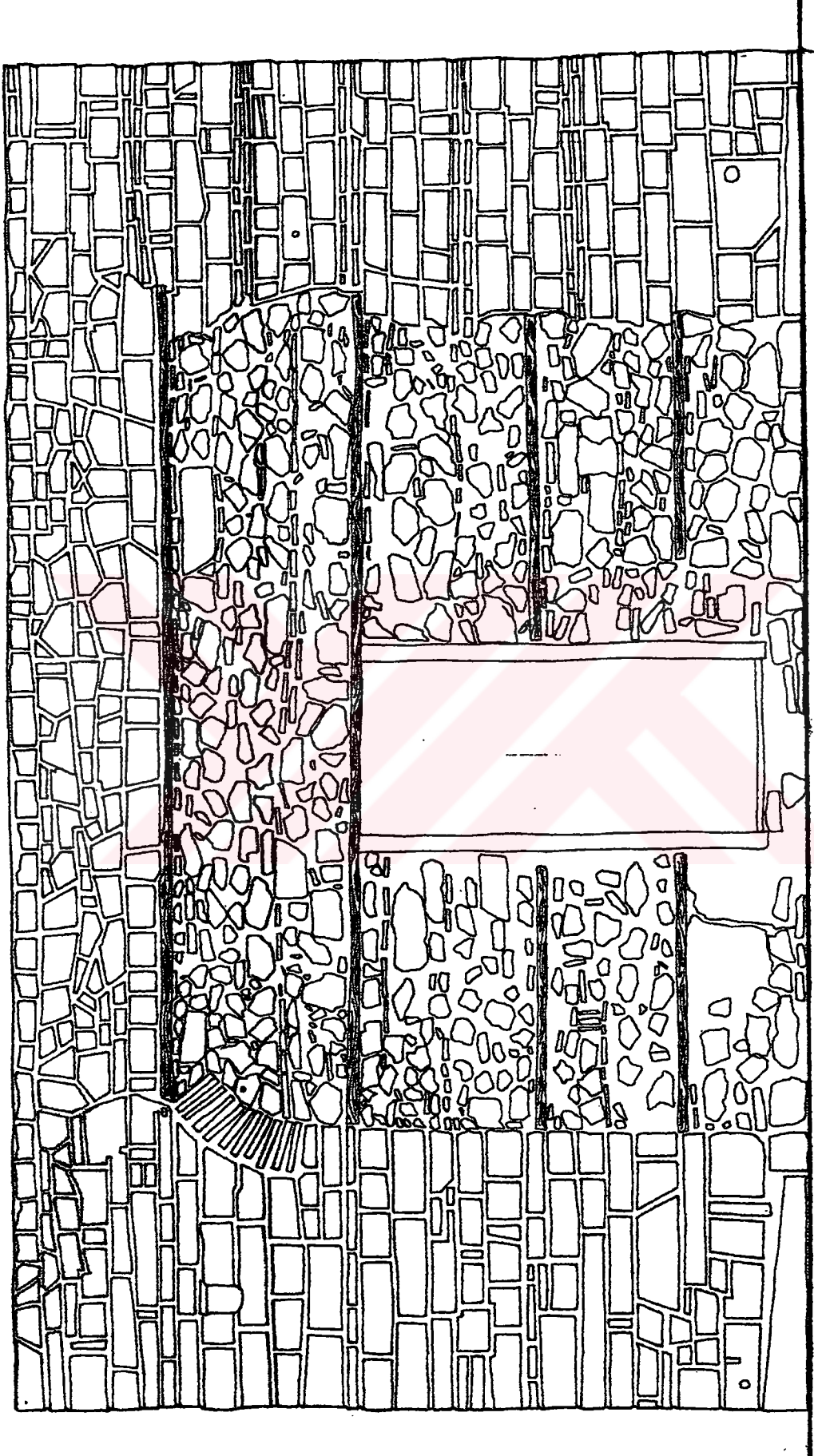
Levha 104 b. Doğu Cephe. Ayrıntı

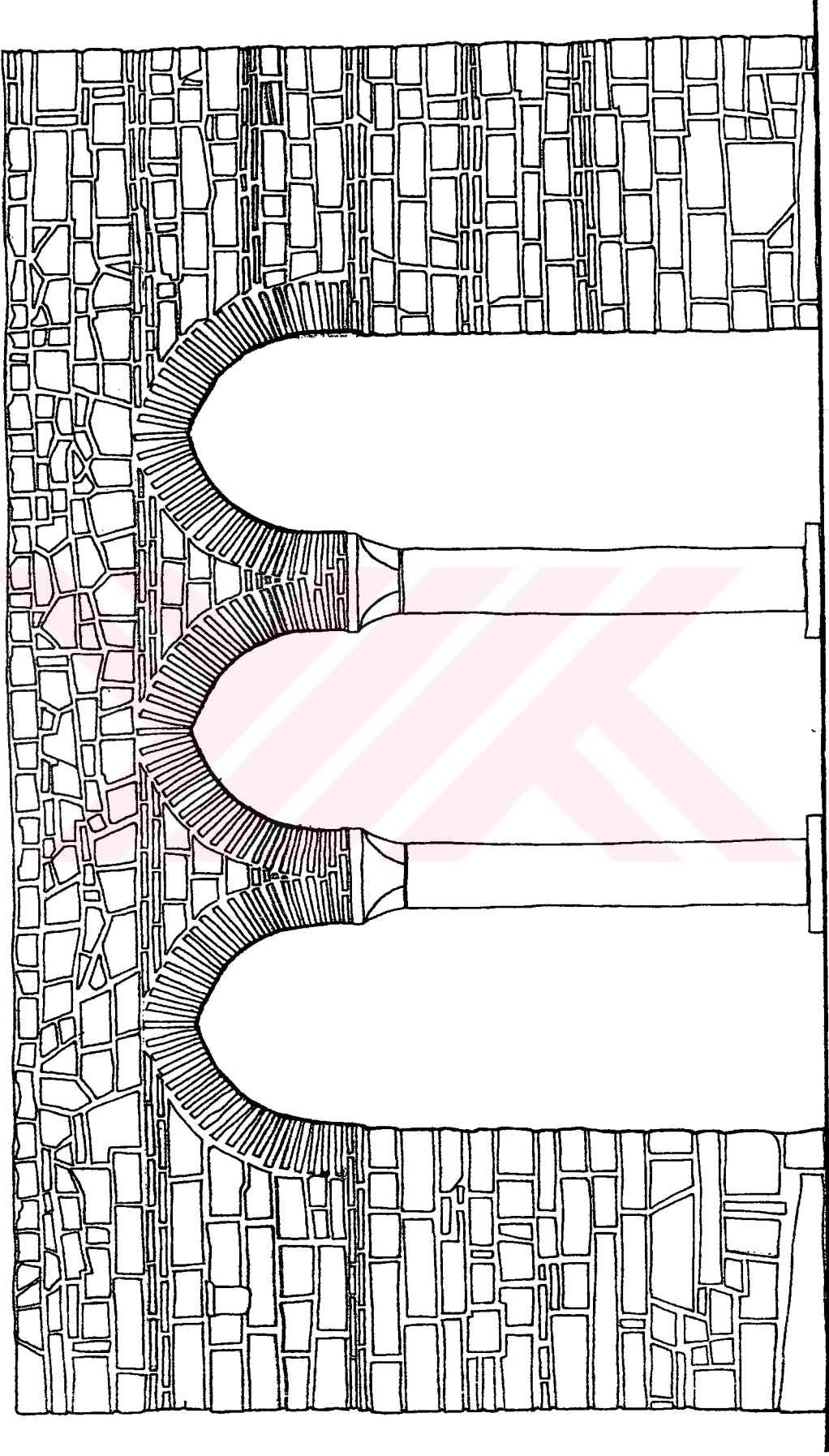
Levha 104 a. Kırgızlar Türbesi. Doğu Cephe Pencere

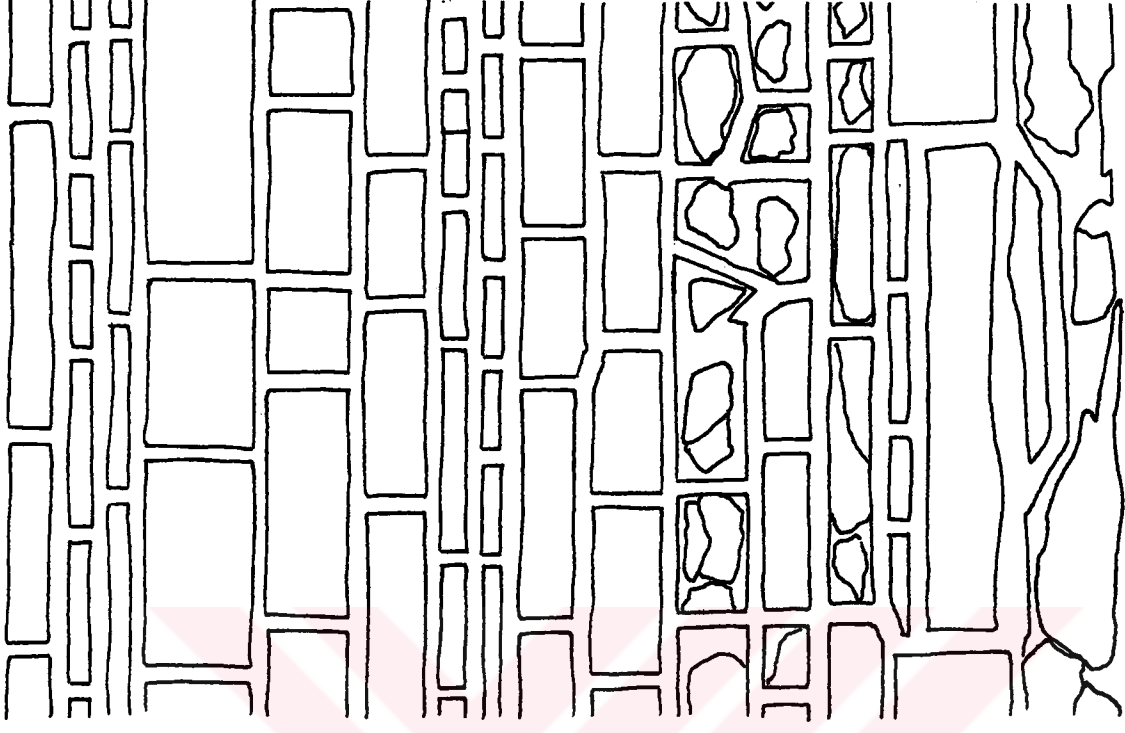
Levha 105. Kirgızlar Türbesi. Kuzey Cephe

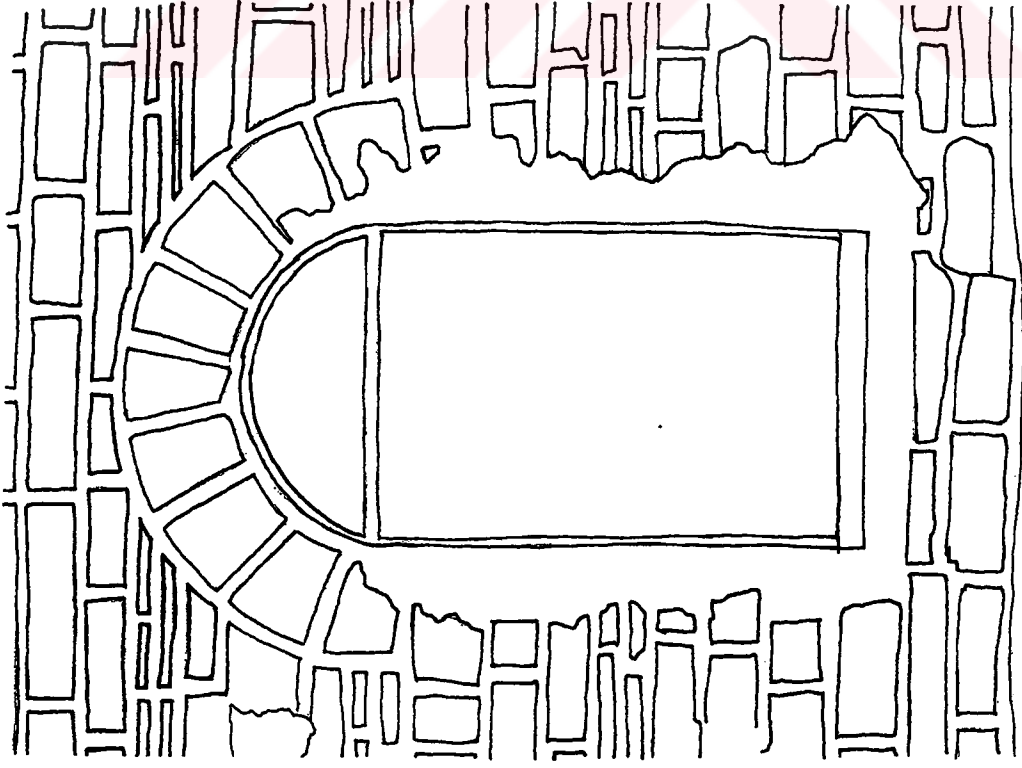
Levha 106. Kizilirmaci Kibritçi Hanı. Giriş Bölümünün Kuzey Cephe Rölevesi

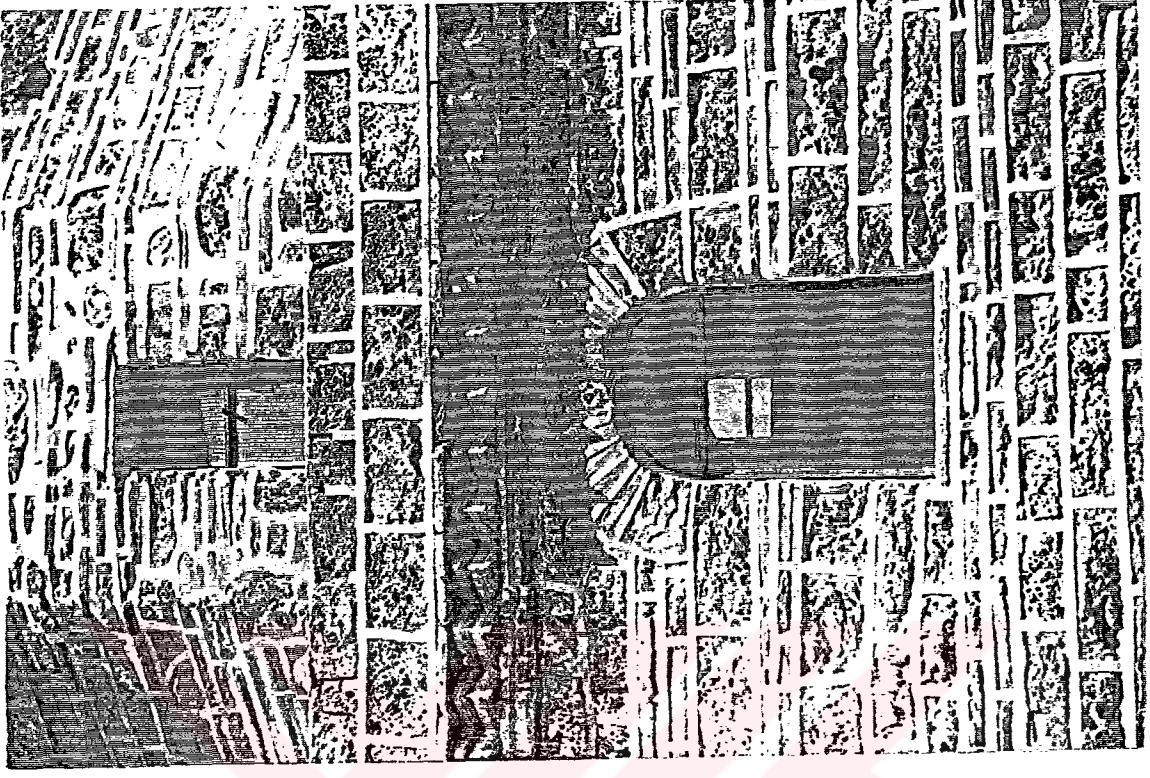
Levha 107. Kırğızlar Türbesi. Giriş Bölümünün Kuzey Cephe Restitüsyonu

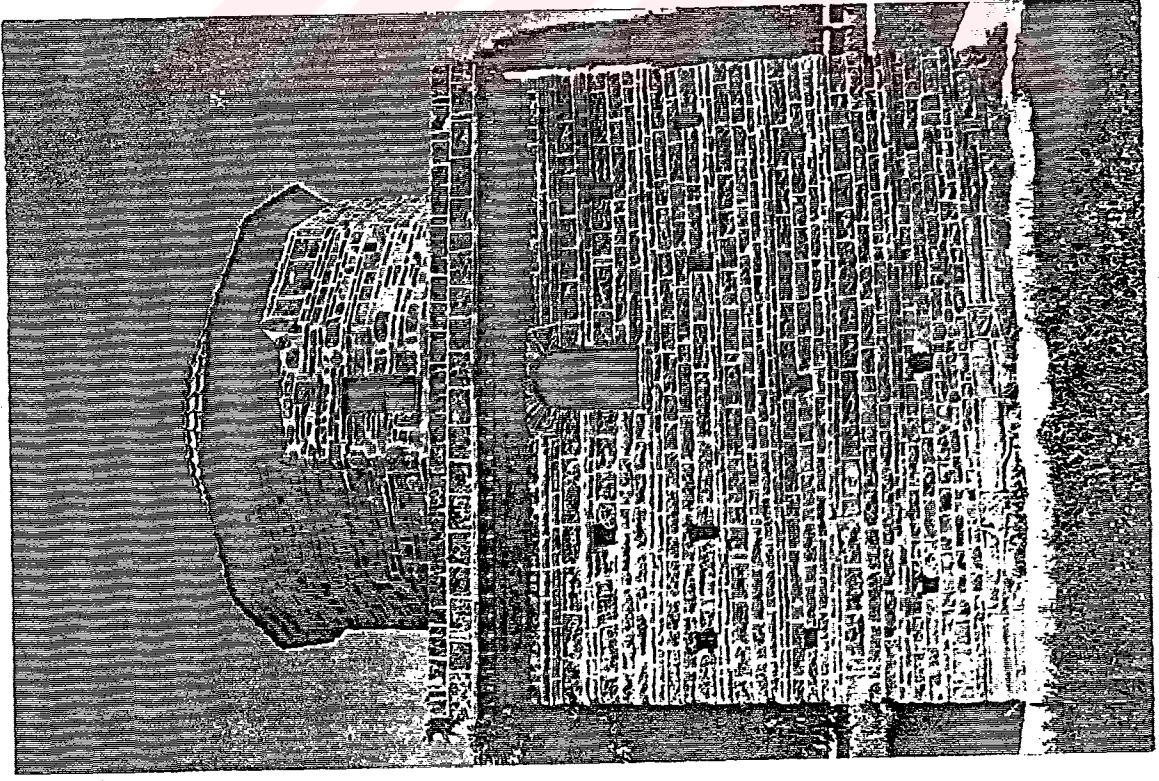
Levha 109 b. Batı Cephe. Ayrıntı

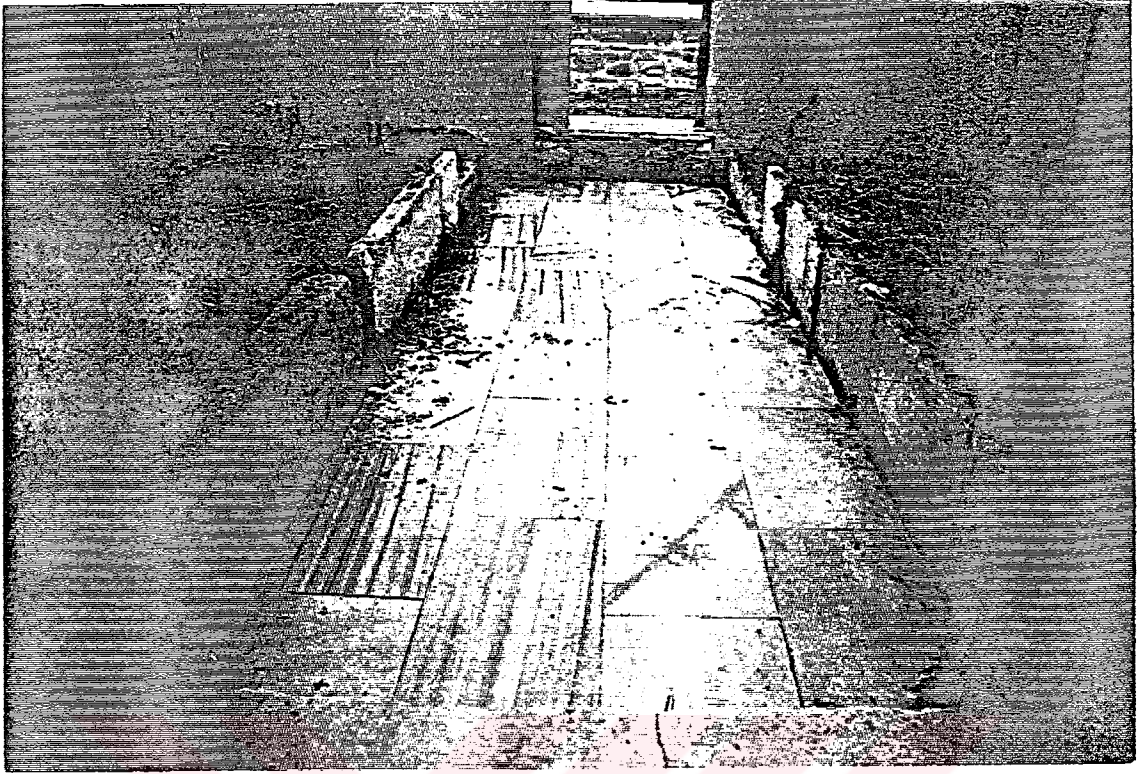
Levha 109 a. Kırızlar Türbesi. Batı Cephe
Pencere Düzenlemesi

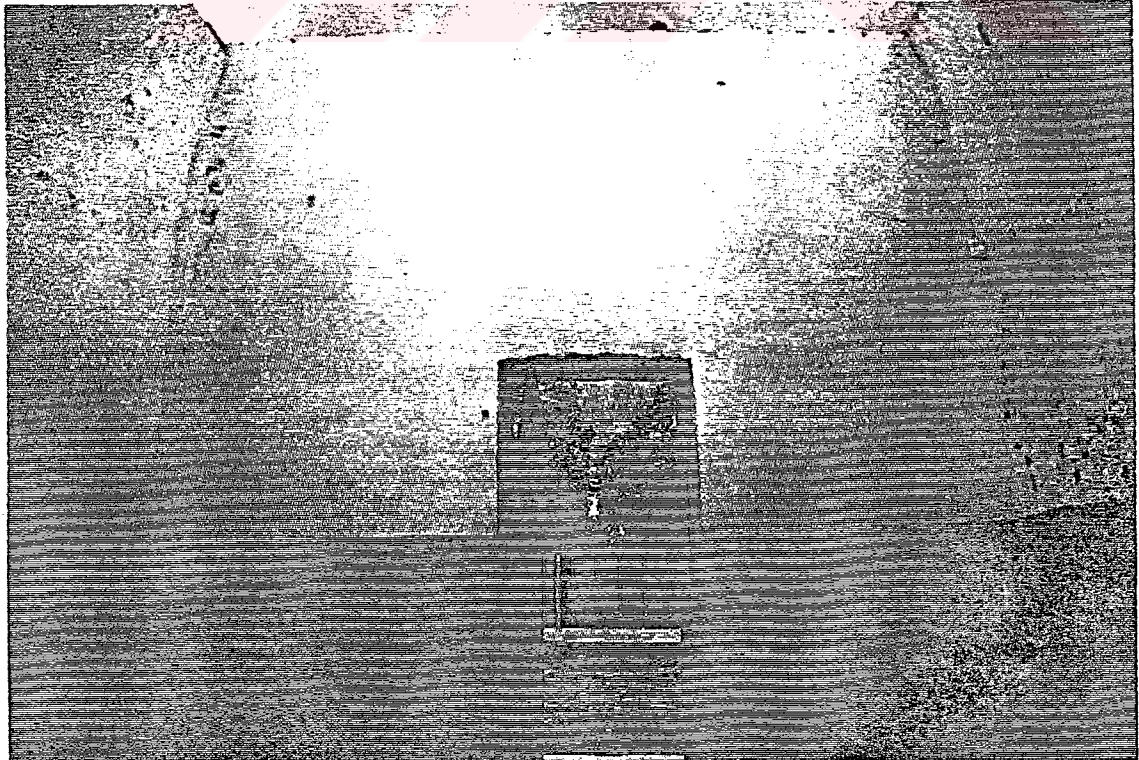
Levha 110 b. Güney Cephe Ayrıntı

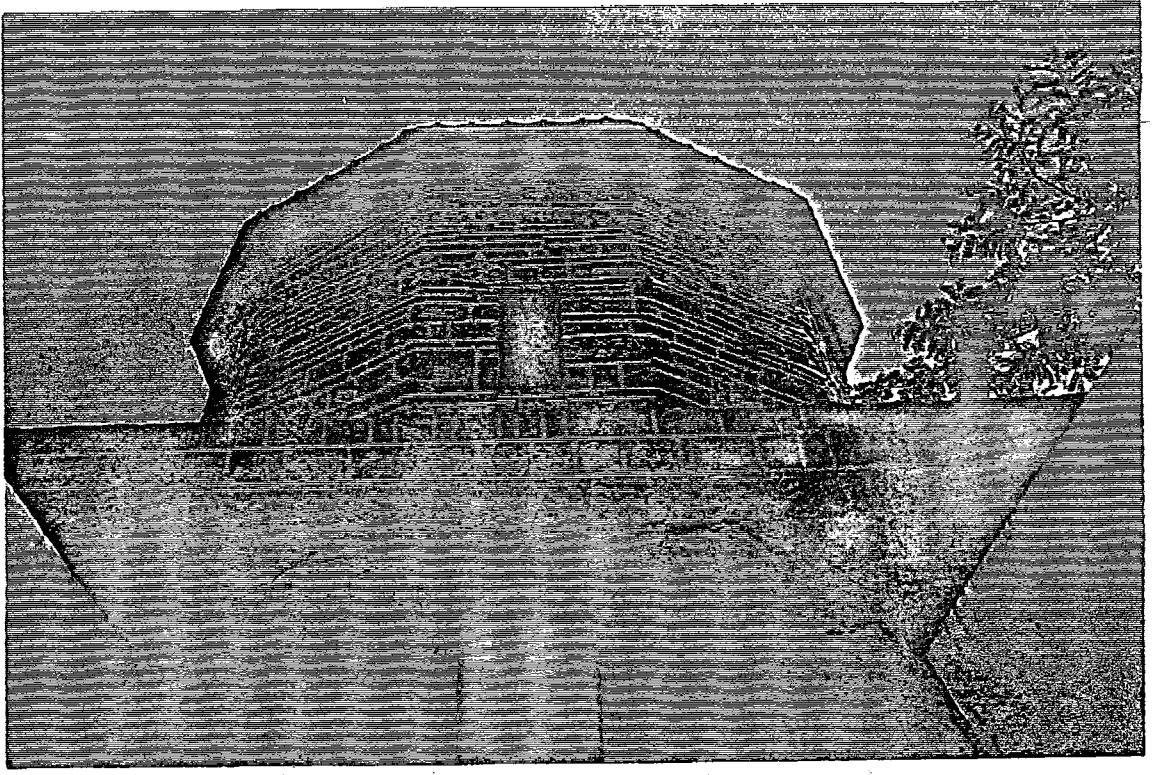
Levha 110 a. Kırgızlar Türbesi. Güney Cephe

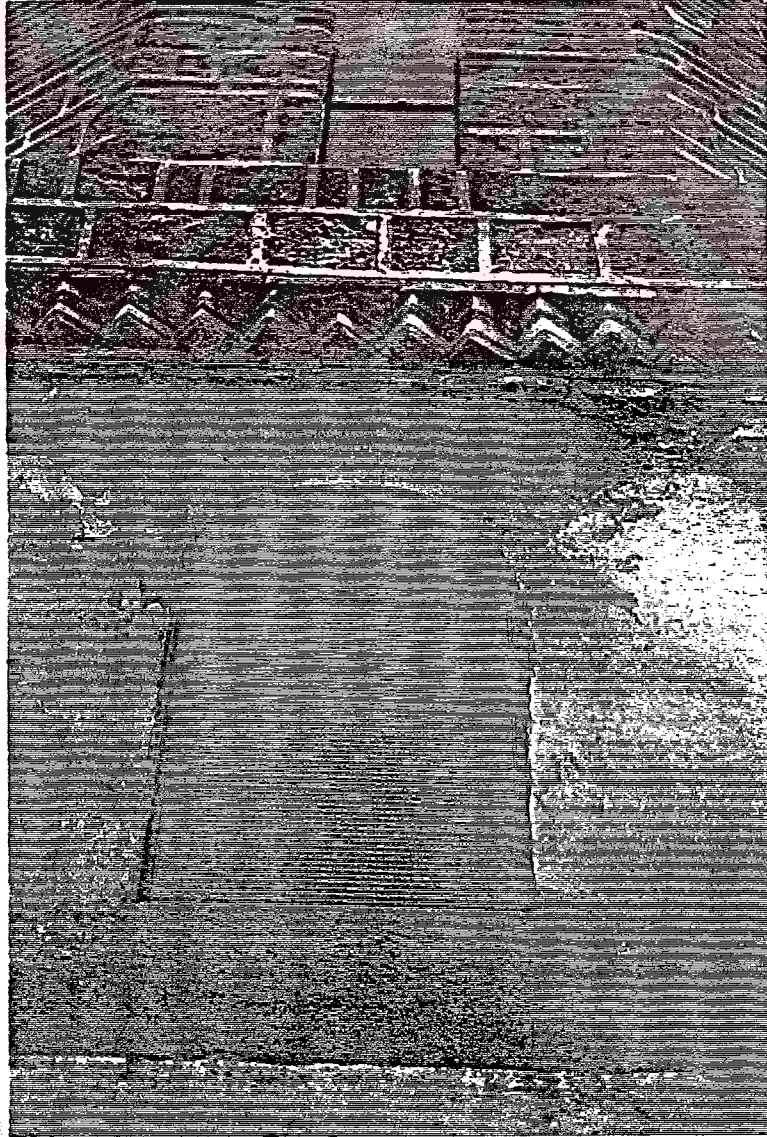
Levha 111 a. Kırızlar Türbesi, Giriş Bölümü

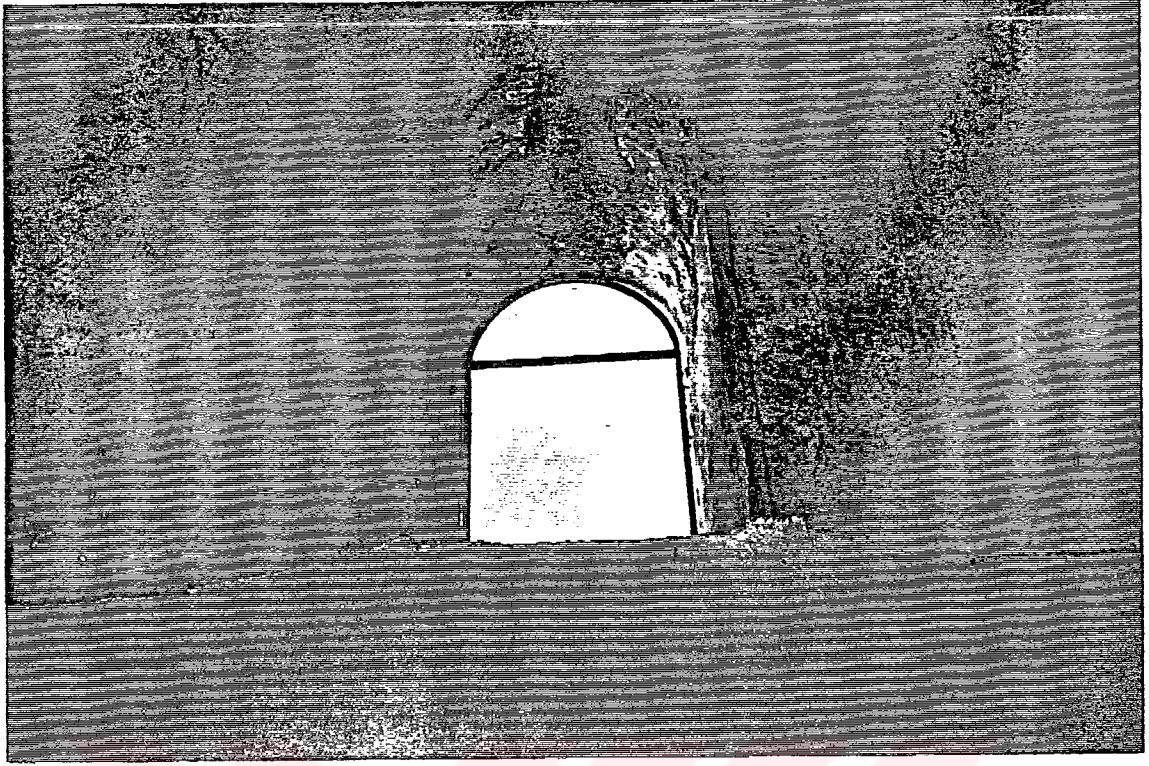
Levha 111 b. Giriş Bölümü Güney Duvar.

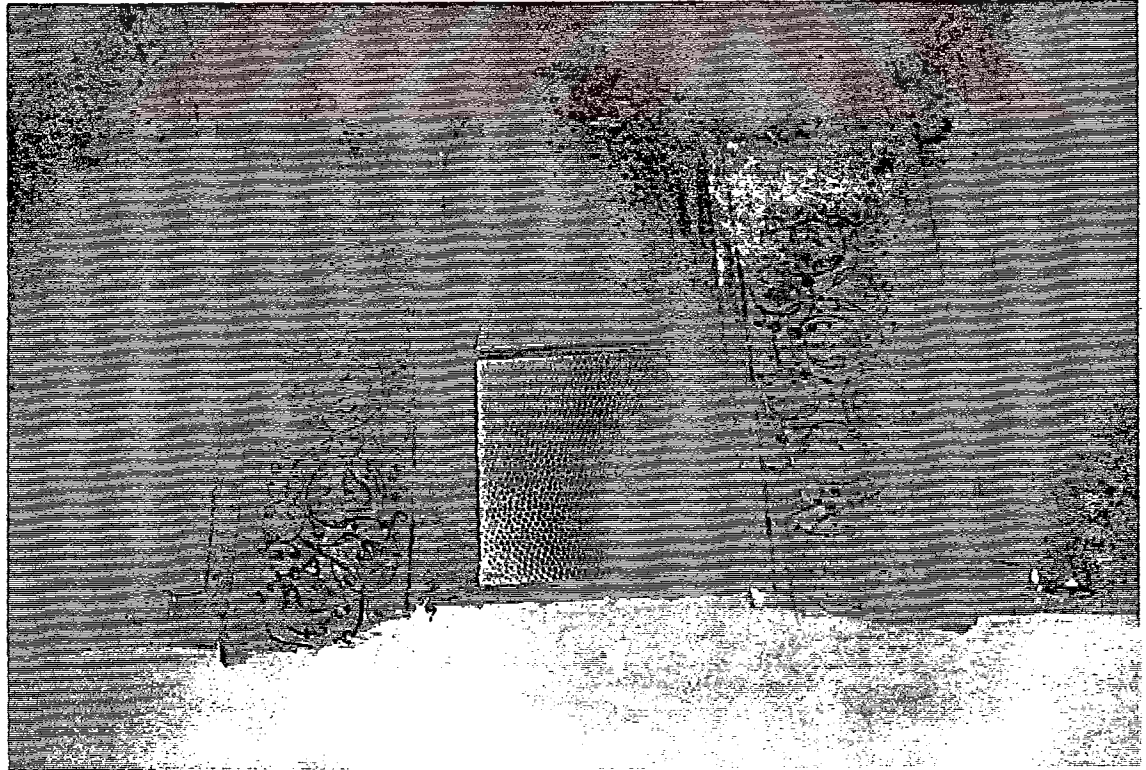
Levha 112 a. Kırğızlar Türbesi. Giriş Bölümü Tonoz İzi ve Kasnak.

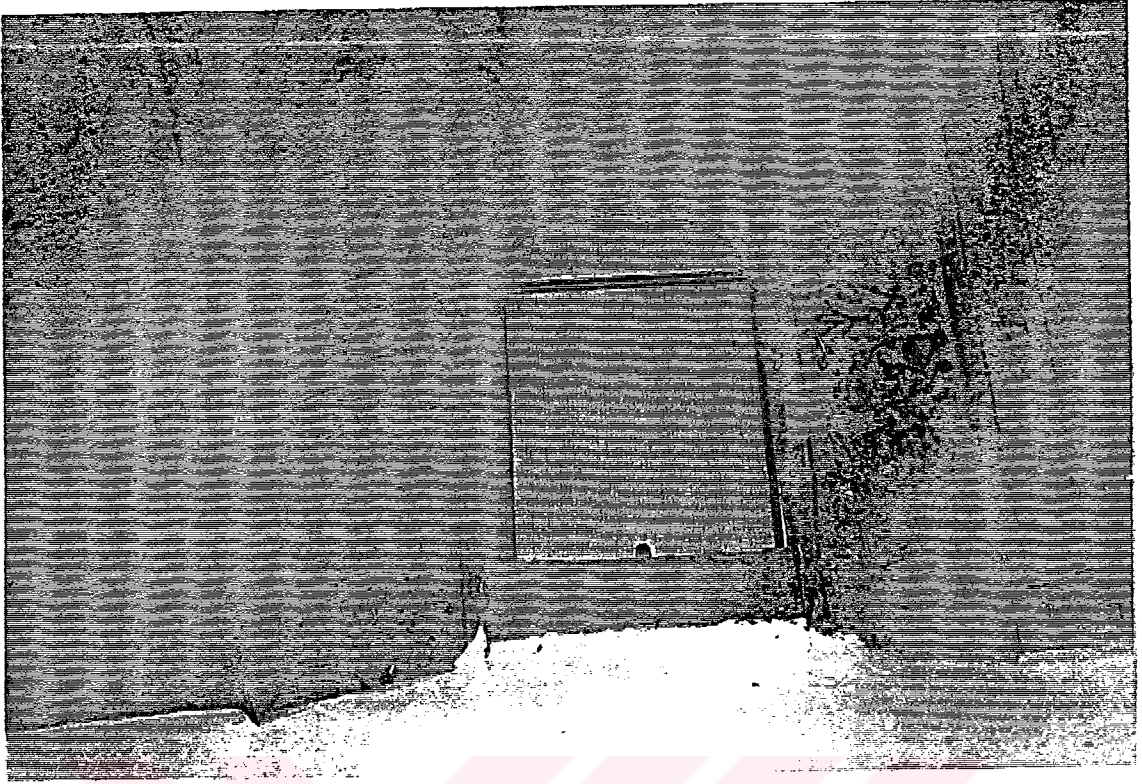
Levha 112 b. Kasnak ve Testere Dişi Saçak

Levha 114 a. Kırğızlar Türbesi. Kubbeli Mekanın Batı Üst Penceresi
ve
Penceredeki Kalem işi Bezemeler

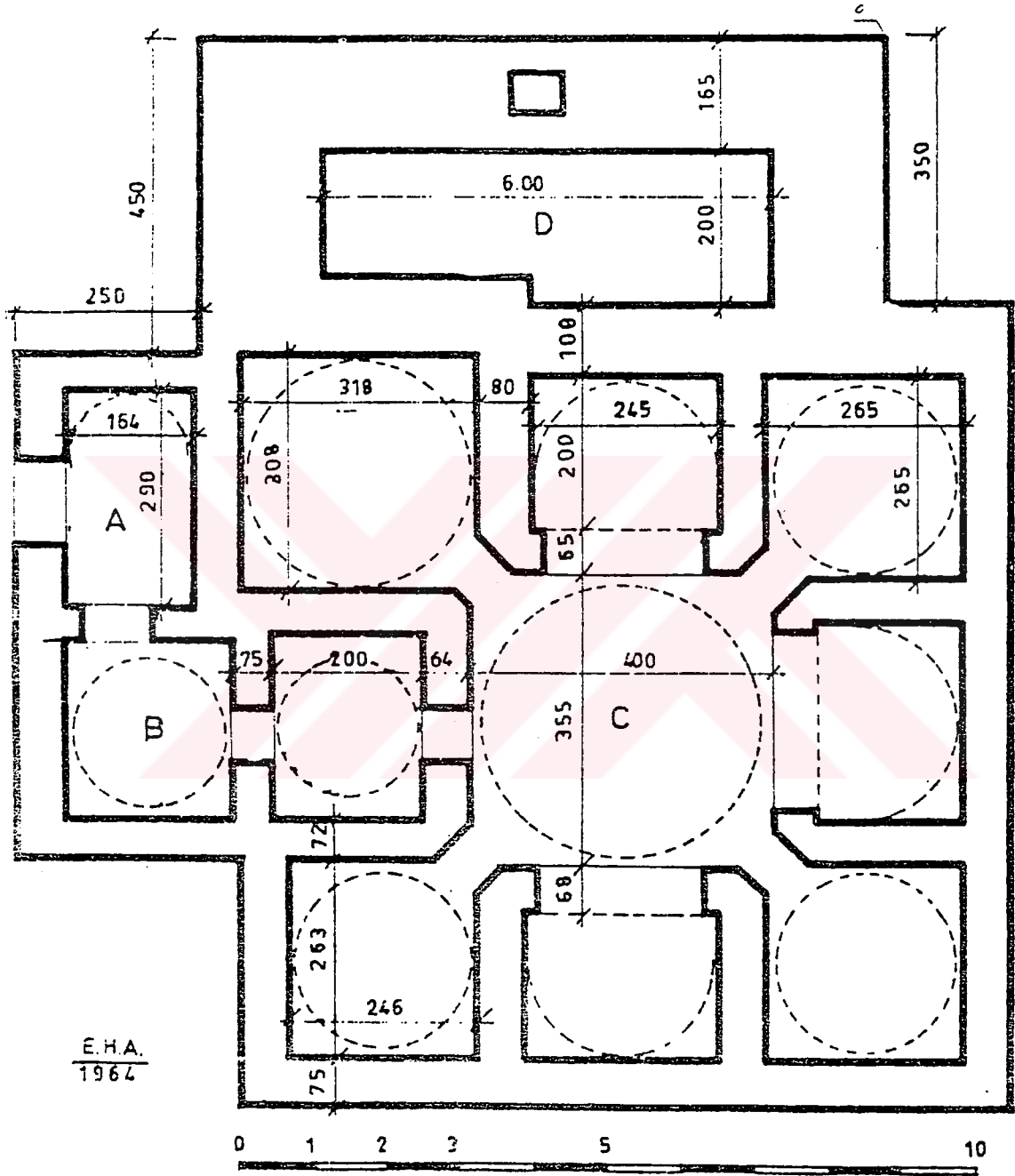
Levha 114 b. Kubbeli Mekanın Doğu Üst Penceresindeki Kalem işi Bezemeler

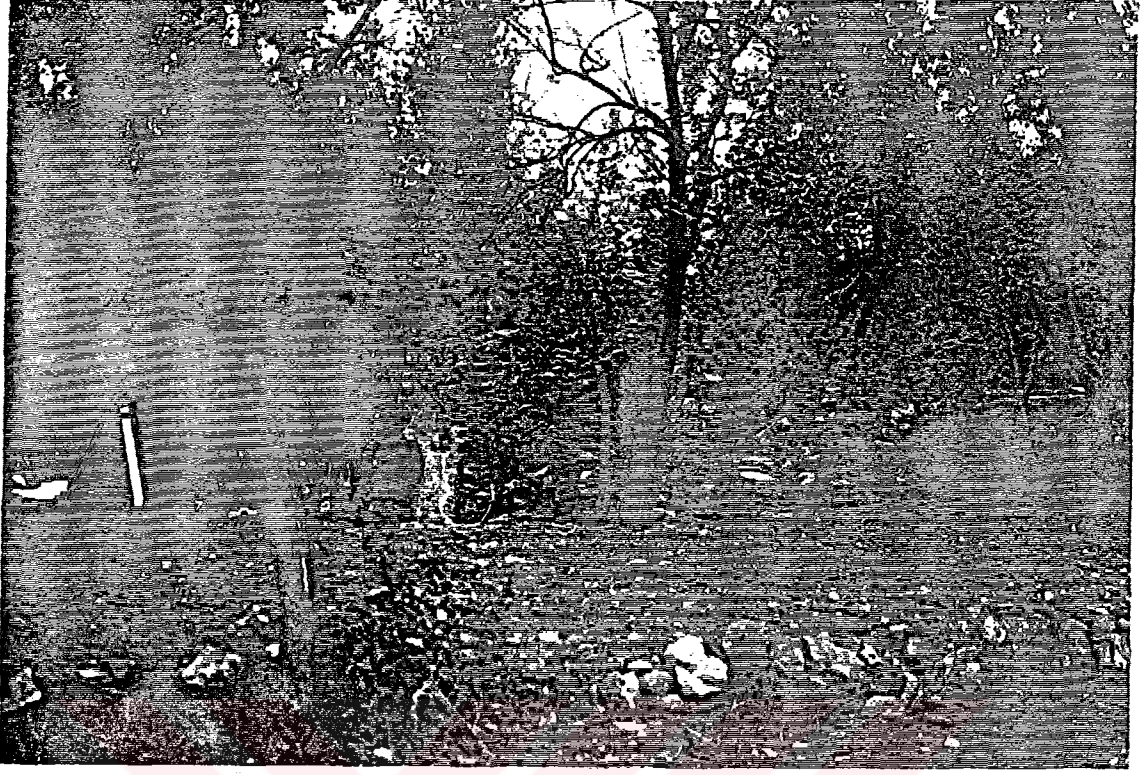
Levha 115 a. Kırğızlar Türbesi. Kubbeli Mekanın Kuzey Üst Penceresindeki Kalem işi Bezeme.

Levha 115 b. Kubbeli Mekanın Güney Üst Penceresindeki Kalem işi Bezeme.

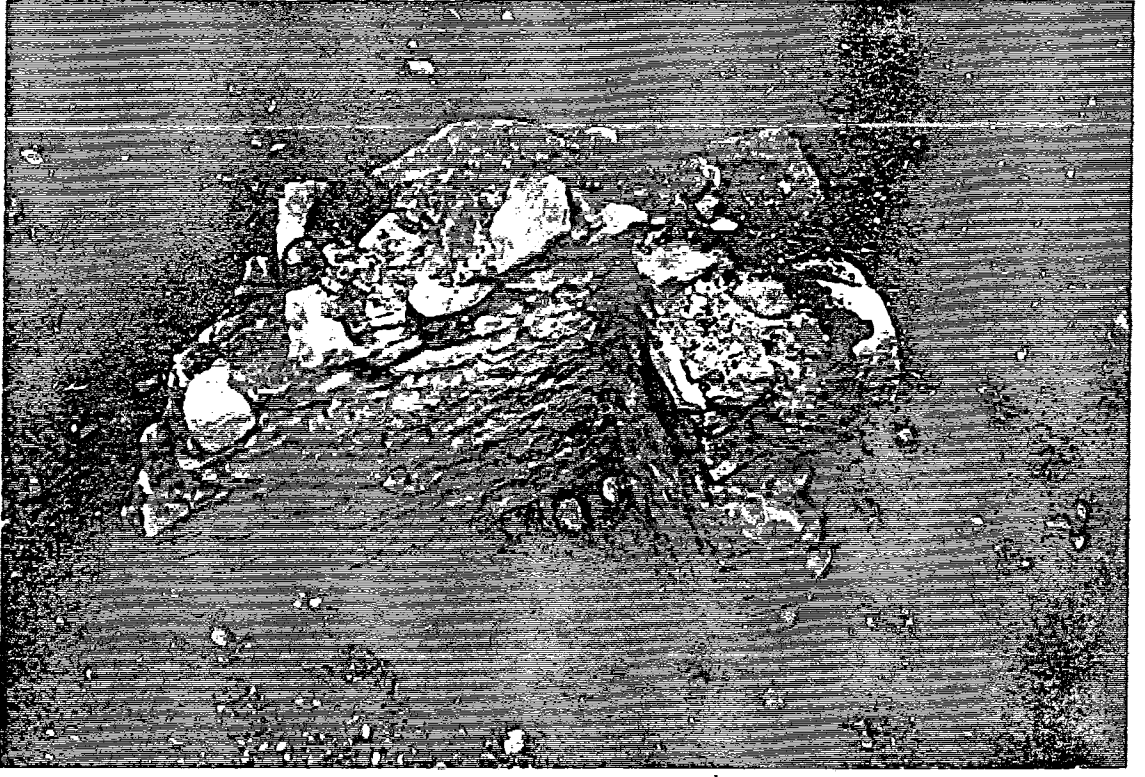
Levha 116 a. Orhan Gazi Hamamı. Plan (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 117 a. Orhan Gazi Hamamı. Genel Görünüş

Levha 117 b. Kubbeli Mekan

Levha 118 a. Orhan Gazi Hamamı. Güneybatı Eyvanın Duvar Kalıntısı.

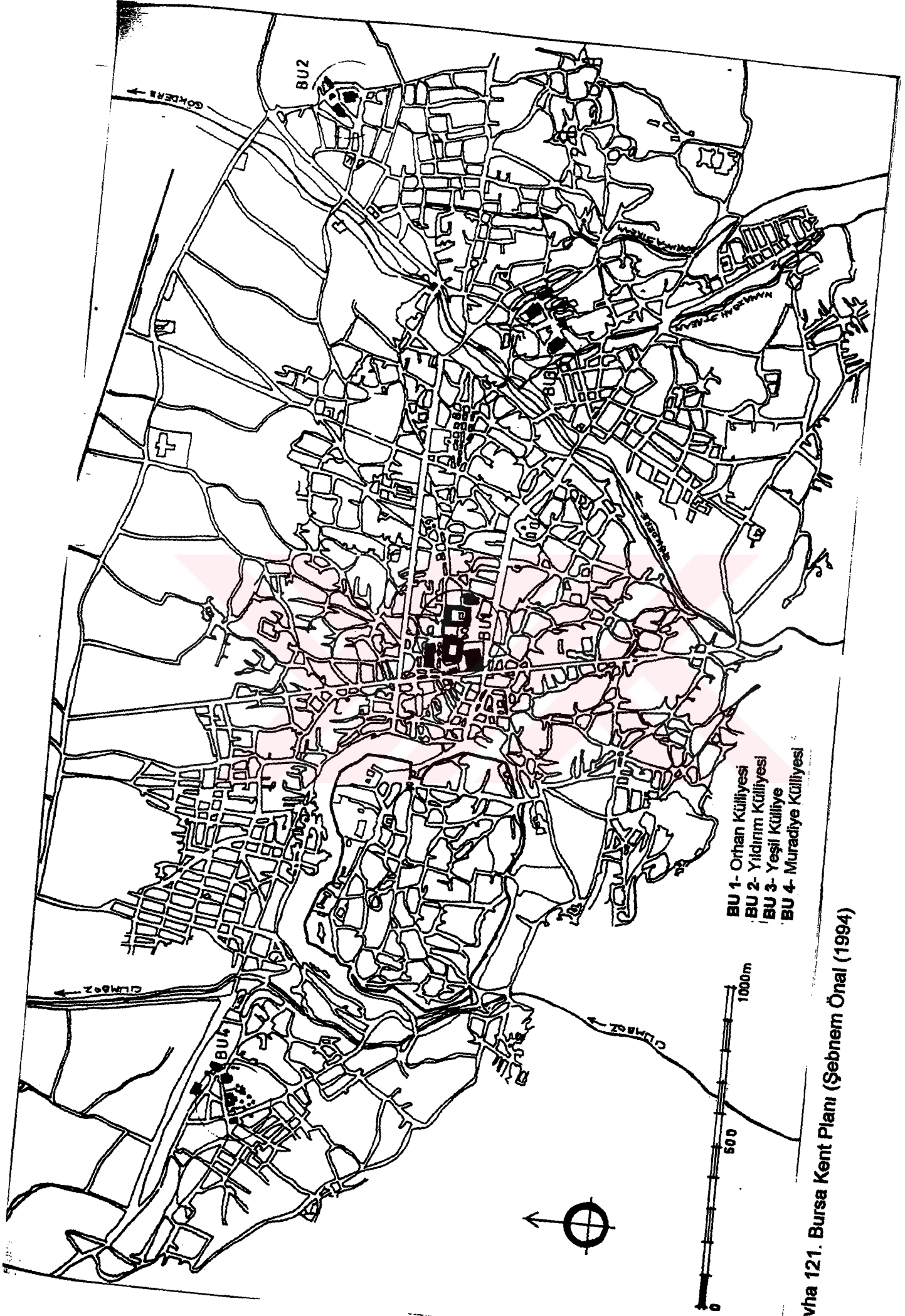
Levha 118 b. Kubbeli Mekan. Kubbe Ayrıntı

Levha 119 a. Orhan Gazi Hamamı. Doğu Eyvan Duvarı Ayrıntı

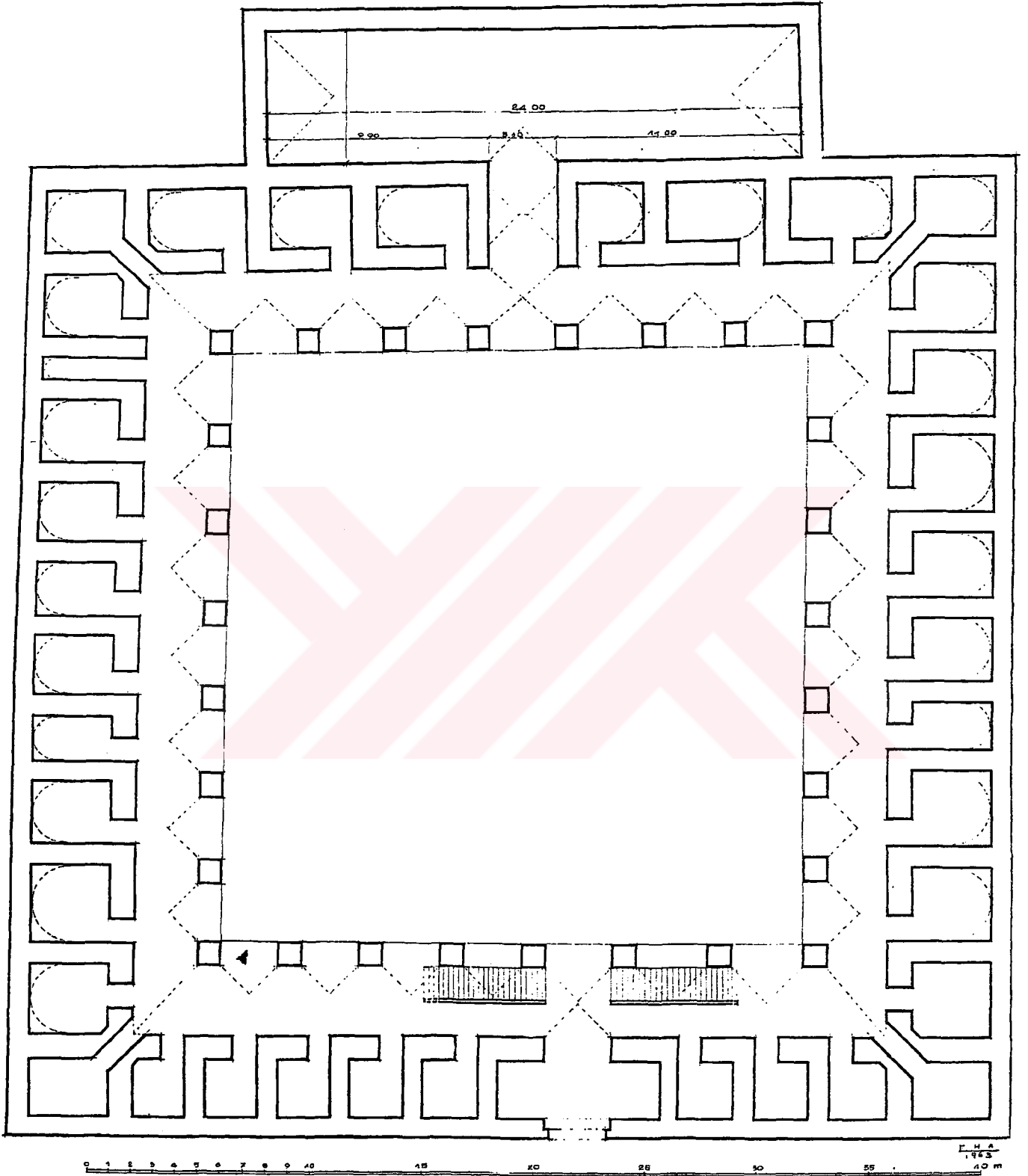

Levha 119 b. Malzeme-Teknik (Ayrıntı)

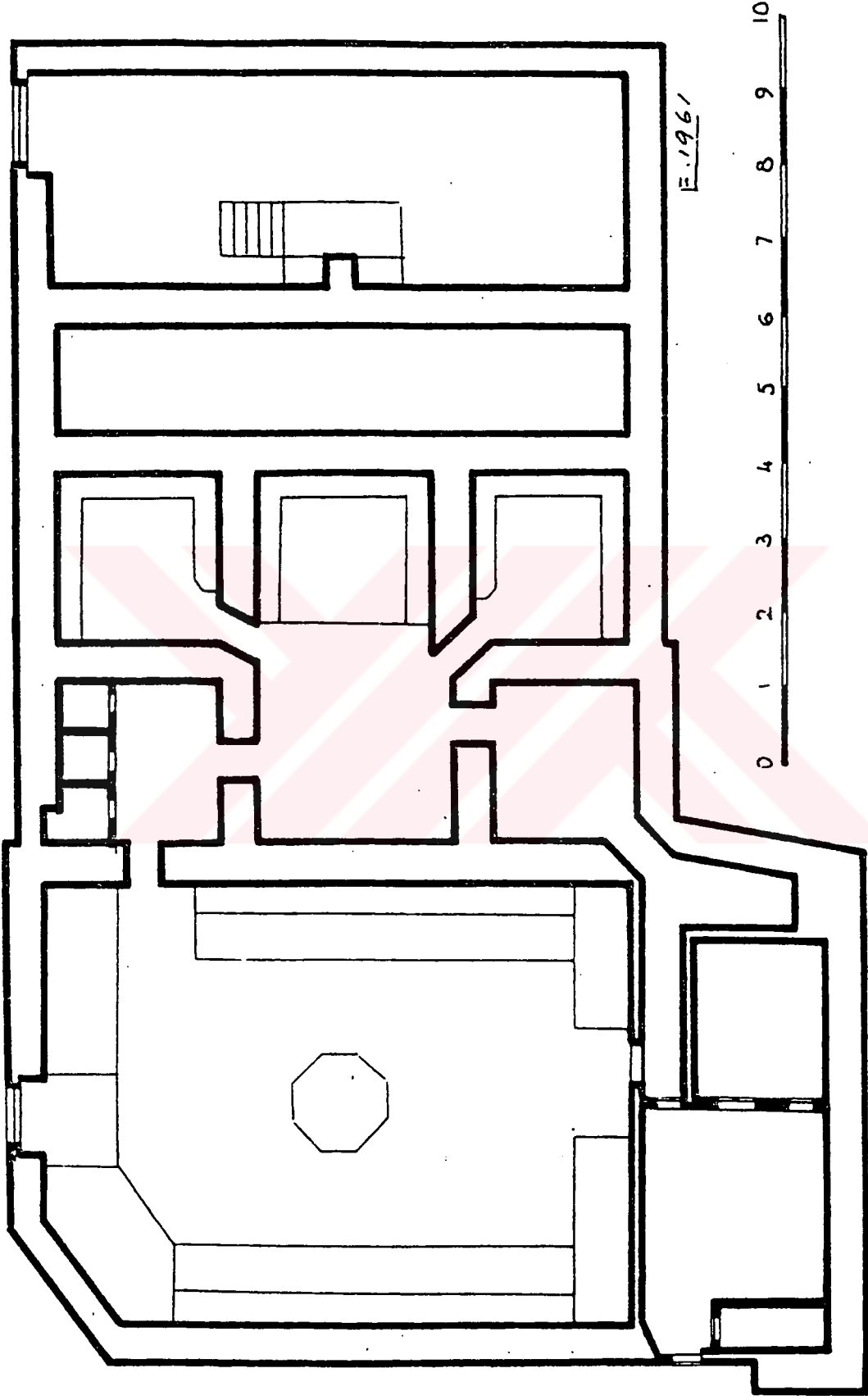

- BU 1- Orhan Külliyesi
- BU 2- Yıldırım Külliyesi
- BU 3- Yeşil Külliye
- BU 4- Muradiye Külliyesi

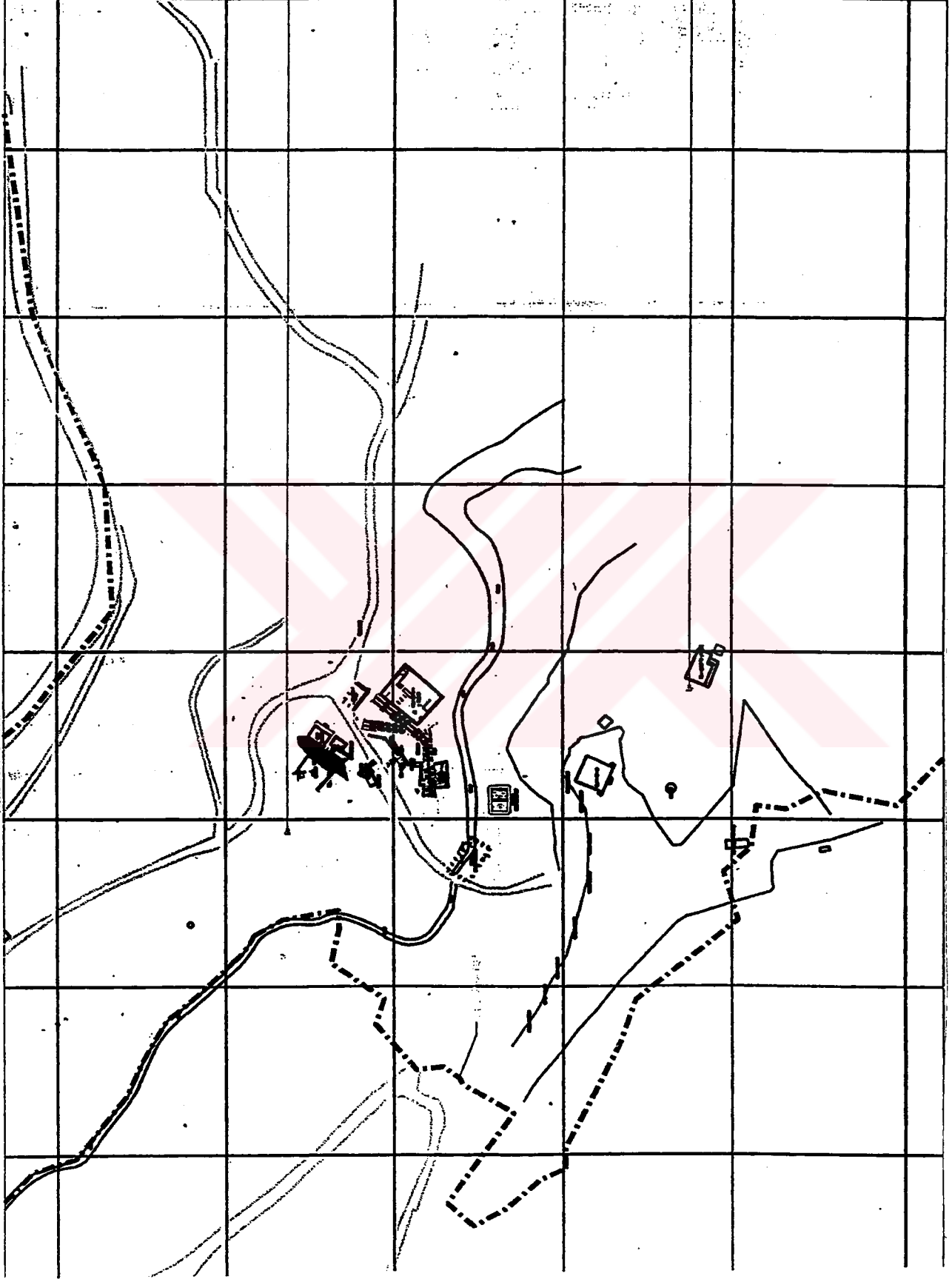
Levha 121. Bursa Kent Planı (Şebnem Önal (1994))

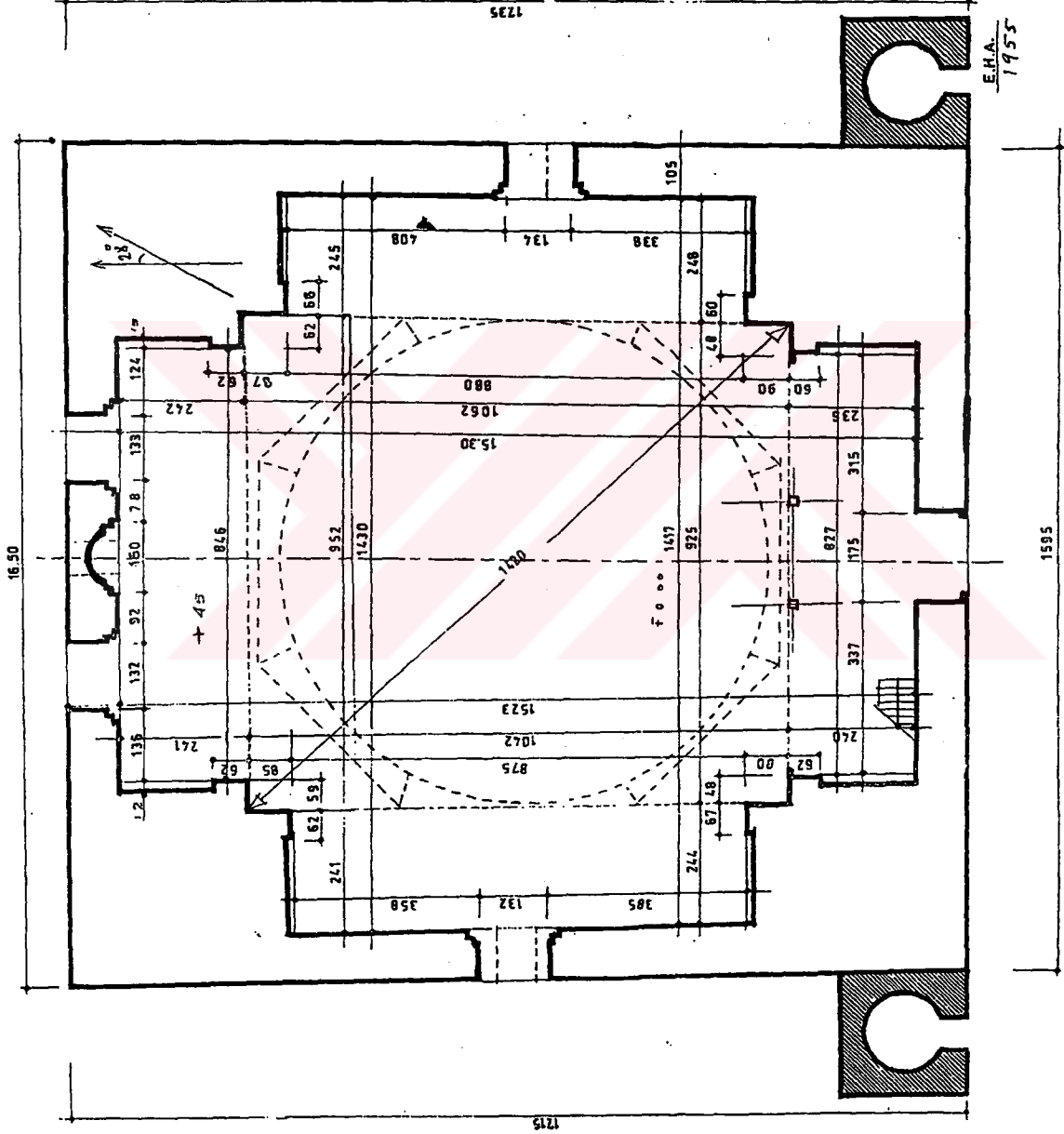
Levha 125. Bursa Emir Hanı Planı (E. H. Ayverdi 1966)

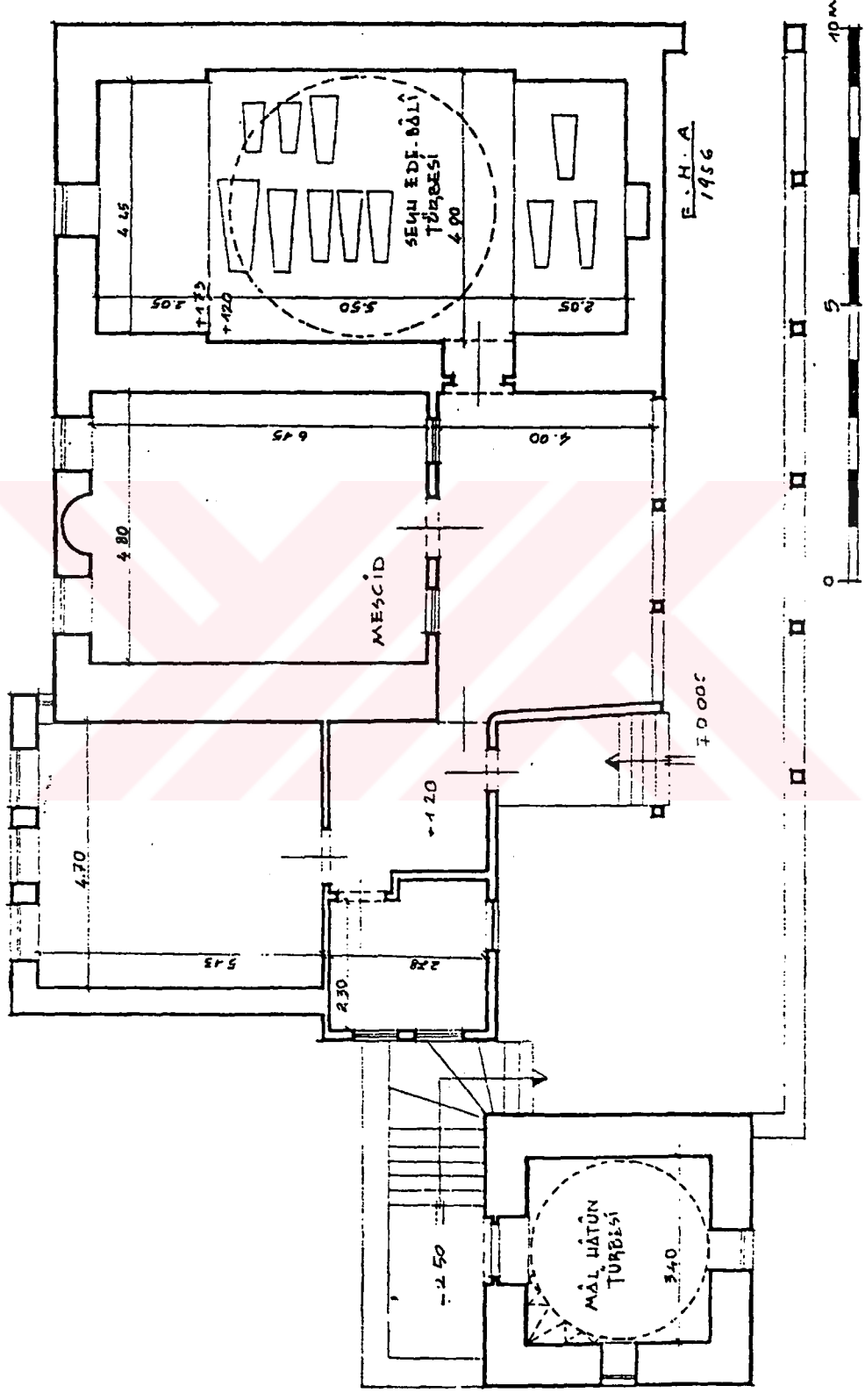
Levha 126. Bursa Eski Yeni Hamam Planı (E. H. Ayverdi 1966)

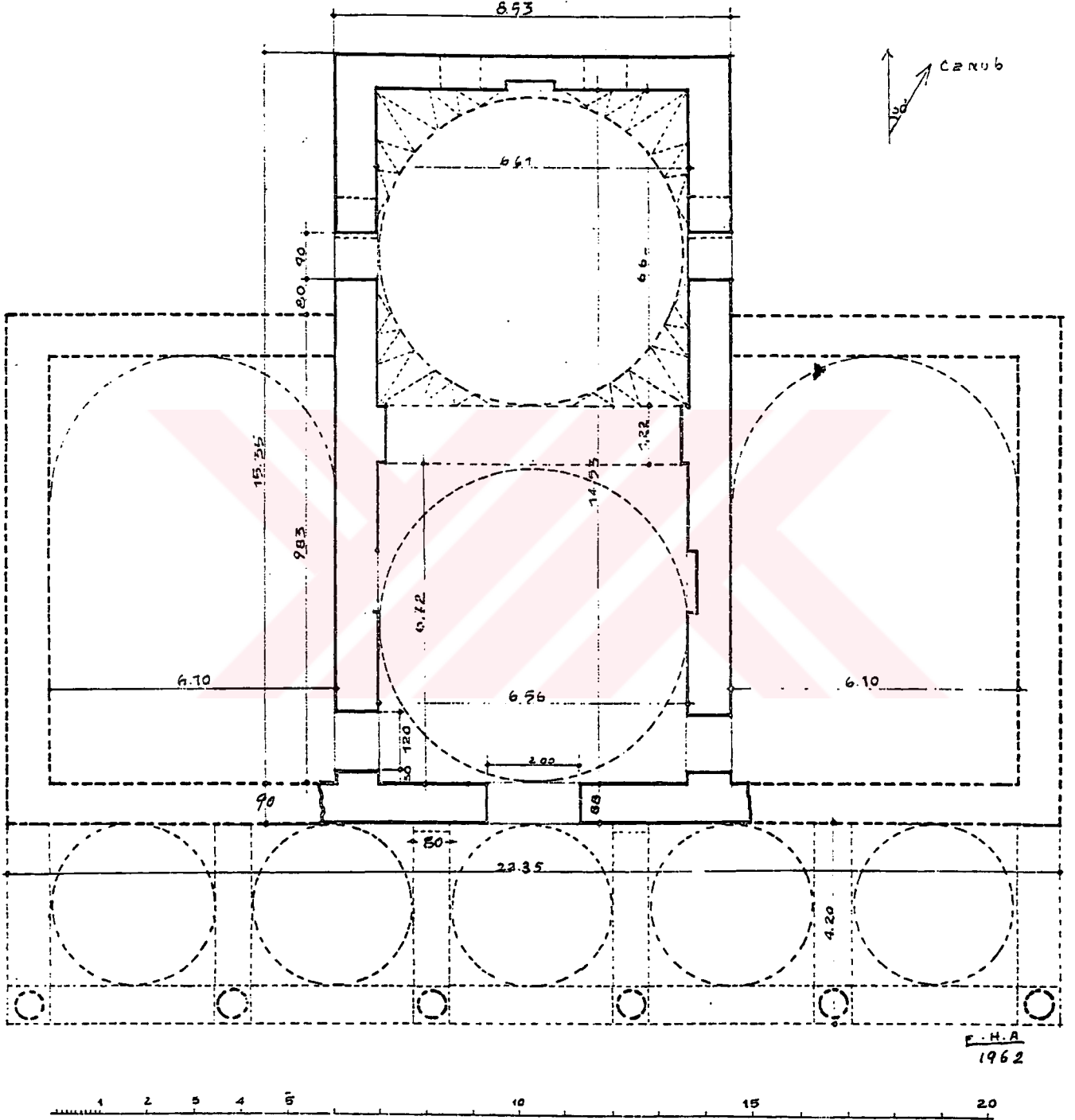
Levha 129. Bilecik Kent Planı (E. Altınsapan 2002)

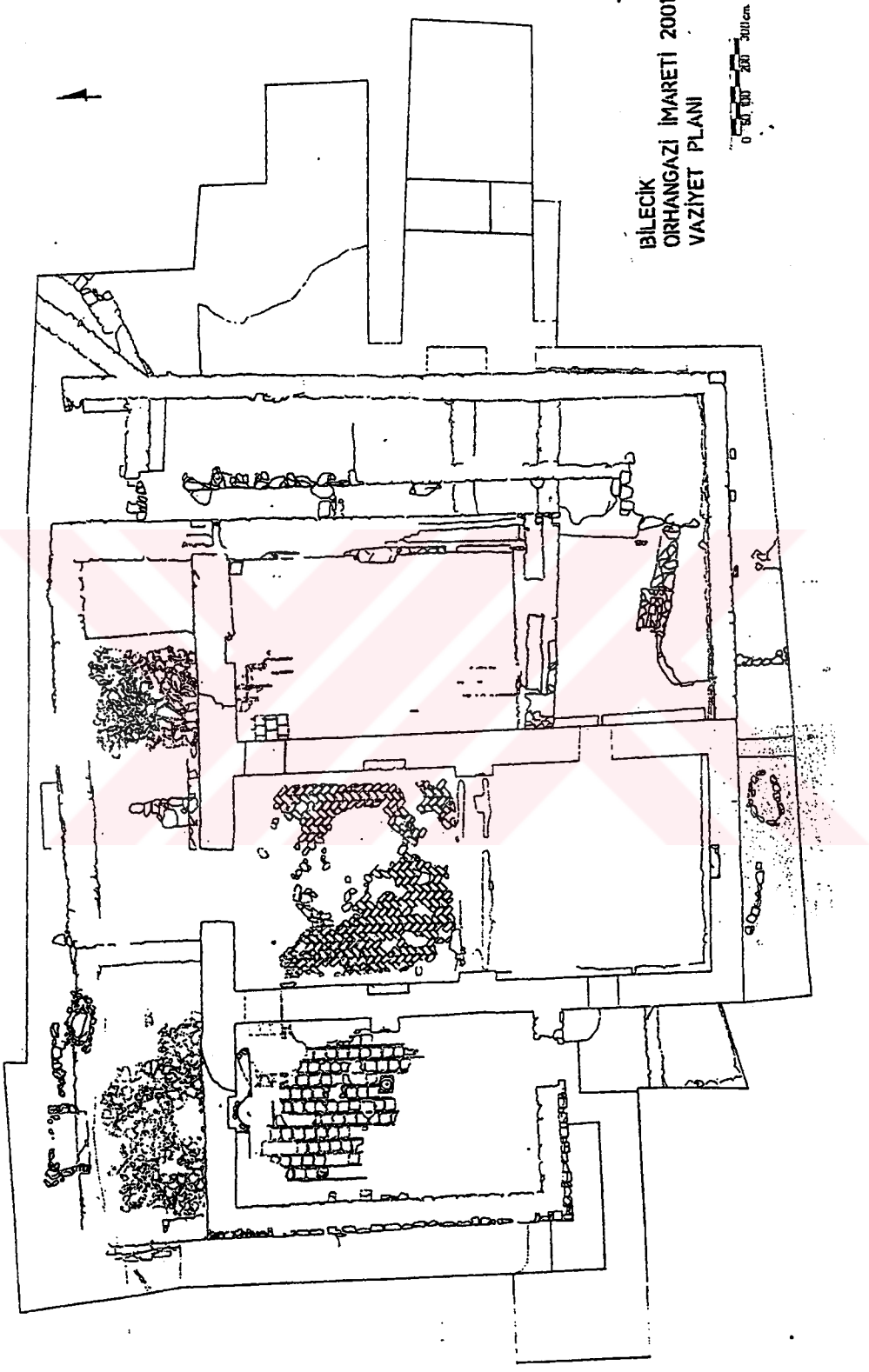
Levha 130. Bilecik Orhan Gazi Camii Planı (A. Kuran 1964)

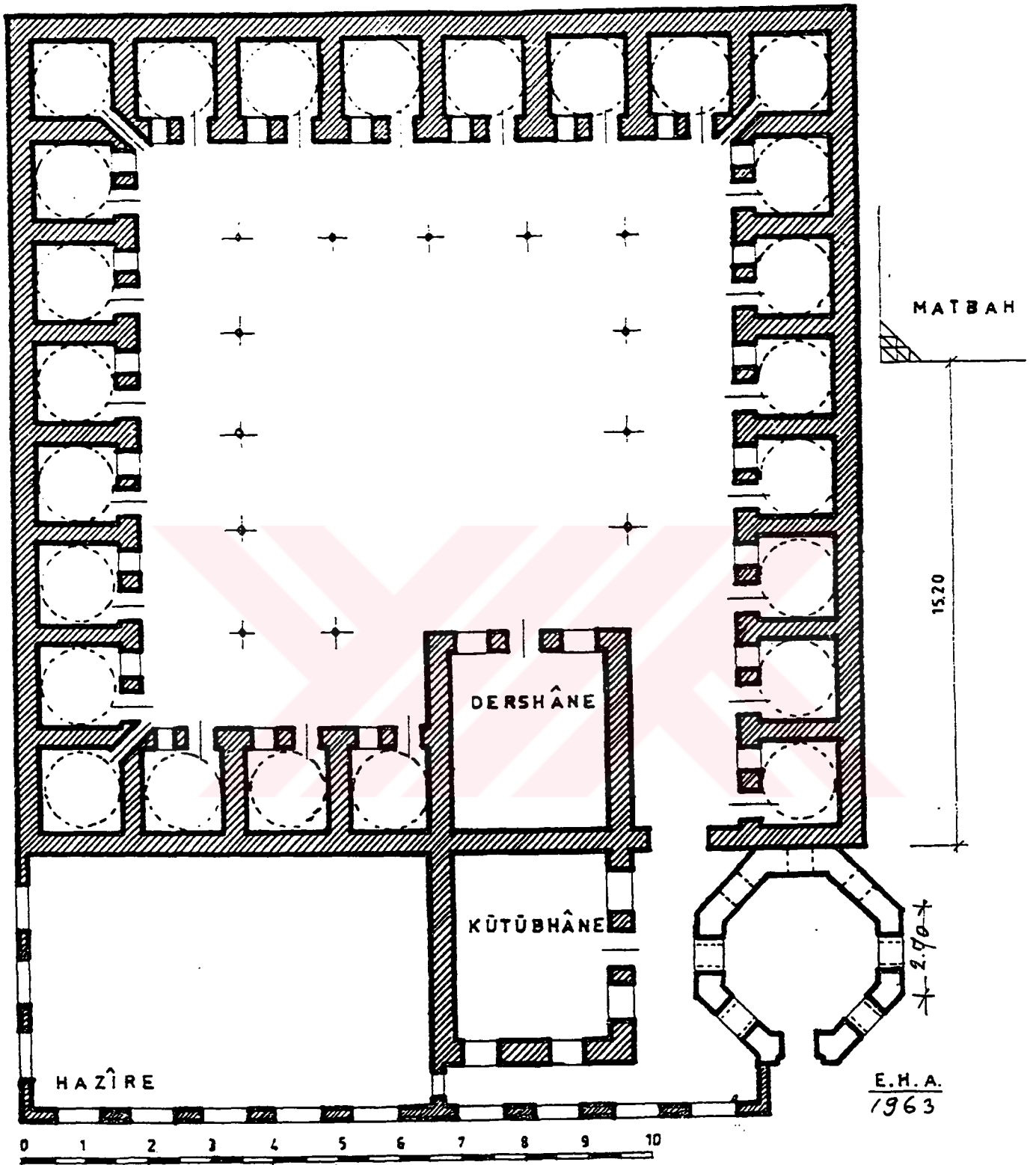
Levha 131. Bilecik Şeyh Edebali ve Mal Hatun Türbelerinin Planı (E. H. Ayverdi 1966)

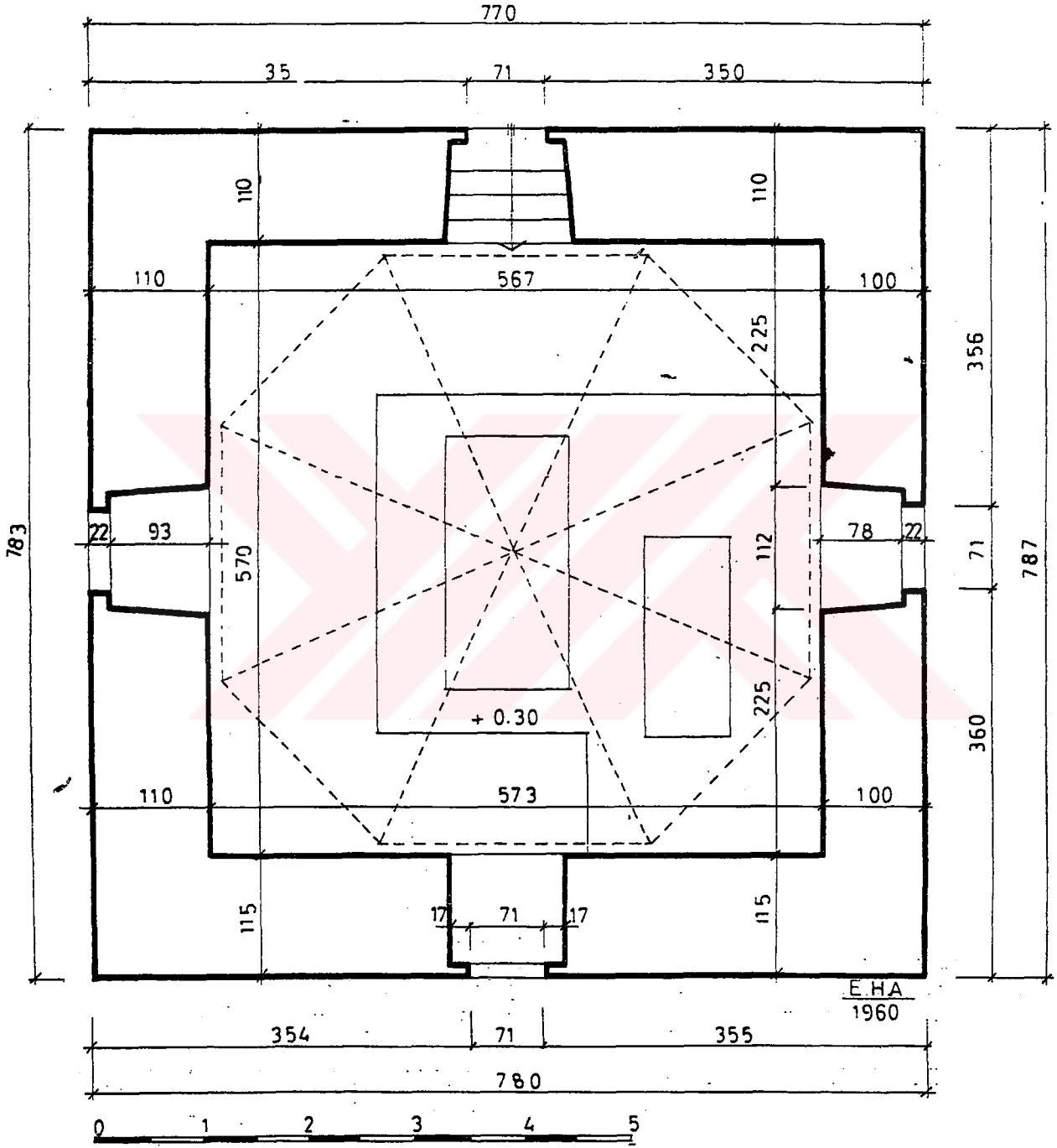
Levha 132. Bilecik Orhan Gazi İmaretİ.Restitüsyon Planı (E. H. Ayverdi 1966)

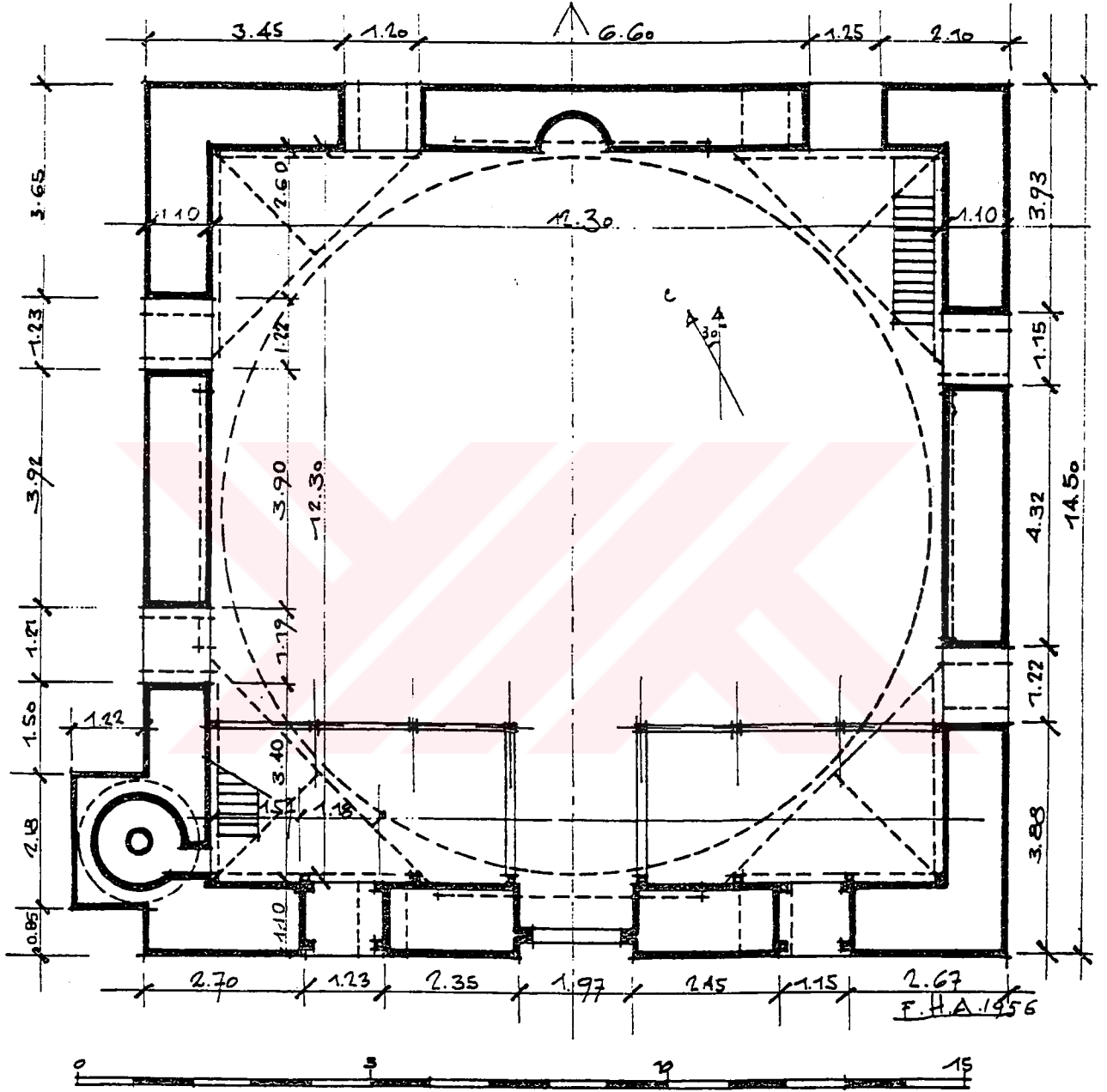
Levha 134. Bilecik Orhan Gazi İmaretî. Rölöve Planı (E. Altınsapan 2002)

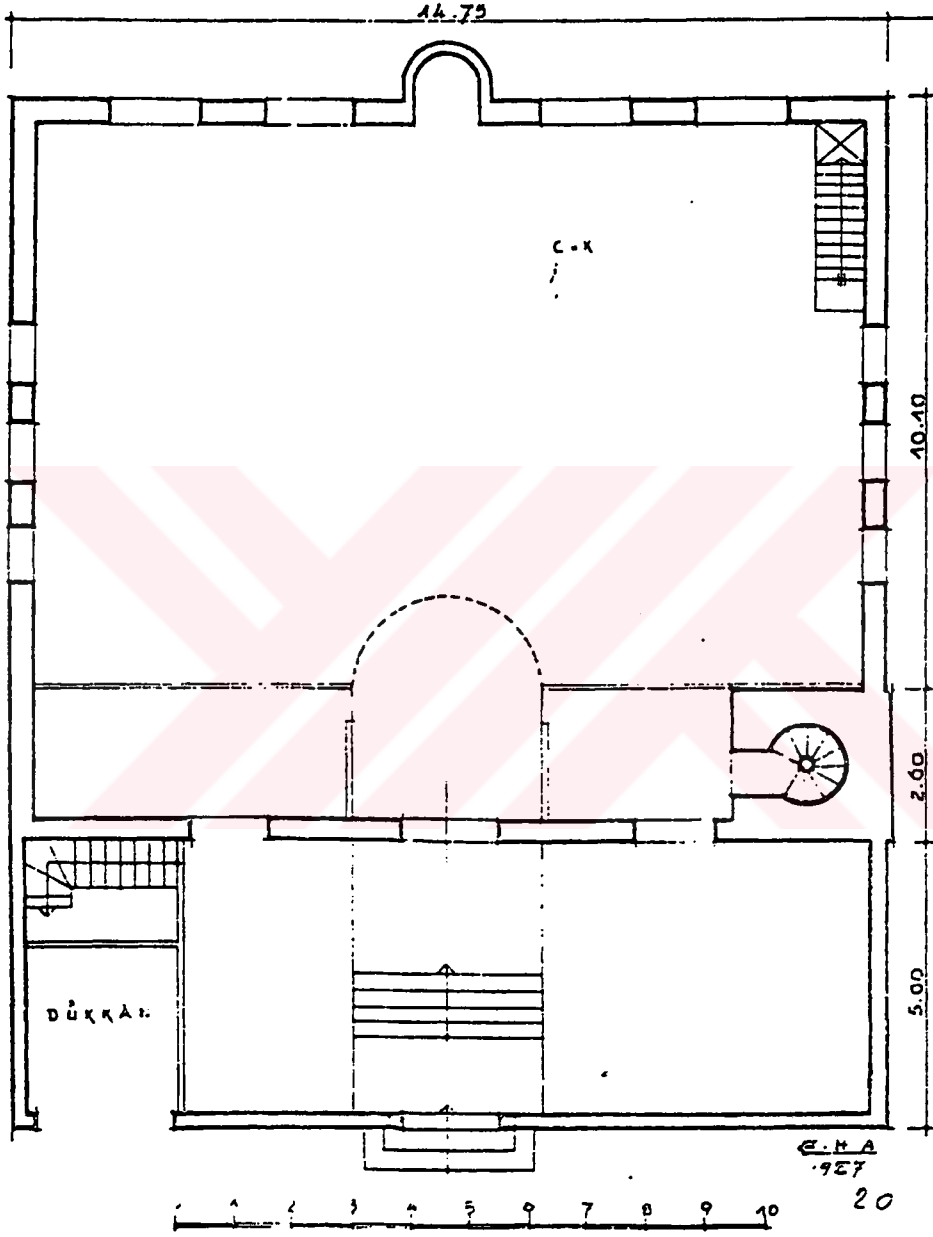
Levha 136. Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi Planı (E. H. Ayverdi 1966)

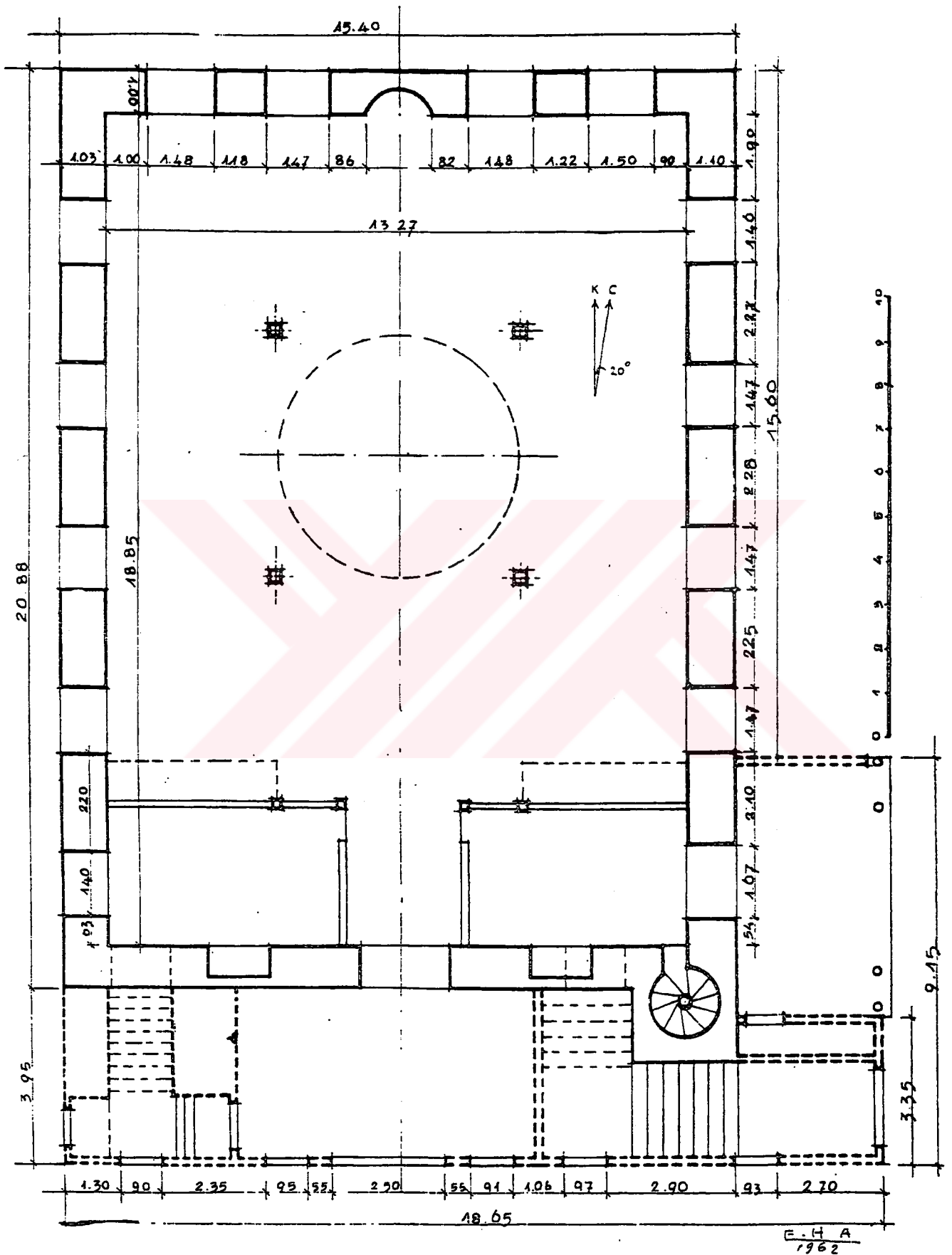
Levha 139. Bolayır Süleyman Paşa Türbesi Planı (E. H. Ayverdi 1966)

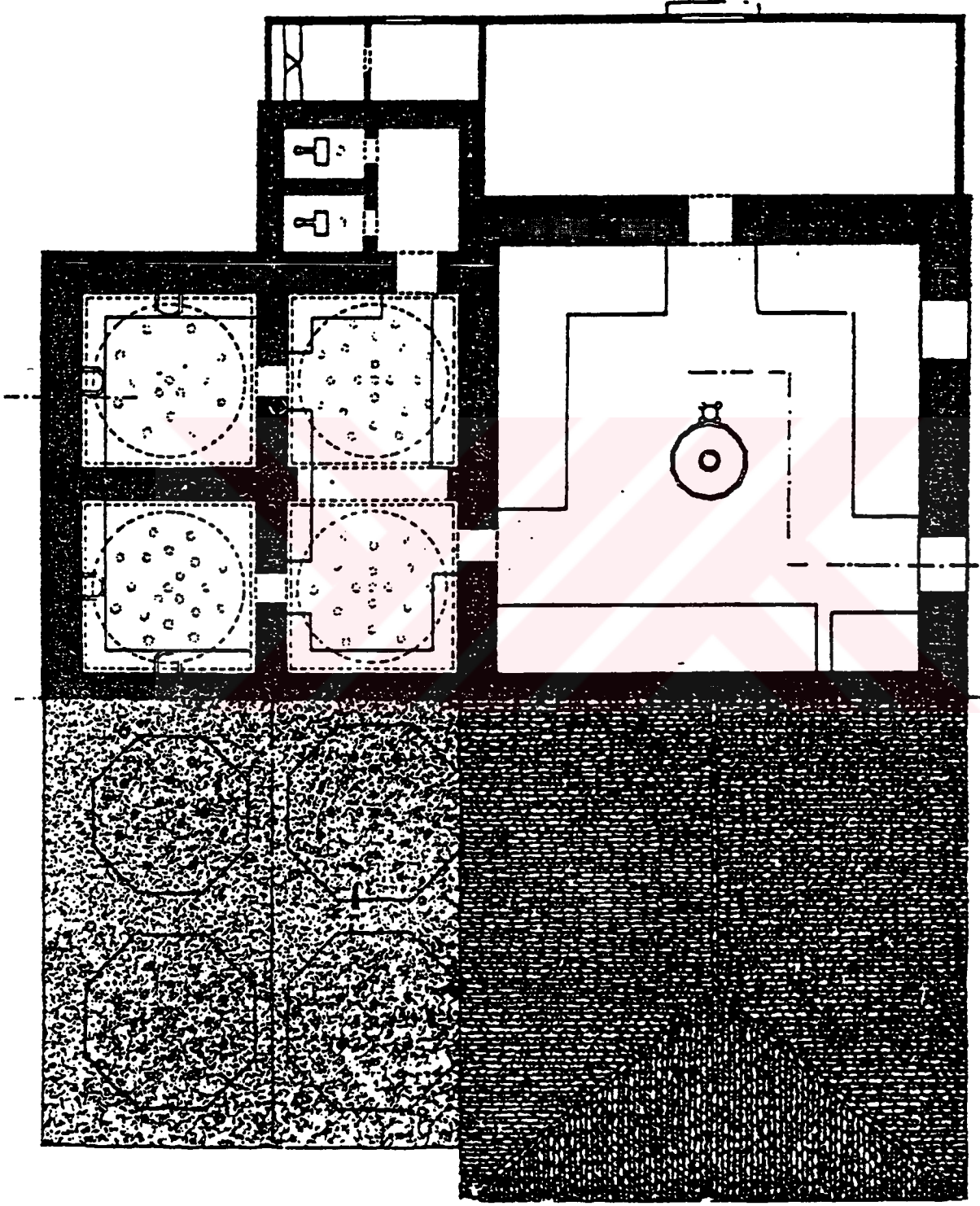
Levha 140. Gebze Orhan Gazi Camii Planı (E. H. Ayverdi 1966)

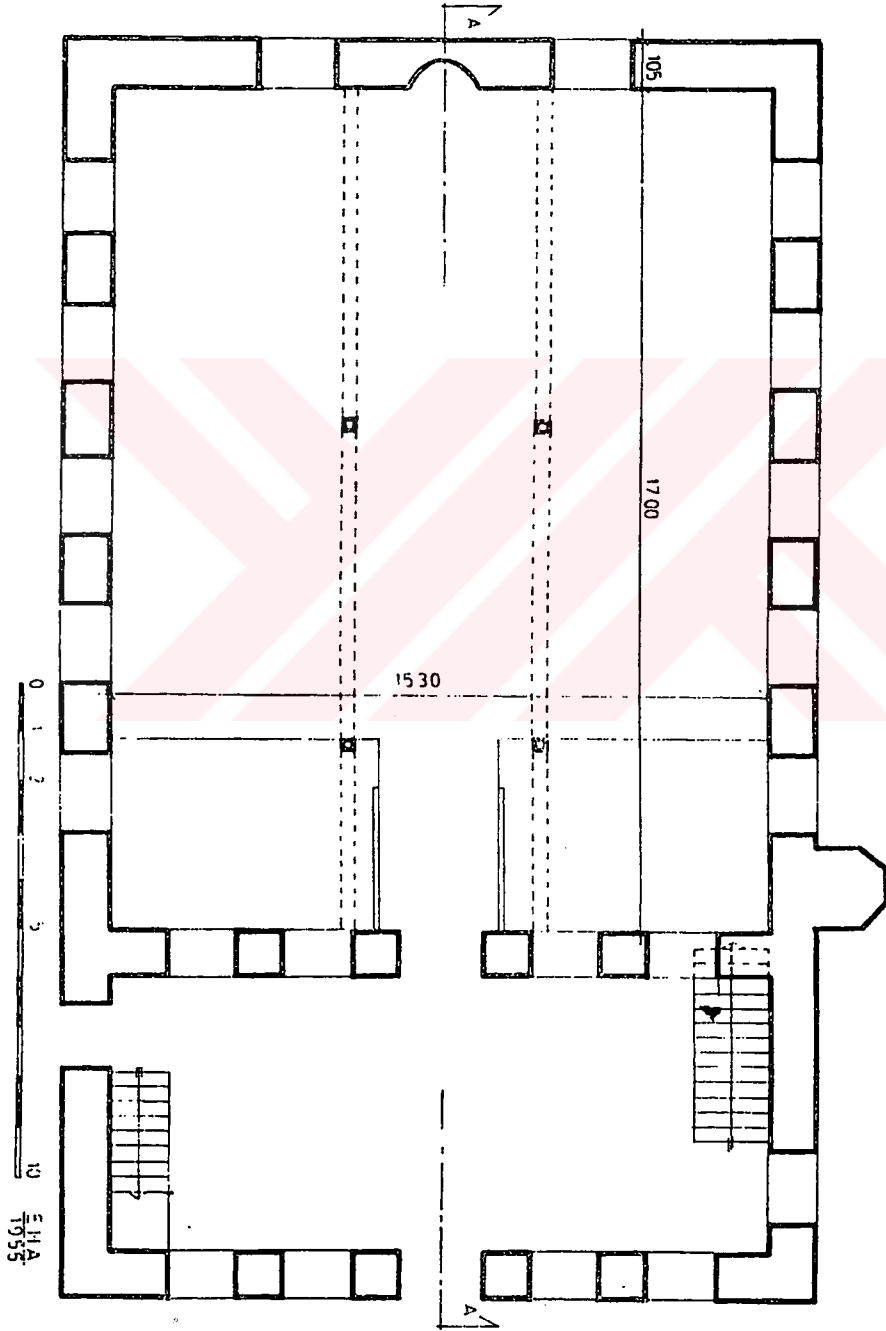
Levha 141. Göynük Süleyman Paşa Hamamı Planı (E. H. Ayverdi 1966)

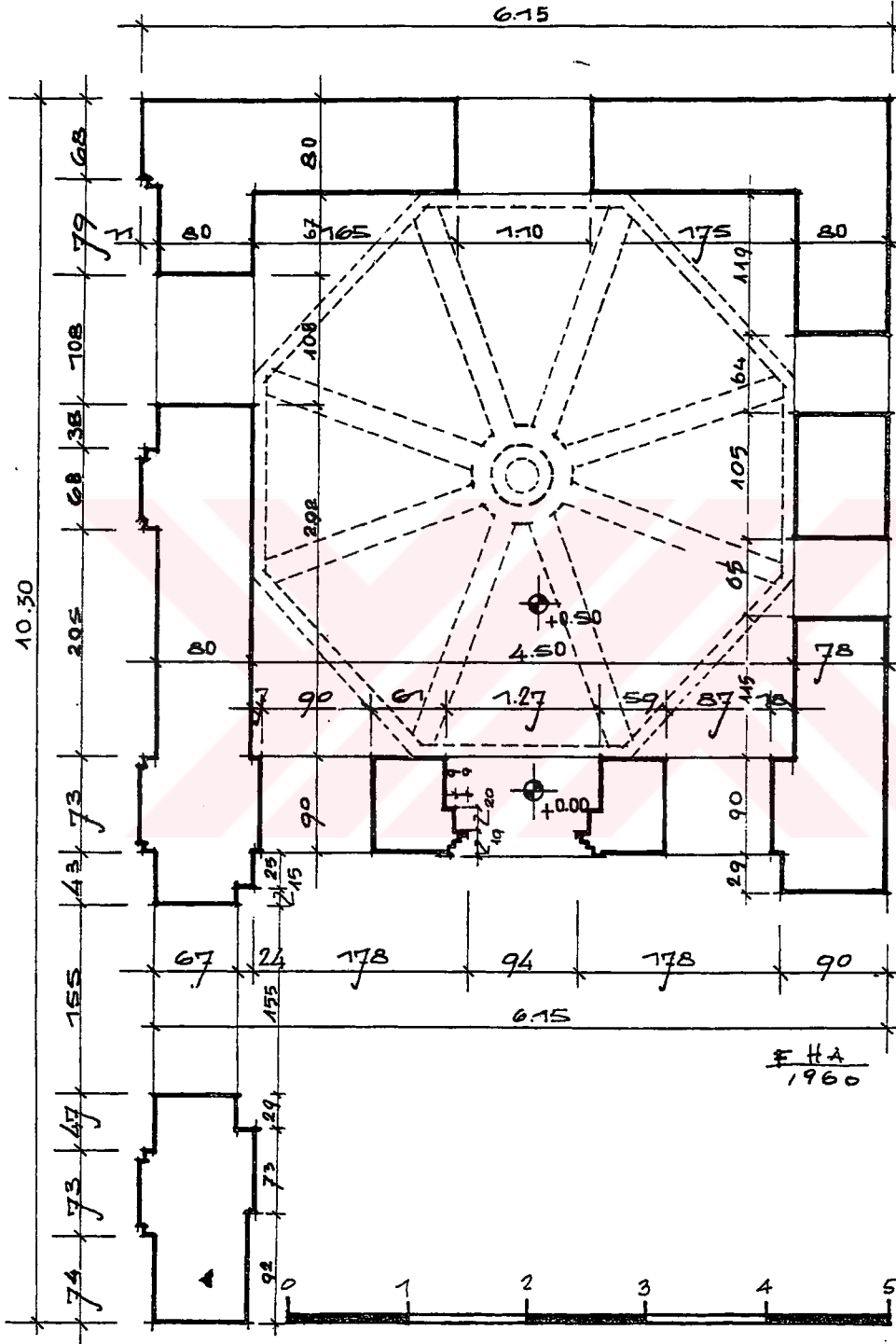
Levha 143. İzmit Orhan Gazi Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

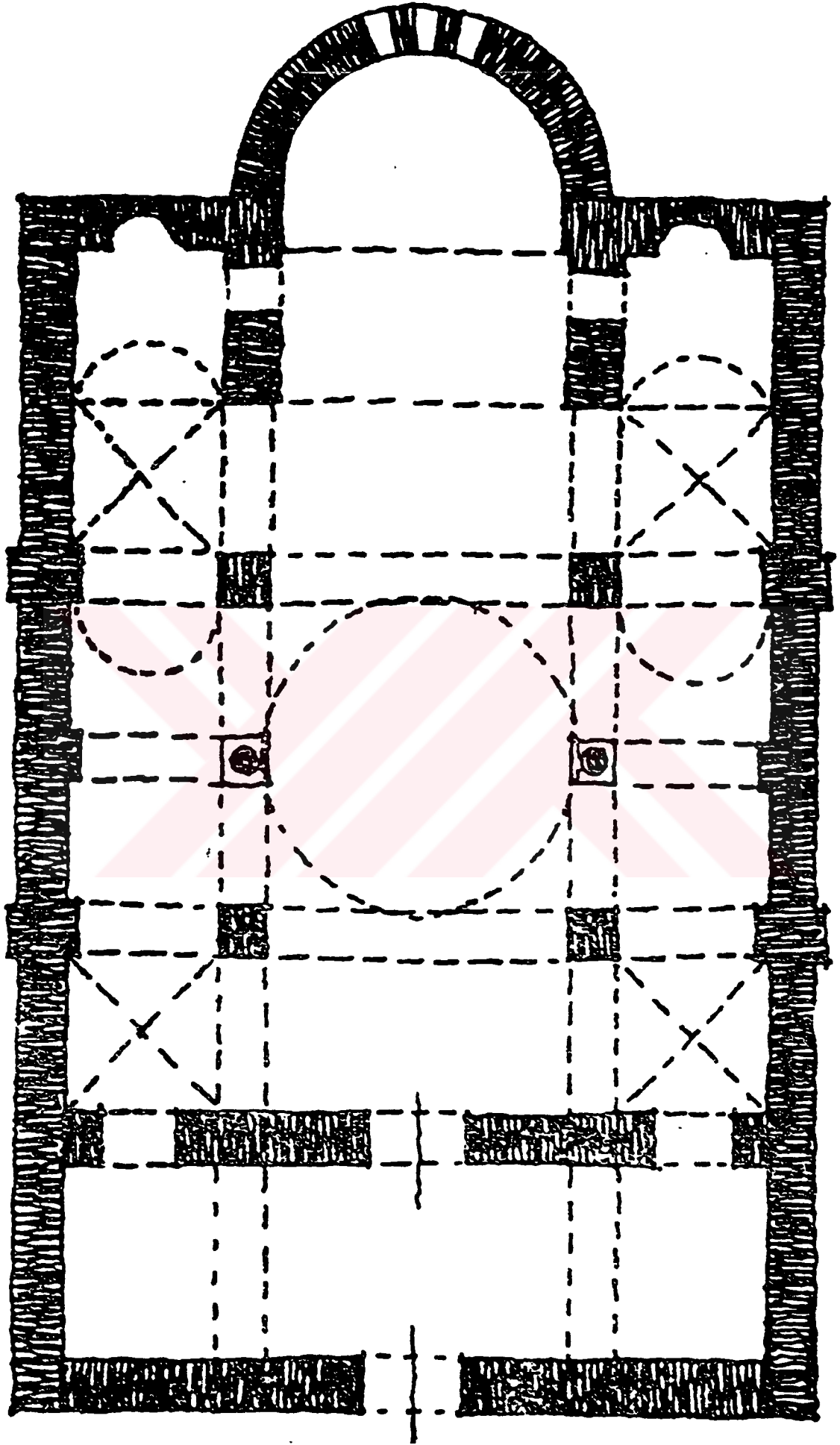
Levha 144. İzmit Süleyman Paşa Hamamı Planı (Klinghardt'ın Planı); (E. H. Ayverdi 1966)

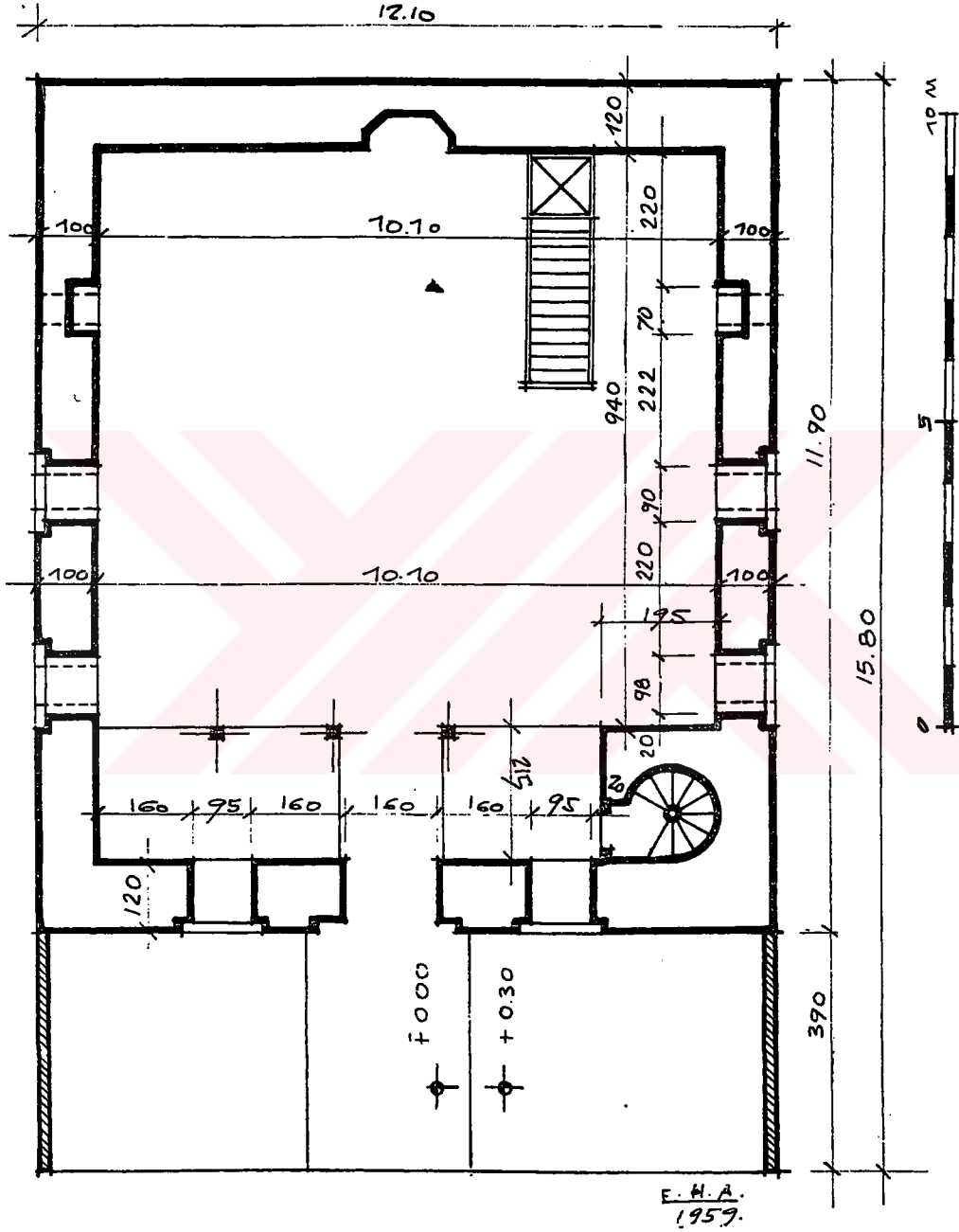
Levha 145. Lapseki Süleyman Paşa Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

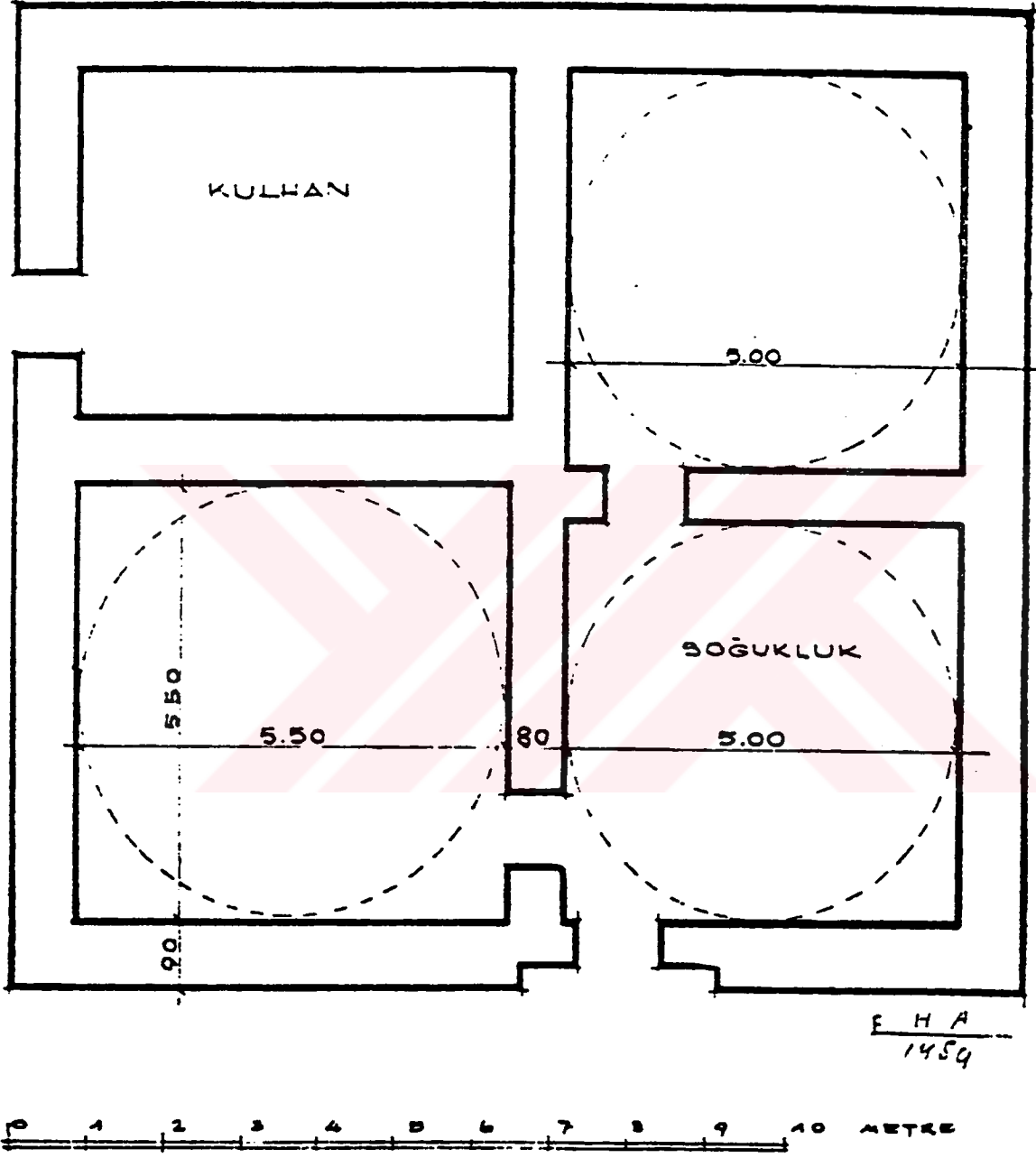
Levha 146. M. Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 147. Vize Süleyman Paşa Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 148. Yarhisar Orhan Gazi Cami Planı (E. H. Ayverdi 1966)

Levha 149. Yarhisar Orhan Gazi Hamamı Planı (E. H. Ayverdi 1966)